

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 2687-184X

Ulusal Hakemli Dergi

**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Cilt/Volume: 25 Sayı/Number: 4

**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

**JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Sahibi: Anadolu Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL

Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL

Yayın Yönetmeni/Editor in Chief: Hasan Murat ERTUĞRUL

Dizgi/Typest: Aykut YAKAR

Kapak Tasarım/Cover Design: Furkan ÇINAR

**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

**JOURNAL OF ANADOLU UNIVERSITY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

BAŞ EDITÖR/EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Hasan Murat ERTUĞRUL

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

e-posta/e-mail: hmertugrul@anadolu.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI/VICE EDITORS

Doç. Dr. Mustafa Orhan ÖZER

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

e-posta/e-mail: mustafaorhanozer@anadolu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman KASAL

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

e-posta/e-mail: skasal@anadolu.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Aykut YAKAR

Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 26470 Eskişehir – Türkiye

e-posta/e-mail: aykut_yakar@anadolu.edu.tr

Öğr. Gör. Dr. Rabia TAŞ

Anadolu Üniversitesi Ar-Ge ve İnovasyon Koordinasyon Birimi (Arinkom) 26470 Eskişehir –
Türkiye

e-posta/e-mail: rabiatas@anadolu.edu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Banu UÇKAN HEKİMLER-*Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*

Prof. Dr. Erol KUTLU-*İktisat*

Prof. Dr. Fikret ÇELİK-*Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR-*Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Prof. Dr. Şebnem TOSUNOĞLU-*Maliye*

Prof. Dr. Yener ŞİŞMAN-*Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*

Prof. Dr. Zeynep ÖZATA-*İşletme*

Doç. Dr. Ali Onur ÖZÇELİK-*Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*

Doç. Dr. Onur POLAT-*Maliye*

Doç. Dr. Bilgi BARI-*İktisat*

Doç. Dr. Emre KOL-*Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*

Doç. Dr. Hakan ULUCAN-*İktisat*

Doç. Dr. Mustafa Orhan ÖZER-*İşletme*

Doç. Dr. Ozan AĞLARGÖZ-*İşletme*

Doç. Dr. Sezen ULUDAĞ-*İşletme*

Dr. Öğr. Üyesi Haldun ÇOLAK-*İşletme*

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman KASAL-*Maliye*

Arş. Gör. Dr. Aykut YAKAR-*İşletme*

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Aslı AFŞAR-*Anadolu Üniversitesi*

Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU-*İstanbul Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Cenk SÖZEN-*Başkent Üniversitesi*

Prof. Dr. Elif DAĞDEMİR-*Anadolu Üniversitesi*

Prof. Dr. Mehmet Oğuz ARSLAN-*Anadolu Üniversitesi*

Prof. Dr. Metin ÇOŞKUN-*Anadolu Üniversitesi*

Prof. Dr. Nurdan ASLAN-*Marmara Üniversitesi*

Prof. Dr. Sevgi Ayşe ÖZTÜRK-*Anadolu Üniversitesi*

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ahmet ERKUŞ**-*Bahçeşehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Ayşen SİVRİKAYA-*Hacettepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Birgül ÇİFTÇİ-*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
Prof. Dr. Cem SAATÇİOĞLU-*İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Çiğdem KIREL-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Erinç YELDAN-*Kadir Has Üniversitesi*
Prof. Dr. Erol TAYMAZ-*Ortadoğu Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Fatih TEMİZEL-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU-*University of Bradford*
Prof. Dr. Fernando Fita ORTEGA-*University of Valencia*
Prof. Dr. Fuat ERDAL-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Gülfidan BARIŞ-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Hasan Hüseyin BAYRAKLI-*Afyon Kocatepe Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim KIRCAOVA-*Yıldız Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. İlyas ŞIKLAR-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ-*Afyon Kocatepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Metin COŞGEL-*University of Connecticut*
Prof. Dr. Mine OYMAN-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa Erkan ÜYÜMEZ-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Nuran CÖMERT-*Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR-*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Özgür TONUS-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Reinhard RESCH-*Johannes Kepler University*
Prof. Dr. Saime ÖNCE-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Süleyman SÖZEL-*Anadolu Üniversitesi*
Prof. Dr. Şehamet BÜLBÜL-*Fenerbahçe Üniversitesi*
Prof. Dr. Tony ROYLE-*University of York*
Prof. Dr. Uğur SOYTAŞ-*Technical University of Denmark*
Prof. Dr. Uğur YOZGAT-*İstanbul Kültür Üniversitesi*
Prof. Dr. Yılmaz KILIÇASLAN-*Anadolu Üniversitesi*
Dr. Vaclav KUPEC-*University of Finance and Administration*

İÇİNDEKİLER

SAYFA

THE IMPACT OF CONSUMERS' VIEWS ON CLEAR AND AMBIGUOUS STATEMENTS REGARDING DISCOUNTS ON ONLINE STORE PREFERENCE 1-20

TÜKETİCİLERİN İNDİRİME YÖNELİK NET VE MUĞLAK İFADELERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN ÇEVİRİM İÇİ MAĞAZA TERCİHİNE ETKİSİ
Kazım KILINÇ

YEŞİL BİR DÜNYA HEDEFİNDE: KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİNİN ÇEVRESEL KALİTESİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR İNCELEME 21-50

IN PURSUIT OF A GREEN WORLD: AN EMPIRICAL STUDY ON THE ENVIRONMENTAL QUALITY OF THE FRAGILE FIVE COUNTRIES
Şeyma BOZKAYA

TÜRKİYE'DE İŞ KAZASI VE MESLEK HASTALIĞINA BAĞLI SÜREKLİ İŞ GÖREMEZLİKLERİN EKONOMİK MALİYETİNE İLİŞKİN İSTATİSTİKSEL ANALİZ VE DEĞERLENDİRME 51-71

STATISTICAL ANALYSIS AND EVALUATION ON THE ECONOMIC COST OF PERMANENT DISABILITY DUE TO OCCUPATIONAL ACCIDENTS AND OCCUPATIONAL DISEASES IN TURKEY
Deniz BOZ ERAVC-İbrahim YILMAZ

MALİYET VE YÖNETİM MUHASEBESİNDE DÖNÜŞÜM: 1992-2023 EĞİLİMLER YAPAY ZEKA ETKİLERİ VE GELECEK ÖNGÖRÜLERİ 72-86

TRANSFORMATIONS IN COST AND MANAGEMENT ACCOUNTING: TRENDS FROM 1992 TO 2023, IMPACTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE, AND FUTURE PROJECTIONS
Hamide ÖZYÜREK

BURSA KONUT PİYASASI İÇİN HEDONİK FİYAT TAHMİNİ: DOĞRUSAL VE DOĞRUSAL OLMAYAN MODELLER İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ 87-109

THE ESTIMATION OF HEDONIC PRICE FOR BURSA HOUSING MARKET: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH LINEAR AND NON-LINEAR MODELS
Mehmet ÇINAR-Özge ÖZBEK

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ BAĞLAMINDA İRAN VE HİNDİSTAN'IN KARABAĞ MESELESİNE YÖNELİK TUTUMU 110-134

ATTITUDES OF IRAN AND INDIA TOWARDS THE KARABAKH ISSUE IN THE CONTEXT OF COMPARATIVE ANALYSIS
Nazrin ALİZADA-Damla KOCATEPE

A FIELD RESEARCH ON THE NEET POPULATION LIVING IN BALIKESİR PROVINCE 135-157

BALIKESİR İLİNDE YAŞAYAN NEET NÜFUSA YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI
Onur ÖZAYDIN-Burak DARICI

- TÜRKİYE'NİN EKOLOJİK AYAK İZİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ** 158-183
INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING TÜRKİYE'S ECOLOGICAL FOOTPRINT
Aysegül HAN
- E-DEVLET GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ İLE İLGİLİ YAYINLARIN GÖRSEL HARİTALANDIRILMASI VE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ** 184-212
VISUAL MAPPING AND BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON E-GOVERNMENT DEVELOPMENT INDEX
Seda ÇANKAYA KURNAZ
- DEPREMİN HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ** 213-228
THE EFFECTS OF THE EARTHQUAKE ON THE STOCK MARKET: THE CASE OF THE 6 FEBRUARY 2023 KAHRAMANMARAŞ
Mustafa Koray AKYÜZLÜ-Mine AKSOY
- ALMAN SİYASİ MİZAH PROPAGANDASININ KUT'ÜL-AMARE ZAFERİ'NE BAKIŞI** 229-252
GERMAN POLITICAL HUMOR PROPAGANDA'S VIEW OF THE KUT'UL-AMARA VICTORY
Caner ÇAKI-Mustafa KARACA
- GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLERİN ÜLKE RİSKİNİN BELİRLEYENLERİ** 253-283
THE DETERMINANTS OF COUNTRY RISK OF DEVELOPED AND DEVELOPING ECONOMIES
Sinem ATICI USTALAR
- A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF REBEL GOVERNANCE İSYANCI YÖNETİMİ ÜZERİNE BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ** 284-316
Muhammed KARAKUŞ
- TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞINDA BİR KÖŞE TAŞI: PEYAMİ SAFA** 317-338
ONE MILESTONE IN TURKISH CONSERVATISM: PEYAMİ SAFA
Erdoğan ALTUN
- BANKING ON STRENGTH: UNVEILING FINANCIAL DYNAMICS THROUGH PCA IN TURKEY'S BANKING SECTOR** 339-356
GÜÇLÜ BANKACILIK: TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE PCA YOLUYLA FİNANSAL DİNAMİKLERİ ORTAYA ÇIKARMA
Murat KURLAR
- FAŞİZM KURAMLARINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI YAKLAŞIMLAR: JENERİK FAŞİZM TARTIŞMALARI VE ROGER GRIFFIN** 357-381
POST-COLD WAR APPROACHES IN THEORIES OF FASCISM: GENERIC FASCISM DEBATES AND ROGER GRIFFIN
Mustafa BÖLÜKBAŞI

- TÜRKİYE'DE İLLERARASI REKABETÇİLİĞİN MEKANSAL YAPISI** 382-405
SPATIAL STRUCTURE OF INTERPROVINCIAL COMPETITIVENESS IN
TURKEY
Aysegül YILDIZ
- THE IMPACT OF ADDITIONAL CUSTOMS DUTY DECISION OF THE USA** 406-416
ON STEEL EXPORT OF TÜRKİYE
ABD'İN EK GÜMRÜK VERGİSİ KARARININ TÜRKİYE'NİN ÇELİK
İHRACATINA ETKİSİ
İbrahim ÖZAYTÜRK
- DOES EDUCATION AFFECT EARNINGS? AN APPLICATION FROM** 417-436
TÜRKİYE
EĞİTİM KAZANÇLARI ETKİLER Mİ? TÜRKİYE'DEN BİR UYGULAMA
Merve ÇELİK KEÇİLİ-Ethem ESEN
- MEASURING THE REGIONAL ECONOMIC EFFECTS OF TOURISM WITH** 437-472
TOURISM EXPENSES: AN APPLICATION IN THE TRA2 REGION
TURİZMİN BÖLGESEL EKONOMİK ETKİLERİNİN TURİZM
HARCAMALARI YOLUYLA ÖLÇÜLMESİ: TRA2 BÖLGESİ'NDE BİR
UYGULAMA
Yelda KÖKSAL-Kerem KARABULUT
- MAX WEBER'S PROTESTANT ETHICS VERSUS SOCIAL** 473-485
CONSTRUCTIVIST APPROACH TO CAPITALISM: CAPITALISM AS A
SOCIAL CONSTRUCT
MAX WEBER'İN PROTESTAN AHLAKI İLE KAPİTALİZME SOSYAL
İNŞACI YAKLAŞIM: SOSYAL KONSTRAKT OLARAK KAPİTALİZ
Ertuğrul GÖKÇEKUYU
- BAĞIŞ TOPLAMADA SOSYAL MEDYANIN ROLÜNE İLİŞKİN TEORİK BİR** 486-515
TARTIŞMA
A THEORETICAL DISCUSSION ON THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN
FUNDRAISING
Rıdvan KOCAMAN
- İŞLETMELERİN FİNANSAL BOZULMA YAŞAMALARINA İLİŞKİN** 516-533
GÖSTERGELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE BİST FİRMALARI
ÜZERİNDE BİR UYGULAMA
EVALUATION OF INDICATORS RELATED TO FINANCIAL DISTRESS OF
ENTERPRISES AND AN APPLICATION ON BIST COMPANIES
Deniz Umut DOĞAN-Belgin Rana ÇARDAK

THE IMPACT OF CONSUMERS' VIEWS ON CLEAR AND AMBIGUOUS STATEMENTS REGARDING DISCOUNTS ON ONLINE STORE PREFERENCE*

Kazım KILINÇ²

Abstract

During the sales-enhancing offer process, businesses can use vague (unclear) expressions such as a discount of up to 70% or 30%, or clear expressions such as a net discount of 70% or 30%. It is thought that the clear and ambiguous expressions used for the discount significantly affect the store preference. The effect of clear statements and ambiguous statements about discounts on consumer preference for online stores was determined as the aim of the research. The questionnaire, which was created in accordance with the purpose of the research, was applied to 421 people determined instantly using the convenience sampling technique, taking into account time, ease of use and cost factors. Least squares path analysis (PLS-SEM) method was used to analyse the research model. According to the beta values calculated in the analyses, it is seen that the dimensions of discount-related statements are ranked as clear statements and ambiguous statements according to the effect size value on the online store preference variable. In this direction, it can be said that clear statements are more effective in online store preference.

Keywords: Discount, Clear Statements About Discount, Vague Statements About Discount, Online Store Preference

JEL Codes: M31, M39

TÜKETİCİLERİN İNDİRİME YÖNELİK NET VE MUĞLAK İFADELERLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN ÇEVİRİM İÇİ MAĞAZA TERCİHİNE ETKİSİ

Öz

İşletmeler satış arttırıcı teklif sürecinde %70'e varan, %30'a kadar indirim gibi muğlak (net olmayan) ifadeler veya %70, %30 net indirim gibi belirgin ifadeler kullanabilmektedirler. İndirime yönelik kullanılan net ve muğlak ifadelerin mağaza tercihinin önemli ölçüde etkilediği düşünülmektedir. İndirime yönelik net ifadeler ile muğlak ifadelerin tüketici çevrim içi (online) mağaza tercihinin etkisi araştırmanın amacı olarak belirlenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanmış olan anket zaman, uygulama kolaylığı ve maliyet faktörleri dikkate alınarak kolayda örnekleme tekniği ile anlık belirlenen 421 kişiye uygulanmıştır. En küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) yöntemi araştırma modelinin analizinde kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlardan, indirime yönelik net ve muğlak ifadelerin online mağaza tercihinde pozitif yönlü etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Analizlerde hesaplanan beta değerlerine göre, indirime yönelik ifade boyutlarının online mağaza tercihi değişkeni üzerinde etki büyüklük değerine göre net ifadeler ve muğlak ifadeler şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bu doğrultuda net ifadelerin online mağaza tercihinde daha etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İndirim, İndirime Yönelik Net İfadeler, İndirime Yönelik Muğlak İfadeler, Online Mağaza Tercihi

JEL Kodları: M31, M39

*Bu çalışma için Batman Üniversitesi Etik Kurulunun 19/09/2023 tarihli ve 2023/05 sayılı toplantısının 34 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.
² Doç. Dr., Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kazim.kilinc@batman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4154-5245>

INTRODUCTION

In today's marketplace for goods and services, where competition is escalating day by day, retail businesses are presenting an extensive array of sales-enhancing (promotional) offers to consumers, both through physical and online stores. This approach aims to sustain their presence and augment their profitability. In essence, sales promotion offers are employed to motivate consumers to make purchases. These offers form a significant component of marketing activities, contributing to the enhancement of profitability (Yemez & Sağır, 2021, p. 2).

Businesses utilize various techniques (such as coupons, buy-two-get-one, buy-one-get-one-free, etc.) in their promotional strategies. Price discounts are also among the promotional offers that businesses employ. Price holds a significant role as a purchase decision factor for consumers during the decision-making process. In this context, consumers exhibit favorable behaviors towards price discount offers, as these offers enable them to spend less on goods and services (Lennon, Johnson & Lee, 2011, p. 120).

It is understood that the majority of sales-enhancing offers proposed by businesses do not vary significantly in terms of economic value. Instead, they are presented to consumers in diverse ways, employing different styles of expression. It is observed that distinct pricing strategies are occasionally employed, such as providing a discount (e.g., 20% off), offering additional products without a price reduction (e.g., buy two products and receive one free), or even implementing a combination of both approaches (Uzkurt & Kimzan, 2011, p. 72). Enterprises employ various slogans during the sales-enhancing offer process. These slogans might include vague expressions such as "up to 70% discount" or "up to 50% discount," as well as clear statements like "25% discount." Clear and ambiguous statements related to discounts play a pivotal role in consumers' decision-making process, influencing their choice of store, brand, or product. These statements can either guide consumers toward a well-informed decision or lead to confusion, increased risk, and skeptical thoughts regarding store preference and purchase decisions. Furthermore, this situation significantly impacts consumers' preferences not only for brands and products but also for specific stores.

In light of the provided explanations, the research aimed to investigate "The impact of clear statements and ambiguous statements about discounts on consumer online store preference.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Clear and Ambiguous Statements Regarding Discounts

The concept of "clear" is defined in the dictionary of the Turkish Language Association as "perceived distinctly with all visual details, visually appealing, lucid, not unclear or incomprehensible." On the other hand, "ambiguous" is defined as "difficult to understand, incomprehensible, confused, and perplexing" (source: www.tdk.gov.tr). Based on these definitions, we can articulate "clear expressions" as those that are entirely comprehensible from every angle, lacking complexity in comprehension, and devoid of any component that remains unclear. Conversely, "ambiguous expressions" can be delineated as those which lack full clarity, possess unclear components, befuddle the human mind, and complicate decision-making processes.

As is widely recognized, enterprises engage in sales-enhancing activities at various intervals or periods due to various reasons, all aimed at boosting their sales and profitability. The objective of these sales' promotion activities is to directly impact customer behavior (Santini, Sampaio, Perin & Vieira, 2015, p. 417). Research conducted by Lattin and Bucklin in 1989, as well as by Alvarez Alvarez and Vázquez Casielles in 2005, has demonstrated the effectiveness of sales promotion activities, both in terms of monetary outcomes and consumers' attitudes and responses.

Businesses often undertake sales-enhancing activities for reasons like converting seasonal products into cash, depleting excess warehouse inventory, dealing with out-of-fashion products, or swiftly utilizing items nearing their expiry dates. Price reductions also stand out as significant sales-enhancing strategies. When consumers come across such offers, they expect the conveyed messages to be accurate, dependable, and transparent to facilitate informed decisions and to mitigate monetary losses and perceived risks. Tan and Hwang Chua (2004) concluded in their study that consumers view monetary promotions as a means of minimizing losses. Ho and Ng (1994) similarly suggested in their study that monetary incentives serve as effective alternatives for reducing consumers' perception of risk.

Clear and ambiguous statements directed at discounts are employed by both online and physical stores to entice consumers during discount periods. These expressions are commonly utilized, particularly on special occasions (such as Black Friday, Mother's Day, Father's Day, etc.) or for end-of-season and seasonal discounts. It is well understood that these statements significantly influence consumers' store preferences and preferences for goods and services. As per Teunter (2002), promotional activities account for over 20% of product sales in certain food sectors.

Online Store Preference

The rise of social networks and social media platforms within the realm of Web 2.0 has facilitated the emergence of virtual markets. As a result of these developments, virtual markets have become increasingly discussed alongside physical markets. Due to the advantages such as lower costs in meeting consumer needs (Goby, 2006, p. 423), the convenience of quick shopping, easy access to product information, and more, consumers are increasingly gravitating towards virtual markets. Consequently, the significance of online shopping has steadily grown. In alignment with this trend, a study conducted by Vazquez and Xu (2009) revealed that consumers' attitudes toward online stores and information-seeking behavior have a bearing on their intentions to utilize online stores.

Numerous factors drive consumers to shop in virtual stores. Factors like the absence of time and space constraints, comparative opportunities, virtual store design, user-friendliness, product descriptions and information, product variety, financial incentives, reliability, and perceived risk, as well as promotional campaigns and discounts, contribute to this trend (May So, Danny Wong & Sculli, 2005, p. 1227; Oskaybaş, Dursun & Yener, 2015, p. 121; Erdoğan, 2020, p. 1304; Bayır, 2021). Degeratu, Rangaswamy, and Wu (2000) sought to understand the influence of sales promotions on the motivations prompting consumers to shop at e-stores. The study concluded that price sensitivity is more pronounced in online environments due to stronger indications of price reductions from online promotions. In their study, Jayawardhena, Tiu Wright, and Dennis (2007) discovered that online shoppers are inclined to engage in comparison shopping via the Internet to locate the best prices. Mathwick, Malhotra, and Rigdon (2002), in their research, identified significant factors influencing consumers' preference for virtual stores, including economic value, shopping enjoyment, alignment of channel attributes with consumer shopping orientation, and effective presentation of retail information. Fenech and O'Cass (2001) deduced from their study that virtual store shoppers strive to buy online to secure the lowest possible prices. Karlsson, Kuttainen, Pitt, and Spyropoulou (2005) found that consumers are willing to try to shop online in pursuit of cost savings, emphasizing that lower prices are an essential motivator for online shopping. Joines, Scherer, and Scheufele (2003) established in their study that online convenience and swift price comparison drive consumers to search for the best price offers more efficiently, making this a potent incentive for online shopping. Similarly, Watchravesringkan and Shim (2003) asserted that while price alone is a relatively less significant motivator for online shopping, the synergy of price information and time savings is a crucial determinant for online shoppers. Furthermore, in the literature addressing factors propelling consumers to shop in virtual stores, there are studies examining the impact of virtual store design and information content (Huang, 2000; Menon & Kahn, 2002), perceived usefulness, ease of use, time efficiency, and product alignment (O'Cass and Fenech, 2002; Jiang, 2002), as

well as the role of trust (Dong-Her, Hsiu-Sen, Chun-Yuan & Lin, 2004; So & Sculli, 2002), security, and privacy concerns on shopping intentions and decisions in virtual stores (Liao & Cheung, 2001; Salisbury, Pearson, Pearson, & Miller, 2001).

Today's consumers are those who consistently seek the most convenient shopping experiences, aiming to acquire the finest quality products at affordable prices. In this pursuit, while they remain loyal to their regular shopping destinations, they are also inclined to explore alternative stores to make the most of opportunities and maximize benefits (Gülçubuk, 2008, p. 16). The assessment of alternative stores primarily revolves around considerations of quality, reasonable pricing, user-friendliness, and cost-effectiveness, with particular attention directed towards stores' discount offerings. The clarity, comprehensibility, appropriateness, and reliability of these offers hold significant importance for consumers' store preferences and purchase decisions.

An important issue that consumers consider alongside price discounts in terms of store preference and purchasing transactions and decisions is trust and perceived risk. Trust is a crucial building block for the sustainability of the relationship between the consumer and the business (Koç & Kaya, 2012: 193). Establishing consumer trust is possible when both parties (business-consumer) know each other well. To ensure trust, the parties need to understand each other well and avoid opportunistic behaviors (Bozkurt & Tayfun, 2024: 409-410). Trust in a product or service stems from the existence of a quality product or service, while trust in the store arises from the quality and prices of the goods and services offered in a virtual or physical store that meet consumer demands. This situation significantly affects consumers' purchasing decisions (Tantya & Rosyadi, 2024: 2087). Establishing trust is also influential on the level of perceived risk by the consumer and is considered important. Generally, since consumers cannot clearly evaluate the outcomes of their purchasing behaviors, consumer risk perception is deemed significant in the decision-making process (Sohn, 2024: 2). Perceived risk is related to the negative processes experienced by the consumer in the selection of goods and services, such as information seeking, brand loyalty, etc. In this context, the consumer's behavior toward the goods and services during the preference stage is dependent on the level of risk they perceive. Perceived risk generally arises when the consumer senses the danger of making the wrong decision and fears the potential losses (such as loss of money, time, prestige, etc.) that can be evaluated as losses for themselves (Demirgüneş & Dağistan, 2024: 31).

METHODOLOGY

Ethical Approval of the Study

Ethics committee approval was obtained for the study with the decision number 34 of the ethics committee meeting dated 19.09.2023 and numbered 2023/05.

Purpose and Hypotheses of the Research

The effect of clear statements and ambiguous statements about discounts on consumer preference for online stores was determined as the aim of the research. The research hypotheses, established within the framework of the research's purpose and model, are presented below. These hypotheses comprise one main hypothesis and two sub-hypotheses.

H1: Discount-related statements have effect on online store preference.

H1a: Clear statements about discounts have a positive effect on online store preference.

H1b: Ambiguous statements about discounts have a negative effect on online store preference.

Population of the Research and Sampling Process

The population of this study comprises individuals who make purchases from online stores. To ascertain a sample size that is representative of this population, the "Sample Calculation Formula for Quantitative Variable Research" by Bartlett, Körtlik, and Higgins (2011, p. 46) was employed. With a confidence level of 95% and a margin of error of 5%, the sample size was determined to be 384 (Bartlett et al. 2011, p. 46).

In selecting the sample, factors such as the study's lack of need for a specialized sampling method, ease of implementation, alignment with the study's objectives, as well as time and cost constraints were considered. In light of these considerations, the convenience sampling method, which is one of the non-probability-based sampling methods, was chosen to determine the sample. This approach was adopted to ensure that only accessible participants took part in the sample.

Data Collection Method and Instruments

To gather research data, the decision was made to employ a questionnaire as the primary data source. Throughout the process of questionnaire administration, including the pilot study phase, the questionnaires

were distributed online. In crafting the questionnaire for data collection within the research's scope, an initial stage involved conducting a literature review aligned with the research's objectives and the constructs to be measured. Subsequently, a preliminary questionnaire was developed by consulting experts and academics to ensure its accuracy.

The preliminary questionnaire draft underwent a pilot application, and data were collected from 40 participants. As a result of the pilot application, the questionnaire's reliability (Cronbach's Alpha value) was calculated to be 0.978. Subsequently, the KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) and Bartlett's tests were conducted. The KMO value for the questionnaire was 0.795, and the Bartlett's test values (Approx. Chi-Square: 1348.024; df: 300; sig: 0.000) were found to be within suitable ranges. Given that the pilot study data yielded satisfactory results, the primary data collection phase was initiated.

The questionnaire employed in the study is divided into two sections. The initial part comprises seven questions addressing gender, marital status, age, educational background, occupation, economic status, and whether respondents follow discounts in online stores. In the subsequent section, there are nine statements corresponding to the dimension of clear statements about discounts, ten statements relating to vague statements about discounts, and six statements linked to the dimension of online store preference. These statements were assessed on a 5-point Likert scale (1=Strongly Disagree, 5=Strongly Agree). The research data were collected from 421 participants.

FINDINGS

Participants' Demographic Characteristics

The information of the 421 participants who took part in the study is that 58% were male, and 42% were female. Furthermore, 55.8% were married, while 44.2% were single. The data reveals that the majority of the participants fall under the age of 30 (43.5%), followed by the age group of 31-45 years (39%). In terms of educational background, the study found that the majority held bachelor's degrees (50.4%), followed by graduate degrees (27.1%). The predominant occupational category among the respondents was those with regular income (civil servants, workers, and retirees). Roughly 60% of the participants reported having a middle-level income, and approximately 70% stated that they actively follow online stores for discounts.

Reliability and Validity Analysis Results for the Scales Used in the Research

Explanatory factor and reliability analysis results

In the initial phase, exploratory factor analysis and reliability analysis were conducted using the SPSS statistical analysis program. The results of the analyses are given in Table 1.

Table 1: Explanatory factor and reliability analysis

	Variables / Expressions	Factor Loadings	Cronbach's Alpha	Explained Variance Ratio
Clear Statements on Discounting	CS1 Clear statements make it easier for me to make a decision.	,811	0,979	33,943
	CS2 Clear statements make it easier for me to choose a store.	,834		
	CS3 Clear statements facilitate my brand preference.	,834		
	CS4 Clear statements reduce my scepticism about the store.	,810		
	CS5 I am pleasing that the expressions for the discount are clear.	,831		
	CS6 Clear statements reduce the perception of risk towards the store.	,820		
	CS7 Clear statements increase the sense of trust towards the store.	,825		
	CS8 I believe that discount messages given with clear statements are correct.	,749		
	CS9 Clear statements reduces confusion.	,841		
Ambiguous Statements on Discount	AS1 Ambiguous statements make it difficult for me to make a decision.	,781	0,978	30,974
	AS2 Ambiguous statements make it difficult to choose between alternatives.	,816		
	AS3 Ambiguous statements make it difficult to choose a store.	,826		
	AS4 Ambiguous expressions make it difficult to choose a brand.	,812		
	AS5 Ambiguous statements increase me scepticism about the store.	,863		
	AS6 The ambiguity of the expressions for the discount creates uneasiness for me.	,844		

	AS7	Ambiguous statements increase the risk perception towards the store.	,842		
	AS8	Ambiguous expressions reduce the sense of trust towards the store.	,841		
	AS9	I do not believe that discount messages given in ambiguous terms are correct.	,849		
	AS10	Information given in ambiguous terms is deceptive information.	,802		
Online Store Preference	OSP1	I trust stores that use clear statements about discounts (such as a net 25% discount) more.	,546	0,902	16,235
	OSP2	I believe that the products of stores that use clear statements about discounts are of better quality.	,793		
	OSP3	I prefer to shop in stores that use clear statements.	,670		
	OSP4	I recommend shops that use clear statements.	,734		
	OSP5	I share stores that use clear statements on online platforms.	,816		
	OSP6	I like to browse in stores that use clear statements.	,679		
	Total				81,152
Overall Reliability Value (Cronbach's Alpha)				0,976	
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy				0,964	
Bartlett's Test of Sphericity			Approx. Chi-Square	14689,326	
			Sig. (p)	0,000	

As a result of the conducted analyses, for explicit expressions related to discounts, the Cronbach's Alpha value is 0.979, the explained variance rate is 33.943; for ambiguous expressions related to discounts, the Cronbach's Alpha value is 0.978, and the explained variance rate is 30.974; concerning statements about online store preferences, the Cronbach's Alpha value is calculated as 0.902, and the explained variance rate is 16.235. Furthermore, the overall reliability value (Cronbach's Alpha) for all variables is 0.976, Kaiser-Meyer-Olkin Sample Adequacy is 0.964, and the total explained variance rate is 81.152. In addition to these values, the Bartlett's Sphericity Test resulted in a Chi-Square value of 14689.326 and a p-value of 0.000.

Upon analyzing the results, it is seen that the factor loadings of statements, excluding OSP1 (0,546), OSP3 (0,670), and OSP6 (0,679), pertaining to online store preference, surpass the threshold value of ≥ 0.70 (Hair, Black, Babin, Anderson & Tatham, 2006). For other three (OSP1, OSP3 and OSP6), the factor loadings of the remaining three statements were assessed in terms of AVE (Average Variance Extracted)

and CR (Composite Reliability) values within the ambit of confirmatory factor analysis. As Cronbach's Alpha and CR coefficients of these variables exceeded ≥ 0.70 , and AVE values surpassed ≥ 0.50 thresholds (Hair, Hult, Ringle & Sarstedt, 2017), they were incorporated into the measurement model.

Confirmatory factor and reliability analysis results

As part of the confirmatory factor analysis, the convergence and divergence validity, as well as the internal consistency reliability of the variables, were examined. Convergence validity was assessed through the Average Variance Extracted (AVE) coefficients, representing the average variance accounted for by the factor loadings of the statements. For internal consistency reliability, both Cronbach's Alpha and Composite Reliability (CR) coefficients were computed. In accordance with Hair et al. (2006; 2017), the factor loadings of statements should be ≥ 0.70 , Cronbach's Alpha and CR coefficients for variables should be ≥ 0.70 , and AVE values should be ≥ 0.50 . These results are explained in Table 2.

Table 2: Measurement model results

Variables	Expression Codes	Factor Loadings	Cronbach's Alpha	Unified Reliability (CR)	Average Variance Explained (AVE)	VIF	
Discount Related Statements	Clear Statements	CS1	0,948	0,979	0,979	0,837	
		CS3	0,945				
		CS9	0,932				
		CS5	0,923				
		CS8	0,906				2,191
		CS6	0,905				
		CS7	0,905				
		CS2	0,891				
	CS4	0,878					
	Ambiguous Statements	AS8	0,964	0,978	0,978	0,817	2,191
		AS7	0,946				
		AS9	0,940				
		AS1	0,915				
		AS4	0,902				
AS6		0,891					
AS10	0,889						

Online Store Preference	AS3	0,867				
	AS2	0,860				
	AS5	0,859				
	OSP3	0,967	0,903	0,902	0,618	
	OSP6	0,880				
	OSP4	0,874				
	OSP1	0,820				
	OSP2	0,555				
	OSP5	0,504				

According to Hair et al. (2017), factor loadings should be ≥ 0.708 , which is considered the threshold value. They indicated that if factor loadings fall below these thresholds, the examination of AVE and CR values is necessary. If the calculated AVE and CR values exceed the threshold, the statements should not be eliminated from the model (Hair et al., 2017). In this study, the factor loadings of the OSP2 and OSP5 statements within the online store preference variable were below 0.708. However, since the AVE and CR coefficients of the variable encompassing both statements surpassed the threshold value, the statements were retained within the measurement model.

Upon reviewing the results of the analyses, it becomes evident that Cronbach's Alpha coefficients range from 0.903 to 0.979, while CR coefficients range from 0.902 to 0.979. These outcomes indicate that the research variables maintain sufficient internal consistency reliability. Furthermore, considering the factor loading values of the statements assessing the variables, ranging from 0.504 to 0.967, and the AVE coefficients, spanning from 0.618 to 0.837, it is apparent that the research variables exhibit convergent validity.

To assess the presence of discriminant validity in the study, cross-loadings were evaluated using the criteria established by Fornell and Larcker (1981), along with the HTMT criterion introduced by Henseler, Ringle, and Sarstedt (2015). Fornell-Larcker results and HTMT coefficients are presented in Table 3. Based on cross-loadings results, it was observed that there were no instances of overlapping items among the statements assessing the research variables.

Table 3: Fornell - Larcker discriminant validity and HTMT coefficients results

Fornell - Larcker Dissociation Validity	Online Store Preference	Ambiguous Statements on Discount	Clear Statements on Discounting
Online Store Preference	0,786		
Ambiguous Statements on Discount	0,679	0,904	
Clear Statements on Discounting	0,741	0,737	0,915
HTMT Coefficients	Online Store Preference	Ambiguous Statements on Discount	Clear Statements on Discounting
Online Store Preference			
Ambiguous Statements on Discount	0,666		
Clear Statements on Discounting	0,731	0,737	

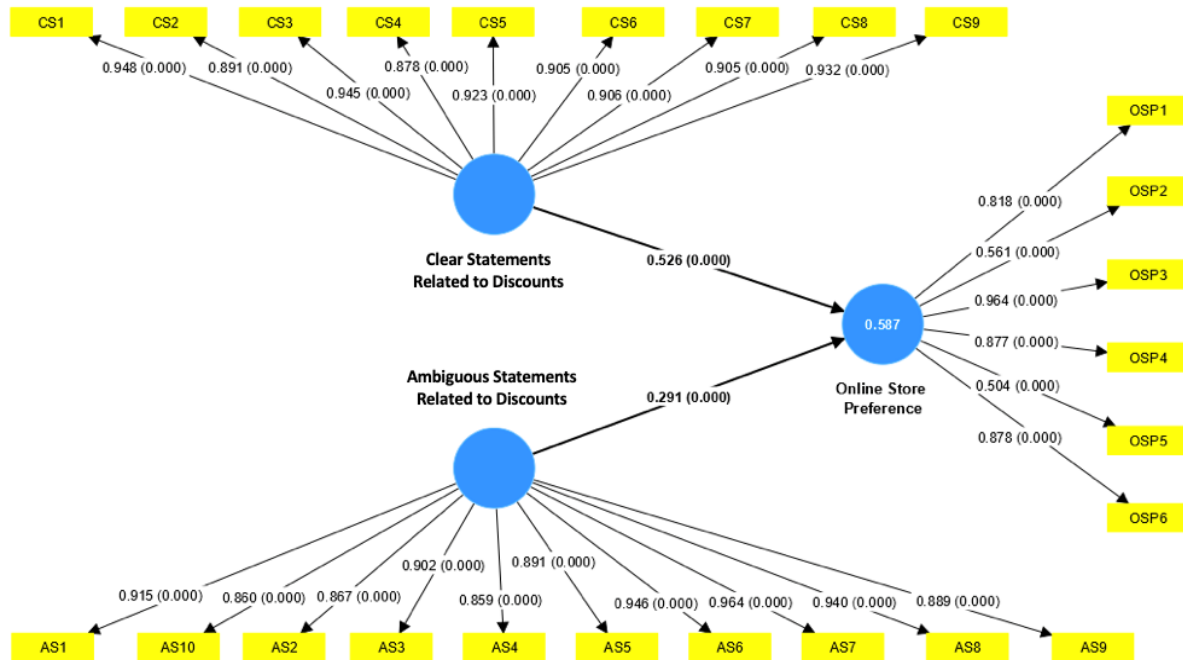
According to the criterion established by Fornell and Larcker (1981), the square root of the average variance explained (AVE) values for the constructs within the research should exceed the correlation coefficients among the constructs. The bold values in the Table 2 represent the square root of the AVE, while the remaining coefficients denote the correlation values between the variables. Upon examining the values within the Table 2, it was ascertained that the square root of the AVE for each construct surpassed the correlation coefficients with other constructs.

Henseler et al. (2015) asserted that the HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) value theoretically ought to be under 0.90 for closely related concepts and under 0.85 for less closely related concepts. Upon analyzing the table, it becomes evident that the HTMT coefficients range from 0.666 to 0.737, all below the threshold value of 0.85.

Testing the Research Model and Hypothesis Testing

The structural model devised within the scope of the research model, designed to serve the research's objectives and facilitate hypothesis testing, is depicted in Figure 1.

Figure 1: Structural model and hypothesis testing

The study employed the PLS-SEM (Partial Least Squares Structural Equation Modeling) method to assess the hypotheses. The assessment of the structural model was carried out using the SmartPLS 4 statistical analysis software (Ringle, 2015; Yıldız, 2021). In the initial phase, an evaluation was conducted to ascertain the presence of any linearity issues among the variables. This involved computing Variance Inflation Factor (VIF) coefficients and the R^2 value of the endogenous variable. Additionally, Blindfolding analysis was executed to determine the model's predictive power (Q^2), with the resulting Q^2 , R^2 , VIF coefficient values, structural model effect coefficients with lower and upper confidence intervals detailed in Table 4.

The authors indicated that if the VIF coefficients among variables are below 5, there would be no linearity issue (Hair et al., 2017). In Table 4, both dimensions exhibit a VIF coefficient of 2.191, signifying the absence of linearity problems among variables. Upon analyzing the R^2 value, it became evident that the online store preference variable could be explained by approximately 59%. Hair et al. (2017) proposed that if the coefficient of predictive power (Q^2) is greater than zero, exogenous variables within the research model possess the capacity to forecast endogenous variables. An effect size coefficient (f^2) equal to or greater than 0.02 is considered low, ≥ 0.15 is deemed medium, and ≥ 0.35 is viewed as high (Cohen, 1988). Some scholars suggest that an effect is negligible if the coefficient is below 0.02 (Sarstedt et al., 2017). Upon scrutinizing the (f^2) values of the study, it is evident that clear statements about discounts have a

medium effect size, whereas vague statements about discounts have a low effect size on online store preference. In the study, the Q^2 coefficient was computed as 0.529. Given that this calculated value surpasses zero, it can be concluded that both clear and vague statements about discounts possess predictive influence on the online store preference variable.

Table 4: Structural model coefficients, structural model effect coefficients with lower and upper confidence intervals

Variables		VIF	R ²	f ²	Q ²		
Clear Statements on Discounting		2,191	0,587	0,306	0,529		
Ambiguous Statements on Discount		2,191		0,093			
Size/Variable	Standardised β	Standard Deviation	t value	p value	Lower Level Confidence Interval (%2.5)	Upper Level Confidence Interval (%97,5)	
Clear Statements on Discounting	Online Store Preference	0,526	0,076	6,886	0,000	0,378	0,678
		Ambiguous Statements on Discount	0,291	0,078	3,722	0,000	0,137

To assess the research hypotheses, 10,000 sub-samples were generated from the main sample using the resampling method. Subsequently, t and p values were computed, alongside lower and upper level confidence intervals.

Upon examining the table, it is evident that the clear dimension ($\beta=0.526$; $p<0.000$) and the ambiguous dimension ($\beta=0.291$; $p<0.000$) each exert positive effects on online store preference. Consistent with the obtained results, both the sub-hypotheses and the main hypothesis find support. Additionally, a scrutiny of the lower and upper level confidence intervals confirms the support for the hypotheses, as the values are positive and encompass no zero (0) within the range.

RESULTS AND DISCUSSION

Alterations in consumer lifestyles and preferences rank among the prominent factors influencing store preferences. Within this context, consumers gravitate towards establishments that provide cost-effective goods and services, aligning with prevailing economic conditions, in addition to factors that grant them a

pleasurable shopping experience. These factors encompass a diverse array of elements, including a wide product assortment, convenient accessibility, and appealing store aesthetics. In order to ensure their sustainability, enhance profitability, and thrive in competitive environments, businesses strategically deploy sales promotion offers within specific time frames. These promotions are designed to stimulate consumer purchases, cultivating store and brand preferences amid contemporary marketing dynamics. Businesses present their promotional incentives through various strategies, such as coupons, "buy two, get one," "buy one, get one free," or seasonal and special-day discounts. Notably, price discounts, occupying a significant role among these promotional endeavors, command substantial attention from businesses.

The conducted study has revealed a noteworthy impact of both clear and ambiguous discount statements on consumer online store preference. Furthermore, the results suggest that consumers consider the issue of discounts with regard to numerous factors in the context of store preference. In light of these findings, it is conceivable to assert that sales promotion activities hold sway over both monetary outcomes and consumer attitudes and reactions. This outcome aligns with the conclusions drawn by Lattin and Bucklin (1989) as well as Alvarez Alvarez and Vázquez Casielles (2005). Within the study, it was discerned that consumers attribute greater significance to clear statements when making online store preferences, likely aiming to mitigate the risk of monetary loss. This observation resonates with the outcomes of previous research by Ho and Ng (1994) and Tan and Hwang Chua (2004).

Within the study, the outcomes pertaining to consumers' attentiveness towards clear and ambiguous discount statements in the context of online store preference can be interpreted as evidence of their engagement in real-term price comparisons, their pursuit of the most precise and economical pricing, their active pursuit of information on this matter, and their heightened sensitivity towards discounts. These findings closely parallel the conclusions reached by Degeratu, Rangaswamy, and Wu (2000), Jayawardhena, Tiu Wright, and Dennis (2007), Fenech and O'Cass (2001), and Karlsson, Kuttainen, Pitt, and Spyropoulou (2005).

Based on the gathered data, it became evident that consumers perceive clear statements as facilitating decision-making processes, enhancing store and brand preferences, alleviating uncertainties, and lowering risk perception associated with the store. Additionally, clear statements contribute to bolstering the sense of trust and confidence in the accuracy of conveyed messages. Conversely, it was observed that ambiguous expressions yielded contrasting outcomes. Hence, in order to maintain their competitiveness, ensure profitability, and foster brand and store preferences, it becomes imperative for businesses to adopt a strategic approach. This entails employing both clear and unambiguous expressions when offering discounts, being attuned to consumer expectations and sensitivities, and fostering effective communication with their

cliente. The prioritization of clear statements, fostering consumer trust and minimizing vague expressions that could provoke suspicion among consumers, alongside the formulation and execution of well-conceived plans, projects, and strategies, will significantly contribute to the sustainability of businesses.

The study discusses the impact of clear and ambiguous expressions related to discounts on online store preference in a broad context, without differentiation based on sectors. The focus remains solely on online store preference. Another limitation of the study lies in the exclusion of other factors influencing store preference, apart from the clarity or ambiguity of messages regarding financial benefits directed at consumers. Future research could delve into specific sectors (such as electronics, clothing, etc.), offering distinct perspectives and deeper insights into the subject matter. Furthermore, a comparative analysis between physical stores and online stores could provide valuable insights. Exploring the realms of different fields through studies investigating the role of clear and ambiguous expressions is anticipated to yield additional contributions to the literature by scholars.

Based on the provided explanations, the study's objective was to investigate the impact of clear and ambiguous statements on consumer online store preference, with the anticipation that the findings would enrich the existing literature. Following the analyses, the sub-hypotheses were validated, thereby lending support to the main hypothesis. Drawing from the gathered data, it was deduced that both clear and ambiguous statements significantly influence consumers' online store preference.

AUTHOR STATEMENT / YAZAR BEYANI

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

Ethical approval for this study was obtained from Batman University's Ethics Committee with Decision No. 34, taken at its meeting dated 19/09/2023 and numbered 2023/05.

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Batman Üniversitesi Etik Kurulunun 19/09/2023 tarihli ve 2023/05 sayılı toplantısının 34 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

REFERENCES

- Alvarez Alvarez, B., & Vázquez Casielles, R. (2005). Consumer evaluations of sales promotion: the effect on brand choice. *European Journal of Marketing*, 39(1/2), 54-70. doi: 10.1108/03090560510572016
- Bartlett, J. E., Körtlik, J. W., & Higgins, C. C. (2001). Organizational research: Determining appropriate sample size in survey research. *Information Technology, Learning and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Bayır, T. (2021). Koronavirüs (COVID-19) ile yeni dijital dünyada değişen tüketici tercihleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17 (Pandemi Özel Sayısı), 3621-3640. doi: 10.26466/opus.829515
- Bozkurt, D., & Tayfun, N. Ö. (2024). Sosyal medyadaki içerik pazarlaması faaliyetlerinin tüketici güveni üzerine etkisi. *The Journal of Social Sciences*, 64(64), 404-428. doi: 10.29228/SOBIDER.70418
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Degeratu, A. M., Rangaswamy, A., & Wu, J. (2000). Consumer choice behavior in online and traditional supermarkets: The effects of brand name, price, and other search attributes. *International Journal of Research in Marketing*, 17(1), 55-78. doi: 10.1016/S0167-8116(00)00005-7
- Demirgüneş, B. K., & Dağıstan, M. T. (2024). Yenilik arayışı ve algılanan risk faktörlerinin davranışsal sonuçlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesi: Online alışveriş siteleri üzerine bir uygulama. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 3(1), 29-46.
- Dong-Her, S., Hsiu-Sen, C., Chun-Yuan, C., & Lin, B. (2004). Internet security: malicious e-mails detection and protection. *Industrial Management & Data Systems*, 104(7), 613-623. doi: 10.1108/02635570410550278
- Erdoğan, M. G. (2020). Covid-19 döneminde e-ticaret ve dijital reklam yatırımları. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13, 1296-1318. doi: 10.18094/josc.776605
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), s. 39-50. doi: 10.1177/002224378101800104
- Goby, V. P. (2006). Online purchases in an infocomm sophisticated society. *CyberPsychology & Behavior*, 9(4), 423-431. doi: 10.1089/cpb.2006.9.423
- Gülçubuk, A. (2008). Müşteri bağlılığı yaratmada fiyat politikasının önemi ve uygulanan fiyatlandırma yöntemlerinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 15-26.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *Primer on partial least square structural equations modeling (PLS-SEM)* (2nd Ed.). Thousand Oaks: Sage.

- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modelling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135. doi: 10.1007/s11747-014-0403-8
- Ho, S. S., & Ng, V. T. (1994). Customers' risk perceptions of electronic payment systems. *International Journal of Bank Marketing*, 12(8), 26-38. doi: 10.1108/02652329410069029
- <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozluukler/> Erişim Tarihi: 08.07.2023.
- Huang, M. H. (2000). Information load: its relationship to online exploratory and shopping behavior. *International Journal of Information Management*, 20(5), 337-347. doi: 10.1016/S0268-4012(00)00027-X
- Jayawardhena, C., Tiu Wright, L., & Dennis, C. (2007). Consumers online: intentions, orientations and segmentation. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 35(6), 515-526. doi: 10.1108/09590550710750377
- Jiang, P. (2002). A model of price search behavior in electronic marketplace. *Internet Research*, 12(2), 181-190. doi: 10.1108/10662240210422530
- Joines, J. L., Scherer, C. W., & Scheufele, D. A. (2003). Exploring motivations for consumer Web use and their implications for e-commerce. *Journal of Consumer Marketing*, 20(2), 90-108. doi: 10.1108/07363760310464578
- Karlsson, T., Kuttainen, C., Pitt, L., & Spyropoulou, S. (2005). Price as a variable in online consumer trade-offs. *Marketing Intelligence & Planning*, 23(4), 350-358. doi: 10.1108/02634500510603456
- Koç, F., & Kaya, N. (2012). Hizmet sektöründe tüketici güveni ve müşteri bağlılığı: Bankacılık sektörüne yönelik bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 189-221.
- Lattin, J. M., & Bucklin, R. E. (1989). Reference effects of price and promotion on brand choice behavior. *Journal of Marketing Research*, 26(3), 299-310. doi: 10.1177/002224378902600304
- Lennon, S. J., Johnson, K. K., & Lee, J. (2011). A perfect storm for consumer misbehavior: Shopping on Black Friday. *Clothing and Textiles Research Journal*, 29(2), 119-134. doi: 10.1177/0887302X11401907
- Liao, Z., & Cheung, M. T. (2001). Internet-based e-shopping and consumer attitudes: an empirical study. *Information & management*, 38(5), 299-306. doi: 10.1016/S0378-7206(00)00072-0
- Mathwick, C., Malhotra, N. K., & Rigdon, E. (2002). The effect of dynamic retail experiences on experiential perceptions of value: an Internet and catalog comparison. *Journal of retailing*, 78(1), 51-60. doi: 10.1016/S0022-4359(01)00066-5
- May So, W. C., Danny Wong, T. N., & Sculli, D. (2005). Factors affecting intentions to purchase via the internet. *Industrial Management & Data Systems*, 105(9), 1225-1244. doi: 10.1108/02635570510633275
- Menon, S., & Kahn, B. (2002). Cross-category effects of induced arousal and pleasure on the internet shopping experience. *Journal of retailing*, 78(1), 31-40. doi: 10.1016/S0022-4359(01)00064-1

- O'cass, A., & Fenech, T. (2003). Web retailing adoption: exploring the nature of internet users Web retailing behaviour. *Journal of Retailing and Consumer services*, 10(2), 81-94. doi: 10.1016/S0969-6989(02)00004-8
- Oskaybaş, K., Dursun, T., & Yener, D. (2015). Online Alışverişte Tüketicilerin Tercihlerini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(1), 119-135. doi: 10.14780/iibdergi.201417540
- Ringle, C. M., Wende, S., & Becker, J. M. (2022). *SmartPLS 4. Boenningstedt: SmartPLS*. Retrieved from <https://www.smartpls.com>
- Salisbury, W. D., Pearson, R. A., Pearson, A. W., & Miller, D. W. (2001). Perceived security and World Wide Web purchase intention. *Industrial Management & Data Systems*, 101(4), 165-177. doi: 10.1108/02635570110390071
- Santini, F. D. O., Sampaio, C. H., Perin, M. G., & Vieira, V. A. (2015). An analysis of the influence of discount sales promotion in consumer buying intent and the moderating effects of attractiveness. *Revista de Administração (São Paulo)*, 50, 416-431. doi: 10.5700/rausp1210
- Sarstedt, M., Ringle, C.M., & Hair, J.F. (2017). Partial least squares structural equation modelling. In C. Homburg, M.Klarmann, & A.Vomberg (Eds.), *Handbook of Market Research*. Heidelberg: Springer.
- So, M. W., & Sculli, D. (2002). The role of trust, quality, value and risk in conducting e-business. *Industrial Management & Data Systems*, 102(9), 503-512. doi: 10.1108/02635570210450181
- Sohn, S. (2024). Consumer perceived risk of using autonomous retail technology. *Journal of Business Research*, 171. doi: 10.1016/j.jbusres.2023.114389
- Tan, S. J., & Hwang Chua, S. (2004). "While stocks last!" Impact of framing on consumers' perception of sales promotions. *Journal of Consumer Marketing*, 21(5), 343-355. doi: 10.1108/07363760410549168
- Tantya, E. A. D., & Rosyadi, I. (2024). The influence of electronic word of mouth (E-WOM), Website quality, and consumer confidence on purchasing decisions (Study on Shopee E-Commerce Users in Surakarta). *Indonesian Interdisciplinary Journal of Sharia Economics (IJSE)*, 7(2), 2074-2091. doi: 10.31538/ijse.v7i2.4783
- Teunter, L. (2002). *Analysis of sales promotion effects on household purchase behavior* (No. ERIM PhD Series; EPS-2002-016-ORG).
- Uzkurt, C., & Kimzan, H. S. (2011). Promosyonel fiyat sunumlarının tüketicilerin ürün tercihleri üzerine etkisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 71-82.
- Vazquez, D., & Xu, X. (2009). Investigating linkages between online purchase behaviour variables. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 37(5), 408-419. doi: 10.1108/09590550910954900
- Watchravesringkan, K., & Shim, S. (2003). Information search and shopping intentions through Internet for apparel products. *Clothing and Textiles Research Journal*, 21(1), 1-7. doi: 10.1177/0887302X0302100101

Yemez, İ., & Sağır, S. (2021). İndirim kampanyalarının tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkisi: Black Friday örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 308-331.

Yıldız, E. (2021). *SmartPLS ile yapısal eşitlik modellemesi reflektif ve formatif yapılar* (2nd edition). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YEŞİL BİR DÜNYA HEDEFİNDE: KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİNİN ÇEVRESEL KALİTESİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR İNCELEME

Şeyma BOZKAYA¹

Öz

Çalışmada Kırılğan Beşli (Hindistan, Türkiye, Brezilya, Endonezya ve Güney Afrika) ülkelerinin yeşil ekonomi çerçevesinde çevresel kaliteleri üzerine bir inceleme yapılmıştır. Çevresel kalite göstergesi olarak ekolojik ayak izi değişkeni kullanılmıştır. 1992-2019 dönemlerini kapsayan çalışmada FGLS (Feasible Generalized Least Squares) tahmincisinden faydalanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, bu ülkelerde yenilenebilir enerji arzı ve enerji verimliliğinin ekolojik ayak izini azaltıcı yönde bir etkide bulunduğunu göstermiştir. Ancak ekonomik büyüme değişkeninin ekolojik ayak izi üzerinde artırıcı bir etkide bulunduğu sonucu elde edilmiştir. Buna karşın çevresel politika katılığı indeksi ve yeşil teknoloji değişkenlerinin ekolojik ayak izi değişkeni ile aralarında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, Kırılğan Beşli ülkelerinin yeşil ekonomiye geçiş sürecinde, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, yeşil teknoloji ve etkin çevresel politikaların önemi vurgulanmaktadır. Söz konusu bu politika önerilerinin dikkate alınması, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli adımlar atılmasını sağlayabilecektir. Dolayısıyla Kırılğan Beşli ülkelerini sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde daha ileri bir seviyeye ulaştırabilecektir ve yeşil ekonomi kapsamında daha sürdürülebilir bir ekonomi-çevre ilişkisine katkı yapabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Büyüme, Ekolojik Ayak İzi, Yeşil İnovasyon, Panel Veri Analizi

JEL Kodları: Q01, Q50, Q55, C50, C80

IN PURSUIT OF A GREEN WORLD: AN EMPIRICAL STUDY ON THE ENVIRONMENTAL QUALITY OF THE FRAGILE FIVE COUNTRIES

Abstract

This study analyses the environmental quality of the countries known as the Fragile Five within the framework of green economy. Ecological footprint variable is used as an indicator of environmental quality. FGLS estimator was utilised in the study covering the period 1992-2019. The empirical findings show that renewable energy supply and energy efficiency have a reducing effect on ecological footprint in these countries. However, economic growth variable has an increasing effect on ecological footprint. On the other hand, no statistically significant relationship was observed between the environmental policy stringency index and green technology variables and the ecological footprint variable. In line with these results, the importance of renewable energy, energy efficiency, green technology and effective environmental policies in the transition process of the Fragile Five countries to a green economy is emphasised. Taking these policy recommendations into consideration will be able to take important steps in terms of environmental sustainability. Therefore, it will be able to bring the Fragile Five countries to a more advanced level within the framework of sustainable development goals and contribute to a more sustainable economy-environment relationship within the scope of green economy.

Keywords: Sustainable Development, Green Growth, Ecological Footprint, Green Innovation, Panel Data Analysis

JEL Codes: Q01, Q50, Q55, C50, C80

¹ Dr., Bağımsız araştırmacı, symbozkaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8589-6608>

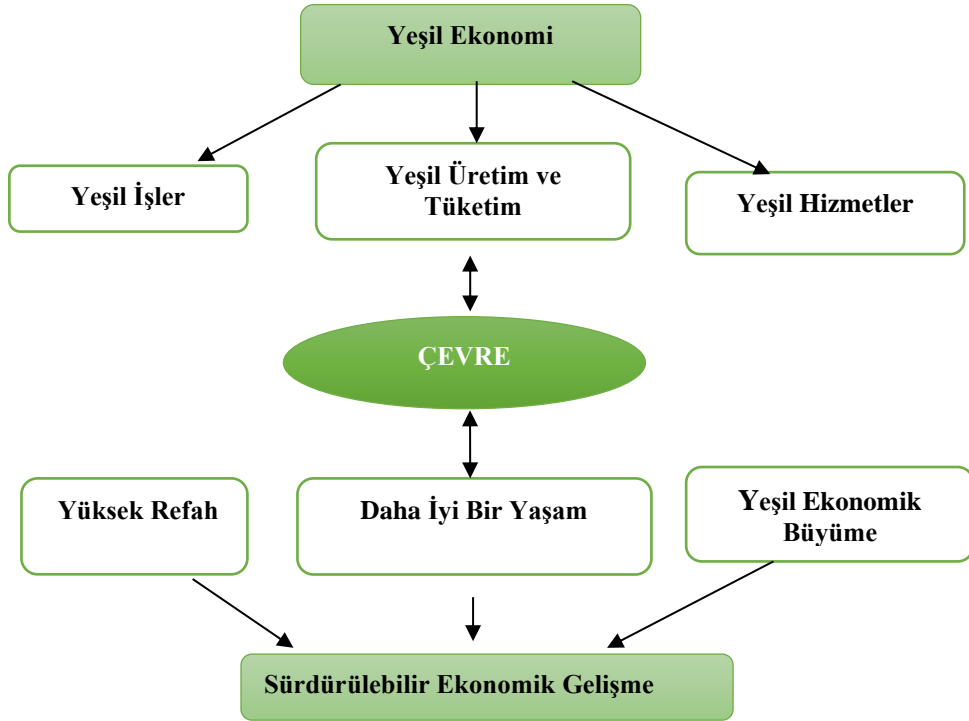
GİRİŞ

Yeşil ekonomi, tüm ekonomik faaliyetlerde çevre ve doğayı koruma amacı güden bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, üretim sisteminin baştan aşağı yeniden düzenlenmesi ve yoğun karbon emisyonuna sebep olan üretim-tüketim alışkanlıklarına alternatif olarak sıfır emisyonu hedefleyen bir üretim-tüketim biçiminin benimsenmesi gerekliliğini savunmaktadır (Yalçın, 2016, s. 769). Yeşil ekonominin temel düşünce biçimi, gelecek nesillere daha temiz ve sürdürülebilir bir dünya bırakma hedefini taşımaktadır. Bu nedenle, ekonomik büyüme ve kalkınmanın bu çerçevede gerçekleştirilmesini desteklemektedir.

Yeşil ekonomi kriterlerine göre, sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için ekonomik faaliyetlerde çevre kalitesine önem verilmesi son derece kritiktir. 21. yüzyılda, doğanın yaşanabilir bir dünya için taşıma kapasitesini aşma noktasına yaklaştığımız varsayımıyla hareket etmenin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, ihtiyatlılık ilkesinin vurgulanmasıyla birlikte endüstriyel ekonomiler, temel çevresel göstergeler açısından toplam kaynak akışını azaltma konusunda çaba göstermelidirler. İhtiyatlılık ilkesi çerçevesinde, kaynak verimliliği hesaplamaları gerçekleştirilebilir. Bu ilke, belirsizlik veya risk durumlarında daha güvenli bir yaklaşım benimsemeyi savunan bir prensiptir. İhtiyatlılık ilkesi, potansiyel olarak zararlı etkileri önlemek veya en aza indirmek amacıyla, bilimsel belirsizlik veya tam bir kanıt eksikliği durumlarında karar vericilerin daha dikkatli ve güvenli bir tutum benimsemelerini teşvik eder. Sıkça çevre politikalarında kullanılan ihtiyatlılık ilkesi, özellikle çevresel etkileri belirsiz veya henüz tam olarak anlaşılamayan durumlarda doğanın korunması amacıyla uygulanır (Kriebel vd., 2001, s. 871). Bu prensip bağlamında, Y ekonomik çıktıyı temsil ederken, R üretimde kullanılan faktörlerin toplam hacmini ifade etmektedir. Bu durumda, Y/R oranı kaynakların verimliliğini yansıtmaktadır. Bu özel durum genellikle eko-verimlilik olarak adlandırılmaktadır (Spangenberg ve Kuhndt, 1996). Ekonomik verimlilik bağlamında, $dY < d(Y/R)$ değişimi, çevre ile ilgili sürdürülebilir stratejilerin zorunlu koşulunu ifade etmektedir. Ancak, bu koşulun tek başına yeterli olmadığına dikkat çekmek önemlidir. Bu kriter, çevresel sorunları çözme sürecinde yeterince etkili olmayabilir. Çevresel sorunlara bütünlük kazandırmak için, kaynak verimliliğinin ekonomik büyüme oranından daha önemli olduğu durumların ortaya çıkması gerektiği kabul edilmelidir (Spangenberg, 2002).

Günümüzde, doğal çevrenin bozulmasını durdurmak ve sürdürülebilir bir çevre ile yaşam elde etmek amacıyla en yaygın kabul gören çözüm önerisi yeşil büyümedir. Yeşil ekonominin temel prensibi, üretim verimliliğindeki artışı hedeflemektir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi, yeşil büyümenin teknolojik ve piyasa yeniliklerine uyumlu hale gelmesiyle mümkün olacaktır (UNEP, 2011). Bu bağlamda, Şekil 1 yeşil ekonominin sürdürülebilir kalkınma stratejisindeki süreci göstermektedir.

Şekil 1: Sürdürülebilir ekonomik kalkınmada yeşil ekonominin yeri

Kaynak: Pociovălişteanu vd., 2015, s. 9236

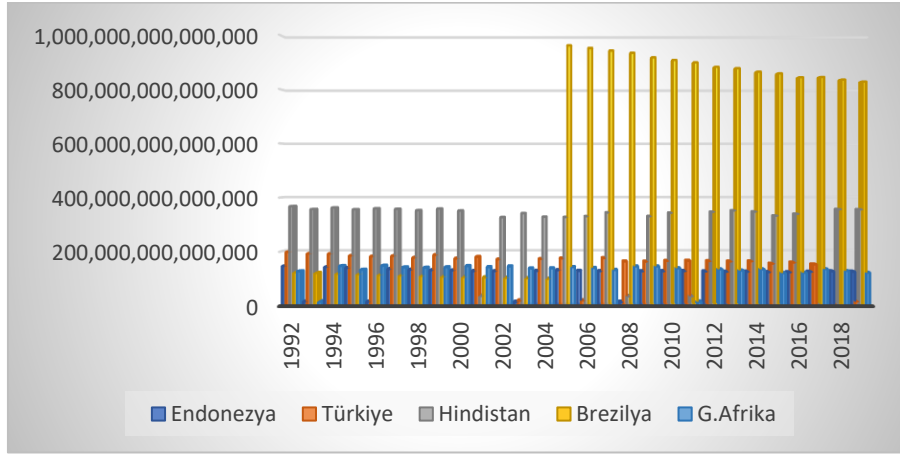
Şekil, yeşil büyümenin, ekonomik süreçlerin çevreyle uyumlu politikalar aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Bu süreç, çevre ve ekonominin birbirleriyle paralel bir şekilde etkileşimde bulunarak yeşil ekonominin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Yeşil ekonomi, daha yüksek bir refah seviyesi ve daha iyi bir yaşam kalitesi sunma potansiyeline sahiptir. Bu süreç bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleştiği görülmektedir.

Yeşil ekonominin önemi, özellikle son yıllarda küresel sıcaklığın yükselmesi ve iklim krizlerindeki artış gibi çevresel sorunlardan kaynaklanan belirgin bir zorunlulukla gündeme gelmiştir. Çevresel bozulma, sera gazı emisyonlarındaki (örneğin karbon dioksit (CO₂), nitrojen dioksit (NO_x) ve metan (CH₄)) artışla birlikte küresel ısınmanın boyutlarını ortaya koymaktadır (Bai vd., 2022). Gelişmekte olan ekonomiler, ekonomik üretkenliklerini artırmaya yönelik çabalarını sürdürürken, genellikle büyüme odaklı üretim yapısına odaklanmış ve çevre dostu üretim yaklaşımını göz ardı etmişlerdir. Araştırmacılar, karbon emisyonları yanında sürdürülemez üretim ve tüketim kalıplarının, insan faaliyetlerinin sonucu olarak su kıtlığı, toprak erozyonu, ormansızlaşma gibi sorunlara neden olduğunu belirtmişlerdir (Ulucak ve Khan, 2020). Yeşil büyüme, sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında özellikle son dönemde belirgin bir şekilde literatürde yer alan çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek amacıyla geliştirilen bir kavram ve uygulamadır. Teorik anlamda sürdürülebilir kalkınma, çevre, ekonomi ve toplumu bir bütün olarak ele

olarak, bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin kaynaklarına zarar vermeden kalkınmayı amaçlar (Brundtland Raporu, 1987). Bu yönü ile esasında sürdürülebilir kalkınma çok daha geniş kapsamlı bir olgudur (Barbier, 1987). Yeşil büyüme olgusu hedefleri doğrultusunda, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında uyum sağlamayı hedeflemektedir. Yeşil büyüme, ekonomik faaliyetlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için yenilikçiliği ve teknolojik gelişmeleri teşvik eder. Örneğin, yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar ve enerji verimliliği teknolojileri, yeşil büyümenin önemli bileşenleridir (UNEP, 2011). Teorik çerçevede, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil büyüme arasındaki ilişki, sürdürülebilir kalkınmanın genel hedeflerini daha somut ekonomik politikalar ve stratejilerle desteklemek olarak değerlendirilebilir. Yeşil büyüme, sürdürülebilir kalkınmanın çevre odaklı ekonomik büyüme boyutunu ifade eder. Dolayısıyla, yeşil büyüme stratejileri, sürdürülebilir kalkınmanın çevre hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak işlev görür. Bu stratejiler, doğal sermayenin korunmasını ve ekonomik büyümenin devamlılığını sağlarken çevresel bozulmayı en aza indirir (Bowen & Fankhauser, 2011).

Son dönemde çevresel bozulmanın etkilerini inceleyen ve çevre kalitesini değerlendiren araştırmalarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir; bu çalışmalar, yeşil ekonominin önemine vurgu yapmaktadır. Ekolojik ayak izi, çevresel kaliteyi ölçmek amacıyla kullanılan göreceli yeni bir göstergedir ve daha kapsamlı bir ölçüm aracını temsil etmektedir. Bu bağlamda, çevresel kalite göstergesine ek olarak, ülkelerin biyokapasite durumları incelenerek hem ulusal hem de küresel düzeyde doğanın taşıma kapasiteleri hesaplanmıştır. Ekolojik ayak izi, insan tüketiminin biyosfer üzerinde yarattığı talebi ölçen bileşik bir göstergedir ve küresel hektar olarak adlandırılan standart birimlerle ölçülmektedir. Biyokapasite ise biyolojik olarak üretken kara ve okyanus alanını temsil eder ve gıda, lif, kereste sağlamak, kentsel altyapıyı barındırmak ve karbon emisyonunu absorbe etmek amacıyla kullanılır. Ekolojik açık, bir nüfusun ekolojik ayak izinin kullanabileceği alanın biyokapasitesini aştığı durumu ifade eder. Ulusal bir ekolojik açık, bir ülkenin ticaret yoluyla net biyokapasite ithal ettiği, ulusal ekolojik varlıkları tükettiği veya atmosfere kendi ekosistemlerinden daha fazla karbondioksit saldırdığı anlamına gelir (Wackernagel ve Beyers, 2019). Ekolojik ayak izinin biyokapasiteyi aştığı ve ekolojik açığın fazla olduğu ülkeler arasında Çin, Hindistan ve Güney Afrika ön plana çıkmaktadır. Biyokapasitenin ekolojik ayak izini aştığı yani biyokapasite fazlası sağlayan ülkelerin başında ise Brezilya, Bolivya, Kongo ve Finlandiya bulunmaktadır (footprintnetwork.org). Bu bağlamda, Şekil 2, incelenen Kırılğan Beşli ülkelerinin biyokapasitelerini göstermektedir.

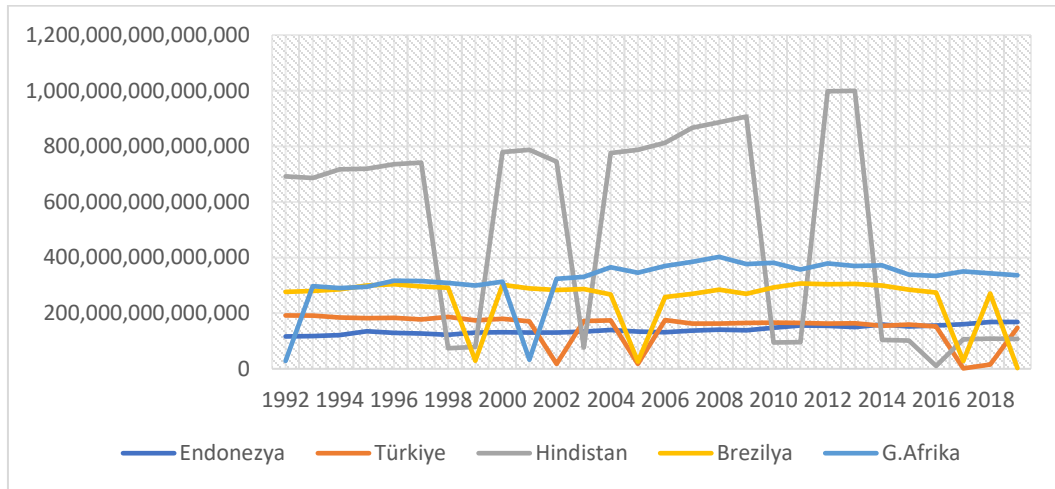
Şekil 2: Kırılgan beşli ülkelerinin biyokapasite durumları

Kaynak: <https://www.footprintnetwork.org/>

Şekil 3 Kırılgan Beşli ülkelerinin ekolojik ayak izi değerlerinin değişimini göstermektedir.

Şekil 3: Kırılgan beşli ülkelerinin ekolojik ayak izi göstergeleri

Kaynak: <https://www.footprintnetwork.org/>

Şekil 3'te özellikle Hindistan, Brezilya ve Türkiye'de ekolojik ayak izi göstergesinde belirgin değişimler gözlemlenmektedir. Bu ülkelerdeki ekolojik ayak izi değerlerinde önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Diğer yandan, Güney Afrika'nın ekolojik ayak izi değerinin belirli bir düzey etrafında istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir.

21. yüzyılın en kritik konularından biri olan çevresel bozulma, son dönemde geniş bir akademik ilgi görmekte ve tüm insanlık üzerinde sert etkiler bırakmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma, Kırılgan Beşli

ülkelerinin yeşil ekonomi kapsamında çevresel sürdürülebilirliği üzerine bir inceleme sunmaktadır. Çalışma, çevresel kaliteyi ölçmek için ekolojik ayak izi değişkenini kullanmaktadır. Çalışmanın üç ana katkısı öngörülmektedir. Öngörülen ilk katkı kullanılan yöntemdir. Kullanılan yöntem, yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans sorunlarına karşı tutarlı katsayı tahminleri yapabilme yeteneğine sahiptir. Bu özellik, araştırma sorusunun bu tahminci kullanılarak ele alınmasının literatüre yeni bir yaklaşım getireceği öngörülmektedir. Ayrıca kullanılan yöntem literatürde çok sık kullanılmayan bir yöntemdir. Bu bağlamda tahmin edilen modelin içerdiği sorunlarda etkin bir tahminci olan yöntem literatüre yeni bir bakış açısı getirmektedir. İkinci olarak, özellikle yeşil ekonomi bağlamında ele alınan değişkenler açısından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu değişkenler, geleneksel üretim yöntemlerinin çevresel etkilerini değil, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda benimsenen yeşil ekonominin çevresel etkilerini gözlemleyebilmek amacıyla seçilmiştir. Bu kapsamda, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji arzı, çevresel teknolojik gelişim ve çevresel politika katılımı endeksi değişkenlerinin çevreye etkisi incelenmiştir. Son olarak, ele alınan ülke grubu açısından literatürdeki bir boşluğu doldurması beklenmektedir. Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, çalışmanın genel çerçevesini çizerek yeşil ekonominin teorik açıklamalarına odaklanmaktadır. İkinci bölüm, güncel literatür özetini içermektedir. Üçüncü bölüm; kullanılan model, değişkenler ve ampirik uygulamadan elde edilen sonuçlarla ilgili ayrıntılardan oluşmaktadır. Son bölüm ise ampirik uygulama sonuçlarından elde edilen genel değerlendirmeleri ve politika çıkarımlarını kapsamaktadır.

LİTERATÜR

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında, çevresel kalite üzerine yapılan araştırmalar, özellikle son dönemde akademik literatürde geniş bir çalışma alanına sahiptir. Bu çalışmalarda, çevresel kaliteyi değerlendirmek için birbirinden farklı ancak birbirini tamamlayan değişkenler kullanılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma perspektifindeki ampirik literatür, çeşitli çevresel kirlilik göstergelerini içermektedir; bunlar arasında ekolojik ayak izi, sera gazları (GHG), karbon emisyonu, metan gazı emisyonu, azot oksit emisyonları gibi çeşitli değişkenler bulunmaktadır. Bu şekilde, literatür, çeşitli bakış açılarıyla zenginleştirilmiştir. Bu çalışmada panel veri kullanıldığından, literatür özetinde panel veri analizi yapan ve güncel yenilenebilir enerji, çevresel teknoloji, çevresel politika gibi değişkenleri ele alan çalışmaların kısa bir özeti sunulmuştur.

Tablo 1: Literatür özeti

Yazar/Yazarlar	Çalışma Dönemi ve Örneklem	Yöntem	Bulgular
Farhani ve Shahbaz (2014)	1980-2009/ MENA	FMOLS-DOLS	Yenilenebilir elektrik tüketiminin emisyonları artırdığı gözlenmiştir.
Dong, Sun ve Hochman, (2017)	1985-2016/ BRICS	Eş Bütünleşme	Doğal gaz ve yenilenebilir enerji tüketimi, iklim değişikliğinin hafifletilmesine katkıda bulunduğu sonucu elde edilmiştir.
Nassani, Aldakhil, Abro ve Zaman, (2017)	1990-2015/ BRICS	Sabit Etkiler Modeli	Yenilenebilir enerjinin çevre kalitesine katkıda bulunduğu gözlenmiştir.
Cheng, Ren, Wang ve Yan, (2019)	2000-2013/ BRICS	OLS	Yenilenebilir enerji Co2 emisyonlarını azaltıcı etki etmektedir.
Özçağ (2019)	1970-2016/ Kırılğan Beşli	Bootstrap Nedensellik	Sonuçlar ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte gene olarak büyüme ve Co2 arasında nedensellik gözlenmiştir.
Nathaniel, Anyanwu ve Shah, (2020)	1990-2016/ MENA	AMG	Yenilenebilir enerjinin çevre kalitesine anlamlı bir katkı sağlamadığını buna karşın Yenilenemeyen enerji tüketiminin ise çevresel bozulmaya katkıda bulunduğunu gözlemlemiştir.
Destek ve Sinha (2020)	1980-2013/ OECD	FMOLS-MG	Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Ekolojik Ayak İzini azalttığı Yenilenemeyen Enerji Tüketiminin Çevresel Bozulmayı artırdığını gözlemlemiştir.
Umar, Ji, Kirikkaleli ve Xu, (2020)	1990-2017/ G-7	CCEMG	Yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel kaliteyi artırıcı etkisi olduğu gözlenmiştir.
Ahmed, Zafar, Ali ve Danish, (2020)	1971-2014 G-7	CUP-FM	Büyüme çevresel bozulmayı artırmaktadır.
Danish, Ulucak, Khan, Baloch ve Li, (2020)	1995-2016 BRICS	MG-CCE	Enerji tüketimi emisyonları artırmaktadır.
Nathaniel (2020)	1971-2014/ MENA	ARDL	Büyüme çevre kalitesi üzerinde olumsuz etki etmektedir.
Yang, Jahanger ve Ali, (2021)	1990-2016/ BICS	DSUR-FMOLS	Teknolojik yeniliğin ekolojik ayak izini olumlu yönde etkilemediği tespit edilmiştir.

Kılınç, (2021)	2002-2016/ OECD	GMM	AR&GE ve enerji harcamaları ekolojik ayak izini azaltmaktadır.
Su vd., (2021)	1990-2018/ BRICS	Panel Regresyon	Teknolojik yeniliğin çevresel kalite üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılamamıştır.
Mahalik, Mallick ve Padhan, (2021)	1990-2015/ BRICS	GMM	Ekonomik büyümenin Co2 emisyonlarını artırırken, yenilenebilir enerji tüketiminin emisyonları azalttığı belirlenmiştir.
Adebayo ve Rjoub, (2021)	1990-2017/ MINT Ülkeleri	PMG	Büyüme emisyonlar üzerinde pozitif etki ederek çevresel kaliteyi bozucu etkide bulunmaktadır.
Gülmez vd., (2021)	1971-2015/ G-7	FMOLS-DOLS	Enerji tüketimi ve büyüme ekolojik ayak izini artırıcı yönde etkilemektedir.
İbrahim ve Ajide, (2021)	1990-2019 G-7	PMG	Yenilenebilir enerji tüketimi Co2 emisyonlarını azaltıcı yönde etki etmektedir.
Sökmen (2021)	1990-2019/ Kırılgan Beşli Ülkeleri	Pedroni Nedensellik	Doğrudan yabancı yatırımlardan Co2'ye doğru nedensellik tespit edilmiştir.
Ding, Khattak ve Ahmad, (2021)	1990-2017/ G-7	AMG	Ekonomik büyümenin emisyonlar üzerinde artırıcı bir etkide bulunduğu gözlenmiştir.
Apaydin vd., (2021)	1980- 2016/ 130 Ülke	CCE-MG, AMG	Büyüme ekolojik ayak izi üzerinde pozitif ve anlamlı ilişki gözlenmiştir.
Sherif, Ibrahiem, ve El- Aasar, (2022)	1992-2015/ N-11 Ülkeleri	FMOLS-DOLS	Temiz enerji ve teknolojik inovasyonun ekolojik ayak izi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmişlerdir.
Radmehr vd., (2022)	1990-2018/ E-7	GMM	Yenilenebilir enerji tüketiminin ve beşerî sermayedeki iyileşmenin ekolojik ayak izini olumlu yönde etkilediğini gözlemlemişlerdir.
Bucak ve Saygılı, (2022)	1998-2017/ Türkiye ve G-7	OLS	Büyüme ekolojik ayak izini artırırken yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izini azalttığını gözlemlemişlerdir
Yağlıkara, (2022)	1986-2017/ ASEAN-5	AMG	Enerji tüketiminin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi pozitiftir.
Adebayo vd., (2022)	1990-2018/ MINT	CCEMG	Yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın, CO2 emisyon miktarını azaltarak çevresel bozulmayı önlediği sonucuna varılmıştır.
Yılmaz, (2022)	1990-2018/ Yükselen Piyasalar Örneği	CUP-FM, OLS, AMG	Yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izini azalttığı gözlenmiştir.

Khattak, Ahmad, ul Haq, Shaofu ve Hang. (2022)	1991-2018/ G-7	CS-ARDL	Teknolojik yeniliklerdeki pozitif şoklar karbondioksit emisyonlarını azalttığı sonucuna elde edilmiştir.
Appiah, Li, Naeem ve Karim, (2023)	1990-2020/ OECD	CS-ARDL	Yenilenebilir enerji, çevresel politika ve inovasyon çevresel kaliteyi iyileştirdiğini bulmuşlardır.
Usman, Alola ve Akadiri, (2023)	2000:Q1- 2017:Q4/ AB	GMM	Yenilenebilir enerji tüketimi ve finansal gelişimin sera gazı emisyonlarını azaltıcı yönde etkilediğini bulmuşlardır.
Özbek, (2023)	1980-2018/ ASEAN-5	AMG	Büyüme ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izini artırdığı gözlenmiştir.
Ahmad, Ahmed, Khan ve Alvarado, (2023)	1990-2018/ E-7	CUP-FM/CUP-BC	Doğal kaynak kiralalarının Co2 emisyonlarını artırdığını, yeşil enerji kullanımının ise Co2 emisyonlarını azalttığını tespit etmişlerdir.

Tabloda yer alan çalışmalar panel veri analizi kullanarak çevresel kalite üzerine odaklanmıştır. Bu ampirik çalışmalar genellikle büyüme, enerji tüketimi ve yenilenebilir enerji tüketimi gibi faktörlerin çevresel kalite üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ancak, son dönemde, bu araştırmaların odak noktası, farklı değişkenlerin potansiyel etkilerini gözlemlemek amacıyla genişlemiştir. Bu bağlamda, teknolojik yenilik, çevresel araştırmalarda en sık incelenen faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, temiz enerji, enerji verimliliği, çevresel vergiler ve çevresel politikalar gibi unsurların etkileri de araştırılmaktadır. Son dönemde, yeşil ekonomiye olan ilgi artmıştır ve bu nedenle çevresel kalite araştırmalarında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada, yeşil ekonomi prensipleri göz önüne alındığından, kullanılan değişkenler de bu doğrultuda seçilmiştir. İncelenen literatür özetinde, çevresel incelemelerini bu belirli değişkenler üzerinden yapan çalışmaların vurgulanmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda, değerlendirilen çalışmalarda genellikle yenilenebilir enerji, teknolojik inovasyon, çevresel teknoloji ve çevresel politikanın çevresel kalite üzerinde olumlu bir etki yaptığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, yeşil ekonominin olumlu etkilerini destekleyen niteliktedir ve bu değişkenlere odaklanmanın ve politika yapıcıların bu yönde adımlar atmalarının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Literatürdeki çalışmaların sürdürülebilir kalkınma doğrultusundaki uygulamaları göz ardı ettiği, geleneksel üretim yönteminde bulunan faktörlere odaklandığı gözlenmiştir. Bu değişkenler yapısı gereği kirlilik artırıcı değişkenler olduğundan elde edilen bulgular beklenen yönde çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmaların sonuçları birbirleri ile paralellik göstermektedir. Literatürdeki çalışmaların kullanmış oldukları ikinci nesil panel veri tahmin yöntemleri mevcut literatürün güçlü yanını oluştururken ele alınan

değişkenlerin aynı çerçevede kalması zayıf tarafını oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çevresel kirliliği araştıran çalışmaların farklı bir açıdan ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırma, çevresel sürdürülebilirlik hedefini yeşil ekonomi perspektifinden ele almaktadır. Bu yönü ile mevcut literatürden farklılık göstermektedir. Bu farklılık ise çevresel sürdürülebilirlik araştırmaları literatüründeki boşluğu doldurmaktadır. Yeşil ekonomi anlayışı çerçevesinde, çevre kalitesi üzerine odaklanılmış ve bu düşünceye uygun olarak modele dahil edilen değişkenler belirlenmiştir. Modele dahil edilen bazı değişkenler, literatürdeki çalışmalarda nispeten çok daha az kullanılan değişkenlerdir. Bu kapsamda, enerji verimliliği, çevresel politika katılımı indeksi gibi değişkenler modele eklenerek literatüre katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Mevcut literatür daha çok ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık gibi değişkenler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma ise çevre dostu uygulamalar olarak değerlendirilebilecek değişkenleri modele dahil etmektedir.

VERİ, MODEL TANIMLAMA, YÖNTEM VE AMPİRİK UYGULAMA

Veri, Model Tanımlama

Bu çalışma, "Kırılgan Beşli" olarak adlandırılan ülkeleri (Hindistan, Brezilya, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika) ele alarak, bu ülkelerin yeşil ekonomi perspektifinde çevresel kalitelerini incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, elde edilen bulgular doğrultusunda çevresel kaliteyi etkileyen faktörleri anlamak ve bu ülkelerde çevresel sürdürülebilirlik açısından iyileştirmeler yapılması için politika önerileri geliştirmektir. İlgili ülkeler, Amerikan bankası Morgan Stanley'nin (2013) raporu doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Bu ülkeler, cari açık ve enflasyon oranlarındaki yükseklikleri ile birlikte dış yatırım ihtiyaçları sebebiyle literatürde ve sınıflandırmalarda yer bulmuştur (Eğilmez, 2016; Kuepper, 2017). Bu bağlamda, bu ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde çevresel kalitelerinin araştırılması ve buna yönelik politika geliştirilmesi ihtiyacı, bu çalışmanın önemini artırmaktadır. Bu kapsamda, çevresel kaliteyi değerlendirmek için ekolojik ayak izi göstergesi kullanılmıştır. Bu çalışma, çevresel kaliteyi yeşil ekonomi perspektifinde incelemektedir. Bu bağlamda, bağımsız değişkenler arasından çevresel kalite üzerinde olumlu etkileri muhtemel olanlar belirlenerek değerlendirilmiştir. Belirlenen ve modele dahil edilen değişkenler; ekonomik büyüme, çevresel teknoloji olarak adlandırılan yeşil teknoloji, yenilenebilir enerji arzı, enerji verimliliği ve çevresel politika katılımı indeksidir. Çevresel politika katılımı indeksi, çevre politikalarının çevreyi kirleten veya zarar veren faaliyetlere fiyatlandırma derecesini ölçen bir endeks olarak tanımlanmaktadır. Bu endeks, iklim ve hava kirliliği gibi 13 çevre politikası aracının sıklık derecesine dayanarak hesaplanmaktadır ve 0 (katı değil) ile 6 (en yüksek katılım derecesi) arasında değişmektedir (stats.oecd.org). Çalışmanın analiz dönemi, 1992-2019 olarak belirlenmiştir. Endonezya'nın çevresel

teknoloji değişkeninin kısıtından dolayı başlangıç yılı 1992 olarak belirlenmiştir. Tablo 2, bu değişkenlerin tanımlarını, ölçümlerini ve elde edilen kaynakları göstermektedir.

Tablo 2: Kullanılan değişkenlerin tanımlamaları ve kaynak veri tabanları

Değişkenler	Geniş Tanımlar ve Ölçüm	Veri Tabanı
Ekolojik Ayak İzi (lnEAI)	Bir bireyin, popülasyonun veya faaliyetin tüketmiş olduğu bütün kaynakları üretmesi ve üretmiş olduğu atığı emebilmesi için gerekli olan biyolojik açıdan verimli toprak ve su alanına ihtiyaç duyduğunun ölçüsüdür.	footprintnetwork.org (https://www.footprintnetwork.org/)
Çevresel Teknoloji (lnYT)	Çevre ile ilgili Patent Sayısı	OECD Stat (https://stats.oecd.org/)
Yeşil Enerji Üretimi (lnYEA)	Yenilenebilir Enerji Arzı (Toplam Enerji Arzının %)	OECD Stat (https://stats.oecd.org/)
Çevresel Politika Katılığ İndeksi (lnÇPK)	OECD Çevre Politikası Sıklık Endeksi (EPS), çevre politikasının katılığının ülkeye özgü ve uluslararası olarak karşılaştırılabilir bir ölçüsüdür.	OECD Stat (https://stats.oecd.org/) Ayrıca Bknz: Kruse vd., (2022), Botta, E. & T. Kozluk (2014).
Enerji Verimliliği (lnEV)	Enerji Verimliliği, (GDP per unit of TPES US Dolar, 2015)	OECD Stat (https://stats.oecd.org/)
Ekonomik Büyüme (lnEB)	Sabit 2015 \$USD	Global material flow database (resourcespanel.org/global-material-flows-database)

Bu çalışmada benimsenen model, Zhang vd. (2023) tarafından "The dynamic relationship among technological innovation, international trade, and energy production" başlıklı çalışmada sunulan modele dayanarak geliştirilmiştir. Zhang vd. (2023) çalışmasında, yeşil büyüme, yeşil inovasyon ve yeşil ticaretin yeşil ekonomi kapsamında karbonsuz bir ekonomi oluşturma potansiyelinin araştırılması üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmada da aynı bağlamda, yeşil ekonomi politikaları çerçevesinde enerji verimliliği, ekonomik büyüme, çevresel politika katılığ indeksi ve yeşil enerji üretiminin karbonsuz bir ekonomiye ulaşma sürecindeki etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda, çalışmada kullanılan fonksiyon ve model aşağıdaki gibidir;

$$EAI_{it} = f(CT_{it}, YEA_{it}, ÇPK_{it}, EV_{it}, EB_{it})$$

$$\ln EA_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln CT_{i,t} + \beta_2 \ln YEÜ_{i,t} + \beta_3 \ln ÇPK_{i,t} + \beta_4 \ln EV_{i,t} + \beta_5 \ln EB_{i,t} u_{i,t} \quad (1)$$

Modeldeki bağımsız değişkenler özellikle çevresel kaliteyi artırma potansiyeli taşıyan ve yeşil ekonomi perspektifinde değerlendirilebilecek faktörlerden seçilmiştir. Bu bağlamda, ekolojik ayak izini azaltma yönlü etkisi beklenen enerji verimliliği modelde yer almaktadır. Enerji verimliliği, üretim ve tüketim süreçlerini daha etkin hale getirerek, kaynak kullanımını azaltabilir ve atık üretimini düşürebilir. Bu da ekolojik ayak izini olumlu yönde etkileyebilir. Yenilenebilir enerji kaynakları genellikle daha sürdürülebilir ve çevre dostu olduğundan, bu kaynakların artan kullanımının doğal kaynak tüketimini azaltmaya katkı sağlaması beklenir. Aynı şekilde, çevresel teknolojiler düşük karbon salınımına eğilimli olduğundan, bu teknolojilerin kullanımının ekolojik ayak izini azaltma potansiyeli bulunmaktadır. Katı çevresel politikaların genellikle ekolojik ayak izini azaltma konusunda daha etkili olabileceği düşünülmektedir. Ekonomik büyüme ise genellikle doğal kaynak talebini artırır. Daha fazla üretim ve tüketim, enerji, su, orman ürünleri gibi doğal kaynakların kullanımını artırabilir. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğuna dair genel bir kanı bulunmaktadır.

Kullanılan değişkenlere doğal logaritmik dönüşümler uygulanmıştır. Logaritmik dönüşümler, belirli değişkenleri normal dağılıma daha yakın bir hale getirebilir. Normal dağılıma sahip veriler, istatistiksel analizlerin daha güvenilir sonuçlar üretmesine olanak tanır. Ayrıca, logaritmik dönüşümler, heteroskedastisite (varyansın değişkenliği) sorununu hafifletmeye yardımcı olabilir. Varyansın değişkenliği sorununun giderilmesi, regresyon modelinin varsayımlarını iyileştirir ve tahminlerin daha güvenilir olmasına katkı sağlar. Ayrıca, logaritmik değişkenlerle çalışmak, yüzdelik değişimleri doğrudan ölçme avantajı sunar. Bu özellik, özellikle büyüklükleri birbirinden önemli ölçüde farklı olan değişkenlerle çalışırken faydalıdır (Greene, 2012; Baltagi, 2005; Gujarati ve Porter, 2012).

Yöntem ve Ampirik Bulgular

Tablo 3: Değişkenlere ait özet istatistikler

	lnEAİ	LnEV	LnEB	lnYEA	lnYT	lnÇPI
Orta Değer	14.28593	3.966787	11.81274	1.322344	0.935870	-0.194634
Ortalama	14.26871	3.976149	11.81692	1.424093	0.959278	-0.124939
Max	14.99974	4.205269	12.43958	1.659250	1.329805	0.460731
Min	12.18520	3.707304	11.21422	0.693727	0.365488	-0.778151
Std. Sap.	0.439845	0.134405	0.315080	0.292905	0.174389	0.364766
Skewness	-1.714967	-0.167111	-0.017356	-0.624477	-0.590502	0.111587
Kurtosis	8.400859	2.110901	1.987706	2.068494	3.649025	1.865209
Jarque-Bera	238.7801	5.262839	5.984673	14.16094	10.59336	7.802418
Olasılık	0.000000	0.071976	0.050170	0.000841	0.005008	0.020217
Top.	2000.031	555.3502	1653.784	185.1282	131.0218	-27.24881
Tpl Std. Sap.	26.89146	2.510996	13.79928	11.92528	4.227213	18.49456
Gözlem	140	140	140	140	140	140

Tablodaki istatistiklere bakıldığında, gözlem sayısının 140 olduğu görülmektedir. Bu gözlem sayısının, panel veri analizi için yeterli düzeyde olduğu kabul edilmektedir. Ekolojik ayak izi değişkeninin maksimum değeri 14.99 iken, yenilenebilir enerji arzı değişkeninin minimum değeri -0.62 olarak gözlenmiştir. Değişkenlerin standart sapma açısından ortalamadan ciddi bir sapma göstermediği görülmektedir. Ancak, normal dağılım istatistiklerine göre değişkenlerin tamamının normal bir dağılıma sahip olmadığı gözlenmiştir. Bu durum, değişkenler arasındaki korelasyonu inceleyebilmek amacıyla Spearman Korelasyon testinin kullanılmasına yönlendirmiştir.

Korelasyon analizi, modelde bulunan değişkenlerin ekonometrik analize uygunluğunu test etmektedir. Bu test, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığını incelemektedir. Bu bağlamda, bu oranın 0.80 ve üzerinde gözlemlendiği durumda çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığı kabul edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2012, s. 237). Tablo 4'te, Spearman Korelasyon sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Spearman korelasyon sonuçları

	lnEAI	LnEV	LnEB	lnYEA	lnYT	lnÇPI
lnEAI	1					
lnEV	-0.387	1				
lnEB	-0.145	0.321	1			
lnYEA	-0.189	0.071	0.573	1		
lnYT	0.031	-0.078	-0.023	-0.026	1	
lnÇPI	-0.033	0.177	0.314	-0.434	-0.059	1

Değişkenler arasındaki en yüksek korelasyonun, 0.57 değeri ile yenilenebilir enerji arzı (lnYEA) ve ekonomik büyüme (lnEB) arasında olduğu gözlemlenmiştir. Bu oran, değişkenler arasındaki ilişkinin ekonometrik analiz için uygun olma sınırını aşmadığını göstermektedir. Ayrıca, değişkenler arasındaki bu pozitif yönlü ilişkinin, beklenen bir durum olduğu ve teorik açıdan da makul kabul edildiği belirlenmiştir.

Son dönemde, panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı, elde edilen bulguların tutarlılığını artırmak amacıyla özellikle önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı, genellikle mekânsal sorunlardan kaynaklanan korelasyonlar, uzaklık ve yaygın olarak gözlemlenmeyen şoklar gibi bir dizi farklı etken nedeniyle ortaya çıkabilir (Anselin, 1988). Küreselleşmenin etkisinin artması, ekonomiler arası ticaretin yaygınlaşması ve finansal entegrasyonun gelişmesi gibi faktörler, ülkelerin birbirlerinin sosyo-ekonomik şoklarından etkilenme olasılığını artırmıştır. Bu nedenle, panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığının varlığını araştırmamak, ampirik uygulamalardan elde edilen sonuçların sapmalı ve tutarsız olma riskini artırabilir (Menyah, Nazlıoğlu ve Wolde-Rufael, 2014, s. 389).

Çalışmada Breusch ve Pagan (1980) LM test, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LM_{adj} testi ve Pesaran (2004) CD test olmak üzere üç farklı test kullanılmıştır. Breusch-Pagan tarafından geliştirilen LM testinin eşitliği şu şekildedir;

$$CSD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \sum_{ij} (M_{ij} \hat{p}_{ij}^2) \rightarrow N(0,1) \quad (2)$$

Eşitlikte P_{ij} hata terimlerinin “pair-wise” tipi korelasyon katsayılarına yönelik örneklem tahminini ve e_{it} ise bu hata terimlerini temsil etmektedir. N gözlem sayısını, T zamanı ve i yatay kesitleri göstermektedir. Tablo 5 değişkenlere ait CD sonuçlarını gösterirken Tablo 6 modelin CD test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Değişkenlere ait CD test sonuçları

Değişkenler	LM _{BP}		Pesaran LM		LM _{adj}		Pesaran CD	
	İstatistik	p-değ.	İstatistik	p-değ.	İstatistik	p-değ.	İstatistik	p-değ.
lnEAI	23.832	0.008	3.092	0.002	3.0003	0.002	-6.644	0.519
lnYEA	112.771	0.000	22.980	0.000	22.887	0.000	8.115	0.000
lnYT	11.713	0.304	0.383	0.701	0.290	0.771	1.040	0.298
lnEB	267.367	0.000	57.549	0.000	57.456	0.000	16.350	0.000
lnÇPI	155.534	0.000	32.542	0.000	32.449	0.000	11.872	0.000
lnEV	156.803	0.000	32.826	0.000	32.733	0.000	5.113	0.000

Tabloda yer alan istatistikler, ekolojik aya izi ve yeşil teknoloji değişkenlerinde yatay kesit bağımlılığının olmadığı sonucunun göstermektedir. Buna karşın diğer değişkenlerin tamamının yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6: CD test sonuçları

Test	İstatistik	P-değeri
LM	5.554	0.851
LM_{adj}	-3.11	0.001
CD_{LM}	0.437	0.661

Not: Çalışmadaki istatistiklerin tamamı Stata 15 paket programından elde edilmiştir.

Tabloda yer alan istatistiklerin tamamı T>N durumunda kullanılmaktadır. İstatistiklere bakıldığında sonuçların farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda istatistiklerden herhangi birinde yatay kesit bağımlılığının olması durumunda yatay kesitin varlığının kabul edilmesi yerinde olacaktır. Yatay kesitin varlığının esas alan tahmincilerle olası tutarsızlıklar önlenilecektir. Bu bağlamda kurulan model için test edilen H₀ hipotezi 0.05 anlamlılık düzeyine göre reddedilerek yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmiştir.

Tablo 7 kullanılacak olan modelin karar verilmesi için gerekli test sonuçlarını göstermektedir. F testi, modelin birim etkiye sahip olup olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda istatistik sonuçları modelin birim etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Hausman testi ise modelde Sabit Etki Modeli ve Rassal Etkiler Modelinden hangisinin uygun olduğuna karar verilmesine yardımcı olmaktadır. Hausman testi birim etkiden dolayı hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını incelemektedir. Dolayısı ile tesadüfi (rassal) etkiler modelinin uygunluğunu test etmektedir. H₀: *Tesadüfi Etkili Model Uygundur*

şeklinde (Baltagi, 2005). Bu bağlamda Hausman test istatistiğine göre kullanılması gereken model Sabit Etkiler Modelidir.

Tablo 7: Model seçimi

Model	F-Testi		Hausman Testi		Belirlenen Model
	İstatistik	p-değeri	İstatistik	p-değeri	
<i>(Bağımlı Değişken lnEAI)</i>	4.85	0.001***	17.40	0.001***	Sabit Etkiler Modeli

Ekonometrik analizlerde otokorelasyonun varlığı, önemli bir problem teşkil etmektedir. Bu durumda, otokorelasyonun varlığında daha güvenilir sonuçlar elde eden özel yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, otokorelasyonun varlığını test etmek amacıyla Wooldridge (2002) tarafından geliştirilen bir otokorelasyon testi kullanılmıştır. Bu test, bir lineer panel veri modelinin özgün hatalarında seri korelasyonun olup olmadığını belirlemek için tasarlanmıştır. Drukker (2003) ise bu testin, makul sayıda gözlem için daha güvenilir özelliklere sahip olduğuna dair kanıtlar sunmuştur. Seri korelasyonun varlığı, lineer panel veri modellerinin analizinde standart hataları çarpıtabilir ve elde edilen sonuçların güvenilirliğini azaltabilir. Bu bağlamda, panel veri analizlerinde hata terimindeki seri korelasyonun tespiti önemlidir (Drukker, 2003, s. 168). Bu test, seri korelasyonun birinci dereceden olduğunu varsayarak seriler arasındaki korelasyon olasılığına karşı koymayı amaçlar (Wooldridge, 2002). Dolayısıyla, testin boş hipotezi, "birinci dereceden seri korelasyon olmadığı" şeklinde kurulmuştur (Drukker, 2003, s. 170).

Değişen varyans (heteroskedastisite) sorunu otokorelasyon gibi katsayı tahmininde önemli bir sorunu temsil etmektedir. Heteroskedastisitenin var olduğu durumda, katsayılar sapmalı ve hatalı olabilmektedir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda OLS tahminleri yanlı olmayabilir. Dolayısıyla standart hatalarda tutarsızlıklara neden olabilmektedir (Yaqub, Mehmood, Hassan, Zohaib ve Bukhari, 2015, s. 1428). Bu çalışmada değişen varyansın varlığının tespit edilmesinde Wald istatistiği kullanılmıştır. Sabit etkiler modeli homoskedastisiteyi varsayarak katsayı tahmini yapar. Bu test $i=1, N_g$ için $\sigma^2(i)=\sigma$ hipotezini test eder. Bu hipotezde bulunan N_g kesit birimlerini temsil etmektedir. Hesap edilen test istatistiği homoskedastisite H_0 hipotezi altında K_i kare (N_g) olarak dağıtıldığı kabul edilmektedir (Greene, 2012, s. 568). Tablo 8 korelasyon ve değişen varyans test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 8: Ardışık korelasyon ve heteroskedastisite testleri

Model	Seri Korelasyon için Wooldridge Testi	Grup Heteroskedastisite için Modifiye Wald Testi		
Bağımlı Değ. (lnEAI)	H_0 : Birinci Dereceden Seri Korelasyon Yok	H_0 : $\sigma_i^2 =$ Bütün i için σ^2		
	F(1,10)	0.845	$\chi^2(11)$	1337.49
	p-değ>F	0.410	p-değ<χ^2	0.000

Tabloda yer alan istatistikler çalışmada kullanılan modelde Wooldridge testinde p değeri 0.05'ten büyük olduğundan H_0 hipotezinin kabul edilmesine yönlendirmiştir. Bu sonuç ise modelde otokorelasyon sorununun olmadığını göstermektedir. Wald testine göre modellerde p olasılık değeri < 0.05 olduğundan boş hipotez reddedilmiştir. Dolayısı ile modelin değişen varyans sorunu içerdiği kabul edilmiştir.

Panel veri analizi ile yapılan çalışmalarda kullanılabilir çok sayıda olası tahminci mevcuttur. Panel veri analizlerinde ilk olarak yöntemin belirlenmesinde kullanılan tanısal testlerden biri yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığıdır. Bu çalışmada model değişen varyansa sahiptir ve aynı zamanda LMadj testine göre yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu bağlamda bu sorunların varlığında etkin katsayı tahmininde bulunan tahminci olarak Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Parks (1967) FGLS tahmincisinin referansı olarak kabul edilmektedir (Moundigbaye, Rea ve Reed, 2018, s. 2). Parks'ın geliştirmiş olduğu bu yöntem, değişen varyans, eşzamanlı korelasyon ve birime özgü seri korelasyonun var olduğu modeller için önerdiği FGLS'dir (Beck & Katz, 1995, s. 637). FGLS tahmincisi için modelin değişen varyans probleminin var olduğu koşullarda kullanılabilmesi için analizler Taylor (1977) tarafından geliştirilmiştir. Değişen varyans sorununa ek olarak modelin otokorelasyon sorunu içerdiği durumlar Rao ve Gricliches (1969) tarafından tahmin edilmiştir. Söz konusu her iki çalışmada da yazarlar (Taylor (1977), Rao ve Gricliches (1969)) geniş bir parametre durumunda FGLS tahmincisinin en küçük karelerden daha tutarlı ve verimli sonuçlar verdiğini test etmişlerdir (Greene, 2012, s. 308). Tablo 9 FGLS tahmincisinin hangi hata yapısı altında hangi tahmincinin kullanılması gerektiği seçenekleri göstermektedir.

Tablo 9: FGLS panel veri tahmincisinin varsayımları

Tahminci	Varsayılan Hata Yapısı
FGLS-1A	Grupwise değişen varyans
FGLS-2	Grupwise değişen varyans+otokorelasyon
FGLS-3(Parks)	Grupwise değişen varyans+otokorelasyon+yatay kesit
FGLS 4 (PCSE)	Grupwise değişen varyans+otokorelasyon+yatay kesit
FGLS-1B	Weight= Grupwise değişen varyans Var-Cov=Robust değişen varyans+robust yatay kesit bağımlılığı
FGLS-1C	Weight= Grupwise değişen varyans Var-Cov=Robust değişen varyans+robust otokorelasyon
FGLS-1D	Weight= Grupwise değişen varyans Var-Cov=Robust değişen varyans

Kaynak: Moundigbaye vd., 2018.

Tablo FGLS tahmincisinin hata yapılarını ve o koşullarda tercih edilecek seçeneği göstermektedir. Tabloda yer alan koşullara ek olarak bazı seçenekler de mevcuttur. Bu seçeneklerden biri; zaman periyodu sayısının (T) yatay kesit sayısından (N) $T < N$ küçük olduğu koşullarda kullanılamamasıdır (Beck ve Katz, 1995, s. 637). Seçeneklerden bir diğeri; bu tahmincinin yalnızca zamanın (T), kesit sayısından (N) büyük ve eşit ($T \geq N$) olduğu zaman tahmin edilebilmesidir. Bütün bu koşullara ek olarak FGLS (Parks) tahmincisi $T/N \geq 1.50$ olduğunda daha tutarlı sonuçlar üretmektedir. Eğer T/N değeri $1 \leq T/N < 1.50$ aralığında kalırsa bu tahmincinin tutarlı bir tahminci olmadığı kabul edilmektedir (Reed ve Ye, 2011, ss. 985-986).

Bu çalışmada kullanılan modelde korelasyon sorunu bulunmamaktadır. Buna karşın modelin değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı sorununun mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca $T=28$, $N=5$ ($T/N=5.6$) olduğundan Tablo 8'de yer alan FGLS-1B tahmincisi kullanılmıştır. FGLS-1B tahmincisi Sabit Etkiler Modeli üzerinden tahminde bulunulmuştur. Tablo 10 Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) tahmincisinin sonuçlarını göstermektedir.

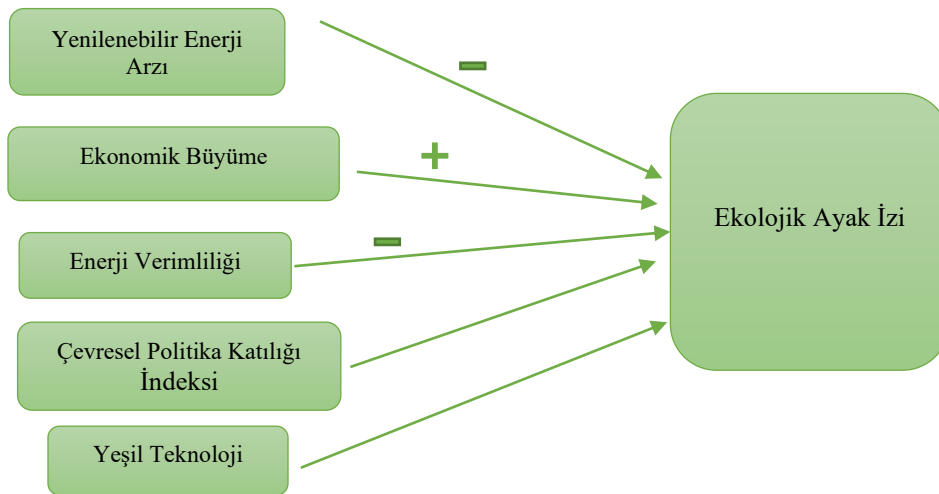
Tablo 10: Uygun genelleştirilmiş en küçük kareler test sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	p-değeri
lnYEA	-0.476	1.153	0.002***
lnYT	0.006	0.106	0.952
lnEB	0.435	0.184	0.018**
lnÇPI	-0.070	0.137	0.607
lnEV	-0.992	0.276	0.000***
Sabit	13.690	2.046	0.000***
<i>Modele Ait İstatistikler</i>		Wald chi2: 32.61	Wald Olasılık: 0.000

Not: ***, ** %1 ve %5 önem düzeyindeki anlamlılığı temsil etmektedir.

Tabloda yer alan test istatistiklerine göre; yeşil teknoloji (lnYT) ve çevresel politika indeksi (lnÇPI) değişkenlerinin bağımlı değişken olan ekolojik ayak izi ile arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır. Yenilenebilir enerji arzında (lnYEA) meydana gelen %1 oranındaki artış ekolojik ayak izini %0.476 oranında azaltmaktadır. Elde edilen bu bulgu yenilenebilir enerji tüketimi veya yenilenebilir enerji arzının çevresel kaliteyi artırıcı Destek & Sinha, (2020), Balogh & Jám bor (2017) çalışmalarını destekler niteliktedir. Ekonomik büyüme (lnEB) değişkeninde oluşan %1'lik bir artış ekolojik ayak izini %0.435 oranında artırmaktadır. Ulaşılan bu sonuç Bhat (2018), Çakmak ve Acar (2022), Bozkaya, Duran ve Awan (2023) çalışmalarından elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir. Enerji verimliliğinde (lnEV) meydana gelen %1 oranındaki bir artışın ekolojik ayak izini %0.992 oranında azalttığı gözlenmiştir.

Şekil 4: FGLS tahmincisinden elde edilen katsayı işaretleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yeşil ekonomi, kaynakların etkin ve adil bir biçimde kullanılmasını hedefleyen, çevresel sürdürülebilirlik prensiplerine dayalı bir ekonomi modelidir. Bu model, doğal kaynakların korunması, çevresel etkilerin azaltılması, iklim değişikliğiyle mücadele ve toplumsal refahın artırılması doğrultusunda faaliyet gösterilmesini amaçlamaktadır. Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı, atık yönetimi ve doğal kaynakların sürdürülebilir biçimde kullanılması, yeşil ekonominin temelini oluşturan konulardır (UNEP, t.y.).

Bu çalışma, yeşil ekonomi çerçevesinde Hindistan, Brezilya, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika gibi Kırılgan Beşli ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma bağlamında çevresel kalitelerini araştırmaktadır. Bu amaçla Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS) tahmincisinden yararlanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular şu şekildedir: Yeşil teknoloji ve çevresel politika indeksi ile ekolojik ayak izi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Çevresel düzenlemelerin çevresel kalite üzerindeki etkisi üzerine yapılan çalışmalar nispeten sınırlıdır ve bu sonucu destekleyen Nathaniel (2020) çalışmasıyla örtüşmektedir. Yenilenebilir enerji arzındaki %1'lik artışın, ekolojik ayak izini %0.4 oranında azalttığı belirlenmiştir. Yeşil enerji arzının ekolojik ayak izi üzerindeki bu azaltıcı etki Ganda (2019), Salahuddin vd. (2020), Ulucak ve Khan (2020), Saidi ve Omri (2020) çalışmalarının sonuçları ile paralellik göstermektedir ve genellikle yeşil enerjinin çevresel etkileri olumlu yönde etkilediğine dair bulgularla örtüşmektedir. Ekonomik büyümedeki her %1'lik artışın, ekolojik ayak izini %0.4 oranında artırdığı gözlemlenmiştir. Ekonomik büyümenin çevresel kalite üzerindeki artırıcı etkisi Ito (2017), Ahmed, Zafar ve Ali (2020), Ahmed, Ahmad, Rjoub, Kalugina ve Hussain (2022) çalışmalarının sonuçları ile paralellik göstermektedir. Enerji verimliliğindeki %1'lik artışın ise, ekolojik ayak izini %0.9 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, yeşil ekonomi değişkenlerinin karbonsuz bir ekonomiyi gerçekleştirmede karmaşık bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Ampirik bulgulara dayanarak, çevresel politika katılığı indeksi ve yeşil teknoloji değişkenlerinin ekolojik ayak izi üzerinde istatistiksel olarak anlamsız bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum, mevcut çevresel politikaların ve yeşil teknolojilerin ekolojik ayak izini doğrudan etkilemediğini göstermektedir. Ayrıca bu değişkenlerin anlamsız çıkması analiz döneminden kaynaklanıyor olabilir. Söz konusu bu dönem, Kırılgan Beşli ülkelerinde yeşil teknoloji uygulamalarının henüz yaygınlaşmadığı bir zamanı içeriyor olabilir. Bu ülkelerde çevreye zarar veren geleneksel üretim yöntemleri hala etkin kullanılıyorken, yeşil teknolojinin sektörel dönüşüm sağlayacak düzeyde etkili olmaması, çevresel kalite üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamlı çıkmamasına yol açmış olabilir. Çevresel politika katılığı indeksi, çevresel politikaların etkinliğini gösterse de, bu ülkelerde mevzuatın sıkı olsa bile uygulanmasında eksiklikler veya

ekonomik sebeplerle zayıf denetimler hakim olabilir. Çevresel düzenlemelerin yalnızca teorik olarak kaldığı ve bu doğrultuda uygulanmasında güçlüklerin ortaya çıktığı durumlarda, çevre politikalarının çevre kalitesi üzerindeki beklenen olumlu etkisi sınırlı olacaktır (Mioara, 2019). Kırılğan Beşli ülkelerinde ekonomik büyüme ve kalkınma öncelikli hedeflerdir ve bu hedefler çevresel politikaların uygulanabilirliğini kısıtlayabilir. Hızla gelişen endüstriyel sektörlerin çevre üzerindeki baskısı, bu ülkelerde çevresel kaliteyi olumsuz etkileyen temel faktörlerdendir. Çevresel düzenlemeler çoğu zaman ekonomik hedeflere engel olarak görülebilir ve bu durum çevre politikasının ekolojik ayak izi üzerinde istenilen etkiyi yaratamamasına neden olabilir (Gürbüz ve Güneş, 2020).

Bu bağlamda, çevresel politikaların ve yeşil teknolojilerin etkinliğini artırmak amacıyla daha etkili stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu stratejiler arasında, çevresel politika ve düzenlemelerin belirgin ve etkili bir şekilde uygulanması önemlidir. Hedeflerin net bir şekilde tanımlanması ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımların belirlenmesi bu çerçevede gereklidir. Ayrıca, yeşil teknolojilerden etkin bir şekilde faydalanabilmek için araştırma, geliştirme ve inovasyona yönelik yatırımların artırılması gerekmektedir. Bu sayede çevre dostu teknolojilerin daha yaygın ve etkili bir şekilde kullanılması sağlanabilir. Yeşil teknolojik gelişim için ekonomik teşvikler, vergi avantajları ve hibe programları gibi araçların etkin bir şekilde kullanılması da önerilmektedir. Ayrıca, kamu-özel sektör işbirlikleri ve üniversite-sanayi işbirliklerinin teşvik edilmesi, bu alandaki gelişmeleri hızlandırabilir. Çevresel sorunlar genellikle sınırları aşan bir nitelik taşıdığından, uluslararası düzeyde işbirliği ve bilgi paylaşımını teşvik etmek, çevresel hedeflere daha etkili bir şekilde ulaşmada yardımcı olabilir. Çevre dostu altyapı yatırımları, özellikle düşük karbonlu ulaşım, enerji iletimi ve yeşil binalar gibi alanlara odaklanarak, yeşil teknolojilerin entegrasyonunu kolaylaştırabilir. Yeşil teknolojiye geçişin ekonomik olarak avantajlı olması, bu alana olan yatırımları işletmeler ve bireyler için çekici kılar. Bu nedenle, maliyet etkinliği odaklı stratejiler geliştirmek önemlidir. Ancak, her ülkenin veya bölgenin benzersiz koşullarının göz önüne alınması gerekir. Stratejiler, yerel ihtiyaçlara ve mevcut kaynaklara uygun bir şekilde adapte edilmelidir.

Ampirik uygulama sonucunda, yenilenebilir enerji tedariki ve enerji verimliliği önlemlerinin ekolojik ayak izini azalttığı tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında, çevresel sürdürülebilirlik odaklı ekonomik politika önerileri şu şekilde sıralanabilir: Öncelikle, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik teşvikler ve destek mekanizmaları artırılmalıdır. Bu desteklerin artırılması, temiz enerji kaynaklarına olan ilgiyi artırarak güneş, rüzgar, hidroelektrik gibi kaynakların kullanımını teşvik edebilir. Kamu ve özel sektör işbirliği çerçevesinde enerji verimliliği programları geliştirilmelidir. Çevre dostu altyapı yatırımları (özellikle ulaşım, enerji iletimi ve su yönetimi gibi) çevresel kaliteyi artırabilir. Fosil yakıtlara uygulanan vergiler artırılırken, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik sübvansiyonlar desteklenmelidir. Bu yaklaşım, enerji piyasasının

dönüşüm sürecini hızlandırabilir. Yenilenebilir enerji teknolojilerinin geliştirilmesini desteklemek amacıyla Ar-Ge fonları artırılmalıdır. Bununla birlikte, toplu taşıma, bisiklet kullanımı ve elektrikli araçlara geçiş gibi sürdürülebilir ulaşım politikaları geliştirilmelidir. Bu politikaların etkili bir şekilde uygulanması, taşıma sektöründen kaynaklanan karbon ayak izini azaltabilir. Sunulan bu öneriler, ekonomik politikaların çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine daha etkili bir biçimde hizmet etmesine katkıda bulunabilir.

Ekonomik büyümenin, örneklem grubundaki ülkelerde ekolojik ayak izini artırdığı sonucu, ekonomik büyüme stratejilerinin çevre dostu ve sürdürülebilir ekonomik faaliyetlere odaklanma gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, yeşil sektörlere yönelik teşvikler ve desteklerin artırılması önerilebilir. Sanayi ve üretim sektörlerinde daha verimli ve çevre dostu üretim yöntemlerini teşvik etmek amacıyla düzenlemeler yapılabilir. Çevresel maliyetlere odaklanan politikaların geliştirilmesi de önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, üretim süreçlerinde doğal kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesi ve tüketiminin azaltılması için politika önlemleri alınabilir. Geri dönüşüm ve atık yönetimi konuları, ekonomik büyümeden kaynaklanan kirliliği azaltma potansiyeline sahiptir. Enerji verimliliği önlemlerinin artırılması, temiz enerji kaynaklarına yönelik yatırımların teşvik edilmesi ve fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin desteklenmesi de önerilen politika adımları arasındadır. Ayrıca, yeşil projelere yönelik finansman ve yatırımları artırmak için uygun finansal araçlar ve teşvik mekanizmalarının kurulması da önerilmektedir. Bu politika önerileri, ekonomik büyümeyi sürdürülebilirlik ilkesiyle uyumlu hale getirmek için atılacak adımları içermektedir.

Ampirik uygulamadan elde edilen bulgular Kırılgan Beşli ülkelerinin özelinde değerlendirildiğinde, Hindistan'da çevre sorunlarının başlıca kaynağı olarak hızlı kentleşme ve sanayileşme öne çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılması, Hindistan'da çevre kalitesi için büyük bir potansiyel hazırlayacaktır (Bhattacharya, 2021). Güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir kaynaklara geçişin hızlandırılması, Hindistan'ın karbon ayak izini azaltmaya yardımcı olabilir. Ayrıca Hindistan özelinde çevresel politika katılımının uygulanmadığı açıktır. Dolayısı ile bu değişkenin bu ülke için anlamsız çıkması kaçınılmazdır (Bhattacharya, (2021); Sharma, A., & Gupta, R. (2020)). Brezilya, Amazon Ormanları'nın varlığı nedeniyle biyolojik çeşitliliği koruma ve ormansızlaşmayı önleme politikalarına büyük önem vermelidir (Ferreira, 2019). Amazon ormanlarının korunması için Brezilya'nın ormansızlaşmayı engelleyici tedbirleri artırması gerektiği vurgulanmaktadır. Brezilya'da doğal ortamın korunması biyo-kapasiteyi artırırken ekolojik ayak izini azaltacaktır. Tarımda sürdürülebilir yöntemlerin benimsenmesi, Brezilya'nın doğal kaynaklarını koruma stratejileri arasında yer alabilir. Tarımsal üretim artışına rağmen, ekosistemlerin zarar görmesini engellemek için sürdürülebilir tarım politikaları önem taşır. Brezilya'nın üretim yapısının çevre dostu yaklaşımlara evrilmesi sürdürülebilirlik adına oldukça kıymetlidir (da Silva, 2020).

Endonezya’da ormansızlaşmanın başlıca nedenlerinden biri, palmiye yağı üretimidir. Ormancılık politikalarının ve biyolojik çeşitliliğin korunmasının önemi büyüktür (Setiawan, 2021). Ayrıca, kömürden yenilenebilir enerjiye geçiş teşvik edilmeli ve enerji arzında çeşitlilik sağlanmalıdır (Harahap et al., 2019). Endonezya'nın kömür bağımlılığını azaltarak güneş enerjisi gibi sürdürülebilir kaynaklara yönelmesi önerilmektedir. Yeşil teknoloji ile birlikte yeşil enerjiye geçiş ile çevre kalitesi artırılabilir (Harahap, R., & Purnomo, E. (2019)). Türkiye'nin enerji ithalatı bağımlılığı, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji yatırımlarını kritik hale getirmektedir (Yıldırım & Ozturk, 2021). Türkiye’de sanayi ve binalarda enerji verimliliği artırıcı düzenlemeler yapılmalı ve yenilenebilir enerjiye daha fazla teşvik sağlanmalıdır. Ayrıca, sanayinin düşük karbon teknolojilerine geçişini desteklemek için vergi teşvikleri ve finansman olanakları sunulabilir. Türkiye’de de çevresel politika katılımı uygulamaları etkin bir şekilde kullanılmadığından bu değişkenin etkisi gözlenen şekilde çıkmış olabilir (Kaya, C., & Akbaba, M. (2020)). Güney Afrika’da yüksek karbon salınımı ve kömür bağımlılığı en önemli sorunlardır (Brown & Malan, 2020). Güney Afrika'nın kömürden yenilenebilir enerjiye geçiş yapabilmesi için mali teşvikler sunulmalı ve çevre dostu enerji kaynaklarına yatırımlar artırılmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ekonomiye geçiş politikaları teşvik edilmeli ve hızlandırılmalıdır (Brown, J., & Malan, R. (2020)). Ayrıca, su kaynaklarının korunması ve su tasarrufu önlemlerinin alınması, tarım ve madencilik sektörlerinde sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır (Smith, 2019). Örneklem ülkeler gelişmekte olan hala geleneksel üretim yöntemlerini kullanan ve literatürde kirlilik sığınağı olarak kabul edilen ülkeler olarak değerlendirilebilir. Dolayısı ile modelde kullanılan değişkenlerin bazıları anlamsız çıkmış bazıları ise çevre kalitesini bozucu etki oluşturur şeklinde gözlenmiştir. Bu bağlamda ülkeler kendi sosyo-ekonomik yapıları doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma için hızlı bir şekilde çevre dostu politikalar ağırlık vermelidirler.

Bu çalışmanın bazı kısıtları mevcuttur. Öncelikle, analiz edilen dönemin karmaşık bir dönemi yansıtması, söz konusu dönemler arasında küresel düzeyde yaşanan sosyo-ekonomik sorunların, ampirik uygulamadan elde edilecek bulguları etkileyebilecek düzeyde olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca, örneklem grubundaki ülkelerin ekonomik yapılarının kırılğan olması, sonuçları etkileyebileceğinden bir kısıt olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda, yeşil finans, beşerî sermaye endeksi, eğitilmiş nüfusun etkisi, yeşil uluslararası ticaret, endüstriyel emisyon gibi değişkenlerin etkisi göz önüne alınarak, yeşil ekonomi düşüncesinin yerine ilişkin daha detaylı bir inceleme yapılabilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Adebayo, T. S., & Rjoub, H. (2021). Assessment of the role of trade and renewable energy consumption on consumption-based carbon emissions: evidence from the MINT economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(41), 58271-58283.
- Adebayo, T. S., Awosusi, A. A., Rjoub, H., Agyekum, E. B., & Kirikkaleli, D. (2022). The influence of renewable energy usage on consumption-based carbon emissions in MINT economies. *Heliyon*, 8(2).
- Ahmad, M., Ahmed, Z., Khan, S. A., & Alvarado, R. (2023). Towards environmental sustainability in E-7 countries: Assessing the roles of natural resources, economic growth, country risk, and energy transition. *Resources Policy*, 82.
- Ahmed, Z., Ahmad, M., Rjoub, H., Kalugina, O. A., & Hussain, N. (2022). Economic growth, renewable energy consumption, and ecological footprint: Exploring the role of environmental regulations and democracy in sustainable development. *Sustainable Development*, 30(4), 595-605.
- Ahmed, Z., Zafar, M. W., & Ali, S. (2020). Linking urbanization, human capital, and the ecological footprint in G7 countries: An empirical analysis. *Sustainable Cities and Society*, 55.
- Anselin, L. (1988). *Spatial econometrics: method and models* (1. baskı). Kluwer Academic Publishers: Oxford.
- Apaydin, Ş., Ursavaş, U., & Koç, Ü. (2021). The impact of globalization on the ecological footprint: do convergence clubs matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(38), 53379-53393.
- Appiah, M., Li, M., Naeem, M. A., & Karim, S. (2023). Greening the globe: Uncovering the impact of environmental policy, renewable energy, and innovation on ecological footprint. *Technological Forecasting and Social Change*, 192.
- Bai, D., Jain, V., Tripathi, M., Ali, S. A., Shabbir, M. S., Mohamed, M. A., & Ramos-Meza, C. S. (2022). Performance of biogas plant analysis and policy implications: Evidence from the commercial sources. *Energy Policy*, 169, 113173.
- Balogh J. M., & Jámbor, A. (2017). Determinants of CO. *International Journal of Energy Econ Policy*, 7(5), 217-226
- Baltagi, B.H. (2005) *Econometric analysis of panel data* (3. baskı). John Wiley & Sons GmbH: West Sussex.
- Barbier, E. B. (1987). The concept of sustainable economic development. *Environmental Conservation*, 14(2), 101-110.
- Beck, N., & Katz, J. N. (1995). What to do (and not to do) with time-series cross-section data. *The American Political Science Review*, 89(3), 634-647. doi: 10.2307/2082979.

- Bhat, J. A. (2018). Renewable and non-renewable energy consumption – Impact on economic growth and CO2 emissions in five emerging market economies. *Environmental Science and Pollution Research International*, 25(35), 35515–35530.
- Bhattacharya, S. (2021). Renewable energy in India's sustainability transition. *Journal of Environmental Policy*.
- Botta, E. & T. Kozluk (2014). *Measuring environmental policy stringency in OECD countries: a composite index approach*. (OECD Economics Department Working Papers, No. 1177). OECD Publishing: Paris.
- Bowen, A., & Fankhauser, S. (2011). The green growth narrative: Paradigm shift or just spin? *Global Environmental Change*, 21(4), 1157-1159.
- Bozkaya, Ş. Duran, M. S., & Awan, A. (2023). Technological innovations in environmental sustainability: A quantitative exploration of their impact on carbon dioxide emissions. *Naturel Resources Forum*, 48(4), 1169–1185. doi: 10.1111/1477-8947.12354.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Brown, J., & Malan, R. (2020). The path to renewable energy in South Africa. *South African Journal of Environmental Policy*, 193, 1032-1040.
- Bucak, Ç., & Saygılı, F. (2022). Türkiye’de Ve G7 Ülkelerinde Dışa Açıklık Ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 346-365.
- Cheng, C., Ren, X., Wang, Z., & Yan, C. (2019). Heterogeneous impacts of renewable energy and environmental patents on CO2 emission-Evidence from the BRIICS. *Science of The Total Environment*, 668, 1328-1338.
- Çakmak, E. E., & Acar, S. (2022). The nexus between economic growth, renewable energy and ecological footprint: An empirical evidence from most oil-producing countries. *Journal of Cleaner Production*, 352.
- da Silva, J. (2020). Sustainable agriculture in Brazil: Balancing growth with environmental protection. *Agricultural Economics Review*.
- Danish, Ulucak, R., Khan, S. U. D., Baloch, M. A., & Li, N. (2020). Mitigation pathways toward sustainable development: Is there any trade-off between environmental regulation and carbon emissions reduction?. *Sustainable Development*, 28(4), 813-822.
- Destek, M. A., & Sinha, A. (2020). Renewable, non-renewable energy consumption, economic growth, trade openness and ecological footprint: Evidence from organisation for economic Co-operation and development countries. *Journal of Cleaner Production*, 242. doi:10.1016/j.jclepro.2019.118537.
- Ding, Q., Khattak, S. I., & Ahmad, M. (2021). Towards sustainable production and consumption: assessing the impact of energy productivity and eco-innovation on consumptionbased carbon dioxide emissions (CCO2) in G-7 nations. *Sustainable Production and Consumption*, 27(2021) 254–268.

- Dong, K., Sun, R., & Hochman, G. (2017). Do natural gas and renewable energy consumption lead to less CO2 emission? Empirical evidence from a panel of BRICS countries. *Energy* 141, 1466– 1478. doi: 10.1016/j.energy.2017.11.092
- Drukker, D. M. (2003). Testing for serial correlation in linear panel-data models. *The Stata Journal* 3(2), 1-10.
- Eğilmez, M. (2016). *Kırılğan beşli*. www.mahfieğilmez.com adresinden erişildi.
- Farhani, S., & Shahbaz, M. (2014). What role of renewable and non-renewable electricity consumption and output is needed to initially mitigate CO2 emissions in MENA region?. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 80-90.
- Ferreira, L. G. (2019). Deforestation and Conservation in the Brazilian Amazon. *Environmental Sustainability Journal*.
- Ganda, F. (2019). The impact of innovation and technology investments on carbon emissions in selected organisation for economic co-operation and development countries. *Journal of Cleaner Production*, 217, 469–483.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric analysis* (7. baskı). Boston: Prentice Hall.
- Gujarati D. N. & Porter, D. C. (2012). *Temel ekonometri* (Çev: Ü. Şenesen ve G. Günlük Şenesen) (4. baskı). İstanbul: Ezgi Matbaacılık
- Gülmez, A., Özdilek, E., & Karakaş, D. N. (2021). Ekonomik büyüme, ticari açıklık ve enerji tüketiminin ekolojik ayak izine etkileri: G7 ülkeleri için panel eşbütünleşme analizi. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 329-342.
- Gürbüz, E., & Güneş, M. (2020). Çevresel kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(2), 45-58.
- Harahap, R., & Purnomo, E. (2019). Transition to renewable energy in Indonesia. *Energy and Environmental Perspectives*.
- Harris, R.D.F. & E. Tzavalis (1999). Inference for unit roots in dynamic panels where the time dimension is fixed, *Journal of Econometrics*, 91, 201-226.
- Ibrahim, R. L., & Ajide, K. B. (2021). Nonrenewable and renewable energy consumption, trade openness, and environmental quality in G-7 countries: the conditional role of technological progress. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 45212-45229.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Ito, K. (2017). CO2 emissions, renewable and non-renewable energy consumption, and economic growth: Evidence from panel data for developing countries. *International Economics*, 151, 1–6.
- Kaya, C., & Akbaba, M. (2020). Low-Carbon Industry Transition in Turkey. *Sustainable Economic Development Journal*.

- Khattak, S. I., Ahmad, M., ul Haq, Z., Shaofu, G., & Hang, J. (2022). On the goals of sustainable production and the conditions of environmental sustainability: Does cyclical innovation in green and sustainable technologies determine carbon dioxide emissions in G-7 economies. *Sustainable Production and Consumption*, 29, 406-420.
- Kılınç, E. C. (2021). Ekolojik ayak izi-enerji ar-ge harcamaları ilişkisi: OECD ülkeleri örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 527-541.
- Kriebel, D., Tickner, J., Epstein, P., Lemons, J., Levins, R., Loechler, E. L., Margaret, Q., Rudel, R., Schettler, T. & Stoto, M. (2001). The precautionary principle in environmental science. *Environmental Health Perspectives*, 109(9), 871-876.
- Kruse, T., Dechezleprêtre, A., Saffar, R., & L. Robert. (2022). *Measuring environmental policy stringency in OECD countries – An update of the OECD composite EPS indicator* (OECD Economics Department Working Papers, No. 1703). OECD Publishing: Paris.
- Kuepper, J. (2022). *What are the Fragile Five?* <https://www.thebalancemoney.com/what-are-the-fragile-five-1978880> adresinden erişildi.
- Mahalik, M. K., Mallick, H., & Padhan, H. (2021). Do educational levels influence the environmental quality? The role of renewable and non-renewable energy demand in selected BRICS countries with a new policy perspective. *Renewable Energy*, 164, 419-432.
- Menyah, K., Nazlıoğlu, Ş. & Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial development, trade openness and economic growth in African countries: New Insights from a panel causality approach, *Economic Modelling*, 37, 386-394.
- Mioara, C. (2019). Environmental regulation stringency, compliance and competitiveness in OECD countries. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 8(4), 339-353.
- Moundigbaye, M., Rea, W. S., & Reed, W. R. (2018). Which panel data estimator should I use? A corrigendum and extension. *Economics*, 12(1).
- Nassani, A. A., Aldakhil, A. M., Abro, M. M. Q., & Zaman, K. (2017). Environmental Kuznets curve among BRICS countries: spot lightning finance, transport, energy and growth factors. *Journal of Cleaner Production*, 154, 474-487.
- Nathaniel, S. (2020). Ecological footprint, energy use, trade, and urbanization linkage in Indonesia. *GeoJournal*, 86, 1–14. doi: 10.1007/s10708-020-10175-7.
- Nathaniel, S., Anyanwu, O., & Shah, M. (2020). Renewable energy, urbanization, and ecological footprint in the Middle East and North Africa region. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 14601-14613.
- Özbek, S. (2023). Ekonomik büyüme, küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisi: ASEAN-5 ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 123-138.
- Özçağ, M. (2019). Kırılgan beşli ülkelerinde Co2 emisyonu ve GSYİH ilişkileri: Panel bootstrap nedensellik analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 17(3), 374-388.

- Parks, R. (1967). Efficient estimation of a system of regression equations when disturbances are both serially and contemporaneously correlated. *Journal of the American Statistical Association*, 62(318), 500–509.
- Pesaran, Ullah & Yamagata (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105–127.
- Pociovălișteanu, D. M., Novo-Corti, I., Aceleanu, M. I., Șerban, A. C., & Grecu, E. (2015). Employment policies for a green economy at the european union level, *Sustainability* 7, 9231-9250. doi:10.3390/su7079231
- Radmehr, R., Shayanmehr, S., Ali, E. B., Ofori, E. K., Jasińska, E., & Jasiński, M. (2022). Exploring the nexus of renewable energy, ecological footprint, and economic growth through globalization and human capital in g7 economics. *Sustainability*, 14(19).
- Rao, P & Griliches, Z. (1969). Small-sample properties of several two-stage regression methods in the context of auto-correlated errors. *Journal of the American Statistical Association*, 64(325), 253-272.
- Reed, W. R., & Ye, H. (2011). Which panel data estimator should I use? *Applied Economics*, 43(8), 985-1000, doi: 10.1080/00036840802600087.
- Saidi, K., & Omri, A. (2020). The impact of renewable energy on carbon emissions and economic growth in 15 major renewable energy-consuming countries. *Environmental Research*, 186.
- Salahuddin, M., Habib, M. A., Al-Mulali, U., Ozturk, I., Marshall, M., & Ali, M. I. (2020). Renewable energy and environmental quality: A second-generation panel evidence from the Sub Saharan Africa (SSA) countries. *Environmental Research*, 191.
- Saqib, N. (2022). Green energy, non-renewable energy, financial development and economic growth with carbon footprint: heterogeneous panel evidence from cross-country. *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 35(1), 6945-6964.
- Setiawan, D. (2021). Forest degradation and palm oil production in Indonesia. *Environmental and Development Studies*.
- Sharma, A., & Gupta, R. (2020). Energy efficiency policies in India's industrial sector. *International Energy Studies*.
- Sherif, M., Ibrahiem, D. M., & El-Aasar, K. M. (2022). Investigating the potential role of innovation and clean energy in mitigating the ecological footprint in N11 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 32813-32831.
- Smith, P. (2019). Water resource management in South Africa's mining industry. *Journal of Water Resources and Sustainability*.
- Sökmen, F. Ş. (2021). Kırılgan beşli ülkelerinde kirlilik sığınağı hipotezinin test edilmesi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(1).
- Spangenberg, J. H., (2002). *Labour, growth and sustainable development from ideology disputes towards operational criteria*. Sustainable Europe Research Institute.

- Spangenberg, J.H., & Kuhndt, M. (1996). Ökobilanz für geschirrsysteme im cateringbereich. Wuppertal: Wuppertal Institute.
- Su, C. W., Xie, Y., Shahab, S., Faisal, C., Nadeem, M., Hafeez, M. & Qamri,, G. M. (2021). Towards achieving sustainable development: Role of technology innovation, technology adoption and CO2 emission for BRICS. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(1):277. doi: 10.3390/ijerph18010277
- Taylor, W. E. (1977). Small sample properties of a class of two stage aitken estimators. *Econometrica*, 45(2), 497-508.
- Ulucak, R., & Khan, S. U. D. (2020). Determinants of the ecological footprint: role of renewable energy, natural resources, and urbanization. *Sustainable Cities and Society*, 54.
- Umar, M., Ji, X., Kirikkaleli, D., & Xu, Q. (2020). COP21 Roadmap: Do innovation, financial development, and transportation infrastructure matter for environmental sustainability in China? *Journal of Environmental Management*, 271.
- UNEP (2011). Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. UNEP: A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel.
- UNEP (2011). *Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication*. UNEP: St-Martin-Bellevue.
- UNEP (t.y.). *Green economy*. <https://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-economy> adresinden erişildi.
- Usman, O., Alola, A. A., & Akadiri, S., S. (2023). Effects of domestic material consumption, renewable energy, and financial development on environmental sustainability in the EU-28: Evidence from a GMM panel-VAR. *Renewable Energy*, 184, 239-251.
- Wackernagel, M., & Beyers, B. (Ed.). (2019). *Ecological footprint: Managing our biocapacity budget*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data* (1. baskı) Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Yağlikara, A. (2022). Ekonomik, politik ve sosyal küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri: ASEAN-5 ülkeleri örneği. *Fiscaoeconomia*, 6(2), 656-676.
- Yalçın, A.Z. (2016). Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ekonomi düşüncesi ve mali politikalar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 749-775.
- Yang, B., Jahanger, A., & Ali, M. (2021). Remittance inflows affect the ecological footprint in BICS countries: do technological innovation and financial development matter? *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 23482-23500.
- Yaqub, M. S., Mehmood, B., Hassan, N., Zohaib, M., & Bukhari, M. H. S. (2015). Is EVA a better performance measure than accounting measures? Evidence from Pakistani listed companies, *Science International (Lahore)*, 27(2),1425-1432.

- Yılmaz, A. (2022). Ticari açıklığın ve yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel etkilerinin ekolojik ayak izi üzerinden değerlendirilmesi; yükselen piyasa ekonomileri örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(2), 32-57.
- Yildirim, S., & Ozturk, M. (2021). Energy efficiency policies in Turkey. *Journal of Renewable Energy Economics*.
- Zhang, M., Jain, V., Qian, X., Ramos-Meza, C. S., Ali, S. A., Sharma, P., ... & Shabbir, M. S. (2023). The dynamic relationship among technological innovation, international trade, and energy production. *Frontiers in Environmental Science*, 10.

TÜRKİYE'DE İŞ KAZASI VE MESLEK HASTALIĞINA BAĞLI SÜREKLİ İŞ GÖREMEZLİKLERİN EKONOMİK MALİYETİNE İLİŞKİN İSTATİSTİKSEL ANALİZ VE DEĞERLENDİRME

Deniz BOZ ERAVCI¹, İbrahim YILMAZ²

Öz

İş kazası ve meslek hastalığı (İKMH) sonuçları itibariyle ülkemizde olduğu gibi dünyada da ciddi bir halk sağlığı ve sosyal politika problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her yıl milyonlarca çalışan bunun sonucunda geçici/kalıcı olarak çalışamaz hale gelmektedir. Çalışmada, Sosyal Güvenlik Kurumunun 2013-2022 yılları arasındaki iş kazası ve meslek hastalıkları veri seti kullanılarak iş günü kayıpları ve toplam sürekli iş göremezlikler (SİG) tanımlayıcı istatistik yöntemleri ile analiz edilmiştir. Yapılan analizlere göre, Türkiye'de 2013-2022 yılları arasında İKMH sonrası 15.647 çalışan SİG almıştır. Kadınlarda yaş ortalaması $38,4 \pm 0,37$; erkeklerde ise $38,5 \pm 0,08$ 'dir. En fazla sürekli iş göremezliğin kadın (%57,84) ve erkeklerde (%59,70) ilkökul mezunlarına verildiği tespit edilmiştir. Referans yıllar arasında SİG'lerin toplam ekonomik maliyetinin 2.967.509.235 TL olduğu ve bunun GSYH'nın %6,26'lık payını oluşturduğu tespit edilmiştir. Toplam maliyetin yıllara ve iş göremezlik derecelerine göre istatistiksel anlamlılıkta farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Elde edilen sonuçlar, politik ve pratik uygulamalar çerçevesinde değerlendirilerek, karar vericilere öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş Kazaları, Meslek Hastalıkları, İşe Dönüş, Maliyet, Sürekli İş Göremezlik

JEL Kodları: J28, J24, J21

STATISTICAL ANALYSIS AND EVALUATION ON THE ECONOMIC COST OF PERMANENT DISABILITY DUE TO OCCUPATIONAL ACCIDENTS AND OCCUPATIONAL DISEASES IN TURKEY

Abstract

Occupational accidents and occupational diseases are a serious public health and social policy problem in our country and around the world. Every year, millions of workers are temporarily/permanently unable to work as a result. In this study, working days lost and total permanent incapacity to work were analysed using descriptive statistical methods on the basis of the Social Insurance Institution's data set on occupational accidents and diseases for the years 2013-2022. According to the analyses, 15,647 workers in Turkey received permanent incapacity to work after occupational accidents and occupational diseases between 2013 and 2022. The average age was 38.4 ± 0.37 for women and 38.5 ± 0.08 for men. It was found that the highest rate of permanent incapacity to work was among primary school graduates for women (57.84%) and men (59.70%). It was determined that the total economic cost of permanent disability between the reference years was TL 2,967,509,235 which constituted 6,26 per cent of GDP. It was found that the total costs differed with statistical significance according to the year and the degree of disability ($p < 0.05$). The results obtained are evaluated in the framework of political and practical applications and recommendations are presented to decision makers.

Keywords: Occupational Accidents, Occupational Diseases, Return to Work, Cost, Permanent Incapacity

JEL Codes: J28, J24, J21

¹ Uzman, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, denizbozdb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8336-5501>

² Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, iyilmaz@ybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5959-7353>

GİRİŞ

İş kazası ve meslek hastalığı (İKMİH) ölümlü ve yaralanmalı sonuçları ile ülkemizde olduğu gibi Dünyada da ciddi bir halk sağlığı ve sosyal politika problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her yıl milyonlarca insan bu yaralanmalar sonucunda geçici veya kalıcı olarak çalışamaz hale gelmektedir. Küresel olarak, mesleki risklerin yılda en az 1,9 milyon ölüm ve 90 milyon DALY'den (engelliliğe uyarlanmış yaşam yılından) sorumlu olduğu düşünülmektedir. Bunun bireysel düzeyde bir sorun olmasının yanı sıra mesleki yaralanmalar nedeniyle işgücü kaybı önemli bir ekonomik etkiye neden olmaktadır (Mehmood vd., 2018, s.2). Bu ekonomik kayıp iş kazası ve meslek hastalıklarının doğrudan ekonomik değeri olarak hesaplansa da sonuçların dolaylı maliyetleri problemi daha da derinleştirmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) tüm dünyada yılda 2,3 milyon işle ilgili kaza ya da hastalık meydana geldiğini bunlardan 6.000'nin ölümle sonuçlandığını yılda ortalama olarak 340 milyon iş kazasının meydana geldiğini bildirmiştir. Yine UÇÖ tarafından İKMİH'nin küresel ekonomiye her yıl yaklaşık 2,8 trilyon ABD dolarına mal olduğu tahmin edilmektedir (ILO, 2023, s.2). Bir yaralanma meydana geldiğinde, çalışanı tıbbi-sosyal ve mesleki olarak olabildiğince en kısa sürede güvenli ve üretken şekilde işine geri döndürerek insani ve ekonomik maliyetleri azaltmaya odaklanmak bu nedenle hayati önem taşımaktadır. İKMİH, ülkemizde olduğu gibi dünya genelinde ciddi bir halk sağlığı ve sosyal politika sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her yıl milyonlarca insan, bu tür yaralanmalar sonucunda geçici veya kalıcı olarak çalışamaz hale gelmektedir. Bu çalışma, Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) ait İKMİH veri tabanlarından elde edilen verileri kullanarak, 2013-2022 yılları arasındaki İKMİH'lerinin iş günü kayıpları ve SİG nedenleri üzerinde tanımlayıcı istatistik yöntemleriyle bir analiz sunmaktadır.

Sağlığın geliştirilmesi ve hastalıkların önlenmesi kavramı Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) hedefleri arasında yer almaktadır (WHO, 1978, s.2) Bireylerin sağlık düzeyini koruyarak ve geliştirerek toplumsal refah seviyesini yükseltmek temel hedeflerden biri haline dönüşmüştür. İş kazası ve meslek hastalıkları sonucu itibari ile pek çok maliyet unsurunu bir arada barındırmaktadır. İş göremezlik süreleri, SİG'ler, iş kayıpları, meslekte kazanma gücünde yaşanan kayıplar nedeniyle istihdam kayıplarının ekonomik maliyeti olduğu gibi sosyal maliyeti de yüksek bir problemdir (Karadeniz, 2012, s.17). İş kazası ve meslek hastalıklarının bir halk sağlığı problemi olarak ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri de sonuçları itibari ile yaşam kalitesi ve toplumsal refah üzerinde de etkili olmalarıdır (Levitas, 2005, s.7).

Ülkemizde 2022 yılına ait SGK verilerine göre 588.823 kişi iş kazası 953 kişi ise meslek hastalığından dolayı zarara uğramış; 1.517 çalışan iş kazası sonucu, 8 kişi ise meslek hastalığı sonucu yaşamını kaybetmiştir. İKMİH sonucunda çalışanların bir kısmı ayaktan ya da yatarak tedavileri için geçici iş göremez konuma geldiği gibi kazanma gücünü en az %10 kaybeden çalışanlar ise sürekli iş göremez hale gelmiştir.

Bu sürekli-geçici iş göremezlik sürelerinin uzaması çalışanın eski işine dönmesini zorlaştırdığı gibi yeniden istihdamını da tehlikeye atmaktadır. Bireyin fiziksel ya da zihinsel kısıtlılıklarını/sınırlılıklarını ortadan kaldıran ve çalışan iş uyumunu artırarak çalışma hayatına etkin katılımını destekleyen ve doğrudan iş göremezlik sürelerini de azaltan tedbirlerin alınması istihdamın korunması açısından oldukça önemlidir (Aragaki, Saby, Zappaterra ve Escorpizo, 2021, s.90).

Uzamış iş göremezlik süreleri ya da iş kayıpları bireysel, toplumsal ve ekonomik açıdan pek çok maliyet doğurmaktadır. İş kazası ya da meslek hastalığını takiben işe dönme, maluliyet vb. kararlar istihdamın sürdürülebilirliği için oldukça önemlidir. Ülkemizde daha önce yapılmış sürekli iş göremezlikleri sektörel ayırım gözetmeksizin sürdürülebilir istihdam temelinde değerlendiren araştırma sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu çalışmada iş kazası ve meslek hastalıkları sonrası mevcut durum analizi ile SİG sürelerinin ekonomik maliyeti ortaya konulması ve bu harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Sosyal Güvenlik Kurumunun toplam giderleri içindeki payı üzerinden bir değerlendirme yapılarak iş kazası ve meslek hastalığı sonrası sürekli iş göremezliklerin azaltılmasına yönelik öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın kalan bölümlerinde; araştırma problemi ve konusunun temellerini oluşturan Kavramsal Çerçeve 1. Bölümde açıklanmıştır. Çalışmanın 2. Bölümünde Araştırma soruları, verilerin yorumlanması ve çalışmanın kısıtları belirtilmiştir. Analiz edilen verilere ait bulgular ise 3. Bölümde verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise toplanan istatistiksel veriler, yönetsel ve pratik uygulamalar bağlamında detaylı bir değerlendirmeye tabi tutulmuş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda karar vericilere uygun uygulama önerileri sunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İKMH’na ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok düzenleme söz konusudur. UÇÖ iş kazasını önceden planlanmamış, sonucu itibarıyla yaralanmaları ve /makine-ekipmanın zarara uğramasına ve üretimin durmasına neden olan olay olarak tanımlamaktadır. (ILO, 2015, s.5). UÇÖ İş Kazası Yardımları Sözleşmesi Tavsiye Kararı, 1964 (No.121)’e göre meslek hastalığı, işin yürütüm şartları nedeniyle oluşabilecek her türlü hastalık meslek hastalığı olarak kabul edilmektedir (ILO, 2000, s.6). İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi (1981)’ne göre de, “meslek hastalığı” terimi, bir işin yürütümü sonucunda ortaya çıkan her türlü hastalığı kapsamaktadır (ILO, 2013, s.4).

Ülkemizde İKMH ilişkin işlemler 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SSGSSK) ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda (İSGK) ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. İş kazası SSGSSK madde 13’de; “sigortalının işyerinde bulunduğu sırada, bir işverene bağlı olarak çalışan

sigortalının görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen sürelerde, emziren kadın sigortalının iş mevzuatı gereğince çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda, sigortalıların işverence sağlanan bir taşıyla işin yapıldığı yere gidiş gelişi sırasında meydana gelen ve sigortalığı hemen ya da sonradan bedenen ya da ruhen engelli hale getiren olaylar” olarak tanımlanmıştır.

2012 yılında yürürlüğe giren ve tüm çalışanları sigortacılık tiplerine bakılmaksızın kapsama alan 6331 sayılı İSGK md.3’de ise *“işyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenen engelli hale getiren olay”* olarak tanımlanmaktadır.

Meslek hastalığı kavramına ilişkin de mevzuatımızda benzer yönde iki düzenleme söz konusudur. 5510 sayılı SSGSSK md. 14’de *“Sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları nedeniyle uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engellilik hali”* şeklinde tanımlanırken; 6331 sayılı İSGK *“mesleki risklere maruziyet sonucu ortaya çıkan hastalık”* olarak tanımlanmıştır.

Söz konusu düzenlemeler Türkiye’de iş kazası ve meslek hastalığı öncesinde ve sonrasında işyerinde alınması gereken önlemleri ve sonrasında zararın tazmin edilmesi aşamasında oldukça önemlidir. Her ne kadar kanun koyucu bu düzenlemeleri *“olmadan önleme”* prensibine dayalı olarak ortaya koymuş olsa da Dünyada olduğu gibi ülkemizde de reaktif sonuçlarının da doğru değerlendirilmesi mağduriyet yaratılmaması açısından önemlidir.

İKMH tanımları incelendiğinde işin yürütüm şartlarından kaynaklanan bir hasar-engellilik-kısıtlılık gibi bir maliyet yaratması söz konusudur. Her iki kavram da teknik olarak önlenabilir olmasına rağmen küresel düzeyde toplam gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) yüzde %4’ünün iş kazası ve meslek hastalığından kaynaklanan iş göremezlik süreleri ve bundan kaynaklanan üretim kayıpları, tazminatlar ve tıbbi harcamalar gibi doğrudan ve dolaylı maliyetler nedeniyle kaybedildiği tahmin edilmektedir (ILO, 2021, s.6).

İKMH sonrası doğrudan ve dolaylı şekilde oluşabilecek maliyetlere aşağıda genel hatlarıyla yer verilmiştir (BaDun, 2017, s.67).

İKMH’nın Doğrudan Maliyetleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Acil müdahale ve sağlık bakım masrafları,
- Geçici veya sürekli iş göremezlik ödemeleri
- Sigortalının yasal hak sahiplerine ölüm ödenekleri, evlilik ödeneği vb.

- Sigortalıya ödenen tazminatlar (ILO, 2012, s.16)

Dolaylı maliyetler ise;

- Kaza-hastalık sonucu duran-yavaşlayan üretimin maliyeti,
- Kaza-hastalıktan sonra işyeri ortamının iyileştirilmesinin maliyeti,
- İdari para cezaları,
- Kaza-hastalık sonrası diğer çalışanlardaki motivasyon kaybının maliyeti.
- Yaşam kalitesinin düşmesinden kaynaklanan maliyetler (sosyal dışlanma vb.) (Leigh, Waehrer, Miller, Keenan 2004, s.200)

Bu araştırma İKMH sonrası SİG’lerin ekonomik maliyeti üzerine analizleri içeren tanımlayıcı bir çalışmadır.

YÖNTEM

Araştırma Türkiye’de 2013-2022 yılları arasında gerçekleşen İKMH sonrasında SİG bağlanan sigortalıların ekonomik maliyetinin değerlendirilmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı İSGK’nun tutulan istatistik çerçevesinde ve hesaplamalarda değişikliğe yol açmış olmasından dolayı çalışmada 2013-2022 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. 2013 yılından itibaren değişen indikatör ve kapsam açısından gerçekleşen değişikliğin sonraki yıllar ile sağlıklı mukayesesine engel olmaması için analizlerde 2013 yılından itibaren tutulan SGK verileri kullanılmıştır.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada, Türkiye’de 2013-2022 yılları arasında gerçekleşen İKMH sonrasında SİG alan sigortalılara ilişkin aşağıda yer verilen sorulara yanıtlar aranmıştır;

- SİG geliri bağlananların eğitim durumuna göre dağılımı nasıldır?
- Türkiye’de İKMH sonrası SİG alanların yaş ve cinsiyet gruplarına göre dağılımı nasıldır?
- Türkiye’de yıllara göre işgünü kaybının dağılımı nasıldır?
- İKMH sonrası yaş gruplarına göre iş günü kaybı ne kadardır?
- İKMH sonrası SİG derecelerine göre iş günü kaybı ve SİG geliri ne kadardır?
- SİG oranı cinsiyete göre farklılık gösterir mi?
- İKMH sonrası ödenen toplam SİG geliri yıllara göre farklılık gösterir mi?

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırma 2013-2022 SGK İKMİH verileri ve söz konusu yıllara ilişkin Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) enflasyon ve GSYH verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizlere başlanmadan evvel araştırma soruları göz önünde bulundurularak veri manipülasyonu gerçekleştirilmiş ve veriler analize hazır hale getirilmiştir. Analizler için Excel, SPSS (IBM, Statistics 26) veri görselleştirme için Microsoft Power BI programından istifade edilmiştir. Analizlerde sürekli değişkenler için ortalama \pm standart hata, normal dağılım göstermeyen değişkenler için medyan (min-maks) kullanılmıştır. Normal dağılım göstermeyen değişkenler için hipotez testleri Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi ile gerçekleştirilmiştir. Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 olarak seçilmiştir.

Araştırmanın Varsayımları ve Kısıtlılıkları

- Araştırmada kullanılan SGK verileri ve TÜİK verilerinin gerçeği yansıttığı varsayılmıştır.
- Araştırmaya yalnızca İKMİH sonrası SİG alanlar dahil edilmiş, maluliyet alanlar ve ölümlü sonuçlar dışlanmıştır.
- Araştırmada yalnızca 2013-2022 SGK verileri kullanılmıştır.
- SİG verilerinde yalnızca İKMİH'na uğramış sigortalı verileri kullanılmıştır.
- Ekonomik maliyet hesaplamalarında yalnızca SİG dikkate alınmıştır.

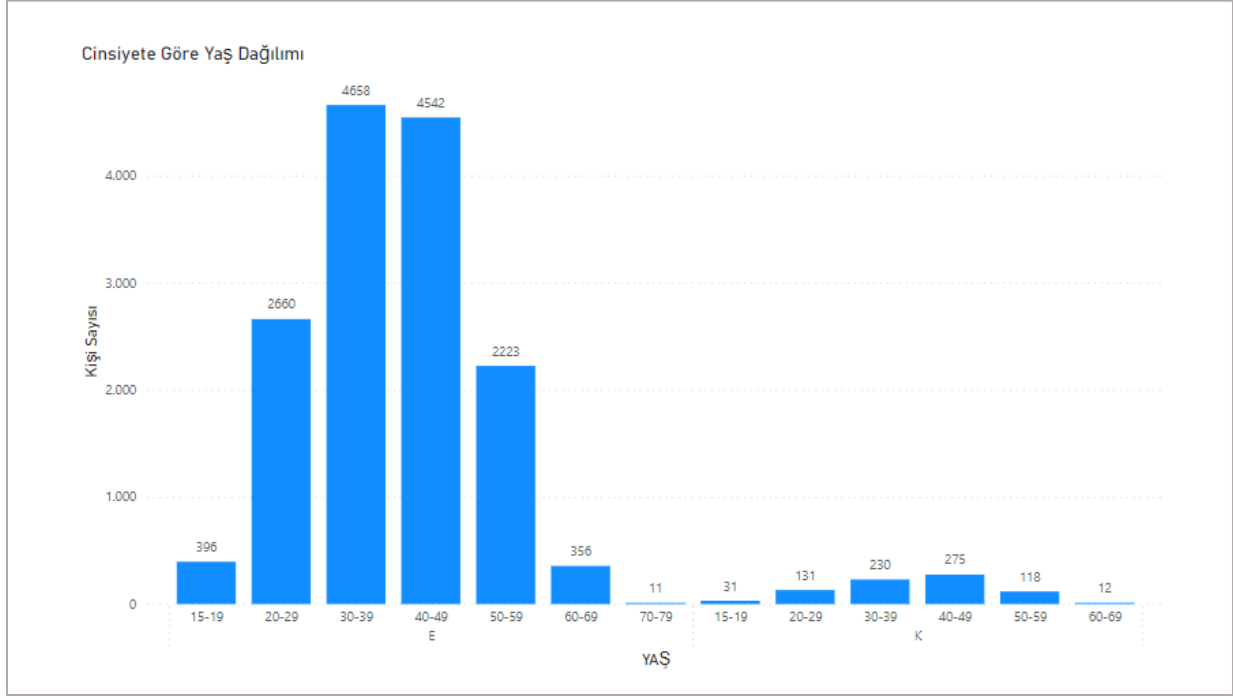
BULGULAR

2013-2022 yılları arasında İKMİH sonrası SİG geliri alanların yaş ve eğitim durumuna göre dağılımları Tablo.1'de verilmiştir. Buna göre 2013-2022 yılları arasında İKMİH geçirecek SİG bağlanan çalışanların %94,91 erkek, %5,01'i kadındır. Erkeklerde İKMİH geçirenlerin %59,70'lik büyük bir bölümü ilkokul mezunudur. Kadınlarda ise bu oran %57,84'dür. İKMİH geçirenler içerisinde SİG ödeneği 2. Sırada lise mezunlarına bağlanmıştır. Bu oran kadınlarda %22,58 erkeklerde ise 22,51'dir. Kadınlarda yaş ortalaması $38,4 \pm 0,37$; erkeklerde ise $38,5 \pm 0,08$ 'dir (Tablo 1).

Tablo 1. Cinsiyete göre öğrenim seviyesi

Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	n	%
Erkek n=14846,0 %94,91	Bilinmeyen	2	0,01
	İlköğretim	8863	59,70
	Lisansüstü	5	0,03
	Lise	3342	22,51
	Okur Yazar	2042	13,75
	Okur Yazar Değil	108	0,73
	Üniversite	213	1,43
	Yüksekokul	271	1,83
	Erkek Toplam		14846
Kadın n=797,0 %5,09	İlköğretim	461	57,84
	Lisansüstü	1	0,13
	Lise	180	22,58
	Okur Yazar	86	10,79
	Okur Yazar Değil	11	1,38
	Üniversite	32	4,02
	Yüksekokul	26	3,26
Kadın Toplam		797	%100
		Genel Toplam=15643	

İKMH geçirerek sürekli iş göremez durumda olan çalışanların cinsiyet bazında yaş dağılımları Şekil.1 de verilmiştir. Buna göre İKMH’den sürekli iş göremez durumda olanların kadında ve erkekte 30-39 ve 40-49 yaş grubuna dahil olduğu görülmektedir (Şekil 1).

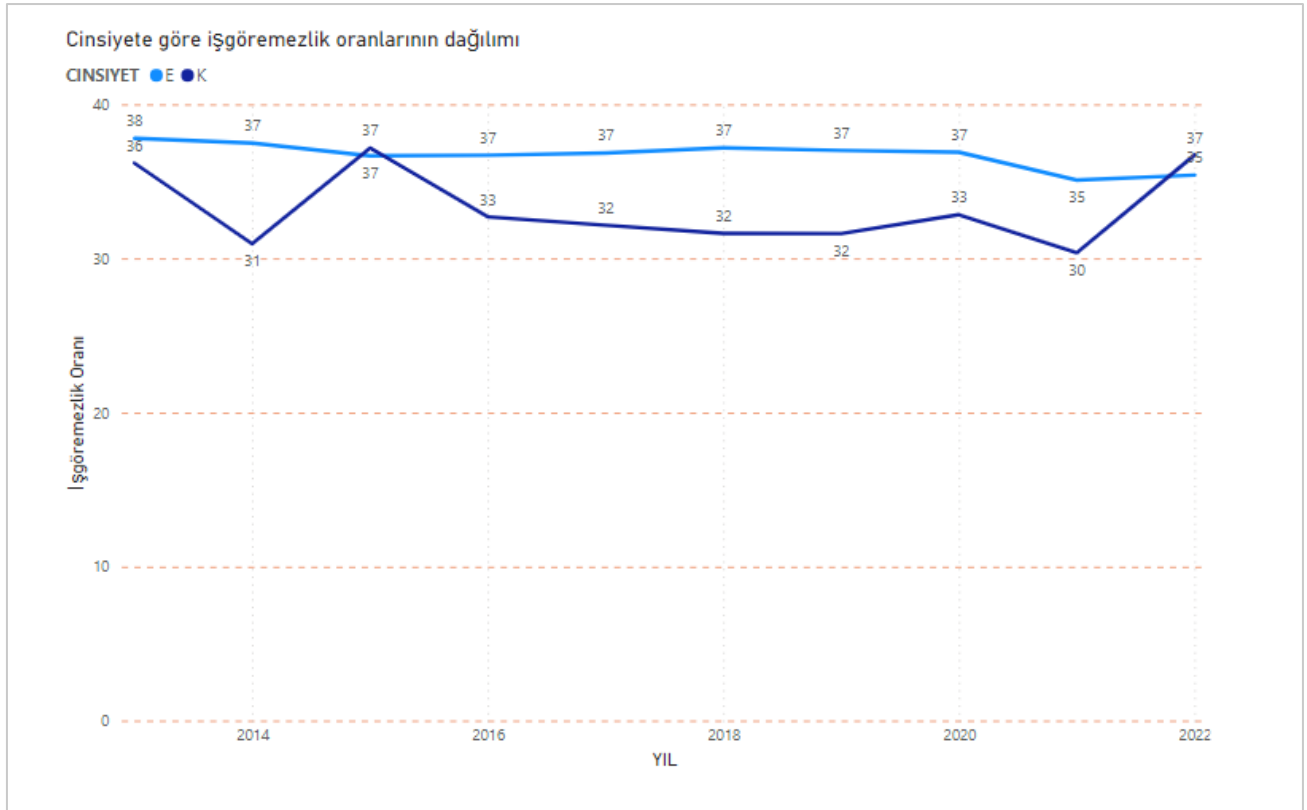
Şekil 1. SİG alanların cinsiyete göre yaş dağılımı

Tablo 2’de işgünü kaybı ve işgöremezlik oranları cinsiyet bazında incelenmiştir. Buna göre kadınlarda medyan iş günü kaybı 10(0-999) erkeklerde medyan iş günü kaybı 11 (0-1032)’dir. İki grup arasında işgünü kaybı bakımından istatistiksel anlamlılıkta bir farklılık tespit edilememiştir ($p>0,05$) (Tablo 2).

Tablo 2. Cinsiyete göre iş günü kaybı ve iş göremezlik oranı

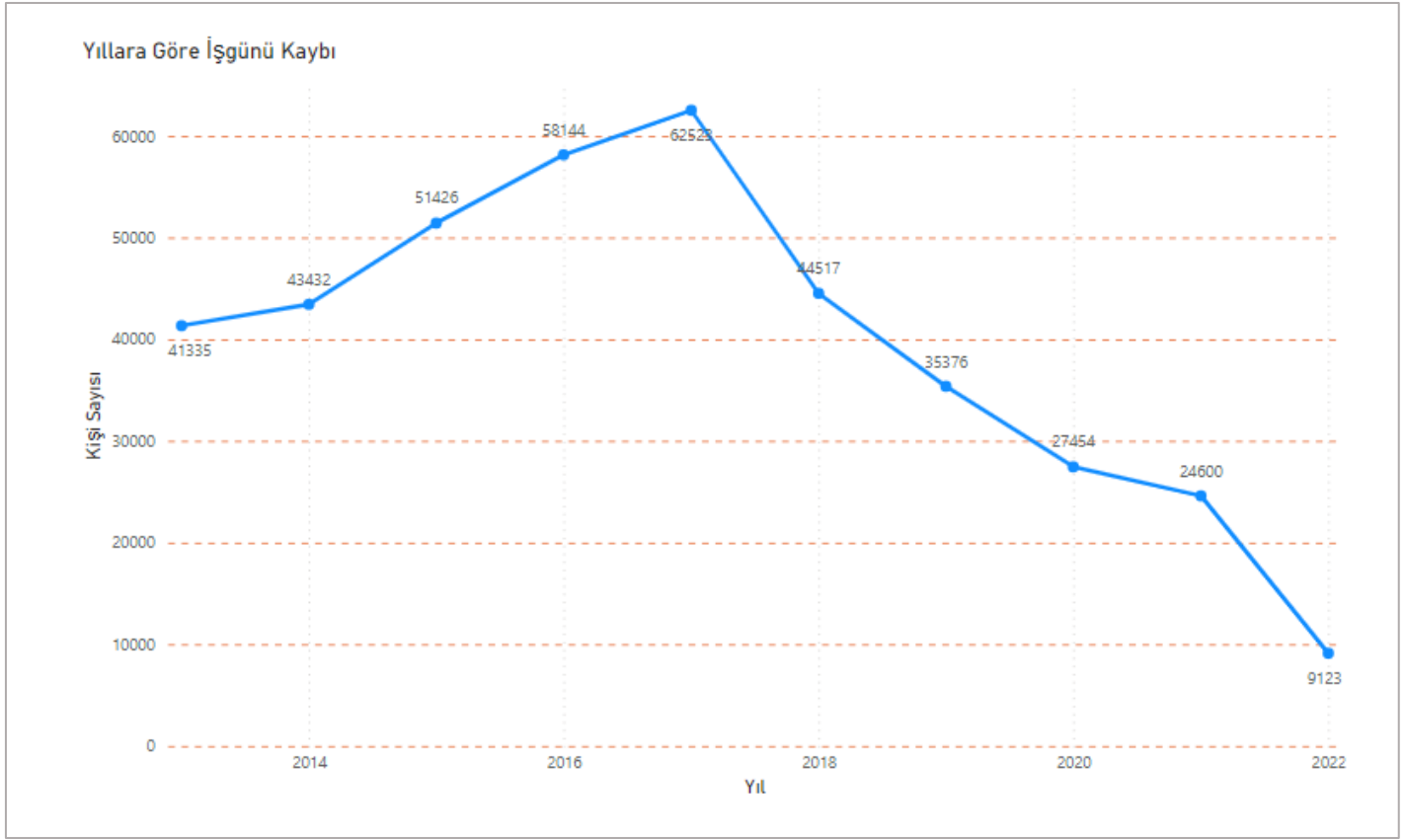
Gösterge	Cinsiyet	Parametre	İstatistik	Test Sonucu
İşgünü kaybı	Erkek	Median (min-maks)	11 (0-1032)	p=0,132 p>0,05 Fark yok
	Kadın	Median (min-maks)	10(0-999)	
İş Göremezlik Oranı	Erkek	Median (min-maks)	34,2 (10-100)	P=0,00 P<0,05 Fark var
	Kadın	Median (min-maks)	31,68 (10-100)	

Şekil 2. Cinsiyete göre iş göremezlik oranlarının dağılımı

Şekil 2’de cinsiyete göre işgöremezlik oranlarının yıllara göre dağılımına verilmiştir (Şekil 2). Kadınlarda medyan işgöremezlik oranının 31,68 (10-100) erkeklerde medyan iş göremezlik oranının ise 34,2 (10-100) olduğu tespit edilmiştir. Şekilsel gösterimde de görüldüğü üzere cinsiyet bazında ortalama işgöremezlik oranları arasında istatistiksel anlamlılıkta bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$) (Tablo 2).

Şekil 3. Yıllara göre işgünü kaybı

Şekil 3’de yıllara göre sürekli iş göremez hale gelen çalışanlar incelendiğinde en fazla iş günü kaybının 2017 yılında olduğu görülmektedir (Şekil 3). İş günü kayıplarının yıllara göre istatistiksel anlamlılıkta farklı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$) (Tablo 3).

Ülkemizde sürekli iş göremezlik ödeneğinin hesaplanması 5510 Sayılı SSGSSK göre yapılmaktadır. Buna göre sürekli iş göremezlik ödeneği aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

- Tam iş göremezlik durumunda (%100): Prime Esas Günlük Kazanç (PEGK) x 30 x %70
- Kısmi iş göremezlik durumunda: PEGK x 30 x %70 x Sürekli İş Göremezlik Derecesi (SİD)

Tablo 3. SİD’e göre işgünü kaybı ve toplam iş göremezlik geliri

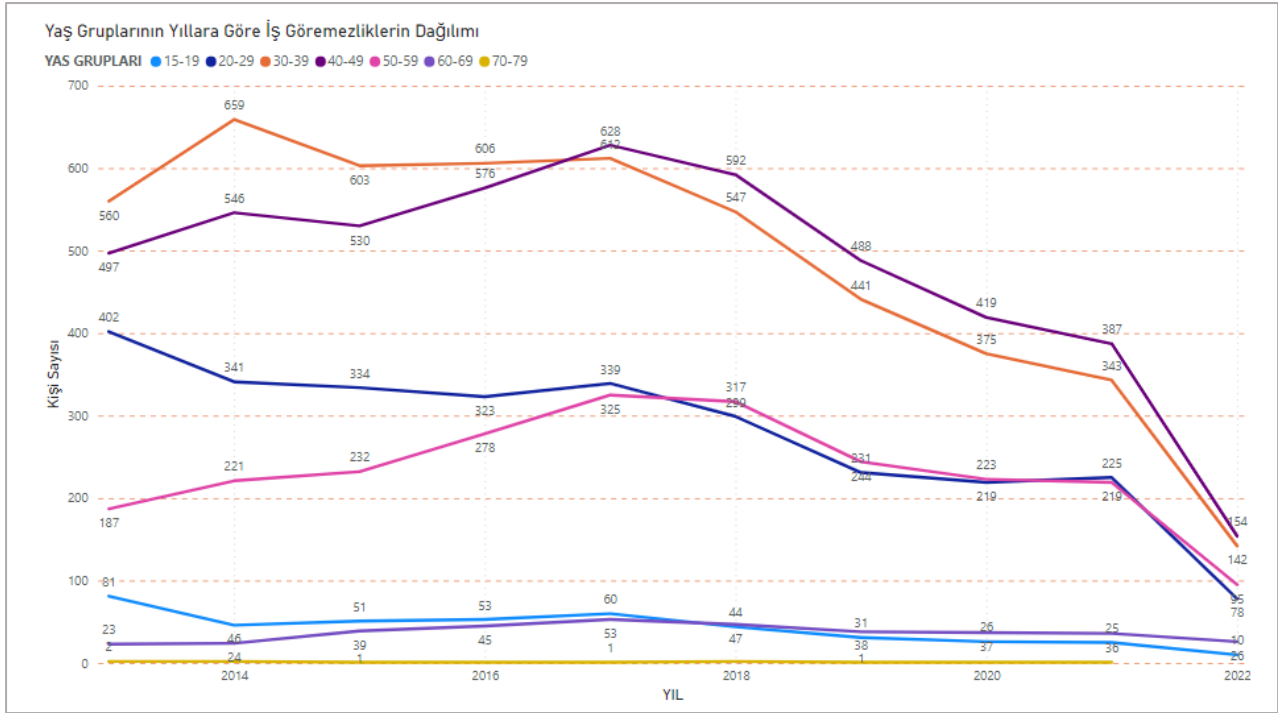
Değişken	SİD	n	Ortalama Rank	Medyan (min-maks)	Karar
İş Günü Kaybı	0-40	9944	7426,59	10 (0-1013)	Kruskal Wallis H=327,760 P<0,05
	40-60	3875	8069,44	13 (0-1031)	
	60+	1824	9451,99	26 (0-1032)	
Toplam Sürekli İş Göremezlik Geliri	0-40	9944	6398,78	102.246,03 (0-1.663.481,02)	Kruskal Wallis H=3260,134 P<0,05
	40-60	3875	9343,66	183.298,59 (0-3.838.803,63)	
	60+	1824	12348,36	358.358,46 (0-3.118.753,83)	

Tablo 3’te SİD göre toplam iş göremezlik geliri ve iş günü kaybına ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre medyan iş günü kaybı, iş göremezlik sürelerine göre istatistiksel anlamlılıkta farklılık göstermektedir($p<0,05$). Kanunda öngörülen hesaplamalardan da görüldüğü üzere SİG doğrudan SİD’e bağlı şekilde hesaplanır, bu nedenle SİD artışının toplam SİG artırmamasını beklemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte SİD yükseldikçe medyan iş günü kaybı da artmaktadır. SİD’nin yükselmesi kazanma gücü kaybının artışı gösterdiğinden bunun daha fazla iş günü kaybı oluşturması da klinik olarak anlamlı bir sonuç doğurmaktadır.

Ödenen toplam iş göremezlik gelirleri iş göremezlik derecesine göre incelendiğinde gruplar arasında istatistiksel anlamlılıkta bir farklılığın olduğu görülmektedir. İş göremezlik derecesi arttığında bağlanan SİG ödeneğinin de arttığı görülmektedir. Bu artış da klinik olarak anlamlıdır (Tablo 3).

İşgöremezlik süreleri yaş grupları özelinde incelendiğinde en fazla işgöremezliğin 2014 yılında 30-39 yaş grubunda olduğu gözlemlenmektedir. İleri yaş gruplarında (60-69 ve 70-79) ya da çocuk işçileri de barındıran 15-19 yaş grubunda verilen işgöremezliklerin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Şekil 4’te 2022 yılı itibari ile tüm yaş gruplarındaki işgöremezlik sayılarında azalma gerçekleştiği görülmektedir. Tüm yıllar için en fazla SİG alanların “30-39” ve “40-49” yaş grubu çalışanlar olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Yıllara göre yaş gruplarının SİG sayıları

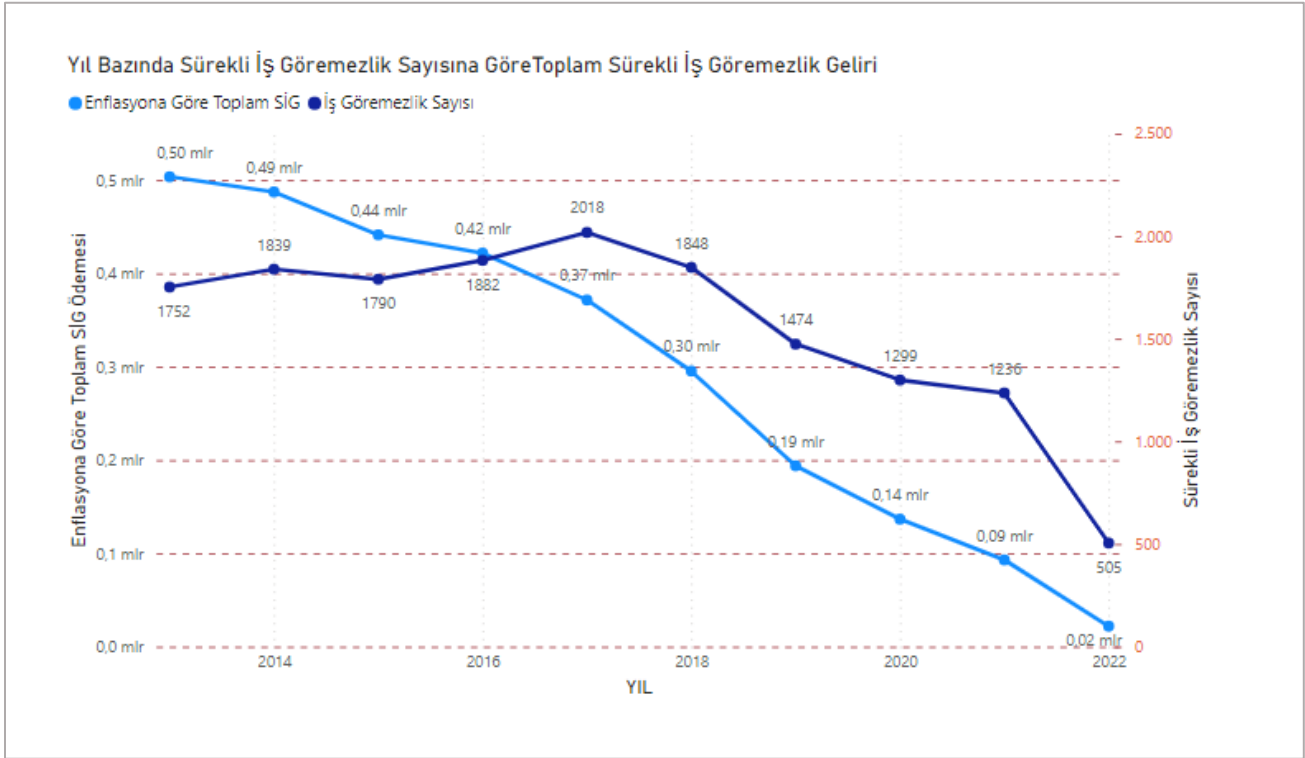
Verilen SİG'ler ve kaza ve hastalıktan dolayı yaşanan iş günü kayıpları oluşan ekonomik maliyetin temel unsurunu oluşturmaktadır. Yıllara göre SİG'lerin toplam maliyeti hesaplanırken TÜİK'in yıllara göre Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) istatistiklerinden istifade edilmiştir. Söz konusu maliyetlerin enflasyon bazında 2023 yılına göre farklılıkları da yansıtılmıştır. Tablo 4'te 2013-2022 yılları arasında yaşa göre bağlanan toplam SİG gelirine Tablo 5'te ise aynı yıllara ilişkin İKMH sonrası SİG sayıları, toplam iş günü kayıpları, toplam iş göremezlik ödemelerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Yaşa göre toplam SİG ödemesi ve iş günü kaybı

Yaş	Toplam SİG Ödemesi	İş Günü Kaybı
15-19	80.869.060,59	10.254
20-29	543.345.033,1	76.699
30-39	971.884.284,7	120.747
40-49	938.046.274,4	124.613
50-59	380.630.256,9	57.103
60-69	51.131.901,14	8.441
70-79	1.602.424,208	172
TOPLAM	2.967.509.235	398.029

Yaşa göre toplam SİG ödemeleri ve iş günü kayıpları Tablo 4’te verilmiştir. Buna göre en fazla toplam gelir 30-39 ve 40-49 yaş gruplarındaki çalışanlara bağlanmaktadır. Bu yaş grubuna yapılan ödemeler toplam ödemelerin %64’ünü oluşturmaktadır (Tablo 4).

Şekil 5. Yıllara göre SİG sayısı ve SİG geliri

Yıllara göre toplam iş göremezlik sayıları ile ödemeler arasında yıllara göre uyumlu bir değişim olduğu görülmektedir (Şekil 5). SİG ödeneği, SGK Sağlık Kurulunun çalışanın sağlık verilerine istinaden kazanma gücü düzeyinde vereceği karara göre verilmektedir. Meslekte kazanmanın %10 ve üzerindeki kayıplarında sigortalıya SİG ödeneği bağlanır. SİG sayısı ile ödemelerdeki artış/azalışlar çoğunlukla paralel görünse de kaza/hastalık akabinde gelir bağlanmasına kadar geçen sürede ödemeler bir sonraki yılın istatistiklerine yansıtılmaktadır.

Tablo 5. Yıllara göre toplam iş günü kaybı, SİG geliri ve SİG sayısı

YIL	Toplam İş Günü Kaybı (Gün)	Gelire Bağlanan SİG Sayısı	Toplam SİG Ödemeleri (TL)	SGK Toplam Harcamaları (TL)	Pay %
2013	41.330	1752	503.626.706	182.688.916.000	0,276
2014	43.433	1840	487.724.498,1	204.400.437.000	0,239
2015	51.430	1791	441.524.598,4	231.545.969.000	0,191
2016	58.229	1883	421.931.473,8	276.535.586.000	0,153
2017	62.523	2018	371.586.900,2	312.734.591.000	0,119
2018	44.531	1849	295.526.522,8	384.961.895.000	0,077
2019	35.376	1474	193.906.795,7	464.121.218.000	0,042
2020	27.454	1299	136.693.720,2	540.095.510.000	0,025
2021	24.600	1236	92.985.266,03	654.819.629.000	0,014
2022	9.123	505	22.002.753,39	1.040.117.787.000	0,002
TOPLAM	398.029	15.647	2.967.509.235	4.292.021.538.000	0,069

Yıllara göre toplam iş günü kayıpları incelendiğinde en fazla kaybın 2017’de olduğu görülmektedir. 2017 yılında iş kazası ve meslek hastalığı sonrası SİG alanlara toplam 371.586.900,2 TL gelir bağlanmıştır. En fazla SİG ödemesinin ise 2014 yılında verildiği tablodan görülmektedir (Tablo 5). SİG ödemeleri ve toplam işgünü kayıplarının yıllara göre gösterdiği farklılığın istatistiksel anlamlılıkta olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). SİG ödemelerinin yıllara göre dağılımı ayrıca SGK’nın toplam harcamaları ekseninde de değerlendirilmiştir. SGK’nın toplam harcamalarının 2022 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 400 milyar TL arttığı buna mukabil SİG ödemelerinde yaklaşık 60 milyon TL bir azalma meydana gelmiştir. Tablo 4’te verildiği gibi 2013-2022 yılları arasında SİG ödemelerinin SGK’nın toplam harcamalarındaki artış içerisinde azalan bir paya sahiptir. Söz konusu yıllara ilişkin toplam SİG ödemesinin toplam SGK harcamaları içerisindeki payının %0,07 olduğu tespit edilmiştir.

İKMH sonrası bağlanan toplam SİG 2.967.509.235 TL’dir. Bu rakamın ulusal ekonomik göstergelere göre incelenmesi de rakamın gerçek boyutları hakkında bilgi verecektir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) İstatistik Veri Portalı’ndan 2013-2022 yıllarına ilişkin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değerleri elde edilmiş ve aşağıdaki gibi tablolaştırılmıştır.

Tablo 6. Yıllara Göre GSYH değerleri

Yıl	GSYH (TL)
2013	1.823.427.315
2014	2.054.897.828
2015	2.350.941.343
2016	2.626.559.710
2017	3.133.704.267
2018	3.761.165.557
2019	4.317.809.824
2020	5.048.567.945
2021	7.256.141.737
2022	15.011.775.979
TOPLAM	47.384.991.505

2013-2022 yılları arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla toplam 47.384.991.505 TL’dir. İlgili yıllara ilişkin toplam SİG’in GSYH içindeki payının %6,26 olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

2013-2022 yılları arasındaki SGK’nın İKMİH veri tabanlarından istifade edilerek iş kazası ve meslek hastalıklarından sonra iş günü kayıplarının ve toplam SİG’lerin maliyeti hesaplanmıştır. Bu yıllar arasından toplam 15.647 sigortalı SİG gelirinə bağlanmıştır. İş kazası-meslek hastalığı geçirerek SİG bağlanan çalışanların %94,91 erkek, %5,01’i kadındır. Erkeklerde İKMİH geçirenlerin %59,70’lik büyük bir bölümü ilkokul mezunudur. Kadınlarda ise bu oran %57,84’dür. İKMİH geçirenler içerisinde SİG ödeneği 2. Sırada lise mezunlarına bağlanmıştır. Bu oran kadınlarda %22,58 erkeklerde ise 22,51’dir. Kadınlarda yaş ortalaması $38,4 \pm 0,37$; erkeklerde ise $38,5 \pm 0,08$ ’dir. Kadın ve erkekte genç yaşlarda yaşanan meslekte kazanma güçlerindeki kayıplar, ülkemizde uygulanan emeklilik yaşı ve doğumda beklenen yaşam süresinin ortalama 80 yıl olduğu göz önünde bulundurulduğunda ekonomik maliyetlerdeki artışı açıklamaktadır.

Literatürde İKMİH ve eğitim seviyesi, yaş, cinsiyet gibi kişisel özellikler arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar mevcuttur. Hansen 1989’da 362 çalışan üzerine eğitim seviyesi ve kaza sıklığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik bir araştırma gerçekleştirmiş, eğitim seviyesi ile kaza sıklığı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir (Hansen, 1989, s.86). Iverson ve arkadaşları tarafından 1997’de yapılan çalışmada yine 362 çalışan ile yaptığı araştırmada eğitim seviyesi ile kaza sıklığı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit

edilmiştir(Iverson & Erwin, 1997, s. 119). Ancak pek çok çalışma Hansen ve Iverson'un yaptığı çalışmaların aksine eğitim seviyesi ile kaza sıklığı arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur(Owsley et al., 2004, s.227; O'Toole, 1990, s.218; Gyekye & Salminen, 2009, s.24). Nitekim mevcut araştırmada da İKMİH geçiren ve SİG gelirine bağlanan 15.647 sigortalı ile yapılmış ve eğitim seviyesi azaldıkça İKMİH'nin ve dolayısıyla bağlanan SİG gelirinin de paralel şekilde arttığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırmada kadın ve erkekte en fazla SİG bağlanma oranı sırasıyla %57,84 ve %59,70 olmak üzere en yüksek ilköğretim mezunlarına aittir.

Türkiyede 2013-2022 yılları arasında İKMİH nedenli toplam 398.029 gün iş günü kaybı yaşanmıştır. Kadınlarda medyan işgöremezlik oranınının 31,68 (10-100) erkeklerde medyan iş göremezlik oranınının ise 34,2 (10-100)'dir. 2013-2022 yılları arasında bağlanan SİG ödeneği bağlamında toplam maliyet 2.967.509.235 TL'dir. Bağlanan bu ödeneğin SİG oranına göre de istatistiksel anlamlılıkta bir artış gösterdiği tespit edilmiştir ($p < 0,05$). SİG ödeneğine meslekte kazanma gücünün en az %10'unu kaybedildiği durumda hak kazanılmaktadır. İKMİH sonrası meslekte kazanma gücünde kayıp oluşması daha sonra istihdam piyasasında yer almalarını zorlaştırmaktadır. Beyan ve arkadaşlarının 2018'de yaptığı bir çalışmada meslek hastalığı tanısı sonrası çalışanların %34,2'sinin işsiz kaldığını ortaya koymuştur (Beyan, Demiral, Cimrin, 2018, s.499). Finlandiyada Diizosiyanat kaynaklı astımı olan hastalarda yapılan bir araştırmada hastalık sonrası işsiz kalma oranı %14 iken (Piirilä vd., 2005, s.113) üst ekstremitte kas-iskelet sistemi hastalıkları sonrasında işsiz kalma oranı %18 olarak tespit edilmiştir (Roquelaure vd., 2004, s.79).

Araştırma ile meslekte kazanma gücünü en az %10 kaybederek SİG gelirine bağlanan çalışanların yaş ortalamasınının kadınlarda ve erkeklerde 38,5 olduğu görülmüştür. Meslekte kazanma gücünün kaza ya da hastalık nedeniyle azalması sürdürülebilir istihdam için en önemli tehdittir(Đikanović vd., 2023, s.12). Erken yaşta kaza ve hastalık nedeniyle işten ayrılmalar, çalışanın kendini istihdam piyasası içerisinde kayıtdışı olarak varlıklarını devam ettirme çabaları makro düzeyde ekonomik göstergeleri negatif yönde etkilemesinin yanı sıra bireyin refahını da doğrudan etkilemektedir (Akhtar, Mohanty, Singh ve Sen., 2022, s.2). Çalışanın meslekte kazanma gücünün azalması ile verimliliğinin azalması onun piyasada yeniden istihdamını engellemektedir. İş gücü piyasasından kazanma gücünü kaybettiği için ayrılan çalışanın sosyal açıdan korunması da zorlaşmaktadır (Boz Eravcı, 2021, s.42).

İKMİH'nin neden olduğu sürekli iş göremezliklerin maliyeti hem toplumsal hem de bireysel olarak oldukça yüksektir. Yapılan çalışmalar İKMİH'nin dolaylı ve doğrudan olmak üzere pek çok maliyete sebep olduğunu ortaya koymuştur. Avustralya'da 2008-2009 yıllarında yapılan bir çalışmada İKMİH sonrası çalışanlara yapılan ödemeler ve tazminatların toplam ekonomik yükünün 60,6 Milyar Dolar olduğunu ve bu rakamın GSYH'nın %4,8'ini temsil ettiği ortaya konulmuştur (Safe and Work Australia, 2012, s.3).

Vietnam Çalışma Bakanlığı ve Sosyal İşler dairesine göre 2018-2022 yılları arasında İKMH sonrası çalışanlara yapılan ortalama ödemelerin her yıl 605 Milyar Dong olduğu bunun ise her yıl ortalama 12,19 milyar Dong artmıştır (Hoang B. H.Mai T. H., 2023, s.2548).

Bu araştırmada 2013-2022 yılları arasında İKMH geçiren sigortalılara ödenen toplam SİG 2.967.509.235 TL’dir. Bu maliyetin ilgili yıllar için toplam GSYH içindeki payı %6,26 olarak tespit edilmiştir. Beş Avrupa ülkesi için ise bu payın İKMH sonrası ortaya çıkan ekonomik maliyetin GSYH yüzdesi olarak değerlendirildiği çalışmada, en yüksek toplam maliyete Polonya’da (%10,4), İtalya (%6,7), Hollanda (%3,6), Almanya (%3,3) ve son olarak da Finlandiya’da (%2,7) olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya göre vaka başına maliyetin en yüksek olduğu ülke Hollanda’dır (75.342 €), ardından İtalya (58.411 €), Almanya (44.919 €), Finlandiya (43.069 €) ve Polonya (38.918 €) gelmektedir. Çalışma çağındaki nüfus başına maliyetler en yüksek İtalya’da (4.956 €), ardından Hollanda’da (2.930 €), Polonya’da (2.793 €), Almanya’da (2.527 €) ve Finlandiya’da (2.331 €) görülmektedir (Tompa et al., 2021).Mevcut araştırma kapsamında yalnızca SİG’ne dayalı olarak ekonomik maliyet hesaplaması yapılmıştır. Ancak dolaylı maliyetler, ödenen tazminat vb. kalemlerin de dahil edildiği bir çalışmada İKMH sonrası ekonomik yükün GSYH’daki payının çok daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Buna rağmen SİG ödemelerinin toplam ekonomik maliyetinin GSYH içindeki payının Hollanda, Almanya ve Finlandiya’dan yüksek olduğu tespit edilmiştir.

İKMH sonrası bağlanan SİG gelirlerinin toplam maliyetinin toplam SGK harcamaları içerisindeki payı referans yıllara göre payının %0,07 olduğu tespit edilmiştir. Bu oran küçük görünmek ile birlikte, SGK tarafından verilen hizmet genişliği göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılması doğru olacaktır. TÜİK istatistiklerine göre 2022 yılında toplam istihdam edilenlerin sayısı 30 milyon 752 kişidir. Emeklilik hizmetlerinin ve tüm sağlık harcamalarının da dahil olmak üzere tüm çalışma hayatı ve sağlık hizmetleri ile ilgili harcamaların içerisinde SİG ödemelerinin payının düşük olması kaçınılmazdır. Ancak SGK’nın yıllara göre verdiği bütçe açıkları göz önüne alındığında toplam SİG ödemelerindeki azalmanın ekonomide çarpan çoğaltan etkisi ile bütçe açıklarını azaltabileceği önemli bir gerçekliktir. Amerika Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi mesleki rehabilitasyon uygulamalarının 34 milyar dolarlık bir maliyeti önleyebileceğini tahmin etmektedir (Hart & Parsons, 2015, s.2).

İKMH’nda en birincil koruma olmadan önleme prensibine dayanmaktadır. Ancak vuku bulan İKMH sonrasında çalışanın iş gücü piyasasında koparılmadan gerekli destek sağlanarak “hala yapabileceği” işlere yönlendirilmesi kaza ve hastalıkların sosyal güvenlik sistemi üzerindeki ödeme yükünü azaltabileceği gibi çalışanı da sosyal dışlanmadan koruyabilir (Braathen, Eftedal, Tellnes ve Haugli., 2015, s.3;Wittlund

ve Lorentzen, 2023, s.2). Ülkemizde olduğu gibi Avrupa ülkelerinde de olmadan önleme prensibi öncelikli olarak uygulanmaktadır. Ancak İKMH sonrasında işgücü piyasasının korunması ve verimliliğin desteklenmesi için alınacak tedbirler mevcuttur. Avrupa ülkelerinde İKMH sonrası çalışanın sağlığına kavuştuktan sonra uygun işe döndürülmesi öncelikli husus olarak ele alınmaktadır. Avrupa ülkelerinde mesleki rehabilitasyon ile etkin işe dönüşlerin sağlanmasıyla yalnızca ortama %2'lik bir oran sürekli iş göremez halde kalmaktadır. Ancak bu düşük oranın bile Ulusal Sağlık Sigortası fonu mesleki yaralanma maliyetlerinin %40'ını temsil ettiği ifade edilmektedir (Alamgir, Tompa, Koehoorn, Ostry ve Demers 2007, s.198). ABD'de yapılan araştırmada da %6'lık bir kesimi oluşturan sürekli iş göremezlik almış çalışanların iş nedeni yaralanmalardan kaynaklanan toplam sağlık maliyetlerinin %55,3'ünü temsil ettiği tespit edilmiştir (Leigh, 2011, s.737). Literatürde yapılmış çalışmaların da desteklediği gibi işe döndürülmeyen ve istihdamdan ayrılan sigortalıların sağlık harcamaları önemli bir maliyet olma özelliğini korumaya devam etmektedir.

Bu araştırma ile Ülkemizde İKMH sonrası yapılan toplam SİG ödemelerinin toplam ekonomik maliyeti GSYH'nın %6,26'sını oluşturduğu ortaya konulmuştur. Koruyucu uygulamaların ön planda tutulduğu ve ilgili yasal düzenlemenin de yapıldığı Ülkemizde bu payı düşürmek için işe dönüşü destekleyen sistemlerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkemizde mesleki rehabilitasyon ve işe dönüş programları hakkında yasal bir mevzuat söz konusu değildir. Ancak uluslararası düzeyde iş kazası ve meslek hastalıklarının istihdam piyasaları üzerindeki etkisini minimize etmek için uygulanan pek çok işe dönüş programı uygulanmaktadır. İş kazası ya da meslek hastalığı nedeniyle kazanma gücünde azalma yaşayan bireylerin istihdamdan koparılmadan "hala yapacakları" işlere yönlendirilmesi yani etkin bir mesleki rehabilitasyon hizmetinin sürdürülebilir istihdamı desteklediği gibi kayıtdışı ekonomiyi de azaltarak sosyal refahı artırabileceği bilinmektedir (Bethge, Spanier, Peters, Michel ve Radoschewski, 2018, s.496).

İKMH sonuçları itibari ile pek çok maliyet unsurunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada İKMH sonrası işgünü kayıpları ve iş göremezlik oranları yaş ve cinsiyet temelinde incelenmiş, bağlanan SİG ödeneğinin ekonomik maliyeti yıllara göre değerlendirilmiştir. Bu ekonomik maliyetin ve beraberinde gelen sosyal maliyetin minimize edilebilmesi için de Ülkemizde henüz uygulaması olmayan ancak sigortacılık sistemimize uygun bir mesleki rehabilitasyon hizmeti geliştirilmelidir.

Sonuç olarak, bu çalışma kapsamında toplanan veriler ile yapılan araştırma neticesinde İSG alanında koruyucu hizmetlerin eksikliğinden kaynaklanan kaza ve hastalıklar neticesinde işgücü ve işgünü kayıpları olduğu ortaya koyulmuştur. Bu kayıpların ekonomik maliyetinin de GSYH içindeki payına vurgu yapılarak

sürdürülebilir istihdam için tamamlayıcı bir rol oynayacak, halihazırda dünya çapında pek çok ülkede uygulanan mesleki rehabilitasyon için Türkiye modeli geliştirilmesi önerilmektedir. İKMH sonrası pek çok ülke tarafında uygulanan mesleki rehabilitasyon hizmetinin ülkemizde de uygulanması, uygun işe dönüşün sağlanması ile istihdam piyasalarında iyileşmeyi hızlandırarak maliyetlerin azaltılmasına katkı sağlayabilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Akhtar, S., Mohanty, S. K., Singh, R. R., & Sen, S. (2022). Chronic diseases and productivity loss among middle-aged and elderly in India. *BMC Public Health*, 22(1). doi:10.1186/s12889-022-14813-2
- Alamgir, H., Tompa, E., Koehoorn, M., Ostry, A., & Demers, P. A. (2007). Costs and compensation of work-related injuries in British Columbia sawmills. *Occupational and Environmental Medicine*, 64(3), 196-201. doi:10.1136/oem.2006.027193
- Aragaki, D., Saby, A., Zappaterra, M., & Escorpizo, R. (2021). Occupational medicine and vocational rehabilitation. In D. X. Cifu (Editör), *Braddom’s physical medicine and rehabilitation* (2. baskı) (s. 89-99). Elsevier. doi:10.1016/B978-0-323-62539-5.00006-0
- BaDun, M. (2017). Costs of occupational injuries and illnesses in Croatia. *Arhiv Za Higijenu Rada i Toksikologiju*, 68(1), 66-73. doi:10.1515/aiht-2017-68-2899
- Bethge, M., Spanier, K., Peters, E., Michel, E., & Radoschewski, M. (2018). Self-reported work ability predicts rehabilitation measures, disability pensions, other welfare benefits, and work participation: longitudinal findings from a sample of german employees. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 28(3), 495-503. doi:10.1007/s10926-017-9733-y
- Beyan, A. C., Demiral, Y., & Cimrin, A. (2018). Employment status changes of workers after referral to an occupational disease clinic. *Journal of Occupational Health*, 60(6), 494-501. doi:10.1539/joh.2017-0282-OA
- Boz Eravcı, D. (2021). İş sağlığı ve güvenliğinde bir sosyal politika aracı olarak mesleki rehabilitasyon: ülkelere göre iyi uygulamaların incelenmesi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 30-45. doi:10.31199/hakisderg.902385

- Braathen, T. N., Eftedal, M., Tellnes, G., & Haugli, L. (2015). Work inclusion: self-perceived change in work ability among persons in occupational rehabilitation. *Society, Health & Vulnerability*, 6(1). doi:10.3402/vgi.v6.26624
- Đikanović, B., Kouwenhoven-Pasmooij, T., Kraaijenhagen, R., Roeters, V., Burdorf, A., Vasilev, V., & Robroek, S. (2023). Gender differences at the workplace: Sickness absence and productivity loss at work and their association with health and work-related factors. *Srpski Medicinski Casopis Lekarske Komore*, 4(1), 11-26. doi: 10.5937/smcl4-43005
- Gyekye, S. A., & Salminen, S. (2009). Educational status and organizational safety climate: Does educational attainment influence workers' perceptions of workplace safety? *Safety Science*, 47(1), 20-28. doi:10.1016/j.ssci.2007.12.007
- Hansen, C. P. (1989). A causal model of the relationship among accidents, biodata, personality, and cognitive factors. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 81-90. doi:10.1037/0021-9010.74.1.81
- Hart, E., & Parsons, H. (2015). Occupational therapy: Cost-effective solutions for a changing health system. *Aota*, 2.
- Hoang B. H.Mai T. H. (2023). Policy on work accident, occupational disease insurance in Vietnam. *Journal of Economics, Finance and Management Studies*, 6(6), 2545-2550. doi:10.47191/jefms/v6-i6-14
- ILO. (2000). No. 8718. *Convention (No. 121) concerning benefits in the case of employment injury, adopted by the General Conference of the International Labour Organisation at its forty-eighth session*. Geneva: ILO. doi:10.18356/cf522353-en-fr
- ILO. (2012). *Estimating the economic costs of occupational injuries and illnesses in developing countries: essential information for decision-makers*. Geneva: ILO.
- ILO. (2013). *The prevention occupational diseases*. Geneva: ILO.
- ILO. (2015). *Investigation of occupational accidents and diseases: A practical guide for labour inspectors*. Geneva: ILO.
- ILO. (2021). *Nine business practices for improving safety and health through supply chains and building a culture of prevention and protection*. Geneva: ILO.
- ILO. (2023). *A call for safer and healthier working environments*. Geneva: ILO.
- Karadeniz, O. (2012). Dünya'da ve Türkiye'de iş kazaları ve meslek hastalıkları ve sosyal koruma yetersizliği. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(34), 15-73.
- Leigh, J. P. (2011). Economic burden of occupational injury and illness in the United States. *Milbank Quarterly*, 89(4), 728-772. doi:10.1111/j.1468-0009.2011.00648.x
- Leigh, J. P., Waehrer, G., Miller, T. R., & Keenan, C. (2004). Costs of occupational injury and illness across

- industries. *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health*, 30(3), 199-205. doi:10.5271/sjweh.780
- Levitas, R. (2005). The inclusive society?: Social exclusion and new labour, second edition. In R. Levitas (editör), *The inclusive society? Social exclusion and new labour* (2nd edition). Pgrave Macmillan. doi:10.1057/9780230511552
- Mehmood, A., Maung, Z., Consunji, R. J., El-Menyar, A., Peralta, R., Al-Thani, H., & Hyder, A. A. (2018). Work related injuries in Qatar: A framework for prevention and control. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology*, 13(1). doi:10.1186/s12995-018-0211-z
- O’Toole, B. I. (1990). Intelligence and behaviour and motor vehicle accident mortality. *Accident Analysis and Prevention*, 22(3), 211-221. doi:10.1016/0001-4575(90)90013-B
- Owsley, C., McGwin, G., Phillips, J. M., McNeal, S. F., & Stalvey, B. T. (2004). Impact of an educational program on the safety of high-risk, visually impaired, older drivers. *American Journal of Preventive Medicine*, 26(3), 222-229. doi:10.1016/j.amepre.2003.12.005
- Piirilä, P. L., Keskinen, H. M., Luukkonen, R., Salo, S. P., Tuppurainen, M., & Nordman, H. (2005). Work, unemployment and life satisfaction among patients with diisocyanate induced asthma - A prospective study. *Journal of Occupational Health*, 47(2), 112-118. doi:10.1539/joh.47.112
- Roquelaure, Y., Cren, S., Rousseau, F., Touranchet, A., Dano, C., Fanello, S., & Penneau-Fontbonne, D. (2004). Work status after workers’ compensation claims for upper limb musculoskeletal disorders. *Occupational and Environmental Medicine*, 61(1), 79-81.
- Safe and Work Australia. (2012). *The cost of work-related injury and illness for Australian employers, workers and the community: 2008-09*. Canberra: Safe Work Australia.
- Tompa, E., Mofidi, A., van den Heuvel, S., van Bree, T., Michaelsen, F., Jung, Y., Porsch, L., & van Emmerik, M. (2021). Economic burden of work injuries and diseases: a framework and application in five European Union countries. *BMC Public Health*, 21(1). doi:10.1186/s12889-020-10050-7
- WHO. (1978). International conference on primary health care: the declaration of alma-ata. *WHO Chron*, 32(11).
- Wittlund, S., & Lorentzen, T. (2023). Changes in health-related rehabilitation trajectories following a major Norwegian welfare reform. *BMC Public Health*, 23(1). doi:10.1186/s12889-023-16272-9

MALİYET VE YÖNETİM MUHASEBESİNDE DÖNÜŞÜM: 1992-2023 EĞİLİMLER YAPAY ZEKA ETKİLERİ VE GELECEK ÖNGÖRÜLERİ

Hamide ÖZYÜREK¹

Öz

Araştırma yapay zekanın yönetim ve maliyet muhasebesi üzerindeki etkilerini anlamayı ve gelecekteki gelişmeleri öngörmeyi hedeflemiştir. 1992-2023 tarihleri arasındaki süreçte yönetim ve maliyet muhasebesinin evriminde yapay zekanın rolünü inceleyen bir araştırmanın, alana önemli bir katkı sağlayacağı düşünülerek yapılan bu çalışmada bibliyometrik analiz ve tematik harita analizi yapılmıştır. Tematik analizler R programında görselleştirilmiş, anahtar kelimelerin yakınlık ve uzaklıkları faktör analizi ile kümelenecek kavramsal yapı haritası ortaya çıkarılmış elde edilen bulguların birleştirilmesiyle, araştırma alanındaki önemli yazarlar, ana konular ve ilişkileri ortaya konulmuştur. 2020-2023 döneminde temel konuların "yapay zekâ", "faaliyet tabanlı maliyet", "yönetim" konularını kapsadığı tespit edilmiştir. Motor temaların "veri analizi", "muhasebe eğitimi", "stratejik yönetim" konularından oluştuğu anlaşılmıştır. Niş temaların belirli bir durumu veya olayı çeşitli olası gelişimlere göre inceleyen ve bu farklı senaryolara dayalı muhtemel sonuçları değerlendiren bir analiz yöntemi olan "senaryo analizi" ve "simülasyon" konularından oluştuğu belirlenmiştir. Bu bilgiler, gelecekteki araştırmalara yön vermede, yeni trendleri belirlemede ve alanın gelişimini anlamada önemli temel oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, Trend, Kavramsal Yapı Haritası, R

JEL Kodları: M40, M41

TRANSFORMATIONS IN COST AND MANAGEMENT ACCOUNTING: TRENDS FROM 1992 TO 2023, IMPACTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE, AND FUTURE PROJECTIONS

Abstract

The research aimed to comprehend the impacts of artificial intelligence on management and cost accounting, as well as to anticipate future developments. It is believed that a study investigating the role of artificial intelligence in the evolution of management and cost accounting between 1992 and 2023 would make a substantial contribution to the field. In this study, bibliometric analysis and thematic map analysis were conducted. Thematic analyses were visualized using the R program, and a conceptual structure map was constructed by clustering the proximity and distances of keywords through factor analysis. Through the integration of findings, prominent authors, main topics, and relationships within the research domain were delineated. The core topics identified during the period of 2020-2023 encompassed "artificial intelligence," "activity-based costing," and "management." It was discerned that the pivotal themes comprised "data analysis," "accounting education," and "strategic management." The niche themes were determined to consist of "scenario analysis" and "simulation," methodologies that examine specific scenarios or events based on various potential developments and evaluate the probable outcomes of these diverse scenarios. These insights will serve as a foundational framework for steering future research, identifying emerging trends, and comprehending the progression of the field.

Keywords: Artificial Intelligence, Cost and Management Accounting, Trend, Conceptual Structure Map, R

JEL Codes: M40, M41

¹ Doç. Dr., Ostim Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozyurekhamide@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2574-954X>

GİRİŞ

Son yıllarda, yapay zekâ, blok zincir, büyük veri, bulut bilişim, robotik kodlama ve nesnelerin internetinin (IoT) artan kullanımıyla birlikte, teknolojik devrimin vektörleri olarak kabul edilen Sanayi 4.0'ın ortaya çıkmasına neden olan ilerlemeler yaşanmıştır. Bu teknolojiler sağlıktan eğitime, hukuktan tedarik zincirine, müzikten turizme kadar pek çok alanda etkinliğin ve verimliliğin artırılması için uygulanmaktadır. Bu teknolojilerin özellikle yapay zekanın yükselişi, verileri doğruluğu ve kalitesini artırarak muhasebe mesleğini de önemli ölçüde dönüştürmüştür (Erasmus ve Marnewick, 2021). İş dünyası da bu durumdan etkilenmiş ve zaman içinde teknolojik ilerlemelerin hızla benimsenmesiyle evrim geçirmiştir (Varzaru, 2022). Yapay zekanın etkileşimi, karar alma süreçlerinde ve stratejik yönetimde önemli paradigmalarda değişimine neden olmuştur. Yapay zekanın gelişmesi, işletmelerin organizasyon yapılarını kökten değiştirmiş ve iş modellerini dönüştürmüştür. Firmaların kısıtlamaları azaltmak, sürdürülebilir büyüme ve rekabet avantajı fırsatlarından yararlanmak için dijital uygulamalarda stratejik planlama yapmaları zorunlu hale gelmiştir (Pantea vd., 2024). Bu değişim, iş süreçlerini daha karmaşık hale getirerek, veri toplama teknolojilerindeki evrimle birlikte yönetim ve maliyet muhasebesini daha veri odaklı disiplinler haline getirmiştir.

Yapay zekanın iş süreçlerine entegrasyonu, yönetim ve maliyet muhasebesinin işlevselliğinde ve rolünde önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Bu disiplinler, sadece finansal raporlama ve kayıtların ötesine geçmemiş, aynı zamanda stratejik karar alma süreçlerinde de merkezi bir rol oynamıştır. Yapay zeka bu alandaki profesyonellerin rolünü veri işlemcilerinden stratejik danışmanlara kaydırmıştır (Tiron-Tudor ve Deliu, 2021). Firmaların ekonomik performansını değerlendirme yeteneği önemli hale gelmiştir (Ittner ve Larcker, 2001). Günümüzde maliyet ve yönetim muhasebesi uygulamalarının etkili bir şekilde kullanılması, bilinçli kararlar almak ve kurumsal performansı iyileştirmek için önem kazanmıştır (Blichfeldt ve Faullant, 2021). Yönetim ve maliyet muhasebesi, organizasyon içinde ve dışında karar alma sürecinin temelini oluşturur ve finansal planlama, bütçeleme, performans değerlendirmesi gibi unsurları içerir (Jinga, Dumitru, Dumitrana ve Vulpoi, 2010). Bu disiplinler, işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşmalarında ve etkili kararlar almalarında merkezi bir rol oynar.

Maliyet ve yönetim muhasebesinin evrimi, yapay zeka teknolojilerinin entegrasyonunu zorunlu kılmıştır. Teknolojik yöntemler, bu alanlarda daha etkili ve geniş uygulamalar sunmaktadır (Wu, Choi ve Li, 2020).

Yükselen teknolojiler, maliyet azaltma, verimlilik ve kâr artırma üzerinde önemli etkilere sahiptir. Birçok sektör ve hizmet faaliyeti, bu gelişen teknolojileri uygulamıştır. Araştırmalar ve profesyonel kuruluşların raporları, muhasebe yönetiminde de önemli değişiklikleri ve gelecekte meydana geleceklere

vurgulamıştır. Muhasebe yönetiminde dijital dönüşüm, IT çözümlerinin uygulanmasıyla başlamış olsa da şu anda yapay zekâ ve diğer teknolojilerin uygulanmasıyla birlikte köklü bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bu teknolojiler, büyük miktarda veriyi gerçek zamanlı işleme olanağı tanıyarak, şeffaflığı güçlendirir ve güveni artırır. Araştırmalar, bu teknolojilerin karar verme ve planlama üzerindeki etkilerini iyileştirdiğini göstermektedir. Bu teknolojiler, maliyet muhasebe araçlarının tüm süreçlerinde, geleneksel, yenilikçi ve etkili bir şekilde kullanılabilir. Meslek mensupları tekrarlanan görevleri otomatikleştirerek, tahmine dayalı analizler uygulayarak, yapay zekâ araçlarını, denetim prosedürlerini, blok zincir teknolojisini ve yapay zekâ destekli sohbet robotlarını birleştirerek yapay zekâyı verimli bir şekilde kullanabilir (Hashid ve Almaqtari, 2024).

Yönetim ve maliyet muhasebesini değiştiren yazılımlar arasında ürün maliyetleme, maliyet analizi, fiyatlandırma stratejileri oluşturma ve maliyetlerin yönetimi gibi özellikleri içeren EasyKost, stratejik maliyet yönetimi, performans izleme, bütçe yönetimi ve finansal planlama gibi geniş bir özellik yelpazesi sunan CostPerform, ürün tasarımı ve maliyet optimizasyonu sağlayan Boothroyd Dewhurst DFMA Software, fiyatlandırma stratejilerini oluşturma, maliyetleri analiz etme ve rekabet avantajını belirleme gibi özellikleri içeren Price Cost Analytics (PCA) gibi maliyet muhasebe araçları ve Oracle NetSuite, SAP ERP, Acumatica ve BizAutomation gibi iş kaynakları yönetimi ve planlama yazılımları bulunmaktadır. Ancak, bir sonraki adım, Oracle ERP Cloud ve SAP S/4 HANA gibi bazı IT çözümlerinin yapay zekâ, blok zincir, dijital ikiz, büyük veri, bulut bilişim, nesnelerin interneti, teknolojilerini içermesi, maliyet muhasebesini daha verimli hale getirecektir. Her bir yazılım, işletmelerin maliyet yönetimi, fiyatlandırma ve performans izleme gibi alanlarda daha etkili ve verimli kararlar almalarına yardımcı olmak üzere tasarlanmıştır. Bu yazılımlar genellikle endüstri spesifik ihtiyaçlarını karşılamak üzere özelleştirilebilir ve geniş veri setlerini analiz edebilirler. İşletmeler, bu tür yazılımları kullanarak maliyet etkinliğini, verimliliği artırabilir ve rekabet avantajı elde edebilir. Yönetim muhasebecilerinin sorumluluğunun niteliği, yalnızca toplu tarihsel değer raporlanmasından, kurumsal performans ölçümünü de içermeye ve yönetime kararlarla ilgili bilgiler sağlamaya doğru evrilmektedir. Kurumsal kaynak planlama (ERP) sistemleri yönetim muhasebecilerine hem genişletilmiş veri depolama gücü hem de gelişmiş hesaplama gücü sağlamıştır. İç ve dış finansal ve finansal olmayan veri kaynaklarından elde edilen büyük verilerle, yönetim muhasebecileri artık geçmişte ne oldu (açıklayıcı analitik), gelecekte ne olacak (tahmin edici analitik) ve optimize edilmiş çözüm nedir (kuralcı) gibi soruları yanıtlamak için veri analitiği tekniklerini kullanmaktadır (Appelbaum, Kogan, Vasarhelyi ve Yan, 2017).

Yapay zekanın olumlu etkileri göz önüne alındığında, gelecek yıllarda uzman sistemlerin insanlardan daha etkin bir şekilde karar alma sorumluluğunu üstleneceği ve muhasebe alanında uzman sistemlerin

yaygın bir kullanım alanı bulacağı öngörülebilir (Kütük ve Zor, 2020). Yapay zekâ, sektördeki çeşitli zorlukların üstesinden gelerek uzmanlık eksikliği, karar verme karmaşıklığı, entegrasyon sorunları ve aşırı bilgi yükü gibi muhasebe alanındaki zorlukları hafifletmektedir (Ever ve Demircioğlu, 2022). Muhasebede yapay zekâ kullanımı, karar verme süreçlerinde kontrol edilebilecek riskleri beraberinde getirirken, otomasyon ve veri analitiği aracılığıyla önemli fayda ve etkinlik sağlama potansiyeline sahiptir; ayrıca, blok zincir teknolojisiyle de şeffaflık ve güvenilirlik artırılabilir (Özevin, 2023). Bununla birlikte yapay zekânın, etik kaygıları da beraberinde getireceği işgücü piyasası, ön yargı, intihal, gizlilik ve güvenlik konularında endişeleri ortaya çıkaracağı da öngörülmektedir (Küçükler, 2023). Yapay zekâ sistemleri aracılığıyla, muhasebecilerin gelecekte büyük miktardaki veriyi hızlı ve doğru bir şekilde analiz etme kapasitesi artacaktır. Geleceğin maliyet ve yönetim muhasebecileri, işletmelerin sürdürülebilirliği için geleceğe dönük planlar oluşturabilen ve önemli iş kararlarına katkıda bulunan profesyoneller olacaktır (Şen ve Terzi, 2022). Aynı zamanda değişen ortamda varlıklarını devam ettirmek için veri yorumlama, teknolojik araçlar ve stratejik analiz konusunda yeterlilik edinmelidir (Jackson, Michelson ve Munir, 2023).

Yapay zekanın bu alandaki etkisi, maliyet ve yönetim muhasebesinin stratejik önemini güçlendirmekte ve şirketlerin rekabet avantajını sürdürülebilir kılma konusundaki zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır (Martínez-Caro, Cegarra-Navarro ve Alfonso-Ruiz, 2020). Bu bağlamda, bu etkileşimin daha derinlemesine anlaşılması ve yapay zekanın işletmeler üzerindeki evrimini daha etkili bir şekilde değerlendirmesi önem arz etmektedir. Alan her geçen gün yeni yayınlar ve dergilerle zenginleşmektedir. Araştırmaların önceden yapılan araştırmaları inceleyerek elde edilen sonuçları bilimsel çıktılarını irdelemesi, tekrar kullanması, entegre etmesi bilimsel bilginin gelişmesi açısından önemlidir (Shotton, Winn, Rother ve Criminisi, 2009). Bu kapsamda bu araştırma, bibliyometrik analiz ve tematik harita analizi yöntemleri kullanılarak, alandaki yayınların, yazarların, ülkelerin ve anahtar kelimelerin ilişkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz, literatürdeki önemli çalışmaların belirlenmesi ve bu çalışmaların etkileşimlerinin haritalanması açısından değerli bir araçtır. Aynı zamanda, anahtar kelimelerin sıklığı ve birlikte kullanılma durumları incelenerek, araştırma alanındaki trendleri ve eğilimleri belirleme konusunda önemli bilgiler sunmaktadır (Çil Koçyiğit, Temelli ve Derya Baskan, 2023). Tematik harita analizi ise, çalışma alanındaki temel konuları belirleyerek, bu konular arasındaki ilişkileri ve ağı anlamamıza yardımcı olur. Motor tema, niş tema, azalan veya gelişen tema ve temel tema gibi tematik kategoriler, haritanın odak noktalarını ve ilişkileri vurgulamada kullanılır. Bu temaların bir araya getirilmesiyle, alanın genel temaları ve eğilimleri bütünlük kazanır. Bu araştırma, bibliyometrik analiz ve tematik harita analizi ile elde edilen bulguların birleştirilmesiyle, araştırma alanındaki önemli yazarları, ana konuları ve ilişkileri ortaya koymaktadır. Bu bilgiler, gelecekteki araştırmalara yön vermede, yeni trendleri belirlemede ve alanın gelişimini anlamada önemli bir temel oluşturacaktır. Bu nedenle, 1992-2023 arasındaki süreçte yönetim ve

maliyet muhasebesinin evrimini inceleyen bir araştırmanın, alana önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırmacıların yeni temaları ve araştırma konularını belirlemesine yardımcı olur. Alandaki araştırmaların nitelik ve nicelik bakımından gelişimini değişim ve dönüşümünü izleme konusunda etkilidir (Law ve Cheung, 2008).

Bibliyometrik analizin farklı türleri bulunmaktadır, bunlardan biri bibliyometrik haritalamadır. Tematik analizler R programında görselleştirilmiş, anahtar kelimelerin yakınlık ve uzaklıkları faktör analizi ile kümelenecek kavramsal yapı haritası ortaya çıkarılmıştır.

VERİ TOPLAMA

Araştırma verilerini toplama aşamasında, alanın önemli ve görece eski olması, etki faktörünün yüksek olması ve hakemlik sürecinin titiz bir şekilde yürütülmesi nedeniyle Web of Science veri tabanındaki yayınlar incelenmiştir. Çalışma, sadece özet bölümlerini analize dahil etmiştir, çünkü bu yaklaşımın tatmin edici bir analiz sağladığı ve kaliteli araştırmayı mümkün kıldığı belirtilmiştir (Nag, Hambrick ve Chen, 2007).

Tablo 1: Bulguların özellikleri

Dönem	1992-2023
Dergi, Kitap vs.	254
Doküman	393
Yıllık Büyüme Oranı %	7.35
Kaynaklar	12339
Anahtar Kelime	1156
Yazarlar	828
Tek Yazarlı Yayın	89

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

BULGULAR

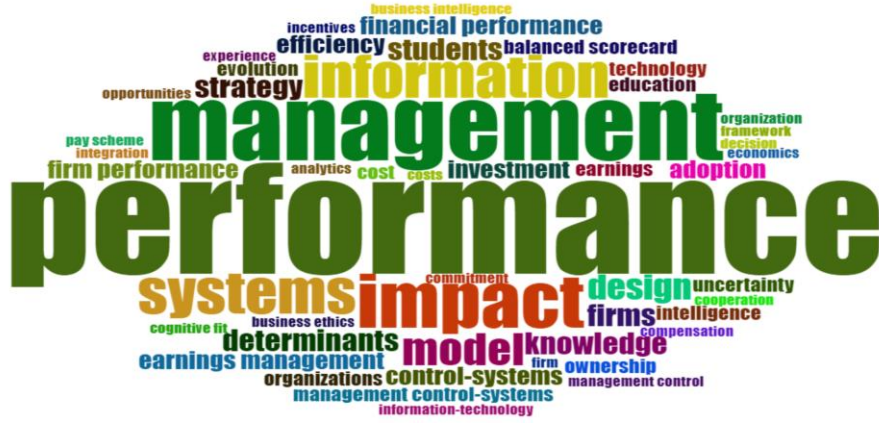
Bu çalışmada 393 yayının bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelime ve Konu Analizi

Anahtar kelimeler ele alınan konuların içeriği hakkında bilgi verir (Çil Koçyiğit vd., 2023). Yayınların içeriğini yansıtmak için özenle seçilen anahtar kelimeler konular hakkında bilgi sağlar (Damar ve Özdağoğlu, 2022).

En sık kullanılan kelimelerin yer aldığı kelime bulutu okuyuculara görsel kolaylık sağlamaktadır. Kelimelerin büyüklüğü sık kullanıldığını göstermektedir. Bu araştırmada en sık kullanılan kelimelerin yer aldığı kelime bulutu Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: Kelime bulutu

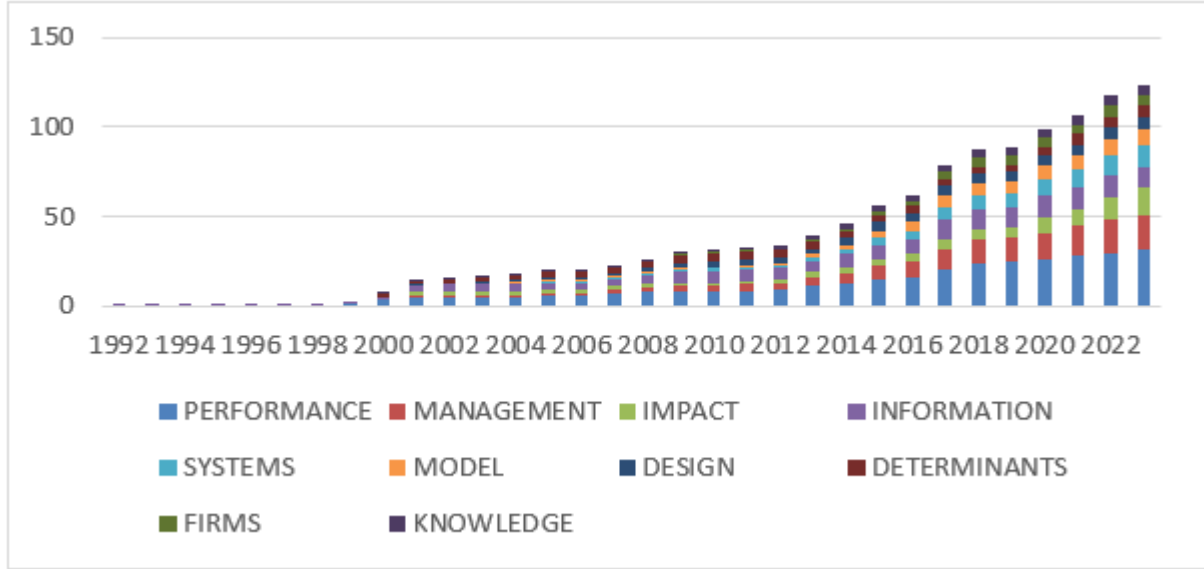

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1 incelendiğinde “yönetim”, “performans”, “bilgi”, “sistem”, “model”, “tasarım”, “gelir yönetimi” “teknoloji eğitimi” “etik” konularının ön plana çıktığı görülmektedir.

Şekil 2’de 1992-2023 yılları arasında en sık kullanılan anahtar kelimelerin trendi yer almaktadır. Anahtar kelimelerin yıllar itibari ile kullanım sıklığı incelendiğinde “bilgi” ve “performans” 1992-1999 döneminde temel konu olarak ön plana çıktığı görülmektedir. 2000’den itibaren “bilgi” “yönetim” “tasarım” 2004 yılından itibaren “sistem” konularının alanda yer aldığı anlaşılmaktadır. 2016 yılından itibaren “yönetim” en önemli ikinci konu olurken “bilgi” üçüncü “sistem” “model” ve “tasarım” ise eşdeğerde dördüncü konu olmuştur. 2022’den sonra ise sıralama; “performans” “yönetim” “etki” “bilgi” “sistem” “model” “tasarım” şeklinde oluşmuştur.

Şekil 2: Anahtar kelime trendleri

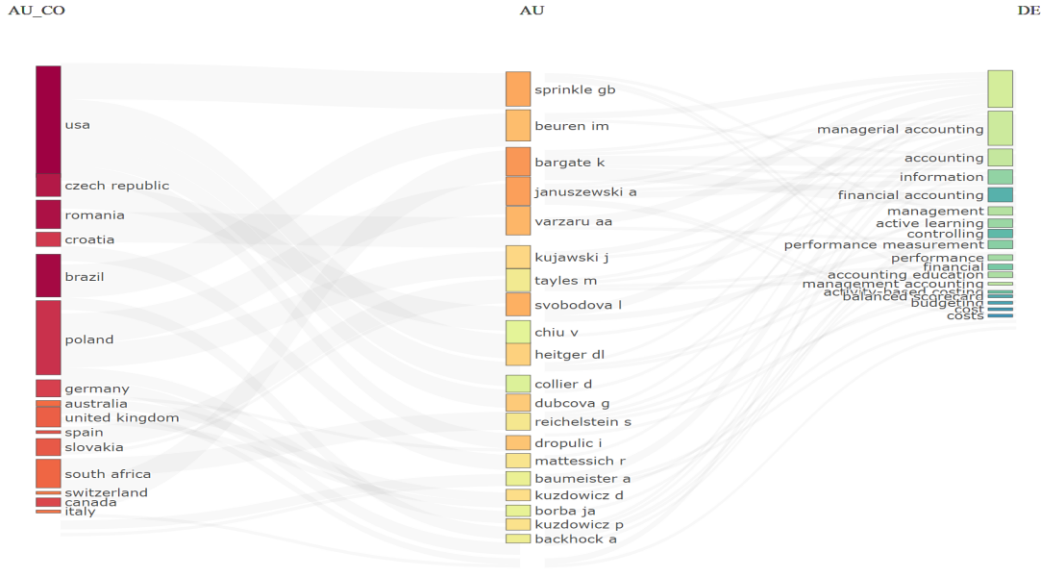
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yazarlar, Üniversiteler ve Anahtar Kelimeler Arasındaki İlişki

Şekil 3'te, çalışmaların yazarları, anahtar kelimeler ve ülkeler arasındaki ilişki görsel olarak yer almaktadır. Grafik, alandaki araştırmaların en etkili yazarlarını, bu alandaki etkili ülkeleri ve etkili yazarların en çok kullandığı anahtar kelimelerle değişkenler arasındaki ilişkiyi, gri bağlantı çizgileri kullanarak göstermektedir.

Şekilde yer alan dikdörtgenlerin boyutu verilerin alanda etkin olduğunu ifade etmektedir. Alanda en etkin yazarın, Sprinkle, Beuren, Bargete, Januszewski, Varzeru olduğu, en etkili ülkelerin, Amerika, Çekya, Romanya olduğu, en etkili yazarların en fazla finansal muhasebe, yönetim, aktif öğrenme, kontrol ve performans anahtar kelimelerini kullandıkları tespit edilmiştir.

Şekil 3: Kelimelere ait üç alan grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

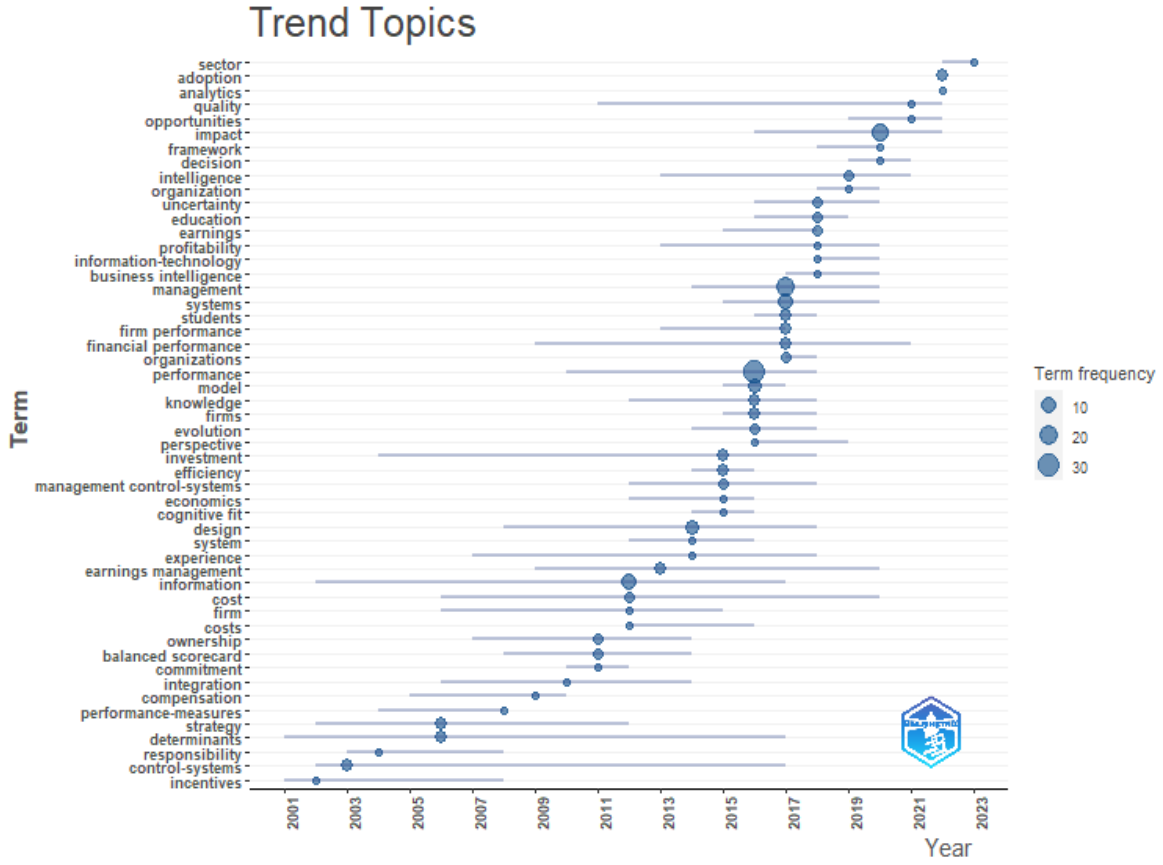
Kavramsal Yapı Analizi

Anahtar kelimeler yayınlardaki konuları göstermektedir. Ağ ve metin analizi ile anahtar kelimeler, kelimelere gömülü desenler, trend konular ve kavramsal yapı ortaya çıkarılır (Damar ve Özdağoğlu, 2022). Araştırmada bu kapsamda biblioshiny kullanıcı arayüzlerine entegre edilmiş R'nin Bibliometrix paketi ile Çoklu Uyum Analizine dayalı Kavramsal Yapı Faktöriyel Analizi uygulanarak konu trendleri ortaya konulmuştur.

Trend Topic

Şekil 4'te konu eğilimleri 2001-2023 yılları arasında gelişimleri görülmektedir. 2001-2008 yılları arasında “teşvikler” 2003-2008 yıllarında ise “sorumluluk” 2004-2008 yıllarında “performans ölçütleri” öne çıkan konulardır. 2002-2017 yılları arasında “bilgi, kontrol sistemleri, belirleyiciler” öne çıkmaktadır. 2002-2012 yıllarında “strateji” öne çıkıyor. 2006-2020 yılları arasında “maliyetler” 2009-2020 arasında ise “gelir yönetimi” 2008-2014 arasında “dengeli skor kartı” 2012-2018 arasında “yönetim kontrol sistemleri, ekonomi”, 2010-2018 arasında “performans”, 2015-2017 arasında “model”, 2014-2020 arasında “yönetim” 2011-2022 arasında “kalite, uyum, sektör, iş zekâsı, karar” konuları öne çıkmaktadır.

Şekil 4: Konu eğilimleri

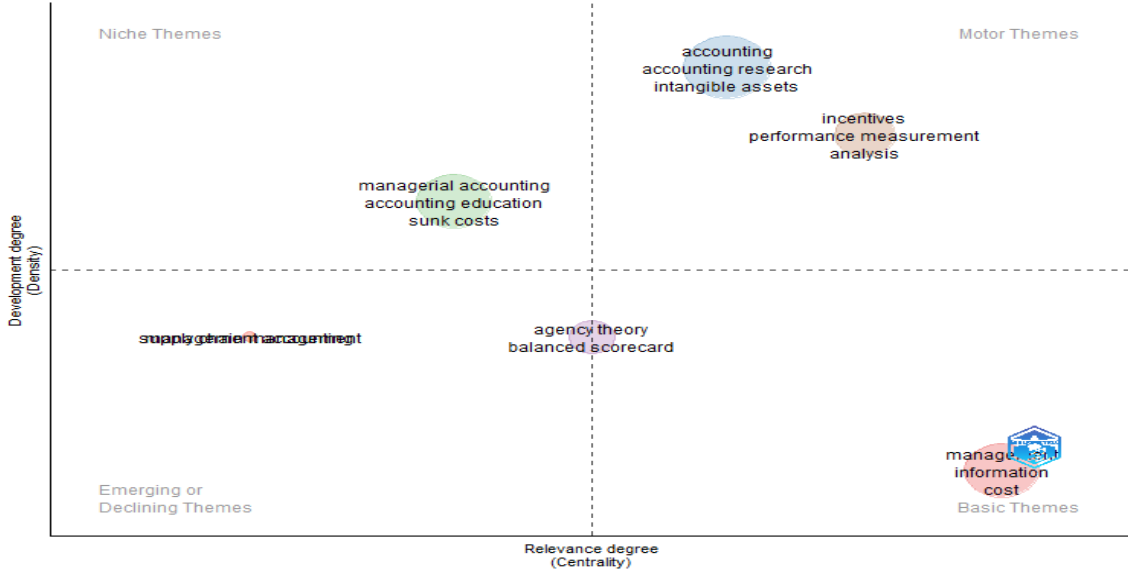
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tematik Harita Analizi

Tematik harita analizinde Caust ve Vecco'nun (2017) belirttiği dört tema- "motor tema," "niş tema," "azalan veya gelişen tema," ve "temel tema"- haritanın odak noktasını belirleyip önemli kalıpları ve eğilimleri yakalar, bu temalar arasındaki ilişkileri içerir ve kapsamlı bir anlayış sağlar (Aras, 2023).

Şekil 5 incelendiğinde niş temaların “yönetim muhasebesi”, “muhasebe eğitimi” ve “batık maliyetler” olduğu görülmektedir. Motor temaların fikri mülkiyet hakları, marka değeri, yazılım ve iş süreçlerini kapsayan “maddi olmayan varlıklar”, “teşvikler”, “performans ölçüm” ve “analizlerden” oluştuğu anlaşılmaktadır. Temel konuların “yönetim” “bilgi” ve “maliyetleri” kapsadığı “vekalet kuramı” merkezde yer alırken “tedarik zinciri yönetimi” azalan tema olarak belirlenmiştir.

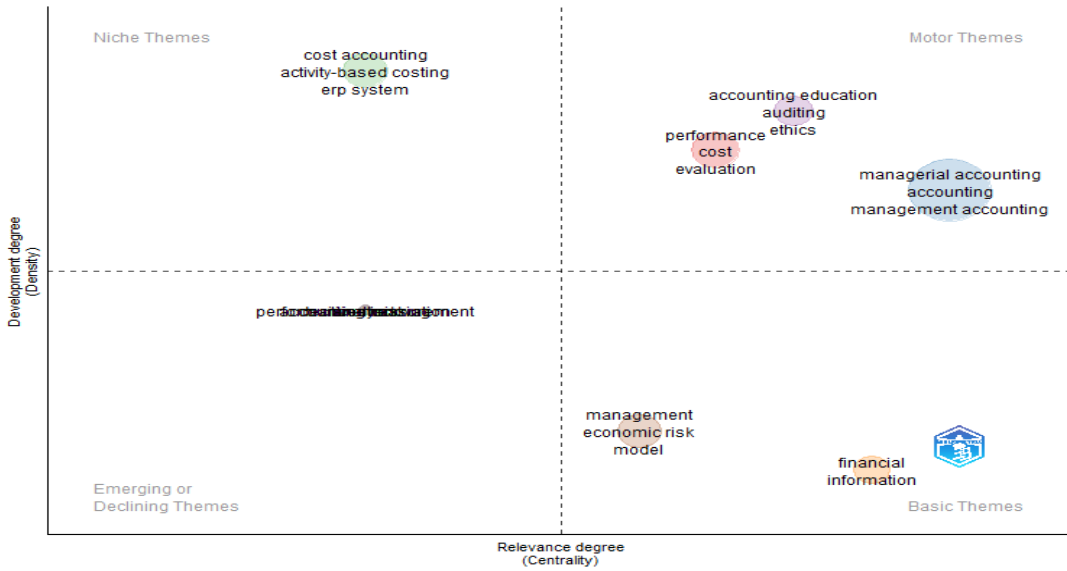
Şekil 5: 1992-2008 döneminde temalar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6 incelendiğinde niş temaların “maliyet muhasebesi”, “faaliyet tabanlı maliyet” ve “ERP sistemleri” olduğu görülmektedir. Motor temaların “muhasebe eğitimi”, “denetim”, “etik” “performans” “maliyet” konularından oluştuğu anlaşılmaktadır. Temel konuların “finansal bilgi” “yönetim” ve “ekonomik risk” “model” konuları kapsadığı tespit edilmiştir.

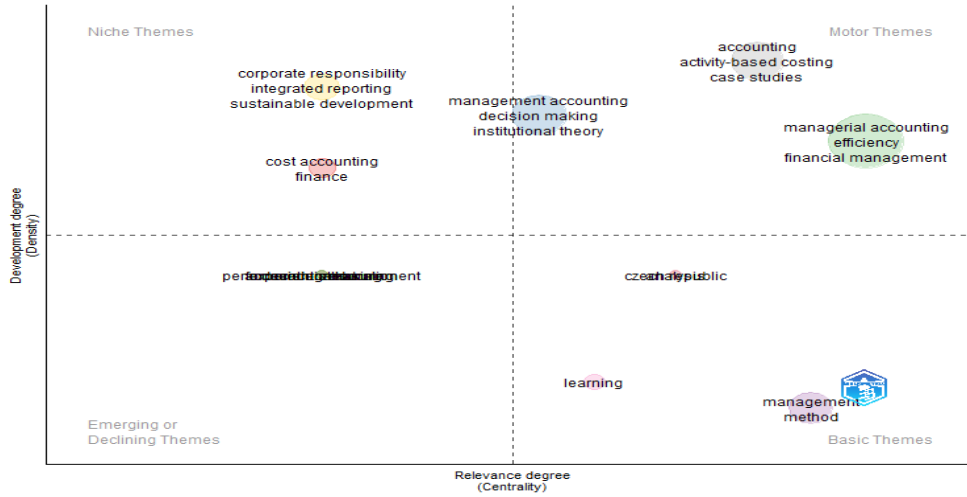
Şekil 6: 2009-2013 döneminde temalar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 7 incelendiğinde niş temaların “entegre raporlama”, “sürdürülebilir gelişme” “karar verme” “maliyet muhasebesi” ve “finans” konularından oluştuğu görülmektedir. Motor temaların “faaliyet tabanlı maliyetleme”, “vaka analizleri”, “finansal yönetim” konularından oluştuğu anlaşılmaktadır. Temel konuların “yönetim” “öğrenme” “method” konularını kapsadığı tespit edilmiştir.

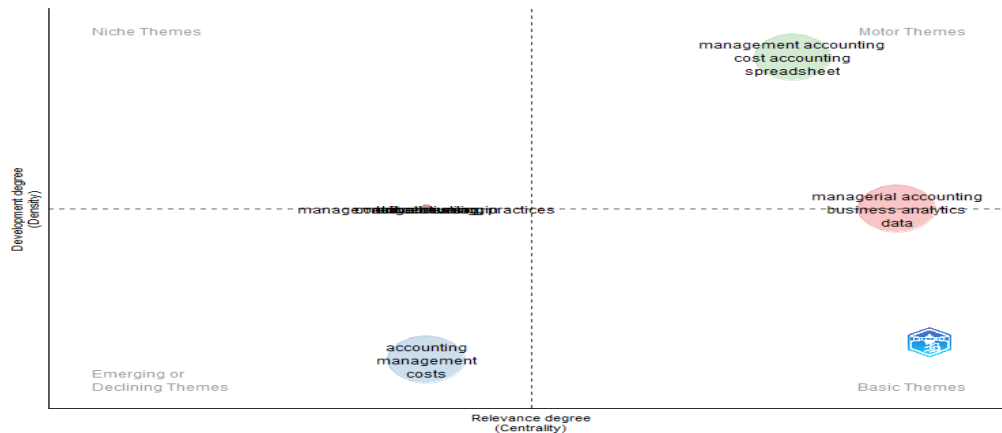
Şekil 7: 2014-2016 döneminde temalar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 8 incelendiğinde “iş zekâsı”, “yönetim ve maliyet muhasebesi” “veri” konularının motor tema olduğu görülmektedir.

Şekil 8: 2017-2019 döneminde temalar

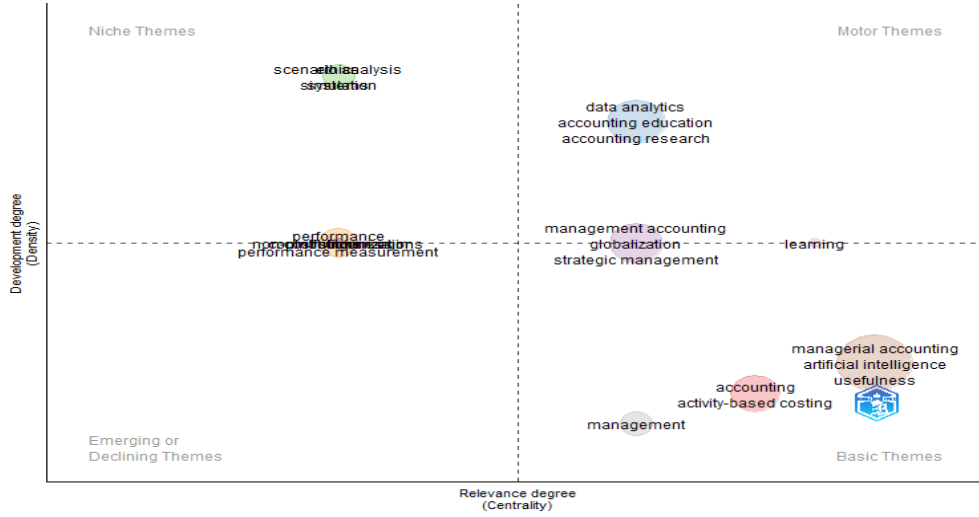

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 9 incelendiğinde temel konuların “yapay zekâ” “faaliyet tabanlı maliyet” “yönetim” konularını kapsadığı tespit edilmiştir. Motor temaların “veri analizi”, “muhasebe eğitimi”, “stratejik yönetim”

konularından oluştuğu anlaşılmaktadır. Niş temaların belirli bir durumu veya olayı çeşitli olası gelişimlerine göre inceleyen ve bu farklı senaryolara dayalı muhtemel sonuçları değerlendiren bir analiz yöntemi olan “senaryo analizi” ve “simülasyon” konularından oluştuğu görülmektedir.

Şekil 9: 2020-2023 döneminde temalar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anahtar kelimelerin yıllara göre kullanım sıklığı incelendiğinde, 1992-1999 yılları arasında "bilgi" ve "performans" konularının öne çıktığı tespit edilmiştir. Ancak, 2000 yılından itibaren "impact", "determinants", "knowledge", "yönetim", "tasarım", ve 2004 yılından itibaren "sistem" konularının önem kazandığı görülmüştür. 2016 yılından sonra ise "yönetim" en önemli ikinci konu olurken, "bilgi" üçüncü sıraya gerilemiş, "sistem", "model" ve "tasarım" ise eşdeğerde dördüncü konu haline gelmiştir. 2022 yılından itibaren ise sıralama şu şekilde oluşmuştur: "performans", "yönetim", "impact", "bilgi", "sistem", "model", "tasarım".

En etkin yazarlar arasında Sprinkle, Beuren, Bargete, Januszewski ve Varzeru'nun öne çıktığı belirlenmiştir. En etkili ülkelerin ise Amerika, Çekya ve Romanya olduğu görülmüştür. Ayrıca, en etkili yazarların genellikle finansal muhasebe, yönetim, aktif öğrenme, kontrol ve performans anahtar kelimelerini kullandığı tespit edilmiştir.

Konu eğilimleri incelendiğinde, 2001-2008 yılları arasında "teşvikler", 2003-2008 yıllarında ise "sorumluluk", 2004-2008 yıllarında "performans ölçütleri" öne çıkan konular arasında yer almıştır. 2002-

2017 yılları arasında "bilgi, kontrol sistemleri, belirleyiciler" öne çıkan konular olmuştur. Ayrıca, niş temaların "yönetim muhasebesi", "muhasebe eğitimi" ve "batık maliyetler" olduğu görülmüştür.

1992-2008 döneminde motor temaların fikri mülkiyet hakları, marka değeri, yazılım ve iş süreçlerini kapsayan "maddi olmayan varlıklar", "teşvikler", "performans ölçümü" ve "analizlerden" oluştuğu belirlenmiştir. Temel konuların ise "yönetim", "bilgi" ve "maliyetleri" kapsadığı, "vekalet kuramı"nın merkezde yer aldığı gözlemlenmiştir. "Tedarik zinciri yönetimi"nin ise azalan bir tema olduğu belirlenmiştir.

2009-2013 döneminde niş temaların "faaliyet tabanlı maliyet" ve "ERP sistemleri" olduğu motor temaların ise "muhasebe eğitimi", "denetim", "etik", "performans" ve "maliyet" konularından oluştuğu anlaşılmıştır. Temel konuların "finansal bilgi", "yönetim" ve "ekonomik risk", "model" konularını kapsadığı belirlenmiştir.

2014-2016 döneminde niş temaların "entegre raporlama", "sürdürülebilir gelişme", "karar verme", ve "finans" konularından oluştuğu gözlenmiştir. Motor temaların "faaliyet tabanlı maliyetleme", "vaka analizleri", "finansal yönetim" konularından oluştuğu anlaşılmıştır. Temel konuların "yönetim", "öğrenme", "method" konularını kapsadığı belirlenmiştir.

2017-2019 döneminde "iş zekâsı", "yönetim ve maliyet muhasebesi", "veri" konularının motor tema olduğu görülmüştür. 2020-2023 döneminde temel konuların "yapay zekâ", "faaliyet tabanlı maliyet", "yönetim" konularını kapsadığı tespit edilmiştir. Motor temaların "veri analizi", "muhasebe eğitimi", "stratejik yönetim" konularından oluştuğu anlaşılmıştır. Niş temaların belirli bir durumu veya olayı çeşitli olası gelişimlere göre inceleyen ve bu farklı senaryolara dayalı muhtemel sonuçları değerlendiren bir analiz yöntemi olan "senaryo analizi" ve "simülasyon" konularından oluştuğu belirlenmiştir.

Bu bulgular, çalışma alanındaki eğilimleri, anahtar konuları ve etkili yazarları anlamak açısından kapsamlı bir görünüm sunmaktadır. Elde edilen sonuçlar, gelecekteki araştırmalara yön verme, yeni trendleri belirleme ve alandaki gelişimlere katkı sağlama konularında araştırmacılara rehberlik edecektir. Gelecekteki araştırmalarda niş temaların seçilmesi önemli alan boşluklarının giderilmesini sağlar. Bunun yanı sıra maliyet ve yönetim muhasebesi eğitiminde lisans ve yüksek lisans programlarında gelişim trendine uygun müfredatların hazırlanmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, N. N., Suer, A. Z., Sari, E. S., & Ulker, M. S. (2014). The use of poster projects as a motivational and learning tool in managerial accounting courses. *Journal of Education for Business*, 89(4), 196-201.
- Appelbaum, D., Kogan, A., Vasarhelyi, M., & Yan, Z. (2017). Impact of business analytics and enterprise systems on managerial accounting. *International Journal of Accounting Information Systems*, 25, 29-44.
- Blayney, P., & Freeman, M. (2008). Individualised interactive formative assessments to promote independent learning. *Journal of Accounting Education*, 26(3), 155-165.
- Blichfeldt, H., & Faullant, R. (2021). Performance effects of digital technology adoption and product & service innovation—A process-industry perspective. *Technovation*, 105.
- Çil Koçyiğit, S., Temelli, F., & Derya Baskan, T. (2023). Sürdürülebilirlik muhasebesi konusunda yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi: Web Of Science Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 241-264.
- Erasmus, W., & Marnewick, C. (2021). An IT governance framework for IS portfolio management. *International Journal of Managing Projects in Business*, 14(3), 721-742.
- Ever, D., & Demircioğlu, E. N. (2022). Yapay zekâ teknolojilerinin kalite maliyetleri üzerine etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(1), 59-72. doi: 10.35379/cusosbil.1023004
- Hashid, A., & Almaqtari, F. A. (2024). The impact of artificial intelligence and industry 4.0 on transforming accounting and auditing practices. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(1).
- Ittner, C. D., & Larcker, D. F. (2001). Assessing empirical research in managerial accounting: a value-based management perspective. *Journal of Accounting and Economics*, 32(1-3), 349-410.
- Jackson, D., Michelson, G., & Munir, R. (2023). Developing accountants for the future: New technology, skills, and the role of stakeholders. *Accounting Education*, 32(2), 150-177.
- Jinga, G., Dumitru, M., Dumitrana, M., & Vulpoi, M. (2010). Accounting systems for cost management used in the Romanian economic entities. *Accounting & Management Information Systems*, 9(2).

- Johnson, B. G., Phillips, F., & Chase, L. G. (2009). An intelligent tutoring system for the accounting cycle: enhancing textbook homework with artificial intelligence. *Journal of Accounting Education*, 27(1), 30-39.
- Küçük, M. (2023). Muhasebede yapay zekâ uygulamaları: Chatgpt'nin muhasebe sınavı. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 875-888.
- Kütük, Y., & Zor, Ü. (2020). Muhasebe alanında geliştirilen uzman sistemler. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 20(61), 193-208.
- Martínez-Caro, E., Cegarra-Navarro, J. G., & Alfonso-Ruiz, F. J. (2020). Digital technologies and firm performance: The role of digital organisational culture. *Technological Forecasting and Social Change*, 154.
- Nag, R., Hambrick, D. C., & Chen, M-J. (2007). What is strategic management, really? Inductive derivation of a consensus definition of the field. *Strategic Management Journal*, 28(9), 935-955.
- Özevin, O. (2023). Muhasebede yapay zekâ kullanımının meslek etiğine etkileri: chatgpt uygulaması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 535-549.
- Pantea, M. F., Cîlan, T. F., Cuc, L. D., Rad, D., Bâtcă-Dumitru, G. C., Şendroi, C., & Gomo, B. C. (2024). Optimizing Romanian managerial accounting practices through digital technologies: A resource-based and technology-deterministic approach to sustainable accounting. *Electronics*, 13(16).
- Shotton, J., Winn, J., Rother, C., & Criminisi, A. (2009). Textonboost for image understanding: multi-class object recognition and segmentation by jointly modeling texture, layout, and context. *International Journal of Computer Vision*, 81, 2-23.
- Şen, İ. K., & Terzi, S. (2022). Yapay zekâ ve dijital muhasebe trendlerinde muhasebe eğitimine ilişkin öneriler. *Journal Of Business In The Digital Age*, 5(2), 105-113.
- Tiron-Tudor, A., & Deliu, D. (2021). Big data's disruptive effect on job profiles: Management accountants' case study. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(8), 376.
- Vârzar, A. A. (2022). Assessing digital transformation of cost accounting tools in healthcare. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 15572.
- Wu, D., Choi, Y., & Li, J. (2020). Application of stochastic linear programming in managerial accounting: Scenario analysis approach. *International Journal of Accounting & Information Management*, 28(1), 184-204.

BURSA KONUT PİYASASI İÇİN HEDONİK FİYAT TAHMİNİ: DOĞRUSAL VE DOĞRUSAL OLMAYAN MODELLER İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Mehmet ÇINAR¹, Özge ÖZBEK²

Öz

Bu çalışmada, Bursa iline ait konut fiyatlarının, doğrusal ve doğrusal olmayan hedonik fiyat modelleri kullanılarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Bursa'daki 13557 konut verisinden oluşan bir örneklem kullanılarak doğrusal, yarı-logaritmik, çift logaritmik, ters ve yarı-logaritmik ters olmak üzere beş farklı model değerlendirilmiştir. Çalışmanın bağımlı değişkeni konut fiyatları iken, bağımsız değişkenler konutun metrekaresi, oda sayısı, banyo sayısı, bina yaşı, toplam kat sayısı, bulunduğu kat, ısınma sistemi, krediye uygunluk durumu, tapu türü (kat mülkiyeti veya kat irtifakı), konutun site içerisinde olup olmaması, otopark varlığı ve asansör bulunup bulunmamasıdır. Sonuçlar, kurulan modellerin hem birbiriyle hem de literatürle uyumlu olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre konut fiyatlarını pozitif yönde etkileyen faktörler banyo sayısı, oda sayısı, asansör bulunması ve konutun site içerisinde yer almasıdır. Buna karşılık, konut fiyatlarını negatif yönde etkileyen faktörler kombi ısıtma sistemi, bina yaşı ve konutun krediye uygunluk durumudur.

Anahtar Kelimeler: Hedonik Fiyat Modeli, Konut Fiyatı, Doğrusal Model, Doğrusal Olmayan Modeller, Bursa Konut Piyasası

JEL Kodları: C51, C52

THE ESTIMATION OF HEDONIC PRICE FOR BURSA HOUSING MARKET: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH LINEAR AND NON-LINEAR MODELS

Abstract

This study presents a comparative analysis of housing prices in Bursa using both linear and non-linear hedonic price models. The analysis utilizes a dataset of 13557 housing observations from Bursa, considering five different models: linear, semi-logarithmic, double-logarithmic, inverse, and semi-logarithmic inverse. The dependent variable in the study is housing prices. In contrast, the independent variables include the square meter area of the house, number of rooms, number of bathrooms, building age, total number of floors, floor level, heating system, mortgage eligibility, type of ownership deed (property deed or construction servitude deed), presence within a residential complex, availability of parking, and presence of an elevator. The results indicate that the models are consistent with both the findings in the existing literature and with each other. Factors that positively impact housing prices include the number of bathrooms, the number of rooms, the presence of an elevator, and being located within a residential complex. On the other hand, factors that negatively affect housing prices are having a combi heating system, building age, and mortgage eligibility.

Keywords: Hedonic Price Model, Housing Price, Linear Model, Nonlinear Models, Bursa Housing Market

JEL Codes: C51, C52

¹ Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mcinar@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8441-243X>

² Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozgeozbek@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2951-7631>

GİRİŞ

Bireyler ve toplumlar için temel ihtiyaçlar arasında önemli bir yere sahip olan konut birçok özelliğe sahiptir. Konut hem zorunlu ihtiyaç olarak barınma hem de yatırım aracı özelliği göstermektedir. Bunun yanında konut birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler; faiz oranı, ekonomik krizler, doğal afetler gibi makro düzeyli olabileceği gibi, bölgenin veya semtin konumu ile konutun sahip olduğu özellikler gibi mikro düzeyli de olabilmektedir. İlaveten konut birçok sektörle de doğrudan ve/veya dolaylı olarak ilişkilidir. Örneğin konut inşaat sektöründe bir nihai ürün olarak alınabilirken, mobilya, beyaz eşya ve ev tekstili sektörleri için ilk ürün özelliği göstermektedir. Bu özelliklerinden ötürü konut piyasası dönem dönem yavaşlarsa dahi hiçbir zaman durmamaktadır.

Konut gelişmiş ülkelerde önemli bir yere sahip olmakla beraber gelişmekte olan ülkeler için de; barınma ihtiyacını karşılama, riski düşük ve güvenilir bir yatırım aracı olması, gelir elde edilebilir olması gibi yönleriyle konut piyasasında tüketicilerin ve yatırımcıların kararlarını etkilemektedir. Özellikle düşük gelir seviyesinde olan tüketiciler çoğu zaman başka bir yatırım aracına yönelmektense ilk olarak konut sahibi olmayı hedefleyerek konut piyasasına yönelmektedir.

Gayrimenkul sektöründe en büyük pay konut sektöründedir. Bu sektör barınma ihtiyacını karşılama yanında tüketiciler açısından çok farklı işlevler üstlenmektedir. Diğer bir ifadeyle konut; güvenlik, refah seviyesi, konfor, sosyo kültürel yaşam açılarından da önemli anlamlar taşımaktadır. Bu nedenle konut genelde kişilerin ve hane halklarının sahip olduğu en değerli mal olup, hane halkı gelir tüketiminin önemli bir bölümüne konu olmaktadır (Rahman, 2010). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye genelinde son 15 yıllık dönemde hane halkı tüketim harcamalarının yaklaşık %27'si konut ve kira harcamalarına ayrılmakta, aynı zamanda bu harcamalar hane halklarının tüketim amaçlı yaptığı harcamalar içinde en yüksek payı almaktadır (Kolcu ve Yamak, 2018).

Çalışmanın temel amacı, Bursa'da konut fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemek ve konutun temel özelliklerinin konutun fiyatı üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu nedenle çalışma kapsamı Bursa ili ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın birkaç yönüyle literatüre katkı sağladığı ve özgün değerinin olduğu söylenebilir: (i) Literatür çalışmaları incelendiğinde; Ankara, Antalya, Balıkesir, Bandırma, Denizli, Erzurum, Eskişehir, Eyüp/İstanbul, Iğdır, Isparta, İzmit, Kocaeli, Mersin, Muğla, Nevşehir, Ordu, Osmaniye, Rize, Samsun, Seferihisar/İzmir ve Üsküdar/İstanbul illeri için hedonik fiyat tahminleri yapılan çalışmalara rastlanmaktadır. Hatta Antalya, Denizli, Erzurum, Isparta, İzmir, İstanbul ve Mersin gibi iller için birden çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak Bursa özelinde çalışmalara rastlanmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin dördüncü büyük şehri olan Bursa'nın hedonik fiyat tahmin sonuçlarını içeren bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. (ii) Çalışmada hedonik fiyat modeli alternatif

yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bunlar; klasik regresyon (doğrusal) modeli, yarı-logaritmik model, çift logaritmik model, ters model ve yarı logaritmik ters modellerdir. Hedonik fiyat tahmini için alternatif modellerin karşılaştırılması olarak sunulması çalışmanın bir diğer özgün değeri ve literatüre katkısını ortaya koymaktadır. (iii) Literatür çalışmaları incelendiğinde analizlerde kullanılan veri örneklemelerinin nispeten kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada internet üzerinden derlenen verilerin eksik, hatalı ve yanlış olan ilanlar elendikten sonra kalan 13557 adet gözlem kullanılmıştır. Dolayısıyla bu denli büyük verinin kullanılması çalışmanın başka bir literatüre katkısını oluşturmaktadır.

Çalışma aşağıdaki şekilde kurgulanmıştır. Giriş bölümü sonrasında, birinci bölümde konuya ilişkin daha önce yapılmış literatür çalışmalarına yer verilmektedir. İkinci bölümde model ve değişken tanımlandıktan sonra, üçüncü bölümde ampirik bulgular değerlendirilmektedir. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Konut üzerinde hedonik fiyat modeli kullanılarak yapılmış çalışmaların bir araya getirilmesi, modellerde çoğunlukla kullanılan değişkenlerin tespiti, model sonuçlarının karşılaştırılması ve literatürün sistematik olarak sunulması bağlamında önem arz etmektedir. Literatür çalışmaları incelendiğinde konut üzerinde birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların veri toplama araçları incelendiğinde, farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu yaklaşımlar ya anket ya da emlak siteleri üzerinden sağlanan verilerden oluşmaktadır. Her ne kadar bu çalışmada veri toplama aracı olarak emlak sitesi (sahibinden.com) kullanılmış olsa da her iki gruptaki literatür çalışmalarında kullanılan değişkenler ve elde edilen bulgular çerçevesinde aşağıdaki gibi değerlendirme yapmak mümkündür:

İlk olarak konut fiyatlarını etkileyen değişkenleri belirlemek amacıyla anket uygulayan bazı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Tablo 1: Anket üzerinden uygulanan bazı çalışmalar

Yazar	Gözlem Sayısı	Örneklem	Pozitif Etkiler	Negatif Etkiler
Üçdoğruk (2001)	2781	İzmir	Asansör sayısı, Balkon sayısı, Banyo sayısı, Daire sayısı, Kat sayısı, Konutun genişliği	
Baldemir, Kesbiç ve İnci (2007)	178	Muğla	Asansör sayısı, Banyo sayısı, Güneş enerjisi olması, Hazır mutfak olması, Hidrofor olması, Konutun büyüklüğü, Konutun yerleşim yeri, Merkezi ısıtma olması, Panjur olması, Sahip olduğu uydu sistemi, Seramik banyo döşeme olması, Şehir merkezine yakın olması	Konutun site içerisinde olması, Konutun şehir merkezinden uzak olması, Oda sayısı

Selim (2008)	5741	Türkiye	Isıtma sistemi, Konutun havuzun olması, Oda sayısı, Konut türü, Metrekaresi	Oturma odası sayısı
Cebula (2009)	2888	Savannah	Banyo sayısı, Yatak odası sayısı, Şömine olması, Kat sayısı, Garaj, Konut büyüklüğü, Bahçeli ev, Havuz ya da küvet	Yoğun trafikli cadde üzerinde olması
Çağlayan-Akay ve Arıkan (2011)	992	İstanbul	Banyo sayısı, Garajının olması, Güvenlik olması, Isıtma sistemi, Mutfak alanı genişliği, Oda sayısı	Konutun bulunduğu yaka
Gül (2012)	967	Mersin	Garajının olması, Havuzlu olması, Konutun kullanım alanı, Mutfak yapısı, Özel güvenliğinin olması, Uydu sistemi olması	
Yayar ve Gül (2014)	739	Mersin	Asansörünün olması, Banyo sayısı, Garajının olması, Güvenlikli olması, Konutun metrekaresi, Kullanım alanı, Merkezi uydu sistemi, Mutfak büyüklüğü	Eski bir yapıda olması, Konutun bahçeye sahip olması, Site içinde bulunması, Toplu taşıma araçlarına uzak olması
Yayar ve Karaca (2014)	1453	TR83 bölgesi (Tokat, Amasya, Çorum, Samsun)	Asansör sayısı, Banyo sayısı, Kaloriferli olması, Konutun bulvarda olması	Birinci katta olması, Konutun çorum kent merkezinde olması, Yakıt olarak fueloil kullanması
Bekar ve Çağlayan-Akay (2014)	2076	İstanbul	Banyo sayısı, Konut büyüklüğü	
Çiçek ve Hatırlı (2015)	368	Isparta	Banyo sayısı, Cadde üzerinde olması, Güney cephede olması, Isı yalıtımlı olması, Kaloriferli ısınma sistemi olması, Kat sayısı, Kent merkezine yakınlık, Konut büyüklüğü, Otoparkın olması	Hava kirliliği
Yiyit ve Gövdere (2017)	266	Isparta	Ankastre mutfak olması, Asansörlü olması, Doğalgaz olması, Ebeveyn banyosu olması, Güvenlik hizmeti olması, Kaloriferle ısınması, Kat sayısı, Kilerinin olması, Konutun genişliği, Led aydınlatma sistemi olması, Müstakil olması, Oda sayısı, Semt pazarına yakın olması	Konutun yaşı, Otogara uzak olması, Hastaneye uzak olması, Amerikan mutfaklı olması, Konutun sahibinden satılıyor olması
İslamoğlu ve Bulut (2018)	151	Nevşehir	Bulunduğu kat, Konutun metrekaresi, Site içerisinde bulunması	Apartmandaki kat sayısının fazla olması, Bina yaşı, Konutta ebeveyn banyosu olmaması, Konutun otoparkının bulunmaması
Lu (2018)	2996	Şanghay	Güneye bakması, Manzara, Yüksek katlar, Asansör	Toz kirliliği, Binay yaşı, Asansörsüz olması
Güler, Başer ve Bozoğlu (2019)	100	Rize	Bulunduğu semtin sosyoekonomik düzeyi, Deniz manzarasına sahip olması, Isıtma sistemi, Konutun büyüklüğü, Malzeme kalitesi	Konutun yaşı
Nguyen (2020)	205	Vietnam	Konutun büyüklüğü, Yatak odası, Banyo, Şehir merkezine yakınlık, Bahçeli ev, Modern yapıya sahip olması	Şehir merkezine uzaklık
Muti ve Dursun (2022)	358	Erzurum	Asansörünün olması, Binanın ısı yalıtımlı olması, Binanın yaşı, Ebeveyn banyosu, Kamera sistemli olması, Kapalı garajının olması,	

Yazar	Gözlem Sayısı	Örneklem	Pozitif Etkiler	Negatif Etkiler
Vogli (2023)	498	Tiran (Arnavutluk)	Evin eşyalı olması, Isıtma sistemi, Binanın yaşı, Banyo sayısı	Konutun bulunduğu kat, Konutun ısıtma sistemi, Konutun konumu, Konutun manzarası, Konutun oda sayısı
Dayı ve Gencan (2024)	5987	Samsun	Metrekare büyüklüğü, Kat sayısı, Banyo sayısı, Oda sayısı, Aidat, Site içinde olma, Kombi ve merkezi sistem, Manzara, Ulaşım olanakları	Balkon olmaması, Konut tipi (giriş kat)
Malia vd. (2024)	221	Bhubaneswar (Odisha, Hindistan)	Banyo sayısı, oda sayısı, okula pazara yakınlık	

İkinci olarak emlak sitelerinden verilerin alınarak hedonik fiyat modeli tahmini yapan bazı çalışmalar ise şu şekilde özetlenebilmektedir:

Tablo 2: Emlak siteleri üzerinden uygulanan bazı çalışmalar

Yazar	Gözlem Sayısı	Örneklem	Pozitif Etkiler	Negatif Etkiler
Kördiş, Işık ve Mert (2014)	2067	Antalya	Asansörünün olması, Denize yakınlığı, Güney cephede bulunması, Güvenlikli site olması, Kaloriferli ısıtma sistemi olması, Kapalı otoparkının olması, Kapıcısının olması, Konutun kat sayısı, Oda sayısı, Tuvalet sayısı, Yüzme havuzunun olması	
Işık (2015)	154	Erzurum	Asansörünün olması, Banyo sayısı, Kamu alanlarına yakın olması, Konutun genişliği, Oda sayısı, Site içerisinde olması	Aidatının (yüksek) olması, Eşyalı olması, Kat sayısı, Konutun yaşı
Çalmaşur (2016)	1200	Türkiye	Adsl olması, Alışveriş merkezine yakın olması, Amerikan mutfaklı olması, Ankastre fırınlı olması, Bahçe katı olması, Balkon olması, Barbekü özelliğinin olması, Batı ve güney cepheli olması, Beyaz eşyalı olması, Dairenin bulunduğu kat, Denize yakın olması, Dupleks olması, Geniş olması, Görüntülü diafon sistemi olması, Klimalı olması, Markete yakın olması, Metroya yakın olması, Panjurlu olması, Parka yakın olması, Sağlık ocağına yakın olması, Semt pazarına yakın olması, Seramik zeminli olması, Ses yalıtımlı olması, Spor alanı olması, Spor salonuna yakın olması, Şofbenli olması, Şömineli olması	
Kangallı-Uyar ve Yayla (2016)	2797	İstanbul	Ankastre mutfaklı olması, Beyaz eşyalı olması, Boğaz manzaralı olması, Gömme dolaplı olması, Güvenlikli olması, Jakuzili olması, Kat sayısı, Klimalı olması, Krediye uygun olması, Otoparklı olması, Yaşam kalitesi yüksek olması, Yerden ısıtma sistemli olması, Yüzme havuzlu olması	Marley zeminli olması, Mobilyalı olması, Sobayla ısıtma olması
Afşar, Yılmazel ve Yılmazel (2017)	4311	Eskişehir	Ankastre mutfaklı olması, Asansörünün olması, Banyo sayısı, Konutun genişliği, Oda sayısı, Otoparkının olması	Konutun birinci kat olması, Merkezi sistemle ısınması

Alkan-Gökler (2017)	8942	Ankara	Banyo sayısı, Isınma türü, Konutların gölbaşı, etimesgut keçiyören ve çankaya ilçelerinden birinde bulunması, Konutun bulunduğu kat, Konutun yaşı, Metrekaresi, Oda sayısı	
Uladi ve Uladi (2017)	160	Osmaniye	Asansör sayısının fazlalığı, Bina yaşının azlığı, Binanın şehir merkezine yakın olması, Evin oturma alanı, Güvenlikli olması, İl merkezinde olma durumu, Kat sayısının azlığı, Uydu ve internet sisteminin olma durumu	
Ellibeş ve Görmüş (2018)	180	Kocaeli	Arsa metrekare fiyatı, Bulunduğu kat, Dupleks olması, Ebeveyn banyolu olması, Havuzlu olması, Metrekaresi, Site özellikleri	
Çelik ve Turgut (2019)	321	Antalya	Banyo sayısı, Kat sayısı, Konutun genişliği, Oda sayısı, Okula yakınlığı, Üniversiteye yakınlığı	Denize ve alışveriş merkezlerine uzak olması, Konutun balkonunun olmaması, Konutun bulunduğu yerleşim yerinin nüfusunun fazla olması, Sitenin içerisinde yer almaması
Kutlu ve Kutlu (2019)	564	Bandırma	Hiç kullanılmamış olması, Konutun büyüklüğü, Oda sayısı	Konutun giriş kat olması, Konutun sobalı olması, Konutun son kat olması, Konutun yaşı
Akçay (2019)	278	İzmir	Büyüklüğü, Konut Yaşı, Lokasyon, Oda Sayısı	
Keten (2019)	3666	Denizli	Bayramyeri'ne yakınlığı, Hastane yakınlığı	Konutun alışveriş merkezine uzak olması
Çalmaşur ve Aysin (2019)	1000	TRA1 bölgesi (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	Banyo sayısı, Bulunduğu kat, Doğu cephesine bakması, Konutun bulunduğu il, Otoparkının olması	Bina yaşı
Bekar ve Milli (2020)	2995	26 istatistik alt bölge	Asansörünün olması, Banyo sayısı, Oda sayısı, Otoparkının olması	
Kangallı-Uyar ve Keten (2020)	3666	Denizli	Akıllı ev olması, Balkonunun olması, Ebeveyn banyosunun olması, Konutun genişliği, Otoparkının olması	Alışveriş merkezine uzak olması, Binanın yaşı
Gözen ve Bostancı (2021)	1247	İzmit	Açık yüzme havuzu olması, Ankastre mutfaklı olması, Ara kat olması, Asansörünün olması, Banyo sayısı, Kapalı garajının banyo sayısı, Konutun metrekaresi, Oda sayısı, Site içerisinde olması, Tramvay'a yakın banyo sayısı, Yerden ısıtma olması	Deniz manzarasının olmaması
Akkılıç, Yıldırım ve Dikici (2021)	385	Balıkesir	Banyo sayısı, İbadethaneye yakın banyo sayısı, Konutun metrekare alanı, Spor salonlarına yakın olması, Banyo sayısı	
İğdeli (2021)	1000	TR71 Bölgesi (Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde)	Banyo sayısı, Binanın kat sayısı, Konut genişliği, Konutun bulunduğu kat, Oda sayısı	Emlak ofisinden satılması, Konut yaşı
Mağden (2022)	558	Ordu	Metrekare olarak büyüklüğü	Bina yaşı

Güller ve Varol (2022)	310	Erzurum	Kapalı garaja sahip olması, Konutun akıllı ev özelliklerine sahip olması, Konutun güney cephede yer alması, Konutun müstakil olması, Metrekare olarak büyüklüğü, Oda sayısı, Site içerisinde bulunması	Binanın yaşı, Konutun doğu cephede olması, Palandöken dağı'na uzak olarak
Zietz, Zietz, & Sirmans (2022)	2964	Florida (ABD)	Konutun genişliği, Oda sayısı, okullara parklara yakınlık	Bina yaşı, oda sayısı, fiziksel durum
Özelçi- Eceral ve Kütük (2023)	690	Ankara	Konut genişliği, Otoparkının olması, Metroya yakın olması, Balkonunun olması	Merkezden uzak olması
Öztürk (2023)	1682	İstanbul	Banyo sayısı, Kat sayısı, Konutun genişliği, Oda sayısı, Site içerisinde bulunması, Tapu durumu	Kat sayısı, Konutun kullanım durumu
Chirchir, Mwangi ve Mwangi (2023)	1318	Nairobi (Kenya)	Konutun genişliği, Oda sayısı, Parklara yakınlık, yüksek gelirli bölgedeki konum	Merkeze uzaklık, Yüksek kiracı oranı

Tablo 1 ve Tablo 2’de yer alan literatür çalışmaları incelendiğinde konut fiyatlarını etkileyen değişkenlerin çok çeşitli yapıda değerlendirildiği görülmektedir. Ancak çalışmalarda bu değişkenlerden özellikle bazıları üzerinde yoğunlaşılmaktadır. Bu değişkenler; konutun metrekaresi, oda sayısı, banyo sayısı, bina yaşı, otoparkının olması gibi değişkenlerdir. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar incelendiğinde bina yaşı, konutun otoparkının olmaması, konutun bulunduğu katın zemin veya son kat olması, merkezi yerleşim yerlerinden uzak olması gibi faktörlerin konut fiyatları üzerinde negatif etkisi olduğu, geriye kalan değişkenlerin ise pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu çalışmada da veriler internet sitesi üzerinden alındığından kullanılan değişkenler literatür çalışmaları ile benzerdir. Böylece çalışma kapsamında Bursa için elde edilen sonuçların diğer illere göre farklılık arz edip etmediği belirlenmiş olacaktır. Ayrıca literatür çalışmaları incelendiğinde tek bir model formu üzerinden sonuçların yorumlandığı görülmektedir. Bu model yapısı da genelde yarı logaritmik formdur. Bu çalışmada ise literatür çalışmalarından farklı olarak doğrusal modelin yanında doğrusal olmayan modeller karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşım çalışmanın literatürdeki önemini ortaya koymaktadır.

MODEL VE DEĞİŞKENLER

Gayrimenkul piyasası içerisinde yer alan konutun nitelik, nicelik ve konumuna göre farklılık arz etmesi, konut piyasasının niteliği, bireylerin taşınmaz mallarına atfettikleri farklılıklar, konutun fiyatı üzerinde etkili olan her bir değişken için bir değer oluşmasına ve dolayısıyla hedonik fiyat modelinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda hedonik fiyat modeli konutun yer seçiminin ve kalitesinin bir arada incelendiği özellikle kentsel konut piyasası araştırmalarında kullanılan önemli bir araçtır. Fakat hedonik fiyat modelinin önemli bir kısıtlılığı sadece verisi toplanan bölge/ilçe/mahalle’ye özgü olmasıdır. Dolayısıyla çözüm modellerinin diğer araştırmacılar ve karar alma organları tarafından yaygın kullanımını etkilemektedir. Literatürde konut fiyatlarını belirleyen faktörlerin analizinde yaygınlıkla konut fiyatı ve

konutun çeşitli özellikler arasındaki ilişkiyi araştırma imkânı sağlayan hedonik fiyat modelinden yararlanılmaktadır (Yayar ve Karaca, 2014). Hedonik fiyat modeli emlak piyasası ve kentsel analizlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Hedonik fiyat modelinin kurulmasında sıklıkla doğrusal, yarı logaritmik ve tam logaritmik fonksiyonel formlar kullanılmaktadır. Ancak verilere özellikle iyi uymasından ve katsayı tahminlerinin bir malın fiyatının özelliklerini doğrudan yansıtmasından ötürü yarı logaritmik form tercih edilmektedir (Selim, 2008; Afşar vd. 2017).

Hedonik fiyat modeli, heterojen olan malların farklı özelliklerden meydana geldiğini ve her bir değişkenin malın kalitesini etkilediği için, malın fiyatını değiştirebileceğini savunmaktadır (Güller ve Varol, 2022). Hedonik fiyat modeli ürünün özellikleri ve ürün değeri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu varsayımına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir ürünün fiyatı o ürünün sahip olduğu tüm özelliklerinin toplamı şeklinde ifade edilebilir. Böylece her bir özellik regresyon modeli yardımıyla dikkate alınarak model tahmin edilmektedir. Bu durumda heterojen bir mal olan konut fiyatının (Z) özelliklerinden oluştuğu varsayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle $i=1,2,\dots,n$ için

$$Z=(z_1, z_2, z_3, \dots, z_n) \quad (1)$$

tanımlanabilir. Burada konutun özellikleri arasında büyüklüğü (metrekare), oda sayısı, banyo sayısı, ısıtma sistemi vb. sayılabilir. Konutun heterojen olması sebebiyle tüketiciler ilgilendikleri özellikler bakımından farklı kombinasyonlara göre karar vermektedir. Böylece tüketici kendisi için en uygun ürünü almak isteyecektir. Bu farklı kombinasyonlar için hedonik fiyat fonksiyonu oluşturacaktır. Diğer bir ifadeyle

$$P(Z_i)=(p(z_1), p(z_2), p(z_3), \dots, p(z_n)) \quad (2)$$

şeklinde tanımlanabilir. Burada P hedonik fiyat fonksiyonu olup malın sahip olduğu özelliklerin fiyatı üzerindeki etkisini, Z ise ürünün özelliklerini temsil etmektedir. Bu durum konutun asansörünün bulunması halinde konutun satış fiyatı bu özelliğin doğrudan fiyatını veremeyeceği, ancak hedonik fiyat modeli ile bu özelliğin konut fiyatına olan etkisinin yönü ve büyüklüğünü ortaya koyacağı şeklinde açıklanabilir. Buradaki hedef konut fiyatını etkileyen özelliklerin belirlenmesi olacaktır. Diğer bir ifadeyle konutun özellikleri çerçevesinde bireylerin konutu satın almaya razı oldukları katsayıları ortaya koymaktır.

Çalışmada hedonik fiyat modeli alternatif yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bu modeller; klasik doğrusal model, yarı logaritmik model, çift logaritmik model, ters model ve logaritmik ters modellerdir. Bu model kalıpları sırasıyla aşağıdaki şekilde gösterilebilir. Klasik doğrusal model

$$P_i = \alpha + \sum_{k=1}^n \beta_k X_{ik} + \sum_{s=1}^m \gamma_s D_{is} + u_i \quad (3)$$

şekindedir. Literatür çalışmaları bağımlı değişken olan konut fiyatını etkileyen faktörlerin belirlenmesinde yarı logaritmik modelin açıklama gücünün daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Yarı logaritmik model şu şekilde gösterilmektedir:

$$\ln(P_i) = \alpha + \sum_{k=1}^n \beta_k X_{ik} + \sum_{s=1}^m \gamma_s D_{is} + u_i \quad (4)$$

Çift logaritmik model ise üstel olarak modellenmektedir.

$$P_i = e^{\alpha + \sum_{k=1}^n \beta_k X_{ik} + \sum_{s=1}^m \gamma_s D_{is} + u_i} \quad (5)$$

Denklem (5)'te iki tarafın logaritması alındığında çift logaritmik modele ulaşılmaktadır. Konut fiyatları ile konut fiyatlarını etkileyen değişkenler arasında çoğunlukla doğrusal bir ilişki olmaması, ilişkinin ters model ile sunulabilmesine olanak sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle ters model ve logaritmik ters model şu şekilde sunulabilir:

$$P_i = \alpha + \sum_{k=1}^n \beta_k \frac{1}{X_{ik}} + \sum_{s=1}^m \gamma_s \frac{1}{D_{is}} + u_i \quad (6)$$

ve

$$\ln(P_i) = \alpha + \sum_{k=1}^n \beta_k \frac{1}{X_{ik}} + \sum_{s=1}^m \gamma_s \frac{1}{D_{is}} + u_i \quad (7)$$

Denklem (3)-(7)'de β_k 'lar ilgili nicel değişkenlerin ve γ_s 'ler de ilgili nitel değişkenin konut fiyatı üzerindeki etkisini ortaya koyan parametrelerdir. İlâveten u_i ortalaması sıfır varyansı sabit bağımsız özdeş dağılan hata terimidir.

Çalışmada kullanılan tüm modeller sıradan en küçük kareler (EKK) ile tahmin edilmiştir. Ancak modellerin bağımlı değişkenleri doğrusal ve logaritmik yapıda olduğundan her bir parametrenin marjinal etkileri kullanılmıştır. Daha açık bir ifadeyle her bir değişkenin konut fiyatları üzerindeki etkisi marjinal etki bağlamında kısmi türev yardımıyla ele alınabilir. $i=1,2,\dots,n$ için marjinal etkiler

$$MP(z_i) = \frac{\partial P(z_i)}{\partial z_i} \quad (8)$$

olacaktır. Burada özellikle doğrusal olmayan modellerde marjinal etkilerin ilgili fonksiyonların türevleri çerçevesinde alındığını açıklamakta yarar vardır. Çalışmanın temel amacı, Bursa'da konut fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemek ve konutun temel özelliklerinin konutun fiyatı üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu tespit etmektir. Bu amaçla 1-31 Mart 2024 döneminde emlak sitesi (sahibinden.com) üzerinden 14779 adet satılık konut verisi alınmıştır. Ancak eksik ve/veya hatalı veriler olduğundan bu veriler süzülerek kalan 13577 adet satılık konut verisi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3: Değişken tanımları

Değişken Kısaltması	Değişken Adı	Değişken Tanımı
Y_i	Fiyat _i	Konutun TL cinsinden satış fiyatı
X_{i1}	Metrekare _i	Konutun büyüklüğünün metrekare cinsinden değeri
X_{i2}	Oda_Sayısı _i	Konutun oda sayısı
X_{i3}	Banyo_Sayısı _i	Konutun banyo sayısı
X_{i4}	Bina Yaşı _i	Konutun bulunduğu bina yaşı
X_{i5}	Kat_Sayısı _i	Konutun bulunduğu bina kat sayısı
X_{i6}	Bulunduğu_Kat _i	Konutun bulunduğu kat
D_{i1}	Kombi _i	Konutun ısınma sistemi kombi ise 1, diğer sistemler ise 0
D_{i2}	Kredi _i	Konut krediye uygun ise 1, değilse 0
D_{i3}	Tapu _i	Kat mülkiyetli tapulu ise 1, kat irtifakı gibi diğer tapulu ise 0
D_{i4}	Site _i	Konut site içerisinde ise 1, değilse 0
D_{i5}	Otopark _i	Konut otoparklı ise 1, değilse 0
D_{i6}	Asansör _i	Konut asansörlü ise 1, değilse 0

Tablo 3 incelendiğinde çalışmada konutun hedonik fiyatını belirlemek amacıyla altısı nicel altısı da nitel değişkenlerden oluşan toplam on iki bağımsız değişken kullanılmıştır.

AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada beş farklı model ele alınmakta ve öncelikle modeller tahmin edilerek ekonometrik varsayımlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Daha sonra tüm modeller için marjinal etkiler üzerinde durulmaktadır. Tablo 4'te tahmin edilen modeller için ekonometrik varsayımları karşılayıp karşılamadığını

belirlemek amacıyla otokorelasyon, değişen varyans ve çoklu doğrusal bağlantısızlık varsayımları için uygulanan test sonuçları verilmiştir.

Tablo 4 sonuçları incelendiğinde tahmin edilen modellerde genel olarak ekonometrik varsayımlardan değişen varyans ve otokorelasyon varsayımlarının ihlal edildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle ters model hariç tüm modellerde değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin olduğu, ters modelde ise otokorelasyon probleminin olduğu görülmektedir. Fakat değişen varyans için Breusch-Pagan ve White testleri değişen varyans varsayımının ihlal edilmediğini buna karşın Harvey testi değişen varyans probleminin olduğu yönünde sonuç üretmektedir.

Tablo 4: Ekonometrik varsayımlar için test sonuçları

Yıllar	Doğrusal	Yarı-Logaritmik	Çift-Logaritmik	Ters	Yarı-Logaritmik Ters
Değişen Varyans Testi					
Breusch-Pagan	2,5747*** (0,0021)	270,2291*** (0,0000)	16,2937*** (0,0000)	1,3149 (0,2017)	189,8482*** (0,0000)
Harvey	227,4211*** (0,0000)	18,1077*** (0,0000)	15,7456*** (0,0000)	214,2779*** (0,0000)	22,9247*** (0,0000)
White	2,7861*** (0,0008)	489,4372*** (0,0000)	17,3108*** (0,0000)	1,0884 (0,3647)	430,4162*** (0,0000)
Otokorelasyon Testi					
Breusch-Godfrey LM(1)	556,351*** (0,0000)	2266,463*** (0,0000)	2303,044*** (0,0000)	675,2192*** (0,0000)	2269,341*** (0,0000)
Breusch-Godfrey LM(2)	446,059*** (0,0000)	1766,447*** (0,0000)	1787,512*** (0,0000)	541,2881*** (0,0000)	1774,211*** (0,0000)
Çoklu Doğrusal Bağlantısızlık Testi: VIF					
Metrekare_i	2,3355	2,3355	3,6907	1,9043	1,9043
Oda_Sayısı_i	2,4867	2,4867	3,3506	2,0543	2,0543
Banyo_Sayısı_i	1,9831	1,9831	2,0614	1,7262	1,7262
Bina Yaşı_i	1,3635	1,3635	1,4237	1,3786	1,3786
Kat_Sayısı_i	1,8235	1,8235	1,7752	1,4585	1,4585
Bulunduğu_Kat_i	1,6261	1,6261	1,3545	1,1029	1,1029
Kombi_i	1,3017	1,3017	1,3364	1,3352	1,3352
Kredi_i	1,0254	1,0254	1,0257	1,0241	1,0241

Tapu_i	1,0573	1,0573	1,0535	1,0503	1,0503
Site_i	1,3051	1,3051	1,3162	1,2886	1,2886
Otopark_i	1,1280	1,1280	1,1312	1,1274	1,1274
Asansör_i	1,4601	1,4601	1,5837	1,5723	1,5723
Not: ***, **, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Parantez içerisindeki değerler marjinal anlamlılık düzeyini göstermektedir.					

Çoklu doğrusal bağlantısızlık varsayımının sınanması amacıyla hesaplanan Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerlerinin tamamı beşten küçük olduğundan tüm modellerde çoklu doğrusal bağlantısızlık varsayımı ihlal edilmemektedir. Bu durumda modellerin En İyi Doğrusal Yansız Tahmincilerine (BLUE) ulaşmak amacıyla tutarlı standart hataların kullanılması gerekmektedir.

Doğrusal model bağımlı değişken olan konut fiyatı ile konut fiyatı üzerinde etkisi araştırılan bağımsız değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın yarı logaritmik, çift logaritmik, ters ve yarı logaritmik ters modellerde bu ilişkiler doğrusal yapıda değildir. Tablo 5'te model tahmin sonuçları verilmektedir.

Tablo 5: Model tahmin sonuçları

	Doğrusal	Yarı- Logaritmik	Çift- Logaritmik	Ters	Yarı- Logaritmik Ters
Kesme (Sabit)	-1241955,1*** (0,0024)	13,40938*** (0,0810)	11,26996*** (0,047684)	9105629,1*** (189597,5)	16,49762*** (0,029532)
Asansör_i	312470,9*** (46806,17)	0,126153*** (0,0106)	0,187536*** (0,011192)	-931026,9*** (106730,4)	-0,333859*** (0,016624)
Banyo_Sayısı_i	687310,0*** (80174,30)	0,1542399*** (0,0125)	0,337503*** (0,016989)	-7286559,1*** (276109,0)	-1,625791*** (0,043007)
Bina Yaşı_i	-74806,66*** (11570,54)	-0,045614*** (0,0029)	-0,134931*** (0,004888)	119832,0* (65801,77)	0,181239*** (0,010249)
Bulunduğu_Kat_i	5056,967 (11796,58)	0,002716 (0,0018)	0,052380*** (0,011147)	-1960773,0*** (416755,7)	-0,656990*** (0,064914)
Kombi_i	-486399,6*** (60859,18)	-0,106213*** (0,0093)	-0,145679*** (0,009864)	1036434,1*** (94364,04)	0,211032*** (0,014698)
Kat_Sayısı_i	66097,28*** (12415,73)	0,018062*** (0,0022)	0,095074*** (0,008534)	40099,36 (236773,3)	-0,052694 (0,036880)
Kredi_i	-152722,0*** (57569,37)	-0,000191 (0,0103)	-0,005092 (0,012161)	255725,2** (116302,8)	-0,006770 (0,018115)
Metrekare_i	13621,99*** (3249,155)	0,002396*** (0,0005)	0,610712*** (0,013609)	-60456743*** (5389387,0)	-19,91603*** (0,839451)
Oda_Sayısı_i	194369,5* (108830,1)	0,111841*** (0,0187)	0,091763*** (0,019590)	-3871213,*** (340233,0)	-1,345161*** (0,052995)
Otopark_i	-194131,8 (154910,1)	0,020126 (0,0309)	-0,021618 (0,023382)	267626,3 (223410,6)	-0,042622 (0,034798)
Site_i	632312,7*** (52095,35)	0,158436*** (0,0092)	0,228918*** (0,009446)	-1392434,1*** (89448,31)	-0,341624*** (0,013932)

Tapu_i	93745,66*** (33446,58)	0,011828* (0,0066)	0,032378*** (0,010084)	-379454,0*** (126448,0)	-0,080384*** (0,019696)
R²	0,3351	0,5871	0,6208	0,2729	0,5615
\bar{R}^2	0,3346	0,5867	0,6204	0,2722	0,5611
F-istatistiği	568,977***	1604,972***	1847,852***	423,637***	1445,425***
Not: ***, **, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Parantez içerisindeki değerler Newey-West HAC tutarlı standart hataları göstermektedir.					

Tablo 5 incelendiğinde modellerin F-istatistik değerleri 423,64 ila 1847,85 arasında çıktığı ve modellerin tamamının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Doğrusal model sonuçlarına göre konutun bulunduğu kat ve konutun otoparkının olması konut fiyatı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Buna karşın diğer tüm değişkenlerin konut fiyatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu bulunmuştur. Yarı logaritmik modelde yine konutun bulunduğu kat ve otoparkının olmasının konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır. İlâveten konutun krediye uygun olup olmamasının da konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır. Çift logaritmik model sonuçları incelendiğinde konutun krediye uygunluğu ve otoparkının olup olmamasının konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır. Benzer şekilde ters modelde konutun otoparkının olup olmamasının fiyat üzerinde anlamlı etkisi yine bulunamamıştır. Ters modelde anlamsız bulunan bir diğer değişken konutun bulunduğu binanın kat sayısıdır. Son olarak yarı logaritmik ters modelde konutun bulunduğu binanın kat sayısı ve otoparkının olup olmamasının konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır.

Model tahmin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde konutun otoparkının olup olmamasının tüm modeller bağlamında konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi olmadığı görülmektedir. İkinci olarak konutun krediye uygun olup olmaması, üçüncü olarak da konutun bulunduğu binanın kat sayısı ve konutun bulunduğu kat değişkenleri iki modelde istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Geriye kalan tüm değişkenlerin konut fiyatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olması; konutun büyüklüğü, oda sayısı, bina yaşı, ısıtma sistemi, banyo sayısı, asansörü, site içerisinde olması ve tapu durumu gibi bağımsız değişkenlerin konutun fiyatını etkilediğini ortaya koymaktadır.

İlk model haricindeki modeller doğrusal olmayan bir yapıda olduklarından tahmin sonuçları marjinal etkiler yardımıyla yorumlanabilmektedir. İlgili modeller için tüm bağımsız değişkenlerin marjinal etkileri hesaplanarak elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6: Marjinal etkiler

	Doğrusal	Yarı- Logaritmik	Çift- Logaritmik	Ters	Yarı- Logaritmik Ters
Asansör_i	312470,9***	421590,83***	368181,99***	321314,89***	385057,24***
Banyo_Sayısı_i	687310,0***	515451,46***	441846,00***	1118206,23***	833791,99***
Bina Yaşı_i	-74806,66***	-152437,47***	-190063,58***	-21289,23*	-107604,99***
Bulunduğu_Kat_i	5056,967	9076,603	21864,77***	30591,37***	34254,99***
Kombi_i	-486399,6***	-354953,33***	-294860,34***	-380183,55***	-258698,29***
Kat_Sayısı_i	66097,28***	60361,41***	58409,10***	-1355,15	5951,21
Kredi_i	-152722,0***	-638,303	-9110,61	-73300,15**	6485,05
Metrekare_i	13621,99***	8007,194***	16599,86***	3999,39***	4402,96***
Oda_Sayısı_i	194369,5*	373761,54***	81452,73***	273109,01***	317144,22***
Otopark_i	-194131,8	67259,09	-36775,00	-69345,12	36907,49
Site_i	632312,7***	529477,42***	537796,02***	688117,72***	564196,10***
Tapu_i	93745,66***	39528,00*	42519,49***	58593,31***	41481,28***

Doğrusal model incelendiğinde konutun fiyatını artıran en önemli özelliklerin sırasıyla; banyo sayısı, site içerisinde olması, asansör olmasıdır. Buna karşın konutun fiyatını düşüren özellikler ise sırasıyla; ısıtma sisteminin kombi olması, krediye uygun olması ve binanın yaşıdır. Yarı logaritmik modelde ise konutun fiyatını artıran en önemli özellikler; konutun site içerisinde olması, banyo sayısı, asansörün olması ve konutun oda sayısıdır. Yarı logaritmik ve çift logaritmik modellerde konutun ısıtma sisteminin kombi olması ve binanın yaşı konutun fiyatını düşüren özellikler arasındadır. Çift logaritmik modelde konutun fiyatını artıran özellikler; konutun site içerisinde olması, banyo sayısı, asansörün olması şeklinde sıralanabilir. Ters modelde pozitif özellikler banyo sayısı, konutun site içerisinde olması, asansörünün olması ve oda sayısı iken, negatif özellikler içerisinde yine konutun ısıtma sistemi gelmektedir. Krediye uygunluk ve bina yaşı ise ters modelde konutun fiyatını azaltıcı faktörler arasında yer almaktadır. Son olarak yarı logaritmik ters modelde konutun fiyatını artıran temel özellikler banyo sayısı, site içerisinde olması, asansörünün olması ve oda sayısıdır. Negatif özellikler arasında yine ısıtma sistemi ve bina yaşı gelmektedir. O halde modeller genel olarak değerlendirildiğinde konutun fiyatını pozitif ve negatif etkileyen özelliklerin benzer olduğu söylenebilir. Bu sonuç tahmin edilen modellerin istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Marjinal etkiler bağlamında tahmin edilen sonuçların literatürde elde edilen sonuçlarla karşılaştırılması şu şekilde yapılabilir:

Çalışmada konutun asansörünün olmasının konutun fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir. Literatür çalışmaları incelendiğinde; Üçdoğruk (2001), Baldemir vd. (2007), Yayar ve Gül (2014), Yayar ve Karaca (2014), Çiçek ve Hatırlı (2015), Kördiş vd. (2014), Işık (2015), Afşar vd. (2017), Uladi ve Uladi (2017), Lu (2018), Gözen ve Bostancı (2021)'in de çalışmalarında konut fiyatını tahmin ederken asansör değişkenini kullandıkları ve konutun asansörünün konut fiyatını pozitif etkilediği yönünde sonuca ulaştıkları görülmektedir.

Konutun banyo sayısı yine konut fiyatları üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Üçdoğruk (2001), Baldemir vd. (2007), Cebula (2009), Çağlayan-Akay ve Arıkan (2011), Yayar ve Gül (2014), Yayar ve Karaca (2014), Bekar ve Çağlayan-Akay (2014), Işık (2015), Afşar vd. (2017), Alkan-Gökler (2017), Çelik ve Turgut (2019), Çalmaşur ve Aysin (2019), Nguyen (2020), Gözen ve Bostancı (2021), Akkılıç vd. (2021), Öztürk (2023), Vogli (2023), Malia vd. (2024), Dayı ve Gencan (2024) çalışmaları banyo sayısının fiyat artırıcı bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla elde edilen sonuç literatürü desteklemektedir.

Bina yaşı değişkeninin konut fiyatları üzerindeki etkisi negatif ve anlamlı bulunmuştur. Literatür çalışmalarından; Çiçek ve Hatırlı (2015), İslamoğlu ve Bulut (2018), Güler vd. (2019), Işık (2015), Uladi ve Uladi (2017), Lu (2018), Çalmaşur ve Aysin (2019), Kangallı-Uyar ve Keten (2020), Mağden (2022), Güller ve Varol (2022) konut fiyatı ile bina yaşı arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymalarına rağmen Alkan-Gökler (2017) ve Vogli (2023) çalışmalarında literatürden farklı olarak bina yaşı ile konut fiyatı arasında pozitif ilişki bulmuşlardır.

Konut fiyatlarını tahmin etmek için kullanılan en önemli değişkenlerden bir tanesi konutun büyüklüğüdür. Literatür çalışmalarından; Üçdoğruk (2001), Baldemir vd. (2007), Selim (2008), Cebula (2009), Gül (2012), Yayar ve Gül (2014), Bekar ve Çağlayan-Akay (2014), Çiçek ve Hatırlı (2015), İslamoğlu ve Bulut (2018), Güler vd. (2019), Işık (2015), Afşar vd. (2017), Alkan-Gökler (2017), Ellibeş ve Görmüş (2018), Çelik ve Turgut (2019), Kangallı-Uyar ve Keten (2020), Nguyen (2020), Gözen ve Bostancı (2021), Akkılıç vd. (2021), Mağden (2022), Zietz, Zietz, & Sirmans (2022), Özelçi-Eceral ve Kütük (2023), Öztürk (2023), Chirchir, Mwangi ve Mwangi (2023), Dayı ve Gencan (2024) konutun büyüklüğünün fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Nitekim çalışma sonucu literatür çalışmaları ile benzerdir.

Konut fiyatlarının tahmininde kullanılan bir diğer değişken konutun oda sayısıdır. Selim (2008), Cebula (2009), Çağlayan-Akay ve Arıkan (2011), Çiçek ve Hatırlı (2015), Kördiş vd. (2014), Işık (2015), Afşar vd. (2017), Alkan-Gökler (2017), Çelik ve Turgut (2019), Nguyen (2020), Gözen ve Bostancı (2021), Zietz, Zietz, & Sirmans (2022), Güller ve Varol (2022), Öztürk (2023), Chirchir, Mwangi ve Mwangi

(2023), Malia vd. (2024), Dayı ve Gencan (2024) konutun oda sayısının konutun fiyatını artırdığını bulmasına rağmen, Baldemir vd. (2007) ise çalışmalarında oda sayısının konut fiyatları üzerinde negatif etkisi olduğunu bulmuşlardır. Çalışmada konutun site içerisinde olmasının fiyatı üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuç; İslamoğlu ve Bulut (2018), Işık (2015), Ellibeş ve Görmüş (2018), Çelik ve Turgut (2019), Gözen ve Bostancı (2021), Dayı ve Gencan (2024) çalışmalarından da elde edilmiştir. Ancak Baldemir vd. (2007) ve Yayar ve Gül (2014) çalışmalarında farklı olarak konutun site içerisinde olmasının fiyatı üzerinde negatif etkisi olduğunu ortaya koymaktadırlar.

Konutun açık/kapalı otoparkının olmasının fiyat üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koyan Afşar vd. (2017), Çalmaşur ve Aysin (2019), Kangallı-Uyar ve Keten (2020), Özelçi- Eceral ve Kütük (2023) gibi çalışmalar olmasına rağmen, çalışmamızda otopark değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Diğer bir ifadeyle konutun otoparkının olup olmaması fiyatı üzerinde bir etki yaratmamaktadır. Konutun bulunduğu katın fiyatı üzerinde pozitif etkisi olduğunu Alkan-Gökler (2017) ve Çalmaşur ve Aysin (2019) çalışmaları göstermektedir. Nitekim çalışmamızda da üç model benzer sonuç üretmektedir. Konutun ısıtma sisteminin kombi dışında başka bir şekilde olması konutun fiyatını artırırken, kombili bir konutun fiyatının daha düşük olduğu görülmektedir. Benzer sonuç Baldemir vd. (2007), Cebula (2009) çalışmalarında da elde edilmiştir. Çalışmamızda konutun krediye uygunluğunun fiyat üzerinde negatif ama üç modelde etkisi anlamsızdır. Kangallı-Uyar ve Yayla (2016) çalışmalarında bu etkiyi pozitif tahmin etmişlerdir. Bu farklı sonuç güncel olarak gerek kredi faiz oranlarının yüksek olması gerekse konutta krediye ulaşılma zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Konut fiyatları üzerinde pozitif ve negatif yönde etkisi olan değişkenleri daha kolay görebilmek amacıyla anlamlı bulunan değişkenler için hesaplanan esneklik katsayıları Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7’de her model sonucu kendi içerisinde değerlendirildiğinde doğrusal model için konutun fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olan özellikler sırasıyla; banyo sayısı, konutun büyüklüğü, site içerisinde olması, oda sayısı, asansör olması, kat sayısı, kat mülkiyetli tapulu olmasıdır. Aksine konutun fiyatı üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olan özellikler sırasıyla; konutun ısıtma sistemi, krediye uygunluğu ve bina yaşıdır. Yarı logaritmik model sonuçlarına göre konutun fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olan konut özellikleri; oda sayısı, banyo sayısı, konutun büyüklüğü, site içerisinde olması, asansör olması, kat sayısı, kat mülkiyetli tapulu olmasıdır. Negatif özellikler ise bina yaşı ve ısıtma sistemidir. Çift logaritmik modelde konutun fiyatı üzerinde pozitif etkisi olan özellikler; konutun büyüklüğü, banyo sayısı, site içerisinde olması, asansör olması, binanın kat sayısı, oda sayısı ve bulunduğu kattır. Negatif etkileyen değişkenler de; ısıtma sistemi ve bina yaşıdır. Ters modelde konutun fiyatı üzerinde pozitif etkisi olan özellikler; banyo sayısı, oda sayısı, site içerisinde olması, asansör olması, konutun büyüklüğü, kat sayısı ve kat mülkiyetli

tapulu olmasıdır. Konutun fiyatı üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olan özellikler sırasıyla; ısıtma sistemi, krediye uygunluğu ve bina yaşıdır. Son olarak yarı logaritmik ters modele göre konutun fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olan özellikler; banyo sayısı, oda sayısı, site içerisinde olması, asansör olması, konutun büyüklüğü, konutun bulunduğu kat ve kat mülkiyetli tapulu olmasıdır. Konutun fiyatı üzerinden negatif etkisi olan değişkenler de bina yaşı ve ısıtma sistemidir.

Tablo 7: Esneklik (elastikiyet) katsayıları

	Doğrusal	Yarı-Logaritmik	Çift-Logaritmik	Ters	Yarı-Logaritmik Ters
Asansör _i	0,16	0,21	0,19	0,16	0,20
Banyo_Sayısı _i	0,53	0,39	0,34	0,85	0,64
Bina Yaşı _i	-0,05	-0,11	-0,13	-0,02	-0,08
Bulunduğu_Kat _i			0,05	0,07	0,08
Kombi _i	-0,24	-0,18	-0,15	-0,19	-0,13
Kat_Sayısı _i	0,11	0,10	0,10		
Kredi _i	-0,09			-0,04	
Metrekare _i	0,50	0,29	0,61	0,15	0,16
Oda_Sayısı _i	0,22	0,42	0,09	0,31	0,36
Otopark _i					
Site _i	0,27	0,23	0,23	0,29	0,24
Tapu _i	0,07	0,03	0,03	0,04	0,03

Tablo 7 incelendiğinde tüm modellerin esneklik katsayıları bağlamında konutun fiyatını artırıcı faktörlerin özellikle; metrekaresi, oda sayısı, banyo sayısı, site içerisinde ve asansörünün olmasıdır. Konutun ısıtma sisteminin kombi olması ve bina yaşı tüm modellerde konutun fiyatını azaltıcı bir özellik olarak ortaya konulmaktadır. Konutun otoparkının olup olmaması hiçbir modelde konut fiyatı üzerinde anlamlı bir etki yaratmamakla beraber, konutun krediye uygunluğu doğrusal ve ters model haricinde anlamlı bulunamamıştır. Konutun bulunduğu katın doğrusal ve yarı logaritmik modellerde konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi tespit edilememiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın amacı Bursa'da konut fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemek ve konutun temel özelliklerinin konutun fiyatı üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu amaçla yapılan çalışmada bir emlak sitesinden (sahibinden.com) 13557 adet konut verisi alınmıştır. Elde edilen veriler farklı kategorilere göre

düzenlenmiş ve analize uygun hale getirilmiştir. Çalışmada ele alınan bağımlı değişken konut fiyatı iken nicel bağımsız değişkenler; konutun metrekaresi, oda sayısı, banyo sayısı, bina yaşı, bina kat sayısı, konutun bulunduğu kattır. İlaveten çalışmada ısıtma sistemi, krediye uygunluğu, mülkiyetli ya da kat irtifak tapulu olması, site içerisinde olup olmaması, otoparka sahip olup olmaması, asansörlü olup olmaması gibi nitel bağımsız değişkenler kullanılmıştır.

Çalışmada hedonik fiyat modelinin ele alınmasındaki neden şu şekilde açıklanabilir. Heterojen yapıya sahip olan konutlar farklı özelliklerden meydana gelmekte ve bu konutların sahip oldukları her bir özellik konutların kalitesini ve fiyatlarını etkilemektedir. Bunu öne süren hedonik fiyat modeli ürünün özellikleri ve ürün değeri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu varsayımına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir ürünün fiyatı o ürünün sahip olduğu tüm özelliklerinin toplamı şeklinde ifade edilmektedir. Çalışmada hedonik fiyat modeli alternatif yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bu bağlamda, klasik regresyon (doğrusal) modeli, yarı-logaritmik model, çift logaritmik model, ters model ve yarı logaritmik ters modeller en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir. Elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak sunulmaktadır.

Tahmin edilen beş model için elde edilen bulgulara göre, kurulan doğrusal modelinin tahmin sonuçlarında; konutun büyüklüğü, oda sayısı, bina yaşı, ısıtma sistemi, banyo sayısı, asansörü, site içerisinde olması ve tapu durumu gibi bağımsız değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ve konutun fiyatını etkilediği belirlenmiştir. Diğer yandan tüm modelleri karşılaştırmalı olarak yorumlayabilmek adına marjinal etkiler kullanılmıştır. Bu doğrultuda her bir model için marjinal etkilerden elde edilen ortak bulgular şu şekildedir; konutun fiyatını arttıran en önemli özellikler banyo sayısı, site içerisinde olması, asansörün olması, oda sayısı iken konutun fiyatını düşüren en önemli özellikler ise konutun ısıtma sisteminin kombi olması, bina yaşı ve krediye uygun olması olarak elde edilmektedir. Modeller genel olarak değerlendirildiğinde konutun fiyatını pozitif ve negatif etkileyen özelliklerin benzer olduğu söylenebilir. Bu sonuç tahmin edilen modellerin istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda marjinal etkiler bağlamında elde edilen sonuçlar literatür ile kıyaslandığında; Üçdoğruk (2001), Baldemir vd. (2007), Selim (2008), Cebula (2009), Çağlayan-Akay ve Arıkan (2011), Gül (2012), Yayar ve Gül (2014), Bekar ve Çağlayan-Akay (2014), Yayar ve Karaca (2014), Çiçek ve Hatırlı (2015), Kördiş vd. (2014), Bekar ve Çağlayan-Akay (2014), Işık (2015), Afşar vd. (2017), Uladi ve Uladi (2017), Alkan-Gökler (2017), Ellibeş ve Görmüş (2018), İslamoğlu ve Bulut (2018), Lu (2018), Çelik ve Turgut (2019), Çalmaşur ve Aysin (2019), Güler vd. (2019), Kangallı-Uyar ve Keten (2020), Nguyen (2020), Gözen ve Bostancı (2021), Akkılıç vd. (2021), İğdeli (2021), Mağden (2022), Güller ve Varol (2022), Özelçi-Eceral ve Kütük (2023), Öztürk (2023), Dayı ve Gencan (2024) çalışmalarıyla benzer sonuçlar vermekle beraber Alkan-Gökler (2017) çalışmasında bina yaşı ile konut fiyatları arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu, Baldemir vd. (2007)

çalışmasında oda sayısının konut fiyatları üzerinde negatif etkisi olduğunu, Baldemir vd. (2007) ve Yayar ve Gül (2014) çalışmalarında da konutun site içerisinde olmasının konut fiyatı üzerinde negatif etkisi olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan konutun açık/kapalı otoparkının olmasının fiyat üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koyan Afşar vd. (2017), Çalmaşur ve Aysin (2019), Kangallı-Uyar ve Keten (2020) gibi çalışmalar olmasına rağmen, çalışmamızda otopark değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Kangallı-Uyar ve Yayla (2016) çalışmasında konutun krediye uygunluğunun fiyat üzerinde pozitif etkisi olduğunu bulmuşken, çalışmamızda bu etki negatif ve anlamsız tahmin edilmiştir. Konut fiyatları üzerinde pozitif ve negatif yönde etkisi olan değişkenleri daha kolay görebilmek amacıyla anlamlı bulunan değişkenler için hesaplanan esneklik katsayılarından elde edilen ortak bulgulara göre konutun fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olan özellikler sırasıyla; banyo sayısı, konutun büyüklüğü, site içerisinde olması, oda sayısı, asansör olması, kat sayısı, kat mülkiyetli tapulu olmasıdır. Çift logaritmik ve yarı logaritmik ters modelde ise ek olarak konutun bulunduğu kat konut fiyatları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Aksine konutun fiyatı üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olan özellikler sırasıyla; konutun ısıtma sistemi, krediye uygunluğu ve bina yaşıdır. Doğrusal model ve ters modelde ise ek olarak konutun krediye uygunluğu konut fiyatları üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Özellikle makroekonomik olgulardan etkilenen krediye uygunluk durumunun konutun fiyatını olumsuz etkilemesinin nedeni güncel olarak gerek kredi faiz oranlarının yüksek olması gerekse konutta krediye ulaşılma zorluğundan kaynaklanmaktadır. Merkez Bankasının faiz oranlarını arttırması sonucunda bireylerin konut alımı için kullanmak istedikleri kredi oranları bireyleri ödeme zorluğuna düşürmektedir. Alınan ücretler ile aylık kredi taksitleri arasında makasın daralması sonucunda bireyler kredi almakta zorlanmaktadır. Bu nedenle konutun krediye uygun olma durumu konut fiyatları üzerinde negatif etkiye sahip olmaktadır. Diğer yandan bina yaşının konut fiyatlarını negatif yönde etkilemesinin en önemli etkenlerinden biri Bursa ilinin deprem kuşağında yer almasından kaynaklanmaktadır. Özellikle 11 ilde etkisini yoğun olarak gösteren 6 Şubat 2023 depreminden sonra bireyler dayanıklı ve yeni binaları tercih etmektedir. Bursa ilinin de deprem kuşağında yer alması sonucunda bina yaşı konut fiyatlarını negatif yönde etkilemektedir. Konut fiyatları üzerinde negatif etkiye sahip olan bir diğer faktör ise konutun ısıtma sisteminin kombi olması durumudur. Bu durumda binalarda yer alan kombiler eski ya da kullanım ömrünü tamamlamış iseler bireyler bu gibi konutları tercih etmemektedirler.

Konutun fiyatını pozitif yönde etkileyen faktörlere bakıldığında daha fazla banyo olması ve oda sayısının fazla olması, ikiden fazla nüfusa sahip bireyler için çekici hale gelmektedir. Özellikle ebeveyn banyosu olması durumunda konutun kullanım kolaylığını arttırması ve yaşam alanının daha işlevsel hale gelmesi konutun fiyatının artmasını neden olabilmektedir. Konutun site içerisinde yer alması da bireylerin

hem güvenlik açısından hem de daha düzenli bir yaşam sürmeleri açısından önemlidir. Özellikle site içerisinde yer alan konutların otopark, bahçe, park, güvenlik gibi olanaklara sahip olması konutun fiyatının artmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma sonuçları, Bursa'daki konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin konut fiyatları üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi açısından önemli bulgular sunmaktadır. Bursa ilinin deprem kuşağında yer alması nedeniyle, kentsel dönüşüm projelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle yaşlı binaların modern ve deprem yönetmeliğine uygun şekilde yenilenmesi, yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm projelerine daha fazla destek vermesi ve vatandaşların bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda eski ısıtma sistemlerinin yenilenmesi ve enerji verimliliğini artırıcı teşviklerin (örneğin, merkezi ısıtma sistemlerinin yaygınlaştırılması, kombilerin enerji verimli modellerle değiştirilmesi gibi) devreye alınması önerilmektedir. Bu tür politikalar, konutların hem değerini artırabilir hem de enerji tasarrufu sağlayarak sürdürülebilir bir çevre politikası oluşturulmasına katkıda bulunabilmektedir. İnşaat firmalarının yeni projelerde yapı güvenliğine ve inşaat kalitesine daha fazla önem vermeleri gerekmektedir. Yeni projelerde geniş daire planlarına ve ebeveyn banyosu gibi özelliklere yer vermesi, özellikle büyük ailelerin ve üst gelir grubuna hitap eden konutların cazibesini artıracaktır. Ayrıca, inşaat sektöründeki firmaların binaların dayanıklılığı ve modern ısıtma sistemleri ile donatılmış olmasına özen göstermelidir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Afşar, A., Yılmazel, Ö., & Yılmazel, S. (2017). Konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik model ile belirlenmesi: Eskişehir örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 195-205.
- Akçay N. (2019). *Hedonic price modelling in Turkish real estate markets: The case of Bayraklı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.
- Akkılıç, M. E., Yıldırım, H. H., & Dikici, M. S. (2021). Balıkesir ilinde konut fiyatlarındaki farklılıkları oluşturan unsurların tespiti. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 2(1), 38-62.
- Alkan-Gökler, L. (2017). Ankara'da konut fiyatları farklılaşmasının hedonik analiz yardımıyla incelenmesi. *Megaron*. 2(2), 304-315.

- Baldemir, E., Kesbiç, C.Y. & İnci, M. (2007). Emlak piyasasında hedonik talep parametrelerinin tahminlenmesi: Muğla örneği. *İnönü Üniversitesi 8.Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, Malatya.
- Bekar, E. & Çağlayan Akay, E. (2014). Modelling housing prices in Istanbul applying the spatial quantile regression. *The Empirical Economics Letters*, 8(13), 863-869.
- Bekar, E., & Milli, D. (2020). Konut alımında yaşam kalitesi faktörü: fiyatlar üzerinden bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3104-3125.
- Çağlayan-Akay, E. & Arıkan, E. (2011). Determinants of house prices in Istanbul: quantile regression approach. *Quality & Quantity*, 45(2), 305-317.
- Çalmaşur, G. (2016). Determining factors effecting housing prices in Turkey with hedonic prices model. *International Conference on Business and Economics Studies* (s. 255-269). Washington D.C.
- Çalmaşur, G., & Aysin, M. E. (2019). Konut fiyatlarına etki eden faktörlerin hedonik modelle belirlenmesi: TR1 alt bölgesi üzerine bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 22, 77-92.
- Cebula, R. (2009). The hedonic pricing model applied to the housing market of the city of savannah and its savannah historic landmark district. *The Review of Regioanl Studies*, 39(1), 9-22.
- Chirchir, D., Mwangi, M., & Mwangi, C. I. (2023). A hedonic approach to residential rent pricing in Kenya. *African Development Finance Journal*, 6(1), 1-15.
- Çelik, İ., & Turgut, E. (2019). Antalya ilinde konut fiyatlarına etki eden faktörlerin mekânsal ekonometri ile incelenmesi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 39-48.
- Çiçek, U., & Hatırlı, S. A. (2015). Isparta ilinde konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 98-114.
- Dayı, F., & Gencan, M. Y. (2024). Konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi: Samsun örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 348-364.
- Ellibeş, E., & Görmüş, Ş. (2018). Kocaeli ilinde konut fiyatlarına etki eden faktörlerin yatay kesit analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 47-56.
- Gözen, M. Ç., & Bostancı, F. C. (2021). Konut özelliklerinin konut fiyatlarına etkisinin kantil regresyon yöntemi ile incelenmesi: İzmit örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 506-532.
- Gül, D. (2012). *Konut fiyatlarına etki eden faktörlerin hedonik fiyat modelle belirlenmesi: Mersin ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Güler, İ., Başer, U., & Bozoğlu, M. (2019). Rize ili merkez ilçesinde konut fiyatlarının hedonik fiyat modeliyle değerlendirilmesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 9(4), 2294-2302.
- Güller, C., & Varol, Ç. (2022). Erzurum'da konut fiyatlarına etki eden faktörlerin hedonik analiz yardımıyla belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 30(54), 377-400.

- Işık, C. (2015). Erzurum ilinde konut fiyatlarının çevresel, yapısal ve sosyal farklılaşması: Hedonik fiyatlama örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 23-32.
- İğdeli, A. (2021). Konut fiyatının belirleyicilerinin hedonik fiyat modeliyle analizi: TR71 bölgesi örneği. *Fiscaoeconomia*, 5(2), 611-629.
- İslamoğlu, E. & Bulut, H. (2018). Nevşehir ili konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile incelenmesi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 80-90.
- Kangallı-Uyar, S. G., & Keten, N. D. (2020). Konut fiyatlarının mekânsal kantil regresyon yaklaşımına göre modellenmesi: Denizli ili örneği. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 713-734.
- Kangallı-Uyar, S. G., & Yayla, N. (2016). Konut fiyatlarının hedonik fiyatlama yaklaşımına göre mekânsal ekonometrik modeller ile tahmini: İstanbul konut piyasası örneği. *Social Sciences*, 11(4), 326-342.
- Keten, N. D. (2019). *Mekânsal kantil regresyon yaklaşımına göre konut fiyatlarının modellenmesi: denizli ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Kolcu, F., & Yamak, N. (2018). Gelir ve faiz oranlarının konut fiyatları üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 141-152.
- Kördeş, G., Işık, S., & Mert, M. (2014). Antalya’da konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile tahmin edilmesi. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28), 103-132.
- Kutlu, Ş. Ş., & Kutlu, M. (2019). Bandırma’da konut fiyatına etki eden faktörlerin hedonik fiyat modeli ile belirlenmesi. 2. *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu-UBS*. Balıkesir.
- Lu, J. (2018). The value of a south-facing orientation: A hedonic pricing analysis of the Shanghai housing market. *Habitat International*, 81, 24-32.
- Mağden, B. (2022). Ordu ilinde konut fiyatlarına etki eden faktörlerin yatay kesit analizi ile incelenmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 16-26.
- Malia, A., Das, B., Kamal, A., Bisoyi, B., & Satpathy, I. (2024). Factors affecting house-prices: a study of house-owners in Bhubaneswar using the hedonic pricing model. *South Asian Journal of Management*, 31, 60-82.
- Muti, A., & Dursun, A. (2022). Konut fiyatlarına etki eden faktörlerin hedonik fiyat modeli ile belirlenmesi: Erzurum ili örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 349-380.
- Özelçi Eceral, T., & Kütük, T. (2023). Konut alt piyasalarının Ankara metropolitan alanı örneği üzerinden değerlendirilmesi. *İdealkent*, 15(41), 630-665.
- Öztürk, T. Y. (2023). İstanbul’da konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyatlama modeli ile incelenmesi: 2022 yılı örneği. *Journal of Research in Business*, 8(1), 343-355.
- Nguyen, M.-L. T. (2020). The hedonic pricing model applied to the housing market. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(3), 416-428.

- Rahman, M. M. (2010). The Australian housing market understanding the causes and effects of rising prices. *Policy Studies*, 31(5), 577–590.
- Selim, S. (2008). Determinants of house prices in Turkey: a hedonic regression model. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 65-76.
- Uladi, Ş. U., & Uladi, A. İ (2017). Osmaniye ili genelinde konut özellikleri ile konut fiyatları arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 475-480.
- Üçdoğruk, Ş. (2001). İzmir ilinde emlak fiyatlarına etki eden faktörler-hedonik yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 149-161.
- Vogli, K. (2023). *Konut piyasalarında hedonik fiyatlama: Arnavutluk-Tiran örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yayar, R. & Gül, D. (2014). Mersin kent merkezinde konut piyasası fiyatlarının hedonik tahmini. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 87-100.
- Yayar, R., & Karaca, S. S. (2014). Konut fiyatlarına etki eden faktörlerin hedonik modelle belirlenmesi: TR83 bölgesi örneği. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 509-518.
- Yiyit, M., & Gövdere, B. (2017). Isparta ilinde konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile belirlenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(1), 152-173.
- Zietz, J., Zietz, E.N., & Sirmans, G.S. (2022). Determinants of house prices: a quantile regression approach. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 37(4), 317-333.

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ BAĞLAMINDA İRAN VE HİNDİSTAN'IN KARABAĞ MESELESİNE YÖNELİK TUTUMU

Nazrin ALİZADA¹, Damla KOCATEPE²

Öz

Küresel düzendeki mevcut değişim ve dönüşüm, varlık kapsamını genişletmeye çalışan güçlerin büyüme ve yükselme çabalarıyla birlikte şekillenmektedir. Özellikle son zamanlarda Güney Kafkasya'da çarpan etkisi oluşturan Karabağ meselesinin çözüme kavuşturulmasından sonra söz konusu bölgede tekrar jeopolitik denge arayışları ortaya çıkmakta ve birçok farklı aktör bu arayış içerisinde pozisyon almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda bölgeye sınırdaş olan İran ile son yıllarda Güney Kafkasya'nın en görünür aktörlerinden birine dönüşmeye çalışan Hindistan'ın bölgedeki faaliyetleri önem kazanmaktadır. Sorunun çok uzağında kalan Hindistan ile İran'ı ortak paydada buluşturan etmen ise Ermenistan faktörüdür. Her iki tarafı söz konusu devlete doğru iten esas dinamiğin ulusal çıkarlardan kaynaklandığı ve bu bağlamda onların Karabağ meselesinde kendilerine münhasır bir strateji benimseyerek konumlarını ve çıkarlarını hangi koşullar altında garanti almaya çalıştıklarını irdeleyen bu makalede örnek olay ve karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmış, ayrıca daha net verilere ulaşılması ve özgün bir çalışmanın ortaya çıkarılması adına zaman sınırlaması yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede çalışma kapsamında kısa tarihi arka plan oluşturulduktan sonra özellikle son Karabağ savaşı ve onun ışığında gelişen olaylar İran ve Hindistan ekseninde irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, İran, Hindistan, Karabağ Savaşı, Keşmir

JEL Kodları: N40, N90, R50, Z00

ATTITUDES OF IRAN AND INDIA TOWARDS THE KARABAKH ISSUE IN THE CONTEXT OF COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

The world order is accompanied by the current transformation of the growth and rise of powers that are trying to expand their prevalence. Especially after the resolution of the Karabakh issue, which has had a multiplier effect on the South Caucasus recently, quests for geopolitical balance have begun to emerge in the South Caucasus region. While one of such states is the bordering state Iran, the other one is India, which has been trying to become one of the most visible actors in the South Caucasus in recent years. In this axis, the factor that unites India, which is far away from the problem, with Iran on common ground is the dynamic of Armenia. Case study and comparative analysis methods are used in the article, which examines the main dynamic that pushes both sides towards the state of Armenia. And both of their attitude stems from national interests, and the conditions under which they try to guarantee their position and interests by choosing a unique strategy on the Karabakh issue. In addition, in the context of this study there is a time limitation for obtaining clearer data. After creating a brief historical background within the scope of the study, especially the last Karabakh war and the events that developed in its light were examined in the axis of Iran and India.

Keywords: Iran, India, Karabakh War, Kashmir, South Caucasus

JEL Codes: N40, N90, R50, Z00

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nazrin.alizada@mku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6874-7712>

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dml.sahinn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1564-3995>

GİRİŞ

Günümüz uluslararası ilişkilerinde, bölgesel çatışmaların ve krizlerin çözümüne dair uluslararası toplumun/devletlerin yaklaşımı oldukça önemlidir. Bu bağlamda tarih boyunca jeopolitik rekabetin odağı olan ve çeşitli kültürel ve siyasi etkileşimlerin kesişim noktası olarak önem kazanan Güney Kafkasya, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgede yaşanan çatışmalar ve siyasi değişimler ile birlikte uluslararası ilişkilerde yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki en şiddetli ve uzun soluklu çatışmalardan birini oluşturan Dağlık Karabağ meselesi ise bu dinamikleri etkileyen ve şekillendiren en önemli olguların başında gelmektedir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasında sorun oluşturan ve 2020 yılında Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanan kanlı çatışmaların yaşandığı Dağlık Karabağ bölgesi, tarihi ve jeopolitik konumu itibarıyla hem bölge devletlerinin hem de bölge dışı aktörlerin ilgisini çekmektedir. Bu bağlamda, İran ve nükleer silaha sahip bir bölge dışı aktör olarak Hindistan'ın, bu meselede ve savaşlar sırasında benimsedikleri tutumlar, çeşitli akademik çalışmaların odağı olmuştur. Örneğin, Meibodi ve Feizollah (2023), 2020-2023 arasındaki döneme odaklanarak, Dağlık Karabağ'daki gerilimin İran'ın bölgesel çıkarlarına olan etkilerini detaylı bir şekilde incelerken, Pegolo (2021) İran'ın çatışmada uyguladığı stratejik geri çekilme politikasını ve bunun Orta Doğu üzerindeki olası sonuçlarını tartışmaktadır. Benzer şekilde, Khoshnood ve Khoshnood (2021) ise İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmada yaşadığı ikilem ve zorlukları analiz ederek, bu durumun İran'ın ulusal çıkarları üzerindeki etkilerine vurgu yapmaktadır.

Hindistan'ın Dağlık Karabağ çatışmasındaki tutumu da benzer şekilde araştırmalara konu olmuştur. Singh (2023), Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ı kontrol altına almasının Hindistan üzerindeki etkilerini ve bu durumun Güney Kafkasya'daki güvenlik dinamiklerine yansımalarını tartışırken, Malhotra (2021) Hindistan ve Güney Kafkasya arasındaki tarihsel ve modern ilişkileri ele alarak Hindistan'ın bölgedeki stratejik çıkarlarını incelemektedir. Ayrıca, Rauf ve Tariq (2023), Hindistan ve Pakistan'ın Güney Kafkasya'daki artan stratejik ve diplomatik faaliyetlerini inceleyerek, bu iki ülkenin bölgedeki jeopolitik rekabetini analiz etmektedir.

Hazırlanan çalışmanın özgünlüğü ise, her iki devleti ortak paydada buluşturan faktörleri ele alarak mevcut literatüre farklı bir bakış açısı getirme çabasında yatmaktadır. Çalışma, İran ve

Hindistan'ın Karabağ meselesine yönelik yaklaşımlarını derinlemesine analiz ederken, bu iki ülkenin stratejik çıkarlarının kesiştiği noktaları vurgulayarak konuya yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın hipotezi, Güney Kafkasya ve özellikle Karabağ meselesinde hem bölgesel hem de bölge dışı aktörlerin jeopolitik denge arayışında olduğu bir dönemde, İran ve Hindistan'ın sırasıyla "tarafli tarafsızlık" ve "tarafsız sessizlik" stratejilerini benimsemiş olmalarına dayanmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın temel amacı, Karabağ'ın İran ve Hindistan açısından neden stratejik bir öneme sahip olduğunu anlamak ve her iki ülkenin bölgedeki politikalarını şekillendiren faktörleri analiz etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek adına, farklı coğrafyalarda yer almakla birlikte benzer dinamiklere sahip iki sorun (Karabağ ve Keşmir meseleleri) karşılaştırmalı bir analizle incelenecektir.

Çalışmanın temel veri kaynakları, konuya dair yayımlanmış kitaplar, çevrimiçi makaleler, raporlar ve haber metinlerinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda, resmi, özel ve bağımsız araştırmacılar tarafından hazırlanan, farklı bakış açılarını yansıtan çalışmalardan yararlanılarak objektif bir analiz çerçevesi oluşturulması hedeflenmektedir.

Çalışma kapsamında ilk olarak, İran'ın "tarafli tarafsızlık" stratejisi ele alınacak ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede değişen jeopolitik dengeye nasıl uyum sağladığı ya da sağlayamadığı değerlendirilecektir. Bu noktada, özellikle 2020 Karabağ Savaşı sonrasında İran'ın tutumunda bir değişiklik olup olmadığı irdelenecek ve İran'ın bu meseleye dair duruşunu belirleyen faktörler detaylandırılacaktır. Devamında, Hindistan'ın bölgedeki varlığı ve Karabağ sorununa yönelik tutumu incelenecektir. Özellikle, Karabağ Savaşı'nın Hindistan'ın dış politikasına etkileri ve bu devletin Karabağ meselesine yönelik "sessiz tarafsızlık" stratejisinin nedenleri ele alınarak derinlemesine analiz edilecektir. Son olarak, İran ve Hindistan'ın Karabağ konusundaki tutumlarını şekillendiren dinamikler ve bu tutumların bölgesel ile uluslararası ilişkilere olan etkileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda, iki ülkenin politikaları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konacak; bu tutumların gelecekteki bölgesel barış ve istikrar açısından önemi analiz edilecektir.

TEORİK ÇERÇEVE: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ YÖNTEMİ

Karşılaştırmalı analiz, farklı koşullar arasındaki nedensel ilişkileri belirlemeye ve bu ilişkileri gözlemlenebilir sonuçlarla ilişkilendirmeye yardımcı olan önemli bir yöntemdir. Bu yöntem, olayların incelenmesine olanak tanıyarak, istatistiksel regresyon analizine benzer şekilde kesin sonuçlar elde edilmesini sağlar. Ayrıca, vaka kümelerinin sistematik olarak karşılaştırılmasını ve belirli sonuçlara yol açan koşul kümelerinin tespit edilmesini mümkün kılar. Bu yönüyle karşılaştırmalı analiz, nitel (vaka tabanlı) ve nicel (değişken odaklı) yaklaşımlar arasında bir köprü niteliği taşır. Başlangıçta makro düzeyde siyasi olayların incelenmesine odaklanan bu yöntem, zamanla daha spesifik vakalar üzerinden devletlerin politikalarının karşılaştırılmasında da etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Schäfer, 2023).

Bu yöntemin temel odak noktası, incelenen birimler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkararak anlamlı ve derinlemesine sonuçlar elde etmektir. Ancak bu noktada karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, karşılaştırma yapılan birimlerin böyle bir incelemeye değer olup olmadığı sorusudur. Bu bağlamda iki önemli kıstas ortaya çıkar: İlki, karşılaştırılan birimlerin ortak karakteristik özelliklere sahip olması gerekliliğidir; ikincisi ve daha önemli olan ise, bu birimlerin diğerlerinden farklı kılan kendilerine özgü tipolojilerinin bulunmasıdır (Hamilton, 1999). Bu çalışmada, İnan ve Hindistan'ın Karabağ meselesine yönelik tutumlarındaki benzerlikler ve diğer devletlerden ayrılan farklılıklar, karşılaştırmalı analiz yönteminin tercih edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yöntemin seçilme nedenini daha iyi kavrayabilmek için karşılaştırmalı analizin literatürde nasıl ele alındığını ve hangi avantajları sunduğunu incelemek faydalı olacaktır.

David Collier, karşılaştırmalı analiz yönteminin tanımlama gücünü artırdığını ve vakalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar yoluyla belirli bir kavramın ortaya çıkmasında merkezi bir rol oynadığını öne sürmektedir (Collier, 1993). Collier'in bu yönetime yönelik olumlu değerlendirmelerine ek olarak, Christopher G. Pickvance de karşılaştırmalı analiz yönteminin, diğer yöntemlere kıyasla birçok avantaj sunduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin, bir toplumda sabit veya verili kabul edilen bir durumun, başka bir toplum veya devlette geçerli olup olmadığını sorgulamak ya da benzer gözlemlenen süreçlerin, nedensel ilişkilerin farklı koşullarda ileriye veya geriye dönük olarak yansıtılıp yansıtılmayacağı tartışmaları, karşılaştırmalı analizin temel çalışma yöntemleri arasında yer almaktadır. Ancak Pickvance, bu yöntemin bazı eksikliklerine de işaret

etmektedir. Ona göre karşılaştırmalı analiz, daha genel olgulara odaklandığı için özel olanı ihmal eder ve bu durum, olayların karmaşıklığını basitleştirerek analizin derinliğini azaltabilir. Ayrıca, farklı teorik ekollere mensup araştırmacıların farklı görüşlere sahip olması, özellikle kültürel çıkarımlar yapıldığı durumlarda karşılaştırmalı analiz yönteminin açıklayıcılığını zayıflatabilir. Bu bağlamda, bazı araştırmacılar için bir açıklama yeterli görülürken, diğerleri için bu yalnızca açıklayıcı sürecin ilk adımı olarak kalabilmektedir (Pickvance, 2001).

Bu eleştiriler göz önüne alındığında, uluslararası ilişkilerde karşılaştırmalı analiz için kullanılan analitik çerçevenin dört temel aşamadan oluştuğu görülmektedir. İlk aşama olan “derecelendirme türü”, olayların küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde gerçekleşmesine odaklanmaktadır. İkinci aşama, analiz edilen meselenin odak noktasını belirler; bu aşamada zamanlama, sorunun çözümüne yönelik misyon, amaç ve hedefler dikkate alınır. Üçüncü aşama analiz edilen olayın hedef gruplarını kapsar; dördüncü aşama ise meselenin konu alanına göre sınıflandırılmasını içerir. Bu aşamaları içeren karşılaştırmalı analiz yönteminde genellikle zıtlıklar veya çatışan değerler karşılaştırılır; bu sayede deneysel bir yöntem ortaya konulur. Deneysel yöntemde, en basit haliyle, eşdeğer iki grup kullanılarak belirlenen hedefe yönelik nihai sonuca ulaşılır. Bu süreçte, iki değişken arasındaki ilişki analiz edilerek olaylar bağlamında derinlemesine bir değerlendirme yapılır (Lijphart, 1971). Karşılaştırmalı analiz yönteminin sunduğu avantajlar sayesinde, İran ve Hindistan’ın Karabağ meselesine yönelik tutumlarının derinlemesine incelenmesi, daha anlamlı ve kapsamlı bir değerlendirme olanağı sunmaktadır. Bu yöntem, ilgili tutumların neden-sonuç ilişkilerini daha net bir biçimde ortaya koymayı sağlar ve bu sayede çalışmanın analitik derinliği artırılır.

Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda yapılan çalışma kapsamında bölgesel olay incelemesi temel alınarak karşılaştırmalı nitel analiz yöntemi benimsenmiş ve Karabağ ile Keşmir sorunları bağlamında İran ve Hindistan’ın tutumları derinlemesine incelenmiştir. Çalışmanın odak noktası, her iki devletin ulusal çıkarları doğrultusunda kimlik bilincinin tetiklenmesi ve Karabağ’ın bir çekim merkezi haline gelmesi üzerinedir. İran, Karabağ meselesinin ardından kendi sınırları içinde yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında kimlik bilincinin güçlenmesi ve Azerbaycan’ın bu süreçte tetikleyici bir faktör haline gelmesinden endişe duymaktadır. Aynı şekilde, Hindistan da Karabağ sorununun çözümüne yönelik uygulanan stratejilerin, Keşmir meselesinde bir rol model olmasından kaygılanmaktadır. Ayrıca tarafların konuya ilişkin argümanları incelendiğinde

meselenin jeopolitik ve jeostratejik çıkarlar ekseninde şekillendiği de görülmektedir. Bu kapsamda çalışmada cevap aranan sorular şu şekilde formüle edilmiştir:

- İran ve Hindistan Güney Kafkasya'da bir denge arayışı içinde midir?
- İran bölgedeki sorun çözücü rolünü kaybetme korkusuyla karşılaşırken, Hindistan Ermenistan üzerinden bölgeye giriş yapmaya mı çalışmaktadır?
- Karabağ sorunu Türk kimlik bilinci ve dini değerler bağlamında tetikleyici bir role sahip midir?

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İRAN'IN KAFKASYA POLİTİKASI BAĞLAMINDA AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİ

1979 yılındaki İslam devrimi ile radikal bir rejim değişikliğine giderek bölgedeki dengeleri değiştiren İran, devrimin ilk on yılında benimsediği rejim ihraç politikasıyla da bölge ülkeleri ve komşuları için tehdit oluşturan bir devlet haline gelmiştir. Ancak Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılında vefat etmesi ve Rafsancani'nin iç ve dış politikada revizyonist adımları bir kenara bırakarak rejim ihraç politikasını terk etmesiyle yeni bir konjonktürün kapıları aralanmış, kapıyı tam olarak açan gelişme ise 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur. Zira 1991 yılından sonra İran'ın kuzeyinde üçü doğrudan komşusu olmakla birlikte çok sayıda devlet bağımsızlığını yeniden kazanmış ve bölgesel denkleme yeni aktörler eklenmiştir (Akdevelioğlu, 2004).

İran'ın Kafkasya ve Orta Asya'da ortaya çıkan bu yeni konjonktürdeki dış politikası Basra Körfezi ve Levant'ta benimsediği tutumundan çok farklı bir seyir izlemiştir. İran yeni aktörlerle ilişkilerinde devrimci bir devletten ziyade klasik Vestfalyan bir devlet gibi davranarak bölgeye yaklaşımında ideolojik olmaktan çok pragmatik, güvenlik ve ekonomi-iş-çıkara odaklı olmayı tercih etmiştir. Mohsen Milani İran'ın benimsediği bu pragmatik politikayı beş somut gerekçeyle açıklamaktadır. Birincisi İran'ın Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki bölge devletleriyle ilişkileri sorunsuz olmasa da ciddi güvenlik tehditleri de yaratmamaktadır. Örneğin Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerle önemli sorunlar yaşamasına ve Azerbaycan'ın özellikle Elçibey döneminde dillendirdiği Güney Azerbaycan söylemine rağmen var olan anlaşmazlıklar hiçbir zaman Saddam Hüseyin'in Irak'ı ya da Taliban'lı Afganistan kadar tehdit edici olmamıştır. İkincisi Kafkasya ve Orta Asya'daki devletlerin büyük çoğunluğu Sünni nüfus yapısına sahip olduğu için İran devrimin ilk on yılında benimsediği rejim ihraç politikasını daha çok Orta Doğu'daki Lübnan gibi Şii nüfusun ağırlıklı olduğu bölgelerde gerçekleştirmek istemiştir. Dolayısıyla Kafkaslar bu bağlamda İran için "kurak topraklar" olmuştur. Üçüncüsü İran bu bölgede Şiiliği yaymaktan ziyade Sünni cihatçı örgütlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dördüncüsü İran Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki

devletlerin iç işlerine olası bir müdahalede Çin ve Rusya'yı karşısına almak istememektedir. Son olarak İran kendisine bir anlamda uluslararası meşruiyet kazandıran Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın bir üyesi olarak diğer üye devletlerdeki statükoyu bozmaya yönelik adımlar atmaktan kaçınmaktadır (Milani, 2016).

İran'ın Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik benimsediği genel politikalarında Azerbaycan'ın özel ve farklı bir durumu bulunmaktadır. Bu kapsamda özellikle 19. yüzyılın başlarında meydana gelen iki Rus-İran savaşı, tarihi Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesiyle sonuçlanmış ve bu dönemden itibaren Azerbaycan toplumunun kuzey kısmı Rusya'nın, güney kısmı ise İran'ın sınırları içinde kalmıştır (Ergun, 2022; Yemelianova, 2023). Bu nedenle İran'ın sınırları içinde kalan Güney Azerbaycan ile Kuzey Azerbaycan arasında etnik yakınlık daima var olmuştur. Zira İran'da 30 milyona yakın Azerbaycan Türk'ünün yaşadığı kabul edilmektedir ki bu sayı Azerbaycan toplam nüfusunun neredeyse 3 katına tekabül etmektedir (İloba, 2011). Bu bağlamda İran'ın Kafkaslara yönelik izlemiş olduğu "ideolojik olmayan" politikalarında Azerbaycan bir istisna oluşturmaktadır ya da en azından bir istisna oluşturması beklenmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını yeniden ilan eden Azerbaycan'ı tanıma konusunda başlangıçta temkinli bir yaklaşım sergileyen İran, Aralık 1991'de başka bir seçeneği olmadığını fark ederek tanımak zorunda kalmış ve Ocak 1992'de Bakü'de bir büyükelçilik açmıştır. Ancak bağımsız Azerbaycan'ın Şii dünyasına girişi zaman zaman sancılı bir süreci de beraberinde getirmiştir. İran'ın devlet destekli katı din adamları, yeni kurulan bu devletteki boşluğu doldurmak için ısrarla çaba göstermiş ve çoğu zaman İran rejiminin kendi Şiilik yorumunu Batı karşıtlığıyla birleştirmiştir. (Rubin ve Majidyar, 2014) Zira kurulduğu günden itibaren Batı yanlısı politikalar izleyen ve laik bir yönetim sistemini benimseyen Azerbaycan'ın, ilerleyen süreçte İsrail ile yakınlaşması İran'ın hem pratik hem de retorikteki çizgisiyle çatışmıştır. Azerbaycan'ın bu çizgisi dinsel ve etnik yakınlık ile birleştiğinde İran'ı tedirgin etmek için oldukça yeterli bir sebep oluşturmuştur. İran'ın bu endişesi Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Müttalibov'un ilk resmi ziyaretini Tahran'a gerçekleştirmesiyle bir nebze olsun hafifletilmeye çalışılmış ve sonraki süreçte İslam devriminin yıl dönümü kutlamalarında heyetteki bir bakanın "Doğu ile Batı Azerbaycan'ın İran'dan ayrılarak birleşik bir Azerbaycan kurulmasının imkânsız" olduğu açıklamasıyla yeni kurulan devletin misyonu açık bir şekilde dile getirilmiştir (Akdevelioğlu, 2004).

Milliyetçilik-Türklük resmî ideolojisiyle kurulan Azerbaycan'ın kısa vadede bu ideolojiyi sınırları dışında uygulayamayacağını ya da bir başka ifadeyle Azerbaycan'ın bir tehdit unsuru olmayacağını anlayan İran, Müttalibov'un yaklaşımının da etkisiyle İslami ideolojiyi Azerbaycan'da yaymak için hazırlıklara girişmiştir. Bu dönemde İranlı misyonerler Azerbaycan'daki faaliyetlerini arttırmış, İran'ın kültürel ve

siyasi değerlerini tanıtan dergiler ve gazeteler dağıtılmış, İran'da –özellikle Kum şehrinde-dini eğitim almak isteyen öğrencilere burs verilmiş ve bunların yanında iki ülke arasındaki ticaret hacmi büyümüş ve seyahatlerde vize serbestisi uygulanmıştır (Souleimanov ve Ditrych, 2007). Ancak Muttalibov'dan sonra yerine gelen oryantalist, şeriat karşısında laikliği destekleyen ve milliyeti-Türkçü tutumuyla bilinen Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuş ve İran'ın Azerbaycan'a karşı geliştirdiği “kısa vadede tehdit oluşturmayan Azerbaycan” argümanı da bu dönemde geçerliliğini yitirmiştir. Zira Elçibey'in daha iktidara gelmeden “Birleşik Azerbaycan” fikrini desteklemesi ve birleşik Azerbaycan'ın kurulacağına dair milliyetçi söylemlerle iktidara gelmesi İran'ı başlangıçtaki tedirginliğine ve güvenlik kaygılarına geri götürmüştür. Elçibey'in yaklaşımına ve açıklamalarına İran kendi içindeki Azerbaycan Türklerinin tepkisini çekmemek adına iki şekilde yanıt vermiştir. Birincisi Dağlık Karabağ savaşında retorikte “aktif tarafsızlık” söylemini kullanırken ve hatta çoğu zaman Azerbaycan'ın yanında bir görüntü sergilerken pratikte el altından Ermenileri destekleyerek “tarafli tarafsızlık” stratejisini benimsemiştir. İkincisi ise Haydar Aliyev ve Suret Hüseyinov ile görüşmek suretiyle Azerbaycan'daki Halk Cephesi muhaliflerine destek vermiştir. Nitekim Hüseyinov 1993 yılında Elçibey'i devirmiş ve ardından Haydar Aliyev cumhurbaşkanı olmuştur (Akdevelioğlu, 2004).

Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması İran ile Azerbaycan arasındaki “yumuşuma” döneminin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. İran'a defalarca ziyaretlerde bulunmasının yanı sıra bir önceki dönemde benimsenen milliyetçilik söylemini de değiştiren Aliyev, güneydeki komşusu ile pragmatizm temelinde bir ilişki başlatmıştır. İyi giden ilişkiler Kasım 1994'te Azerbaycan ile İran arasında imzalanan ve Azerbaycan petrolünün işletilmesi ve taşınması ile ilgili uluslararası konsorsiyumun yüzde 25'lik hissesinin İran'a verildiği anlaşma ile bozulmuştur. Zira ABD kongresinin Nisan 1995'te İran'la yapılan bu anlaşmanın iptal edilmemesi durumunda konsorsiyumun yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan ABD petrol şirketlerinin konsorsiyumdan çekileceğini açıklamasını yapması üzerine Azerbaycan İran'ı konsorsiyumdan çıkarmak zorunda kalmıştır. İran bunun üzerine Azerbaycan'ı “büyük şeytanın kuklası” olmakla suçlamış ve iki ülke ilişkileri donma noktasına gelmiştir (Sapmaz, 2022). Aliyev yönetimi İran'la olan ilişkilerin daha kötüye gitmemesi için bu kez ABD çıkarının olmadığı Şah Deniz konsorsiyumunda yüzde 10'luk bir hisse teklif etmiş ve bu teklif 1996 yılında bir anlaşmaya dönüştürülerek ilişkiler biraz daha iyileştirilmiştir (Aslanlı, 2017). İlham Aliyev döneminde yapılan karşılıklı ziyaretler (Azizi, Hamidfar, 2019) ve imzalanan dostluk ve ticaret anlaşmalarıyla birlikte İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde görece bir iyileşme sağlansa da istenilen seviyede bir ilerlemeden bahsetmek mümkün değildir (Sapmaz, 2022).

İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler tarihsel, kültürel, dinsel ve etnik yakınlığa paralel zaman zaman olumlu seyretse de aynı etkenler genel olarak iki devleti ironik bir şekilde birbirinden uzaklaştırmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında Azerbaycan'ın eski yerlilerinin Aryan olduğunu iddia eden ve geçmişte Azerbaycan topraklarının İran'ın bir parçası olduğunu dile getiren ve dolayısıyla tarihin tekerrür ederek yeniden bu toprakların İran'la birleştirilmesi gerektiğini savunan Fars merkezli ideoloji olan Kasravizm ile İran'da aslında yerli halk bulunmadığını, Türklerin M.S. 1.yüzyıldan itibaren tarihi Azerbaycan topraklarında yaşadığını ve Pehlevi hanedanı döneminde buradaki Türklere ve Türkçeye Farsiliğin ve Farsçanın empoze edildiğini iddia eden Türkizm ideolojisi iki devleti tarihsel olarak karşı karşıya getirmektedir (Sapmaz, 2022). Tarihsel çelişkinin yanı sıra her iki devlette yaşayan nüfusun çoğu Şii hatta Şiiliğin bir kolu olan Caferi mezhebine mensup olsa da İran'daki teokratik devlet yapısı Azerbaycan'ın laik devlet yapısıyla çelişmekte ve din ya da mezhepsel yakınlık iki devleti ortak noktada birleştirmeye yetmemektedir. İki devlet arasındaki bir başka yakınlık unsuru olan etnik köken bağı da yine her iki tarafın karşılıklı olarak birbirine mesafeli yaklaşmasına neden olmaktadır. Zira Azerbaycan İran'da yaşayan Türklerin zorla asimile edildiğini vurgularken İran güçlü ve cazibe yaratacak bir Azerbaycan'ın yanı başında yükselmesinin içerdeki Azerbaycan Türkleri için bir kimlik bilinci yaratabileceğini ve dolayısıyla ülke birliği için bir problem olabileceğinden endişe etmektedir. İran'ı böyle düşünmeye iten en önemli etken ise 2020 yılında gerçekleşen Karabağ savaşı olmuştur. Özellikle bölgede son yaşanan gelişmelerden sonra Azerbaycan'ı doğrudan Nahçıvan'a ve dolayısıyla Türkiye'ye bağlayacak Zengezur Koridoru projesi gündemi meşgul etmeye başlamıştır ki bu da iki devlet arasında önemli bir sorun olarak görülmektedir. İranlı yetkililer, bu projenin İran'ın Güney Kafkasya'daki etkinliğini azaltmayı amaçladığını ve Türkçülük ideolojisinin bölgeye yayılması için bir araç olarak kullanılacağını iddia etmektedir. Çünkü bu projenin hayata geçirilmesi durumunda İran, transit ülke olma pozisyonunu kaybedebileceği gibi, söz konusu proje İran'ın siyasi ve ekonomik çıkarları açısından da birçok olumsuzluk barındırmaktadır (Chedia, 2024).

İran ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri etkileyen ve bu makalenin yazılma nedenini oluşturarak aşağıda detaylarıyla anlatılacak olan Karabağ savaşı, iki devleti karşı karşıya getiren en somut nedenlerin başında gelmektedir. Ancak, bu çatışmanın yanı sıra, her iki ülkenin dış politikada benimsediği farklı ideoloji ve motivasyonlar ve bu kapsamda atmış oldukları adımlar iki devleti karşı karşıya getiren son neden olarak ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan, laik devlet yapısıyla kurulduğu günden itibaren Batılı güçlerle daha yakın ilişkiler kurma eğilimindeyken, İran daha geleneksel ve bölgesel bir politika izlemektedir. Bu farklı ideolojik eğilimler ve motivasyonlar, her iki ülkenin bölgesel güç dengelerini şekillendirme çabalarını etkilemiş ve çeşitli politika adımlarını doğurmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Batı'ya yönelme çabaları ve İran'ın bölgesel hegemonya peşinde olması gibi politika tercihleri, iki ülke arasındaki ilişkileri

karmaşıklştırmış ve çatışma potansiyelini artırmıştır. ABD'yi “büyük şeytan”, İsrail'i ise “küçük şeytan” olarak gören İran (Priego, 2007), Azerbaycan'ın özellikle İsrail ile geliştirmiş olduğu askeri ve teknolojik ilişkileri ve 2012 yılında imzaladıkları 1,6 milyar dolarlık askeri anlaşmayı (Özdaşlı, 2021) kendisine yönelik bir güvenlik tehdidi olarak algılamaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın İsrail ile olan yakın ilişkileri zaten gergin olan İran-Azerbaycan ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmektedir.

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ ARKA PLANI

Ermeniler arasında Artsak (Sık Orman) adıyla da anılan Dağlık (Yukarı) Karabağ (Aydın, 2009), 18.000 km² olan Karabağ'ın 4392 km²'lik bir bölümünü oluşturan ve Kür (Kura) ve Aras nehirleri ile Gökçe Gölü arasında kalan bir bölgedir (Mustafayev, 2013). Azerbaycan ile Ermenistan arasında 2020 yılında Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanıncaya kadar önemli bir çatışma merkezi olan bölgenin tarihi esasında 19. yüzyılda hayata geçirilen düzenlemelere kadar gitmektedir.

Tarih boyunca çeşitli imparatorluklar arasında bir geçiş noktası olan Karabağ, stratejik önemi nedeniyle Osmanlı, Safevi ve Rus İmparatorlukları arasında sürekli bir hakimiyet mücadelesinin yaşandığı uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak bölgedeki asıl sorun Rusya'nın 19. yüzyılda Orta Asya ve Kafkasya'yı işgal etmesiyle başlamıştır. Zira İran, Rusya ile yapmış olduğu savaşlarda yenilgiye uğrayınca önce 1813 yılında Gülistan Antlaşması'yla *Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıklarını* kaybetmiş ardından 1828 yılında yapılan Türkmençay Antlaşması'yla Revan ve Nahcivan'ın da içinde bulunduğu Kuzey Azerbaycan topraklarındaki Rus hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Rusya antlaşma metnine koydurduğu bir madde ile Osmanlı, İran ve kendi topraklarında yaşayan Ermenileri işgal ettiği bölgelere tedrici olarak göç ettirerek bölgedeki Ermeni nüfusunun artmasını sağlamış ve Ermenistan devletinin kuruluş sürecini başlatmıştır (Yeşilot, 2008). Örneğin 1823 yılında Kafkasya'daki Ermeni nüfus %8,4 iken 1832 yılındaki nüfus sayımında %34,8'e yükselmiş (Garibov, 2006) 1989 yılında ise bu oran neredeyse yüzde 80'e ulaşmıştır (Güler, 2020).

1917'deki Bolşevik İhtilali Kafkaslardaki dengeleri değiştirmiş ve bu karışıklıktan yararlanarak 26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs 1928'de ise Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Özdaşlı, 2021). Bolşevik ordusu ve Ermeni çetelerinin Azerbaycan ve Dağıstan'daki saldırıları üzerine Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Birinci Dünya Savaşı sürecinde Güney Kafkasya bölgesinde önemli mücadeleler vermiş (Kuduban ve Kaya, 2018) ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1919 yılında boşluğu İngilizler doldurmuş ancak daha sonra bölgenin Azerbaycan'a bağlılığını kabul ederek geri çekilmişlerdir (Imranlı-Lowe, 2022). Mart 1920'nin sonlarında Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin

ayaklanması üzerine Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki karmaşadan faydalanan On Birinci Kızıl Ordu 28 Nisan'da Bakü'ye girmiş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yaklaşık 23 ay gibi kısa bir bağımsızlık sürecinden sonra, SSCB'nin bir parçasına haline gelerek Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) olmuştur. Mayıs 1920'nin sonunda ise Kızıl Ordu Karabağ'a girerek Ermenistan ile nihai antlaşma yapılana kadar bölgeyi işgali altında tutmuştur. Ancak Kızıl Ordu'nun Aralık 1920'de Ermenistan'ı da işgal etmesi üzerine Karabağ sorunu bir gecede Sovyetlerin bir iç meselesi haline dönüşmüştür. 1921 yılında yapılan antlaşmayla Dağlık Karabağ bölgesi önce Ermenistan'ın bir parçası olarak kabul edilmiş ancak özellikle Azerbaycan Komünist Partisi lideri Neriman Nerimanov'un muhalefetine de etkisiyle 1923 yılında Azerbaycan SSC'ye bağlı özerk bir bölgeye dönüştürülmüştür (Yoshimura, 2024).

Sovyetler Birliği döneminde, Ermenistan'ın genişlemesi ve "Büyük Ermenistan" ideali doğrultusunda, "Türksüz Ermenistan" hedefiyle Müslüman nüfusun bölgeden temizlenmesi ve bu doğrultuda alt yapı oluşturulması gibi politikalar izlenmiştir. Bu politikaların bir sonucu olarak, 23 Aralık 1947 tarihinde alınan 4083 sayılı kararla Azerbaycan Türkleri, tarihsel olarak yerleşik oldukları topraklardan göç ettirilmiş ve özellikle Karabağ ve Nahcivan bölgelerine Ermeniler yerleştirilmiştir. Bu bilinçli göç politikası, bölgeye Ermeni nüfusunun yerleştirilmesi ve toprak iddialarının güçlendirilmesi amacıyla uygulanmıştır (Çakmaklı-Mehdiyev, 2015). Sonuç olarak, 1960'lardan itibaren Ermeniler, Dağlık Karabağ ve Nahcivan bölgelerinde toprak iddialarında bulunmaya başlamışlardır.

1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle Dağlık Karabağ Özerk Oblastı (bölgesi) 20 Şubat 1988'de Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak istediğini belirtmiştir. Ancak SSCB Yüce/Yüksek Sovyeti bu başvuruyu reddederek Dağlık Karabağ'ın önce Azerbaycan'a bağlı kalması kararını almış, Ocak 1989'da ise bölgeyi doğrudan merkeze bağlamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan'ın 1991'de bağımsızlıklarını yeniden kazanmaları sonrasında 26 Kasım 1991'de Azerbaycan, Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırarak doğrudan kendisine bağlı olduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Ermeniler "Yukarı Karabağ Özerk Cumhuriyeti" adıyla bağımsızlık kararı aldıklarını açıklamışlardır. 1992 yılında Rusya Federasyonu'nun bölgeden çekilmesi ile var olan karışıklık doğrudan savaşa dönüşmüş ve Ermeniler Rusya'nın da yardımıyla 1992-1994 döneminde Dağlık Karabağ'da beş (Hankenti, Ağdere, Şuşa, Hocalı, Hocavent) ve çevresinde de yedi rayon (Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan, Cebrail, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri) olmak üzere toplam 12 bölgeyi (Sapmaz ve Sarı, 2012) ve dolayısıyla Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'sini işgal etmiş ve bunun sonucunda bir milyona yakın Azerbaycan Türkü mülteci durumuna düşmüştür. 1994 yılında Rusya'nın arabuluculuk girişimiyle Bişkek'te imzalanan protokolle ateşkes ilan edilmiş ancak 2020 yılındaki son savaşa kadar ateşkes binlerce kez ihlal edilmiş ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

1988-1994 yılları arasındaki çatışmanın bölgesel bir savaşa evrilebileceği endişesiyle uluslararası alanda birçok adım atılmasına rağmen ne yazık ki sorun barışçıl yollarla çözülememiştir. 1992 yılında oluşturulan AGİT Minsk grubunun Ermenilerin Azerbaycan topraklarını boşaltmasını içeren “Acil Eylem Planı” başta olmak üzere birçok kısmi çabası Kafkaslardaki etkinliğine gölge düşürecek tedirginliğiyle çoğu zaman Rusya tarafından engellenirken BM Güvenlik Konseyi’nin 1993 yılında Dağlık Karabağ’daki Ermeni askeri birliklerinin derhal çekilmesi için almış olduğu 822, 853, 874 ve 884 no’lu dört karar da Ermenistan tarafından sürekli olarak ötelenmiştir (Caferov ve Aslanlı, 2016).

1994 Bışkek Mutabakatı’ndan sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında küçük çaplı onlarca çatışma yaşanmasına rağmen, 2010, 2016 ve 2018 yıllarında kapsamlı kabul edilebilecek cephe savaşları gerçekleşmiştir. 2016 ve 2018 yıllarındaki çatışmalarda Azerbaycan küçük bir bölgeyi Ermeni işgalinden kurtarıırken son olarak 2020 yılının Temmuz ayında Karabağ’ın kuzeyindeki Tovuz sınır hattında Ermenistan tarafından başlatılan saldırılarda 12 Azerbaycan askeri hayatını kaybetmiştir. Aynı yılın Eylül ayındaki benzer çatışmalardan sonra ise Azerbaycan topyekûn bir mücadele başlatmış ve 44 gün süren savaşta Azerbaycan tartışmasız bir zafer kazanarak toprak bütünlüğünü büyük oranda sağlamıştır (Sarıkaya, 2021). Rusya’nın arabuluculuğuyla 10 Kasım 2020’de Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan 9 maddelik anlaşmayla alınan zafer tescillenmiş ve tarafların mevcut konumlarında kalacakları teyit edilmiştir. Anlaşmanın tek handikabının Rus barış koruma gücünün 5 yıl boyunca bölgede konuşlandırılmasına dair madde olduğu tartışılmaktadır. Zira bu madde hem Azerbaycan’ın bölgedeki ulusal egemenliğini tam anlamıyla sağlamasına engel olabilmekte hem de Rusya’nın eski Sovyet coğrafyası olarak gördüğü bu bölgeyi askeri üs olarak kullanabileceğine dair endişeleri beraberinde getirmektedir (Sarıkaya, 2021). 2020’de başlatılan işgal topraklarının kurtarılma süreci Eylül 2023’te Hankendi ve civar bölgelerde Azerbaycan’ın yürütmüş olduğu antiterör operasyonlarıyla sonuçlanarak bölgede tam egemenlik sağlanmış ve Dağlık-Karabağ sorunu bu sayede tarihe gömülmüştür (Hamzaoğlu, 2023).

Dağlık Karabağ Savaşlarında İnan’ın Tutumu

1992-1994 arası dönemde Ermenistan’ın hukuka aykırı bir şekilde işgal ettiği ve 2020 yılındaki savaşla Azerbaycan’ın zaferi ile sonuçlanıncaya kadar iki devlet arasında kanlı çatışmalara neden olan Dağlık Karabağ, bölgesel ve küresel aktörlerin de üzerinde yoğunlaştığı bir konu olmakla beraber İnan hem Azerbaycan’a hem de Ermenistan’a komşu olduğu için Dağlık Karabağ savaşlarındaki tutumu en çok merak edilen ülkelerden birisi olmuştur.

Ermenilerin Karabağ’ın dağlık kesimlerinde Ermeni nüfusunun sayıca fazla olmasını bahane ederek 1988 yılında başlattığı savaş, SSCB’nin çöküşünden sonra da devam etmiş ve Hocalı başta olmak üzere

Ermenilerin birçok yerde gerçekleştirmiş olduğu katliamlarda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. İran gerilimin artması üzerine 15 Mart 1992’de Tahran’da tarafları bir araya getirerek ateşkes için memorandum imzalanmasını sağlamış, ateşkes anlaşması ise 8 Mayıs’ta İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani’nin bizzat katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak anlaşmanın imzalanmasından yalnızca bir gün sonra 9 Mayıs’ta Ermeniler Şuşa’ya saldırıda bulunmuş ve katliam yapmıştır. İran Ermenistan’ın bu işgalini kınadığını ve “Karabağ’ın Azerbaycan’ın bölünmez toprağı olduğu” açıklamasını yapmasına rağmen Ermeniler 17 Mayıs’ta Laçın’i, daha sonra Kelbecer’i ve adım adım tüm Karabağ’ı işgal edene kadar durmamıştır (Akdevelioğlu, 2004). İran işgaller karşısında Ermenistan’ı kınamasına, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğine dair açıklamalar yapmasına ve “aktif tarafsızlık” söylemini vurgulamasına rağmen, pratikte yine “tarafli tarafsızlık” stratejisiyle el altından Ermenileri desteklemiştir. Zira bu dönemde İran Türk blokajı uygulanan Ermenistan’ı mağdur etmemek adına, savaş döneminde silah ve askeri malzeme sağlamanın yanında gaz tüpü, gaz yağı sobaları gibi birçok ihtiyaç maddesini de tedarik etmiştir (Priego, 2007).

İran’ın savaşta arabulucu bir rol üstlenerek tarafsız olduğunu vurgulamasının temel nedenlerinden biri, kuzeyindeki potansiyel büyüyen savaşın ülkeyi mülteci akınına maruz bırakmasını istememesiydi. Diğer taraftan Azerbaycan ve Ermenistan arasında tarafsız bir konum üstlenerek ve her iki komşusu üzerinde baskı kurarak güç dengesini korumak ve bu sayede kendi ulusal çıkarlarını korumak istiyordu. Özellikle Türkiye’nin bölgede artan etkinliğinden rahatsız olan İran, Ermenistan ile dostane ilişkiler geliştirerek bir denge mekanizması oluşturmayı hedeflemiş ve halen bu yönde çaba sarf etmektedir.

1994 yılında Rusya’nın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen ateşkestten sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında çok sayıda küçük çaplı savaş çıkmış ancak 27 Eylül-10 Kasım 2021 tarihleri arasında yaşanan ve kimilerine göre 2. Karabağ Savaşı (Taşçıoğlu, 2023; Öğüt, Ülkü, 2023), kimilerine göre 44 gün savaşı (Sarıkaya, 2020) olarak literatüre giren savaş Azerbaycan’ın kesin zaferi ile sonuçlanarak sorunu bitirmiştir. İran’ın bu savaşta takındığı tutum ise yine eleştirilere neden olmuştur.

İran 27 Eylül’de başlayan savaşta taraflara derhal ateşkes çağrısında bulunmuş ancak bir yandan da Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü politikasını desteklediğini ifade ederek aslında kendisiyle çelişmiştir. Diğer taraftan tarafsız bir arabulucu rolü oynamak istediğini belirtmesi de aslında bu savaşta Ermenistan’ın tarafında olduğunu göstermiştir. Zira gerek AGİT kararları gerekse BM’nin almış olduğu kararlar zaten Azerbaycan’ın haklılığını ortaya koyan kararlardı. Dolayısıyla İran’ın bu savaşta da tarafsız olduğunu ve mevcut statükonun devamından yana olduğunu yansıtan davranışları, önceden kabul ettiği (Motemedi, 2020) BM ve diğer uluslararası kararları ciddiye almadığını ve dolaylı olarak Ermenistan’ın yanında olduğunu ortaya koymuştur.

İran, savaşın başlarında kendi sınırları içindeki Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'a yönelik protesto eylemlerini anlamak yerine, eylemi gerçekleştirenleri tutuklama ve hapsedme gibi adımları tercih etmiştir. (Sarıkaya, 2021) Süreç içerisinde bekle-gör politikası izleyen İran, Azerbaycan'ın zafere yaklaştığının net bir şekilde anlaşılmasının ardından 3 Kasım'da Dini Lider Ali Hamaney'in "Azerbaycan'ın 30 yıldır işgal altında olan topraklarını kurtarmasının hakkı olduğu" ifadeleriyle Azerbaycan'ın yanında bir tavır sergilememiştir (Sapmaz, 2022). İran izlediği bu pragmatist yaklaşımla kazananın yanında tutum takınarak işgal altındaki toprakları "Müslüman topraklar" olarak nitelendirmiş ve kendisini savaş sonrası düzenlemelerde avantajlı bir konuma çekmek istemiştir (Azizi ve Isachenko, 2023).

İran'ın teokratik devlet yapısı ve Şii ideolojinin devlet içerisindeki etkisinin tartışmasız olduğu gerçeği dikkate alındığında Dağlık Karabağ savaş(lar)ında Hristiyan Ermenilerin yanında yer alması ironik durmaktadır. Ancak İran'ın bu savaştaki tutumunu ideolojiden ziyade pragmatizm belirlemektedir. Öncelikle İran yukarıda da değinildiği üzere kendi sınırları içindeki yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türk'ünün Azerbaycan'ın olası bir zaferinden etkilenerek kendisi için bir güvenlik zafiyeti doğurmasından endişelenmiştir. İkincisi, İsrail ve Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alarak öne çıkan aktörler olması İran'ı hem bölgesel düzeyde geri plana itmiş hem de İran Bakü'nün özellikle İsrail ile olan yakın ilişkilerini yine kendisine karşı bir güvenlik tehdidi olarak hissettiği için dengeleyici unsur olarak el altından Ermenistan'ı desteklemiştir (Mearaji, 1399). Son olarak Ermenilerin İran'daki sosyal, siyasi ve ekonomik etkileri ve Ermeni yumuşak gücü İran'ın savaştaki tutumunda etkili olan unsurlardandır. Özellikle İran'daki Ermeni dil okullarının varlığı, parlamentodaki temsil kabiliyetleri, Ermeni lobisinin bürokrasideki etkisi gibi unsurlar İran'daki milliyetçi Türklerin sınırlı sosyal ve siyasi etkinlikleriyle kıyaslandığında Ermeni etkisinin açık ara önde olduğu görülmektedir (Gafarlı, 2020).

HİNDİSTAN'IN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE ONU ERMENİSTAN'A DOĞRU İTEN DİNAMİKLER

Bölgesel ve coğrafi koşullar göz önünde bulundurulduğunda Hindistan ve Güney Kafkasya'nın birbirinden uzak coğrafyalar olduğu herkesçe bilinmektedir. Özellikle Güney Kafkasya'nın uzun bir süre Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalması ve Sovyetlerin çöküşünden sonra ise bölgenin siyasi istikrarsızlık, iç savaş, ekonomik çöküş ve bölge içi silahlı çatışmaları içeren çalkantılı bir yapıya sahip olması muhtemelen Hindistan'ın bölgeyle etkileşimini beklemeğe almasına neden olmuştur. Yani Güney Kafkasya devletleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri sürece kadar ki dönemde Hindistan'ın Orta Asya hedefleri ve Doğu'ya hareket edilmesi yönünde kabul ettiği stratejiye benzer ve kamuya açık olan bir Güney Kafkasya politikası bulunmamaktaydı (Malhotra, 2021).

Ancak zaman geçtikçe ve Güney Kafkasya bölgesinin yerleştiği coğrafi konum dikkate alındıkça söz konusu bölgenin Hindistan'ın kendisini İran platosu (Uluslararası Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru veya INSTC olarak anılır) üzerinden Avrupa'ya bağlayacak bir ulaşım koridoru inşa etme hırısının anahtarı haline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda Hindistan'ın Güney Kafkasya ile bağlantısının Ermenistan üzerinden kurulduğunu söylersek yanılmış olmayız. Bu yapılan akademik çalışmalardan kolayca anlaşılmaktadır. Örnek gösterilecek olursa Radhika Lakshminarayanan ve Tigran Yepremyan tarafından kaleme alınan makalede bölgesel jeopolitik ve jeoekonomik eğilimler ile önemli uluslararası konulardaki tutarlı konumların bir sonucu olarak Güney Kafkasya bağlamında Hindistan-Ermenistan ilişkilerini önemli kılan etkenler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Lakshminarayanan ve Yepremyan, 2023):

1. Pakistan'ın dünyada Ermenistan'ın bağımsızlığını resmen tanımayı reddeden tek ülke olmasına karşın Hindistan'ın Ermeni soykırımını resmi olarak tanınması iki devlet arasındaki güveni daha da artırmaktadır.
2. Türkiye ve Azerbaycan'ın Pan-Türkizm söylemi, Hindistan'ın INSTC girişimi bağlamında hayati bir ülke olan İran'la gerginlik yaratmaya devam etmektedir. Çünkü İran, Türkiye ve Azerbaycan'ı bu ayrılıkçı hareketi teşvik etmekle ve İran'ın Azerbaycan eyaletinde Pan-Türk fikirleri desteklemekle suçlamaktadır.
3. Azerbaycan ve stratejik partneri olan Türkiye Keşmir meselesinde Pakistan'ı desteklerken, Hindistan Kıbrıs, Ermenistan ve Yunanistan ile iyi ilişkiler sürdürmekte ve Ermenistan da Hindistan'ın Keşmir konusundaki pozisyonunu tamamen savunmaktadır.

Aynı zamanda Neeraj Trivedi tarafından kaleme alınan makalede ise Hindistan-Ermenistan ilişkilerini şekillendiren bir diğer etkenin Güney Kafkasya'da artan Çin etkisinden kaynaklandığına vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda, Trivedi'nin Hindistan'ı Ermenistan'a doğru yönlendiren nedenler arasına eklediği iki madde aşağıdaki gibidir (Trivedi, 2021):

1. Azerbaycan ana karasını Nahçıvan özerk bölgesine bağlamaya yönelik ateşkes anlaşmasının bir parçası olarak Ermenistan tarafından sağlanması kabul edilen Zengezur koridoru (Mehri), aynı zamanda Çin'in İran'ı bypass eden Kuşak ve Yol Girişimi projesi için alternatif bir rota da sağlayabilir.
2. Çin, drone ve karşı drone teknolojileri için Ar-Ge'ye büyük yatırımlar yapmaktadır. Bu da önümüzdeki zaman dilimlerinde Pakistan-Çin-Türkiye arasında bu alanlarda büyüyen bir bağ ve işbirliğinin habercisi olabilir.

Özellikle yukarıda adı geçen Keşmir sorunu bağlamında Hindistan tarafını endişelendiren bir diğer siyasi gelişme ise Azerbaycan-Türkiye-Pakistan üçlü işbirliği platformunun geliştirilmesi ve bunun daha da ileriye taşınması olanağına ilişkindir. Hatta bununla ilgili Hindistan'ın önde gelen gazetelerinden *Economic Times*'ta Pranab Dhal Samanra, "Hindistan, üç kardeşin Ermenistan ve başka yerlerdeki tehlikeli maceralarını görmezden gelemez" başlıklı bir makale yazmıştır. Samara, Azerbaycan-Türkiye-Pakistan ekseninin Güney Kafkasya'da sağlamlaştırılması halinde güneye doğru ilerleyeceği ve mevzubahis ülkelerin Keşmir dahil diğer alanlarda işbirliği yapacağı konusunda uyarmıştır (Tashjian, 2022).

Bu kapsamda şöyle bir kaniya varılması mümkündür. Tüm siyasi etkenler ve jeopolitik değişimler ekseninde Hindistan'ın Ermenistan politikasını yeniden ve ikili ilişkileri daha da ileriye götürecek şekilde yenilemesinin esas nedeni hala ihtilafı bölge olarak kalan Keşmir sorununa ilişkindir. Çünkü Hindistan, Karabağ'daki çözüm sürecinin Keşmir meselesine bir örnek olarak sunulmasından endişe duymaktadır. Bu nedenle, Keşmir sorunuyla Karabağ meselesi arasında bir bağlantı kurulması, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Aynı Sorunun İki Farklı Yüzü: Keşmir ve Karabağ İhtilafının Benzerliği

Kalıcı rekabetler, genellikle bir nesil veya daha uzun bir süre boyunca devam eden ve birden fazla kriz ve savaşa sahne olan stratejik çatışmalarla karakterize edilmektedir. Bu tür rekabetler, Güney Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan ve Güney Asya'da Hindistan-Pakistan arasında görüldüğü gibi somut örneklerle açıklanabilir. Söz konusu devletler arasında mevcut olan sorunların soruna taraf olan devletleri karşı tarafla ilişkilerini stratejik boyutta ilerletmeye doğru itmesi uluslararası ilişkiler kapsamında olağan bir durumdur. Bunda hem tarafların ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurmasının hem de sahip oldukları etnik ve dini bağların büyük etkisi olduğu söylenebilir. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda ezeli rakipler olan Hindistan ve Pakistan'ın ihtilafı komşular olan Ermenistan ve Azerbaycan'la neden bu kadar yakın ilişkiler içinde olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Hindistan'ın Karabağ ihtilafına müdahil olma kararı iki faktörden kaynaklanmaktadır: Bunlardan birincisi stratejik (Keşmir meselesine yönelik), diğeri ise ekonomiktir. Bunların yanında ülkenin İslam'la olan karmaşık geçmişi de etkili olan dinamikler sırasında sıralanabilir. Azerbaycan'ın 2020 yılındaki Karabağ zaferi, Yeni Delhi'nin Kafkasya'da jeostratejik olarak algıladığı dengeyi altüst ederek onun için tehlike çanlarının çalmaya başladığını göstermiştir. Burada Türk-Müslüman nüfuzunun artmasından çekinen Hintli liderler, bir kez daha dengeleyici bir bölgesel güç olarak hareket edebileceğini umdukları Ermenistan'la işbirliğini artırma gerekliliği düşüncesine yönelmişlerdir. Yerel bir çatışmada gayrimüslim

bir tarafın yanında yer alma eğilimi Hindistan'ın İsrail, Sırbistan ve Myanmar'a verdiği destekte de görülmüştür (Petersen, 2023).

Bu kapsamda Karabağ savaşı ile Keşmir meselesi arasındaki bağlantının kurulması adına öncelikle bu soruna kısaca değinmek gerekmektedir. 1947 yılında İngiliz mandasında olan Hint imparatorluğunun bölünmesi sonucunda Hindistan ve Pakistan gibi bağımsız iki devlet ortaya çıkmış ve Müslüman çoğunluklu bölgelerin Pakistan'ı, gayrimüslim çoğunluklu bölgelerin ise Hindistan'ı oluşturması kararlaştırılmıştır (Mangrio, 2012). Ağırlıklı olarak Müslüman nüfustan oluşan Jammu ve Keşmir bölgesi, yapılan bu bölünmeden sonra hem Hindistan hem de Pakistan tarafından talep edilen bir bölgeye dönüşmüştür.

Keşmir'deki temel çatışma iki yönlüdür: Hindistan ile Pakistan arasında Keşmir konusunda yaşanan toprak anlaşmazlığı ve Keşmir'de Hindistan devletine karşı bir iç meydan okuma. 1948 yılından itibaren hem Hindistan hem de Pakistan tarafı Keşmir meselesini BMGK (genel kurulu kastediyorsan açıkça belirtmelisin) önünde müzakereye çıkarmış; Pakistan tarafı Keşmir'in Hindistan yönetimi altında kalmasının yasal olmadığını dile getirirken; Hindistan da Pakistan destekli grupların Jammu ve Keşmir bölgesinde illegal eylemlerde bulunduğunu iddia etmiştir. Daha sonra Pakistan BM GK'ye şikâyetle bulunmuş ve Hindistan'ın illegal halk oylamasını esas alarak, bölgeyi anayasal olarak kendi topraklarına katma hazırlığında olduğunu iddia etmiştir (Bennelt ve Oliver, 2021). Ardından söz konusu mesele 1960'lı yıllar boyunca defalarca BM GK tarafından gündeme alınmış, ancak çözüm ekseni nihai sonuca varılması mümkün olmamıştır.

Taraflar yeniden savaşın eşiğine gelmiş ve meydana gelen Hindistan-Pakistan savaşının ardından Pakistan 1971 yılında Bangladeş'te yenilgiye uğramıştır. Temmuz 1972 tarihinde Hindistan Başbakanı Indira Gandhi ve Pakistan Devlet Başkanı Z.A. Butto, Simla Anlaşması'nı imzalamıştır. (Habibullah, 2020) 1972 yılında yapılan bu anlaşma uyarınca bölgenin neredeyse üçte ikisi Hindistan'ın kontrolüne bırakılmıştır (RFERL, 2021). Geçen süre zarfında taraflar arasında defalarca ateşkes ihlal edilmiş ve BM GK her iki tarafa kalıcı ateşkes çağrısında bulunmuştur. 2000'li yıllarda da ihtilafli bölge olarak kalan Keşmir meselesindeki anlaşmazlık devam etmiş ve 2019 yılında Güney Asya'nın nükleer silahlı rakipleri Hindistan ve Pakistan yeniden karşı karşıya gelmiştir.

Söyle ki Hindistan Başbakanı Narendra Modi'nin Hindu milliyetçi hükümeti, bölgeyi yarı özerk statüsünden çıkararak ayrı anayasasını iptal etmiş ve iki federal birime bölmüştür. Hindistan hükümetinin ağustos ayında Keşmir'e ilişkin aldığı kararı Keşmir'de pek beğenilmese de Hindistan'ın geri kalanında coşkuyla karşılanmıştır. Ağustos 2019 tarihinden bu yana Yeni Delhi, Pakistan tarafından yönetilen Keşmir'in statüsünü tartışmak dışında, Keşmir sorunu konusunda Pakistan'la görüşme yapmayacağını

defalarca duyurmuş, aynı zamanda Pakistan da Keşmir'in yenilenen statüsünün kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir (Jacob, 2020).

Bu durum Güney Kafkasya ekseninde Azerbaycan-Ermenistan arasında yeni çözüme kavuşturulmuş Karabağ meselesiyle benzerlik teşkil etmektedir. Buradan hareketle her iki sorun arasındaki benzerliklerin aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür:

1. Özellikle 2016 yılının Nisan ayında Azerbaycan-Ermenistan arasında meydana gelen dört günlük savaştan sonra taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalanırsa da sözde Artsakh Cumhuriyeti tarafından yeni anayasa kabul edilmiş ve söz konusu bölgenin statüsünün değerlendirilmesi meselesi gündeme getirilmiştir. Bununla da Azerbaycan tarafı yeni bir savaşa tahrik edilmiştir. Ancak, bu zaman resmi Bakü'nün tutumu İslamabad'ın tutumuyla aynı olmuş, Karabağ bölgesinin statüsünün müzakereye açık bir konu olmadığını ve Azerbaycan tarafının bunu hiçbir zaman kabul etmeyeceğini yinelemiştir. Yani hem Pakistan hem de Azerbaycan tarafı soruna ilişkin statü meselesinin gündeme bile getirilmeyeceği konusunda ortak paydada birleşmektedir.
2. Her iki sorun iki milliyetçilik arasındaki çatışmaya ilişkin meydana gelmiştir. Bu kendini Karabağ bağlamında Ermenistan'ın *Türksüz Karabağ* stratejisi ekseninde gösterirken; Keşmir bağlamında ise Hindu çoğunluğun yönetimi altında kalan Müslümanların baskı altına alınacağı inancı üzerine kurulmuştur (Chenoy, 2006).
3. Hem Keşmir sorununun hem de Karabağ meselesinin çözümünde BM GK başarısız olmuştur. Şöyle ki BM GK tarafından Keşmir sorununa ilişkin ihtilafli bölgeye barışı koruma gücü gönderilse de taraflar arasında arabuluculuk yapılamamış ve sorunun çözümü için BM tarafından ileri sürülen halk oylaması (plebisit) teklifi de uygulanamamıştır (Security Council Report, 2024). Benzer şekilde Karabağ meselesine ilişkin BM GK tarafından 822, 853, 874 ve 884 sayılı işgalin durdurulmasına ilişkin kararlar (US Department of State, 2024) alınmasına rağmen barış yoluyla bu sorunun çözüme kavuşturulması mümkün olmamış, Ermenistan'ın ateşkesi ihlal etmesi sonucu Azerbaycan meşru müdafaa hakkını kullanarak askeri müdahale yoluyla adaleti sağlamıştır.
4. Hindistan Keşmir meselesinin çözümünün üçlü ekseninde müzakere edilmesinden yanadır. Dolayısıyla Keşmir de ayrıca bir taraf olarak Hindistan tarafından kabul edilirken, Pakistan ise Keşmir'in ayrıca bir taraf olmadığını ve sorunun çözümü için BM tarafından sunulan halk oylamasında iki taraf devletin yer alması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Hindistan'ın tutumu Ermenistan'ın tutumuyla benzerlik arz etmektedir. Çünkü Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi iddiasında bulunurken Ermenistan tarafı üçüncü bir taraf devlet olarak Artsakh'ı göstermeye çalışmış ve bu Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. Resmi Bakü, eğer sorunun

çözümüne yönelik halk oylaması yapılacaksa bu Azerbaycan tarafının iştirakiyle mümkündür gibi açıklamada bulunmuştur. Ancak 2020 yılında çözüme kavuşturulan Karabağ sorunuyla birlikte statünün belirlenmesi gibi iddialar da gündemden kaldırılmıştır. Bundan dolayı Hindistan tarafı Karabağ'ın Keşmir meselesine rol modeli oynayacağından endişe etmekte ve bölgedeki varlığını somutlaştırmayı Ermenistan üzerinden planlamaktadır.

SONUÇ YERİNE: GELECEĞE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

İran ve Hindistan'ın Karabağ meselesine yönelik tutumlarını karşılaştırarak ele alan bu makalede, iki ülkenin Güney Kafkasya'daki çıkarlarının belirli açılardan örtüştüğü görülmektedir. Özellikle, her iki devletin de bölgedeki etkilerini artırma ve siyasi iletişim kanallarını geliştirme çabaları dikkate alındığında, İran ve Hindistan'ın Güney Kafkasya'da dengeli bir strateji izlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, hem İran hem de Hindistan, bölgedeki rolünü güçlendirme hedefiyle hareket etmekte ve çıkarlarını dengeleme arayışındadır.

İran, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya'daki değişen jeopolitik dinamiklere uyum sağlamak amacıyla dış politika stratejisinde değişiklikler yapmasına rağmen, Karabağ meselesi özelinde taraflar arasında patlak veren büyük çaplı savaşlar sırasında izlediği tutumda belirgin bir değişiklik olmamış ve bu krizlerde söylem ve eylem retoriğini çoğunlukla aynı çıkarlar ve hedefler doğrultusunda uygulamaya devam etmiştir. Özellikle 2020'deki son Karabağ savaşı sonrasında Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki varlığının pekişmesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü'de düzenlenen askerî geçit töreninde okuduğu "Araz'ı ayırdılar" şiiri, İran tarafından bölgede Türk milliyetçiliğinin ve bölücülüğünün sinyali olarak algılanmıştır. Bu gelişme, İran'ın sınırları içinde yaşayan yaklaşık 30 milyon Azerbaycan Türkü'nün kuzeye yönelmesinden veya Kuzey Azerbaycan'ın onlara ulusal kimlik bilinci aşılmasından duyduğu derin endişeleri tetiklemiştir. Bu bağlamda, İran "tarafli tarafsızlık" stratejisini sürdürerek, Karabağ savaşı sürecindeki dengeli görünümünü korumaya çalışmıştır. İran'ın Karabağ savaşına yönelik tutumunu şekillendiren ve onun bölgedeki sorun çözücü rolünü zayıflatan unsurlar ise şu şekilde kategorize edilebilir:

- 1. Azerbaycan'ın Siyasi Yapısı:** Azerbaycan'ın demokratik ve laik bir devlet yapısını benimsemesi, Batılı güçlerle, özellikle İran'ın "küçük şeytan" olarak adlandırdığı İsrail ile geliştirdiği işbirliği, İran için önemli bir endişe kaynağıdır.
- 2. Azerbaycan-Türkiye İlişkileri:** Azerbaycan ve Türkiye arasındaki stratejik müttefiklik, özellikle son gelişmeler çerçevesinde daha da güçlenmiş ve Güney Kafkasya'daki Türkiye'nin konumunu pekiştirmiştir.

3. **Ermenistan'ın Dengeleme Çabaları:** Azerbaycan'ı dengelemeye çalışan Ermenistan, İran'a ekonomik ve stratejik bağlamda ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, İran'ın Ermenistan ile ilişkilerini güçlendirme arayışına zemin hazırlamaktadır.
4. **İran'ın Arabuluculuk Rolü:** İran, bölgede arabuluculuk misyonu üstlenme ve yeni oluşturulacak stratejik platformların öncüsü olma isteğini taşımaktadır. Bu, İran'ın bölgedeki etkisini artırma çabasıyla ilişkilidir.

2000'li yılların başında Hindistan'ın Güney Kafkasya'daki varlığı, özellikle Ermenistan üzerinden kültürel ilişkiler çerçevesinde gelişim göstermekteydi. Bu dönemde Güney Kafkasya ile Hindistan arasındaki etkileşim oldukça sınırlıydı ve Yeni Delhi'nin bölgede anlamlı bir etki yaratması pek olası görünmemekteydi. Ancak 2020 yılında meydana gelen Karabağ savaşı, Türkiye, Azerbaycan ve Pakistan arasında stratejik ortaklığın kurulması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Aliyev'in Keşmir meselesinde artan Hindistan karşıtı tutumları Hindistan'ın hesaplarını değiştirmiştir. Buradan hareketle Güney Kafkasya'ya Ermenistan üzerinden giriş kartı elde etmeye çalışan Hindistan resmi ve toplumsal düzeyde önemli adımlar atmıştır.

Bu bağlamda, Hindistan'ın resmi yetkilileri savaş sırasında ve sonrasında tarafsız sessizlik stratejisiyle Ermenistan'a destek verirken, Hindistan halkı açık ve net bir şekilde sosyal medya platformlarında Ermenistan yanlısı tutumlarını dile getirmişlerdir. Bu durumda, Azerbaycan-Pakistan yakınlığının ve çözüme kavuşturulmamış Keşmir meselesinin büyük etkisi olduğu açıktır. Ancak, mevcut koşullar göz önünde bulundurulduğunda, Hindistan'ın Güney Kafkasya'daki sözde tarafsız sessizliğinin bedelsiz olmayabileceği görülmektedir. Eğer Hindistan, Ermenistan'ın yenilgisini tarafsız sessizlik stratejisiyle desteklemeye devam ederse, bu durum, askeri, diplomatik ve ekonomik destek arayışında olan diğer ülkeler için olumsuz bir sembol oluşturabilir. Ancak, Ermenistan'ın Karabağ'daki son yenilgisinin Hindistan'ın Güney Kafkasya'daki hedeflerinin tamamen yok olması anlamına gelmediği de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, Hindistan'ın Güney Kafkasya eksenindeki dış politikasını yeniden şekillendirirken aşağıdaki hususları göz önünde bulundurması önemlidir:

1. Karabağ'daki yenilginin bölgenin jeopolitik dengesini değiştirdiğini kabul etmesi;
2. Karabağ konusunda tarafsız bir duruş sergilemesi gerektiğini unutmaması;
3. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki diplomatik etkileşimi ve barışçıl diyalogu teşvik ederek stratejik çıkarlarını güvence altına alması.

Buradan hareketle, sırasıyla “tarafsız sessizlik” ve “tarafli tarafsızlık” stratejilerini benimseyerek Karabağ meselesi bağlamında tutumlarını örtük bir şekilde ortaya koyan Hindistan ve İran'ı ortak paydada birleştiren dinamikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Ekonomik bağlamda: Zengezur koridorunun açılmasına müteakip Azerbaycan'ın Nahçıvan'la olan kara bağlantısı kurulmuş olacak ve aynı zamanda Orta Asya devletlerine ulaşım bu güzergâh üzerinden sağlanacaktır. Bu durumda, bağlantıyı sağlayacak devletin büyük olasılıkla Türkiye olması beklenmektedir. Bu nedenle İran koridorun açılmasına karşı çıkararak transit geçişi sağlayan ülke konumunu korumaya çalışmaktadır. Hindistan tarafı ise Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan, Orta Asya ve Kafkaslardan geçen demiryolu ve karayolu ulaşım sistemlerinde önemli bir rol oynamak istemekte ve buradan ekonomik fayda elde etmeye çalışmaktadır.

Güvenlik bağlamında: İran'ın Güney Kafkasya'daki yeni durumu ulusal güvenlik tehdidi olarak görmesine neden olan konu Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin askeri-teknik ve güvenlik alanındaki iş birliğini de içerecek şekilde geliştirilmesidir. Hindistan ise güvenlik bağlamında bölgede aktifleşen ve yeni oluşturulan Pakistan-Türkiye-Azerbaycan üçgenini tehdit olarak algılamaktadır.

Stratejik bağlamda: Savaşın sonra ortaya çıkan jeopolitik durumun Türkiye ve Pakistan gibi bölgesel aktörler tarafından domine edilmesiyle İran, bölgede mevcut konumunu korumaya çalışırken, diğer taraftan Hindistan da askeri alanda Rusya'nın yerini almak istemektedir. Aynı zamanda İran, Karabağ savaşının Güney Azerbaycan'daki Türk ulusu üzerinde birleştirici ve bütünleştirici bir etki yaratacağından endişe duyarken; Hindistan, Karabağ meselesinin Keşmir sorununa örnek çözüm modeli olacağından çekinmektedir.

Söylem ve eylemler bağlamında: Özellikle savaşın sonraki dönemde Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanı tarafından dile getirilen nüanslar (Güney Azerbaycan ve Keşmir konuları dahil), İran tarafından Pan-Türkizm olarak; Hindistan tarafından ise Keşmir meselesi bağlamında ayrılıkçılık olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, her iki ülkeyi Ermenistan bağlamında pozisyonlarını güçlendirme yönünde teşvik etmektedir.

Özetle, çalışmanın odak noktasını belirleyen sorular ışığında ve detaylandırılan hususlar incelendiğinde, her iki ülkenin Karabağ savaşına yönelik tutumlarının ulusal çıkarları tarafından şekillendirildiği ortaya çıkmaktadır. İran, Karabağ savaşının genel olarak Türk Dünyası için ve özel olarak kendi sınırları içinde yaşayan Türk nüfusu açısından birleştirici bir nitelik taşımasından rahatsızlık duymaktadır. Hindistan'ın ise ezeli rakibi Pakistan'ın Azerbaycan üzerinden Güney Kafkasya'da varlığını

somutlaştıracağından endişe duymaya başlamasıyla Ermenistan kartını devreye soktuğu ve bölgesel düzeyde yaşanan jeopolitik değişimlerde düzen kurucu aktöre dönüşmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- 1993 UN Security Council Resolutions on Nagorno-Karabakh. *US Department of State*. <https://20012009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm> adresinden erişildi.
- Akdevelioğlu, A. (2004). İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan politikaları. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 129-160.
- Aslanlı, K. (2017). İran-Azerbaycan ekonomik ilişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi*.
- Aydın, M. (2009). Dağlık (Yukarı) Karabağ sorunu. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası cilt II* içinde. İstanbul: İletişim.
- Azizi, H., & Hamidfar, H. (2020). Continuity and change in Iran's approach toward the Nagorno-Karabakh crisis (1997-2018). *Geopolitics Quarterly*, 16(60), 165-189.
- Azizi, H., & Isachenko, D. (2023). Turkey-Iran rivalry in the changing geopolitics of the South Caucasus, *SWP Comment*, 49, 1-6.
- Bennelt, A. L., & Oliver, J. K. (2021). *Uluslararası örgütler* (Çev. N. Uslu) (2. Baskı). Serbest Akademi.
- Caferov, N., & Aslanlı, A. (2016). Karabağ sorununda ateşkes ve Rusya. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 53, 239-260.
- Chedia, A. R. (2024). Zangezur corridor: economic potential and political constraints. *Russia in Global Affairs*, 22(1), 194-216.
- Chenoy, K. (2006). Contending nationalisms: Kashmir and the prospects for peace. *Harvard International Review*, 28(3), 24-27.
- Collier, D. (1993). The comparative method. political science: The state of discipline II, (Ed. Ada W. Finifter). American Political Science Association.
- Çakmaklı-Mehdiyev, G. (2015). Türksüz Ermenistan ideolojisinin sonuçları: Ermenistan'ın tek uluslu ve monoetnik devlete dönüştürülme süreçleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(1), 7-28.

- Ergun A. (2022). Citizenship, national identity, and nation-building in Azerbaijan: Between the legacy of the past and the spirit of independence. *Nationalities Paper*; 50(4), 813-830.
- Gafarlı, T. (2020). Iran's shifting position on Nagorno-Karabakh. *TRT World Research Centre*, 5-11.
- Garibov, M. (2006). *I. Dünya Savaşı'ndan günümüze Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ghosh, A. (2020). India's position on the Nagorno-Karabakh conflict: The challenges of a complex geopolitical landscape. *Indian Journal of International Relations*, 7(3), 101-119.
- Güler, M. Ç. (2020). Tovuz sınırında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışma ve arka planı, *SETA Perspektif*, 292, 1-6.
- Habibullah, W. (2020). Kashmir: The tragedy. *Social Scientist*, 48(7-8), 17-28.
- Hamilton, G. G. (1999). Tarihte konfigürasyonlar: S. N.Eisenstadt'ın tarihsel sosyolojisi. T. Skocpol (Ed.) (Çev: A. Fethi) *Tarihsel sosyoloji* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hamzaoğlu, H. (2023). *Azerbaycan'ın bölgesel dış politikası ve Karabağ Zaferi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Iddon, P. (2023, 11 Ocak). India is an ideal candidate for improving Armenia's Su-30 fighter jets. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2023/01/11/india-is-an-ideal-candidate-for-improving-armenias-su-30-fighter-jets/?sh=4ae2a5c3403a> adresinden erişildi.
- Iloba, B. G. (2011). The Multiple identities of Azerbaijan. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 20, 78-89.
- Imranlı-Lowe, K. (2022). Karabakh: historical background. M. H. Yavuz (Ed.). *The Nagorno- Karabakh conflict historical and political perspectives* içinde. Routhledge.
- Jacob, H. (2020). Toward a Kashmir endgame? How India and Pakistan could negotiate a lasting solution. *US Institute of Peace Special Report*, 474, 3-22.
- Khoshnood, A., Khoshnood, A. (2021). Iran's quandary on Nagorno-Karabakh. *Middle East Quarterly*, 28(2).
- Kuduban, D. A., & Kaya, M. (2018). Karabağ Sorununa uluslararası güçlerin yaklaşımları üzerine tarihsel bir değerlendirme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7(21), 923-949.
- Lakshminarayanan, R., & Yepremyan, T. (2023). Armenia-India partnership: Geopolitical and geo-economic implications in the Eurasian context. *Asia Europe Journal*, (21) 81-100.
- Lijphart, A. (1971). Comparative politics and the comparative method. *The American Political Science Review*, 65(3), 682-693.
- Malhotra, A. K. (2021). India's links with and footprints in South Caucasus. *Indian Foreign Affairs Journal*, 16(2), 121-133.
- Mangrio, N. (2012). A historical and political perspective of Kashmir issue. *The Dialogue*, 7(3), 255-264.

- Mearaji, İ. (1399). Tâsir-e tâarozat-e hoviyyeti dar tashdid monazeât siyasi: motalee moredi bohran Qarebagh. *Faslnam-e Elmi Khavarmiyân-e*, 2(104), 1-31.
- Milani, M. (2016). Iran in a reconnecting Eurasia: Foreign economic and security interests (CSIS Reports). *Center for Strategic & International Studies*, 1-25.
- Mustafayev, B. (2013). Karabağ'ın İşgal süreci ve bölgede yaşanan son olaylar çerçevesinde çözüm arayışları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 49, 281-294.
- Öğüt, S., & Ülkü, R. (2023). Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'ndaki Rolünün Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(1), 310-325.
- Özdaşlı, E. (2021). Bağımsızlığını yeniden kazanışının 30. yılında Azerbaycan. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 335-362.
- Özdaşlı, E. (2021, 13 Eylül). Azerbaycan-İsrail: Dar ama derin bir ilişki. *Fikir Turu*. <https://fikirturu.com/jeo-politik/azerbaycan-israil-dar-ama-derin-bir-iliski/> adresinden erişildi.
- Pegolo, V. (2021). The impact of the Nagorno-Karabakh conflict on the Middle East Region: Iran's policy of strategic retreat and the dangers of a new geopolitical game in the Caucasus. *The Geopolitics of Iran* içinde. Singapore: Springer Singapore.
- Petersen, S. (2023, 17 Ağustos). Perspectives: Pakistan and India wage proxy struggle in Nagorno-Karabakh. *Eurasinet*. <https://eurasianet.org/perspectives-pakistan-and-india-wage-proxy-struggle-in-nagorno-karabakh> adresinden erişildi.
- Pickvance, C. G. (2001). Four varieties of comparative analysis. *Journal Of Housing and the Built Environment*, (16), 7-28.
- Priego, A. (2007). Armenia-Iran relations and their implications for Nagorno-Karabakh. *Comentarios UNISCI*, 1. <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-72542/1comentario.pdf> adresinden erişildi.
- Rauf, S., & Tariq, M. (2023). A critical appraisal of India and Pakistan's growing engagement in the South Caucasus Region. *Regional Studies*, 41(2), 50-72.
- RFERL (2021, 16 Ağustos). Armenia reaffirms support for india over its territorial dispute with Pakistan. *RFERL*. <https://www.rferl.org/a/armenia-kashmir-nagorno-karabakh/31412485.html> adresinden erişildi.
- Rubin, M., & Majidyar, A. K. (2014). Azerbaijan's Iran problem. *The Shi'ites of the Middle East an Iranian fifth column?* içinde. United States: American Enterprise Institute.
- Sapmaz, A. (2022). İran'ın Azerbaycan'a yönelik dış politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın belirleyiciliği. *SDE Akademi Dergisi*, 2(4), 12-43.
- Sapmaz, A., & Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan tarafından kuvvet kullanım olasılığının analizi. *Güvenlik Staretejileri Dergisi*, 8(15), 1-32.
- Sarıkaya, Y. (2020). *44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ zaferi*. TASAV.

- Sarıkaya, Y. (2021). İran'ın Karabağ siyaseti: Takke düştü kel göründü. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Karabağ Armağan Sayısı*, 7(1), 84-103.
- Schäfer, P. (2023). Qualitative comparative analysis (QCA) of foreign policy narratives. *EWIS 2023 – European Workshops in international Studies – Foreign Policy Narratives*, 1-15.
- Singh, M. G. J. (2023,6 Ekim). Azerbaijan's capture of Nagorno Karabakh opens up challenges for India in the South Caucasus. *Firstpost*. <https://www.firstpost.com/opinion/azerbaijans-capture-of-nagorno-karabakh-opens-up-challenges-for-india-in-the-south-caucasus-13212652.html> adresinden erişildi.
- Souleimanov, E., & Ditrych, O. (2007). İran and Azerbaijan: A contested neighborhood. *Middle East Policy Council*, 14(2), 101-116.
- Tashjian, Y. (2022, 05 Ekim). Armenia–India Relations: From politics to arms trade. *Armenian Weekly*. <https://armenianweekly.com/2022/10/05/armenia-india-relations-from-politics-to-arms-trade/> adresinden erişildi.
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2023). İkinci Karabağ Savaşı ve sonuçları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 543-566.
- Trivedi, N. (2021). Armenia-Azerbaijan conflict: Implications for India. *CLAWS Journal*, 14(1), 85-100.
- UN Documents for Jammu and Kashmir: Security Council Resolutions. *Security Council Report*. https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Jammu%20and%20Kashmir&cbtype=jammu-and-kashmir adresinden erişildi.
- Yemelianova, G. M. (2023). The de facto state of Nagorno-Karabakh: Historical and geopolitical perspectives. *Europe-Asia Studies*, 75(8), 1336–1359.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 187-199.
- Yoshimura, T. (2024). Some arguments on the Nagorno-Karabagh history. https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no18/3_yoshimura.pdf adresinden erişildi.

A FIELD RESEARCH ON THE NEET POPULATION LIVING IN BALIKESİR PROVINCE*

Onur ÖZAYDIN², Burak DARICI³

Abstract

It is expressed that in recent years, on a global scale, the weight of sectors with high technology and knowledge content in economic activities has increased, the need for manpower has decreased due to this increase, and the employment capacity creation potential of new business areas has decreased. This situation negatively affects the labor force participation of individuals, especially young people, both in developed countries and in Turkey. At this point, the rate of the young population not taking part in education, employment or training (Not in Education, Employment or Training – NEET) stands out as an alternative indicator of the distribution and development performances of economies. While the increase in the NEET rate is essentially an economic problem, it is also a phenomenon that needs to be examined in detail in terms of its social effects. The concept of NEET is an issue that should be emphasized socially, as it refers to young people who do not or cannot participate in the workforce, whose education processes have been interrupted, and who find themselves useless and worthless. In this study, a survey scale was determined to determine the young NEET people living in Balıkesir province, empirical questions appropriate to the determined scale, demographic questions that would shed light on the detection of the problem related to the subject, and a face-to-face survey were applied within the determined sample frame. It is thought that the findings obtained in this way will contribute to clearly presenting the concept and obtaining generally valid inferences.

Keywords: Youth Unemployment, NEET, Struggle with Youth Unemployment, Employment Strategy

JEL Codes J21, J64, E24

BALIKESİR İLİNDE YAŞAYAN NEET NÜFUSA YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Öz

Son yıllarda küresel boyutta, teknoloji ve bilgi içeriği yüksek sektörlerin iktisadi faaliyetler içerisinde ağırlığının arttığı, söz konusu artışa bağlı olarak insan gücüne olan ihtiyacın azaldığı, yeni iş alanlarının istihdam kapasitesi yaratma potansiyelinin düştüğü ifade edilmektedir. Bu durum hem gelişmiş ülkelerde hem de Türkiye’de, başta gençler olmak üzere, bireylerin işgücüne katılımını olumsuz etkilemektedir. Bu noktada, eğitimde, istihdamda ya da yetiştirmede yer almayan genç nüfus (Not in Education, Employmen, or Training – NEET) oranı ekonomilerin bölünüm ve kalkınma performanslarının alternatif bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. NEET oranının artması özünde iktisadi bir sorun olduğu gibi, sosyal etkiler içermesi bakımından da detaylı olarak incelenmesi gereken bir olgudur. NEET kavramı, işgücüne katılmayan ya da katılamayan, eğitim süreçleri sekteye uğramış, kendilerini işe yaramaz ve değersiz bulan gençleri ifade etmesi açısından toplumsal olarak üzerinde önem ile durulması gereken bir konudur. Bu çalışmada Balıkesir ilinde yaşayan NEET gençlerin belirlenmesi adına anket ölçeği seçilmiş, seçilen ölçeğe uygun ampirik sorular, konu ile ilgili problemin tespitine ışık tutacak demografik sorular ile belirlenen örneklem çerçevesinde yüz yüze anket çalışması şeklinde uygulanmıştır. Bu sayede elde edilen bulguların, kavramın net olarak ortaya konulmasına ve genel geçerliliği olan çıkarımlar elde edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizlik Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan (NEET), Genç İşsizlik ile Mücadele, İstihdam Stratejisi

JEL Kodları: J21, J64, E24

* Bu çalışma Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Burak DARICI danışmanlığında Onur ÖZAYDIN tarafından “Türkiye’de NEET Olmak: Balıkesir Örneği” başlığı ile tamamlanarak 17/01/2024 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

Bu çalışma için Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Etik Kurulunun 16/01/2023 tarihli ve 2023-1 sayılı toplantısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² Dr., Bağımsız araştırmacı, ozaydinonur@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9796-8568>

³ Prof. Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, bdarici@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0765-7374>

INTRODUCTION

The World economy, which has been getting more and more globalized since the first day of the humankind has transitioned into social life, has been shaken deeply by the Great Depression after the industrial revolution and its effects have been felt all over the World. Unemployment, which has the potential to be a chronic problem not only economically but also socially, is one of the macroeconomic problems that must be addressed by governments with active policies. It is seen that young individuals that cannot participate in the workforce overtime encounters both economic and social problems. In this sense, young individuals, do not continue with their education throughout the time that they opted out of employment, do not want to attend to a course or a certificate problem in order to join the workforce and feel useless and unworthy as this process continues. It is expressed that the situation in question opens up hard to mend socio- cultural wounds. Young people that have the qualities mentioned are named NEET in the literature.

Even though the NEET concept has been created in order to define the youth at the age between 16-18 who are outside of the education, employment or job search, nowadays it is frequently used for the young people in the 15-24 age group. It is seen that the concept is defined as different age groups in different countries while the widest age groups is from 15 to 35 years. This variation of the definition brings along certain consequences. The biggest problem that arises regarding the grouping of the individuals under the NEET concept is that it tries to frame a wide range of individuals from different backgrounds, cultures and regions into a single category, rather than the age range. The inclusion of individuals from different groups and the World population getting more and more heterogenous day by day enlarges the borders of the concept.

To a certain degree, this way of separation of the population that fits in the definition of NEET has enabled the understanding of the category to evolve and over time, the emergence and development of different government led initiatives. It is important to accept that individuals with common experiences and qualities are not always a member of a homogenous subgroup. For example, it is highly possible that even though individuals with care giving responsibilities share a certain situation, they experience their situations differently and require help in different ways.

In literature it is seen that the most comprehensive studies that are about “NEET” were carried out by developed countries in Europe, America, and Australia. Developed countries carry out these researches on young people that are in adolescent health centers who are estimated to have the potential to belong in the NEET status. It is expressed that by approaching the solution of the problem from this perspective, first the

risk of social exclusion of young people is tried to be eliminated, and later the aim is to increase the economic benefits of the young people in question.

When the national literature is examined, it is observed that the number of studies that are done on the topic of NEET is quite limited. This situation had an intriguing effect on determining the topic of the study and a motivating effect at the completion of the work process. It has been understood that one of the compelling studies in Turkey regarding NEET was the specification of a field research scale within the scope of effect and cause dimensions, and another was carried out by conducting a comprehensive field research in the form of in-depth interviews and focus group studies on women in six major provinces located in different regions of Turkey.

As a result of both national and international literature review, it is noteworthy that issues that are prioritized in studies on the concept are about determining the scope of NEET and the reason to be in the NEET status. Based on this, in this study, the reasoning behind the exclusion of people with NEET status out of education and employment in Balıkesir province was investigated via face-to-face survey and it was aimed to determine the expectations of these young people.

In this sense, in the following sections, information will be given on the concept of NEET, which is understood to cause deep socio-cultural problems as well as its economical. The historical development of the concept and the policy examples developed for its solution will be evaluated and the findings obtained through the method used in the study will be discussed. In this context, it is aimed to provide scientific contribution at the highest level by coming up with policy recommendations, filling overlooked gaps and revealing lacking areas.

THE NEET CONCEPT

The NEET concept is an abbreviation that is created by taking the first letters of the English phrase “Not in Education, Employment or Training”. It seems that the concept is first brought up in year 1988 in England as a result of grouping people under “career services”.

Even though NEET as a concept has emerged in England, in a very short time it made its way into policy literature of many countries, has begun to take place on the agenda of international organizations such as OECD, ILO and EUROSTAT, as it has been accepted as an important indicator regarding the youth employment. It can be deduced that even though the concept is recognized in different ways depending on the country, at its base the definition is accepted as “Not in Education, Employment or Training” (OECD, 2010, p. 16-18). Definitional differences arose concerning the age group that the definition involves rather

than the actual meaning. It is possible to state that while the OECD and ILO accept the age range between 15-29, age range of 15-24 is taken as basis in the European Union Documents (Kılıç, 2014, p. 130).

Although the term was originally created to describe 16–18-year-olds that do not partake in education, employment and training courses, it is now frequently used in relation to people up to the age of 24. However, it is also seen in literature that the upper age limits from different countries expand to include individuals aged 29 or even 34 (Yates and Payne, 2006, p. 19-21). When the boundaries of the NEET concept are wanted to be drawn in terms of age, there are studies that include many different groups such as 15-17, 15-19, 15-24, 15-34, 18-24, 20-24, 20-34, 25-29 for different purposes (European Commission Employment Committee, 2012, p. 2).

As can be seen from the statements, the concept of NEET, which needs to be defined in a common framework, the first topic that needs to be addressed is young people who left their education unfinished or have completed their education. It is seen that there is a direct relationship between a country's social and economic welfare indicators and young population being in education, training or working life. The exclusion of the young population, who is the most active group in the labor market from education or business life carries significant social and economic risks (Taş, Küçüköğlü and Demirdöğmez, 2018, p. 286-287).

It is known that the first place that planned education gets institutional and implemented are schools. Education begins with schools and the aim is to contribute to employment at the end of school life. Through this lens, the concept of transitioning from school to work refers to young people transitioning to well-established and satisfying jobs that are compatible with the education received after the completion of their education (Brooks, 2009, p. 18). Countries generally expect the individuals that complete their education to join the workforce through the school to work transitioning process and the policies and precautions implemented are based on this expectation. In recent years, it has been observed that inversely proportional to expectations, the transition from school to work has become increasingly difficult in many countries (Muller and Gangl, 2003, p. 21).

During the transition from education to employment, young people who want to enter the workforce as soon as possible without wasting time in the transition protocols from school to work in order to increase their job experience, cause disruptions in the implementation of such policies at the country level. One of the most important problems that young people face in the labor market is that employers prefer experienced workers over young workers. Young individuals giving priority to gaining work experience disrupts the education process, causing young people who are not educated or trained to remain outside of employment,

leading to the formation of the NEET concept and becoming a vicious cycle (Rosenbaum, Kariya, Settersten and Maier, 1990, p. 33).

NEET emerges as a concept used by many researchers, national authorities, and international organizations to define young individuals who are disconnected from both education and the labor market. Young people in NEET status ultimately remain outside of education or training, unable to participate in the workforce, and face the risk of social exclusion (Eurofound, 2012).

When considering the historical development of the concept; the first initiative related to addressing the problems experienced or that are likely to occur by young people who must drop out of the education process was seen to be the Youth Opportunity Program⁴. The program implemented in the UK, although not well known or popular, has the distinction of being the first of the youth programs that became a part of the labor market in the 1980s and 1990s. YOP and other similar programs also signify normalization of continuing education and training after compulsory education. With this normalization, social assistance for those in compulsory education was gradually reduced, and it was observed that access to benefits was restricted for those who refused to participate in the programs implemented in the 1980s. Such changes, while initially helping to conceal unemployment levels by eliminating the formal classification of unemployed young people as officially unemployed, directed policymakers to seek new ways to define youth unemployment (Furlong, 2006, p. 557-558).

In the early 1990s, the term "Zero Status" began to be used to define young people who were at the compulsory education age but were neither in education nor in employment. The term "Zero Status" here refers to young people in an inactive state or possibly described as inertness in youth (Istance & Howarth, 1994). However, due to the negative connotations it created the Zero Status label implied that governments were perhaps understandably reluctant to adopt this terminology. According to Williamson (2010), in 1996, a Ministry of Home Affairs Official suggested the term "not in education, employment, or training" as a more neutral alternative to the Zero Status expression, and as can be seen from the information the NEET abbreviation entered the policy discourse thereafter.

When trying to articulate the NEET concept, we encounter the intersection of individuals between the age group of 15-29 who are involved in the work force and however in a state of unemployment, have not received any education or training in the last four weeks, and are not currently receiving it, and those who are not currently participating in the work force, have not received any education or training in the last

⁴ Youth Opportunity Program was a program introduced by the United Kingdom government to help young people aged 16-18 participate in employment. It was introduced under James Callaghan's Labour Party government in 1978 and expanded by Margaret Thatcher's government in 1980 (Cantor, 1989).

four weeks, and are not currently receiving it. These individuals are classified as the young population who are not in education, employment, or training (NEET) in the fields of education, employment, and training (ETF, 2015).

In general, the concept of being in NEET status is defined using the combination of two negative conditions: not being in employment (unemployed) and not continuing advanced education and training courses (inactive). It is observed that these differences mentioned hinder the concept from having a homogeneous structure. At the core of conceptual heterogeneity, the unique characteristics of the unemployed and/or the reasons behind the inactivity are understood to lie (Mussida and Sciulli, 2023, p. 8).

Even though there have always been a wide variety of individuals with different needs and circumstances within the NEET category, the global population now is highly heterogenous. The term "young people in an inactive situation" includes graduates who are trying to find a job after leaving university, those temporarily employed, those working in the informal sector in their early 20s, those with low qualifications and no work experience, and women who marry and become mothers at a very young age (Samoilenko and Carter, 2015, p. 1-4).

The heterogeneous structure in question can be seen to be grouped into five basic subgroups. It can be stated that the largest group among the five subgroups are the unemployed (Caliendo, 2016, p. 11). It is observed that mothers who must prioritize childcare, young people who have family responsibilities and are in a sick or disabled status, fall into the group of those who are not available, while those who have lost courage or embraced an antisocial lifestyle fall into the group of those who are available. While it is stated that young people referred as opportunity seekers watch for suitable opportunities that are shaped according to their desires and qualifications, and are willing to wait until they find them, the last subgroup, volunteer NEET youth, volunteer to follow various activities that support the personal learning process around the world, as they have no travel barriers (Ak, Polat, Toktaş and Şahin Söylemez, 2021, p. 9).

Furthermore, NEET youth, due to the heterogeneous nature of the concept, do not always fit into a single common category. For example, a young offender being a caregiver of an elderly person or a parent who needs to take care of a child at the same time is among the possibilities (Furlong, 2006, p. 560). It is important to acknowledge that individuals among NEET youth with common experiences or characteristics do not necessarily belong to a homogeneous subgroup (Finlay, Sheridan, McKay and Nudzor, 2010). For instance, while young people with caregiving responsibilities share a specific situation, it is likely that they may experience their situations in different ways, see them differently, and require different types of support (Russell and Thompson, 2011, p. 98).

When evaluating NEET figures by country with current data, it is observed that the most comprehensive studies published by the OECD. According to the latest NEET figures presented by the OECD, NEET rates are generally higher for women than men in almost all OECD countries, with the highest female NEET rate of 56.2% and the highest male NEET rate of 53% appearing in South Africa (OECD, 2022). Turkey is seen as the country with the second highest female NEET rate among OECD countries at 45.2% and the country with the third highest male NEET rate at 21.6%. The aforementioned figures show that nearly one in every two young women and one in every four young men in Turkey are in NEET status. Considering that the OECD averages are 15.3% for women and 13.3% for men, it appears that the current situation in Turkey needs to be carefully evaluated and the NEET concept should be addressed as an issue that needs to be promptly dealt with (OECD, 2023).

LITERATURE REVIEW

Past studies related to the NEET topic, as well as important and relevant examples, are presented in the table below. When the table is evaluated as a whole, it can be seen that women, disabled youth, former convicts, substance abusers, and young mothers face more challenges with dropping out of education and not being able to participate in the workforce. Similarities can also be observed in the studies done in Turkey and the field research conducted in the Balıkesir province, which is the subject of our study.

Table 1: Comparison table of previous years' studies

Author/ Date	Country/ Region	Research Topic/ Method	Findings/ Conclusions
Furlong, 2006	Scotland	The study aimed to investigate the differences in the scope of the NEET concept from a limited and broad perspective during a 16-month period between 2002 and 2003, using the "Early School Leavers" survey as a research method. The reasons why early school leavers were unable to participate in the workforce or why those who were employed later became unemployed were attempted to be determined.	It was found that 36% of the survey participants were in NEET status at least once during the 16-month period that constituted their working period. In the broad definition framework, it was revealed that young people in NEET status who had never been in NEET status before had a higher level of education and a more peaceful family environment compared to those who had been in NEET status at least once or continuously for six months or more.
Pemberton, 2008	United Kingdom	In order to assess the validity of the results obtained in the previous year's studies throughout the UK, field research was conducted among young people predominantly aged between 16-18 to measure their tendency to be NEET socio-culturally and psychologically. The results were compared with the findings of	It is stated that in areas where poverty is more prevalent, a culture of unemployment is formed through peer influence, which, exacerbated by low education levels and weak labor market experience, leads to relatively high levels of NEET figures. Having a positive family environment and supporting participation in higher

Crawford, Duckworth, Vignoles and Wyness, 2011 England	<p>previous year's studies and policy recommendations were made.</p> <p>In a study covering the England as a whole, young people were evaluated in three dimensions within the age ranges of 16-17, 18-19, and 20-24, in terms of their demographic characteristics, education, and employment statuses. The relationship between dimensions was attempted to be explained through longitudinal field research methods.</p>	<p>education could create positive effects in removing barriers to employment.</p> <p>The study revealed that approximately 50% of those who were NEET at the ages of 16-17 were still in NEET status a year later, and socio-economically advantaged individuals in this age group had a lower likelihood of being NEET. It was also observed that young people in the 18-19 age group had low academic achievements, and were at a high risk of being unemployed or working for low wages upon leaving school.</p>
Ranzani & Rosati, 2012 Mexico	<p>In order to compare the results obtained in studies conducted in Mexico up until 2012, a field research was conducted with 696 participants using the dimensional cross-sectional group method to assess the situations of NEET youth in terms of their personal competencies. A scale developed based on average qualifications was used for competency measurements, and the extent to which participants met competency criteria was investigated.</p>	<p>It was revealed that 20% of the survey participants did not have a formal qualification, 17% had a first degree or higher qualification, and more than 60% had second and third level qualifications. Participants identified significant labor market deficiencies as the most important barriers to labor force participation, with 28% indicating a lack of suitable jobs, and 47% indicating a lack of work experience. Additionally, 17% of the participants considered skills and qualification deficiencies as the primary obstacle to labor force participation.</p>
O' Dea, et al., 2014 Australia	<p>A dimensional cross-sectional field research was conducted on 696 participants to uncover the relationship between young people undergoing rehabilitation in two major mental health centers in Australia and those in NEET status nationwide.</p>	<p>It was found that young people in NEET status were predominantly male, had a criminal record, were dependent on substances to a level considered risky, had higher levels of depression, and weaker levels of social functioning. Furthermore, the study revealed that young people in NEET status with mental health problems were at a higher risk of not being able to engage in education or employment compared to those in NEET status due to economic hardship or disability.</p>
Samoilenko & Carter, 2015 New Zealand	<p>Due to the heterogeneous nature of the NEET concept, the situations of individuals currently in NEET status and those who are not yet included but have a tendency to become NEET were measured using trend score matching. An in-depth family, income, and employment survey was conducted on a sample of 645 people grouped as not seeking employment, unemployed, and lacking motivation to work.</p>	<p>It was concluded that individuals who are currently in NEET status have a higher probability of being unemployed and not participating in social life compared to young people with a potential tendency to be in NEET status in the short term. This finding was also deemed significant for individuals in the older age group (20-24 years) within the NEET groups in both the short and long term. In the long term, it is observed that the likelihood of having social security increases within the NEET</p>

Holte, 2017	Norway	The conceptual background of NEET has been approached in terms of anthropology, sociology, and education using face-to-face survey method. The study was conducted at two interconnected levels: methodical level related to how potential participants would be reached and epistemological level between knowledge and its objects.	population, but it does not significantly impact the employment rate.
Gutierrez, Benjet and Borges, 2018	Mexico	The heterogeneity of the NEET category was investigated by considering perceptions related to being NEET, whether different reasons for being NEET were associated with different mental health characteristics. The study was conducted as part of a mental health study of Mexican adolescents, interviewing 1071 participants aged 19-26 face to face to determine participants' psychiatric disorders, substance use rates, suicidal tendencies, and demographic characteristics using a face-to-face survey method.	It is stated that the epistemological fallacy in the literature regarding the heterogeneous nature of the NEET concept is due to the subgrouping of volunteers, young mothers, former prisoners, and substance abusers as three subgroups, which it would be more realistic to explain the heterogeneous nature of the concept.
Bania, Eckhoff and Kvernmo, 2019	Norway Northern Region	Factors determining being in the NEET status among young people and the prevalence of being in the NEET status were measured through a field study conducted in collaboration with NAASH. The study, carried out on 3987 adolescents in the northern region of Norway, used gender, social environment, parental education level, mental and physical health data as explanatory variables.	The findings of the study indicate that NEET young people who are in the volunteer NEET status and those who are not included in the subgroupings other than young mothers have higher rates of mental health and behavioral disorders, substance use, suicidal tendencies, feel less valuable, and perceive themselves as less valuable, as well as having less chance of labor force participation.
Park, Lee, Nam, Noh, Lee and Lee, 2020	South Korea	In a study examining the effectiveness of a youth employment support program in South Korea, survey data collected from participants registered in community welfare centers nationwide for a three-year period was used to focus on two main outcomes: the probability of job search and desire to work, and the probability of being NEET.	It was found that the likelihood of being in the NEET status among young people is approximately 23.5% higher in females compared to males (15.7%), NEET young people do not have a commitment to education, even consider that education does not benefit them, and receiving medical and non-medical help delays the NEET period, leading to unemployment.
Lüktüslü & Çelik, 2021	Türkiye	Due to the thought that the definition and scope of NEET are insufficient in terms of gender dimensions, in-depth interviews and focus group studies were conducted in six major cities in Türkiye - İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Samsun and Gaziantep in order to understand the similar and different reasons affecting NEET males and females.	The results show that the job search intention of program participants increased by 8.3% over the three-year program period compared to non-participants. The program also has a positive impact on reducing the NEET risk. The likelihood of being in the NEET status for participants in the program decreased by 6.6% over the three-year period compared to non-participants.
			It is stated that the inclusion of young women in education and employment depends on eliminating structural deficiencies and that a comprehensive approach including positive discrimination should be adopted. The statistical findings indicate that the probability of young women being in the NEET status is higher

Tolgay & Çakır, 2022	Türkiye	A field study was conducted to reveal the perceptions of young people in the NEET status towards youth unemployment in Izmir province, with a sample of 397 young people aged 15-24 through a survey conducted in the form of field research.	in Turkey and their likelihood of remaining in the NEET status increases as they age. Most of the young people who enter the NEET status have previous work experience but almost all have experienced informal work experience. Approximately half of the participants have been unemployed for more than a year, and almost all of them stated low wages, heavy working conditions, economic instability, and lack of correct employment policies as reasons for being in the NEET status. The findings indicate that young people are unhappy during the period they are excluded from education and employment, and they express a willingness to go abroad if given the opportunity for education and/or work.
Özaydın, 2024	Türkiye	The study was carried out by conducting a face-to-face survey with 564 people between the ages of 15-34 in densely populated districts of Balıkesir province. In the study, the status of being NEET was evaluated in terms of individual, education, family, environment and labor market dimensions.	Similar to previous years' studies, it has been understood that the status of being NEET is higher in women than in men, and that young mothers, those with a criminal history and people with disabilities have a higher potential to become NEET. In the sample in which the study was conducted, it is seen that wage expectation has a linear effect on being NEET in all dimensions.

METHOD, ANALYSIS AND FINDINGS

In recent years, the increasing weight of high-tech and information-intensive sectors in economic activities globally, in parallel with the developments in the economy field, has become a global trend. The replacement of labor-intensive sectors with technology-intensive activities paves what for young individuals to become NEET, and thus it is thought that the issue of NEET needs to be examined and considered carefully. At this point, in a way that can be expressed from the relevant literature that studies on NEET at the regional level are limited, and studies available are generally carried out nationwide in Turkey. It would not be incorrect to state that there is a need in literature to conduct studies on regional basis.

Ethical approval for this study was obtained from the Bandırma Onyedi Eylül University's Ethics Committee with the decision dated 16/01/2023 and numbered 2023-1.

In line with the research objectives and findings of previous studies, the fundamental research questions to be answered in this study are as follows:

Q1: What is the demographic distribution of NEET individuals in Balıkesir Province?

Q2: What are the main reasons for NEET individuals to stop looking for work/education?

Q3: Do the levels of participation in risk factors determining NEET differ according to the demographic characteristics of the participants?

In this context, the study is designed on a descriptive pattern, and the universe of the research consists of young unemployed individuals residing within the borders of Balıkesir Province who fit the theoretical NEET criteria. Limiting the research universe to the provincial level has made it impossible to determine the research universe fully and economically. In cases where the number of the universe is not determined, one of the approaches that can be used to determine the sample size that needs to be included in the study is calculated by using the formula $n = t^2x(pxq)/d^2$. In the formula, n represents the sample size, t represents the theoretical value found in the t table, p represents the probability of the event occurring, q represents the probability of the event not occurring, and d represents the sampling error accepted according to the frequency of the event occurrence (Yılmaz, 2014, p. 123).

It is considered that our research will be conducted with a 95% confidence interval. The critical value in the t-table at this confidence interval is 1.96. In cases where the sample is not homogeneous (p=) 0.5 and (q=) 0.5 should be taken (Şener and Akın 2010, p. 300). Since individuals in our research universe do not show homogeneous characteristics, p and q values will be considered as 0.5. In addition, it is envisioned that there may be a sampling error (d) at the level of 0.05 in line with the general principles accepted in social sciences. Based on this information, the required sample size for the research is calculated as follows:

$$n = \frac{1,96^2x(0,50x0,50)}{0,05^2} = 384,16 \text{ people, so approximately 385 people.}$$

Following the calculation above, it was decided to collect data by using a convenience sampling method for the needed sample in the research. To take advantage of time and cost efficiency, a survey technique was decided to be used for data collection. In order to develop the survey form, previous studies were first examined, and the survey form was created by evaluating the previously used survey forms. The survey form consists of 2 parts. While the first part of the survey includes questions aimed at determining the basic descriptive situations of the participants (age, gender, education status, etc.), the second part consists of Likert scale questions related to the reasons for participants being NEET. The relevant scale was taken from the study by Şahin, Akgül and Kocakaya (2021).

A total of data was collected from 564 individuals identified as fitting the NEET definition in a convenience sampling method in Balıkesir Province between January-April 2023. Care was taken not to be

limited to a single district during the data collection process, and face-to-face surveys were completed by visiting Altıeylül, Karesi, Bandırma, Erdek, Edremit, Ayvalık, Burhaniye, and Susurluk districts in Balıkesir, which have a high population density. The data obtained from 564 individuals were coded into package programs, classified, and reported under different headings. The first descriptive statistics to be reported in the research are the demographic characteristics of the participants.

The findings regarding the demographic characteristics of the participants (age, gender, marital status, education level, foreign language knowledge, and foreign language proficiency) are presented and evaluated in Table 2.

Table 2: Demographic characteristics of participants

Gender	Number/ Person	Percentage	Job Experience	Number/ Person	Percentage
Woman	301	53,4	Yes	473	83,9
Man	261	46,3	No	91	16,1
Unanswered	2	0,3	Occupational Training Participation	Number/ Person	Percentage
Marital Status	Number/ Person	Percentage	Yes	155	27,5
Married	96	17,1	No	409	72,5
Unmarried	241	42,7	Reason for Leaving Education	Number/ Person	Percentage
Unanswered	227	40,2	Domestic Problems	115	27,78
Foreign Language Knowledge	Number/ Person	Percentage	Having to Work	107	25,85
Yes	193	34,2	Insufficient Income	90	21,74
No	371	65,8	Education System Inadequacy	75	18,12
Foreign Language Proficiency	Number/ Person	Percentage	Other (Mandatory Military Duty, Childcare etc.)	27	6,52
Beginner	59	30,57	Age	Number/ Person	Percentage
Pre- Intermediate	48	24,87	Between 15 – 19	96	17,1

Intermediate	53	27,46	Between 19 – 24	241	42,7
Upper Intermediate	24	12,44	Between 25 – 34	227	40,2
Advanced	8	4,15	Reason for Leaving Job	Number/ Person	Percentage
Unanswered	1	0,52	Got fired	153	32,48
Educational Background	Number/ Person	Percentage	Due to Working Conditions	112	23,78
Primary education	39	6,9	Due to Low Payment	69	14,65
High School	254	45	To Continue Education	55	11,68
Associate degree	146	25,9	Due to Health Problems	25	5,31
Undergraduate	120	21,3	Due to Mobbing	17	3,61
Postgraduate	5	0,9	Other	40	8,49

As seen in Table 2, the majority of the participants are single women aged between 19-24, approximately half of them are high school graduates, and more than half are individuals who do not have foreign language skills. It is observed that the participants who state that they have foreign language skills, are mostly at beginner and basic levels. A very high percentage of the participants, such as 72.5%, have never attended a vocational education/training program, 83.9% have at least one work experience, and 32.48% have become unemployed due to job termination.

Hypothesis and Reliability Tests

After providing descriptive statistics related to the data collected in the study, in this section, the hypotheses put forward within the scope of the research questions are tested. Firstly, in this section, Crombach Alpha analyses will be included in order to determine the internal consistency of the scale, and in the following section, the hypotheses put forward will be tested and interpreted using appropriate analysis methods. Crombach Alpha analysis is used to understand the homogeneous structure and internal consistency of the items in a scale (Yıldız and Uzunsakal, 2018, p. 19). Although there are different approaches to evaluating the Alpha value, generally an Alpha value above 0.70 can be considered as an indicator of high internal consistency of the structures in the scale (Yılmaz, 2018, p. 340).

The alpha coefficient of the entire scale used in the research (28 items) was found to be 0.872. The alpha value for the education dimension of the scale (3 items) was 0.736, for the individual dimension (8 items) 0.772, for the environmental dimension (5 items) 0.836, for the family dimension (3 items) 0.766,

and for the labor dimension (9 items) 0.766. Based on these results, the measurement tool provides scientifically accepted internal consistency both in terms of sub-dimensions and as a whole and will provide reliable results in repeated measurements. Therefore, it would not be wrong to state that it is possible to test the hypotheses put forward in the research in a reliable manner.

H1 Hypothesis Test Results

In line with the research questions, our first hypothesis put forward in the study is as follows:

H1: The levels of participation of participants in factors determining NEET status vary according to gender.

In order to test the related hypothesis, first of all, the relevant data were subjected to normality tests. As a result of Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests, it was understood that the data did not show normal distribution. However, when data is collected through questionnaires in social sciences, it is recommended to make normality ranking based on kurtosis and skewness values of the data rather than these tests (Gujarati, 2008).

Tabachnick and Fidell (2020) state that if the kurtosis and skewness values of the data collected by questionnaire are lower than ± 1.5 , it will be accepted that the data show normal distribution. Since the kurtosis and skewness values of all statements in the scales used in the research meet this condition, it is understood that the data show normal distribution and therefore hypothesis testing can be done using parametric analysis methods. In light of the above explanations, independent two-sample t-test, one of the parametric difference analysis methods, was used in testing H1 hypothesis. The results are presented in Table 3.

In Table 3, the t-test results related to the hypothesis are provided. While obtaining t and p values, Levene Variance Homogeneity⁵ tests were first examined and the values appropriate for the data were transferred to the table.

⁵ In statistics, Levene's test is an inferential statistic used to assess the equality of variances for a variable calculated for two or more groups. This test is used because some common statistical procedures assume that variances of the populations from which different samples are drawn are equal (Levene, 1960, p. 279). Levene's test assesses this assumption. It tests the null hypothesis that the population variances are equal (called homogeneity of variance or homoscedasticity) (Akbulut, 2013).

Table 3: H1 hypothesis test results

Factor	Gender	Number	Average	t statistic	p (significance value)
Educational Dimension	Female	299	2,4158	1,695	0,091
	Male	261	2,2605		
Individual Dimension	Female	296	2,1744	2,584	0,010
	Male	259	2,0101		
Environmental Dimension	Female	300	3,2213	2,084	0,038
	Male	260	3,0308		
Familial Dimension	Female	300	2,2233	3,010	0,003
	Male	260	1,9654		
Labor Market Dimension	Female	299	2,9156	-0,613	0,540
	Male	260	2,9568		

When the Table 3 is examined, it can be seen that in the dimensions of individual, environmental, and family, the levels of participation in factors determining NEET status differ according to gender, while in the dimensions of education and labor market, there is no difference in terms of significance value (p) by gender ($p > 0.05$).

In other dimensions where differences are seen (individual, environmental, and family), female participants show a higher level of participation than males. In this context, it is thought that women have higher levels of NEET status and potential and also feel the effects in the dimensions of individual, environmental, and family more, similar to other studies in the literature (Holte 2017, Bania et al., 2019, Lüküslü and Çelik 2021).

H2 Hypothesis Test Results

The second hypothesis put forward in the research is as follows:

H2: The levels of participation of participants in factors determining NEET status vary according to their marital status.

In the process of developing this hypothesis within the scope of the research hypothesis, first the relevant literature was examined, and in some important studies in the literature (Furlong, 2006 and Pemberton, 2008), findings indicating that the NEET status and reasons differ according to marital status were reached. In line with the findings obtained, it was hypothesized that the factors affecting participants' NEET status would vary according to marital status in our study.

In order to test the H2 hypothesis, two-sample t-test independent of parametric difference analysis methods was used and the results are presented in Table 4.

Table 4: H2 hypothesis test results

Factor	Gender	Number	Average	t statistic	p (significance value)
Educational Dimension	Female	156	2,2970	-0,614	0,539
	Male	403	2,3598		
Individual Dimension	Female	153	2,0703	-0,487	0,626
	Male	401	2,1050		
Environmental Dimension	Female	156	3,3987	3,687	0,000
	Male	403	3,0263		
Familial Dimension	Female	157	2,4862	5,675	0,000
	Male	402	1,9519		
Labor Market Dimension	Female	155	2,8530	-1,548	0,104
	Male	403	2,9708		

The t-test results for the relevant hypothesis are provided in Table 4. When obtaining t and p values, first the Levene Variance Homogeneity tests were looked at, and the suitable values for the data were transferred to the table. When Table 4 is examined, it is seen that the levels of participation in the environment and family dimensions of the reasons for NEET differ according to marital status, while there is no difference according to marital status in the dimensions of education, individual, and labor market ($p>0.05$). As seen in the table, married participants show higher levels of participation in dimensions where differences are observed (environment and family) compared to singles.

The main reason for married participants to show higher participation in these factors is thought to arise due to the children these individuals are responsible for and the social inequalities in the country. When the results are considered from the perspective of married women, it is considered that these individuals are exposed to negative discrimination due to issues like not being selected for job positions, facing difficulties in using leave after maternity leave, due to their responsibilities for childcare, maternity, and breastfeeding leaves. It can be understood that the situation of being NEET according to marital status differs from the example studies in the literature; therefore, when the results are compared and interpreted, it can be understood that in the study published by Furlong (2006), those who are not NEET have a better education level than those who are NEET, live in a happier family environment, and have children.

Similarly, in the study published by Pemberton in 2008, it is stated that through focusing on positive parenting and preserving family integrity, positive effects related to removing obstacles in employment through addressing intergenerational issues can be created. When the hypothesis results are evaluated in comparison to different results shown in the literature examples, it is considered that the differences are shaped according to socio-cultural differences, moral facts, and the functioning of the justice system. In Turkey, the problems faced by women who have children in the employment process often arise in the form of their legal rights being illegally prevented or hindered and their pursuit of rights being suppressed within the framework of moral deprivation and unwritten rules.

H3 Hypothesis Test Results

The third hypothesis put forward in the study is as follows:

H3: Participants' willingness to work at the expected wages significantly affects their participation levels in NEET factors.

It is thought that the main reason for individuals with higher wage expectations to be NEET is that they cannot receive the expected wage. Therefore, as wage expectations increase, it is thought that the reasons for participants being unable to find a job due to other factors related to being NEET become less significant. In order to test the relevant hypothesis, parametric effect analyses were conducted with linear regression analysis. The results obtained are presented in Table 5.

Before reporting the regression analysis in Table 5, in order to test whether the data available is suitable for regression, VIF values and the significance of the F test were examined, and all VIF values indicating whether there is multicollinearity problem among the independent variables were found to be below. This result obtained indicates that there is no multicollinearity problem among the regression variables. Checking the significance of the F test to determine whether the established linear regression is significant, the result of the F test showed that the F test is significant at the 95% level, meaning that the drawn regression line is significant. As a result of the regression analysis, it is observed that as wage expectations increase, the levels of participation in all risk factors determining NEET decrease. Therefore, it is predicted that as individuals' wage expectations increase, their tendencies to remain NEET due to other factors (education, individual, environment, family, and labor) will decrease.

Table 5: H3 hypothesis test results

Dimension	Beta Coefficient	p (significance value)
Educational Dimension	-0,194	0,000
Individual Dimension	-0,203	0,000
Environmental Dimension	-0,190	0,000
Familial Dimension	-0,206	0,000
Labor Market Dimension	-0,111	0,000

CONCLUSION

In advanced or developing countries, it is observed that governments frequently face the problem of youth unemployment during past recessions. As it turns out that during these periods, young people not only deal with the problem of unemployment, but also have to face sociological and psychological difficulties. In this context, the social exclusion among young people and the term NEET, which also implies high unemployment, are frequently used. Managing the sociological deformations caused by the inertia among young people, as well as the economic problems, presents a social cost to governments as well as a cost to public budgets that cannot be ignored.

The development, implementation, and monitoring of preventive and corrective policies that are becoming increasingly necessary, as well as ensuring their sustainability, are important for the integration of NEET youth into society. As seen in the in-depth literature review on the subject, research evidence obtained from longitudinal studies shows that early intervention measures can reduce the likelihood of young people dropping out of education at a later stage. It is observed that being in NEET status not only creates economic losses for the young population individually and does not contribute to the added value created in the country, but also has negative effects on public finances. According to a study published by Coles, Godfrey, Keung, Parrot and Bradshaw in 2010, NEET youth, in other words, affects the economic and financial structure of the state as a whole, thus naturally affecting the entire society.

Due to the introduction of the concept to the literature from the UK, it is seen that the first comprehensive study and reporting on the harm caused by NEET youth to public finances was also carried out in the UK. According to the report published in 2010, young people in NEET status cause damages to public finances amounting to at least £12 billion annually. It is stated that the expected damage to public finances will arise from unemployment benefits, tax losses, social assistance to young people, education expenses, and cash aids. A similar situation is reported in 2021 in New Zealand, where young people in NEET status experience social exclusion and remain outside the labor market, creating short-term public

and long-term social costs for the country's economy. The study conducted by Ak, Polat, Toktaş and Şahin Söylemez in 2021 concludes that the individual cost per person in NEET status is approximately \$27,000. It is noted that there is no cost estimation study conducted or published by relevant public institutions in Turkey. It is considered that such a cost calculation will contribute to determining the economic burden caused by the concept and how significant the problem is. Therefore, it can be said that NEET youth not only provide added value to the country, but also cause significant costs to the country's economy.

A study conducted by Eichhorst and Rinne (2014) also emphasizes the importance of ensuring young people's labor force participation and reviving demand for young labor, as well as the importance of preserving the quality of the positions filled by young people. It is indicated that in this context, priority should be given not only to ensuring young people's access to the labor market, but also to improving the quality and security of the positions they can enter and ensuring that young workers receive a comfortable wage that they can live on rather than just a wage they can survive on. In recent years, the importance attributed to the concepts of green economy and green jobs is increasing.

In this regard, it is understood that young people in NEET status tend to turn towards short-term or informal jobs that offer higher wages close to their wage expectations rather than low-paying full-time jobs. As can be seen that, controlling or preventing participation in temporary work environments such as short-term or informal jobs reduces feelings of inertia, worthlessness, and uselessness felt by young people who lack low-skilled, work experience, and drop out of school, and also makes it difficult for young people to access permanent jobs.

Many studies in the literature focus on the inclusion of young women in education and employment, emphasizing the importance of addressing structural deficiencies and adopting a holistic approach that includes gender-sensitive, positive discrimination. The statistical findings indicate that young women in Turkey are more likely to be in NEET status and that their likelihood of remaining in NEET status increases as they age. The results obtained in the study coincide with the findings obtained from the research conducted on young people in NEET status in Balıkesir province, and it is thought that women individuals in NEET status form the basis of the NEET phenomenon.

Returning to the issue of the burden on public finances; as can be expressed that the cost of subsidizing the damage inflicted by young people in NEET status on the public budget has not yet been taken into account by relevant institutions in Turkey. Even if the cost is not considered specifically for Türkiye, it is considered urgent to address the issue and establish solutions without delay if only evaluated in terms of calculations made by other countries.

AUTHOR STATEMENT / YAZAR BEYANI

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

Ethical approval for this study was obtained from the Bandırma Onyedi Eylül University's Ethics Committee with the decision dated 16/01/2023 and numbered 2023-1.

Ethics Committee of Bandırma Onyedi Eylül University with the decision dated 16/01/2023 and numbered 2023-1.

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Etik Kurulunun 16/01/2023 tarihli ve 2023-1 sayılı toplantısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

REFERENCES

- Ak, Y., Polat, K., Toktaş, D., & Şahin Söylemez, S. (2021). *Neden ve etki boyutlarıyla “ne eğitimde ne istihdamda ne de yetiştirmede (NEİY)” olan gençler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Akbulut, Y. (2013). Verilerin analizi. In A. Ş. Kurt (Ed.). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bania, E. V., Eckhoff, C., & Kvernmo, S. (2019). Not engaged in education, employment or training (NEET) in an Arctic sociocultural context: The NAAHS cohort study. *BMJ Open*, 9(3). doi: 10.1136/bmjopen-2018-023705.
- Brooks, R. (2009). Transition from education to work: Introduction. In R. Brooks, (ed.), *Transition from education to work: New perspectives from Europe and beyond* (pp. 1-14). New York: Palgra & Macmillan.
- Caliendo, M., & Schmidl, R. (2016). Youth unemployment and active labor market policies in Europe. *IZA Journal of Labor Policy*, 5(1), 1-30.
- Cantor, L. M. (1989). *Vocational education and training in the developed world: A comparative study*. London: Taylor & Francis.
- Coles, B, Godfrey, C., Keung, A., Parrot, S., & Bradshaw, J. (2010). *Estimating the life-time cost of NEET: 16–18 year olds not in education, employment or training*. York: University of York.
- Crawford, C., Duckworth, K., Vignoles, A., & Wyness, G. (2011). *Young people's education and labour market choices aged 16/17 to 18/19* (Research Report DFE-RR182). Department for Education Research Report.

- Eichhorst, W., & Rinne, U. (2014). *Promoting youth employment through activation strategies*. (ILO Employment Working Paper, No: 163). ILO
- European Training Foundation (ETF). (2015). *Young people not in employment, education or training (NEET): an overview in ETF partner countries*. Retrieved from <https://www.etf.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/youngpeople-not-employment-education-or-training-neet>.
- Eurofound. (2012). *NEETs – young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*. Publications Office of the European Union.
- European Commission Employment Committee. (2012). *Towards a job-rich recovery*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0173:FIN:EN:PDF>.
- Furlong, A. (2006). Not a very NEET solution: Representing problematic labour market transitions among early school-leavers, *Work, Employment and Society*, 20(3), 553-569.
- Finlay, I., Sheridan, M., McKay, J., & Nudzor, H. (2010). Young people on the margins: In need of more choices and more chances in twenty-first century Scotland. *British Educational Research Journal*, 36(5), 851-867.
- Gujarati, D. (2008). *Temel ekonometri* (Trans. Ü. Şenesen & G. Günlük Şenesen). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gutierrez-Garcia, R., A., Benjet, C., & Borges, C. (2018). Emerging adults not in education, employment or training (NEET): Socio-demographic characteristics, mental health and reasons for being NEET. *BMC Public Health*, 18, 1-11. doi: 10.1186/s12889-018-6103-4.
- Holte, B. (2017). Counting and meeting NEET young people: Methodology, perspective and meaning in research on marginalized youth. *Young*, 26(1), 1-16. doi:10.1177/1103308816677618.
- Istance, H., O., & Howarth, P., A. (1994). Keeping an eye on your interface: The potential for eye-based control of graphical user interfaces (GUI's). In G. Cockton, P. Draper and G. Wier (eds.), *People and Computers IX (Proceedings of HCI'94)* (pp. 195-209). Cambridge University Press.
- Kılıç, Y. (2014). Young people in Turkey who are not in education, employment or training (NEET). *Education and Science*, 39(175), 121-135.
- Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances. In I. Olkin, H. Hotelling et al. (eds.), *Contributions to probability and statistics: Essays in honor of Harold Hotelling* (pp. 278-292). Stanford University Press.
- Lüküslü, D., & Çelik, K. (2021). NEET kategorisini cinsiyetlendirmek: Türkiye'de genç NEET kadınları. *Turkish Studies*, 23(2), 200-222 doi: 10.1080/14683849.2021.1882861
- Muller, W., & Gangl, M. (2003). The transition from school to work: A European perspective. In W. Muller, & M. Gangl, (eds.), *Transitions from education to work in Europe: The integration of youth into EU labour markets* (pp.1–22). Oxford: Oxford University Press.
- Mussida, C., & Sciulli, D. (2023). Being poor and being NEET in Europe: Are these two sides of the same coin? *Journal of Economic Inequality*, (2023). doi: 10.1007/s10888-022-09561-7

- O’dea, B., Glozier, N., Purcell, R., McGorry, P. D., Scott, J., Fields, K. L., ... & Hickie, I. B. (2014). A cross-sectional exploration of the clinical characteristics of disengaged (NEET) young people in primary mental healthcare. *BMJ Open*, 4(12). doi:10.1136/bmjopen-2014-006378.
- OECD Online Reports, (2010). *Off to a good start? Jobs for youth*. OECD Publishing. doi: 10.1787/9789264096127-en.
- OECD Online Reports, (2022). *Education at a glance 2022: OECD Indicators*. OECD Publishing. doi: 10.1787/3197152b-en.
- OECD Online Reports, (2023). *Education at a glance 2023: OECD Indicators*. OECD Publishing. Retrieved from <https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.htm>
- Park, M., Lee, S., Nam, K., C., Noh, H., Lee, S., & Lee, B., J. (2020). An evaluation of the youth employment support program in South Korea: Focusing on the outcome of preventing NEET. *Children And Youth Services Review*, 110, doi: 10.1016/j.childyouth.2020.104747.
- Pemberton, S. (2008). Tackling the NEET generation and the ability of policy to generate a ‘NEET’ solution-evidence from the UK. *Environment and Planning C, Government and Policy*, 26(1), 243–259. doi: 10.1068/c0654
- Ranzani, M., & Rosati, F., C. (2012). *The NEET Trap: A dynamic analysis for Mexico. Understanding children’s work (UCW) programme* (Working Paper Series).
- Rosenbaum, J. E., Kariya, T., Settersten, R., & Maier, T. (1990). Market and network theories of the transition from high school to work: Their application to industrialized societies. *Annual Review of Sociology*, 16, 263–299.
- Russell, L., Simmons, R., & Thompson, R. (2011). Conceptualising the lives of NEET young people: Structuration theory and ‘disengagement’. *Education, Knowledge and Economy*, 5(3), 89-106.
- Samoilenko, A., & Carter, K. (2015). Economic outcomes of youth not in education, employment or training (NEET). *New Zealand Treasury Working Paper*, 15(1).
- Şahin, L., Akgül, O., & Kocakaya, M., E. (2021). *Türkiye’de “ne eğitimde, ne istihdamda ne de yetiştirmede” (NEİY) olan gençler profil araştırması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Şener, O., & Akın, F. (2010). Özel emeklilik fonları ve Türkiye’de bireylerin bireysel emeklilik sistemine giriş kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 291-321.
- Tabachnick, B., G., & Fidell, L., p. (2020). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı -Using multivariate statistics* (Trans. B. Bıçak vd). Ankara: Nobel Yayınları.
- Taş, H., Y., Küçükoğlu, M., & Demirdöğmez, M. (2018). Türkiye’de genç işsizlik sorunu ve çözüm önerileri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 280-294.
- Tolgay, C., & Çakır, Ö. (2022). Ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin genç işsizliğine yönelik algıları üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1680-1707.

- Williamson, O. E. (2010). Transaction cost economics: The natural progression. *American Economic Review*, 100(3), 673-690.
- Yates, S., & Payne, M. (2006). Not so NEET? A critique of the use of 'NEET' in setting targets for intervention with young people. *Journal of Youth Studies*, 9(3), 329-344.
- Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.2: 14 - 28.
- Yılmaz, Ö. (2014). *İlişkisel pazarlama faaliyetlerinin ağızdan ağıza iletişim (WOM) yaratma üzerine etkisi: Bankacılık sektörüne ilişkin bir alan araştırması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yılmaz, Ö. (2018). Tüketicilerin online alışveriş niyetlerinin teknoloji kabul modeli bağlamında incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 331-346.

TÜRKİYE’NİN EKOLOJİK AYAK İZİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ

Ayşegül HAN¹

Öz

Çalışmanın temel amacı, 1980-2020 yılları arasında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, nüfus artışı, kentleşme oranı, yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşme faktörleri ile ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemektir. Yapılan analizler sonucunda, ekolojik ayak izi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü nedensellik olduğu bulgusu elde edilmiştir. Benzer şekilde, küreselleşme ile ekolojik ayak izi arasında da çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü bir nedensellik gözlemlenirken, nüfus artışından ekolojik ayak izine doğru da tek yönlü bir ilişki belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toda Yamamoto Nedensellik Analizi, Ekolojik Ayak İzi, Küreselleşme, Kentleşme, Doğrudan Yabancı Yatırımlar

JEL Kodları: O47, S56, S57

INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING TÜRKİYE’S ECOLOGICAL FOOTPRINT

Abstract

The research examines the causal relationship between foreign direct investment, economic growth, population growth, urbanization rate, renewable energy consumption, globalization factors, and ecological footprint in Türkiye between 1980 and 2020. As a consequence of the analyses, it is found that there is a bidirectional causality between ecological footprint and foreign direct investment. Similarly, between globalization and Ecological Footprint, a bidirectional causality was found. While a unidirectional causality was observed from economic growth to ecological footprint, a unidirectional relationship was determined from population growth to ecological footprint.

Keywords: Toda Yamamoto Causality Analysis, Ecological Footprint, Urbanization, Globalization, Foreign Direct Investments

JEL Codes: O47, S56, S57

¹ Dr., Bağımsız araştırmacı, aysegullhann@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3390-2129>

GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakabilme amacını taşımaktadır. Bu hedefe ulaşmada ekolojik ayak izi ölçümleri kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, 1980'lerden günümüze dek geçen sürede çevre hasarının hız kesmeden devam etmesi, küresel ısınma, iklim değişikliği ve biyoçeşitliliğin azalması gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar tüketim alışkanlıklarının aynı hızda sürmesi ve değişim göstermemesi halinde insanlığın gelecekte başka bir gezegene gereksinim duymasına yol açabileceği bir gerçeğiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu sorunların, özellikle ekosistemler üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, ekolojik ayak izi kavramı giderek daha fazla önem kazanmıştır.

Günümüzde çevre sorununun bir değişkeni olarak artık karbon emisyonu yerine ekolojik ayak izi sıkça tercih edilmektedir. Bu tercihin arkasındaki temel sebep karbon salınımının doğal kaynak tüketimini eksik ölçmesidir. Wackernagel ve Reel (1996), ekolojik ayak izini insanların ekolojik sistemdeki etkilerini ölçen bir toprak göstergesi şeklinde geliştirmişlerdir. Ekolojik ayak izi, tüketilen kaynakları yeniden üretmek ve atık dönüşümünü sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulan biyolojik kapasiteyi, yani toplam doğal kaynakları belirtmektedir (Irshad ve Hussain, 2017). Dolayısıyla ekolojik ayak izi doğanın talep ve arz miktarını araştırmada önemli bir değişken olarak kullanılmaktadır. Arz kısmı, belirli bir bölgenin ya da ülkenin ekosisteminin sağladığı doğal kaynakları ifade ederken, bu kaynakların miktarı ve kalitesi, ekosistem hizmetleri olarak adlandırılan doğal süreçlerden elde edilmektedir. Örneğin, ormanlar, su kaynakları ve tarım arazileri gibi alanlar, bu arzın somut örnekleridir. Talep kısmı ise, tüketim faaliyetleri sonucunda ihtiyaç duyulan doğal kaynakların ne kadar olduğuna dair bir ölçümdür. Bu ölçüm, enerji tüketimi, gıda üretimi ve malzeme tüketimi gibi faktörleri içermekte olup, günlük yaşamda kullanılan kaynakların ne kadarının doğadan sağlandığını göstermektedir. Ancak, bu ölçümlerin yetersiz kalması, ekolojik ayak izini azaltmaya yönelik çeşitli politikalar ve sürdürülebilirlik çabalarının etkinliğini sorgulamaktadır. Türkiye'nin yüksek ekolojik ayak izi, doğal kaynakların tükenmesine ve çevresel bozulmaya yol açmaktadır.

Türkiye'nin 1980-2020 döneminde yaşadığı kalkınma ve kentleşme süreci, nüfus artışı ve enerji tüketiminde önemli bir artışa yol açmış; ancak bu gelişmeler çevresel baskıları da beraberinde getirmiştir. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, nüfus artışı, kentleşme oranı, yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşme faktörleri ile ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkilerini inceleyerek ülkenin çevresel sürdürülebilirlik performansını değerlendirmektir. Literatürde bu konulara dair çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışma Türkiye özelinde doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, nüfus artışı, kentleşme oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşme değişkenlerini bir arada ele almaktadır. Bu kapsamda,

çalışmanın sunduğu bulguların çevre politikalarının geliştirilmesine ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin tasarlanmasına yönelik katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma birkaç ana bölümden oluşacaktır. İlk olarak giriş bölümünde, çalışmanın önemi, amaçları ve genel çerçevesi açıklanacaktır. Ardından literatür taraması ele alınacaktır. Yöntem bölümü, veri toplama ve analiz süreçlerini detaylandırarak çalışmanın metodolojisini açıklayacaktır. Bulgular bölümü, elde edilen sonuçları sunacak ve bu sonuçlar literatürle karşılaştırılacaktır. Son olarak çalışmanın genel sonuçları özetlenecektir.

AMPİRİK LİTERATÜR

Literatür taraması, Türkiye'nin ekolojik ayak izi üzerine etki eden faktörleri geniş bir perspektiften değerlendirirken her bir kategorideki çalışmaların öne çıkan bulgularını ve çelişkili sonuçlarını içermektedir.

Ekolojik Ayak İzi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki Literatür Taraması

Ekolojik ayak izi ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki literatür taraması, Ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki dengenin anlaşılması açısından kritik bir rol oynayarak çevresel sürdürülebilirlik stratejileri üzerinde bilimsel temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmalardan Balsalobre-Lorente, Gokmenoglu, Taspinar ve Cantos-Cantos (2019), Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye (MINT) ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların artmasıyla ekolojik ayak izinin azaldığını göstermiştir. Baloch, Zhang, Iqbal ve Iqbal (2019), 59 Kuşak ve Yol ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini artırdığı sonucunu elde etmiştir. Zafar vd. (2019), ABD'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyümeyle ekolojik ayak izi arasında anlamlı ilişki elde etmiştir. Doytch (2020), 117 ülkede yaptığı analiz sonucunda yüksek gelirli ülkelerde finansal hizmetlere yönelik doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini azalttığı bulgusunu elde etmiştir. Chowdhury Shanto, Ahmed ve Rumana (2021), 92 ülkede doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini artırdığı gözlemiştir. Arogundade, Mduduzi, ve Hassan (2022) doğrudan yabancı yatırımların 31 Afrika ülkesinin ekolojik ayak izi üzerindeki mekânsal etkisini inceledikleri çalışma sonucunda üç önemli sonuç elde edilmiştir. Birincisi, doğrudan yabancı yatırımların Afrika'daki ekolojik ayak izi üzerinde doğrusal olmayan bir etkisi vardır. İkincisi, sonuçlar Afrika'daki ekolojik ayak izi üzerinde doğrudan yabancı yatırımların önemli bir mekansal yayılımını ortaya koymaktadır. Son olarak da Afrika'daki çevresel bozulmanın belirleyicilerinin hem doğrudan hem de yayılma etkileri görülmüştür. Murshed, Elheddad, Ahmed, Bassim ve Than (2022), Bangladeş'de doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Duman (2023), Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye (BRICS-T) ülkelerinde doğrudan

yabancı yarımardaki artışın ekolojik ayak izini 0.39 oranında artırdığını göstermiştir. Yağış (2023), BRICS-T ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedensellik gözlemlenmiştir. Van Tran, Tran, Bui Hoang, ve Mai (2024) doğrudan yabancı yatırımlar ve küreselleşmenin Endonezya'nın ekolojik ayak izi üzerindeki potansiyel asimetric etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında yapılan ARDL ve NARDL analizleri sonucunda, doğrudan yabancı yatırımın ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi uzun vadede asimetric olduğu görülmüştür. Ayrıca küreselleşmenin pozitif şokunun ekolojik ayak izi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir.

Hipotez 1: Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ile ekolojik ayak izi arasında net bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Bu hipotez, Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izi üzerindeki olası etkilerini incelemektedir. Literatürde, DYY'nin ekolojik ayak izini artırabileceğini, azaltabileceğini veya net bir etkisinin bulunmadığını gösteren farklı bulgular mevcuttur. Bu karmaşık durum, DYY'nin çevresel etkilerinin bağlamdan bağlama değişebileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, DYY ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkinin yönünü belirleyerek Türkiye'nin ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dengesini daha iyi anlamayı amaçlamaktadır.

Ekolojik Ayak İzi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Literatür Taraması

Ekolojik ayak izi ve ekonomik büyüme arasındaki literatür taraması, ekonominin genişlemesinin doğal kaynak kullanımı ve çevresel etkiler üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ışık tutmaktadır. Ancak, literatürde farklı bulgular ve sonuçlar gözlemlenmektedir. Bu çalışmalardan Bagliani, Bravo ve Dalmazzone (2008), 144 ülkede ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında herhangi bir ilişkiye rastlamamıştır. Wang, Kang, Wu ve Xiao (2013) ve Hervieux- Darne (2015) de çalışmalarında aynı sonucu elde etmişlerdir. Baloch vd. (2019), 59 Kuşak ve Yol ülkelerinde ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığı bulgusunu elde etmiştir. Ahmed, Wang, Mahmood, Hafeez ve Ali (2019), Malezya'da ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Hassan, Baloch, Mahmood ve Zhang (2019) yaptıkları çalışmalarında biyolojik kapasite ve insan sermayesi ile bağlantılı olarak ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda, ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasındaki nedensel ilişki olmadığı görülmüştür. Gülmez, Altıntaş ve Kahraman (2020) Türkiye'de GSYH'da meydana gelen %1'lik artışın ekolojik ayak izini %0.24 artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ahmed, Zhang ve Cary (2021), Japonya'da ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasında ters U şeklinde ilişkinin varlığına rastlamıştır. Chowdhury vd. (2021), 92 ülkede ekonomik büyüme

ile ekolojik ayak izi değişkenlerinin negatif ilişkili olduklarını gözlemlemiştir. Şahin Kutlu ve Kutlu (2022), Türkiye’de uzun dönemde kişi başına düşen gelirin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin negatif olduğunu gözlemlemiştir. Shahbaz, Doğan, Akkus ve Gursoy (2023) yaptıkları çalışmada, ekolojik ayak izi en yüksek olan 10 ülkenin (Çin, ABD, Hindistan, Japonya, Brezilya, Endonezya, Meksika, Kore, Türkiye ve İngiltere) finansal gelişim ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izine etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu görülmüştür. Acar, Altıntaş ve Haziye (2023) yaptıkları çalışmada Azerbaycan’da finansal gelişme ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda, ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında ters U şeklinde çevresel Kuznets eğrisi gösterirken, finansal gelişmenin de ekolojik ayak izini azalttığı sonucuna varılmıştır. Magazzino (2024) yapmış olduğu çalışmasında Çin’de ekolojik ayak izi (EF), elektrik tüketimi ve GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kantil Regresyon sonuçları, elektrik tüketiminin ve ekonomik büyümenin çevresel bozulmayı artırdığını göstermiştir.

Hipotez 2: Türkiye’de ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında net bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Literatür taraması, ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında farklı bulguların olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalar ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığını öne sürerken, diğerleri arasında herhangi bir ilişki veya ters bir ilişki olduğunu iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Gülmez vd. (2020), Türkiye’deki GSYH’daki artışın ekolojik ayak izini artırdığını bulmuşlardır. Ancak, Şahin Kutlu ve Kutlu (2022) Türkiye’de uzun dönemde kişi başına düşen gelirin ekolojik ayak izi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu farklı sonuçlar, Türkiye’deki ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin karmaşıklığını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmaların incelenmesi sonucunda ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında net bir ilişkinin olmadığı hipotezi öne sürülmektedir. Bu durum, Türkiye’nin ekonomik büyüme stratejilerinin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı ve dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ekolojik Ayak İzi ve Kentleşme Arasındaki Literatür Taraması

Ekolojik ayak izi ve kentleşme arasındaki nedensellik ilişkisi konusundaki literatür taraması, çeşitli bağlamlarda çelişen bulgulara işaret etmektedir. Al-Mulali, Weng-Wai, Low ve Mohammed (2014), 93 ülkede kentleşmenin ekolojik ayak izini artırdığı ortaya koymuşlardır. Al-Mulali ve Öztürk (2015), 14 Ortadoğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa-MENA) ülkesinde kentleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmişlerdir. Baloch vd. (2019), 59 Kuşak ve Yol ülkelerinde kentleşmenin ekolojik ayak izini artırarak çevreyi kirlettiği bulgusunu elde etmişlerdir. Nathanie vd. (2019) ise Güney Afrika’da

kentleşmenin ekolojik ayak izini azaltarak çevre kalitesini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Kesbiç ve Şimşek (2020), 9 Avrupa Birliği (AB) Ülkesi ve Türkiye’de kentleşme oranından ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik görülmüştür. Langnel ve Amegavi (2020), Gana’da kentleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını göstermişlerdir. Hadj (2021) Suudi Arabistan’da kentleşme oranındaki artışın ekolojik ayak izini azalttığını gözlemlemiştir. Ahmad vd. (2021), İtalya, Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri (G7) ülkelerinde kentleşmenin ekolojik ayak izlerini artırarak ekolojik bozulmayı artırdığı ifade etmişlerdir. Nathaniel (2021) enerji kullanımının, kentleşmenin, ticaretin ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izine etkisini incelemektedir. Yapılan analizler sonucunda, kentleşmenin, ekonomik büyümenin ve enerji tüketiminin çevresel bozulmayı artırdığını, ticaretinse uzun dönemde kötüleştirdiği görülmüştür. Ayrıca ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine ve kentleşmeden enerji kullanımına kadar tek yönlü nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Chen, Lee ve Chen (2022) insan sermayesi, kentleşme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkileri araştırmak için 1990-2016 dönemi boyunca 110 ekonomiden alınan ülkeler arası verileri kullanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, kentleşme, insan sermayesinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinde doğrusal bir düzenleyici rol oynadığı görülmüştür. Arif, Gill ve Ali (2023) yaptıkları çalışmada, Pakistan’da kentleşmenin çevresel bozulmayı nasıl etkilediğini incelemektedir. Sonuçlar kentleşmenin çevresel bozulmayla asimetric olarak ilişkili olduğunu göstermektedir. Pakistan’da kentleşmedeki olumlu değişiklikler çevresel bozulmanın artmasına neden olurken, kentleşmedeki olumsuz değişiklikler çevresel bozulmanın azalmasına neden olduğu görülmüştür. Abdullahi, Ibrahim, Zhang ve Huo (2024) Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of West African States-ECOWAS) ülkesinde finansal kalkınma, ekonomik büyüme, kentleşme, ticarete açıklık ve daha güvenilir bir çevresel gösterge (ekolojik ayak izi) arasındaki dinamik bağlantıları incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda, finansal gelişmenin, ekonomik büyümenin ve ticari açıklığın ekolojik ayak izi üzerinde önemli bir pozitif etkisi olduğunu, kentleşmenin ise ekolojik ayak izini olumsuz etkilediğini görülmüştür. Ülke analizi sonuçları, finansal gelişmenin Sierra Leone, Togo ve Fildişi Sahili’nde ekolojik ayak izinde azalmaya yol açtığını, Nijer’de ise arttığını ortaya koyuyor. Dahası, ekonomik kalkınmanın çevre dostu olmadığını ve Benin, Gana ve Nijerya’da ekolojik ayak izini artırdığını göstermiştir.

Hipotez 3: Türkiye’de kentleşme ile ekolojik ayak izi arasında net bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Yapılan literatür taraması, kentleşme ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çeşitli bulguların olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalar kentleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını öne sürerken, diğerleri kentleşmenin ekolojik ayak izini azalttığını iddia etmektedir. Örneğin, Kesbiç ve Şimşek (2020), 9 AB Ülkesi ve Türkiye’de kentleşmeden ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik

gözlemlemiştir. Ancak, Türkiye’deki kentleşme ile ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkisini belirleyen çalışmaların sayısı sınırlıdır ve çelişen sonuçlar içerebilir. Bu nedenle, Türkiye özelinde daha kapsamlı ve detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’deki kentleşme ile ekolojik ayak izi arasında net bir nedensellik olduğuna dair bir eksiklik bulunmaktadır ve bu ilişkinin daha fazla araştırılması gerektiği düşünülmektedir.

Ekolojik Ayak İzi ve Nüfus Arasındaki Literatür Taraması

Ekolojik ayak izi ve nüfus arasındaki literatür taraması, çeşitli bölgelerdeki nüfus dinamiklerinin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini değerlendirmeye odaklanarak önemli bir bilgi kaynağı sağlamaktadır. Ahmed vd. (2019), Malezya’da nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izini azalttığını göstermiştir. Kongbuamai, Zafar, Zaidi ve Liu (2020), Tayland’da nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izinin azaltılmasına önemli düzeyde katkı sağladığını belirtmiştir. Yang vd. (2021), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development-OECD) ülkelerinde nüfusun yaşlanması ekolojik ayak izi üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Anser vd. (2021) 130 ülkede gelen turist sayısının nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak iziyle doğrusal olmayan ilişki sergilediğini gözlemlemiştir. Yılmaz ve Çamkaya (2022), Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam (N11) ülkelerinde nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izine etkisinin anlamlı olmadığını tespit etmişlerdir. Doğan ve Shah (2022), Birleşik Arap Emirlikleri’nde nüfusun ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin negatif olduğunu göstermişlerdir. Hussain, Usman, Khan, Tarar ve Sarwar (2022) çalışmalarında, Pakistan’da nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izleri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Yazar nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izine etkisinin negatif olduğunu özetlemiştir; bu da nüfus yoğunluğunun çevresel bozulmaya katkıda bulunmadığını ima etmektedir. Nuta vd. (2024) yaptıkları çalışmada, Avrupa ülkelerinde (Romanya, Türkiye, Estonya, Hırvatistan, Letonya, Polonya, Litvanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya) demografik özellikler, doğrudan yabancı yatırım, teknolojik yenilik ve ekolojik ayak izleri arasındaki karmaşık ilişkileri incelemiştir. Araştırma sonuçları, nüfusun yaşlanması ve nüfus yoğunluğu gibi demografik özelliklerin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi olduğunu göstermiştir.

Hipotez 4: Türkiye’de nüfus yoğunluğu ile ekolojik ayak izi arasında net bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Literatür taraması, Türkiye’de nüfus yoğunluğu ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkinin net olmadığını göstermektedir. Bazı çalışmalar nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izini azalttığını öne sürerken, diğerleri bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Örneğin, Yılmaz ve Çamkaya (2022), N11

ülkelerinde nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Diğer taraftan, Nuta vd. (2024) Avrupa ülkelerinde yaptıkları çalışmada, demografik özelliklerin (nüfusun yaşlanması ve nüfus yoğunluğu gibi) ekolojik ayak izi üzerinde etkili olduğunu göstermişlerdir. Ancak, Türkiye'nin demografik yapısı ve ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini değerlendiren özgün çalışmalar sınırlıdır. Dolayısıyla, Türkiye'de nüfus yoğunluğu ile ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkisini belirleyen daha kapsamlı ve detaylı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Ekolojik Ayak İzi ve Yenilenebilir Enerji Tüketimi Arasındaki Literatür Taraması

Ekolojik ayak izi ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki literatür taraması, genel olarak çeşitli bölgelerde ve ülkelerde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik önemli bir bilgi tabanı oluşturmuştur. Ancak, bu çalışmalar arasında çeşitli bulgular ve sonuçlar bulunmaktadır. Destek, Ulucak ve Doğan (2018), 15 AB ülkesinde yenilenebilir enerji ekolojik ayak izini azalttığını ifade etmiştir. Kesbiç ve Şimşek (2020), 9 AB Ülkesi ve Türkiye'de ekolojik ayak izi ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü ilişki bulunduğunu ifade etmişlerdir. Destek ve Sinha (2020), 24 OECD ülkesinde yenilenebilir enerji tüketimi artışının ekolojik ayak izini azalttığını belirtmişlerdir. Sharif, Baris-Tuzemen, Uzuner, Ozturk ve Sinha (2020), Türkiye'de yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izi üzerine negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Yavuz (2021), Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi ekolojik ayak izini azaltarak çevre kalitesinin iyileşmesine destek sağladığını göstermiştir. Ansari ve Villanthenkodath (2021), kentleşmenin uzun dönemde ekolojik ayak izini artırdığını ifade etmişlerdir. Pata (2021), Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'de (BRIC) yaptığı çalışmasının sonucunda, yenilenebilir enerjinin Çin'de ekolojik ayak izini azalttığını elde etmiştir. Wang (2021), BRIC ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik bozulmanın önemli bir olumsuz belirleyicisi olduğunu belirtmiştir. Bucak ve Saygılı (2022), Türkiye ve G7 ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izini azalttığını ortaya koymuşlardır. Sanatçı Aktaş ve Bilgili (2022), Türkiye, ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Birleşik Krallık, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya ve Suudi Arabistan (G20) ülkelerinde yenilenebilir enerjideki artışın ekolojik ayak izine negatif etki ettiğini tespit etmişlerdir. Kılınç (2023), Türkiye'de yenilenebilir enerji-ekolojik ayak izi arasında uzun dönemli ilişki olduğunu belirtmiştir. Kongkuah (2024) yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin Kuşak ve Yol Girişimi'ne üye ülkelerin ekolojik ayak izleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonuçları, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekolojik ayak izi arasında negatif ilişki olduğunu göstermiştir. Roy (2024) Hindistan'da doğrudan yabancı yatırım, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin ekolojik ayak izine etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Analiz sonuçları, doğrudan yabancı yatırımlar, yenilenebilir enerji ve ekonomik

büyümenin uzun vadede ekolojik ayak izi üzerinde olumsuz ve önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Hipotez 5: Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekolojik ayak izi arasında net bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Literatür taraması, Türkiye’deki yenilenebilir enerji tüketimi ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi değerlendiren birçok araştırmanın bulunduğunu göstermektedir. Ancak, bu çalışmalar arasında çeşitli bulgular ve sonuçlar mevcuttur. Örneğin, Yavuz (2021) Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izini azalttığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Sharif vd. (2020) ve Bucak ve Saygılı (2022) da Türkiye’deki yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izi üzerinde olumlu etkisinin olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak, diğer çalışmaların bulguları bu sonuçlarla çelişmektedir. Örneğin, Kesbiç ve Şimşek (2020) Türkiye ve AB ülkelerinde yaptıkları çalışmada ekolojik ayak izi ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü bir ilişki bulduklarını belirtmişlerdir. Bu durum, Türkiye’deki yenilenebilir enerji tüketimi ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkinin netliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Ekolojik Ayak İzi ve Küreselleşme Arasındaki Literatür Taraması

Küreselleşme, ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik entegrasyonunu artırırken çevresel etkileri konusunda karmaşık bir ilişki sunmaktadır. Rudolph ve Figge (2017), 1981-2009 döneminde 146 ülke için küreselleşmenin ekolojik ayak izini artıran önemli bir faktör olduğunu bulmuştur. Sharif, Afshan ve Qureshi (2019), 15 küreselleşmiş ülkede küreselleşmenin bazı ülkelerde ekolojik ayak izini artırırken bazılarında azalttığını göstermiştir. Ahmed vd. (2019), Malezya’da küreselleşmenin ekolojik ayak izine etkisinin önemsiz olduğunu, ancak karbon ayak izini artırdığını tespit etmiştir. Sabır ve Görüş (2019), Güney Asya’da ekonomik küreselleşme ve teknolojik değişimlerin çevresel bozulmayı artırdığını bulmuştur. Ansari, Ahmad, Siddique ve Mansoor (2020), Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council-GCC) ülkelerinde enerji tüketimi ve küreselleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını belirlemiştir. Apaydın (2020), Türkiye’de küreselleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını, ihracatın ise azaltıcı etkisi olduğunu göstermiştir. Yılcı ve Görüş (2020), MENA ülkelerinde finansal küreselleşmenin çevresel bozulmayı öngördüğünü bulmuştur. Apaydın, Ursavaş ve Koç (2021), 130 ülkede ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığını, ancak küreselleşmenin anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Kırıkkaleli, Adebayo, Khan ve Ali (2021), Türkiye’de küreselleşmenin uzun dönemde ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmiştir. Karaduman (2022), yeni sanayileşen ülkelerde ekonomik küreselleşmenin ekolojik ayak izi ile negatif ilişkili olduğunu bulmuştur. Villanthenkodath ve Pal (2023), Hindistan’da ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığını, küreselleşmenin ise azalttığını belirlemiştir. Özbek (2023), Endonezya, Malezya,

Tayland, Filipinler, Singapur ve Vietnam (ASEAN-5) ülkelerinde küreselleşmenin ekolojik ayak izini artırdığını göstermiştir. İnce Yenilmez vd. (2024), Meksika, Endonezya, Kore Cumhuriyeti, Türkiye ve Avustralya (MIKTA) ülkelerinde küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasında negatif ilişki bulmuştur. Atılğan ve Dallı (2024), Türkiye’de sosyal küreselleşmenin ekolojik ayak izini artırırken ekonomik ve politik küreselleşmenin etkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Hipotez 6: Küreselleşme ile ekolojik ayak izi arasında net bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Literatürde, küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi konusunda farklı bulgular mevcuttur. Bazı çalışmalar küreselleşmenin ekolojik baskıları artırdığını öne sürerken (Rudolph ve Figge, 2017; Apaydın, 2020), diğerleri bu etkinin sınırlı veya olumsuz olabileceğini göstermektedir (Ahmed vd., 2019; Karaduman, 2022). Bu çelişkili sonuçlar, küreselleşmenin çevresel etkilerinin ülkelerin ekonomik yapıları ve politikalarına göre farklılaştığını ortaya koymakta, bu nedenle net bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı hipotezi öne sürülmektedir.

Literatür taraması, Türkiye’nin ekolojik ayak izinin etkileşimini anlamak için geniş bir perspektif sunmaktadır. Çeşitli faktörlerin etkilerini inceleyen çalışmalar, Türkiye’nin çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla daha kapsamlı bir araştırma gereksinimini ortaya koymaktadır. Ayrıca, her bir hipotezin doğrulanması veya reddedilmesi, Türkiye’nin ekonomik büyüme, kentleşme, enerji tüketimi ve iklim değişikliği gibi unsurlarla etkileşimini daha iyi anlamak için önemlidir. Bu nedenle, bu çalışma, Türkiye’nin ekolojik ayak izinin dinamiklerini inceleyerek gelecekteki politikaların şekillendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu araştırmanın temel amacı, 1980-2020 yılları arasında Türkiye’nin çevresel sürdürülebilirlik performansını değerlendirmek için doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, nüfus artışı, kentleşme oranı, yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşme faktörleri ile ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektir. Kullanılan değişkenler, Türkiye'nin çevresel sürdürülebilirlik performansını etkileyebilecek önemli ekonomik, demografik ve yapısal faktörler olarak ele alınmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların, çevre ile etkileşimi farklı sonuçlar doğurabileceği düşünülmekte olup, hem gelişmiş teknoloji transferi ve üretim teknikleri, hem de çevre üzerindeki olası etkiler bağlamında dikkate alınmaktadır. Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve kaynak kullanımıyla olan ilişkisi nedeniyle çevresel sürdürülebilirlik ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Nüfus artışı ve kentleşme oranı, doğal kaynak kullanımı ve atık üretimi gibi çevresel faktörlerle etkileşimi açısından incelenmektedir. Yenilenebilir enerji tüketimi, enerji kaynakları tercihleri ve çevresel sürdürülebilirlik konuları çerçevesinde önemli bir unsur olarak ele

alınmıştır. Son olarak, küreselleşme, ülkelerin ekonomik ve teknolojik entegrasyon süreçlerinin çevresel sürdürülebilirlikle olan olası bağlantılarını anlamak amacıyla çalışmada yer almaktadır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan modeller aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model 1: } ekoiz_t = \beta_0 + \beta_1 dyy_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 2: } ekoiz_t = \alpha_0 + \alpha_1 lngdp_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 3: } ekoiz_t = \gamma_0 + \gamma_1 lnkent_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 4: } ekoiz_t = \delta_0 + \delta_1 lnnufus_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 5: } ekoiz_t = \theta_0 + \theta_1 lnye_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 6: } ekoiz_t = \varphi_0 + \varphi_1 lnkof_t + \varepsilon_t$$

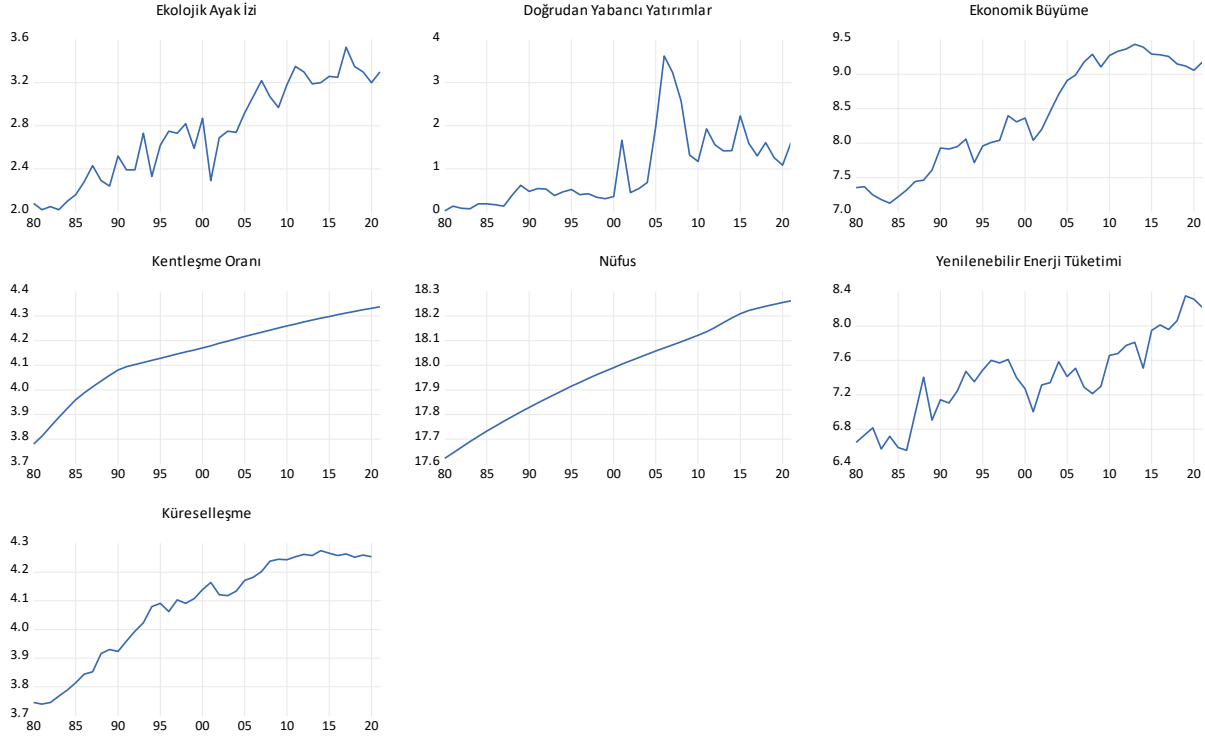
Burada “*ekoiz*” ekolojik ayak izini, “*dyy*” doğrudan yabancı yatırımları, “*lngdp*” ekonomik büyümeyi, “*lnkent*” kentleşme oranını, “*lnnufus*” nüfusu ve “*lnye*” yenilenebilir enerji tüketimini temsil etmektedir. $\beta_0, \alpha_0, \gamma_0, \delta_0, \theta_0, \varphi_0$ her model için sabit terimleri ve ε_t her model için hata terimini belirtmektedir. β_1 doğrudan yabancı yatırımların, α_1 ekonomik büyümenin, γ_1 kentleşme oranının, δ_1 nüfusun, θ_1 yenilenebilir enerji tüketiminin ve φ_1 küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini gösteren katsayılarıdır. Ampirik modelde incelenen değişkenlere ait detaylı bilgiler Tablo 1’de bulunmaktadır:

Tablo 1: Değişkenler ve kaynakları

Sembol	Değişken	Kaynak
<i>ekoiz</i>	Kişi Başına Ekolojik Ayak İzi	Global Footprint Network
<i>dyy</i>	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Cari ABD\$)	Dünya Bankası
<i>lngdp</i>	Ekonomik Büyüme (Sabit 2015 ABD\$)	Dünya Bankası
<i>lnkent</i>	Kentleşme Oranı (Kentsel Alanlarda Yaşayan Nüfusun Payı)	Our World in Data
<i>lnnufus</i>	Nüfus (toplam)	Dünya Bankası
<i>lnye</i>	Yenilenebilir Enerji Tüketimi (% Toplam Nihai Enerji Tüketimi)	Dünya Bankası
<i>lnkof</i>	Küreselleşme Endeksi	ETH Zürich

1980-2020 döneminde Türkiye’de ekolojik ayak izi, ekonomik büyüme, nüfus, kentleşme oranı, yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşmeyi gösteren grafik aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Türkiye’de 1980-2020 döneminde ekolojik ayak izi ve ilişkili değişkenlerin zaman içindeki gelişimi

1980-2020 dönemindeki grafiklerden ekolojik ayak izi incelendiğinde, 1980’den itibaren sürekli bir yükseliş eğilimi olduğu, ancak 2010 sonrasında bu artışın dalgalı bir seyir izlediği ve yavaşladığı dikkat çekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların grafiği incelendiğinde, 1980’lerin sonlarından itibaren önemli bir artış gösterdiği, 2000’li yıllarda ise en yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. Ancak, 2008 küresel finansal krizi sonrası dönemde yatırımlarda bir düşüş yaşanmış ve daha sonra yatırımlar dalgalı bir seyir izlemiştir. Ekonomik büyüme grafiği, Türkiye’nin 1980 sonrası hızlı bir büyüme sürecine girdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2000’li yıllarda ekonomik büyümede keskin artışlar yaşanmış, bu da sanayi üretimindeki artışlarla ilişkilendirilebilir. Kentleşme oranı ve nüfus grafiklerine bakıldığında, 1980’den 2020’ye kadar sürekli bir artış eğilimi olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji tüketimi grafiği ise özellikle 2000’li yıllardan itibaren belirgin bir artış göstermektedir. Son olarak, küreselleşme endeksi grafiği, Türkiye’nin dünya ekonomisine entegrasyonunun 1980 sonrası sürekli bir artış gösterdiğini gözler önüne sermektedir. 1980’den itibaren hız kazanan bu süreç, 2000’li yıllarda zirveye ulaşmış ve sonrasında daha yavaş bir artış sergilemiştir.

Değişkenler için tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler ve korelasyonlar

	<i>ekoiz</i>	<i>dyy</i>	<i>lngdp</i>	<i>lnkent</i>	<i>lnnufus</i>	<i>lnye</i>	<i>lnkof</i>
Ortalama	2.751	0.976	8.379	4.150	17.981	7.391	4.076
Medyan	2.745	0.540	8.335	4.175	17.998	7.401	4.118
Std. Dev.	0.452	0.871	0.783	0.149	0.191	0.474	0.177
Çarpıklık	-0.101	1.202	-0.116	-0.855	-0.220	0.042	-0.630
Kurtosis	1.713	4.022	1.543	2.951	1.922	2.459	2.066
Jarque-Bera	2.971	11.946	3.812	5.124	2.372	0.524	4.203
Olasılık	0.226	0.003	0.149	0.077	0.305	0.770	0.122

Tablo 2’deki tanımlayıcı istatistikler, çalışmanın temel değişkenleri olan ekolojik ayak izi ile diğer değişkenler arasındaki dağılımları ve değişkenlerin genel özelliklerini göstermektedir. Standart sapma değerlerine göre değişkenlerin yayılma derecesi incelendiğinde, *ekoiz* ve *lngdp* görece daha düşük oynaklık sergilerken (sırasıyla 0.452 ve 0.783), *dyy* değişkeninin daha yüksek bir değişkenlik gösterdiği görülmektedir (0.871). *lnkof* değişkeni ise 0.177 ile en düşük standart sapma değerine sahip olup, en istikrarlı değişken olarak dikkat çekmektedir. Çarpıklık değerleri incelendiğinde, *dyy* pozitif çarpıklık (1.202) ile sağa çarpık bir yapıya sahipken, diğer değişkenlerin çoğu simetrik veya hafif sola çarpık olarak gözlenmektedir. *lnkof* değişkeni (-0.630) ile sola çarpık bir dağılım sergilemektedir. Basıklık açısından bakıldığında, *dyy* değişkeni (4.022) daha sivri ve dar bir tepeye sahip olup, uç değerlere duyarlılığı yüksektir. Diğer değişkenler ise daha basık ve yaygın bir yapıya sahiptir, yani değerler ortalamaya daha yakın dağılıp uç değerlere daha az rastlanmaktadır. Jarque-Bera normallik sınaması sonuçları, yalnızca *dyy* değişkeninin normallikten sapma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer değişkenlerin ise normal dağılım sergilediği görülmektedir.

Toda Yamamoto Nedensellik Analizi

VAR (Vektör Otoregresif Modeller), ekonomi teorilerini test etmek ve politika önerileri geliştirmek amacıyla uygulamalı araştırmalarda sıkça kullanılan bir yöntemdir. Fakat değişkenler arasında eşbütünlüşme ya da birim kök varsa, bu analizde yapılan testler geçerli olmayabilir. Genelde durağan serilerle Granger Nedensellik testi yapılmaktadır. Ancak Toda-Yamamoto (1995), birim kök içeren değişkenlerde dahi seviyelerine bakılarak VAR analizi yapılabileceğini ve Wald testinin kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu durum serilerde bilgi kaybının önüne geçerek daha duyarlı olarak analiz edilmesini sağlamaktadır. Analiz için öncelikle VAR modeli kurulup gecikme uzunluğunun (k) tespit edilmesi

gerekmektedir. Ardından uygun gecikme uzunluğuna en yüksek bütünleşme derecesi (d_{max}) ilave edilmektedir. Uygulanan VAR modeli şu şekildedir:

$$Y_t = \bar{w} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$
$$X_t = \bar{\partial} + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{2j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{2j} Y_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

Denklemlerde belirtilen k uygun gecikme uzunluğunu, d_{max} maksimum bütünleşme derecesini ifade etmektedir. ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimlerinin ortalamasının sıfır ve kovaryans matrisinin sabit olduğu varsayılmaktadır.

BULGULAR

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkilerini Granger nedensellik testiyle inceleyen bir yöntemdir. Bu yaklaşım, serilerin farklarını almaksızın düzey değerleriyle analiz yaparak serilerdeki trendlerin ve yapısal özelliklerin korunmasını sağlamaktadır. Böylece bilgi kaybı önlenmekte ve analiz duyarlılığı artırılmaktadır. Nedensellik analizi, birbirine bağlı birden fazla değişkenin aynı model altında incelendiği vektör otoregresif (VAR) modellerine dayanmaktadır. VAR modellerinin doğru uygulanabilmesi için her bir değişkenin gecikme değerlerinin doğru bir şekilde belirlenmesi kritik öneme sahiptir. Gecikme değerleri, değişkenlerin geçmiş değerlerinin nedensellik ilişkilerine ne ölçüde etki ettiğini göstermektedir. Bu değerlerin belirlenmesinde genellikle Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) gibi istatistiksel kriterler kullanılmaktadır. Uygun gecikme sayısının seçilmesi, aşırı uyum (overfitting) riskini önlerken, modelin basit kalması nedeniyle oluşabilecek bilgi kaybını da dengelemektedir. İlgili bilgi kriteri değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: VAR modeli için uygun gecikme değerinin belirlenmesi

	Bilgi Kriterleri	Gecikme Değerleri				
		0	1	2	3	4
Model 1	AIC	3.095	1.178	0.922*	0.994	1.069
	SC	3.181	1.436	1.353*	1.598	1.845
	HQ	3.125	1.270	1.076*	1.209	1.345
Model 2	AIC	1.001	-2.215	-2.231*	-2.072	-1.978
	SC	1.087	-1.957*	-1.8	-1.468	-1.202
	HQ	1.031	-2.123*	-2.078	-1.857	-1.702
Model 3	AIC	-2.389	-9.014	-10.581*	-10.57	-10.378
	SC	-2.303	-8.755	-10.150*	-9.966	-9.602
	HQ	-2.359	-8.922	-10.428*	-10.355	-10.102
Model 4	AIC	-1.68	-9.904	-11.26	-12.078*	-11.922
	SC	-1.593	-9.645	-10.829	-11.474*	-11.147
	HQ	-1.649	-9.812	-11.106	-11.863*	-11.646
Model 5	AIC	1.172	-0.806	-0.852*	-0.748	-0.607
	SC	1.258	-0.547*	-0.421	-0.145	0.168
	HQ	1.202	-0.714*	-0.698	-0.533	-0.331
Model 6	AIC	-1.510	-5.802*	-5.692	-5.613	-5.479
	SC	-1.423	-5.541*	-5.257	-5.004	-4.695
	HQ	-1.480	-5.710*	-5.538	-5.398	-5.203

Not: “k” gecikme uzunluğunu belirtmektedir. AIC, Akaike bilgi kriterini; SC, Schwarz Bayesian bilgi kriterini ve HQ, Hannan-Quinn bilgi kriterini göstermektedir.

Tablo 3’te, VAR modelleri için uygun gecikme değerlerini belirlemek amacıyla kullanılan bilgi kriterleri ve bu kriterlere göre elde edilen gecikme değerleri yer almaktadır. Bilgi kriterleri, modelin uygunluğunu değerlendiren ve karmaşıklığı ile uyumluluğu dengeleyen ölçütlerdir. Daha düşük bilgi kriteri değerleri, daha iyi bir model uyumunu ifade etmektedir. Model 1 ve Model’te, AIC, SC ve HQ için en düşük değer, 2 gecikme değerine karşılık gelmektedir. Bu durum, modelin uygun gecikme değerinin 2 olduğunu göstermektedir. Model 2, Model 5 ve Model 6’da uygun gecikme değerinin 1 olduğu; Model 4’te ise uygun gecikme değerinin 3 olduğu görülmektedir.

Bilgi kriterlerinin belirlediği gecikme uzunluklarında otokorelasyon sorununu değerlendirmek amacıyla Otokorelasyon LM testi gerçekleştirilmiştir. Otokorelasyon testi sonuçları, aşağıdaki Tablo 4'te sunulmaktadır.

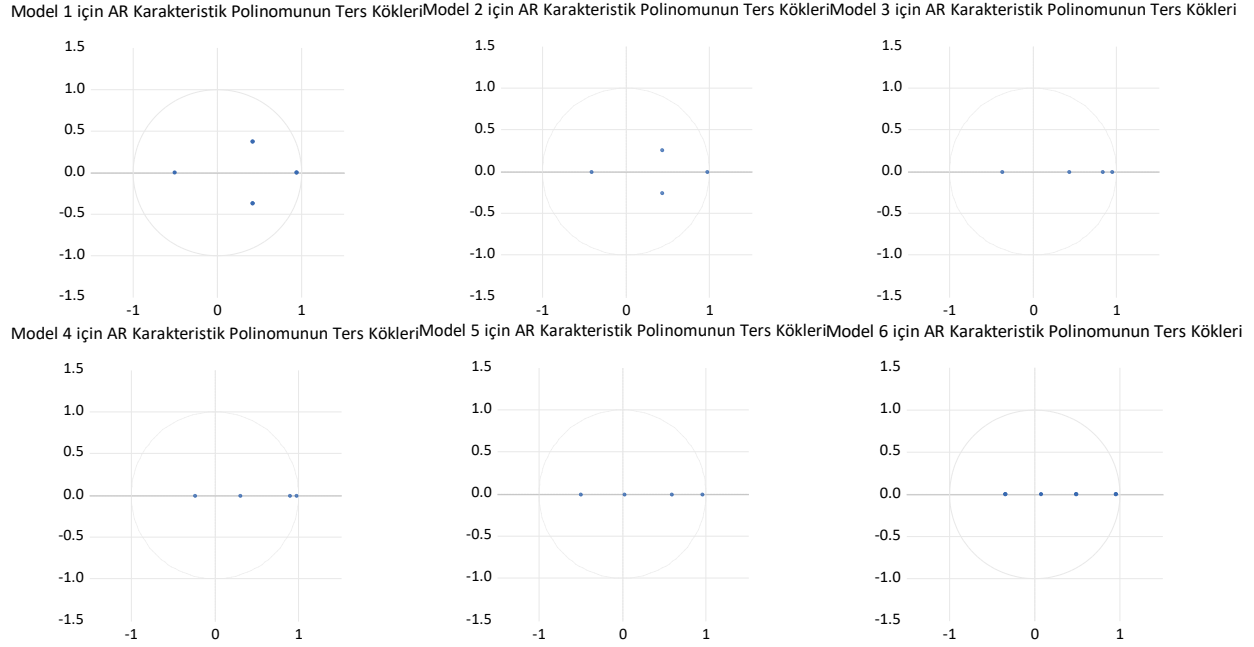
Tablo 4: Otokorelasyon LM testi sonuçları

Yıllar	Gecikme Değerleri	Test İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
	1	4.538	0.338
	2	4.764	0.312
	3	2.827	0.587
	4	1.442	0.836
	1	2.026	0.730
	2	3.668	0.452
	3	3.986	0.407
	4	4.666	0.323
	1	1.175	0.846
	2	9.890	0.042
	3	3.773	0.437
	4	1.142	0.887
	1	2.030	0.618
	2	5.410	0.247
	3	5.753	0.218
	4	1.951	0.305
	1	1.522	0.822
	2	3.243	0.517
	3	1.139	0.888
	4	4.057	0.398
	1	4.265	0.371
	2	6.691	0.153
	3	4.283	0.369
	4	5.318	0.256

Tablo 4'te yer alan otokorelasyon test sonuçları incelendiğinde, tüm modellerde ve belirlenen gecikme uzunluklarında otokorelasyon sorunu olmadığı görülmüştür.

Modellerin kararlılıklarını belirlemek amacıyla yapılan hata terimlerinin ters kökleri grafikleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 2: Hata terimlerinin ters kökleri

Grafik 2 incelendiğinde, beş modelde de hata terimlerinin ters köklerinin birim çember içinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, tüm beş modelin dinamik olarak tutarlı olduğunu göstermektedir. Yani, her bir model, uzun vadeli denge ilişkileri kurarak, zamanla birbirleriyle tutarlı bir şekilde hareket etmektedir. Bu bulgu, modellerin stabilitesini ve geçerliliğini desteklemektedir.

Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek için Toda-Yamamoto (1995) nedensellik analizi VAR modeli üzerinde uygulanmıştır. Nedensellik analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5. Toda Yamamoto nedensellik analizi sonuçları

Hipotezler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Ekolojik ayak izi doğrudan yabancı yatırımların nedeni değildir.	5.355	0.068*
Doğrudan yabancı yatırımlar ekolojik ayak izinin nedeni değildir.	8.116	0.017**
Ekolojik ayak izi ekonomik büyümenin nedeni değildir.	0.542	0.461
Ekonomik büyüme ekolojik ayak izinin nedeni değildir.	2.896	0.88*
Ekolojik ayak izi kentleşmenin nedeni değildir.	3.694	0.157
Kentleşme ekolojik ayak izinin nedeni değildir.	1.699	0.427
Ekolojik ayak izi nüfusun nedeni değildir.	2.687	0.26
Nüfusun ekolojik ayak izinin nedeni değildir.	10.176	0.006***
Ekolojik ayak izi yenilenebilir enerji tüketimi nedeni değildir.	0.044	0.833
Yenilenebilir enerji tüketimi ekolojik ayak izinin nedeni değildir.	0.041	0.839
Ekolojik ayak izi küreselleşmenin nedeni değildir.	7.540	0.023**
Küreselleşme ekolojik ayak izinin nedeni değildir.	6.803	0.033**

Not: ***p<0.01; **p<0.05; *p<0.10

Türkiye’de ekolojik ayak izi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bulgular, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi teşvik ederken aynı zamanda çevresel etkilerin artmasına yol açabileceğini göstermektedir. Yabancı yatırımların artışı, endüstriyel faaliyetleri ve üretimi artırarak doğal kaynak tüketimini ve çevresel kirliliği yükseltebilmektedir. Aynı zamanda, çevresel bozulma da yatırım kararlarını etkileyebilmekte, şirketler çevresel faktörleri dikkate alarak yatırım yapma eğiliminde olmaktadır. Küreselleşme ile ekolojik ayak izi arasında da çift yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiş olup, küreselleşmenin ekonomik faaliyetleri ve ticareti genişleterek doğal kaynak kullanımını artırdığı ve çevresel etkileri tetiklediği görülmektedir. Buna karşılık, çevresel bozulma küreselleşme üzerinde de etkili olabilir; artan çevre bilinci, şirketlerin sürdürülebilirlik politikalarına daha fazla önem vermesine yol açmaktadır. Ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında ise tek yönlü bir nedensellik bulunmuş, ekonomik büyümenin endüstriyel üretimi ve tüketimi artırarak doğal kaynak kullanımını yükselttiği ve çevresel kirliliğe katkı sağladığı tespit edilmiştir. Son olarak, Türkiye’de nüfus artışının da ekolojik ayak izini artırdığı, artan nüfusun doğal kaynaklara olan talebi yükselttiği ve bunun da çevresel kirlilik gibi sorunlara yol açtığı ortaya konulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin ekolojik ayak izini belirleyen faktörleri anlamak ve bu faktörler arasındaki nedensellik ilişkilerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler, Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, nüfus artışı, kentleşme oranı, yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşme değişkenleri ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkileri göstermektedir.

Analizler sonucunda elde edilen ekolojik ayak izi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki çift yönlü nedensellik, Türkiye ekonomisinin sürdürülebilirliği için çevresel faktörlerin göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir. Bu bulgu literatürde farklı ülkelerde ve sektörlerde yapılmış olan çeşitli çalışmalardan elde edilen sonuçlarla uyumlu ve çelişkili bulgular içermektedir. Balsalobre-Lorente vd. (2019) MINT ülkelerinde yaptıkları araştırmada, doğrudan yabancı yatırımların artışının ekolojik ayak izini azalttığını ortaya koymuşlardır. Ancak, Baloch vd. (2019) 59 Kuşak ve Yol ülkelerindeki çalışmalarında, doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini artırdığını göstermişlerdir. Benzer şekilde, Doytch (2020), yüksek gelirli ülkelerde finansal hizmetlere yönelik doğrudan yabancı yatırımların ekolojik ayak izini azalttığını savunurken, Zafar vd. (2019) ABD'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Bu çelişkili bulgular, doğrudan yabancı yatırımların çevresel etkileri üzerindeki etkilerinin karmaşıklığını vurgulamakta ve bu etkilerin ülkeler arasında, sektörler arasında ve zaman içinde farklılık gösterdiğini göstermektedir.

Küreselleşme ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgu, Türkiye'nin hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebilirlik politikalarının küresel entegrasyon süreçlerinden nasıl etkilendiğini göstermektedir. Literatürde bu konuda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Rudolph ve Figge (2017), küreselleşmenin 146 ülkede ekolojik ayak izini artıran bir faktör olduğunu belirtirken, Sharif vd. (2019), 15 küreselleşmiş ülkede bu ilişkinin ülkelere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Apaydın (2020), Türkiye'de küreselleşmenin ekolojik ayak izini artırıcı bir etkiye sahip olduğunu, ihracatın ise azaltıcı bir rol oynadığını bulmuştur. Ayrıca, Kırıkkaleli vd. (2021), Türkiye'de küreselleşmenin uzun vadede ekolojik ayak izini artırdığını tespit etmiştir. Bu bulgular, küreselleşmenin çevresel etkilerinin ülke bağlamına göre değişiklik gösterebileceğini ve bu ilişkinin karmaşık yapısını vurgulamaktadır.

Elde edilen bir diğer sonuç, ekonomik büyümeden ekolojik ayak izine doğru nedensellik olduğudur. Bu sonuç literatürdeki diğer çalışmalardan biraz farklılık göstermektedir. Gülmez vd. (2020) ile Şahin Kutlu ve Kutlu (2022) çalışmaları, Türkiye'de ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığı yönündeki sonuçlarını desteklemektedir. Ancak, Bagliani vd. (2008), Wang (2013) ve Hervieux-Darne (2015)

çalışmalarında belirtilen bulgular, ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında genel bir ilişki tespit edememişlerdir. Bu çelişkili bulgular, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki karmaşık ilişkilerin tam olarak anlaşılmadığını ve bu konuda daha fazla araştırmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Türkiye'nin ekonomik büyümesinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin belirlenmesi, sadece Türkiye için değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında küresel anlamda önemlidir.

Son olarak nüfus artışından ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik belirlenmiştir. Bu, nüfus artışının doğal kaynak tüketimini ve çevresel etkileri artırıcı bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, nüfus politikalarının sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu olması önem arz etmektedir. Elde edilen sonuç ile ilgili de literatürdeki bulgular çeşitlilik göstermektedir. Ahmed vd. (2019) ile Kongbuamai vd. (2020) çalışmaları, Malezya ve Tayland'da nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izini azaltıcı etki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, belirli bölgelerde nüfus kontrolü politikalarının çevresel sürdürülebilirlik açısından olumlu sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Ancak, literatürdeki diğer çalışmalar bu genellemeyi desteklememekte ve çeşitli bağlamlarda farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Yang vd. (2021) tarafından yapılan bir çalışma, OECD ülkelerinde nüfusun yaşlanmasının ekolojik ayak izi üzerinde negatif bir etki yarattığını belirtmiştir. Diğer taraftan, Anser vd. (2021) 130 ülkede turist sayısı ile nüfus yoğunluğu arasındaki ilişkiyi ele aldıkları bir çalışmada doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmişlerdir. Yılmaz ve Çamkaya (2022) çalışması, N11 ülkelerinde nüfus yoğunluğunun ekolojik ayak izi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Doğan ve Shah (2022) çalışması Birleşik Arap Emirlikleri'nde nüfusun ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin negatif olduğunu göstermiştir. Bu çelişkili bulgular, nüfusun ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerinin karmaşıklığını vurgulayarak, bu alandaki araştırmaların daha fazla ayrıntı ve bağlam spesifik analiz gerektirdiğini göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda bazı politika önerileri geliştirilmiştir. Öncelikle, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekolojik ayak izi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durum, yabancı yatırımların çevresel etkilerinin dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye'de çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için, yatırımların yeşil teknolojiler ve çevre dostu alanlarda yoğunlaşması teşvik edilmelidir. Özellikle enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji sektörlerine yönelik yabancı yatırımlara öncelik verilmesi faydalı olabilir. Ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerinde etkili olduğu bulgusu, ekonomik politikaların çevresel düzenlemelerle uyumlu hale getirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, karbon ayak izini azaltıcı mekanizmaların (örneğin, emisyon ticaret sistemi) hayata geçirilmesi ve yeşil ekonomiye geçişin hızlandırılması önerilmektedir. Böylece, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği artırılabilir. Küreselleşme ile ekolojik ayak izi arasındaki çift yönlü

nedensellik ilişkisi dikkate alındığında, Türkiye'nin küresel ticaret ve yatırım politikaları çevresel sürdürülebilirlik perspektifiyle yeniden gözden geçirilmelidir. Yeşil küreselleşme stratejilerinin geliştirilmesi, çevre dostu teknolojilere yatırımın artırılması ve çevresel etkilerin azaltılması için uluslararası iş birliklerine öncelik verilmesi gerekmektedir. Nüfus artışının ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi, sürdürülebilir şehirleşme modellerinin önemini ortaya koymaktadır. Nüfus politikalarının eğitim, sağlık ve altyapı gibi temel alanlarla entegre edilerek uzun vadeli bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Özellikle büyük şehirlerde kaynak tüketimini optimize edecek çözümler geliştirilmesi ve çevreye duyarlı yaşam tarzlarının özendirilmesi sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlayabilir. Son olarak, yenilenebilir enerji tüketiminin artırılması ekolojik ayak izini azaltmada kritik bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu alanda kamu ve özel sektör iş birliği ile projeler geliştirilmesi, enerji dönüşümüne yönelik politikaların yaygınlaştırılması önerilmektedir. Yenilenebilir enerjiye yönelik teşviklerin artırılması, çevresel sürdürülebilirlik için uzun vadeli faydalar sağlayabilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Abdullahi, N. M., Ibrahim, A. A., Zhang, Q., & Huo, X. (2024). Dynamic linkages between financial development, economic growth, urbanization, trade openness, and ecological footprint: an empirical account of ECOWAS countries. *Environment, Development and Sustainability*, 1-28. doi: 10.1007/s10668-024-04713-3.
- Acar, S., Altıntaş, N., & Haziyeve, V. (2023). The effect of financial development and economic growth on ecological footprint in Azerbaijan: an ARDL bound test approach with structural breaks. *Environmental and Ecological Statistics*, 30, 41-59. doi: 10.1007/s10651-022-00551-6
- Ahmed, Z., Wang, Z., Mahmood, F., Hafeez, M., & Ali, N. (2019). Does globalization increase the ecological footprint? Empirical evidence from Malaysia. *Environmental Science and Pollution Research*, (26), 18565-18582. doi: 10.1007/s11356-019-05224-9.
- Ahmed, Z., Zhang, B., & Cary, M. (2021). Linking economic globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: Evidence from symmetric and asymmetric ARDL. *Ecological Indicators*, 121. doi: 10.1016/j.ecolind.2020.107060.
- Ahmad, M., Jiang, P., Murshed, M., Shehzad, K., Akram, R., Cui, L., & Khan, Z. (2021). Modelling the dynamic linkages between eco-innovation, urbanization, economic growth and ecological footprints

for G7 countries: Does Financial Globalization Matter?. *Sustainable Cities and Society*, 70. doi: 10.1016/j.scs.2021.102881.

Al-Mulali, U., & Öztürk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East And North African) region, *Energy*, 84(1), 382-389. doi: 10.1016/j.energy.2015.03.004.

Al-Mulali, U., Weng-Wai C., Low, S. T., & Mohammed, A. H. (2014). Investigating the environmental kuznets curve (EKC) hypothesis by utilizing the ecological footprint as an indicator of environmental degradation. *Ecological Indicators*, 48, 315- 323. doi: 10.1016/j.ecolind.2014.08.029.

Ansari, M. A., Ahmad, M. R., Siddique, S., & Mansoor, K. (2020). An environment Kuznets curve for ecological footprint: Evidence from GCC countries. *Carbon Management*, 11(4), 355-368. doi: 10.1080/17583004.2020.1790242.

Ansari, M. A., Haider, S., & Masood, T. (2021). Do renewable energy and globalization enhance ecological footprint: an analysis of top renewable energy countries? *Environmental Science Pollution Research*, 28, 6719-6732. doi: 10.1007/s11356-020-10786-0.

Ansari, M. A., & Villanthenkodath, M.A. (2021). Does tourism development promote ecological footprint? A nonlinear ARDL approach. *Anatolia*, 33(4), 614-626. doi: 10.1080/13032917.2021.1985542.

Anser, M. K., Yousaf, Z., Nassani, A. A., Abro, M. M. Q., Zaman, K., & Kabbani, A. (2021). Evaluating ecological footprints through inbound tourism, population density, and global trade. *Polish Journal of Environmental Studies*, 30(1), 555-560. doi: 10.15244/pjoes/122445.

Apaydın, Ş. (2020). Küreselleşmenin ekolojik ayakizi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 23-42. doi: 10.30784/epfad.695836.

Apaydın, Ş., Ursavaş, U., & Koç, Ü. (2021). The impact of globalization on the ecological footprint: do convergence clubs matter? *Environmental Science and Pollution Research*, 1-15. doi: 10.21203/rs.3.rs-241707/v1.

Arif, M., Gill, A. R., & Ali, M. (2023). Analyzing the non-linear association between urbanization and ecological footprint: An empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(50), 109063-109076. doi: 10.1007/s11356-023-30012-x.

Arogundade, S., Mduduzi, B., & Hassan, A. S. (2022). Spatial impact of foreign direct investment on ecological footprint in Africa. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(34), 51589-51608. doi: 10.1007/s11356-022-18831-w.

Atılğan, D., & Dallı, T. (2024). Küreselleşme Türkiye'deki ekolojik ayak izini etkiliyor mu? ARDL testinden kanıtlar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 480-510.

Baloch, M. A., Zhang, J., Iqbal, K., & Iqbal, Z. (2019). The effect of financial development on ecological footprint in BRI countries: evidence from panel data estimation. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 6199-6208. doi: 10.1007/s11356-018-3992-9.

Balsalobre-Lorente, D., Gokmenoglu, K. K., Taspınar, N., & Cantos-Cantos, J. M. (2019). An approach to the pollution haven and pollution halo hypotheses in MINT countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 23010- 23026. doi: 10.1007/s11356-019-05446-x.

- Bagliani, M., Bravo, G., & Dalmazone, S. (2008). A consumption-based approach to environmental kuznets curves using the ecological footprint indicator. *Ecological Economics*, 65(3), 650-661. doi: 10.1016/j.ecolecon.2008.01.010.
- Bucak, Ç., & Saygılı, F. (2022). Türkiye’de ve G7 ülkelerinde dışa açıklık ve ekolojik ayak izi ilişkisi: Yatay kesit bağımlılığı altında panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 346-365. doi: 10.53443/anadoluibfd.1138234.
- Chen, Y., Lee, C. C., & Chen, M. (2022). Ecological footprint, human capital, and urbanization. *Energy & Environment*, 33(3), 487-510. doi: 10.1177/0958305X211008610.
- Chowdhury, M. A. F., Shanto, P. A., Ahmed, A., & Rumana, R. H. (2021). Does foreign direct investments impair the ecological footprint? New evidence from the panel quantile regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 14372-14385. doi: 10.1007/s11356-020-11518-0.
- Destek, M. A., Ulucak, R., & Doğan, E. (2018). *Analyzing the Environmental Kuznets Curve for the EU countries: The role of ecological footprint*. (MPRA Paper, No. 106882). doi: 10.1007/s11356-018-2911-4.
- Destek, M., & Sinha, A. (2020). *Renewable, non-renewable energy consumption, economic growth, trade openness and ecological footprint: Evidence from organisation for economic co-operation and development countries*. (MPRA Paper, No. 104246).
- Doğan, E., & Shah, S. F. (2022). Analyzing the role of renewable energy and energy intensity in the ecological footprint of the United Arab Emirates. *Sustainability*, 14(1). doi: 10.3390/su14010227.
- Doytch, N. (2020). The impact of foreign direct investment on the ecological footprints of nations. *Environmental and Sustainability Indicators*, 8. doi: 10.1016/j.indic.2020.100085.
- Duman, E. (2023). Seçilmiş ekonomik değişkenlerin ekolojik ayak izine etkisinin analizi: BRICS-T ülkeleri örneği. *Sosyoekonomi*, 31(58), 277-288. doi: 10.17233/sosyoekonomi.2023.04.14.
- Gülmez, A., Altıntaş, N., & Kahraman, Ü. O. (2020) A puzzle over ecological footprint, energy consumption and economic growth: the case of Turkey. *Environmental Ecological Statistic*, 27(4), 753-768. doi: 10.1007/s10651-020-00465-1
- Hadj, B. (2021). Nonlinear impact of biomass energy consumption on ecological footprint in a fossil fuel-dependent economy. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 69329-69342. doi: 10.1007/s11356-021-15521-x.
- Hassan, S. T., Baloch, M. A., Mahmood, N., & Zhang, J. (2019). Linking economic growth and ecological footprint through human capital and biocapacity. *Sustainable Cities and Society*, 47. doi: 10.1016/j.scs.2019.101516.
- Hervieux, M. S. & Darné, O. (2015). Environmental Kuznets Curve And ecological footprint: A time series analysis. *Economics Bulletin*, 35(1), 814-826.
- Hussain, M., Usman, M., Khan, J. A., Tarar, Z. H., & Sarwar, M. A. (2022). Reinvestigation of environmental Kuznets curve with ecological footprints: Empirical analysis of economic growth and population density. *Journal of Public Affairs*, 22(1). doi: 10.1002/pa.2276.

- Irshad, H., & Hussain, A. (2017). *Analysis of ecological efficiency and its influencing factors in developing countries*. (Pakistan Institute of Development Economics, Department of Environmental Economics, Working Paper, No. 11).
- Karaduman, C. (2022). The effects of economic globalization and productivity on environmental quality: Evidence from newly industrialized countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(1), 639-652. doi: 10.1007/s11356-021-15717-1.
- Kesbiç, C. Y. & Şimşek, D. (2020). Çevresel riskleri azaltmada çevre vergilerinin etkisi: Avrupa Birliği ve Türkiye örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 21(46): 20-39.
- Kılınç, E. C. (2023). Yenilenebilir enerji ve fosil yakıt tüketiminin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 731-749. doi: 10.29106/fesa.1307807.
- Kırıkkaleli, D., Adebayo, T. S., Khan, Z., & Ali, S. (2021). Does globalization matter for ecological footprint in Turkey? Evidence from dual adjustment approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(11), 14009-14017. doi: 10.1007/s11356-020-11654-7.
- Kongbuamai, N., Zafar, M. W., Zaidi, S. A. H., & Liu, Y. (2020). Determinants of the ecological footprint in Thailand: The influences of tourism, trade openness, and population density. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 40171-40186. doi: 10.1007/s11356-020-09977-6.
- Kongkuah, M. (2024). Impact of Belt and Road countries' renewable and non-renewable energy consumption on ecological footprint. *Environment, Development and Sustainability*, 26(4), 8709-8734. doi: 10.1007/s10668-023-03068-5.
- Langnel, Z., & Amegavi, G. B. (2020). Globalization, electricity consumption and ecological footprint: An autoregressive distributive lag (ARDL) approach. *Sustainable Cities and Society*, 63, 102482. doi: 10.1016/j.scs.2020.102482.
- Magazzino, C. (2024). Ecological footprint, electricity consumption, and economic growth in China: geopolitical risk and natural resources governance. *Empirical Economics*, 66, 1-25. doi: 10.1007/s00181-023-02460-4.
- Murshed, M., Elhaddad, M., Ahmed, R., Bassim, M. & Than, E. T. (2022). Foreign direct investments, renewable electricity output, and ecological footprints: Do financial globalization facilitate renewable energy transition and environmental welfare in Bangladesh? *Asia-Pacific Financial Markets*, 29, 33-78. doi: 10.1007/s10690-021-09335-7.
- Nathaniel, S. P. (2021). Ecological footprint, energy use, trade, and urbanization linkage in Indonesia. *GeoJournal*, 86(5), 2057-2070. doi: 10.1007/s10708-020-10175-7.
- Nuta, F., Shahbaz, M., Khan, I., Cutcu, I., Khan, H., & Eren, M. V. (2024). Dynamic impact of demographic features, FDI, and technological innovations on ecological footprint: evidence from European emerging economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-18. doi: 10.1007/s11356-024-32345-7.
- Özbek, S. (2023). Ekonomik büyüme, küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisi: ASEAN-5 ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 123-138. doi: 10.21076/vizyoner.1144317.

- Pata, U. K. (2021). Linking renewable energy, globalization, agriculture, CO2 emissions and ecological footprint in BRIC countries: A sustainability perspective. *Renewable Energy*, 173, 197-208. doi: 10.1016/j.renene.2021.03.125.
- Roy, A. (2024). The impact of foreign direct investment, renewable and non-renewable energy consumption, and natural resources on ecological footprint: an Indian perspective. *International Journal of Energy Sector Management*, 18(1), 141-161. doi: 10.1108/IJESM-09-2022-0004.
- Rudolph, A., & Figge, L. (2017). Determinants of ecological footprints: what is the role of globalization? *Ecological Indicators*, 81, 348-361. doi: 10.1016/j.ecolind.2017.04.060.
- Sabır, S., & Görüş, M. S. (2019). The impact of globalization on ecological footprint: empirical evidence from the south Asian countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 33387-33398. doi: 10.1007/s11356-019-06458-3.
- Sanatçı Aktaş, G., & Bilgili, A. (2022). Çevre teknolojisi patentleri ve yenilenebilir enerjinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik bir çalışma. *Kent Akademisi Dergisi*, 15(3), 1052-1068. doi: 10.35674/kent.1023069.
- Shahbaz, M., Doğan, M., Akkus, H. T., & Gursoy, S. (2023). The effect of financial development and economic growth on ecological footprint: evidence from top 10 emitter countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(29), 73518-73533. doi: 10.1007/s11356-023-27573-2.
- Sharif, A., Afshan, S., & Qureshi, M. A. (2019). Idolization and ramification between globalization and ecological footprints: evidence from quantile-on-quantile approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(11), 11191-11211. doi: 10.1007/s11356-019-04351-7.
- Sharif, A., Baris-Tuzemen, O., Uzuner, G., Ozturk, I., & Sinha, A. (2020). Revisiting the role of renewable and non-renewable energy consumption on Turkey's ecological footprint: Evidence from Quantile ARDL approach. *Sustainable Cities and Society*, 57, 102138. doi: 10.1016/j.scs.2020.102138.
- Şahin Kutlu, Ş., & Kutlu, M. (2022). Turizm faaliyetlerinin ekolojik ayak izi üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 182, 233-249.
- Toda, H. Y., & Yamamoto T. (1995). Statistical inferences in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250. doi: 10.1016/0304-4076(94)01616-8.
- Van Tran, H., Tran, A. V., Bui Hoang, N., & Mai, T. N. H. (2024). Asymmetric effects of foreign direct investment and globalization on ecological footprint in Indonesia. *Plos One*, 19(1). doi: 10.1371/journal.pone.0297046.
- Villanthenkodath, M. A., & Pal, S. (2023). How economic globalization affects the ecological footprint in India? A novel dynamic ARDL simulations. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. doi: 10.1108/JEAS-01-2022-0005.
- Wackernagel, M., & Rees, W. (1996). *Our ecological footprint: Reducing human impact on the earth*. New Society Publishers: Philadelphia.
- Wang, X. (2021). Determinants of ecological and carbon footprints to assess the framework of environmental sustainability in BRICS countries: A panel ARDL and causality estimation model. *Environmental Research*, 197, 111111. doi: 10.1016/j.envres.2021.111111.

- Wang, Y., Kang, L., Wu, X., & Xiao, Y. (2013). Estimating the environmental kuznets curve for ecological footprint at the global level: A spatial econometric approach. *Ecological Indicator*, 34, 15-21. doi: 10.1016/j.ecolind.2013.03.021.
- Yağış, O. (2023). Finansal gelişme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri: Panel nedensellik analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 9(19), 200-215. DOI: 10.52096/jsrbs.9.19.15.
- Yang, X., Li, N., Mu, H., Zhang, M., Pang, J., & Ahmad, M. (2021). Study on the long-term and short-term effects of globalization and population aging on ecological footprint in OECD countries. *Ecological Complexity*, 47. doi: 10.1016/j.ecocom.2021.100946.
- Yavuz, E. (2021). Çevre vergileri ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişki: Türkiye üzerine kanıtlar. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(45), 1937-1945.
- Yılcı, V., & Görüş, M. S. (2020). Does economic globalization have predictive power for ecological footprint in MENA countries? A panel causality test with a Fourier function. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40552-40562. doi: 10.1007/s11356-020-10092-9.
- Yılmaz, Ö., & Çamkaya, S. (2022). CO2 emisyonu ve ekolojik ayak izi bağlamında N-11 ülkelerinde çevresel Kuznets eğrisinin test edilmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, 13(26), 915- 937. doi: 10.36543/kauibfd.2022.037.
- Zafar, M. W, Zaidi, S. A. H., Khan, N. R., Mirza, F. M., Hou, F., & Kirmani, S. A. A. (2019). The impact of natural resources, human capital, and foreign direct investment on the ecological footprint: the case of the United States. *Resources Policy*, 63, 1-10. doi: 10.1016/j.resourpol.2019.101428.

E-DEVLET GELİŞİMİŞLİK ENDEKSİ İLE İLGİLİ YAYINLARIN GÖRSEL HARİTALANDIRILMASI VE BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Seda ÇANKAYA KURNAZ¹

Öz

Bu çalışma, E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EGDI) ile ilgili literatürün gelişimini ve eğilim trendlerini bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2003-2024 yılları arasında Scopus veri tabanında yer alan 269 çalışmanın verileri derlenerek VOSviewer analiz programı ile haritalandırılmıştır. Elde edilen veriler, anahtar kelimeler, ülkeler, yazarlar gibi bazı ölçütler çerçevesinde incelenerek eğilimler ortaya çıkarılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda EGDI ile ilgili üretilen yayınların 2011 yılında yoğunlaştığı, EGDI'deki çalışmalara en fazla destek veren ülkenin Çin olduğu; en fazla yayının Toronto Üniversitesinden yapıldığı, Ali Q; Cunha, M.A.; Janowski, T; Kawula J. D.; Khan, M.Y.I.; Lv, B.; Marino, A.; Martins, J.; Murphy, E.; Nielsen, M. M'nin en fazla katkı yapan yazarlar olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimeler ise "E-devlet" (n=33), "elektronik yönetim" (10), "e-ticaret" (8), "e-değerlendirme" (8), "internet" (5), "e-yönetim" (59) olarak tespit edilmiştir. En fazla atıf alan yayın, 521 atıf ile Tang, Karen vd. tarafından yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bu sonuçlar ile araştırmacılara E-devlet çalışmalarına yönelik teorik bir zemin sunulması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: E-Devlet, E-Devlet Gelişmişlik Endeksi, E-Yönetişim, Scopus

JEL Kodları: H83, O38, Z18

VISUAL MAPPING AND BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PUBLICATIONS ON E-GOVERNMENT DEVELOPMENT INDEX

Abstract

The aim of this study is to examine the development of 269 studies between 2003 and 2024 in the Scopus database regarding the concept of "E-Government Development Index (EGDI)" and mapping the bibliometric analysis and trends of these studies with the VOSviewer analysis program. As a result of the research, it was found that the highest number of publications on the EGDI was concentrated in 2011, the country that provided the most support for studies in the EGDI was China; the highest number of publications originating from the University of Toronto. The most prominent contributing authors identified include Ali Q, Cunha MA, Janowski T, Kawula JD, Khan MYI, Lv B, Marino A, Martins J, Murphy E, and Nielsen MM. The most frequently used keywords in publication are identified as "e-government" (n=33), "electronic government" (10), "e-commerce" (8), "e-evaluation" (8), "internet" (5), and "e-governance" (59). The most cited publication is written by Tang, Karen et. al. with 521 citations. With the results obtained within the scope of the study, it is planned to provide researchers with a theoretical basis for e-government studies.

Keywords: E-Government, E-Government Development Index, E-Governance, Scopus

JEL Codes: H83, O38, Z18

¹ Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sedacankaya@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6977-300X>

GİRİŞ

Yönetim yapılarını, süreçlerini ve kültürünü dönüştürmek, onları daha verimli, kullanıcı odaklı ve şeffaf hale getirmek amacı doğrultusunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin bir şekilde kullanılması olarak ifade edilen, alanyazında elektronik devlet, dijital devlet, elektronik yönetim gibi ifadelerle kavramsallaştırılan E-devlet, 1990'ların sonlarında ortaya çıkan bir olgudur (OECD, 2024). Kamu yönetiminde 1970'li yıllarda devlet kurumlarında bilgisayarın kullanılması ile alanyazında yer bulan bilgisayar teknolojileri, günümüzde ise daha çok vatandaşlara yönelik hizmetlerin sunumunda kullanımına odaklanmaktadır (Danziger ve King, 1978; Danziger ve Andersen, 2002; Ho, 2002). E-devlet, iş akışlarını, süreçleri optimize etmek, veri ve bilgiyi etkili bir şekilde yönetmek, kamu hizmeti sunumunu geliştirmek ve demokratik kurum ve süreçlere katılımı güçlendirmek için önemli fırsatlar sunmaktadır (United Nations, 2014). Özellikle dijital gelişmelerin sunduğu fırsatlar, çevrimiçi hizmetlerden büyük veriye, sosyal medyadan mobil uygulamalara ve bulut bilişime kadar, E-devletin gelişimine olanak tanımaktadır. E-devlet aracılığıyla, dünyanın farklı yerlerindeki kamu yönetimleri daha verimli hale gelebilmekte, daha iyi hizmetler sunabilmekte, şeffaflık ve hesap verebilirlik taleplerine yanıt verebilmektedir. E-devlet, hükümetleri çevreci olmaya yönlendirme, doğal kaynakları etkili bir şekilde yönetme, ekonomik büyümeyi teşvik etme ve dezavantajlı grupların sosyal katılımını artırma gibi konularda yönlendirme potansiyeline sahiptir (United Nations, 2014). E-devletin sağladığı bu faydalar, hükümet yetkililerini ve akademisyenleri en iyi uygulamaları belirlemek, en iyi performans göstergelerini izlemek ve geri kalmış ülkeleri bu kritik alanda yatırım yapmaya teşvik etmek için araştırma yapmaya yönlendirmiştir.

Bu çerçevede dünya E-devlet sıralamaları, E-devletin sahip olduğu bu etkilerin, fırsatların yönetimler tarafından ne derece faydalandığını ve ülkelerin gösterdikleri gelişim trendini analiz etmeye olanak sağlamakta ve önemi giderek artmaktadır. Nitekim yönetimler, bu göstergeler sayesinde E-devlet gelişim süreçlerini izleyebilmekte, diğer ülkelerin göstergelerini takip ederek karşılaştırma imkânı bulmakta ve bilgi işlem teknolojilerinden nasıl faydalanılabileceğine ilişkin bir fikir sahibi olabilmektedir.

Ülkelerin E-devlet sıralamaları 2000'li yıllardan itibaren uluslararası endekslerde takip edilmekte ve kaydedilen ilerlemeye yönelik sonuçlar elde edilmektedir (Çankaya Kurnaz, 2024: 1417). Her bir model bir toplumun veya ekonominin bilgi işlem teknolojilerinden nasıl faydalanabileceğini ölçmektedir. The Economist'in E-Devlet Hazırlık Endeksi ve Brown Üniversitesi'nin küresel E-devlet çalışmaları, AB'nin E-devlet karşılaştırmalı raporları (Lněnička, 2015, s. 75-76), OECD'nin Dijital Devlet Endeksi (DGI) bu kapsamda değerlendirilmektedir (OECD, 2024). Çalışmada temel olarak küresel ölçekte sıkça alıntılanan endeksler arasında yer alan Birleşmiş Milletler (BM) E-Devlet Gelişmişlik Endeksi (EGDI) ile ilgili Scopus veri tabanında yer alan çalışmalar incelenmiştir.

EGDI, 2001 yılından bu yana ulusal hükümetlerin birbirlerine göre performansını değerlendirmeyi amaçlayan ve BM üye devletlerinin E-devlet gelişiminin değerlendirilmesine ilişkin bir analiz çerçevesi sunan en yaygın ölçümdür (UN, 2024). EGDI, kamu sektörünün etkinliğini, şeffaflığını ve verimliliğini artırmak amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanmanın sistematik bir değerlendirmesini sunmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020). EGDI, birçok ülkede kullanılan E-devlet çözümlerini öğrenerek, her ülkenin diğerlerinden öğrenebileceği ve sorunları ele almanın ve engelleri aşmanın en etkili yollarını öğrenebileceği bir referans ve kalkınma modeli olarak hizmet etmektedir (Gupta, Muttoo ve Pal, 2017). EGDI, küresel ölçekte 193 ülkenin dijitalleşme süreçlerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeye olanak tanıyarak, hükümetlere hangi alanlarda iyileştirme yapmaları gerektiği konusunda önemli bir rehber sunmaktadır. Bu sayede, politika yapıcılar daha etkili dijital politikalar ve stratejiler geliştirebilmektedir. EGDI, aynı zamanda ülkelerin hangi dijital hizmetlere yatırım yapmaları gerektiği konusunda da rehberlik edebilir. EGDI verileri sayesinde, ülkeler sundukları hizmetlerin vatandaşlar tarafından ne kadar rağbet gördüğünü ve hizmetlerin ne derece etkin bir şekilde sunulduğunu değerlendirebilir. E-devlet hizmetlerinin bir ülkede ne kadar geliştiğini ve ülkelerin şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda ne seviyede olduğu ile ilgili göstergeler sunabilir. Bu çerçevede EGDI, hem E-devlet konusunda öne çıkan etkili bir kıyaslama referansı hem de karar vericiler için bir politika aracı olarak kendini ispatladığından E-devlet alanında çalışan araştırmacılar arasında da yaygın olarak incelenmekte ve atıfta bulunmaktadır.

Matematiksel olarak EGDI, E-devletin çevrimiçi hizmetlerin sağlanması (Çevrimiçi Hizmet Endeksi, OSI), telekomünikasyon altyapısının gelişim durumu (Telekomünikasyon Altyapı Endeksi, TII) ve bir ülkenin insan sermayesinin gelecekteki üretkenliği (İnsan Sermayesi Endeksi, HCI) olmak üzere üç boyutunun ağırlıklı ortalamasını ifade etmektedir (United Nations, 2024).

Çevrimiçi Hizmet Endeksi (OSI): Vatandaşların rahatlığının sağlanması için sunulacak hizmetlerde devletin çevrimiçi varlığına karşılık gelmektedir. Çevrimiçi hizmet endeksinde önemli olan nokta, bir sitenin amaçlanan yararlanıcılar tarafından kolayca keşfedilebilecek içeriğe sahip, kullanılabilir olması, ortalama kullanıcının bilgilerini, özelliklerini hızlı ve sezgisel bir şekilde bulabilmesidir (United Nations, 2024).

Telekomünikasyon Altyapı Endeksi (TII): Ülke genelinde talebi karşılamak amacıyla sağlanan internet, TV kablo, radyo, mobil sinyal gibi telekomünikasyon ve teknoloji hizmetlerine ilişkin altyapıyı ölçmektedir. İnternet kullanıcılarının, mobil SIM kullanıcılarının vb. sayısını, bunu nasıl kullandıklarını ve ülkenin çeşitli bölgelerinde daha iyi hizmet için sinyalin gücünü inceler (Durkiewicz ve Janowski, 2018). E-devletin temeli, telekomünikasyon altyapısı geliştirilirse etkili ve verimli bir şekilde atılabilir (Azolibe ve

Okonkwo, 2020; Elbahnasawy, 2021). Telekomünikasyon altyapısı, dijital teknoloji tabanlı hizmetleri dönüştürebilecek bir sektör sağlayıcısıdır (David, 2019). Dolayısıyla, telekomünikasyon altyapısı sektörü, altyapı geliştirme ile ilişkisi nedeniyle bir ülkenin finansal ve ekonomik büyümesi ile ilgili başlıca rol model haline gelir (Abeka Andoh, Gatsi ve Kawor, 2021).

İnsan Sermayesi Endeksi (HCI): Yönetimin, halkın ekonomik ve mesleki potansiyelinden en iyi şekilde yararlanma derecesi olarak karakterize edilir (Orekhov, Prichina, Loktionova, Yanina ve Gusareva, 2020). İnsan sermayesi, tüm sektörlerinde hükümet gelişimine katkı sağlayan en önemli unsurlardan biridir (You, Zhou ve Jia, 2021). İnsan sermayesinin E-devlet gelişimine katkısı, endüstriyel politikaları veya politika yapıcılarını optimize etmektir (Hsu ve Chen, 2019). İnsan sermayesi endeksinde yetişkin nüfusta okuryazarlık oranı, okullarda geçen ortalama eğitim süreleri, zorunlu eğitim süreleri, okula kayıtlı nüfus oranları gibi değişkenler dikkate alınmaktadır (Babaoğlu, 2022).

BM EGDI çatısı altında farklı boyutları ile değerlendirmeye alınan bu üç endeks, devlet süreçlerini ve hizmetlerini kamu sektörünün yanıt verebilirliğini ve güvenliğini arttıracak şekilde dönüştürmek için önemlidir (OECD, 2024).

Çalışma kapsamında ülkelerin E-devlet gelişiminin değerlendirilmesine ilişkin önemli veriler sunan EGDI kavramının alanyazında kullanımına ilişkin bir analiz çerçevesi sunmak amacı doğrultusunda Scopus endeksi ile yayımlanan yayınların VOSviewer analiz programı kullanılarak bibliyometrik bir haritalaması yapılmıştır. Bibliyometrik çalışmalarda bilimsel bir disiplinin doğasını araştırmak amacıyla matematiksel ve istatistiksel teknikler kullanılır. Çalışmada bibliyometrinin kullanılmasının amacı, bilimsel bir alanın alanyazındaki gelişiminin haritasını analiz etmek ve incelemektir. Bu kapsamda bibliyometri, bir araştırma ile ilgili yayınların gelişimini, araştırmada yüksek katkıları olan yazarları, en yüksek katkıya sahip dergileri, makaledeki yeni eğilimleri, işbirliği modellerini ve araştırma mekanizmalarını, en yüksek araştırma yapan ülkeleri, araştırmacılar tarafından sıkça incelenen anahtar kelimeleri ve araştırma konularını görselleştirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Zahra vd., 2021; Donthu, Badhotiya, Kumar, Soni ve Pandey, 2021). Bibliyometrik haritalama, bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak belirli bir alandaki gelişimi değerlendirmek suretiyle öne çıkan yayınlara ulaşmanın en etkili yollarından biridir (Arslan, 2022).

Mukherjee, Lim, Kumar ve Donthu (2022), bibliyometrik analizin hem teoriye hem de pratik uygulamalara sağlayacağı katkıları şu şekilde özetlemiştir: alanı nesnel bir şekilde keşfederek bilgi kümelerini ortaya çıkarır, alanın durumunu gösteren normolojik ağları açıklar, alan içinde bilgi gelişimini destekleyen sosyal kalıpları ve süreçleri belirler, alanın evrimsel inceliklerini ortaya koyar ve alan içindeki bilgi boşluklarını belirler.

Bu temel zeminden hareketle çalışmada Scopus veri tabanında EGDI ile ilgili yayınların bibliyometrik haritalamaya dayalı olarak genel özelliklerini belirleyerek, konunun uluslararası alanyazındaki eğilimlerine ilişkin bir analiz çerçevesi ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, E-devlet alanındaki araştırmacılar arasında da yaygın olarak incelenen ve atıfta bulunan bir endeks olan EGDI'nin alanyazındaki gelişimi incelenecektir. Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, araştırmacıların bir konuya yönelik eğilimleri, politika yapıcıların ilgisini çekebilir ve bu sayede konuya dair farkındalık yaratmalarına ve politikaları yönlendirmelerine olanak sağlar. Bu çerçevede bibliyometrik analizler, E-devlet ile ilgili bilimsel gelişimin zaman içinde nasıl bir seyir izlediğini ortaya koyarak hangi kavramsal yapıların geliştiğini analiz etmeye yardımcı olur. Bibliyometrik haritalama, konuya ilgi duyan araştırmacılara güvenilir bir veri tabanı sunar ve aynı zamanda disiplinlerarası yaklaşımlara dair fikir verir. Ayrıca, araştırmacılara hangi akademisyenlerle işbirliği yapabileceklerine yönelik bilgi sağlar

Dijital dönüşüm süreçleri ile ilgili verilerin sağlanmasında ve E-devlet kapasitelerinin ölçülmesinde yönetimlere önemli katkılar sunan EGDI, hükümetlere dijital çağda etkili, verimli ve adil hizmetler sağlamaya çalışırken karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmaları konusunda bir yol haritası sunabilmektedir. Bu noktada alanyazında EGDI ile ilgili farkındalığın oluşturulması ve alanyazında üretilen çalışmaların ortaya konulması, kamu sektörünün dijitalleşme serüveninin geldiği noktayı anlamaya yardımcı olabilecektir.

Çalışmanın amacına uygun olarak, cevap aranan araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- 2003-2024 yılları arasında EGDI ile ilgili yayımlanan çalışmaların yıllara, ülkelere, üniversitelere, yazarlara ve kurumlara göre dağılımı nasıldır?
- En fazla yayın yapılan ülke ile en fazla atıf yapılan ülke arasında bir ilişki var mı?
- EGDI ile ilgili yapılan yayınlarda kullanılan anahtar kelimeler nelerdir? Bu anahtar kelimeler perspektifinde çalışmalar hangi alanda yoğunlaşmaktadır?
- E-devlet gelişmişliği ile ülkelerin bilimsel üretkenliği arasında bir ilişki var mı?

LİTERATÜR TARAMASI

Araştırma çalışmaları, bir alandaki teorilerin gelişimine katkı sağlarken, bilgi birikimini genel bir perspektiften inceleyerek yeni önerilerde bulunulmasına yardımcı olur (Webster ve Watson, 2002). Ayrıca, daha fazla araştırma gerektiren alanları belirlemek için uygun araştırma çerçeveleri sunar (Bindu ve diğerleri, 2019a). Bu bağlamda, ulusal ve uluslararası literatürde, E-devlet konusuyla ilgili çeşitli veri tabanlarından elde edilen veri setleriyle yapılmış bibliyometrik analizleri içeren birçok çalışma bulunmaktadır

Dias (2014), 2003-2013 yılları arasında Scopus veritabanında yer alan E-devlet çalışmalarında Portekiz'in durumunu Avrupa Birliği'ndeki diğer ülkeler ile karşılaştırmıştır. Çalışma sonucunda,

Portekiz’de E-devlet araştırmalarına katılan araştırmacı ve kurum sayısının az olduğunu, ele alınan konuların sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Portekiz’in hükümet hizmetlerinin çevrimiçi sunumu ve E-devletin etkili kullanımı açısından oldukça iyi sonuçlar elde etmesine rağmen, bu alandaki araştırmaların hala önemli iyileştirme alanlarına sahip olduğu vurgulanmıştır.

Arias, Serra, Guerrazzi ve Ferreira (2019) yaptıkları çalışmada Web of Science (WOS) veritabanında yayınlanan özellikle Sosyal Bilimler Atıf Endeksi'nin (SSCI) Dergi Atıf Raporu'nda (JCR) listelenen ve en az 0,8 etki faktörü değerine sahip olan 37 tane kamu yönetimi dergisinden elde ettikleri verileri analiz etmişlerdir.

Elmatsani, Widianingsih, Nurasa, Munajat ve Suwanda (2021), yaptıkları çalışmada WOS veri tabanında E-devlet ve dijital dönüşüm kavramları ile ilgili 2000-2021 yılları arasında yayınlanan toplamda 884 çalışma tespit etmişlerdir. Çalışma kapsamında yapılan analizde en fazla kullanılan anahtar kelimelerin, kamu yönetimi, E-devlet hizmetleri, dijital hükümet, şeffaflık, elektronik ticaret olduğu tespit edilmiştir.

Napitupulu and Yakup (2021), Scopus veri tabanında 1979-2020 yılları arasında E-devlet anahtar kelimesi ile ilgili yaptıkları taramada 14.892 veri seti elde etmişlerdir. Belirtilen kriterlere göre yapılan ayrıntılı inceleme sonrasında 4322 veri seti ile analiz gerçekleştirmişlerdir. E-devlet üzerine yapılan araştırmaların 40 yıllık eğilimini inceleyen çalışmada en fazla araştırma yapılan ülkelerin sırasıyla AB, İngiltere, Çin ve Avustralya olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada özellikle 2010 yılından sonra konu üzerine yapılan çalışmalarda artış olduğu ortaya konulmuştur.

Budak ve Özçelik (2022), 1998 -2022 yılları arasında WOS veri tabanında dijital hükümet ile ilgili yayınlanan 764 çalışmanın eğilimlerini bibliyometrik analiz yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda ABD'nin en fazla yayın yapan ve atıf alan ülke olduğu tespit edilmiştir (Budak ve Özçelik, 2022).

Özmen (2022), Scopus veri tabanında bürokrasi ve dijitalleşme anahtar kelimesi ile yaptığı tarama sonuçlarını VOSviewer programı ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda dijitalleşen bürokrasi faaliyetlerinin en çok E-devlet çalışmalarında yer aldığı, en fazla araştırmanın Birleşik Krallık (42), ABD (39), Avustralya (18), Kanada (15) ve Endonezya (12) ülkelerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Danimarka ve Norveç çalışma sayısının az olmasına rağmen en fazla atıf alan ülkeler olarak çalışmada dikkat çekmektedir.

Ramzy ve İbrahim (2022), 2000-2019 yılları arasında Scopus veritabanında yayımlanan tüm E-devlet çalışmalarını kapsayan bibliyometrik bir analiz gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda, E-devlet araştırmalarının yıllık büyüme oranının %21,5 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, konferans bildirilerinin E-devlet literatüründe önemli bir rol oynamasına rağmen, makalelerin etkisinin konferans bildirilerinden çok daha fazla olduğu belirlenmiştir. Çalışmada, ABD'nin en üretken ve etkili araştırmalar üreten ülke olduğu da vurgulanmıştır.

Kabakuş ve Ayaza (2022), 2002-2022 yılları arasında E-devlet ile ilgili WOS veri tabanında yaptıkları taramada 1365 doküman listeleterek, dili İngilizce olan 566 makaleyi içeren bir veri seti elde etmişlerdir. Yaptıkları analizde, en çok kullanılan anahtar kelimenin E-devlet olduğu ve kamu yönetiminde reform, bilgi sistemleri, kamu hizmetleri, dijital dönüşüm, dijitalleşme ve blok zincir gibi konuların ise son zamanlarda ilgi gördüğünü tespit etmişlerdir.

İbrahim, Baharuddin ve Wance (2023), 2002-2023 yılları arasında Scopus veri tabanında E-devlet ve güven anahtar kelimeleri ile yapılan çalışmaları inceleyerek Endonezya için birtakım dersler çıkarmışlardır. Çalışma sonucunda Endonezya'da E-devlet ve güven arasındaki ilişki hakkında daha fazla araştırmanın yapılmasına ihtiyaç olduğunu ve E-devlet konusunda araştırma yapmış ülkelerin deneyimlerinin incelenerek ders çıkarılması gerektiği ortaya konulmuştur.

Kinanti ve Yuadi (2023), 2019-2023 yılları arasında Scopus veritabanında yayımlanan E-devlet ile ilgili araştırmaların gelişimini analiz etmişlerdir. Yaptıkları analizde, en fazla yayının 2019 yılında yapıldığı, en çok araştırma konusunun sosyal ve bilgisayar bilimleri alanlarında yoğunlaştığı ve en fazla yayının Endonezya, Hindistan ve Rusya'dan çıktığı tespit edilmiştir.

Kahraman (2024), E-devlet anahtar kelimesi ile ilgili WOS veri tabanında yayınlanan 1655 çalışmayı VOSviewer programında analiz etmiştir. Çalışma sonucunda konu ile ilgili yayınların 2005 yılından sonra artış gösterdiği ve en fazla yayının ve atfın ABD'den yapıldığı ortaya konulmuştur. Çalışmada ayrıca son yıllarda büyük veri, açık veri, makine öğrenmesi, yapay zekâ anahtar kelimelerinin kullanımının oldukça yaygınlaştığı belirtilmiştir.

Song, Natori ve Yu (2024), 2000-2023 yılları arasındaki E-devlet araştırmalarının evrimini incelemek amacıyla WOS veritabanını kullanarak elde ettikleri 4536 makalenin bibliyometrik analizini yapmışlardır. Çalışma sonucunda, ilk yıllarda teknolojik araçlar ve devlet hizmetlerinin elektronik dönüşümüne odaklanıldığı, ardından E-devlet kabulü, hükümet şeffaflığı ve yolsuzluk gibi daha karmaşık konulara yönelindiği, son olarak ise inovasyon ve akıllı şehirler gibi konuların alanda yer bulduğu ortaya konulmuştur. En fazla kullanılan anahtar kelimelerin ise elektronik hükümet, bilgi teknolojisi, teknoloji, dijital hükümet olduğu tespit edilmiştir.

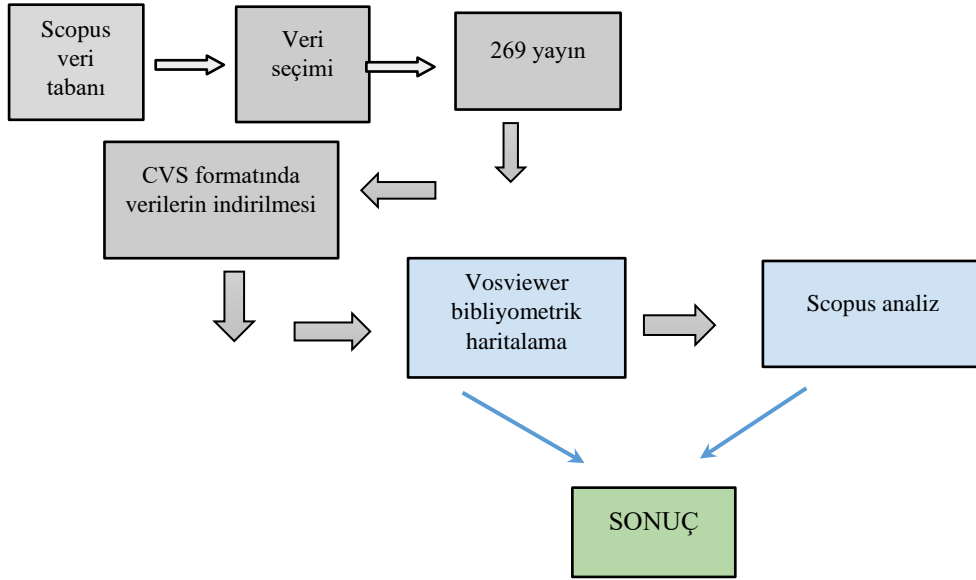
Ulusal ve uluslararası alanyazın detaylı bir şekilde incelendiğinde, E-devlet anahtar kelimesiyle ilgili farklı veritabanları kullanılarak yapılmış çok sayıda bibliyometrik analiz çalışmasının olduğu açıkça görülmektedir. Ancak yapılan araştırmada E-devlet araştırmalarına yön verme noktasında önemli bir kaynak olan BM EGDİ'ye yönelik çalışmalara rastlanmamıştır. Bu çerçevede, araştırmanın konusuna doğrudan temas eden bir çalışma yapılmamış olması, çalışmanın özgün yönünü ortaya koymaktadır. Böylece bu çalışma, konuya dair gelecekte yapılacak araştırmalar için etkili bir referans kaynağı olacaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde Scopus veri tabanında “EGDI” ile ilgili çalışmaların araştırılması sonucunda elde edilen verilere ve bu verilerin VOSviewer programında yapılan bibliyometrik analizlerine ve bulgularına yer verilmiştir. Bibliyometrik analiz, bilimsel çalışmaların niteliksel analizini içeren ve sistematik literatür taramalarında sıklıkla kullanılan analitik bir tekniktir (Donthu vd., 2021; Lim ve Kumar, 2024; Mukherjee vd., 2022).

Bu çerçevede çalışmada, konu ile ilgili en fazla katkı sunan yazarlara, yayınların yıllarına, ülkelere ve kurumlara göre dağılımlarına, en fazla atıf yapılan yayınlara, ortak kurum ve ortak ülke analizine ve en çok kullanılan anahtar kelimelere yer verilecektir. Niteliksel araştırma yöntemi olarak formüle edilen çalışmada ikincil verilerden faydalanılmıştır. Bu kapsamda EGDI ile ilgili yapılan yayınların fazla olması ve genellikle alanyazınında haritalama yönteminin WOS'ta yer alan yayınlar üzerinden yapılması nedeni ile verilerin elde edilmesinde Scopus veri tabanı kullanılmıştır. Scopus veri tabanı kapsamlı, disiplinli ve güvenilir bir özet ve alıntı veri tabanıdır. Araştırma konuları ile ilgili yayınları hızlıca bulmaya ve güvenilir verilere, ölçümlere ve analitik araçlara erişmeye olanak tanımaktadır (Elsevier, 2024a). Scopus, 2,4 milyar atıf, 94 milyonu aşkın kayıt, 19,6 milyonu aşkın yazar profili, 99.6 bini aşkın kurum profili, 7 bini aşkın yayıncı portföyü ile oldukça etkindir (Elsevier, 2024b). Scopus, çalışmaların bağımsız bir uzman inceleme kurulu tarafından sıkı bir şekilde değerlendirildiği ve seçilen içeriklerin dizinlendiği bir endekstir. Scopus veri tabanında ilgi duyulan alanla ilgili yıl, yayıncı, kurum, kaynak, tür ve anahtar kelimeler gibi özelleştirilebilir özelliklere ulaşmak oldukça kolaydır ve araştırmacıların bibliyometrik çalışmalarını yapmasını kolaylaştırır (Waoma, Judijanto, Izmuddin ve Wati, 2024). Bu çerçevede 2004 yılından beri faaliyet gösteren Scopus veri tabanı, farklı alanlarda birçok araştırmacıya hizmet vermesi ve 94 milyonu aşkın kayıt tutması açısından tercih edilmiştir (Moral, Herrera-Viedma, Santisteban-Espejo ve Cobo, 2020).

Çalışma kapsamında Scopus veri tabanından çekilen verilerin işlenmesi sürecinde izlenen aşamalar, Sukarno ve Mutiarin, (2024, s. 407) dan faydalanılarak Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Analiz süreci

Çalışma kapsamında verilerin hangi veri tabanından çekileceğine karar verildikten sonra verilerin seçilmesi aşamasına geçilmiştir. Scopus veri tabanında makale başlığında, özetinde ve anahtar kelimelerde “EGDI” anahtar kelimesinin yer aldığı yayınlara ulaşabilmek amacıyla TITLE-ABS-KEY ((electronic AND government AND developent AND index)) AND PUBYEAR > 2000 AND PUBYEAR < 2024 taraması yapılarak 2003-2024 yılları arasında yapılan yayınlar filtrelenmiştir. EGDI ile ilgili ilk yayının 2003 yılında yapıldığı tespit edildiğinden dolayı veri seti olarak bu tarih aralığı seçilmiştir. Toplamda 125 makale, 105 bildiri, 22 inceleme, 7 kitap bölümü, 6 bildiri incelemesi, 2 kitap, 1 editör incelemesi, 1 mektup yayın türlerinden olmak üzere toplamda 269 yayına ulaşılmıştır. Akabinde elde edilen veriler CSV formatında indirilerek VOSviewer 1.6.20 programı ile haritalandırılmıştır. VOSviewer, bibliyometrik ağlar oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılan bir yazılım aracıdır. VOSviewer ayrıca, bilimsel alanyazından çıkarılan önemli terimlerin eş-oluşum ağlarını oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılabilen metin madenciliği işlevselliği sunmaktadır (VOSviewer, 2024). Çok sayıda verinin kullanıldığı bu tür araştırmalarda daha kapsamlı ve rafine sonuçlar elde etmek amacıyla yaygın olarak bir alt sınır belirlenmektedir (Arslan, 2022: 44). Bu nedenle çalışma kapsamında genel olarak alt sınır 1 olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, 2003-2024 yılları arasında “EGDI” ile ilgili Scopus veri tabanında yer alan 269 çalışmanın gelişimini inceleyerek, bu çalışmaların bibliyometrik analizlerini ve trendlerini VOSviewer

analiz programı ile haritalandırmaktır. E-devlet girişimlerinin başarısı büyük ölçüde belirtilen hedefler (ekonomik, politik, vb.) ile girişimlerin gerçekleştirildiği bağlam arasındaki uyuma bağlıdır. Bu nedenle hükümet sistemleri, kültürler, ekonomik koşullar, teknolojik altyapılar ve sosyo-politik gibi bağlamsal faktörler, bir yönetimin E-devlet girişimine yönelik hedeflerini yerine getirme kapasitesini bir bütün olarak etkilemektedir (Nour, Abdel, Rahman ve Fadlalla 2008). Ülkelerin söz konusu faktörlerde sağladığı ilerlemenin nicelik olarak değerlendirilmesinin bir yolu ise uluslararası endekslerde yer alan göstergelerin incelenmesidir.

BM EGDI başta olmak üzere uluslararası endeksler ülkelerin E-devlet gelişmişlik düzeylerine ilişkin raporları sayesinde ülkelerin ilerleme seviyelerine yönelik analiz çerçevesi sunmaktadır (Çankaya Kurnaz, 2024: 1444).

Bu çalışma kapsamında yapılan niceliksel araştırma ile, E-devlet üzerine çalışan akademisyenlerin, politika yapımcıların ve hükümet yetkililerin dikkatini EGDI konusuna çekmek çalışmanın temel hedeflerinden biridir. Çalışma kapsamında yapılan haritalama sonucunda EGDI ile ilgili yayınlanan çalışmaların yıllara, ülkelere, üniversitelere, yazarlara ve kurumlara göre dağılımının nasıl olduğu, en fazla atıf alan ve ortak atıf analizinde öne çıkan yazarların kimler olduğu, ülkelerin atıf ağ haritasının nasıl olduğu, hangi anahtar kelimelerin çalışmalarda sıklıkta bir arada kullanıldığı ve metinlerin bibliyometrik eşleşme analizlerine ilişkin ağ haritaları ortaya konulmuştur.

Araştırmanın Sınırlılıkları

EGDI ile ilgili yapılan yayınların tespit edilmesinde Scopus veri tabanı kullanılmıştır. Bu nedenle elde edilen verilerin tamamı Scopus veri tabanından çekilmiştir. EGDI konusu ile ilgili Scopus veri tabanı dışında farklı veri kaynaklarından yayınların olması bu çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilebilir.

BULGULAR

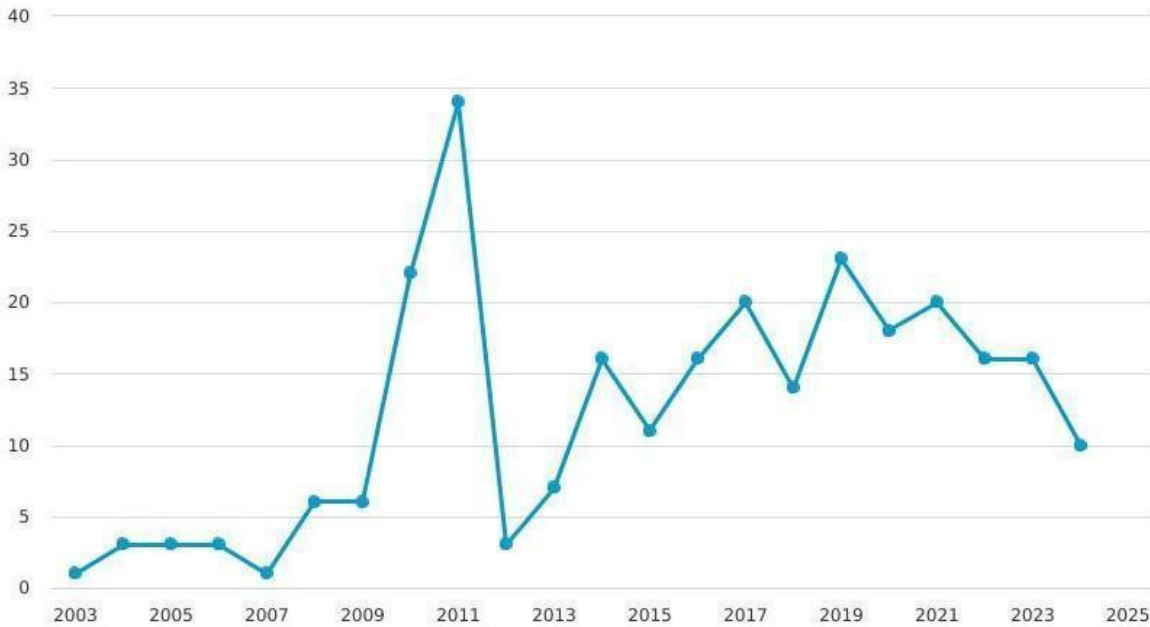
Çalışmanın bu kısmında Scopus veri tabanından elde edilen bulgulara ve verilerin VOSviewer analiz programı ile analiz edilen sonuçlarına yer verilmiştir. Bu noktada EGDI ile ilgili yayımlanan çalışmaların yıllara, ülkelere, üniversitelere, yazarlara ve kurumlara göre dağılımı, en fazla atıf alan yazarlar, ülkelerin atıf ağ haritası, öne çıkan anahtar kelimeler, metinlerin bibliyometrik eşleşme analizine yönelik analiz haritaları çıkarılmıştır.

Yayımların Yıllara Göre Dağılımı

Scopus veri tabanında EGDI taraması ile yapılan sonuçlara göre konu ile ilgili ilk yayının 2003 yılında yapıldığı ve 2011 yılında en fazla yayın sayısına (n=34) ulaştığı görülmektedir. 2007 yılına kadar EGDI ile ilgili yayımlardaki yaşanan durağanlık 2008 yılı itibarı ile artmaya başlayıp 2011 yılında en yüksek

seviyesine ulaşmıştır. 2012-2024 yılları arasında ise, EGDI ile ilgili yayınlar 2011 yılındaki ivmesini kaybederek inişli bir seyir izlemiştir. Şekil 2'den anlaşılacağı üzere EGDI konusu ile ilgili yayınların dinamiği istikrarlı bir seyir izlemekten oldukça uzak kalmıştır. Ancak bu durum E-devlet ve dijitalleşme ile ilgili çalışmaların genel olarak azaldığı anlamına gelmemekte, ilginin farklı alanlara veya ölçüm araçlarına kaydığını ifade edebilmektedir. Kamu yönetiminin dijital dönüşüm sürecinde yapay zekâ, büyük veri, makine öğrenmesi uygulamaları blockchain gibi yenilikçi yaklaşımların ön plana çıkması alanyazında daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Nitekim Kahraman (2024), Kabakuş ve Ayaz (2023) yaptıkları çalışmada son yıllarda özellikle büyük veri, açık veri, makine öğrenmesi ve yapay zekâ anahtar kelimelerinin kullanımının oldukça yaygın olduğunu ortaya koymuşlardır.

Şekil 2: Yayınların yıllara göre dağılımı

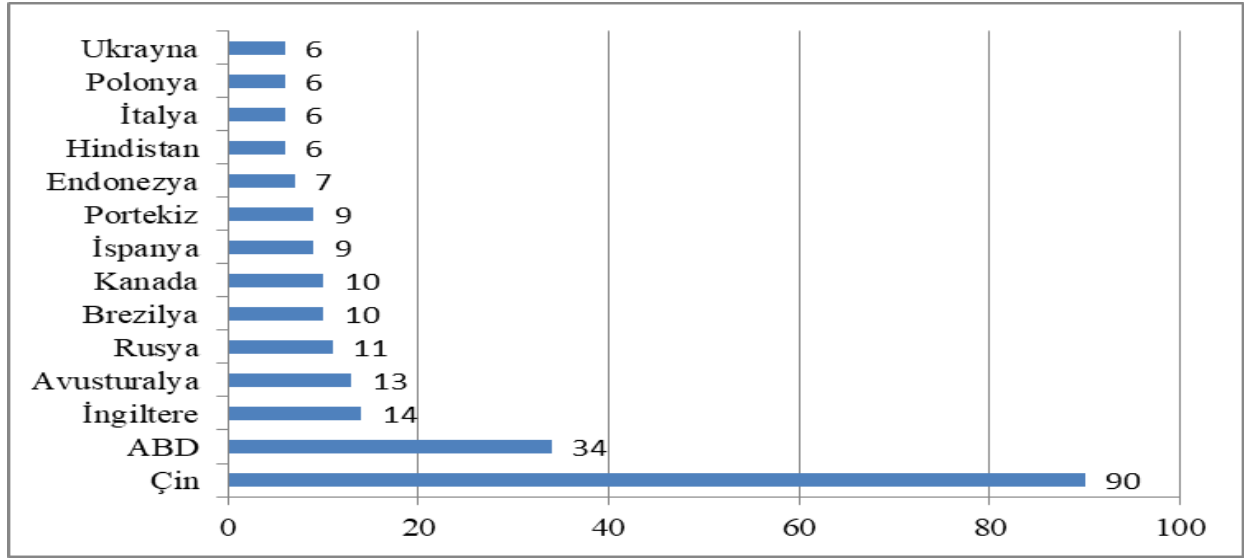

En fazla yayının üretildiği 2011 yılındaki çalışmaların genel görünümüne bakıldığında, yeni teknolojilerin E-devletin karakteristik yapısında ve gelişiminde yaptığı değişikliklerin ve kamuda şeffaflık, açıklık, işbirliği ve vatandaş katılımı gibi kavramların yoğun bir şekilde tartışıldığı görülmüştür (Veljković, Bogdanovic-Dinic ve Stoimenov, 2011). Yine aynı yıl yayınlanan bir çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerin hükümetlerin vatandaşlarıyla etkileşim biçimini değiştirdiğine dikkat çekilmiş ve vatandaşların E-devlet hizmetlerini kullanımı sırasında karşılaştıkları zorluklara ilişkin nicel göstergelere dayanarak bazı araştırmalar yapılmıştır (Alnuaimi, Shaalan, Alnuaimi ve Alnuaimi 2011). 2020'li yıllara gelindiğinde ise ülkelerin E-devlet gelişiminin düzeylerinde kat edilen ilerlemelere yönelik çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Özellikle Hernández, Prieto, Pinto ve Martine'nin (2024)

çalışmalarında, E-devlet sayesinde 2020 yılından itibaren vatandaşların ve şirketlerin hükümet hizmetlerine daha iyi bağlantı ve erişim sağladığı vurgusu yapılmıştır.

Yayımların Ülkelere Göre Dağılımı

Scopus veri tabanında EGDI ile ilgili en fazla yayın yapılan ilk 14 ülkenin dağılımının bulunduğu Şekil 3'e bakıldığında en fazla yayının Çin'de (n=90) yapıldığı görülmektedir. Çin'i 40 yayın ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve 15 yayın ile de İngiltere takip etmektedir. Çin ve ABD'nin teknolojik gelişmelerde öncü konumda olması göz önünde bulundurulduğunda E-devlet çalışmalarında da ilk sıralarda yer alması tesadüf değildir. Çin'de yapılan çalışmalardaki artışın en önemli sebeplerinden biri, üniversitelerin ve araştırma merkezlerinin daha fazla üretken olmaya teşvik edilmesidir. Dahası Tian, Ru ve Su (2016), genç akademisyenler ile yaptıkları görüşme sonucunda Çin'de bulunan üniversitelerin araştırma yapan personeline uluslararası endeksli dergilerde yayın yapmaları için büyük baskı uyguladığını tespit etmiştir. Çin'in ülke politikası haline getirdiği bu uygulamalar, yayın sayısında yıllardır öncü konumunda olan ABD'nin sıralamada geriye düşmesine neden olmuştur. 2022 yılında Japonya Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırma sonucuna göre Çin, ilk defa bilimsel araştırma faaliyeti ve yüksek etkili çalışma sayısı açısından ABD'yi geride bırakmıştır. Rapora göre Çin'de yılda ortalama 407 bin 181 bilimsel makale yayınlanırken, ABD'de bu rakam 293 bin 434 olarak kaydedilmiştir (Euronews, 2022). Çin'de yapılan yayınların görünümüne bakıldığında genel olarak Çin'in ve diğer ülkelerin E-devlet performans araştırmalarının gelişiminin karşılaştırmalı olarak incelendiği ve bir takım somut önerilerde bulunduğu çalışmalar dikkat çekmektedir. Ayrıca Çin'de konu ile ilgili daha fazla araştırmaların desteklenmesi ve Çin'de E-devletin sürdürülebilir gelişiminin teşvik edilmesi vurgusu yapılmaktadır. Vatandaş memnuniyetine dayalı kapsamlı bir E-devlet değerlendirme endeksinden bahsedilmiştir. ABD, dünya genelinde diğer ülkeler için bir rol model olarak geniş çapta incelenmekte ve çeşitli kamu sektörlerindeki EGDI kavramlarını açıklayan kapsamlı araştırmalarla bilinmektedir (Sukarno ve Mutiarin, 2024, s. 410). İngiltere'de, E-devletin sürdürülebilirlik, eşitlik ve sosyal dahil etme konularında yapacağı muhtemel katkılara işaret ettiği çalışma dikkat çekmektedir (Przeybilovicz, Cunha ve Ribeiro, 2023).

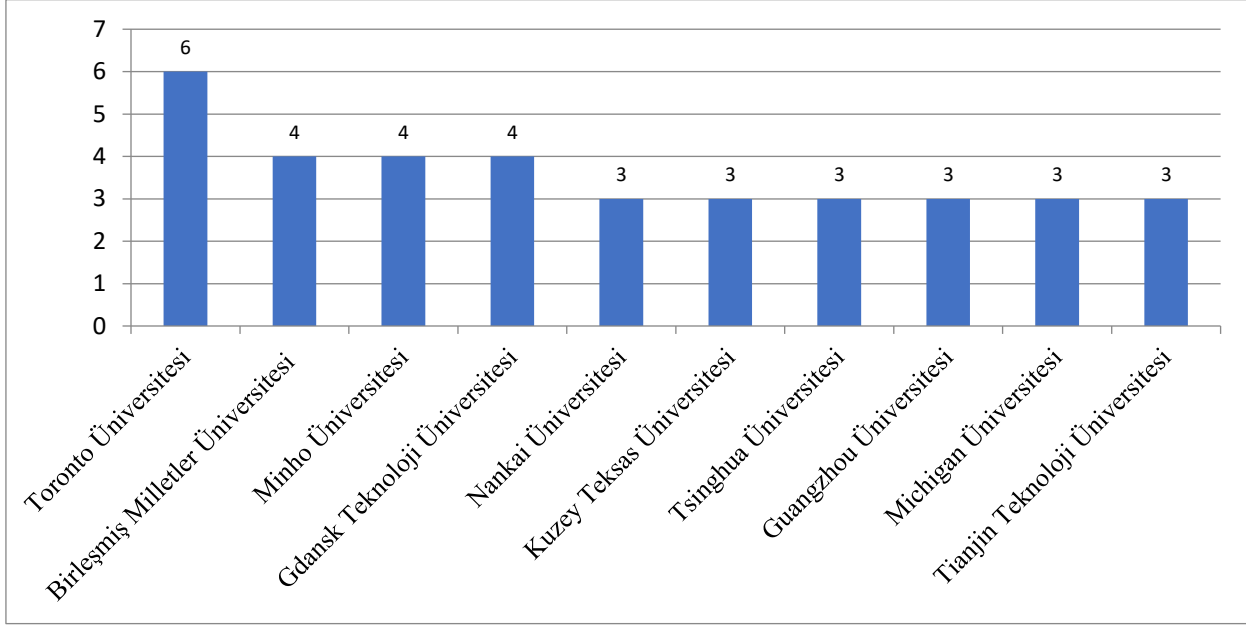
Şekil 3: Yayınların ülkelere göre dağılımı

2022 yılı EGDI değerlerine göre ilk sıralarda yer alan, Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti, Yeni Zelanda, İsveç, İzlanda, Avustralya, Estonya ve Hollanda'nın en fazla yayın üretilen ülkeler arasında yer almaması önemli bir noktaya işaret etmektedir. Çünkü EGDI değeri ile bilimsel yayın sayısı arasında pozitif bir ilişki olması beklenmektedir. Ancak bu ilişkinin birçok faktörden etkilenmesi beklentilerin aksine bir tablonun gerçekleşmesine neden olmaktadır. Öncelikle söz konusu ülkelerin E-devlet ile ilgili akademik yayınlardan çok E-devlet uygulamalarına ve bu uygulamaların pratikte nasıl işlediğine odaklanmaları önemli bir faktördür. Ayrıca ülkenin ekonomik durumu, araştırma bütçeleri, dil bariyeri, yetersiz uluslararası işbirlikleri gibi nedenler bu ilişkinin tam olarak gözlemlenmesine engel olabilmektedir. Alanyazında E-devlet konusu ile ilgili yapılan diğer bibliyometrik araştırmalarda da aynı sonuca varılmıştır (Kahraman, 2024; Napitupulu ve Yakup, 2021). Benzer şekilde Ramzy ve Ibrahim (2022), 2000-2019 yılları arasında E-devlet ile ilgili anahtar kelimelerin eğilimini analiz ettiklerinde çalışmalarında E-devlet gelişiminde ilk 20'de yer alan Meksika, Danimarka, Tayvan, Singapur, İrlanda, Norveç ve Fransa gibi ülkelerin en üretken ülkeler sıralamasında yer almadıklarını tespit etmişlerdir. Çalışmada aynı zamanda E-devlet araştırmalarında en etkili ülkeler sıralamasında araştırma kalitesinin de önemli bir rol oynadığı sonucuna vurgu yapılmıştır.

Yayın Yapılan Üniversitelerin Dağılımı

Çalışma kapsamında EGDI konusu ile ilgili en fazla katkı sağlayan üniversitelere ilişkin yapılan analizde elde edilen sonuçlar Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4: Yayınların üniversitelere göre dağılımı

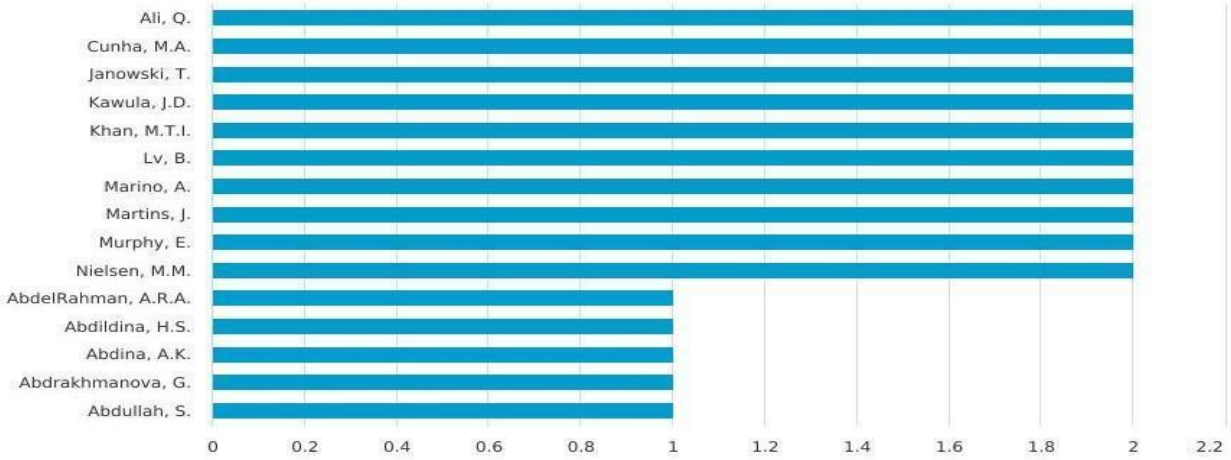
Şekil 4 incelendiğinde, 6 yayın ile Toronto Üniversitesinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Akabinde BM Üniversitesi, Minho Üniversitesi ve Gdansk Üniversitesinin 4 makale ile EGDI araştırma konusuna eşit düzeyde katkı yaptıkları görülmektedir.

Yazarların Katkılarına Göre Dağılımı

Scopus dizinindeki makalelerde, EGDI ile ilgili yapılan yayınlara katkı yapan yazar sayısı oldukça fazladır. Şekil 5'te Scopus veri tabanında EGDI ile ilgili çalışmalara en fazla destek veren yazarlara yer verilmiştir.

Şekil 5'te görüldüğü üzere EGDI ile ilgili yayın yapan yazarların 251'i 1 çalışma ile, kalan 18 yazar ise 2 çalışma ile konuya katkı sağlamışlardır. Bu kapsamda kavrama yönelik 2 yayın ile katkı sunan yazarlar Ali Q; Cunha, M.A; Janowski, T; Kawula, J.D.; Khan, M.Y.I.; Lv, B.; Marino, A.; Martins, J.; Murphy, E.; Nielsen, M. M. olarak tespit edilmiştir.

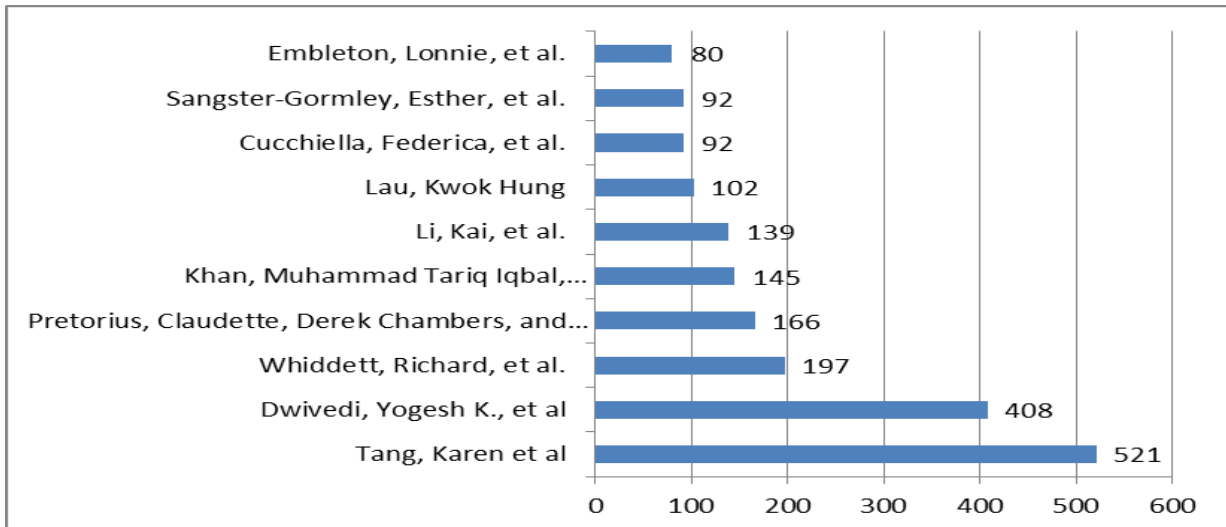
Şekil 5: Yazarların katkı oranları

Yazarların Atıf Dağılımı

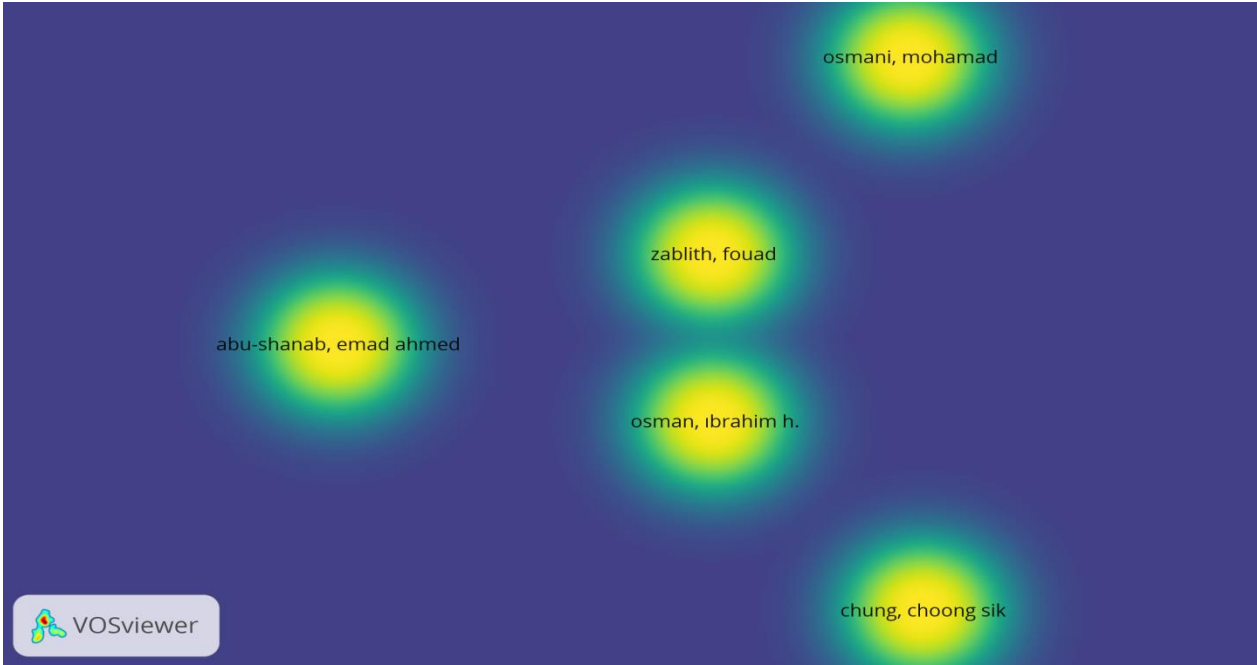
Atıf analizi, yazarın bir çalışmanın önemini, etkisini ve diğer eserler tarafından alıntılanma sayısını ölçmenin bir yoludur (Ohio State University Library, 2022). Bu sayının niceliği, çalışmanın yarattığı etkiyi görme, bir konu hakkında o alandaki nitelikli çalışmalarını belirleyerek daha fazla bilgi edinme ve bir yazarın kendi disiplini ve ötesinde ne gibi bir etkiye sahip olduğunu anlama imkânı sunmaktadır (Ohio State University Library, 2022; University of Michigan Library, 2023). VOSviewer analiz programı ile en fazla atıf alan yazarları tespit etmek mümkün olmaktadır. Şekil 6’da görüldüğü üzere en fazla atıf alan yazar 521 atıf ile Tang vd., 408 atıf ile Dwivedi, vd. ve 197 atıf ile Whiddett, Hunter, Engelbrecht ve Handy olarak tespit edilmiştir.

Şekil 6: Yazarların atıf dağılımı

Scopus veri tabanında 2003-2024 yılları arasında EGDI konusu ile ilgili yayın üreten yazarların atıf ağlarının haritasını ortaya koyma amacı doğrultusunda VOSviewer da en az 1 yayın ve 1 atıf alma kriteri seçilerek yazar atıf analizine ilişkin ağ haritası bulunmuş ve birbirleriyle bağlantı içerisinde olduğu belirlenen 3 küme ve 5 öge tespit edilmiştir.

Şekil 7: Yazarların atıf dağılımına ilişkin yoğunluk haritası

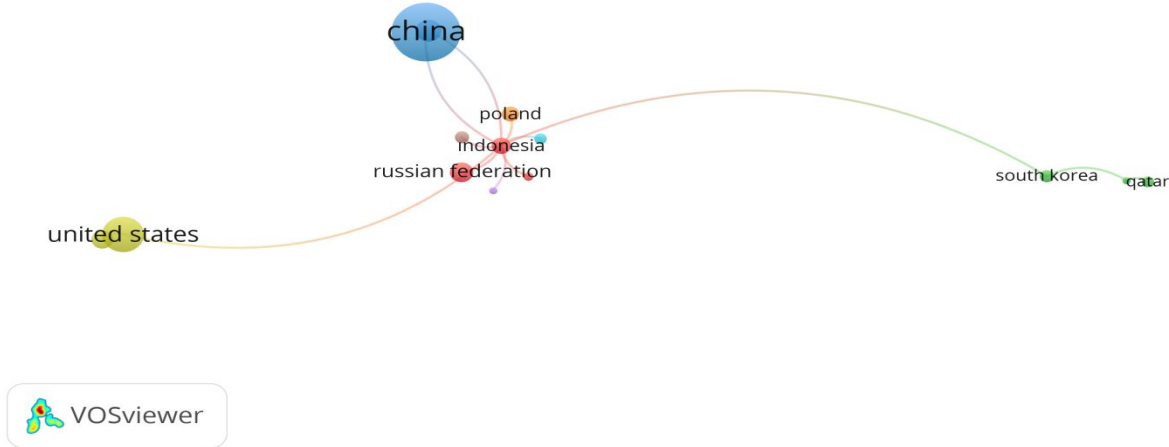

Şekil 7’de görüldüğü üzere, birinci kümede, Abu-shanab, Emad Ahmed ve Osman, İbrahim H., ikinci kümede Osmani, Mohamad ve Zbalitg Fouad, üçüncü kümede ise Shung, Choong Sik yer almaktadır. Yapılan analiz sonuçlarından yazarların birbirleri ile ilişkilerinin bağlantı gücü açısından zayıf olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırma sonuçlarından en fazla yayını olan yazarlar ile en fazla atıf alan yazarlar arasında bir paralellik olmadığı anlaşılmaktadır.

Ülkelerin Atıf Analizi

Bibliyometrik analizlerde ülkelerin atıflarına ilişkin çıkarılan ağ haritası, EGDI ile ilgili yapılan araştırmaların yapıldıkları ülkelere göre aldıkları atıflara yönelik bir analiz sunmaktadır. Ülkelerin atıf analizi bir ülkede üretilen makalelerin etkisinin ve kalitesinin erişilebilir ve yaygın kullanılan göstergesi olarak (Xie ve Freeman, 2019, s. 11). bibliyometrik analizlere katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda EGDI kavramına ilişkin en az 1 eser yayınlanma ve 1 atıf alma kriterini karşılayan aralarında ilişki bulunan 61 birim üzerinden bir analiz yapılmıştır.

Şekil 8: Ülkelerin atıf analizi

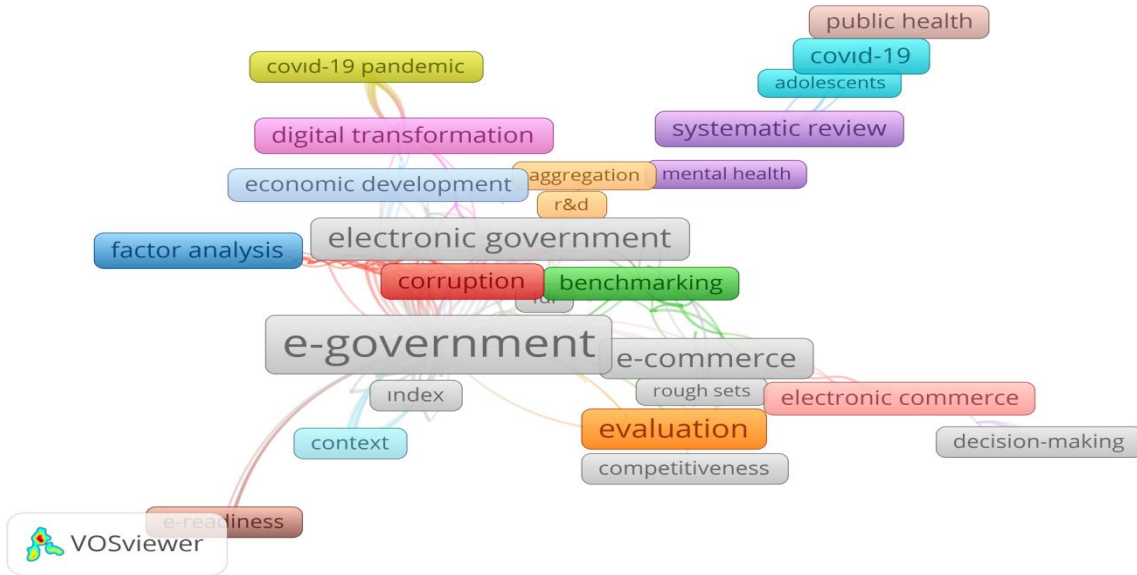

Şekil 8’de belirtildiği üzere, yapılan analizde en fazla atıf alan ülkeler; 8 küme ve en fazla atıf alan ülkeler 10 yayın ve 853 atıf ile Kanada, 33 yayın 798 atıf ile ABD; 13 yayın 605 atıf ile İngiltere, 91 yayın 418 atıf ile Çin ve 2 yayın 414 atıf ile Hollanda olarak tespit edilmiştir. Bu analizde, en fazla çalışmanın Çin’de yapılıyor olmasına rağmen, ortak yapılan atıflarda Kanada’nın öncü konumda olması dikkat çekmektedir. Yayın üretkenliği konusunda Çin’in öncü konumuna rağmen ortak yapılan atıflarda Kanada’nın öne çıkmasının önemli bir sebebinin, Çin’deki araştırmaların çoğunun Çince yayınlanıyor olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bu durum Çin’de üretilen yayınların küresel alanyazında daha az rastlanmasına neden olabilmektedir. Nitekim Xie ve Freeman (2019)’un Çin’in ürettiği yayınların bilime katkısını araştırdıkları çalışmalarında, Çince dergilerdeki makalelerin Scopus veritabanında yer alan makalelerden daha az atıf aldığını ve dolayısıyla bilgiye daha az katkıda bulduklarını tespit etmişlerdir. Ancak Çince yayınlanan makalelerin sayısının oldukça fazla olması dolayısı ile Çin’in küresel bilime katkısının göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kanada söz konusu olduğunda ise yayınlar genellikle İngilizce olduğundan küresel akademik ortamda daha geniş bir alanda fark edilebilmekte ve daha fazla kitleye ulaşabilmektedir. Uluslararası işbirliklerine Kanadalı akademisyenlerin daha aktif bir şekilde katılıyor olması da yine atıf sayısı konusunda Kanada’nın öne çıkmasında etkili bir faktördür.

En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

Anahtar sözcük analizinde araştırma kapsamında bulunan çalışmaların başlığında, özetinde ve anahtar sözcüklerinde kullanılan kavramlar, incelemeye konu olan araştırmaların esas öneme sahip kavramları olarak nitelendirilmektedir (Rejeb, Rejeb, Rejeb, Simske ve Treiblmaier Zailani, 2022, s. 4). Anahtar sözcük analizi konu ile ilgili çalışmaları, alandaki çeşitli araştırma odaklarını temsil eden birtakım kümelerle ayırarak (Lis, 2018) araştırmacılara çalışmaların detayları ile ilgili bilgi edinmelerine imkân sağlamaktadır (Rejeb, vd., 2022: 4). Somutlaştırmak gerekirse X, Y ve Z kavramlarının farklı çalışmalarda birlikte kullanılması birbiri arasında güçlü kavram birliği ilişkisini göstermektedir.

Şekil 9: En sık kullanılan anahtar kelime ağları

Şekil 9’da görüldüğü üzere her bir kümede farklı kelime gruplarının yer aldığı farklı renklerde 10 küme tespit edilmiştir. Renkler, anahtar kelimelerin birlikte kullanılma derecesini ifade eder. Anahtar kelimelerin birlikte görülme sıklıkları belirli bir alanda gerçekleştirilen çalışmaların anahtar sözcüklerinin alanın içeriğini temsil edebileceğini ifade etmektedir. Böylece spesifik bir alana odaklanan konuları bir dereceye kadar yansıtabilmektedir (Arslan, 2022: 47). İlk kümede (kırmızı), “karar verme”, “elektronik ticaret”, “platform”, “sürdürülebilir gelişme” başta olmak üzere 11 öge yer almaktadır. Bu anahtar kelimelerin bir arada kullanılması E-devlet gelişiminin çok boyutlu bir süreç olduğunu göstermektedir. İkinci kümede (yeşil), “dijital ekonomi”, “elektronik kamu hizmeti”, “faktör analizi” ve “EGDI”, başta olmak üzere 10 öge yer almaktadır. İkinci kümede yer alan bu anahtar kelimeler, EGDI üzerine yapılan çalışmalarda dijitalleşme ve elektronik kamu hizmetlerinin gelişimiyle ilgili kapsamlı araştırmalar yapıldığını ve bu konuların E-devletin analizinde merkezi rol oynadığını göstermektedir. Dahası dijital

ekonominin büyümesi ve dönüşümü, EGDI'nin gelişimine pozitif etki edecek önemli bir göstergedir. Üçüncü kümede (mavi), “e ticaret”, “index sistem”, “tüketici memnuniyet endeksi” başta olmak üzere on öge bulunmaktadır. Bu anahtar kelimelerin bir arada kullanılması, E-devletin yalnızca kamu hizmetlerinin dijitalleşmesini ifade etmediği aynı zamanda dijital ekonomi ve kullanıcı memnuniyetine dayalı analizlerin de bu kavramla birlikte ön plana çıktığını göstermektedir. Dördüncü kümede (sarı), “iletişim teknolojileri”, “dijital teknolojileri”, “dijital dönüşüm”, “e katılım” ve “elektronik yönetim” olmak üzere yer alan 5 öge, E-devletin gelişiminde etkili olan temel unsurları temsil eder ve bu alanlarda yapılan araştırmaların birbirine güçlü bir şekilde bağlı olduğunu yansıtmaktadır. Beşinci kümede (mor), “E-devlet”, “e-yönetim”, “elektronik devlet” ve “performans değerlendirmesi” başta olmak üzere 8 öge yer almaktadır. Bu kümede yer alan anahtar kelimeler E-devlet çalışmalarında; teknik alt yapı, yönetsel performans ve hizmet kalitesinin ön plana çıktığını göstermektedir. Altıncı kümede (mavi), “Covid-19”, “halk sağlığı”, “insan kaynağı gelişim endeksi” ve “internet” başta olmak üzere 7 öge yer almaktadır. Covid-19 salgını gibi olağanüstü durumlar, çevrimiçi hizmetlerin sunumunda verimli ve etkili E-devlet hizmetlerinin önemini ortaya çıkarmaktadır (Hodzic, Ravseli ve Jurlina, 2021). Fiziksel etkileşimlerin sınırlı olduğu bir dönemde, E-devletin kullanımı Covid-19'u yönetmek için bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır (Nguyen, 2023). Bu nedenle Covid-19 E-devlet araştırmalarının popülerleşmesini ve gelişimini önemli ölçüde ilerletmiştir. Dahası Covid-19 salgını yalnızca hükümetlerin dijital dönüşümünü hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda çeşitli disiplinlerden araştırmacıların dikkatini E-devlet alanına çekerek araştırmaların gelişimi için bir katalizör görevi görmüştür (Song, Natori ve Yu, 2024). Bu süreçte E-devlet hizmetlerine olan talebin ve internetin kullanımının hiç olmadığı kadar artması, akademik çalışmaların eğilimine de yansımıştır. Nitekim EGDI ile ilgili yapılan çalışmalarda da bu anahtar kelimelerin yer alması, alanyazında dijital devlet hizmetlerinin halk sağlığı krizlerinde nasıl dönüştüğüne ilişkin fikir verebilmektedir. Yedinci kümede (turuncu), “BİT (Bilgi ve işlem teknolojileri)”, “bilgi ve iletişim”, “çevrimiçi hizmet”, “kamu yönetimi” ve “şeffaflık” başta olmak üzere 7 öge yer almaktadır. Bu anahtar kelimelerin bir arada kullanımı bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu yönetimindeki fonksiyonunu, çevrimiçi hizmetlerin etkisini ve E-devlet uygulamalarının en temel amaçlarından biri olan şeffaflığın E-devlet politikaları üzerindeki potansiyelini anlamaya yönelik alanyazındaki eğilimi yansıtmaktadır. Sekizinci kümede (mor), “E-devlet”, “müşteri memnuniyet endeksi” ve “güven” başta olmak üzere 6 öge, yer almaktadır. EGDI ile ilgili çalışmalarda bu anahtar kelimelerin bir arada yer alması, E-devlet hizmetlerinin etkinliği ve vatandaşlar üzerindeki algısına yönelik araştırmaların odak noktalarını işaret etmektedir. Bu kapsamda sunulan E-devlet hizmetlerinin vatandaş nezdinde nasıl algılandığının ve güven ve memnuniyet düzeylerinin nasıl olduğunun incelenmesi E-devlet uygulamalarının başarısına odaklanıldığını göstermektedir. Benzer şekilde Song, Natori ve Yu (2024)'ün E-devlet kavramı üzerine WOS veri tabanı üzerinde yaptıkları analizde özellikle 2004 yılından itibaren E-devlet çalışmalarında güven kavramının anahtar kelimelerde sıklıkla kullanıldığını tespit

etmişlerdir. Yapılan bu tespit alanyazında E-devlet uygulamalarına yönelik kamu güveninin önemine giderek daha fazla vurgu yapıldığını göstermektedir. Dokuzuncu kümede (pembe), “bibliyometrik”, “dijital yönetim”, “dijitalleşme”, “elektronik devlet”, “Birleşmiş Milletler”, E-devlet anketi” başta olmak üzere 6 öge yer almaktadır. Bu anahtar kelimeler E-devletin küresel ölçekte gelişimini ve bu gelişimin nasıl analiz edildiğini yansıtmaktadır. Ayrıca E-devletin alanyazındaki gelişimini ele alan bibliyometrik çalışmalarında yapılmaya başlandığını göstermektedir. Son olarak onuncu kümede (pembe) ise “e- hazırlık” ve “online hizmet” gibi öğeler yer almaktadır. Bu anahtar kelimelerin bir arada olması alanyazında E-devlet hizmetlerinin başarılı bir şekilde uygulanması için bir ülkenin dijital altyapısının ve çevrimiçi hizmet sunma kapasitesinin ne kadar hazırlıklı olduğunun incelendiğini ifade etmektedir. Bu sonuçlar, EGDI ile ilgili yapılan yayınlarda kullanılan anahtar kelimelerin eğiliminde farklı tematik odakların söz konusu olduğunu ve bu anahtar kelimelerin güncel meselelerden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

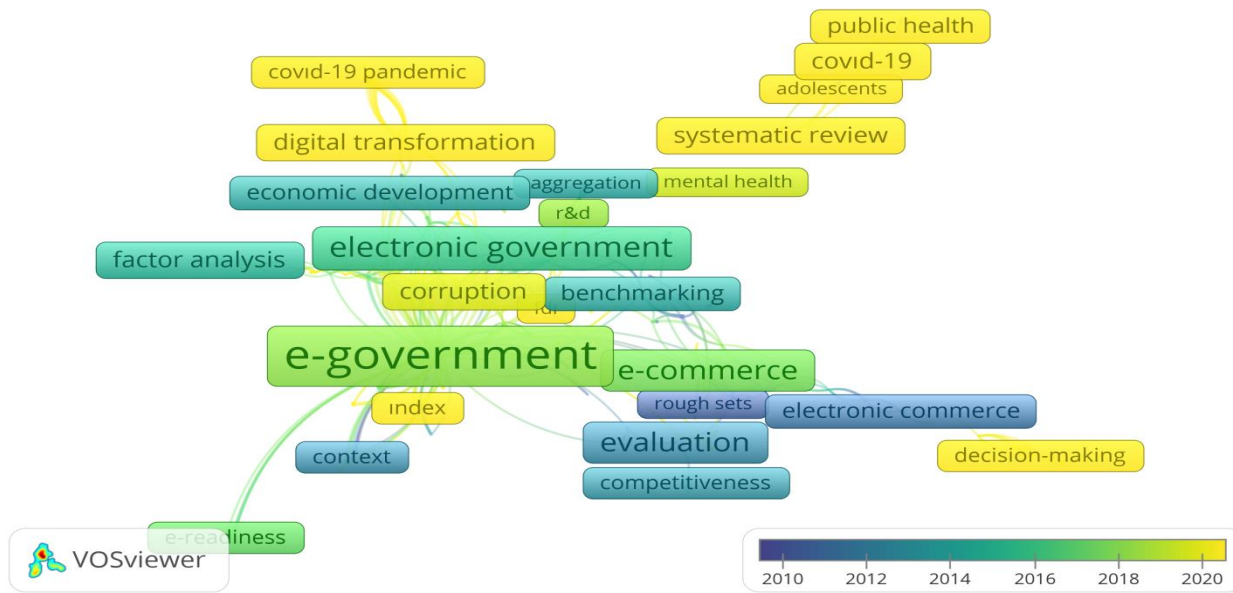
Tablo 1’de en fazla tekrar ile en yüksek etkiye sahip olan anahtar kelimeler ve toplam bağlantı uzunluklarına yer verilmiştir. Buna göre en fazla tekrar ile en uzun bağlantı gücüne sahip olan kavram “E-devlet” olarak tespit edilmiştir. Elektronik devlet, 10 tekrar ve 428 bağlantı gücü ile ikinci sırada; e ticaret 8 tekrar 29 bağlantı gücü ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo-1: En fazla tekrar edilen anahtar kelime sayısı ve toplam bağlantı gücü

Anahtar Kelime	Tekrar	Toplam Bağlantı Uzunluğu
E-devlet	33	142
Elektronik devlet	10	428
E-ticaret	8	29
Değerlendirme	8	24
E-yönetim	5	22

2021-2024 yılları arasında Scopus veri tabanında endekslenen EGDI konusu ile ilgili yayınların toplam tekrar ve bağlantı gücü değerleri açısından yapılan değerlendirme sonucunda E-devlet, elektronik devlet, e ticaret alanlarında konu ile ilgili çalışmaların geliştiği söylenebilmektedir. Toplam bağlantı gücü, anahtar kelimelerin araştırmacılar tarafından kullanılma gücünü ifade etmektedir. Her bağlantı pozitif bir sayısal değere sahiptir. Bu değer ne kadar yüksekse bağlantı da o kadar güçlüdür.

Şekil 10: En sık kullanılan anahtar kelime ağlarının yıllara göre dağılımı

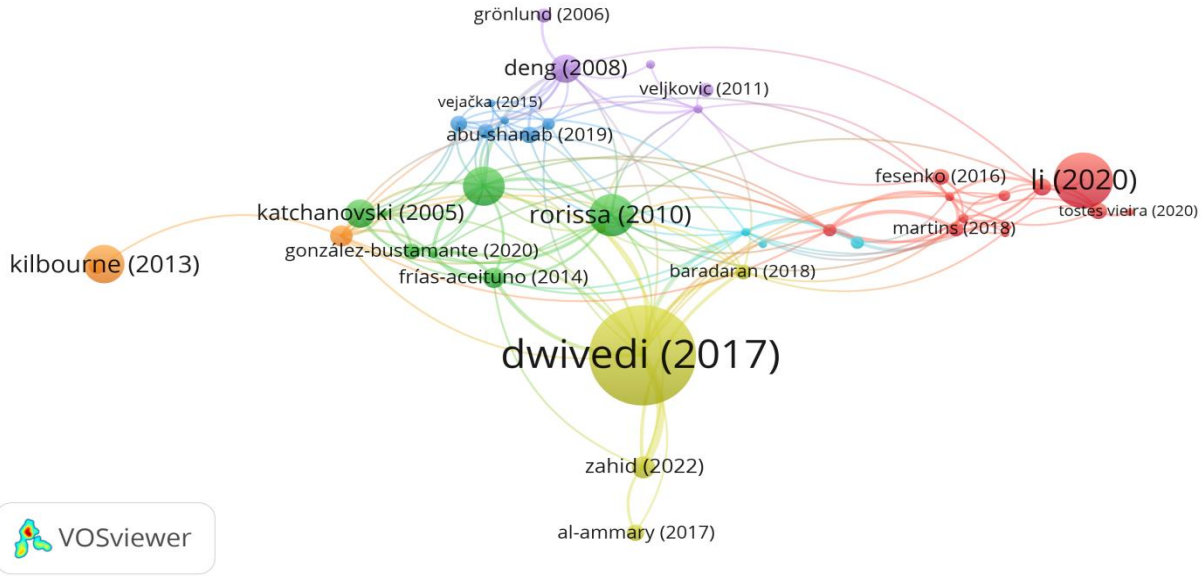

Şekil 10’da anahtar sözcüklerin kullanımının yıllara göre dağılımına yer verilmiştir. Bu ağ haritası, alanyazında EGDI kavramı ile ilgili yayınların son yıllarda nasıl bir evrim geçirdiğine ilişkin fikir sunabilmektedir. Bu kapsamda 2010-2016 yılları arasında “demokratikleşme endeksi”, “e hazırlık endeksi”, “müşteri memnuniyet endeksi”, “ekonomik endeks”, “endeks değerlendirme”, “ekonomik etkinlik”, “bulut bilişim”, “dijital yönetim” anahtar kelimeleri yaygın olarak kullanılırken; 2016-2018 yılları arasında “elektronik yönetim”, “elektronik kamu hizmeti”, “bilgi ve iletişim”, “iletişim teknolojileri” anahtar kelimeleri yayın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2018 ve 2020 yılları arasında ise “E-devlet”, “e yönetişim”, “dijital dönüşüm”, “Covid-19”, “e ticaret”, “e katılım”, “kamu hizmetlerine erişim”, “E-devlet Gelişmişlik Endeksi”, “E-devlet strateji formülasyonu” kavramlarının yoğun olarak kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Alanyazında artan bu kavramsal çeşitliliğin temelinde, dijital teknolojilerin hemen hemen tüm sektörleri etkisi altına alması yatmaktadır.

Metinlerin Bibliyografik Eşleşme Analizi

VOSviewer programı ile yayınlara, kaynaklara, yazarlara, kurumlara ve ülkelere yönelik bibliyografik eşleşme analizi yapılabilmektedir. VOSviewer’da bibliyografik eşleşmeye ilişkin bir ağ haritası, birbirinden bağımsız iki farklı kaynak tarafından alıntılanmış ortak bir çalışmaya atıf yapılmasına yönelik analiz imkânı sunmaktadır. Örneğin, A ve B farklı iki kaynağın C’ye atıf yapması bibliyografik eşleşmenin varlığını göstermektedir.

Şekil 11: Metinlerin bibliyografik eşleşme ağları

VOSviewer’da yapılan analizde EGDI kavramı ile ilgili olan 269 yayın arasından en az 1 atıf almış olmak kriteri ile seçilen ve aralarında bağlantı bulunan 179 yayın tespit edilmiştir. Elde edilen verilerin görselleştirildiği Şekil 11’de görüldüğü üzere metinler arasında bibliyometrik eşleşme en fazla olan yazarlar; 16 bağlantı 48 toplam bağlantı gücü ve 407 atıf ile Dwivedi (2017); 14 bağlantı, 26 toplam bağlantı gücü, 63 atıf ile Nour (2008); 13 bağlantı, 21 toplam bağlantı gücü ve 33 atıf ile Deng (2008) olarak belirlenmiştir. İngiltere’de bulunan Swansea Üniversitesinde çalışmalarına devam eden Dwivedi (2017)’nin hem en fazla atıf alan hem de bibliyometrik eşleşmesi en fazla olan yazarlar arasında bulunması dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Dijital teknolojilerin hemen hemen tüm alanlarda önemli dönüşüm süreçlerinin temel motivasyonu haline gelmesi, kamu sektöründe özellikle kamu hizmetlerin sunumunda yoğun bir şekilde tartışılmasında itici bir güç olmuştur. 1990’lı yıllardan itibaren E-devlet kavramının ortaya çıkması, kamu yönetimi alanında önemli değişiklikler getirmiştir. Demokrasiyi pozitif yönde etkileme, verimliliği ve katılımı artırma gibi faydaları ile politika yapımcıların, hükümet yetkililerinin ve akademisyenlerin de üzerinde durduğu bir mesele haline gelmiştir. E-devletin ve uygulamalarının ülkeler açısından taşıdığı bu önem, uluslararası kuruluşların bu meseleyi daha yakından takip etmelerine ve ülkelerin ulusal politikalarına yön verecek kapsamlı endeksler üzerinde çalışmalar yapmalarına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, küresel bir mesele haline gelen E-devlet üzerinde kapsamlı çalışmalar yürüten BM EGDI, ülkelerin gösterdikleri gelişim trendini analiz

etmekte ve ulusal yönetimlere ve politika yapıcılara iyi uygulamalar hakkında bilgi vermektedir. Bu faydalar, EGDI'yi hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli bir araç haline getirmektedir. EGDI'nin sahip olduğu bu önemin akademik çalışmalar nezdinde nasıl değerlendirildiği ve endeksin ürettiği çıktılardan faydalanma düzeyi de büyük önem taşımaktadır. Diğer taraftan, güvenilir küresel endeks konumunda olan EGDI gibi endeksler kullanılarak E-devlet çalışmalarının nicel verilere dayandırılması, araştırmacılara hem teorik hem de uygulamalı düzeyde sağlam bir temel ve kıyaslama olanağı sağlamaktadır. Bu nedenle E-devlet ile ilgili çalışma yapacak akademisyenlerin ilgisinin EGDI'ye çekilmesi, bu araştırmanın sonucunda beklenen önemli çıktılardan biridir. Nitekim EGDI ile ilgili çalışmaların artması özellikle ülkelerin E-devlet gelişmişlik düzeylerinin yakından takip edilmesine, başarılı ülke uygulamalarının görünürlüğünün artırılarak yönetimler tarafından benimsenmesine olanak sağlayabilir. Bu çalışma kapsamında, alanyazında konuya ilişkin daha önce yapılmış bibliyometrik analizler incelenmiş ve genel olarak çalışmaların E-devlet kavramına yoğunlaştığı, ancak EGDI ile ilgili ulusal ve uluslararası alanda nicel bir araştırma yapılmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bu tespit, E-devlet araştırmalarında EGDI'nin kullanımının sınırlı olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu sonucun nesnel bir şekilde değerlendirilmesi ve nicel bulgularla desteklenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, çalışmada 2003-2024 yılları arasında "EGDI" ile ilgili Scopus veri tabanında yer alan 269 çalışmanın gelişimi incelenmiş ve bibliyometrik analizleri yapılmıştır. Lim ve Kumar (2024) tarafından da belirtildiği gibi, bibliyometrik analizler, bir alanın evrimsel doğasını anlamak ve açıklamak için değerli bir yöntem sunmaktadır. Bu analizler yalnızca gelecekteki araştırma gündemlerini şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda uygulayıcıları stratejik kararlarında da yönlendirmektedir.

Bu temel zeminden hareketle çalışmada öncelikle Scopus'ta TITLE-ABS-KEY ((electronic AND government AND development AND index)) AND PUBYEAR > 2000 AND PUBYEAR < 2024 taraması yapılarak 2003-2024 yılları arasında yapılan yayınlar filtrelenmiştir. Yapılan taramada 125 makale, 105 bildiri, 22 inceleme, 7 kitap bölümü, 6 bildiri incelemesi, 2 kitap, 1 editör incelemesi, 1 mektup yayın türlerinden olmak üzere toplamda 269 yayına ulaşılmıştır. Elde edilen veriler CSV formatında indirilerek VOSviewer 1.6.20 programı ile haritalandırılmıştır. Yapılan analizde EGDI ile ilgili çalışmaların 2008 yılı itibari ile artmaya başladığı ve 2011 yılında en yüksek seviyesine ulaştığı tespit edilmiştir. 2012-2024 yılları arasında EGDI ile ilgili yayınların 2011 yılındaki ivmesini kaybettiği görülmüştür. Bu bulgunun, E-devlet ve dijitalleşme ile ilgili çalışmalardaki genel azalış trendini ifade etmediği açıkça söylenebilir. Asıl dikkat çeken nokta, E-devlet çalışmalarında öne çıkan diğer kavramların kullanımındaki çeşitlenmeden kaynaklanan ilginin, farklı alanlara veya ölçüm araçlarına kaymasıdır. Kamu yönetiminin dijital dönüşüm sürecinde, yapay zekâ, büyük veri, makine öğrenimi uygulamaları ve blockchain gibi yenilikçi yaklaşımlar ön plana çıkmış ve alanyazında bu konulara yönelik artan bir ilgi gözlemlenmiştir.

Bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar alanyazında E-devlet ile ilgili yapılan diğer bibliyometrik çalışmalarla kıyaslandığında birtakım benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına paralel olarak Almedia, Zouain Mahecha (2024) E-devlet kavramı üzerine yaptıkları çalışmada en fazla yayının Çin'den yapıldığını tespit etmişlerdir. Çalışmada en fazla atfın ise ABD ve İngiltere'den yapıldığı belirlenmiştir. Kahraman (2024), Budak ve Özçelik (2022) ve Napitupulu ve Yakub (2021)'in çalışmalarında ise en fazla yayının ABD'den üretildiği ortaya konulmuştur. Çalışma kapsamında tespit edilen bir diğer önemli bulgu, en fazla yayın yapılan ülkenin Çin olmasına rağmen, en fazla atfın Kanada'dan yapılmış olmasıdır. Çin'de yapılan araştırmaların çoğunlukla Çince olarak yayımlanması, bu çalışmaların uluslararası platformlarda erişimini zorlaştırmakta ve atıf alma konusunda geride kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum, yapılan akademik çalışmalarda da tespit edilmiştir (Xie ve Freeman, 2019). Ayrıca, uluslararası işbirlikleri açısından Kanadalı akademisyenlerin İngilizce dil avantajını kullanarak daha fazla çalışma yapmaları, bu çalışmaları ön plana çıkaran önemli bir etken olabilir.

Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer önemli bulgu, EGDİ verilerine göre en etkili ülkeler arasında yer alan Danimarka, Finlandiya, Kore Cumhuriyeti, Yeni Zelanda, İsveç, İzlanda, Avustralya, Estonya, Hollanda'nın en fazla yayın yapan ülkeler arasında yer almamasıdır. EGDİ değeri ile bilimsel yayın sayısı arasında pozitif bir ilişki olması beklenirken araştırma sonuçları tam tersi bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bu sonuçlara paralel olarak Kahraman, (2024); Napitupulu ve Yakup, (2021); Ramzy ve Ibrahim (2022), çalışmalarında E-devlet gelişmişlik düzeyinin ülkelerin bilimsel üretkenliğine yansımadağına dikkat çekmişlerdir. Bu sonuçlar, E-devlet araştırmalarında en etkili ülkelerin sıralamasında araştırma kalitesinin de önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda bu sonuçlarda ülkelerin E-devlet ile ilgili akademik yayınlardan çok E-devlet uygulamalarına ve bu uygulamaların pratikte nasıl işlediğine odaklanmaları, ülkenin ekonomik durumu, araştırma bütçeleri, dil bariyeri, uluslararası işbirliklerinin yetersizliği gibi nedenlerin de etkisi olabilmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan analizde en fazla yayının Toronto Üniversitesinden yapıldığı belirlenmiştir. Konu ile ilgili 18 yazarın en fazla 2 yayın ürettiği, kalan 251 yazarın ise 1 çalışma ile konuya katkı sağladığı görülmektedir. En fazla atıf alan yazar 521 atıf ile Tang, Karen vd'nin olduğu tespit edilmiştir. En fazla atıf alan ülkeler 10 yayın ve 853 atıf ile Kanada, 33 yayın 798 atıf ile ABD, 13 yayın 605 atıf ile İngiltere olarak belirlenmiştir. EGDİ ile ilgili en fazla kullanılan anahtar kelimenin 33 tekrar ile "E-devlet", 10 tekrar ile "elektronik devlet", 8 tekrar ile "e ticaret" olduğu belirlenmiştir. Bibliyografik eşleşme en fazla olan yazarlar, 407 atıf ile Dwiwedi (2017), 63 atıf ile Nour (2008), 33 atıf ile Deng(2008) olarak tespit edilmiştir.

Bu araştırma, E-devlet çalışmalarında EGDI'nin dikkate alınması gerektiğine dair önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle, ülkelerin E-devlet gelişmişlik düzeylerini ölçmeye yönelik gelecekte yapılacak çalışmalara değerli bir kaynak sağlayacaktır. Ayrıca, yapılan analizlerden elde edilen anahtar kelime eğilimleri, sonraki araştırmalar için bir referans noktası oluşturabilir. Bununla birlikte, araştırmanın verilerini yalnızca Scopus veri tabanından elde etmesi bir sınırlılık oluşturmaktadır. Bu nedenle, gelecekte WOS, Google Akademik, Dergipark ve diğer veri tabanlarının kullanılması, araştırmaların daha kapsamlı hale getirilmesi ve karşılaştırmaların yapılabilmesi açısından önemli olacaktır.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Abeka, M.J., Andoh, E., Gatsi, J.G., & Kawor, S. (2021). Financial development and economic growth nexus in ssa economies: the moderating role of telecommunication Development. *Cogent Economics and Finance*, 9(1), 1-24.
- Alnuaimi, M., Shaalan, K., Alnuaimi, M., & Alnuaimi, K. (2011). Barriers to electronic government citizens' adoption: A case of municipal sector in the Emirate of Abu Dhabi. *Developments in E-systems Engineering* (ss.398-403) içinde. Birleşik Arap Emirlikleri.
- Arias, M. I., Serra, F., Guerrazzi, L., & Ferreira, M. P. (2019). Intellectual foundations and mainstream research of e-government in public administration. *Management Research*, 17(1), 89–115.
- Arslan, E. (2022). Sosyal bilim araştırmalarında vosviewer ile bibliyometrik haritalama ve örnek bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 33-56.
- Azolibe, C.B., & Okonkwo, J.J. (2020). Infrastructure development and industrial sector productivity in sub-saharan africa. *Journal of Economics and Development*, 22(1), 91-109.
- Babaoğlu, C. (2022). *Adım adım ileriye: Birleşmiş Milletler e-devlet araştırmasında Türkiye*. <https://www.setav.org/adim-adim-ileriye-birlesmis-milletler-e-devlet-arastirmasinda-turkiye/> adresinden erişildi.
- Baker, D. R. (1990). Citation analysis: a methodological review. *Social Work Research and Abstracts*, 26(3), 3–10.

- Bindu, N., Sankar, C.P. & Kumar, K.S. (2019). From conventional governance to e-democracy: tracing the evolution of e-governance research trends using network analysis tools, *Government Information Quarterly*, 36(3), 385-399.
- Budak, N., & Özçelik, A. (2022). Devletin dijitalleşmesini tartışmak: dijital hükümet literatürü üzerine bibliyometrik bir analiz. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 9(1), 62-82.
- Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2020). 2020 United Nations e-Government Development Index Unveiled. <https://cbddo.gov.tr/en/news/4841/birlesmis-milletler-e-devlet-gelismislik-endeksi-2020-aciklandi> adresinden erişildi.
- Danziger, J. N., & K. V. Andersen (2002). The impacts of information technology in public administration: an analysis of empirical research from the "golden age" of transformation. *International Journal of Public Administration* 5(25), 591-627.
- David, O. O. (2019). Nexus between telecommunication infrastructures, economic growth and development in africa: panel vector autoregression (P-VAR) analysis. *Telecommunications Policy*, 43(8), 1-17.
- De Oliveira Almeida, G., Zouain, D. M., & Mahecha, Y. L. R. (2014). The status of e-government research: A bibliometric study. *Business and Management Review*, 3(11), 7-22.
- Dias, G. P. (2014). Bibliometric analysis of portuguese research in e-government. *Procedia Technology*, 16, 279-287.
- Donthu, N., Badhotiya, G.K., Kumar, S., Soni, G., & Pandey, N. (2022). A retrospective overview of Journal of Enterprise Information Management using bibliometric analysis. *Journal of Enterprise Information Management*, 35(2), 504-529.
- Elbahnasawy, N.G. (2021). Can e-government limit the scope of the informal economy? *World Development*, 139, 1-24.
- Elmatsani, H. M., Widianingsih, I., Nurasa, H., Munajat, E., & Suwanda, S. (2021). *A bibliometric analysis of e-government and digital transformation research using vosviewer* (Poster Presentation). Universitas Padjadjaran.
- Elsevier (2024) *Scopus: comprehensive, multidisciplinary, trusted abstract and citation database*. https://www.elsevier.com/products/scopus?dgcid=RN_AGCM_Sourced_300005030 adresinden erişildi.
- Elsevier (2024b). *Scopus*. https://assets.ctfassets.net/o78em1y1w4i4/28v2L8eQgAGxOnnvZlqJWh/7947feb83982b078ec1d70c297055c34/ELSV_15617_Scopus_Fact_Sheet_Update_WEB.pdf adresinden erişildi
- Euronews (2022). *Çin bilimsel makale sayısı ve etkinliği açısından ABD'yi geçerek dünyada lider oldu*. <https://tr.euronews.com/2022/08/14/cin-bilimsel-makale-sayisi-ve-etkinligi-acisindan-abdyi-gecerek-dunyada-lider-oldu> adresinden erişildi.
- Gupta, R. Muttoo, S.K. & Pal, S.K. (2017). The need for a development assessment index for e- governance in India. D., R., J. T. and B. R. (Editörler), *10th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance* (ss. 414-422) içinde. Hindistan.

- Hernández, A. C. C., Prieto, M. E. P., Pinto, L. B., & Martínez, E. G. (2024). Analysis of the e-government development index in the regions. *Procedia Computer Science*, 231, 559-565.
- Ho, A.T.K. (2002). Reinventing local government and the e-government initiative. *Public Administration Review*, 62(4), 434-444.
- Hodžić, S., Ravšelj, D., & Jurlina Alibegović, D. (2021). E-government effectiveness and efficiency in EU 28 and covid-19. *Central European Public Administration Review*, 19(1), 159-180.
- Ibrahim, A. H. H., Baharuddin, T., & Wance, M. (2023). Bibliometric analysis of e-government and trust: a lesson for Indonesia. *Jurnal Borneo Administrator*, 19(3), 269-284.
- Kahraman, N. (2024). E-devlet başlığı ile yayınlanan makalelerin vosviewer ile bibliyometrik bir analizi. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 141-162.
- Kabakuş, A. K. ve Ayaz, A. (2023). Kamu yönetiminde elektronik devlet araştırmalarının bibliyometrik analizi. B. Ö. (Ed.). *Sosyal bilimlerde toplumsal sorunlara bakış: Uygulamalı çalışmalar* içinde. Efe Akademi.
- Kurnaz, S. Ç. (2024). Türkiye'nin e-devlet olgunluk düzeyi: bm e-devlet gelişmişlik endeksi üzerinden bir değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(Özel Sayı: Endüstri 4.0 ve Dijitalleşmenin Sosyal Bilimlerde Yansımaları), 1417-1449.
- Kraemer, K. L., Danziger, J. N., & King, J. L. (1978). *Local government and information technology in the united states*. Local Government and Information Technology, OECD Informatics Studies, 12, 186-237.
- Lis, A. (2018). Keywords co-occurrence analysis of research on sustainable enterprise and sustainable organisation. *Journal of Corporate Responsibility and Leadership*, 5(2), 47-66.
- Lim, W. M., & Kumar S. (2024). Guidelines for interpreting the results of bibliometric analysis: A sensemaking approach. *Global Business and Organizational Excellence*, 43, 2, 17-26.
- Moral-Muñoz, J. A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A., & Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: an up-to-date review. *El Profesional De La Información*, 29(1), 1699-2407
- Mukherjee, D., Lim, W. M., Kumar, S., & Donthu, N. (2022). Guide-lines for advancing theory and practice through bibliometric research. *Journal of Business Research*, 148, 101-115.
- Napitupulu, D., & Yakup, R. (2021). A bibliometric analysis of e-government research. *Library Philosophy and Practice*, 5861.
- Nguyen, T.T.T. (2023). Citizens' intentions to use e-government during the covid-19 pandemic: integrating the technology acceptance model and perceived risk theory, *Kybernetes*. 52(7), 2329-2346.
- Nour, M. A., AbdelRahman, A. A., & Fadlalla, A. (2008). A context-based integrative framework for e-government initiatives. *Government Information Quarterly*, 25(3), 448-461.

- OECD. (2024). *2023 OECD digital government index*. <https://www.oecd.org/publications/2023-oecd-digital-government-index-1a89ed5e-en.htm> adresinden erişildi.
- Orekhov, V.D., Prichina, O.S., Loktionova, Y.N., Yanina, O.N. & Gusareva, N.B. (2020). Scientific analysis of the happiness index regarding the human capital development. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 12, 467-478.
- Özmen, E. (2023). E-Devlet söyleminin yeniden tanımlanmasına dönük kavramsal bir deneme: Dijital bürokrasi. *Amme İdaresi Dergisi*, 56(1), 1-28.
- Przebilovicz, E., Cunha, M. A., & Ribeiro, M. M. (2023). Decolonizing e-government benchmarking. *Proceedings of the 24th Annual International Conference on Digital Government Research* bildiriler kitabı içinde (ss.570-582). ABD.
- Ramzy, M., & Ibrahim, B. (2024). The evolution of e-government research over two decades: applying bibliometrics and science mapping analysis. *Library Hi Tech*, 42(1), 227-260.
- Rejeb, A., Rejeb, K., Simske, S., Treiblmaier, H., & Zailani, S. (2022). The big picture on the internet of things and the smart city: a review of what we know and what we need to know. *Internet of Things*, 19(6), 1- 21
- Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: a new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for Information Science*, 24(4), 265–269.
- Song, Y., Natori T. & Yu X. (2024). Tracing the evolution of e-government: a visual bibliometric analysis from 2000 to 2023. *Administrative Sciences*, 14(133).
- Sukarno, M. & Mutiarin, D. (2024). Mapping publication trend of e-government development index (Social Science Discipline Analysis). *Jurnal Ilmiah Peuradeun*, 12(1), 403-428.
- Tian, M, Su, Y., & Ru, X. (2016). Perish or publish in China: Pressures on young Chinese scholars to publish in internationally indexed journals. *Publications*, 4(2), 1-16.
- United Nations. (2014). United Nations e-government survey. https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf adresinden erişildi.
- United Nations. (2024). E-Government development endeks. <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index> adresinden erişildi.
- Veljković, N. S., Bogdanovic-Dinic, S., & Stoimenov, L. (2011). E government openness index. *Proceedings of the European Conference on e-Government, ECEG*.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2023). VOSviewer manual version 1.6.20. *CWTS Meaningful Metrics. CWTS Meaningful Metrics*.
- VOSviewer (2024). VOSviewer. <https://www.vosviewer.com/> adresinden erişildi.

- Waoma, S., Judijanto, L., Izmuddin, I., & Wati, F. S. (2024). A bibliometric analysis of halal production in relation to halal authentication (database scopus 2013-2023). *Revista de Gestão Social e Ambiental*, 18(6), 1-26.
- Webster, J. and Watson, R.T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: writing a literature review, *MIS Quarterly*, 26(2), 13-23.
- Xie, Q., & Freeman, R. B. (2019). Bigger than you thought: China's contribution to scientific publications and its impact on the global economy. *China & World Economy*, 27(1), 1-27.
- You, S., Zhou, K.Z., & Jia, L. (2021). How does human capital foster product innovation? the contingent roles of industry cluster features. *Journal of Business Research*, 130(March), 335–347.
- Zahra, A. A., Nurmandi, A., Tenorio, C. B., Rahayu, R., Benectitos, S. H., Mina, F. L. P., & Haictin, K. M. (2021). Bibliometric analysis of trends in theory-related policy publications. *Emerging Science Journal*, 5(1), 96–110.
- Zitt, M. & Bassecouard, E. (1994). Development of a method for detection and trend analysis of research fronts built by lexical or cocitation analysis. *Scientometrics*, 30(1), 333–351.

DEPREMİN HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 6 ŞUBAT 2023 KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ*

Mustafa Koray AKYÜZLÜ², Mine AKSOY³

Öz

Bu çalışmada, Kahramanmaraş'ta meydana gelen 6 Şubat 2023 tarihli depremlerin BIST endeks getirileri üzerindeki etkileri olay etüdü yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçları depremin meydana geldiği gün BIST Sigorta endeksinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak endeksinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir anormal getiri oluştuğunu göstermiştir. Depremden sonraki 5 gün boyunca ise BIST Antalya, BIST Sigorta, BIST Spor endekslerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak endeksinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif kümülatif anormal getiriler görülmüştür. Depremden sonraki 10 gün boyunca ise BIST Antalya, BIST Sigorta, BIST İletişim, BIST Turizm, BIST Ulaştırma endekslerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak ve BIST Metal Ana endekslerinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif kümülatif anormal getiriler görülmüştür. Analiz sonuçları deprem günü ve devam eden 10 gün boyunca sigortacılık sektörünün depreme negatif, taş, toprak ve çimento sektörünün ise pozitif tepki verdiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kahramanmaraş Depremi, Olay Etüdü Yöntemi, Borsa İstanbul Hisse Senedi Piyasası Endeksleri

JEL Kodları: G10, G11, Q56

THE EFFECTS OF THE EARTHQUAKE ON THE STOCK MARKET: THE CASE OF THE 6 FEBRUARY 2023 KAHRAMANMARAŞ

Abstract

In this study, the effects of the Kahramanmaraş Earthquake dated February 6, 2023 on Borsa İstanbul (BIST) Stock Market Index returns were analyzed using the event study methodology. The results showed that there was a statistically significant and negative abnormal return (AR) in BIST Insurance Index and a statistically significant and positive AR in BIST Non-Metal Min. Product Index on the day of the earthquake. When the ARs for 5 days after the earthquake were analyzed, statistically significant and negative cumulative abnormal returns (CARs) were observed in BIST Antalya, BIST Insurance, BIST Sports Indices, and statistically significant and positive CARs were observed in BIST Non-Metal Min. Product Index. When the ARs for the 10 days after the earthquake were analyzed, statistically significant and negative CARs were observed in BIST Antalya, BIST Insurance, BIST Telecommunication, BIST Tourism, BIST Transportation Indices, while statistically significant and positive CARs were observed in BIST Non-Metal Min. Product and BIST Basic Metal Indices. The results of the analysis show that on the day of the earthquake and for the following 10 days, the insurance sector reacted negatively to the earthquake, while the stone, soil and cement sectors reacted positively.

Keywords: Kahramanmaraş Earthquake, Event Study Methodology, Borsa İstanbul Stock Market Indices

JEL Codes: G10, G11, Q56

* Bu çalışma Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Mine AKSOY KAVALCI danışmanlığında Mustafa Koray AKYÜZLÜ tarafından "Deprem'in Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkileri: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Örneği" başlığı ile tamamlanarak 30/04/2024 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Bu çalışma 21-23 Aralık 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen 2nd International Symposium on Insurance, Banking and Finance "Circular Economy, Sustainability and Financial Ecosystem"de sunulmuştur.

² Bilim uzmanı, Bağımsız araştırmacı, korayakyuzlu@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-4530-1944>

³ Prof. Dr., Yalova Üniversitesi Yalova İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, maksoy@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4773-1770>

GİRİŞ

Depremler, dünya genelinde en fazla ölüm ve ciddi yaralanmalara sebep olan önemli doğal afetlerden biridir. Toplumlar için büyük ekonomik kayıplara ve maliyetlere yol açan, kaçınılmaz, aniden meydana gelen ve yıkıcı etkilere sahip olan önemli doğa olaylarından biridir. İnsanlığı ve farklı coğrafyalardaki birçok toplumu tarih boyunca derinden etkileyen ve etkilemeye devam eden doğal afetler arasında yer almaktadır.

Depremlerin meydana gelmesi, binalar ve altyapılar üzerinde ciddi hasarların oluşmasına yol açar. Bu durum, büyük ekonomik kayıplara neden olur. Deprem bölgelerinde hayatın durma noktasına gelmesi, birçok işletmenin faaliyetlerini durdurmasına zorlar ve buna bağlı olarak işsizlik oranı artar. Ayrıca, depremler makroekonomik açıdan da enflasyon, büyüme ve bütçe dengesi gibi önemli göstergeler üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilir.

06.02.2023 tarihinde Kahramanmaraş ili Pazarcık merkezli 7.7 büyüklüğünde ve Elbistan Merkezli 7.6 büyüklüğünde iki deprem meydana gelmiştir. Depremlerin ardından 11.020 artçı deprem meydana gelmiş ve 45.089 kişi hayatını kaybetmiştir (AFAD, 2023). İnsan yaşamı üzerinde ciddi etkileri bulunan depremlerin aynı zamanda ülke ekonomisi ve finansı üzerinde de ciddi etkileri bulunmaktadır. Bu olumsuz etkilerden biri de hisse senedi piyasası üzerinedir.

Literatürde depremin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkileri konusunda yapılan çalışmalar özellikle sigortacılık sektörü ve inşaat sektörüne odaklanmıştır. Sigortacılık sektörü için yapılan çalışma sonuçları deprem büyüklüğüne ve incelenen ülkelere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Özellikle sigorta oranlarının yüksek olduğu ülkelerde, sigorta şirketleri depremlerden pozitif etkilenebilirken, sigorta oranlarının daha düşük olduğu ülkelerde ise depremlerin sigorta şirketlerinin getirileri üzerinde negatif etkileri görülebilir (Yılmaz, 2013). Depremlerle birlikte incelenen bir diğer sektör ise inşaat sektörüdür, çünkü depremin yapı stoku üzerinde etkisi olabilir. İnşaat sektörü genellikle depremlerden olumlu etkilenir çünkü yeniden yapılanma ihtiyacı ortaya çıkar ve bu durum, bu sektörde faaliyet gösteren firmaların hisse senetlerinde normalden fazla anlamlı getirilerle sonuçlanabilir.

Bu çalışmanın amacı, özellikle Türkiye gibi deprem riski taşıyan bir ülkede doğal afetlerin finansal piyasaları nasıl etkilediğini anlamaktır. Bulgular, farklı sektörlerin depreme farklı tepkiler verdiğini göstermekte ve krizler sırasında piyasa dinamiklerini anlamada sektöre özgü analizlerin önemini vurgulamaktadır. Çalışma, felaket olaylarının hisse senedi piyasalarında nasıl anormal getirilere yol açabileceğine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Bu dinamiklerin anlaşılması, yatırımcıların ve politika yapıcıların gelecekteki benzer olaylar sırasında bilinçli kararlar almalarına yardımcı olabilir. Araştırma, sigorta sektöründeki negatif getiriler ve taş, toprak ve metal ana sektörlerinde pozitif getiriler gibi çeşitli

endekslerin tepkilerini inceleyerek, afetlerin farklı sektörler üzerindeki heterojen etkilerinin altını çizmektedir. Bu bilgi, paydaşların yatırımlarındaki risk ve fırsatları değerlendirmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu analizden elde edilen bilgiler, firmaları, düzenleyici kurumları ve finans kuruluşlarını doğal afetlere nasıl daha iyi hazırlanılacağı ve müdahale edileceği konusunda bilgilendirebilir ve potansiyel olarak daha dirençli finansal sistemlere yol açabilir.

Bu çalışmada, Kahramanmaraş'ta meydana gelen 6 Şubat 2023 tarihli depremlerin BIST endeks getirileri üzerindeki etkileri olay etüdü yöntemiyle araştırılmıştır. Depremler, öngörülemeyen olaylar olduğundan, piyasalara yeni bilgiler sunarlar. Etkin Piyasalar Hipotezi'ne göre, menkul kıymet fiyatları hızla yeni bilgiyi yansıtır. Bu çalışmada, depremlerin finansal piyasalar üzerindeki etkisi Etkin Piyasalar Hipotezi çerçevesinde incelenmiştir. Deprem sonrası sektör endekslerinin getirilerindeki farklılaşma ise BIST'in depreme göre yarı-güçlü formda etkin olduğunu destekler niteliktedir.

Analiz sonuçları depremin meydana geldiği gün BIST Sigorta endeksinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak endeksinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir anormal getiri oluştuğunu göstermiştir. Depremden sonraki 5 gün boyunca oluşan anormal getiriler incelendiğinde BIST Antalya, BIST Sigorta, BIST Spor endekslerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak endeksinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif kümülatif anormal getiriler görülmüştür. Depremden sonraki 10 gün boyunca oluşan anormal getiriler incelendiğinde ise BIST Antalya, BIST Sigorta, BIST İletişim, BIST Turizm, BIST Ulaştırma endekslerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak ve BIST Metal Ana endekslerinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif kümülatif anormal getiriler görülmüştür. Analiz sonuçları deprem günü ve devam eden 10 gün boyunca sigortacılık sektörünün depreme negatif, taş, toprak ve çimento sektörünün ise pozitif tepki verdiğini göstermiştir. Depremden sonraki 5 günde ise ana üretim ya da faaliyet merkezi Antalya şehrinde bulunan şirketlerin ve ertelenen maçlar nedeni ile futbol kulüplerinin hisse senetlerinin depremden negatif etkilendiği görülmüştür. Depremden sonraki 10 günde ise turizm, ulaştırma ve kesintisiz erişim sağlama konusunda göstermiş olduğu düşük performans ile iletişim sektöründeki hisse senetlerinin depremden negatif etkilendiği izlenmiştir.

Bu araştırma mevcut literatüre çeşitli katkılarda bulunmayı amaçlamaktadır. Literatürde Borsa İstanbul hisse senedi piyasası endekslerinin doğal afetlere nasıl tepki verdiği üzerine odaklanan ve tüm endeksleri aynı çalışmada ele alan başka bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada önceki çalışmalarda ele alınan taş, toprak ve sigortacılık sektör endekslerine ek olarak iletişim, spor, turizm, ulaştırma ve Antalya şehir endeksi kullanılmıştır. Bu nedenle, bu araştırma, bu endekslerin ani ve beklenmedik bir felakete nasıl tepki verdiğini detaylandırarak gelişmekte olan ülkelerde yatırım yapan yatırımcılar için ilgi çekici olacaktır. Yatırımcılar, hisse senedi piyasaları ile öngörülemeyen felaketler arasındaki ilişkinin farkında

olarak, daha bilinçli yatırım kararları alabilirler, risk maruziyetlerini azaltabilirler ve olayın ilk günlerinde spekülasyon getiriler elde edebilirler. Ayrıca, araştırma, doğal felaketlere karşı politika yapımcılar ve yetkililerin alacağı önlemler konusunda da yardımcı olabilir. Çalışmanın devamı aşağıdaki gibi düzenlenmiştir: İkinci bölümde literatür incelenmektedir. Üçüncü bölümde, örneklem ve araştırma yöntemi anlatılırken, dördüncü bölümde analiz sonuçları raporlanmaktadır. Sonuç bölümünde ise makale bulguları değerlendirilmektedir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde doğal afetlerin borsalara etkisini araştıran birçok çalışma ve yaklaşım vardır. Yapılan literatür çalışmasında depremlerin finansal piyasalara etkileri üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş, çalışma sonuçlarının deprem büyüklüğü ve incelenen ülkelere göre farklılıklar gösterdiği belirtilmiştir. Sigorta ve inşaat sektörlerinin etkileri incelenmiş çalışmalarda, sigortalılık oranının yüksek olduğu Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinde sigorta şirketlerinin depremden olumlu etkilendiği belirtilmiştir (Yılmaz, 2013). Diğer taraftan, sigortalılık oranının daha düşük olduğu ülkelerde depremlerin sigorta şirketlerinin getirileri üzerinde negatif etkilerinin olduğu belirtilmiştir. Yaşanan depremlerin yapı stoklarını etkilemesi, inşaat sektörünün de incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Shelor, Anderson ve Cross (1990) tarafından yapılan çalışmada, 17 Ekim 1989 Kaliforniya depreminin gayrimenkul sektöründe faaliyet gösteren firmaların hisse senedi değerleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgular, depremin piyasaya önemli yeni bilgiler aktardığını ve bu bilgilerin San Francisco bölgesinde faaliyet gösteren firmalar arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif hisse senedi getirileri oluşturduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre Kaliforniya'nın diğer bölgelerinde faaliyet gösteren gayrimenkulle ilgili firmalar genel olarak depremden etkilenmemiştir.

Yamori ve Kobayashi (2002) Japon borsasında işlem gören yerel sigorta şirketlerinin firma değerlerinin 1995 Hanshin-Awaji depreminden nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. ABD depremlerine dayanan bulguların aksine, sigorta şirketleri için negatif hisse senedi fiyat tepkileri bulmuşlardır. Bir diğer önemli bulgu ise Japon hisse senedi piyasalarının depremin ardından bilgiyi değerlendirmede oldukça etkin olduğudur.

Lamb ve Kennedy (1997), 1994 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletindeki meydana gelen ve yoğun olarak Northridge bölgesini etkileyen depremin, sigorta şirketlerinin firma değeri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Depremden sonra depremin etkisine maruz kalan sigorta şirketleri için istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif anormal getiriler izlenirken depremden etkilenmeyen şirketler için istatistiksel olarak anlamsız ve negatif anormal getiriler izlenmiştir. Doğal afetlerin sigorta şirketlerinin firma değeri üzerinde hem pozitif hem de negatif etkileri olduğu literatürde görülmektedir. Kısa vadeli

hasar etkisi firmada doğal afetler kaynaklı zararlar için yetersiz alınmış olan primden kaynaklanan değer kaybıdır. Uzun vadeli etki, gelecekte sigorta talebindeki artıştan kaynaklanan firma değerindeki artıştır (Lamb, 1998; Takao, Yoshizawa, Hsu ve Yamasaki, 2013).

Doğal afetlerin sıklığı son yıllarda artış göstermiş, sıklıkla yaşanan bu felaketler doğa bilimcilerin konuya olan ilgisini yoğunlaştırmıştır. Türkiye'de yaşanan depremler, en sık rastlanan ve en yıkıcı doğal afet türü olduğu için özellikle incelenmiştir. Akar (2013) tarafından yapılan çalışmada, depremlerin Türkiye'nin kamu maliyesi ve ekonomisi üzerindeki etkileri detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'deki depremler, ülke ekonomisini ciddi bir şekilde etkilemiştir, ancak deprem vergilerinin bu etkiyi azaltmada bir rol oynadığı görülmüştür.

Çelik (2020) tarafından yapılan bir başka çalışmada, davranışsal finans kapsamında yatırımcıların, sosyal ve psikolojik faktörleri göz önünde bulundurularak, aldıkları yatırım kararları ele alınmıştır. Çalışma, sosyal buhran dönemlerinin yatırımcı kararları üzerindeki etkisini incelerken, krizler, savaşlar, terör olayları, hava durumu, doğal afetler ve insan ilişkileri gibi faktörleri dikkate almaktadır. Çalışmanın hedefleri arasında yatırım türleri ve araçları hakkında bilgi sağlamak, geleneksel ve modern finans teorilerini karşılaştırmak ve davranışsal finansla bağlantılı bilim dallarını belirtmek yer alır. Yazar sosyal buhran kavramını yeniden tanımlamakta ve buhranların yatırımcı kararlarına olan etkisini anket yöntemiyle değerlendirmektedir.

Bolak ve Süer (2008) tarafından yapılan çalışmada olay etüdü yöntemi kullanılarak, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında (İMKB) işlem görmekte olan finans sektörü hisselerinin getirilerinin 1999 Marmara depreminden ne şekilde etkilendiği analiz edilmiştir. Sonuçlar, depremin bu hisseler üzerinde kayda değer büyüklükte negatif bir “artık getiri” oluşturduğuna işaret etmektedir. İnceleme kapsamındaki tüm sigorta sektörü hisselerinde yüksek anlamlılık düzeyinde negatif “artık getiriler” gözlenmiştir. Bankacılık sektörü hisselerinde de negatif “artık getiriler” gözlenmiş olmakla birlikte, anlamlılık düzeyleri daha düşük bulunmuştur.

Yılmaz ve Karan (2015) çalışmasında 2011 Van, 1998 Ceyhan ve 1999 Marmara depremlerinin Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta, bankacılık, inşaat ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Özellikle Marmara depreminin bankacılık, sigorta ve gayrimenkul yatırım ortaklığı şirketlerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Hamurcu (2022) tarafından yapılan çalışmada, depremlerin sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren firmaların hisse senetleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. İzmir şehrinde 30 Ekim 2020 tarihinde meydana gelen deprem, çalışmanın odak noktası olmuştur. BIST 'te işlem gören sigortacılık sektörü hisse senetlerinin

deprem felaketine tepkileri olay etüdü yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizde, hisse senetlerinin deprem tarihinden önce ve sonra olan 15, 30, 45, 60 ve 75 günlük zaman dilimlerindeki kümülatif anormal getirileri incelenmiştir. Bağımlı örneklem t testi ile bu zaman dilimlerinde hisse senetlerinin performansındaki farklılıklar araştırılmıştır. Bulgular, depremin sigortacılık sektörü hisse senetlerinin kümülatif getirilerini incelenen dönemler için olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Servet ve Doğan (2023) tarafından yapılan çalışmada, BIST 30 firmalarının günlük verileri kullanılmış, olay etüdü yöntemi uygulanmış ve olay günü olarak 6 Şubat 2023'te gerçekleşen deprem belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, olay günü, olay sonrası birinci ve ikinci gün ortalama anormal getiri elde edilmiştir. Ayrıca olay günü ve olay sonrası tüm günlerde pozitif kümülatif anormal getiri elde edilmiştir. Analiz sonuçları, BIST 30 endeksinin yarı güçlü formda etkin bir piyasa olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Solak (2023) tarafından yapılan çalışmada, 1997-2017 yılları arasındaki doğal afetlerin Japonya, Yeni Zelanda, Çin, Endonezya, Filipinler, Pakistan, Şili, Tayland, Tayvan ve Türkiye borsa endeksleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, doğal afetler, etkilenen ülkenin ekonomisinde büyük zararlara yol açmasına rağmen, hisse senedi piyasaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir. Genel olarak, borsaların günlük anormal getirileri doğal afetlerden olumsuz etkilenmiştir. Piyasalar, depremlere genellikle ilk işlem gününden sonra tepki gösterirken, sel ve fırtınalara anlık tepki vermemektedir. Bu durum, sel ve fırtınaların yol açabileceği etkilerin belirli bir süre içinde öngörülememesinden kaynaklanmaktadır. Doğal afetlerin pay piyasaları üzerindeki etkileri, genellikle oluşan hasar hakkında daha fazla bilgi edinildiğinde ortaya çıkmaktadır ve bu süre genellikle ortalama olarak 7 işlem günüdür.

Sakariyahu, Lawal, Oyekola, Dosumu, ve Adigun (2023) tarafından yapılan çalışmada Türkiye-Suriye depreminin, Türkiye ve Suriye ile ticaret yapan ülkelerin borsaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışmada 1 Şubat 2023- 20 Şubat 2023 tarihleri arasında Türkiye'nin ticaret yapmakta olduğu 21 ülkenin günlük borsa verileri değerlendirilmiştir. Çıkan sonuç, yaşanan depremin bu ülkelerin borsa getirileri üzerinde olumsuz etkilerinin olduğunu göstermiştir. Depremlerden sonra, 3, 5 ve 10 günlük değerlendirmeler yapılmış deprem sonrası birinci ve üçüncü günlerde piyasaların getirilerinin olumsuz etkilendiği fakat sonra toparlanmaya başladığı belirtilmiştir. Analizde, depremin belirtilen ülkelerin borsa getirileri üzerinde önemli negatif etkisi olduğu sonucu varılmaktadır.

Akkuş ve Kışlalıoğlu (2023) tarafından yapılan bir başka çalışmada, 06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ta meydana gelen iki depremin, BİST sektör endeksleri üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Deprem öncesi ve sonrası sektör endeks getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada 18 adet BİST sektör endeksi olay etüdü yöntemiyle analiz edilmiştir. Endekslerin deprem öncesi ve sonrası getirileri bağımlı örneklem t-testi ve Wilcoxon işaretli sıra sayıları testi ile karşılaştırılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Analiz sonuçları yazarlar tarafından, depremin endeks getirilerinde anormal getiriler oluşturmadığı ve BIST hisse senedi piyasasının yarı güçlü formda etkin bir piyasaya olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Unvan ve Ozdemir (2023) tarafından yapılan çalışmada 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminin BIST Taş ve Toprak (XTAST) endeksinde yer alan şirketlerin getirileri üzerindeki etkisi 16.01.2023 – 03.03.2023 tarihlerindeki günlük veriler kullanılarak değerlendirilmiştir. Borsanın ilk iş gününde hisse senedi getirilerinde hızlı bir düşüş yaşandığını belirten çalışmada deprem sonrası ciddi bir yapı stoğuna ihtiyaç duyulacağı için bu endekste yer alan şirketlerin takip edilerek değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Geçmişte finansal piyasaların etkin olup olmadığı konusunda büyük tartışmalar yaşanmıştır. Fama (1970) ünlü makalesinde, eğer piyasaları etkin olarak tanımlıyorsak fiyatlar herhangi bir zamanda mevcut tüm bilgileri "tamamen yansıtır" demiştir ve piyasa etkinliğinin sağlanması için iki temel koşulun var olması gerektiğini ifade etmiştir (Fama, 1970, s. 387). Birinci koşul piyasadaki tüm bilgilere piyasa katılımcıların maliyetsiz ve eksiksiz erişebilmeleridir. İkinci koşul ise işlem maliyetlerinin olmamasıdır.

Etkin piyasalar hipotezi üç ana türde sınıflandırılabilir. Zayıf formda etkin piyasalarda, piyasa fiyatları geçmiş fiyat bilgileriyle ve geçmişteki işlem hacimleriyle tam olarak yansıtılır. Geçmiş fiyat hareketlerini analiz ederek gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin etmek mümkün değildir. Yarı güçlü formda etkin piyasalarda, piyasa fiyatları geçmiş fiyat bilgileri yanı sıra kamuoyuna açık olan tüm genel bilgilerle yansıtılır. Yani, piyasa katılımcıları piyasa dışında bulunan tüm kamu bilgilerine erişebilirler. Güçlü formda etkin piyasalarda ise piyasa fiyatları tüm kamu ve özel bilgilerle tam olarak yansıtılır. Yani, piyasa içindeki tüm bilgilere erişebilen kişilerin bile gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin etmesi mümkün değildir (Elton, Gruber, Brown ve Goetzmann, 1995, s. 402).

Doğal afetlerin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisi etkin piyasalar hipotezini test etmek için potansiyel bir çalışma alanı sunmaktadır. Çünkü doğal afetler ile birlikte birdenbire birçok yeni bilgi ortaya çıkmakta ve piyasaya ulaşan bu yeni bilgi hisse senedi fiyatlarını etkilemektedir. Beklenmedik deprem felaketi sonrası oluşan bilgilerin fiyatlara yansıma hızı ve anormal getirilerin izlenmesi hisse senedi piyasası etkinliğinin yarı güçlü formda olduğu tespitine katkı sağlamaktadır.

Literatür taramasından çıkan sonuçlara dayanarak, Borsa İstanbul hisse senedi piyasası endekslerinin deprem gününde negatif veya pozitif bir tepki göstermesi beklenmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı bir anormal getiri (AR), piyasaların yeni bilgilere tepki verdiğine dair kanıt sağlayacaktır. Ancak, bazı araştırmacılar, doğal bir felaketin ardından oluşan anormal getirilerin ilk şokun ardından takip eden günlerde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını bulmuştur (Lamb ve Kennedy, 1997; Yamori ve Kobayashi 2002). Bu geçerliyse, depremin etkisinin bir günden daha uzun sürmemesi gözlenmelidir. Bu nedenle, depremden sonraki günler içinde birikmiş anormal getirilerin (CAR) istatistiksel olarak sifıra eşit olması beklenmektedir.

Bu bağlamda oluşturulan hipotezler şunlardır:

H1. Deprem, endekslerin olay günündeki anormal getirilerini (AR) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemez.

H2. Deprem, endekslerin takip eden günlerdeki birikmiş anormal getirilerini (CAR) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemez.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, günlük endeks kapanış fiyatlarını kullanarak depremin hisse senedi piyasası üzerindeki etkilerini tahmin etmektir. Seçilen endekslerin günlük kapanış fiyatları Datastream'den alınmıştır. Endeks getirileri aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır:

$$R_{it} = \ln \left(\frac{P_{it}}{P_{it-1}} \right) * 100 \quad (1)$$

Bu formülde R_{it} , " t " dönemi için endeks " i "nin getirisini, P_{it} , " t " dönemi sonundaki endeks " i "nin fiyatını ve P_{it-1} , " $t-1$ " dönemindeki endeks " i "nin fiyatını temsil etmektedir.

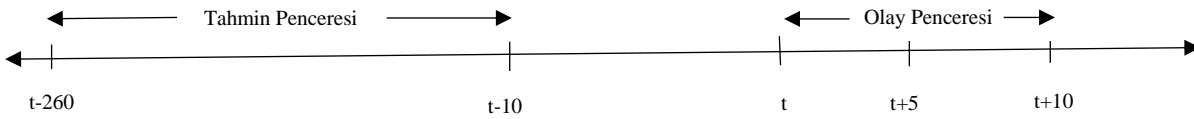
Bu çalışmada Brown ve Warner (1980) tarafından önerilen standart olay etüdü yöntemi kullanılmıştır. Olay etüdü yöntemi, bir olayın hisse senedi fiyatları, piyasa endeksleri, varlık değerleri, döviz kurları vb. üzerindeki etkisini incelemek için en çok kullanılan yaklaşımdır. MacKinlay'e (1997) göre, olay etüdü çalışmalarında kullanılacak modeller istatistiksel ve ekonomik modeller şeklinde iki kategoriye ayrılmaktadır. İstatistiksel modeller, piyasa veya ortalama-düzeltilmiş model gibi, varlık getirilerinin davranışını hesaplamak için istatistiksel varsayımlar yapar. Bu modeller, getirilerin zaman içinde bağımsız ve aynı dağılıma sahip olduğunu varsayar. Finansal Varlık Fiyatlama Modeli (FVFM) ve Arbitraj

Fiyatlandırma Teorisi (APT) gibi ekonomik modeller ise yatırımcı davranışı hakkında varsayımlara dayanmaktadır.

Tahmin penceresi, deprem öncesine denk gelen ve hedef olayı etkileyen herhangi önemli faktörün bulunmadığı varsayılan dönemdir. Bu dönemde her endeksin günlük getirileri hesaplanmıştır. Olay gününden önceki 250 işlem gününü içeren bir tahmin penceresi kullanılmıştır ($t=-260$ 'dan $t=-10$ 'a). Bu pencerenin süresi, MacKinlay (1997) ve Tao, Han, Song ve Bai (2019) tarafından kullanılan yaklaşımlarla benzerdir.

Olay penceresi, depremin etkilerini ölçmek için anormal getirilerin hesaplandığı zaman aralığıdır. Bu, olay gününü ve depremden sonraki 5 ($t+5$) ve 10 ($t+10$) iş gününü içerir. Brown ve Warner (1980), olay penceresi çok büyükse testlerin doğruluğunun azaldığını belirttikleri için kısa bir olay penceresi kullanmayı önerir. Olay döneminin zaman çizelgesi, aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Olay dönemi zaman çizelgesi

Analizlerde ortalama-düzeltilmiş model kullanılmıştır. 6 Şubat 2023 tiriler (AR) 2 numaralı denkleme göre hesaplanmıştır.

$$AR_{it} = R_{it} - \bar{R} \quad (2)$$

$$\bar{R} = \frac{1}{(T_2 - T_1 + 1)} \sum_{t=T_1}^{T_2} R_t \quad (3)$$

AR'lerin istatistiksel olarak sıfırdan farklı olup olmadığını incelemek için Brown ve Warner (1985) tarafından tanımlanan geleneksel bir test istatistiği uygulanmıştır. Her bir endeks AR'si tahmin dönemi standart sapması ile normalize edilmiş ve 4 numaralı denkleme olduğu gibi standartlaştırılmış anormal getiri (SAR) hesaplanmıştır:

$$SAR_{it} = \frac{AR_{it}}{\sigma(AR_{it})} \quad (4)$$

Her AR'in standart sapması, 5 numaralı denkleme olduğu gibi hesaplanmıştır:

$$\sigma(AR_{it}) = \sqrt{\frac{1}{T_2 - T_1} \sum_{t=T_1}^{T_2} AR_{it}^2} \quad (5)$$

Birikmiş anormal getiriler (CAR'lar), olay gününü takip eden beş günlük (+5) ve on günlük (+10) dönemde depremin etkisini özetlemektedir. Endekslere özgü, birikmiş anormal getiriler ve bunların test istatistikleri aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$t_{stat} = \frac{CAR_t}{(\sigma_{CAR})} \quad (6)$$

Hipotez 1 için, t anındaki AR 'nin sifıra eşit olup olmadığı, Hipotez 2 içinse, t+5 ve t+10 için CAR'ın sifıra eşit olup olmadığı test edilir. Eğer test istatistiğinin mutlak değeri 1.96 değerinden büyükse, olayla ilişkilendirilmiş sıfırdan farklı bir anormal getiri ve birikmiş anormal getiriler olduğunu gösteren boş hipotezi ret edilir ve depremin endekslerin anormal getirilerini ve birikmiş anormal getirilerini etkilediği sonucuna varılır.

ANALİZ SONUÇLARI

Analiz sonuçları Tablo 1' de gösterilmiştir. Depremin meydana geldiği 6 Şubat 2023 tarihinde BIST Sigorta istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif anormal getiri (AR) oluşturmuşlardır. Bu iki endeks için H1 hipotezi ret edilmiş, diğer endeksler içinse H1 hipotezi kabul edilmiştir. Olay gününü takip eden beş günlük (CAR5) anormal getiriler incelendiğinde ise BIST Antalya, BIST Sigorta ve BIST Spor istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif birikmiş anormal getiriler oluşturmuştur ve H2 hipotezi bu endeksler için ret edilmiştir. Benzer şekilde olay gününü takip eden on günlük (CAR10) anormal getiriler incelendiğinde ise BIST Antalya, BIST Sigorta, BIST İletişim, BIST Turizm ve BIST Ulaştırma istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Metal Ana ve BIST Taş, Toprak ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif birikmiş anormal getiriler oluşturmuştur ve H2 hipotezi bu endeksler için ret edilmiştir.

Tablo 1: Endekslere ait anormal getiriler ve birikmiş anormal getiriler

Sektör Endeksleri	ARs	t_{AR}	CAR5	t_{CAR5}	CAR10	t_{CAR10}
BIST 100 (XU100)	-1.77	-0.93	-1.27	-0.19	-2.31	-0.51
BIST 30 (XU030)	-1.79	-0.87	-0.16	-0.02	-3.12	-0.67
BIST Adana (XSADA)	-5.12	-1.35	5.91	0.68	-7.33	-1.16
BIST Ankara (XSANK)	0.17	0.08	-2.86	-0.45	1.12	0.26
BIST Antalya (XSANT)	-2.52	-0.85	-11.98	-2.19*	-13.00	-3.20*
BIST Banka (XBANK)	-2.59	-0.82	-1.61	-0.24	-4.60	-1.03
BIST Metal Ana (XMANA)	1.76	0.72	11.45	1.87	13.10	2.24*
BIST Bursa (XSBUR)	-0.21	-0.10	0.92	0.14	0.87	0.20

BIST Kimya, Petrol, Plastik (XKMYA)	-4.31	-1.92	-0.18	-0.02	-3.28	-0.62
BIST Kurumsal Yönetim (XKURY)	-1.61	-0.84	-1.60	-0.24	-1.79	-0.40
BIST Elektrik (XELKT)	-3.13	-1.58	-9.35	-1.48	-5.01	-1.05
BIST Gıda, İçecek (XGIDA)	-0.91	-0.53	-7.79	-1.18	-4.90	-1.06
BIST Holding ve Yatırım (XHOLD)	-1.77	-0.87	-4.21	-0.65	-3.47	-0.77
BIST Bilişim (XBLSM)	-1.84	-1.00	-8.99	-1.38	-2.85	-0.60
BIST Sigorta (XSGRT)	-4.22	-2.26*	-10.84	-2.58*	-9.95	-3.20*
BIST Menkul Kıymet Y.O. (XYORT)	-3.52	-1.95	-8.14	-1.29	-1.40	-0.30
BIST İstanbul (XSIST)	-1.99	-1.09	-5.87	-0.89	-5.65	-1.26
BIST İzmir (XSIZM)	-2.12	-1.02	-4.16	-0.65	-2.35	-0.52
BIST Kayseri (XSKAY)	-2.25	-1.13	-6.09	-0.92	-0.23	-0.05
BIST Kocaeli (XSKOC)	-3.25	-1.54	1.06	0.14	-1.51	-0.29
BIST Fin. Kir. Faktoring (XFINK)	-4.67	-1.78	-13.26	-1.80	-8.77	-1.58
BIST Metal Eşya, Makina (XMESY)	-1.27	-0.67	-3.39	-0.51	-1.33	-0.30
BIST 50 (XU050)	-1.82	-0.91	-0.54	-0.08	-2.40	-0.53
BIST Tüm (XUTUM)	-1.68	-0.94	-2.21	-0.35	-1.99	-0.46
BIST Mali (XUMAL)	-2.19	-1.03	-4.23	-0.66	-3.27	-0.75
BIST Sınai (XUSIN)	-1.50	-0.82	2.35	0.37	2.87	0.62
BIST Hizmetler (XUHIZ)	-1.65	-0.96	-6.39	-0.98	-7.36	-1.65
BIST Teknoloji (XUTEK)	0.13	0.06	-6.94	-1.02	-7.70	-1.67
BIST 100-30 (XYUZO)	-1.71	-0.99	-4.61	-0.73	0.06	0.01
BIST Tüm-100 (XTUMY)	-1.32	-0.88	-5.88	-1.04	-0.75	-0.18
BIST Gayrimenkul Yat. Ort. (XGMYO)	-2.19	-1.16	-7.01	-1.17	2.30	0.46
BIST Spor (XSPOR)	-1.94	-0.72	-12.76	-2.28*	-7.33	-1.69
BIST Sürdürülebilirlik (XUSRD)	-1.28	-0.65	-1.42	-0.22	-3.24	-0.73
BIST Tekirdağ (XSTKR)	0.64	0.31	-7.53	-1.07	-3.73	-0.75
BIST İletişim (XILTM)	0.06	0.02	-10.33	-1.39	-19.28	-3.72*
BIST Tekstil, Deri (XTEKS)	-2.02	-1.06	-6.97	-1.17	1.03	0.23
BIST Turizm (XTRZM)	-2.95	-1.18	-7.47	-1.62	-7.42	-2.13*
BIST Ulaştırma (XULAS)	-2.82	-1.06	-6.07	-0.88	-12.05	-2.59*
BIST Ticaret (XTCRT)	0.34	0.18	-0.98	-0.15	-1.49	-0.35
BIST Orman, Kâğıt, Basım (XKAGT)	-3.22	-1.63	-9.52	-1.38	-4.99	-1.02
BIST Taş, Toprak (XTAST)	7.00	3.59*	29.62	12.48*	37.78	6.44*

BIST Taş-Toprak (XTAST) endeksinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif anormal getiri ve kümülatif anormal getiriler sağlamasındaki en önemli neden, yaşanan deprem ile yetkililer tarafından yeni binaların yapılacağı açıklamasıdır. BIST Metal Ana (XMANA) endeksi BIST endeksleri içerisinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı kümülatif anormal getiriler sağlayan ikinci endeks durumundadır. Depremi yaşanan ile BIST Taş-Toprak (XTAST) endeksi ile paralellik beklenen BIST Metal Ana (XMANA) endeksinin gecikmeli tepki vermesinin nedeni ise Hatay ve Osmaniye’de bulunan Demir-Çelik fabrikalarının faaliyetlerini kısa bir süre durdurmasından kaynaklanmaktadır.

BIST İletişim (XILTM) endeksi BIST endeksleri içerisinde en yüksek değer kaybına uğrayan endeksler arasındadır. Depremi yaşanan ile özellikle baz istasyonları ve hat yoğunlukları ile ilgili açıklamaların artması ve kesintisiz erişim sağlama konusunda göstermiş olduğu düşük performans endekste 10 gün boyunca oluşan negatif ve istatistiksel olarak anlamlı kümülatif anormal getirileri açıklamaktadır. BIST Sigorta (XSGRT) endeksi ise en yüksek değer kaybına uğrayan endeksler arasındadır. Endeksin uzun süreli düşüş yaşamasının nedenleri; sigorta şirketlerinin ciddi tutarlarda hasar ödemeleri yapacak olmaları ve sigortalılık oranlarının düşük olmasıdır. Deprem bölgesinde deprem esnasında zorunlu deprem sigortası kapsamında sigortalılık oranı %49’ dur. Bu oran depremden en çok etkilenen Kahramanmaraş’ta %54, Adıyaman’da %45, Hatay’da ise %40’tir (Sarıaslan, 2023).

BIST Antalya (XSANT), BIST Turizm (XTRZM) ve BIST Ulaştırma (XULAS) endekslerindeki istatistiksel olarak anlamlı ve negatif kümülatif anormal getirilerin nedeni ise otel ve turizm faaliyetli işletmelerin rezervasyon ve seyahat iptalleri öngörüsüdür. Depremden etkilenen şehirlerde ki taşınmaz kültür varlıklarının turizm içerisindeki payı önem arz etmektedir. Depremi yaşanan ile müsabakaların ertelenmesine bağlı olarak spor kulüplerinin gelirlerinin azalacak olması neticesinde BIST Spor (XSPOR) endeksi düşüş yaşamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Kahramanmaraş’ta meydana gelen 6 Şubat 2023 tarihli depremlerin BIST endeks getirileri üzerindeki etkileri olay etüdü yöntemiyle araştırılmıştır. Analiz sonuçları depremin meydana geldiği gün BIST Sigorta endeksinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak endeksinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir anormal getiri oluştuğunu göstermiştir. Depremden sonraki 5 gün boyunca oluşan anormal getiriler incelendiğinde BIST Antalya, BIST Sigorta, BIST Spor endekslerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak endeksinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif kümülatif anormal getiriler görülmüştür. Depremden sonraki 10 gün boyunca oluşan anormal getiriler incelendiğinde ise BIST Antalya, BIST Sigorta, BIST İletişim, BIST Turizm, BIST Ulaştırma endekslerinde

istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, BIST Taş, Toprak ve BIST Metal Ana endekslerinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif kümülatif anormal getiriler görülmüştür. Analiz sonuçları deprem günü ve devam eden 10 gün boyunca sigortacılık sektörünün depreme negatif, taş, toprak ve çimento sektörünün ise pozitif tepki verdiğini göstermiştir. Depremden sonraki 5 günde ise ana üretim ya da faaliyet merkezi Antalya şehrinde bulunan şirketlerin ve ertelenen maçlar nedeni ile futbol kulüplerinin hisse senetlerinin depremden negatif etkilendiği görülmüştür. Depremden sonraki 10 günde ise turizm, ulaştırma ve kesintisiz erişim sağlama konusunda göstermiş olduğu düşük performans ile iletişim sektöründeki hisse senetlerinin depremden negatif etkilendiği izlenmiştir.

Sigorta sektörü için elde edilen sonuçlar Bolak ve Süer (2008), Hamurcu (2022), Yamori ve Kobayashi (2002), Yılmaz ve Karan (2015) ile tutarlıdır. Türkiye'de sigorta sektörünün depremlerden negatif etkilenmesinin nedenleri; sigorta şirketlerinin ciddi tutarlarda hasar ödemeleri yapacak olmaları ve sigortalılık oranlarının düşük olmasıdır. Sigorta şirketleri, deprem risklerini doğru bir şekilde analiz etmeli ve fiyatlandırmalıdır. Yapı stokunun durumu, bölgesel risk faktörleri ve olası hasar senaryoları dikkate alınmalıdır. Sigorta şirketleri, deprem risklerini reasürans anlaşmaları ve sermaye piyasası araçları (katastrofik tahviller, opsiyon sözleşmeleri vb.) ile transfer etmelidir. Sigortacılık sektörü ile kıyasladığımızda finans sektörünün coğrafi dağılımı, hızlı müdahale kabiliyeti, dayanıklı yapısı ve yatırımcı güveni, Kahramanmaraş depremlerinin finans sektörü hisselerine etkisini sınırlamıştır. Finans sektörü için elde edilen bu sonuç, 1999 Marmara depremin etkilerini inceleyen Bolak ve Süer (2008)' in bulguları ile tutarlıdır. Ancak uzun vadede, depremin ekonomik yansımalarının finans sektörünü de olumsuz etkileyebileceği unutulmamalıdır.

Deprem telekomünikasyon altyapısında ciddi hasarlara yol açmıştır. Baz istasyonlarının bir bölümünün yıkılan binalarda olması, iletişim hizmetlerinde kesintilere neden olmuştur. Deprem yarattığı belirsizlik ve risk algısı, yatırımcıların iletişim sektöründeki şirketlere olan güvenini sarsmıştır. Bu durum, hisse senedi satışlarına ve dolayısıyla fiyatların düşmesine neden olmuştur. Telekomünikasyon altyapısının, özellikle baz istasyonları ve santrallerin, depreme dayanıklı hale getirilmesi gerekmektedir. Şirketlerin acil durum planlarını güncelleyerek, deprem gibi doğal afetler sırasında hızlı müdahale edebilecek ekiplerin ve kaynakların hazır bulundurulması önemlidir. Deprem sonrası yaşanan altyapı hasarları, artan maliyetler, yatırımcı güvenindeki azalma ve hizmet kesintileri, Türkiye'deki ulaştırma sektörü hisse senetlerinin de olumsuz etkilenmesinin başlıca sebepleridir. Ulaştırma sektörünün depremlerden daha az etkilenmesi için karayolları, köprüler, tüneller ve diğer ulaşım altyapısının depreme dayanıklı hale getirilmesi için yapısal güçlendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Deprem sonrası sektör endekslerinin getirilerindeki farklılaşma BIST'in depreme göre yarı-güçlü formda etkin olduğunu destekler niteliktedir. Bu çalışma yatırımcılar ve düzenleyici kurumlar için çeşitli çıkarımlar getirmektedir. Yapılan analizler sonucunda endeks bazında belirlenen anormal ve kümülatif anormal getiriler, bireysel yatırımcılar için deprem durumunda yatırım kararlarını destekleyebilecek önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca bu analizlerden elde edilen bilgiler, firmaları, düzenleyici kurumları ve finans kuruluşlarını doğal afetlere nasıl daha iyi hazırlanılacağı ve müdahale edileceği konusunda bilgilendirebilir ve potansiyel olarak daha dirençli finansal sistemlere yol açabilir.

Son olarak bu çalışmanın bazı sınırlamaları ve varsayımları olduğunu belirtmek isteriz. Çalışma, deprem sonrasında meydana gelen hisse senedi piyasası endeks hareketlerini kısa dönem için inceleyerek, kısa vadeli yatırımların nasıl yapılabileceği ve yatırımcıların nasıl pozisyon almaları gerektiği konusunda bilgi sunmaktadır. Deprem getiriler ve firma performansları üzerindeki uzun dönemli etkileri bu çalışmada incelenmemiştir. Çalışmanın devamında depremin BIST'te işlem gören şirketlerin finansal performanslarına olan uzun dönemli etkisi, incelenebilir ve yatırımcılar ve politika yapıcılar için öneriler getirilebilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2023). *Kahramanmaraş'ta Meydana Gelen Depremler Hk. Basın Bülteni-36*. <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-36> adresinden erişildi.
- Akar, S. (2013). Doğal afetlerin kamu maliyesine ve makro ekonomiye etkileri: Türkiye değerlendirmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 11(21), 185-206. doi: 10.11611/JMER197
- Akkuş, H. T., & Kışlalıoğlu, V. (2023). Investigating the effects of natural disasters on the stock market on a sectoral basis: The case of 2023 Kahramanmaraş/Türkiye earthquake. *International Journal of Business and Economic Studies*, 5(2), 141-151. doi: 10.54821/uiecd.1296562
- Bolak, M., & Süer, Ö. (2008). The effect of Marmara earthquake on financial institutions. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 135-145.
- Brown, S. J., & Warner, J. B. (1980). Measuring Security Price Performance. *Journal of Financial Economics*, 8(3), 205-258.

- Çelik, İ. (2020). *Davranışsal finans açısından sosyal buhranların yatırımcı kararlarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Elton, E. J., Gruber, M. J., Brown, S. J., & Goetzmann, W. N. (2009). *Modern portfolio theory and investment analysis*. John Wiley & Sons.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Hamurcu, C. (2022). Depremlerin sigortacılık sektörü hisse senetleri üzerinde etkisi olabilir mi? 2020 yılındaki İzmir depremi üzerine bir araştırma. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(2), 428-442. doi: 10.24988/ije.929390
- Karan, M. B. (2011). *Yatırım analizi ve portföy yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Lamb, R. (1998). An examination of market efficiency around hurricanes. *Financial Review*, 33(1), 163-172.
- Lamb, R. P., & Kennedy, W. F. (1997). Insurer stock prices and market efficiency around the Los Angeles earthquake. *Journal of Insurance Issues*, 10-24.
- MacKinlay, A. C. (1997). Event studies in economics and finance. *Journal of Economic Literature*, 35(1), 13-59.
- Sakariyahu, R., Lawal, R., Oyekola, O., Dosumu, O. E., & Adigun, R. (2023). Natural disasters, investor sentiments and stock market reactions: Evidence from Turkey–Syria earthquakes. *Economics Letters*, 228. doi.org/10.1016/j.econlet.2023.111153
- Sarıaslan, M. (2023). Zorunlu deprem sigortası ve kahramanmaraş merkezli depremlerde doğabilecek hukuki ihtilaflar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 169, 407-470.
- Servet, S. A. Y., & Doğan, M. (2023). Depremlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi: 2023 yılı Kahramanmaraş depremi örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(1), 90-97.
- Shelor, R., Anderson, D., & Cross, M. (1990). The impact of the California earthquake on real estate firms' stock value. *Journal of Real Estate Research*, 5(3), 335-340.
- Solak, İ. (2023). *Doğal afetlerin pay piyasalarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Yılmaz, Fatih Alpaslan (2013). *Türkiye'deki büyük depremlerin İMKB'de sektörel etkisinin test edilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Takao, A., Yoshizawa, T., Hsu, S., & Yamasaki, T. (2013). The effect of the Great East Japan earthquake on the stock prices of non-life insurance companies. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 38, 449-468. doi: 10.1057/gpp.2012.34
- Tao, Z., Han, L., Song, Y., & Bai, K. (2019). Stock market reactions to the 2011 off the Pacific Coast of Tohoku Earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 41. doi: 10.1016/j.ijdrr.2019.101294

- Unvan, A. Y., & Ozdemir, M. T. (2023). Impact of natural disasters on stock exchange markets–2023 Turkey earthquake and Borsa Istanbul. *Am Int J Business Manag*, 6(5), 38-47.
- Yamori, N., & Kobayashi, T. (2002). Do Japanese Insurers Benefit from A Catastrophic Event? Market Reactions to the 1995 Hanshin–Awaji Earthquake. *Journal of the Japanese and International Economies*, 16(1), 92-108. doi: 10.1006/jjie.2001.0477
- Yılmaz, F. A., & Karan, M. B. (2015). Türkiye'deki büyük depremlerin borsa istanbul'da sektörel etkisinin test edilmesi. *Journal Of Insurance Research/Sigorta Arastirmalari Dergisi*, (11).

ALMAN SİYASİ MİZAH PROPAGANDASININ KUT'ÜL-AMARE ZAFERİ'NE BAKIŞI

Caner ÇAKI¹, Mustafa KARACA²

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda Birleşik Krallık'a karşı kazandığı Kut'ül-Amare Zaferi, Batı Cephesi'nde kilitlenen savaşta yeni bir zafer bağlamında Alman İmparatorluğu için etkili bir propaganda aracı olmuş ve Alman mizah dergilerinde zaferi konu alan karikatürler yayımlanmıştır. Çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nda Alman mizah dergilerinin Kut'ül-Amare Zaferi'ni propaganda boyutunda ne şekilde yansıttığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Alman mizah dergilerindeki karikatürler, Karl Bühler'in Organon Modeli ışığında göstergebilim yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada dergilerde Kut'ül-Amare Zaferi üzerinden doğrudan Birleşik Krallık'ın yenilgisine odaklanılarak Birleşik Krallık'ın güçsüz ve başarısız bir ülke şeklinde yansıtıldığı tespit edilmiştir. Bu şekilde Alman propagandasının Alman kamuoyunda İttifak Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanacağına yönelik inancı güçlendirmeye çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Mizah, Kut'ül-Amare, Birinci Dünya Savaşı, Almanya

JEL Kodları: N44, N45

GERMAN POLITICAL HUMOR PROPAGANDA'S VIEW OF THE KUT'UL-AMARA VICTORY

Abstract

The Kut-al-Amara Victory, won by Ottoman Empire against United Kingdom in the First World War, became an effective propaganda tool for German Empire in the context of a new victory in the war locked on the Western Front, and cartoons about the victory were published in German humor magazines. The study aimed to determine how German humor magazines in the First World War reflected the Kut-Al-Amara Victory in the propaganda dimension. For this purpose, cartoons in German humor magazines were analyzed using the semiotic method in the light of Karl Bühler's Organon Model. In the study, it was determined that the magazines reflected United Kingdom as a weak and unsuccessful country through Kut-Al-Amara Victory, focusing on the defeat of United Kingdom. In this way, it was concluded that German propaganda sought to strengthen the belief in German public opinion that Central Powers would win the First World War.

Keywords: Propaganda, Humor, Kut-al-Amara, World War I, Germany

JEL Codes: N44, N45

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Mucur Meslek Yüksekokulu, caner_caki@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1523-4649>

² Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafa_karaca@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8204-6154>

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Alman orduları Batı Cephesi'nde İtilaf Devletleri'ne karşı önemli zaferler kazanmış, kazanılan bu zaferler Alman basınında propaganda amaçlı etkili şekilde sunulmuştur. Buna karşılık ilerleyen süreçte Batı Cephesi'nde savaş kilitlenmiş ve İtilaf Devletleri, Alman ordularının ilerleyişini durdurmuştur. Batı Cephesi'nde savaşın kilitlenmesi, Alman propagandasının Alman halkının savaştaki moralini yüksek tutmak için Batı Cephesi'nin dışında yeni zaferlere ihtiyaç duymasına yol açtığı söylenebilir. Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nun müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu'nun cephelerde kazandığı zaferler, Alman İmparatorluğu için önemli propaganda malzemeleri haline geldiği ileri sürülebilir. Ayrıca Alman İmparatorluğu'nda savaş öncesinde Türklere yönelik imgelerde de radikal bir değişim yaşanmıştır. Bu bağlamda savaş öncesi güçsüz ve yaşlı olarak temsil edilen Türkler, savaş zamanında cesur, enerjik, kahraman ve çalışkan gibi olumlu imgelerle sunulmuştur (Keleş, 2016, s. 140). Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'ne karşı ardı ardına kazandığı zaferler, Alman basınında geniş yer bulmuş ve bu zaferler, İtilaf Devletleri'ne karşı yürütülen propaganda savaşında Almanlar için önemli bir propaganda silahına dönüşmüştür. Benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele ettiği Irak Cephesi'nde elde ettiği Kut'ül Amare Zaferi de Çanakkale Zaferi gibi Alman propagandasında etkili bir şekilde işlenmiştir. Bu propaganda sürecinde Alman siyasi hiciv dergileri önemli bir rol üstlenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nda propaganda araçları olarak hizmet eden Alman siyasi hiciv dergileri, karikatürlerinde Kut'ül Amare Zaferi'ni işleyerek Alman kamuoyuna çeşitli propaganda mesajları vermiştir. Bu dergilerdeki karikatürlerde Kut'ül Amare Zaferi'ne yönelik söylemlerin ortaya konulması, Alman İmparatorluğu'nun Kut'ül Amare Zaferi'ne propaganda boyutunda bakışını yansıtması bakımından önem taşımaktadır. Bu siyasi hiciv dergilerinde Kut'ül Amare Zaferi'nin ne şekilde işlendiğinin ve hangi propaganda mesajlarının verildiğinin ortaya konulmasına hedeflenmiştir. Dönemin önde gelen Alman siyasi hiciv dergileri içerisinde yer alan *Kladderadatsch*, *Lustige Blätter*, *Meggendorfer-Blätter*, *Simplicissimus* ve *Der wahre Jacob* adlı beş siyasi hiciv dergisindeki Kut'ül Amare Kuşatması'nı konu alan karikatürler, göstergebilim yönetimi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgularla şu sorulara yanıt bulmaya çalışılmıştır:

- Alman siyasi hiciv dergilerinin Kut'ül Amare Kuşatması'nı konu alan karikatürlerinde Osmanlı İmparatorluğu ve Birleşik Krallık ne şekilde resmedilmiştir?
- Alman siyasi hiciv dergilerinin Kut'ül Amare Kuşatması'nı konu alan karikatürlerinde Birleşik Krallık'a yönelik nasıl bir imaj oluşturulmaya çalışılmıştır?

Kut'ül Amare Zaferi, Türkiye'de 2018-2019 tarihleri arasında TRT 1'de yayınlanan *Mehmetçik Kut'ül Amare* adlı 33 bölümlük bir dizide konu edilmiştir (IMDB, 2018-2019). Zaferin 100. yılı olan 2016 yılından itibaren pek çok çevre tarafından Kut'ül Amare Zaferi'nin yıl dönümü kutlanmıştır. Bununla birlikte günümüzde Kut'ül Amare Zaferi'nin geçmişte unutturulmaya çalışıldığına yönelik tartışmalar yapılmıştır. Çalışmada incelenen karikatürler üzerinden son dönemde ön plana çıkarılan Kut'ül Amare Zaferi'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin propagandasındaki önemini tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylece zaferin, Alman karikatürleri üzerinden geçmişteki izlerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

TARİHİ SÜREÇ

1871 yılında birliğini sağlayan Alman İmparatorluğu, bir süre birliğin kurucusu Şansölye Otto von Bismarck'ın mevcut duruma göre hareket etme prensibini içeren Realpolitik'ine göre yöneltmiştir. 1888 yılında II. Wilhelm'in Alman tahtına geçmesi ve 1890 yılında Bismarck'ın şansölyelik görevinden ayrılmasıyla Alman İmparatorluğu, Realpolitik'ten Weltpolitik'e yönelmiştir. Weltpolitik gereği Alman İmparatorluğu, Birleşik Krallık'la uluslararası alanda rekabete girişmiş ve yayılmacı bir siyasete yönelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın temellerinden birini oluşturan bu rekabet, Alman İmparatorluğu'nun Orta Doğu'daki İngiliz etkisini kırmak için Osmanlı İmparatorluğu'yla yakınlaşmasına yol açmıştır. Bu yakınlaşma, İttihat ve Terakki Partisi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidara gelmesiyle daha da artmıştır. Nihayetinde iki ülke, 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir ittifak anlaşması imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiklerinin temelini atmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılması, Karadeniz'de meydana gelen bir saldırı neticesinde olmuştur. Amiral Wilhelm Souchon komutasındaki Osmanlı donanması, 27 Ekim 1914 tarihinde denize açılmış ve 29 Ekim günü Rus limanlarına saldırmıştır (Zürcher, 2019, s. 909). Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu'nun yanında Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla birlikte Alman siyasi hiciv dergilerinde Osmanlı İmparatorluğu üzerinden belirli propaganda mesajları verilmiştir. Bu propagandalardan biri Osmanlı İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık'ın egemenliği altında bulunan Mısır'a yönelik gerçekleştireceği askerî harekâta yönelik olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu, Schlieffen Planı adı verilen bir sadırı planı hazırlamış, plan çerçevesinde Alman orduları hem Batı'da Fransızlarla hem de Doğu'da Ruslarla savaşmayı hedeflemiştir. Alman orduları güçlerinin ağırlığını önce Fransa'ya, Fransa mağlup edildiği takdirde de Rusya'ya yöneltmeyi planlamıştır. Buna karşılık savaşta Belçika'nın direnişi, Birleşik Krallık'ın Fransa'ya

yardımları ve Fransa'ya karşı istenilen üstünlüğün kurulamaması, planın başarısız olmasına yol açmıştır. 1914 yılında meydana gelen 1. Marne Savaşı'nda Batı Cephesi kilitlenmiş, 1915 yılı da cephede her iki tarafın birbirine üstünlük kuramamasıyla geçmiştir.

Alman İmparatorluğu, Batı Cephesi'nde hem Fransa'ya hem de Birleşik Krallık'a karşı mücadele vermiş, savaşın başlarında elde ettiği başarılarla karşılık Fransa ve Birleşik Krallık, Alman İmparatorluğu'nun ilerleyişini durdurmayı başarmıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'a yönelik gerçekleştirdiği kanal harekâtları, Alman siyasi hiciv dergilerinde geniş yer bulmuş ve Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun tehdidi altında olduğuna yönelik algılar oluşturulmaya çalışmıştır. Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Süveyş Kanalı'nı denetimi altına almasıyla birlikte Birleşik Krallık'ın sömürgelerinden gelen yardımların önüne geçilmesi planlanmıştır. Bu durumda Batı Cephesi'nde Alman İmparatorluğu'na yönelik baskının azalması ve savaşın Alman İmparatorluğu'nun lehine sonuçlanması amaçlanmıştır. Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik bir diğer propagandası da Osmanlı padişahının elinde bulundurduğu halifelik makamı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun cihat ilanı ile birlikte İtilaf Devletleri'nin denetimi altında bulunan Müslümanların İtilaf güçlerine karşı ayaklanması planlanmıştır. Alman siyasi hiciv dergilerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun cihat ilanına da yer verilerek, İtilaf Devletleri'nin zor duruma düşeceğine yönelik algı meydana getirilmiştir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu'nun Orta Doğu'da İtilaf Devletleri'ne karşı cihat yönlü saldırı politikası önemli ölçüde başarısız olmuştur. Nitekim cihat, İslam'ın doğduğu yer olan Arabistan'da kök salmamıştır (McKale, 1993, s. 236). Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'a yönelik saldırılarında da başarılı olamamış ve Orta Doğu'da Birleşik Krallık kuvvetlerine karşı geri çekilmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaşmıştır. Bu cepheler içerisinde Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele ederek büyük bir zafer elde ederken, Ruslara karşı mücadele ettiği Kafkas Cephesi'nde savaşın başlarında üstünlük sağlayamamıştır. Galiciya Cephesi ve Balkan Cephesi'nde ise Osmanlı İmparatorluğu müttefiklerine yardım etmiştir. Bunun yanında Osmanlı ordusu, Suriye-Filistin Cephesi ve Hicaz-Yemen Cephesi'nde de Birleşik Krallık'a karşı savaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda Birleşik Krallık'a karşı mücadele ettiği cephelerden biri de Irak Cephesi'dir. Birleşik Krallık, savaşın başlarında Basra'yı işgal etmiş, Basra'yı geri almak isteyen Osmanlı kuvvetleri ise başarılı olamamıştır. Buna karşılık Selman-ı Pak Muharebesi'nde Birleşik Krallık, Osmanlı İmparatorluğu'na üstünlük kuramamış ve 6. Ordu Komutanı Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz'ün emri üzerine Osmanlı ordusu, İngiliz ordusunu Kut'ül Amare'de kuşatmıştır. Bölgede gerçekleşen Vadi Muharebesi, I. Felahiye Muharebesi ve Sâbis Muharebesi'nde Osmanlı

İmparatorluğu Birleşik Krallık'a karşı zafer elde etmiştir. Von der Goltz'un 19 Nisan 1916 tarihinde ölümüyle yerine Mirliva Halil (Kut) getirilmiş ve 29 Nisan 1916 tarihinde de İngiliz General Charles Townshend ve ordusu Osmanlı İmparatorluğu'na teslim olmuştur.

PROPAGANDA BOYUTUNDA KUT'ÜL AMARE

Propaganda, kitleleri istenilen yönde ikna etme sanatıdır. Günümüzde siyasi arenada etkin bir şekilde yararlanılan propaganda sanatı, tarih boyunca egemen güçlerin fikirlerini kitlelere benimsetmek amacıyla kullanılmıştır. Geçmiş dönemlerde günümüzdeki iletişim teknolojilerinin mevcut olmaması nedeniyle sınırlı sayıda iletişim aracıyla propaganda faaliyeti gerçekleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda da savaşan taraflar, önemli ölçüde gazete, dergi, poster ve kartpostal gibi basılı iletişim araçları üzerinden propagandaya girişmiştir. Bu propaganda faaliyetlerinde taraflar, halklarının savaş çabasını arttırmayı, rakiplerini itibarsızlaştırmayı ve müttefiklerine yönelik de olumlu algılar oluşturmayı amaçlamıştır. İttifak Devletleri'nin merkezi gücünü oluşturan Alman İmparatorluğu'nda propaganda etkili bir silah olarak kullanılmış, ülkedeki pek çok mecra Alman propagandasına hizmet etmiştir. Bu dönemde Alman mizah dergileri hem Alman İmparatorluğu'nu yüceltmiş hem de müttefiklerine yönelik Alman halkı nezdinde olumlu imaj oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Alman İmparatorluğu'nun elde ettiği zaferlerin dışında Alman İmparatorluğu'nun müttefiki Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin de propagandaya girişilmiştir. Alman karikatürlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ilan ettiği cihat ve Mısır'a yönelik askerî harekât resmedilmiştir.

Mısır ve cihat yönlü propagandanın dışında İtilaf Devletleri'ne karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun elde ettiği zaferler de Alman siyasi hiciv dergilerindeki karikatürlerde yer almıştır. Bunlar içerisinde Çanakkale Savaşı ön plana çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Çanakkale Savaşı'ndan İtilaf Devletleri'ne karşı zafer kazanmış ve İtilaf Devletleri, Çanakkale'den çekilmek zorunda kalmıştır (Doyle ve Bennett, 1999, s. 12). Çanakkale Savaşı sürecinde İtilaf Devletleri'nin aldığı ağır yenilgiler karikatürlerde geniş yer bulmuş, bu karikatürler üzerinden İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanamayacaklarına yönelik düşüncenin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı yenilgilere ise Alman siyasi hiciv dergilerinde yer verilmemiş, karikatürlerde Alman İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu, ortak rakiplerine karşı giriştiği mücadelelerde yüceltilmiştir. Çanakkale Zaferi ile birlikte Alman İmparatorluğu'nda propaganda boyutunda kullanılan bir diğer zafer, Kut'ül Amare Zaferi olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan Bağdat'ı ele geçirmek için giriştiği saldırının Selmân-ı Pak Muharebesi'nde yenilgiyle sonuçlanması akabinde Birleşik Krallık ordusu, Kut'a çekilmiş, burada da Osmanlı ordusu tarafından kuşatma altına

alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 7 Aralık 1915 tarihinde Kut'u kuşatmış ve kuşatma altındaki orduya gelen yardımları da engellemeyi başarmıştır. Uzun süre Osmanlı ordusuna karşı direnen Charles Townshend, nihayetinde 29 Nisan 1916 tarihinde teslim olmuştur (Galbraith, 1984, s. 358). Bu durum, Alman siyasi hiciv dergilerinin Kut'ül Amare Kuşatması'nı karikatürlerine taşımasına ve Kut'ül Amare üzerinden Birleşik Krallık karşıtı propagandaya girişmesine yol açmıştır. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısı uzun sürmemiş ve Townshend'in başarısız hamlesinden sonra 1917 yılında Bağdat, Birleşik Krallık ordusunun eline geçmiştir (Crowley, 2004, s. 336). Bu da Kut'ül Amare Zaferi'nden sonra Irak Cephesi'nin Alman propagandası açısından önemini kaybetmesine yol açmıştır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN IRAK CEPHESİNE İLİŞKİN ARAŞTIRMALAR

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak Cephesi'ni ve Kut'ül Amare Kuşatması'nı konu alan çeşitli akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda: Popplewell (1990), Irak Cephesi'nde İngiliz istihbaratını; Latter (1994), Irak Cephesi'nde Hint ordusunu; Gardner (2004), Üzen (2008), Şahin (2017), Akandere (2019), Kutü'l-Amare'deki İngiliz ordusundaki Hintli askerleri; Sakin (2010), Irak Cephesi'nde İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki çarpışmaları; Roy (2010), Irak Cephesi'ndeki harekâtın lojistiğini; Gardner (2013), Townshend'in Bağdat'a ilerleyişini; Berridge ve al-Aboudy (2017), Mezopotamya Seferi'nde Osmanlıcılık'ı; Uygur (2018), Fransız matbuatında Irak Cephesi'ni; Kon (2019), Türk-Alman İttifakı boyutunda Kutü'l-Amare Zaferi'ni; Saka (2019), Kutü'l-Amare'deki İngiliz esirleri; Kaştan (2020), Alman kaynaklarında Selman-ı Pak Muharebesi'ni; Kurt ve Korkmaz (2020), Kapucu (2021), Irak Cephesi'nde havacılık faaliyetlerini incelemiştir.

Kut'ül Amare Kuşatması'nı doğrudan medya boyutunda inceleyen de çeşitli akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Kut'ül Amare Zaferi'ni, Küçükvatan (2013), İngiliz basını ve Özçelik (2015), Türk basını özelinde incelemiştir. Babaoğlu (2022) ise The War Illustrated özelinde propaganda boyutunda Kut'ül Amare Kuşatması'nı ele almıştır.

Çalışmada Kut'ül Amare Kuşatması'nı konu alan literatür incelendiğinde doğrudan Alman propagandası özelinde Kut'ül Amare Kuşatması'nı inceleyen herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Çalışma kapsamında Kut'ül Amare Zaferi'nin Alman mizah dergilerindeki sunumu ele alınarak literatürdeki bu boşluğun bir ölçüde giderilmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan çalışma, ele aldığı konu bakımından özgün olma niteliği taşımaktadır.

YÖNTEM

Çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nda Alman siyasi hiciv dergilerinin Kut'ül Amare Zaferi'ne bakışının ortaya konulabilmesi için dönemin önde gelen Alman siyasi hiciv dergileri içerisinde yer alan Kladderadatsch (Kladderadatsch, 2024), Lustige Blätter (Lustige Blätter, 2024), Meggendorfer-Blätter (Meggendorfer-Blätter, 2024), Simplicissimus (Simplicissimus, 2024) ve Der wahre Jacob (Der wahre Jacob, 2024) adlı beş siyasi hiciv dergisi incelenmiştir. Çalışmada dergilerin arşivlerine ulaşılmış ve Kut'ül Amare Kuşatması'nın gerçekleştiği 7 Aralık 1915–29 Nisan 1916 tarihleri arasındaki ve 29 Nisan 1916 tarihinde Kut'ül Amare Zaferi'nin kazanılmasını takip eden bir ay içerisindeki karikatürler çalışma kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmada karikatürler seçilirken, karikatürlerin tam sayfa olmasına ve eksik bilgi içermemesine dikkat edilmiştir. Bu kapsamda Kladderadatsch, Lustige Blätter, Meggendorfer-Blätter, Simplicissimus'dan ikişer, Der wahre Jacob'dan ise bir karikatür çalışmada incelenmiştir. Çalışmada karikatürlerdeki propaganda mesajlarının kapsamlı şekilde açıklanabilmesi için göstergebilim yöntemi kullanılmıştır. Göstergebilim alanında çeşitli uzmanların öne sürdüğü çeşitli göstergebilim modelleri bulunmaktadır. Çalışmada hem göstergelerin anlamlarının detaylı açıklanabilmesi hem de göstergeler yoluyla kitlelere yönelik çağrılarının ortaya konulabilmesi için Karl Bühler'in Organon Modeli'nden yararlanılmıştır. Model, anlatımsallık, temsil ve istem olmak üzere üç temel işlevden meydana gelmektedir. Modeldeki anlatımsallık kısmı, iletişim sürecinde hangi göstergelerin kullanıldığını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle mesajın nasıl anlatıldığını, hangi öğelerden yararlandığını içermektedir. Temsil işlevi ise göstergelerde gizli olan anlamları ortaya çıkararak iletişim boyutunda hangi mesajın verilmek istendiğini açıklamaktadır. Göstergelerde anlamlar, kültürden kültüre, bağlamdan bağlama değişebilmektedir. Bu açıdan temsil işlevinde kültürel öğeler üzerinden mesajın kullanıldığı bağlama göre açıklama yapılabilmektedir. İstem, bir diğer adıyla çağrı boyutunda mesajların üzerinden kaynağın alıcıya yönelik etkisi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Çağrı işlevinde alıcıda ne tür bir değişimin amaçlandığı açıklanmaktadır. Çalışmada karikatürler, sırasıyla modeldeki üç temel işlev üzerinden ele alınmıştır.

Çalışma, Alman siyasi hiciv dergileri üzerinden Alman İmparatorluğu'nun Kut'ül Amare propagandası hakkında bilgi vermesi bakımından alana katkı sağlamaktadır. Bu açıdan çalışma, Birinci Dünya Savaşı propagandası üzerine çalışan araştırmacıların yararlanabileceği bir kaynak olması bakımından önem taşımaktadır.

ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla Kladderadatsch, Lustige Blätter, Meggendorfer-Blätter, Simplicissimus ve Der wahre Jacob mizah dergileri incelenmiştir.

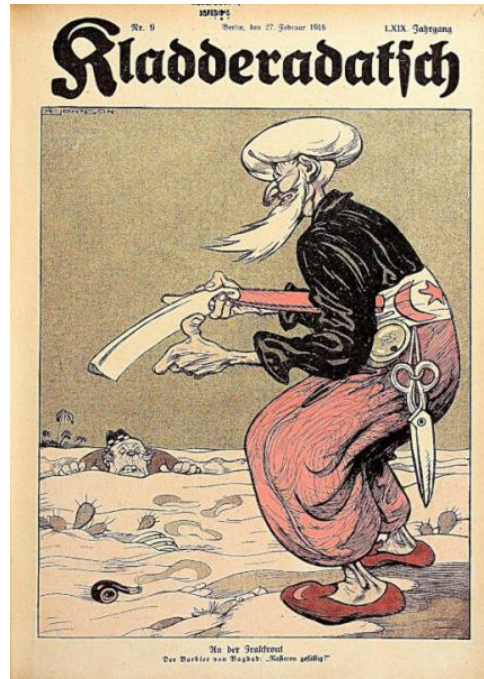
Kladderadatsch Mizah Dergisi

Çalışmanın bu kısmında Kladderadatsch'ın 27 Şubat 1916 ve 14 Mayıs 1916 tarihlerindeki iki karikatürü analiz edilmiştir.

Birincisi

Kladderadatsch'ın birinci karikatürü, 27 Şubat 1916 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatürde *An der Irakfront. Der Barbier von Bagdad: "Rassieren gefuellig?"* (Irak cephesinde. Bağdat berberi: tıraş olmak ister misin) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 1. Kladderadatsch mizah dergisi'nin birinci karikatürü

Kaynak: Kladderadatsch, 1916a

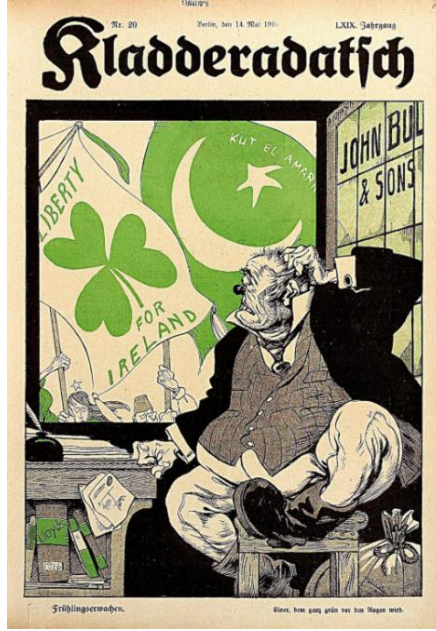
Anlatımsallıkta karikatürün ön planında elinde büyük bir ustura, belinde ise makas olan şalvarlı, sarıklı ve sakallı bir erkek resmedilmektedir. Erkeğin bel kısmında hilal ve yıldız bulunmaktadır. Karikatürde sakallı erkeğin ilerisinde, tedirgin şekilde gizlenmekte olan John Bull yer almaktadır. John Bull, 18. yüzyılın başlarındaki ortaya çıkışından 20. yüzyılın başlarına kadar çok sayıda siyasi karikatürde ve benzeri grafik eserde rol alan, genellikle sağlam, orta yaşlı, taşrada yaşayan, neşeli ve pratik bir adam olarak tasvir edilen, Birleşik Krallık kişileştirmesidir. Sakallı erkek ve John Bull'un arasında John Bull yönünde ayak izleri bulunmaktadır. Bunun yanında sakallı erkeğin önünde bir pipo yer almaktadır. Temsilde

karikatürde hilal ve yıldız göstergeleri üzerinden usturayı tutan kişinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil ettiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan sakal, sarık ve şalvar, Osmanlı İmparatorluğu'nu karikatürlerde temsil ederken sıklıkla kullanılan göstergeler olmuştur. John Bull, karikatürlerde Birleşik Krallık'ı temsil eden kişileştirmedir. Bu açıdan karikatürde John Bull, Birleşik Krallık'ı temsil etmektedir. Karikatürdeki büyük ustura ve *An der Irakfront. Der Barbier von Bagdad: "Rassieren gefaellig?"* (Irak cephesinde. Bağdat berberi: tıraş olmak ister misin) yazısıyla Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Irak'taki yenilgisinin konu alındığı anlaşılmaktadır. Karikatürde John Bull yönünde ayak izleri ve yerde bulunan pipo üzerinden Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçtığı izlenimi oluşturulmaktadır. Nitekim karikatür, Osmanlı ordusunun Birleşik Krallık ordusunu Selman-ı Pak Muharebesi'nde yenilgiye uğratmasından sonra yayımlanmıştır. Karikatürün yayımlandığı tarihte de Kut'ül Amare Kuşatması devam etmektedir. John Bull'un saklanması ve tedirgin şekilde resmedilmesi üzerinden Birleşik Krallık ordusunun zor durumda olduğu mesajı verilmektedir. Bağdat berberi, Alman besteci Peter Cornelius'in *Der Barbier von Bagdad* (Bağdat Berberi) adlı 1858 yılında sahnelenen opera eserine çağrışım yapmaktadır. Komedi türündeki opera, bölgeyle özdeşleşmiştir. Bu açıdan Bağdat berberi, bölgenin metonimi olarak ön plana çıkarılmaktadır. Karikatürde Bağdat berberi ifadesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan Bağdat üzerinden Türklere atıf yapılmaktadır. Türkleri temsil eden usturalı Bağdat berberinin mizahi bir dille bir opera eserinden çıkararak İngilizlerle mücadele içine girdiği algısı oluşturulmaktadır. Çağrı işlevi açısından karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık'ı tedirgin ettiğine ilişkin algı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde karikatür üzerinden Alman halkı nezdinde Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü bir müttefike sahip olduğuna yönelik düşüncenin oluşmasına zemin hazırlanmaktadır.

İkincisi

Kladderadatsch'ın ikinci karikatürü, 14 Mayıs 1916 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatürde *Frühlingserwachen. Einer, dem ganz grün vor den Augen wird* (Bahar uyanışı. Gözleri yeşile dönen kimse) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 2. Kladderadatsch mizah dergisi'nin ikinci karikatürü

Kaynak: Kladderadatsch, 1916b

Anlatımsallıkta karikatürde masa başında oturan ve bir eliyle başını tutan, tedirgin şekilde John Bull resmedilmektedir. Karikatürde John Bull'un arkasında *John Bull & sons* (John Bull ve Oğulları) yazısı yer almaktadır. John Bull'un yanındaki pencerede ise üstünde *Liberty for Ireland* (İrlanda için özgürlük) yazısı bulunan bir bayrak taşıyan, başında yıldız olan bir kadın ve üstünde *Kut el Amara* (Kut'ül Amare) yazısı ve hilal ve ay olan bir bayrak taşıyan fesli bir kişi resmedilmektedir. Temsilde karikatürde "İrlanda için özgürlük" yazılı bayraktan, İrlanda'nın Birleşik Krallık'a karşı bağımsızlık mücadelesi olan Paskalya Ayaklanması'na, "Kut'ül Amare" yazılı bayraktan ise Kut'ül Amare Zaferi'ne atıf yapıldığı anlaşılmaktadır. Karikatür, 24 Nisan 1916–29 Nisan 1916 tarihleri arasında meydana gelen Paskalya Ayaklanması'ndan sonra yayımlanmıştır. Paskalya Ayaklanması sırasında İrlandalı cumhuriyetçiler, Birleşik Krallık'a karşı isyan ederek, İrlanda Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Bunun üzerine Birleşik Krallık, Birinci Dünya Savaşı sırasında isyanla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Diğer yandan karikatür, Kut'ül Amare Kuşatması'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferiyle sonuçlanmasından sonra yayımlanmıştır. Paskalya Ayaklanması ve Kut'ül Amare Zaferi gibi Birleşik Krallık'ı zor duruma düşüren dönemin iki güncel konusuna karikatürde yer verilmiştir. Karikatürde Birleşik Krallık'ı temsil eden John Bull'un bir eliyle başını tutması ve tedirgin olmasıyla Paskalya Ayaklanması ve Kut'ül Amare Zaferi'nin Birleşik Krallık'ı düşürdüğü zor durum anlatılmaya çalışılmıştır. *John Bull & sons* (John Bull ve Oğulları) yazısıyla Birleşik Krallık, bir devlet yerine ticari bir işletme gibi sunulmaktadır. *Liberty for Ireland* (İrlanda için özgürlük) ve

Kut el Amara (Kut'ül Amare) bayrakları üzerinden de ticari işletmede greve giden çalışanlar olduğuna yönelik algı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Birleşik Krallık'ın, bir işletme gibi iflas etme riskiyle karşı karşıya olduğu düşüncesi oluşmaktadır. Çağrı boyutunda karikatürde Birleşik Krallık'ın Paskalya Ayaklanması'yla iç sorunla mücadele ettiği anlatılmaktadır. Ayrıca Kut'ül Amare Zaferi üzerinden de Birleşik Krallık'ın dış meseleyle uğraşmak zorunda olduğuna yönelik mesaj verilmektedir. Bu şekilde Alman propagandası, iç ve dış sorunlarla uğraştığından Birleşik Krallık'ın zor durumda olduğuna yönelik düşünce oluşturmaya çalışmaktadır.

Lustige Blätter Mizah Dergisi

Çalışmanın bu kısmında *Lustige Blätter*'in 1916 yılındaki 7. ve 11. sayılarındaki iki karikatürü analiz edilmiştir.

Birincisi

Lustige Blätter'in birinci karikatürü, derginin 1916 yılı 7. sayısında yayımlanmıştır. Karikatürde *Mesopotamien. Alles wiederholt sich nur im Leben: 6000 Jahr nach Adam und Eva werden wieder zwei Sünder aus dem Paradies abgeschoben!* (Mezopotamya. Her şey sadece hayatta tekrarlanır: Âdem ve Havva'dan 6000 yıl sonra iki günahkâr cennetten kovulur!) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 3. *Lustige Blätter* mizah dergisi'nin birinci karikatürü

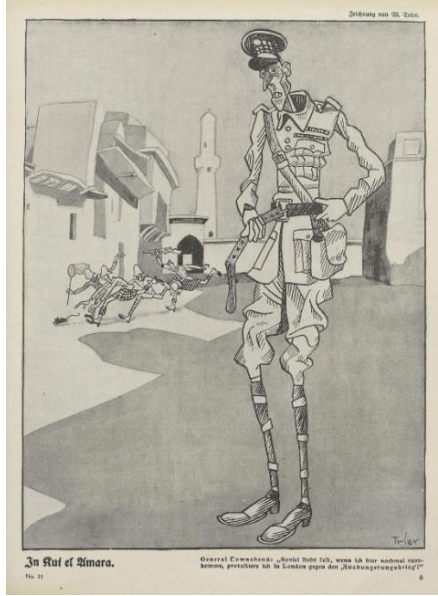
Kaynak: *Lustige Blätter*, 1916a

Anlatımsallıkta karikatürde Osmanlı askeri üniforması içerisinde bir erkek, sağ eliyle bir kılıç tutmakta, sol eliyle ise önünde bulunan İngiliz yerel kıyafeti içerisindeki bir erkeği ve bir kadını işaret etmektedir. Karikatürde resmedilen kişilerin etrafında ağaçlar, bitkiler ve bir yılan bulunmaktadır. Temsilde karikatürde Osmanlı askeri üniforması içerisindeki kişinin Osmanlı İmparatorluğu'nu, İngiliz yerel kıyafeti içerisindeki erkek ve kadının ise Birleşik Krallık'ı temsil ettiği anlaşılmaktadır. Karikatürde Cennet'ten Âdem ve Havva'nın çıkarılması, Birleşik Krallık ordusunun Irak'tan çıkarılmasına benzetilmektedir. Karikatür üzerinden iki günahkâr olarak anlatılan Âdem ve Havva'nın Cennet'ten çıkarıldığı gibi Osmanlı ordusunun da Irak'tan Birleşik Krallık'ı çıkardığı anlatılmaktadır. Bu şekilde karikatürde Birleşik Krallık'ı temsil eden iki kişinin günahkâr şekilde algılanmasına yol açılarak Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından Irak'tan çıkarılması meşrulaştırılmaya çabalanmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'te Âdem ve Havva'nın yaşadığı cennet bahçesinin Orta Doğu'da olduğu düşünülmektedir. Karikatürdeki Mezopotamya vurgusu, Âdem ve Havva'nın kovulduğu ileri sürülen bölgeden yıllar sonra İngilizlerin kovulduğu belirtilmektedir. Âdem ve Havva'nın işlediği günah sonucu cennetten kovulması gibi İngilizler günahkâr olarak sunulmakta ve tarih tekerrür ederek İngilizler, Mezopotamya'dan Âdem ve Havva'nın çıkması gibi çıkmaktadır. Çağrı boyutunda karikatürde günahkâr söylemiyle Alman kamuoyunda Birleşik Krallık'a yönelik suçlayıcı bir dil kullanılmaktadır. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu, Birleşik Krallık'ı Irak'tan çıkararak güç olarak sunularak Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü bir müttefik olarak algılanmasının önü açılmaktadır.

İkincisi

Lustige Blätter ikinci karikatürü, 1916 yılı 11. sayısında yayımlanmıştır. Karikatürde *In Kut el Amara. General Townshend: "Soviel steht fest, wenn ich hier nochmal rauskomme, protestiere ich in London gegen den Aushungerungskrieg!"* (Kut'ül Amare'de. General Townshend: Buradan tekrar çıktığımda Londra'da açlık savaşını protesto edeceğim çok açık!) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 4. Lustige Blätter mizah dergisi'nin ikinci karikatürü

Kaynak: Lustige Blätter, 1916b

Anlatımsallıkta karikatürün ön planında çok zayıf bir şekilde sunulan ve kemerini sıkın İngiliz askeri üniforması giymiş bir kişi resmedilmektedir. Karikatürün arka planında ise bir fare kovalayan bir grup İngiliz askeri üniforması giymiş kişi, evler ve bir minare bulunmaktadır. Temsilde karikatürdeki yazılardan İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişilerin Kut'ül Amare'deki Birleşik Krallık ordusunu temsil ettiği anlaşılmaktadır. Karikatürün arka planındaki minare ve evler ise Kut şehrinin metonimi olarak kullanılmaktadır. Karikatürün ön planındaki kişinin çok zayıf bir şekilde ve kemerini sıkarken resmedilmesiyle Birleşik Krallık ordusunun Kut'ül Amare Kuşatması sırasında yaşadığı açlığa vurgu yapılmaktadır. Diğer yandan karikatürün arka planındaki kişilerin fareyi kovalaması üzerinden de açlıktan bazı askerlerin fareyi yemeye çalıştığına yönelik algı oluşturulmaktadır. Çağrı işlevi açısından karikatürde doğrudan Birleşik Krallık ordusunun Kut'ül Amare'de düştüğü çaresizliğe odaklanılarak dönemin önde gelen güçleri arasında yer alan Birleşik Krallık'ın askeri gücü itibarsızlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Meggendorfer-Blätter Mizah Dergisi

Çalışmanın bu kısmında Meggendorfer-Blätter'in 1915 yılındaki 1305. ve 1916 yılındaki 1324. sayılarındaki iki karikatürü analiz edilmiştir.

Birincisi

Meggendorfer-Blätter'in birinci karikatürü, 1915 yılı 1305. sayısında yayımlanmıştır. Karikatürde *Nach dem Besuch beim Barbier von Bagdad. Goddam, dass mir das gerade jetzt passieren musste, wo ich mein glattes Gesicht so nötig habe!* (Bağdat berberini ziyaret ettikten sonra. Kahretsin, pürüzsüz yüzüme bu kadar ihtiyacım varken bunun başıma gelmesi!) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 5. Meggendorfer-Blätter mizah dergisi'nin birinci karikatürü

Kaynak: Meggendorfer-Blätter, 1915

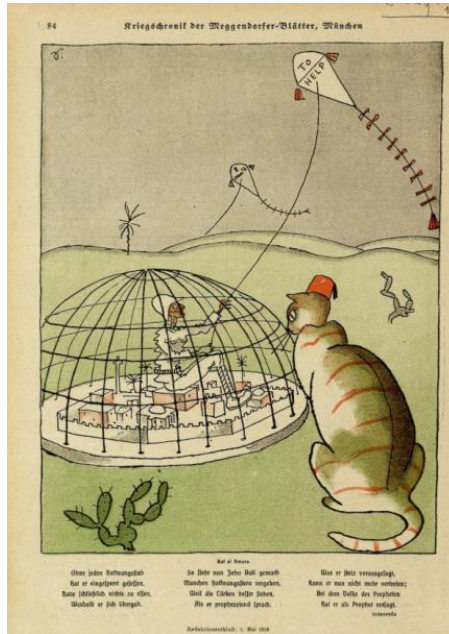
Anlatımsallıkta karikatürün ön planında yüzü kan içerisinde, arkasında tüfek olan, önünde Basra Körfezi yazan bir yerde olan İngiliz askeri üniforması içerisinde bir kişi resmedilmektedir. Karikatürün sağ arka planında ise elinde büyük, kanlı bir ustura olan şalvarlı ve fesli bir kişi ve bu kişinin arkasında da üstünde *Bagdad* (Bağdat) yazan evler ve bir minare bulunmaktadır. Karikatürün sol arka planında ise önünde Persien (İran) yazan sarıklı, çarıklı ve kılıçlı bir kişi ve önünde Indien (Hindistan) yazan bir kaplan yer almaktadır. Temsilde karikatürde İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişinin Birleşik Krallık'ı, elinde büyük, kanlı bir ustura olan şalvarlı ve fesli kişinin Osmanlı İmparatorluğu'nu, önünde "İran" yazan sarıklı, çarıklı ve kılıçlı kişinin İran'ı ve önünde "Hindistan" yazan kaplanın ise Hindistan'ı temsil ettiği anlaşılmaktadır. Karikatürdeki evler ve minare ise Bağdat şehrinin metonimi olarak kullanılmaktadır. Kanlı ustura ve İngiliz askeri üniforması içerisinde kişinin yüzündeki kandan, Irak'ta Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yenilgisi konu edilmektedir. İngiliz askeri üniforması içerisinde kişinin Persischer Meerbusen (Basra Körfezi) yazan yerin önünde bulunması ve "Bağdat" yazan yerden uzakta olmasıyla

Birleşik Krallık'ın Bağdat'ı ele geçirmeyi başaramadığı ortaya çıkmaktadır. Karikatürde Kladderadatsch'ın çalışmada incelenen ilk karikatüründe olduğu gibi Cornelius'in *Der Barbier von Bagdad* (Bağdat Berberi) adlı opera eserine atıfta bulunarak mizahi bir dille ustura tutan berber üzerinden İngilizlerin zorlu bir düşmanla mücadele içerisinde olduğu mesajı verilmektedir. Çağrı boyutunda karikatürde Birleşik Krallık'ın yenilgisi üzerinden Alman kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarı artırılmaktadır. Bununla birlikte karikatürde Birleşik Krallık'ın askeri gücü de itibarsızlaştırılmaktadır.

İkincisi

Meggendorfer-Blätter'in ikinci karikatürü, 1916 yılı 1324. sayısında yayımlanmıştır. Karikatürde *Kut el Amara. Ohne jeden hoffnungsstab hat er eingesperrt gesessen, hatte schliesslich nichts zu essen, weshalb er sich übergab. So sieht nun John Bull gemach manchen hoffnungstern vergehen, weil die Türken besser stehen, als er prophezeiend sprach. Was er stolz vorausgesagt, kann er nun nicht mehr vertreten; bei dem Volken des Propheten hat er als Prophet versagt* (Kut'ül Amare. Hiçbir umudu olmadan kilit altında oturdu ve sonuçta yiyecek hiçbir şeyi kalmadı, bu yüzden kustu. John Bull böyle görünüyor, pek çok umut yıldızı sönüp gidiyor, çünkü Türkler daha iyi durumda, kehanet ettiği gibi. Gururla öngördüğü şeyi artık temsil edemez; kâhinlerin kavmi arasında bir kâhin olarak başarısız oldu) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 6. Meggendorfer-Blätter mizah dergisi'nin ikinci karikatürü

Kaynak: Meggendorfer-Blätter, 1916

Anlatımsallıkta karikatürde bir kafesin içerisinde surlarla çevrili bir şehir ve şehre göre devasa boyutta olan İngiliz askeri üniforması içerisindeki bir kişi resmedilmektedir. Kafesin dışında ise İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişiye göre devasa boyutta olan fesli bir kedi yer almaktadır. Karikatürde İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişi, üstünde *to help* (yardım) yazan bir uçurtmayı kafesten dışarı uçurtmaktadır. Temsilde karikatürde İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişinin, Kut'ül Amare'de kuşatma altına alınan Birleşik Krallık ordusunu temsil ettiği anlaşılmaktadır. Karikatürde metalepsis bir anlatım üzerinden Osmanlı İmparatorluğu, fesli kedi üzerinden anlatılmaktadır. Kafesin içerisindeki surlarla çevrili şehir ise Kut şehrinin metonimi olarak kullanılmaktadır. İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişinin kafeste olması üzerinden kedi-kuş benzetmesi yapılarak, Kut'ül Amare'de kuşatılan Birleşik Krallık ordusu, kapana kısılan bir kuş gibi sunulmaktadır. Karikatürde kapandan dışarı doğru uçurulan ve üstünde “yardım” yazılı olan uçurtma ise Kut'ül Amare'de kuşatılan Birleşik Krallık ordusunun yardım arayışını temsil etmektedir. Çağrı boyutu açısından karikatürde Birleşik Krallık'ın Kut'ül Amare'deki çaresizliğine odaklanılarak Alman kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücü vurgulanmaktadır.

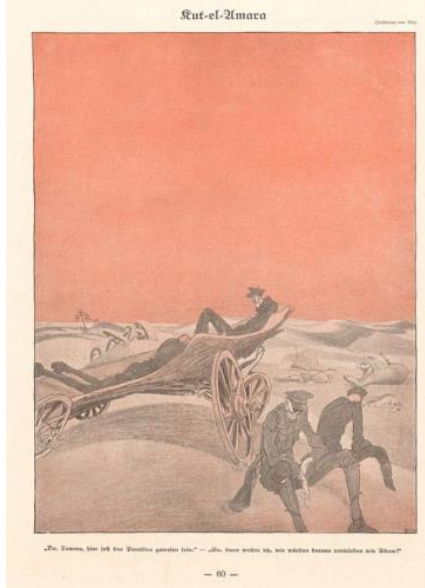
Simplicissimus Mizah Dergisi

Çalışmanın bu kısmında Simplicissimus'un 2 Mayıs 1916 ve 16 Mayıs 1916 tarihlerindeki iki karikatürü analiz edilmiştir.

Birincisi

Simplicissimus'un birinci karikatürü, 2 Mayıs 1916 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Kut-el-Amara* (Kut'ül Amare) başlığını taşımaktadır. Karikatürde *Du Tommy, hier soll das Paradies gewesen sein. - So, dann wollte ich, wir würden daraus vertrieben wie Adam!* (Sen, Tommy, burası cennet olmalı. O halde keşke Âdem gibi biz de oradan kovulsaydık!) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 7. Simplicissimus Mizah Dergisi'nin birinci karikatürü

Kaynak: Simplicissimus, 1916a

Anlatımsallıkta karikatürde İngiliz askeri üniforması içerisinde bitkin oldukları izlenimi verilen dört kişi resmedilmektedir. Temsilde karikatürde resmedilen İngiliz askeri üniforması içerisindeki kişilerin Kut'ül Amare'de kuşatılan Birleşik Krallık ordusunu temsil ettiği anlaşılmaktadır. Karikatürde askerlerin bitkin olması üzerinden Kut'ül Amare'deki Birleşik Krallık ordusunun yaşadığı zor durum anlatılmaktadır. Karikatürde Lustige Blätter'in incelenen birinci karikatüründe olduğu gibi Âdem ve Havva vurgusu yapılmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'te Âdem ve Havva'nın yaşadığı cennet bahçesinin olduğu düşünülen Orta Doğu'da İngiliz askerlerinin, Osmanlı ordusuna karşı çok zor durumda olduğu, bu nedenle cennet olduğu düşünülen yerden Adem gibi çıkarılmaya bir İngiliz askerinin razı olabildiği mesajı verilmektedir. Bu açıdan karikatürde İngiliz askerlerinin Kut'ül Amare'de yaşadığı açlığın ve kuşatma koşullarının İngiliz askerlerinin direnişi önemli ölçüde kırdığına yönelik düşünce oluşmaktadır. Çağrı işlevi açısından karikatürde Birleşik Krallık'ın Kut'ül Amare'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koymakta zorlandığı anlatılarak Alman kamuoyunda Birleşik Krallık ordusunun gücü itibarsızlaştırılmaktadır.

İkincisi

Simplicissimus'un ikinci karikatürü, 16 Mayıs 1916 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Kut-el-Amara* (Kut'ül Amare) başlığını taşımaktadır. Karikatürde *Wüstenkönig war der Löwe* (Çöl kralı aslandı) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 8. Simplicissimus Mizah Dergisi'nin İkinci Karikatürü

Kaynak: Simplicissimus, 1916b

Anlatımsallıkta karikatürde bedevi kıyafetleri içerisindeki, tüfek taşıyan, at üstünde bir kişi, arkasından ön ayakları bağlı, arkasında yıpranmış bir Birleşik Krallık bayrağı olan, zayıf bir aslanı çekmektedir. Karikatürün arka planında ise evler yer almaktadır. Temsilde karikatürde yer alan arkasında yıpranmış bir Birleşik Krallık bayrağı olan aslanın, “Kut’ül Amare” başlığından, Kut’ül Amare’deki Birleşik Krallık ordusunu temsil ettiği anlaşılmaktadır. Aslan, kimi siyasi karikatürlerde Birleşik Krallık’ı temsil etmek için kullanılan bir metaforudur. Metalepsis bir anlatımdan yararlanılarak aslanın gücü ve çevikliği üzerinden Birleşik Krallık’a atıf yapılmaktadır. Bu açıdan *Wüstenkönig war der Löwe* (Çöl kralı aslandı) ifadesi ve tutsak edilmiş zayıf bir aslan üzerinden Birleşik Krallık’ın bölgedeki liderliğini kaybettiği mesajı verilmektedir. Karikatürde aslanın ön ayaklarının bağlı olması üzerinden Osmanlı ordusunun, Kut’ül Amare’de Birleşik Krallık ordusunu esaret altına alması konu edilmektedir. Birleşik Krallık bayrağının yıpranmış olması ve aslanın zayıf olması üzerinden de Birleşik Krallık ordusunun Kut’ül Amare Kuşatması sırasında yaşadığı zorluk ortaya konulmaktadır. Çağrı boyutunda karikatürde doğrudan Birleşik Krallık’ın gücü hedef alınmakta ve Kut’ül Amare’de Birleşik Krallık ordusunun teslim olması üzerinden doğrudan Alman halkı nezdinde Birleşik Krallık’ın askeri gücü itibarsızlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Der Wahre Jacob Mizah Dergisi'nin Karikatürü

Der wahre Jacob’un karikatürü, 18 Şubat 1916 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *John Bull beim Zahnarzt* (John Bull dişçide) başlığını taşımaktadır. Karikatürde *Da sind noch mehr kranke Zähne im*

Gebiss, die müssen alle heraus! (Dişlerinizde daha da çürük dişler var, hepsinin çıkması gerekiyor!) yazısı bulunmaktadır.

Görsel 9. Der wahre Jacob Mizah Dergisi'nin Karikatürü

Kaynak: Der wahre Jacob, 1916

Anlatımsallıkta karikatürde bir koltukta oturmuş ve ağzını açmış John Bull yer almaktadır. Karikatürde John Bull'un karşısında ise başında hilalli bir sarık olan, elinde kerpeten bulunan bir kişi resmedilmektedir. John Bull'un yanındaki sehpanın üstünde ise *Gallipoli* (Çanakkale) ve "Irak" yazan iki diş yer almaktadır. Temsilde karikatürde başında hilalli sarık olan kişinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil ettiği anlaşılmaktadır. John Bull'un yanındaki sehpanın üstünde ise "Çanakkale" ve "Irak" yazan iki diş, sırasıyla Çanakkale Savaşı'na ve Kut'ül Amare Kuşatması'na atıfta bulunmaktadır. Birleşik Krallık'ı temsil eden John Bull'un dişlerini çekmesi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık'a karşı kazandığı zaferlere vurgu yapılmaktadır. Karikatürdeki "Dişlerinizde daha da çürük dişler var, hepsinin çıkması gerekiyor!" yazılı açıklamasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık'a karşı zaferlerinin devam edeceğine yönelik algı oluşturulmaktadır. Çağrı işlevi açısından karikatürde Kut'ül Amare Zaferi'yle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık'a karşı kazandığı Çanakkale Savaşı hatırlatılarak Alman kamuoyunda Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başarı elde edemeyen bir ülke olarak algılanmasının önü açılmaktadır.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Alman İmparatorluğu'nun yanında müttefik olarak yalnızca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yer almış, buna karşılık imparatorluk, dönemin önde gelen güçleri arasında yer alan Birleşik Krallık, Rusya, Fransa ve Japonya'ya karşı mücadele içerisine girmek zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Alman İmparatorluğu'nun yanında savaşa girmesi, hem Alman İmparatorluğu'nun cephelerdeki ağırlığının hafiflemesini hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun elde ettiği zaferlerin Alman kamuoyunda propaganda malzemesi haline gelmesini sağlamıştır. Çalışmada incelenen Alman siyasi hiciv dergilerinde de Osmanlı İmparatorluğu'nun Birleşik Krallık'a karşı kazandığı Kut'ül Amare Zaferi'nin etkili bir propaganda malzemesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Karikatürlerde doğrudan Kut'ül Amare'de Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yenilgisine odaklanılarak Alman kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü yücelten, Birleşik Krallık'ın ise askeri gücünü itibarsızlaştıran söylemlere yer verilmiştir. Ele alınan karikatürlerde her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu yüceltilse de karikatürlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu farklılaştıran oryantalist imgeler de kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun kıyafetinde geçmiş dönemlere göre köklü dönüşümler olmasına karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden kişiler, genel olarak fes, sarık ve şalvarla resmedilmiştir. Dergilerdeki karikatürlerde kimi zaman Birleşik Krallık, zayıf bir aslan, tedirgin John Bull kişileştirmesi üzerinden ya da kovulan, bitkin, çaresiz, zayıf ve yaralı İngilizler tarafından sunulmuştur. Karikatürlerde Birleşik Krallık, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çekinen bir ülke imajıyla yansıtılırken, Osmanlı İmparatorluğu ise Birleşik Krallık'ı kolayca yenilgiye uğratabilen bir ülke olarak resmedilmiştir.

İncelenen dergilerdeki karikatürlerde Türkler, çeşitli temsiller üzerinden resmedilmiştir. Berber olarak yansıtılan bir karikatürde Birleşik Krallık'a yönelik "tıraş olmak ister misin?" söylemi ön plana çıkarılırken, berber olarak sunulan bir başka karikatürde de bir İngiliz askerinin "pürüzsüz yüzüme bu kadar ihtiyacım varken bunun başıma gelmesi!" söylemine yer verilmiştir. Bir diğer karikatürde de dışçı şekilde resmedilen Türkün, "Dişlerinizde daha da çürük dişler var, hepsinin çıkması gerekiyor!" söylemiyle John Bull'un dişlerini çektiği anlatılmıştır. Bununla birlikte Türkler, İngilizleri Mezopotamya'dan kovan bir asker üzerinden temsil edilmiştir. Birleşik Krallık'a yönelik "Bahar uyanışı", söylemiyle İngilizlerin sorunlarla mücadele ettiği, "Çöl kralı aslandı" söylemiyle Birleşik Krallık'ın hakimiyetinin sarsıldığı, "biz de oradan kovulsaydık" söylemiyle İngilizlerin zor durumda olduğu, "Londra'da açlık savaşını protesto edeceğim" söylemiyle Kut'ül Amare'deki İngilizlerin açlıkla karşı karşıya olduğu, "iki günahkâr cennetten kovulur" söylemiyle de İngilizlerin bölgeden çıkarılmaya çalışıldığı anlatılmıştır. Bu bağlamda

karikatürlerdeki söylem ve görsellerle Türkler, baskın ve egemen rollerle sunulurken, İngilizler ise çaresiz şekilde resmedilmiştir.

Çalışmada analiz edilen karikatürlerde Birleşik Krallık, çaresiz, başarısız ve tedirgin ülke imajıyla Alman kamuoyuna yansıtılmıştır. Karikatürler üzerinden Birleşik Krallık'ın Birinci Dünya Savaşı'nı kazanacak bir güce sahip olmadığına ve Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal edemeyeceğine yönelik algılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmadaki bulgular üzerinden Alman propagandasının siyasi hiciv dergilerinde Alman kamuoyunda Birleşik Krallık'ın askeri gücünü itibarsızlaştırarak Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nı kazanacağına yönelik inancı arttırmaya çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Batı Cephesi'nde kilitlenen savaş döneminde Alman propagandası, Birleşik Krallık'ın askeri gücünü itibarsızlaştırma propagandasını Osmanlı İmparatorluğu'nun Kut'ül Amare Zaferi ile meşrulaştırmaya çalışmıştır. Diğer yandan Alman propagandası, Kut'ül Amare Zaferi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nu yücelten söylemlere yer vererek Alman kamuoyunda Alman İmparatorluğu'nun güçlü bir müttefike sahip olduğuna yönelik algı oluşturma çabasına girmiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesi meydana gelen Balkan Savaşları sırasında Osmanlı İmparatorluğu, bir dönem egemenliği altında bulunan Balkan Devletleri'ne karşı ağır bir yenilgi almış ve imparatorluğun imajı dünya çapında önemli bir itibar kaybına uğramıştır. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale Savaşı'nda kazandığı zafer, Alman propagandasının Alman kamuoyunda Osmanlı askeri gücünün rüştünü ispatlamasında önemli bir rol oynamış, Çanakkale Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Kut'ül Amare'de kazandığı zafer de Alman propagandası tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olumlu imajın perçinlenmesi sürecine önemli bir katkı sunmuştur. Çalışmada incelenen siyasi hiciv dergileri, bu propagandayı karikatürlerdeki yazılı ve görsel mesajlar üzerinden etkili bir şekilde yapmaya çalışmıştır.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

Akandere, O. (2019). Kutü'l Amare'de esir alınan İngiliz ordusundaki Hintli Müslüman askerlerin durumu. *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53-68.

- Babaoğlu, R. (2022). Propaganda ve mistisizm: The War Illustrated'a göre İngiltere'nin Mezopotamya harekâtı ve Kût'ül Amâre kuşatması. *Belgi Dergisi*, (24), 285-299.
- Berridge, W. J., & al-Aboody, S. (2017). The battle of Sha'iba, 1915: Ottomanism, British imperialism and Shia religious activism during the Mesopotamian campaign. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 45(4), 630-651.
- Crowley, P. T. (2004). Operational lessons of the Mesopotamia campaign, 1914–18. *Defence Studies*, 4(3), 335-360.
- Der wahre Jacob (1916). Der wahre Jacob Mizah Dergisi'nin 18 Şubat 1916 Tarihli Sayısı. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/wj1916/0040/image,info> adresinden erişildi.
- Der wahre Jacob (2024). Der wahre Jacob Dergisi. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/wj> adresinden erişildi.
- Doyle, P., & Bennett, M. R. (1999). Military geography: The influence of terrain in the outcome of the Gallipoli Campaign, 1915. *Geographical Journal*, 165(1), 12-36.
- Galbraith, J. S. (1984). No man's child: The campaign in Mesopotamia, 1914–1916. *The International History Review*, 6(3), 358-385.
- Gardner, N. (2004). Sepoys and the siege of Kut-al-Amara, December 1915-April 1916. *War in History*, 11(3), 307-326.
- Gardner, N. (2013). Charles Townshend's advance on Baghdad: The British offensive in Mesopotamia, September–November 1915. *War in History*, 20(2), 182-200.
- IMDB (2018-2019). Mehmetçik Kut'ül Amare, <https://www.imdb.com/title/tt7440366/> adresinden erişildi.
- Kapucu, D. (2021). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi'ndeki hava harp gücü ve faaliyetleri. *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2021(2), 75-96.
- Kaştan, Y. (2020). Alman kaynaklarına göre I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Selman-ı Pak muharebeleri. *Journal of International Social Research*, 13(74), 162-173.
- Keleş, N. (2016). Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Almanlarda Türk İmgesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 113-142.
- Kladderadatsch (1916a). Kladderadatsch Mizah Dergisi'nin 27 Şubat 1916 tarihli sayısı. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kla1916/0119/image,info#col_thumbs adresinden erişildi.
- Kladderadatsch (1916b). Kladderadatsch Mizah Dergisi'nin 14 Mayıs 1916 tarihli sayısı. https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kla1916/0279/image,info#col_thumbs adresinden erişildi.
- Kladderadatsch (2024). Kladderadatsch Dergisi. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kla> adresinden erişildi.
- Kon, K. (2019). Kut'ül Amare zaferinde Alman faktörü: Birinci Dünya Savaşı'ndaki Türk-Alman ittifakının Irak Cephesi'ndeki yansımaları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(29), 87-122.

- Kurt, D., & Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi'nde karşıt güçlerin havacılık faaliyetlerinin analizi. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(32), 31-70.
- Küçükvatan, M. (2013). İngiliz basınında Osmanlının Kut'ül-Amare zaferi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 55-85.
- Latter, E. (1994). The Indian Army in Mesopotamia 1914-1918. *Journal of the Society for Army Historical Research*, 72(290), 92-102.
- Lustige Blätter (1916a). Lustige Blätter Mizah Dergisi'nin 1916 yılı 7. sayısındaki karikatür, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/lb31/0108/image,info> adresinden erişildi.
- Lustige Blätter (1916b). Lustige Blätter Mizah Dergisi'nin 1916 yılı 11. sayısındaki karikatür, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/lb31/0176/image,info> adresinden erişildi.
- Lustige Blätter (2024). Lustige Blätter Mizah Dergisi. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/lb> adresinden erişildi.
- McKale, D. M. (1993). Germany and the Arab question in the first world war. *Middle Eastern Studies*, 29(2), 236-253.
- Meggendorfer-Blätter (1915). Meggendorfer-Blätter Mizah Dergisi'nin 1915 yılı 1305. sayısındaki karikatürü, <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/meggendorfer103/0201/image,info> adresinden erişildi.
- Meggendorfer-Blätter (1916). Meggendorfer-Blätter Mizah Dergisi'nin 1916 yılı 1324. sayısındaki karikatürü. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/meggendorfer105/0094/image,info> adresinden erişildi.
- Meggendorfer-Blätter (2024). Meggendorfer-Blätter Mizah Dergisi. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/meggendorfer> adresinden erişildi.
- Özçelik, M. (2015). Kut'ül Amare zaferinin Türk basınına yansımaları. *Electronic Turkish Studies*, 10(9), 367-388.
- Popplewell, R. (1990). British intelligence in Mesopotamia 1914–16. *Intelligence and National Security*, 5(2), 139-172.
- Roy, K. (2010). From defeat to victory: Logistics of the campaign in Mesopotamia, 1914–1918. *First World War Studies*, 1(1), 35-55.
- Saka, A. (2019). Irak Cephesinde Türk İngiliz mücadelesi ve Kûtü'l-Amare'den Aksaray'a İngiliz esirleri. *The Journal of Academic Social Science*, 4(35), 688-697.
- Sakin, S. (2010). Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki çarpışmalar (1915). *Gazi Akademik Bakış*, (07), 133-152.
- Simplicissimus (2016a). Simplicissimus'un Mizah Dergisi'nin 2 Mayıs 1916 tarihli sayısı. <http://www.simplicissimus.info/index.php?id=6>, adresinden erişildi.

- Simplicissimus (2016b). Simplicissimus'un Mizah Dergisi'nin 16 Mayıs 1916 tarihli sayısı. <http://www.simplicissimus.info/index.php?id=6>, adresinden erişildi.
- Simplicissimus (2024). Simplicissimus Mizah Dergisi. <http://www.simplicissimus.info/index.php?id=5>, adresinden erişildi.
- Şahin, H. (2017). Bir İngiliz-Türk savaşında Hintli askerler: Kût'ül-Amâre'de sosyal bir dram. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 1-23.
- Uygur, F. (2018). Fransız matbuatına göre I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Medâyin muharebeleri Kûtü'l-Amâre. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 390-408.
- Üzen, İ. (2008). Türklerin Kut'ül-Amare kuşatması sırasında İngiliz ordusunda bulunan Hintli askerlerin tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916). *Gazi Akademik Bakış*, (03), 81-102.
- Zürcher, E. J. (2019). Young Turk governance in the Ottoman Empire during the First World War. *Middle Eastern Studies*, 55(6), 897-913.

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLERİN ÜLKE RİSKİNİN BELİRLEYENLERİ

Sinem ATICI USTALAR¹

Öz

Bu çalışmada ülke betasının zamana göre değiştiği ortaya konularak, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin ülke risklerinin belirleyenleri analiz edilmektedir. Bu amaçla ilk olarak Heteroskedastik Piyasa Modeli yardımıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin 2004-2023 yılları arasındaki beta değerleri hesaplanmıştır. Model hesaplamaları beta değerlerinin zamana ve ülkelere göre değiştiğini kanıtlamaktadır. İkinci olarak ülke betasının ticari açıklık, finansal açıklık, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranı ile ilişkisi panel Sabit Etkiler EKK tahmincisi kullanılarak araştırılmaktadır. Tahmin sonuçları seçilen değişkenlerin ülke betası üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ekonomilerin pay senedi piyasalarının betası finansal açıklık ve sanayi üretim endeksindeki değişimlere duyarlı iken, gelişmekte olan ülkelerin pay senedi piyasasının betası ise ticari açıklık, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranındaki değişimlere duyarlıdır.

Anahtar Kelimeler: Ülke Riski, Makroekonomik Değişkenler, Heteroskedastik Piyasa Modeli

JEL Kodları: G15, O57

THE DETERMINANTS OF COUNTRY RISK OF DEVELOPED AND DEVELOPING ECONOMIES

Abstract

In this study, the determinants of country risks of developed and developing economies are analyzed by revealing that country beta varies over time. For this purpose, firstly, the beta values of developed and developing economies between 2004 and 2023 were calculated with the help of the Heteroskedastic Market Model. Model calculations prove that beta values vary over time and countries. Secondly, the relationship of country beta with trade openness, financial openness, industrial production index, real effective exchange rate and inflation rate is investigated using the panel Fixed Effects OLS estimator. Estimation results show that the effect of the selected variables on country beta is significant. While the beta of the stock markets of developed economies is sensitive to changes in financial openness and industrial production index, the beta of the stock markets of developing countries is sensitive to changes in trade openness, real effective exchange rate and inflation rate.

Keywords: Country Risk, Macroeconomic Variables, Heteroskedastic Market Model

JEL Codes: G15, O57

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sinem.ustalar@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8475-2581>

GİRİŞ

Bir ekonomi için ülke riski, yabancı yatırımcıların o ülkeye yatırım yaparken karşılaştıkları tek risktir (Verma ve Soydemir, 2006). Uluslararası Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli'ni temel alan yaklaşımlar ülke riskini, bir ülkenin pay senedi piyasasının getirisinin dünya pay senedi piyasasının getirisine olan koşullu duyarlılığı (Harvey, 1991) olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımlarda ülke riski beta katsayısı ile ölçülmekte ve ülke betası olarak ifade edilmektedir. Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli'nin ampirik sonuçları betanın zamana göre değiştiğini ve sabit olmadığını göstermektedir (Fabozzi ve Francis, 1978). Ayrıca Harvey (1991), Harvey ve Zhou (1993) ve Erb, Harvey ve Viskanta (1996) betanın ülkeler arasında da farklılaştığını ortaya koymuştur. Harvey (1991) betanın her bir ülkede farklılaşmasını, ulusal nitelikteki risk faktörlerinin ülkeler arasındaki farklılaşması ile açıklamaktadır. Erb vd. (1996) ise ülke betasının çeşitli ulusal ekonomik, politik ve finansal değişkenlere bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışma ülke betasının zamana göre değişimini dikkate alarak, ülke riskinin makroekonomik belirleyicilerini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için araştırmaktadır. Çalışmada ilk olarak Heteroskedastik Piyasa Modeli yardımıyla 65 ülkenin 2004-2023 yılları arasındaki borsa endeks getirileri kullanılarak beta katsayıları hesaplanmıştır. Hesaplanan beta katsayıları gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Model hesaplamaları betanın yıllar ve ülkeler itibariyle farklılaştığını göstermektedir. Ayrıca beta katsayıları yıllar itibariyle gelişmekte olan ekonomilerin, gelişmiş ekonomilere göre daha riskli olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ekonomilerin pay senedi piyasasının riski dünya pay senedi piyasasının riskine daha fazla duyarlıdır.

Ülke riski değerlendirmesi, ekonomik, finansal ve politik faktörleri ve bunların belirli bir ülkeyle ilişkili riskle etkileşimlerinin değerlendirilmesidir (Hoti ve McAleer, 2004). Çalışmada ikinci olarak Heteroskedastik Piyasa Modeli yardımıyla hesaplanan beta katsayılarının ulusal risk faktörlerinden etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır. Bunun için ülkelerin ticari ve finansal açıklık, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranı değişkenleri ulusal ekonomik faktörler olarak tanımlanmıştır. Bu aşamada ülke betası ile belirlenen ulusal ekonomik faktörler arasındaki ilişki 2004-2023 yılları için panel Sabit Etkiler EKK tahmincisi ile sınanmıştır. Model gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

Model tahminleri uluslararası finans piyasalarında ülke-spesifik risklerin önemini kanıtlamaktadır. Tahmin sonuçları ticari ve finansal açıklık ve reel efektif döviz kurunun ulusal pay senedi piyasalarının ülke riskini artırdığını göstermektedir. Tersine, tahmin sonuçları sanayi üretim endeksinin ve enflasyon oranının ulusal pay senedi betalarıyla negatif yönde bir ilişkiye sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca model

sonuçları gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin betalarının seçilen makroekonomik değişkenlerden farklı düzeyde etkilendiğini göstermektedir. Gelişmiş ekonomilerin pay senedi piyasalarının ülke riski finansal açıklık ve sanayi üretim endeksindeki değişimlere duyarlı iken, gelişmekte olan ülkelerin riski ise ticari açıklık, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranındaki değişimlere duyarlıdır.

Ülke betasının hesaplanması risk ve portföy çeşitlendirmesi, küresel yatırımlarda uygun risk priminin belirlenmesi, sermaye maliyeti ve sonuç olarak yatırımcıların menkul kıymet tercihleri üzerinde etkilidir. Ülke betası bir ülkenin ekonomik performansının, küresel piyasa hareketlerine olan duyarlılığını ölçtüğünden, ilgili ülkeye yatırım yapmanın küresel piyasaya kıyasla riskini ve yatırımdan talep edilecek uygun risk primini belirlemektedir. Ek olarak ülke betası, bir ülkedeki yatırımın sermaye maliyeti ve beklenen getirisi hakkında bilgi vermektedir. Böylece bir ülkenin beta düzeyi, o ülkeye yapılacak yatırım stratejisini de belirlemektedir. Mevcut çalışmalar mikro düzeyde firmaların pay senetlerinin betasının hesaplanmasına (Drobetz, Hollstein, Otto ve Prokopczyk, 2024) ve makro düzeyde ise ülke betasının belirleyenlerine odaklanmaktadır. Fakat ülkelerin beta düzeylerinin belirlenmesine ilişkin çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Çalışmanın bu açıdan literatürdeki boşluğu doldurması beklenmektedir.

Ülke riskinin belirleyenlerine ilişkin algılar önemlidir çünkü bu algılar uluslararası sermaye akımlarının hem arzını hem de maliyetini etkilemektedir (Brewer ve Rivoli, 1990). Bununla birlikte yatırımcılar küresel finans piyasalarındaki yerel ve küresel risk faktörlerini dikkate alarak yatırım kararlarını değerlendirmektedir (Karolyi ve Stulz, 2003). Bu açıdan ülke riskinin belirleyenlerini analiz etmek yatırımcıların ve şirketlerin yabancı ülkelerdeki yatırımlarının potansiyel risklerini belirleyebilmeleri ve önlem alabilmeleri açısından önemlidir (Eaton, Gersovitz ve Stiglitz, 1986). Böylece özellikle uluslararası finansal piyasalarda yatırımcılar portföy ve risk çeşitlendirmesinde doğru strateji belirleyebilirler. Çalışmanın bulguları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin betalarının ticari ve finansal açıklık, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranından etkilendiğini göstermektedir. Yatırımcılar, portföy yöneticileri ve araştırmacılar için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pay senedi tercihinde, bu değişkenler ekonomik risk faktörleri olarak dikkate alınmalı ve değerlendirilmelidir.

İzleyen bölümde ilgili literatür sunulmaktadır. Ardından ülke riskinin ölçülmesine ilişkin Heteroskedastik Piyasa Modeli ve ülke riskinin belirleyenlerinin sınanması için oluşturulan ampirik modeller tanıtılmaktadır. Son olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ülke riski görünümüleri değerlendirilmekte ve ampirik model sonuçları ele alınmaktadır. Son bölüm ise çalışmanın sonuç bölümüdür.

LİTERATÜR

Sharpe (1964) ile başlayan Varlık Fiyatlama Modeli'nin uluslararası ilk versiyonunda, ülkelerin finansal piyasalarının tam entegrasyona sahip olduğu ve bu yüzden yatırımcıların uluslararası finansal yatırımlarında yalnızca küresel riske maruz kaldıkları ifade edilmektedir (Karolyi ve Stultz, 2003). Bu modellerde küresel risk tek bir faktör olan betaya bağlıdır. Beta bir ülkenin pay senedi piyasasının küresel piyasa ile olan hareketini ölçmektedir. Ayrıca uluslararası Varlık Fiyatlama Modellerinin ilk versiyonlarında, betanın zamana göre sabit olduğu kabul edilmekte ve pay senedi getirilerinin ülkeler arasında farklılaşmayacağı (Tek Fiyat Kanunu'nun geçerli olacağı) ifade edilmektedir. Varlık Fiyatlama Modellerinin bu varsayımı altında ülke riski yalnızca tek bir faktör olan beta (sistemik risk) tarafından belirlenmektedir. Doğan ve Kılıç (2022) BRICS-T ülkelerinin borsa endekslerinin 2009-2018 yılları için risk ayrıştırmasını ele almıştır. Çalışma bulguları BRICS-T ülkelerinin borsa endekslerinin riskinin sistemik risk kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat French, Schwert ve Stambaugh (1987) S&P500 endeksinin günlük getirisini kullanarak 1928-1984 yıllarını kapsayan aylık betayı hesaplamıştır. Yazarların hesaplamalarına göre, 1928-1933 yılları arasında hesaplanan beta, 1953-1970 yıllarındaki hesaplamaya göre dört kat daha yüksektir. Buna karşın Bos ve Fetherson (1995) ABD borsasında, Faff, Lee ve Fry (1992) Avusturalya borsasında, Bos ve Fetherson (1993) Kore borsasında, Bos, Fetherson, Martikainen ve Perttunen (1995) Finlandiya borsasında, Kok (1994) ve Brooks, Faff ve Anff (1997) Malezya borsasında ve Wells (1994) ise İsviçre borsasında betanın zamana göre değiştiğini ortaya koymuşlardır.

Betanın zamana göre değişimi, ülkelerin finansal piyasalarının yalnızca küresel risklerden değil, aynı zamanda ülke-spesifik risklerden de etkilenmesi ile ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle yatırımcılar uluslararası finansal piyasalarda küresel ve ülkeye özgü risklerle birlikte fiyatlamaktadır. Bu duruma ilişkin ilk bulguyu Ferson ve Harvey (1993) sağlamıştır. Ferson ve Harvey (1993) NYSE'de işlem gören 12 pay senedinin getirisini bir dizi ekonomik risk faktörü tanımlayarak analiz etmiştir. Analizde zamana göre değişen beta yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada seçilen pay senetlerinin 1959-1986 yılları arasındaki aylık getirileri kullanılmıştır. Analiz sonuçları her bir pay senedinin getirisinin 1 aylık hazine bonusu getirisi, 10 yıl ve 3 yıl vadeli ABD devlet tahvili getirilerinin farkı, kişi başına reel tüketim harcamasının büyüme oranı ve beklenmeyen enflasyon oranı değişkenlerindeki değişimlere farklı tepki verdiğini göstermektedir. Yazarlar 1991 yılındaki çalışmalarını genişleterek, 18 adet ülkenin 1970-1989 yılları arasındaki aylık borsa endeks getirilerini kullanarak ekonomik risk faktörlerinin etkisini Çok Faktörlü Varlık Fiyatlama Modeli ile sınamıştır. Ferson ve Harvey'in (1996) bulguları seçilen ülkelerin borsa endeks getirilerinin Eurodolar ve ABD hazine bonosunun getiri farkı, küresel enflasyon, döviz kuru, reel faiz oranları ve sanayi üretim

endeksi değişkenlerinden etkilendiğini ve en fazla döviz kurunun oynaklığından etkilendiğini göstermektedir.

Ferson ve Harvey (1996)'nin ülkelerin pay senedi piyasasının getirilerinin küresel ve ülke-spesifik risk faktörlerinden etkilendiğini ortaya koyması, literatürün ülke riskinin belirleyeni üzerine gelişmesini sağlamıştır. Çalışmalarda ülke riskini etkileyen risk faktörleri yalnızca ekonomik değil finansal ve politik risk faktörleri olarak da sınıflandırılmıştır. İlgili literatür ülke riskinin hem küresel risk faktörlerinden hem de ülkelerin ekonomik, finansal ve politik koşullarına da bağlı olduğunu göstermektedir. Fakat çalışmada yalnızca ekonomik faktörler dikkate alındığından, bu faktörlerin ülke riski üzerindeki etkisini dikkate alan çalışmalar sunulacaktır.

Ülke betasını etkileyen ekonomik faktörler, yatırım yapılacak ülkedeki makroekonomik koşullara bağlı olarak ortaya çıkan risk kaynaklarıdır. Buradaki risk çıktı, fiyat, faiz oranı, döviz kuru ve ticaret haddi gibi ülke özelindeki değişkenlerden kaynaklanmaktadır (Bouchet, Clark ve Gros Lambert, 2003). Ekonomik faktörlerin ülke betası üzerindeki etkisini inceleyen literatürde, Erb vd. (1996) uluslararası CAPM modelini kullanarak, ekonomik değişkenler ile ülke betası arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Ülke betası, ülke özelindeki ekonomik değişkenlerin hareketine duyarlıdır. Gangemi, Brooks ve Faff (2000) Avusturalya'nın ülke riskinin belirleyeni, zamana göre değişen ülke betası modeli ile 1983-2000 yılları için incelemiştir. Modelde ekonomik faktörler olarak, Avusturalya hükümetinin net dış borçlanması, bankalar tarafından işlem gören 90 günlük bono faiz oranı, 10 yıl vadeli hazine tahvilinin faiz oranı, üretici fiyat endeksi, Avusturalya'daki yün fiyatları, döviz kuru, perakende ürünlerin satış hacmi, dış ticaret dengesi ve para arzı değişkenleri kullanılmıştır. Model sonuçları, Avusturalya'nın ülke betasının yalnızca döviz kurunun değişiminden etkilendiğini göstermektedir.

Wdowinski (2004), Polonya'nın sermaye piyasasının betasının belirleyeni üzerinde ekonomik faktörlerin etkisini aylık verilerle 1996-2002 yılları için analiz etmiştir. Çalışmada gelir, dış ticaret dengesi, bütçe açığı, faiz oranı ve Zloti'nin ABD doları karşısındaki değeri ekonomik faktörler olarak kullanılmıştır. Ülke betası modelinin kullanıldığı analiz sonuçları, Polonya'nın sermaye piyasası betasının, reel faktörlere nazaran, parasal faktörlerden daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Sermaye piyasası riski, parasal faktörlerden olan döviz kuru ve faiz oranı değişkenlerindeki hareketlere karşı daha duyarlıdır. Marshall, Maulana ve Tang (2009), gelişmekte olan ekonomilerin ülke riskinin belirleyeni ortaya koymak için, zamana göre değişen ülke betası modelini Ocak 1995- Aralık 2008 dönemi için tahmin etmiştir. Dinamik Koşullu Korelasyon (Dynamic Conditional Correlation, DCC) modeli ile gerçekleştirilen analiz sonuçları, gelişmekte olan ülkelerin betalarının ulusal faiz oranları, ABD faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi ile birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

Verma ve Soydemir (2006) zamana göre değişen ülke betası modeli ile Latin Amerika ekonomilerinin ülke riski üzerinde yerel ve küresel risk faktörlerinin etkilerini incelemiştir. Analiz Ocak 1989- Ocak 2005 dönemini kapsamaktadır. Model sonuçları Meksika, Brezilya, Arjantin ve Şili'nin ülke risklerinin yerel ve küresel risk faktörlerinden etkilendiğini göstermektedir. Küresel risk faktörlerinden G7 ülkelerinin faiz ve enflasyon oranı, Latin Amerika ülkelerinin ülke riski üzerinde güçlü negatif ilişkiye sahiptir. Bu negatif ilişki, en yüksek Meksika'nın ülke riski için hesaplanmıştır. Yerel risk faktörleri arasında ise, para arzı ve döviz kuru değişkenleri ülke riskini etkilemektedir. Döviz kuru değişkeninin ülke riski üzerindeki etkisi Meksika ve Brezilya için anlamlı iken; Arjantin ve Şili için anlamsız tahmin edilmiştir. Verma ve Verma (2016), Verma ve Soydemir'in (2006) Latin Amerika ülkeleri için ulaştıkları bulgulara, Asya ülkeleri için aynı küresel ve yerel risk faktörlerini kullanarak ulaşmıştır.

Glova (2014) Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinin ülke riskinin yerel ve küresel risk faktörlerine olan duyarlılığını Ocak 2006- Nisan 2013 dönemi için araştırmıştır. Zamana göre değişen beta modelinin kullanıldığı analiz sonuçları, Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinin ülke risklerinin yerelden ziyade küresel risk faktörleri olan Euronext² küresel borsa endeksinin aylık getiri oranı, aylık ortalama Brent petrol varil fiyatı, 12 ay vadeli Euro getiri eğrilerinin ortalama aylık değeri, Avrupa Bölgesi faiz oranı, Avrupa Bölgesi'nin tüketici fiyat endeksi ve aylık ortalama Dolar/Euro döviz kuru değişkenlerine karşı daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

Simon, Victor ve Tembo (2023) Botsvana'nın ülke riskinin belirleyeni 1994-2018 yılları için analiz etmişlerdir. Vektör Hata Düzeltme Model'inin kullanıldığı analizde, ülke riskinin politik ve ekonomik faktörlerden etkilendiği varsayılmıştır. Model tahmininde politik istikrar ve şiddetin yokluğu endeksi politik faktörleri temsil ederken, cari işlemler dengesinin GSYİH içindeki payı, dış borçların GSYİH içindeki payı, GSYİH deflatörü, kısa dönem faiz oranları ve işsizlik oranı değişkenleri ise ekonomik faktörleri temsil etmektedir. Tahmin sonuçları uzun dönemde cari işlemler dengesi ve GSYİH deflatörünün Botsvana'nın ülke riskini pozitif, geçmiş dönem beta ve kısa vadeli faiz oranlarının ise negatif etkilediğini ortaya koymaktadır. Kısa vadede ise Botsvana'nın ülke riskinin temel belirleyeni ise cari işlemler dengesidir.

İlgili literatür incelendiğinde ülke riskinin ekonomik belirleyenlerine ilişkin çalışmaların geniş ülke örneklemi için de ele alındığı görülmektedir. Ghulam ve Derber (2018) çalışmalarında 70 ülkenin ülke riskinin belirleyenlerini panel logit modeli ile 1970-2010 yılları için analiz etmiştir. Model sonuçlarına göre mal ve hizmet ihracatının büyüme oranının, enflasyon oranının ve kişi başına düşen milli gelirin ülke riski üzerindeki etkisi anlamlıdır. Ülkelerin mal ve hizmet ihracatının büyüme oranı ve kişi başına düşen milli

² Euronext, 22 Eylül 2000 tarihinde Paris, Brüksel ve Amsterdam borsalarının birleşmesi ile kurulan ve merkezi Paris'te olan Avrupa çapında hizmet veren bir finans kurumudur. Bakınız: <https://www.investopedia.com/terms/e/euronext.asp>

gelir arttıkça ülke riski azalmaktadır. Bununla birlikte enflasyon oranındaki artış ise ülke riskini artırmaktadır. Proença, Neves, Dias ve Martins (2021) Küresel Finans Krizi'nin öncesinde ve sonrasında Avrupa Bölgesi'nde yer alan 32 ekonominin ülke riskinin belirleyicilerini araştırmıştır. Panel probit modelinin kullanıldığı analizde, 2001-2008 yılları kriz öncesi dönemini ve 2009-2016 yılları ise kriz sonrası dönemini temsil etmektedir. Model bulguları Küresel Finans Krizi'nden sonraki süreçte gelişmiş Avrupa ülkelerinin enflasyon oranlarının ülke riski üzerindeki pozitif etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Buna karşın kriz sonrası süreçte gelişmekte olan Avrupa ülkelerinin ülke riski ise işsizlik oranlarının negatif etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir.

ÜLKE RİSKİNİN ÖLÇÜLMESİ

Ulusal ve uluslararası yatırımlarda ülke riskinin ölçümü ile ilgili farklı teknikler bulunmaktadır (Brooks, Faff ve McKenzie, 2002). Bu tekniklerden biri ülkelerin betalarını hesaplamaktır. Ülke betasının düzeyi ülke riskinin düzeyine ilişkin temel bulgular sunmaktadır. Ülke betasının değerine göre, yatırımcılar bir ülkenin riskini küresel finans piyasalarının riski ile karşılaştırma imkanına sahip olmaktadır.

Betanın zamana göre değiştiğini ortaya koyan çalışmaların varlığı, zamana göre değişen betanın tahmini için farklı tekniklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu teknikler, (1) Bollerslev (1990)'in ortaya koyduğu çok değişkenli Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Değişen Varyans (M-GARCH) Modeli, (2) Schwert ve Seguin (1990) tarafından türetilen Heteroskedastik Piyasa Modeli ve (3) Brooks, Faff ve McKenzie (2002)'in Kalman Filtresi yaklaşımıdır. Brooks vd. (2002) çalışmasında 17 gelişmiş ülkenin borsa endekslerinde zamana göre değişen beta tahmini için, yukarıdaki üç metodu kullanmış ve karşılaştırmıştır. Çalışmada Ocak 1970-Mart 1995 tarihleri arasında betanın zamana göre değiştiği tespit edilmiştir. Üç teknik kıyaslandığında ise, bu tekniklerden elde edilen betaların birbirine yakın değerlere sahip olduğu görülmüştür. Böylece yazarlar bu tekniklerin hem ulusal hem de uluslararası beta tahminlerinde kullanılabileceğini ifade etmektedir.

Bollerslev (1990)'in M-GARCH modeli, yalnızca iki ülkenin pay senedi piyasasını dikkate alarak betanın hesaplanmasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle M-GARCH modelini her bir ülke çifti için ayrı ayrı tahmin etmek gerekmektedir. Örneğin, 65 ülkenin kullanıldığı bu çalışmada 4160 (65*64) adet model tahmini yapılmalıdır. Brooks, Faff ve McKenzie (2002)'in Kalman Filtresi yaklaşımında da benzer bir durum söz konusudur. Sonuç olarak M-GARCH ve Kalman Filtresi yaklaşımları küçük örneklerde beta hesaplaması için uygun yaklaşımlardır. Bu nedenle bu bölümde analize konu olan ülkelerin betalarının tahmini için Schwert ve Seguin (1990)'in yaklaşımı kullanılmıştır.

Schwert ve Seguin (1990)'in Heteroskedastik Piyasa Modeli

Heteroskedastik Piyasa Modeli'nde ülke betası, j ülkesinin endeks getirisinin riskinin dünya piyasa endeksinin getiri riskine olan duyarlılığını ölçmektedir. Ülke betası birden küçük (büyük) olan ülkelerin riski, küresel piyasa riskinden daha küçüktür (büyüktür). Bununla birlikte, uluslararası bir yatırımcının bakış açısından ülke betası, dünya pazar portföyünü temsil etmesi için seçilen küresel piyasa endeksinin ilgili ülkenin endeksinin toplam riskine katkısını ölçmektedir (Brooks vd., 2002). Heteroskedastik Piyasa Modeli'nde ülke betası, ülkelerin finansal piyasalarının dünya piyasaları ile tam bütünleşik olduğu, uluslararası yatırımların önünde hiçbir engelin olmadığı, yatırımcıların uluslararası finansal piyasalarda hiçbir işlem ve bilgi maliyeti ile karşılaşmadığı ve yatırımcıların uluslararası yatırımlarından bekledikleri getirinin yalnızca küresel risk faktörlerine bağlı olduğu varsayımı altında hesaplanmaktadır (Solnik, 1972).

Sharpe'ın (1965) klasik piyasa modelinde beta zamana göre değişmemektedir ve bu modelin uluslararası versiyonu şu şekilde ifade edilmektedir:

$$R_{j,t} = \alpha_j + \beta_j R_{w,t} + \varepsilon_{j,t}, \quad t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de $R_{j,t}$ t zamanındaki j ülkesinin borsa endeks getirisini, $R_{w,t}$ dünya piyasasının endeks getirisini ve $\varepsilon_{j,t}$ ise hata terimini temsil etmektedir. Eşitlikteki tüm getiriler, yatırımcıların döviz kuru riskinden korunması için, ABD doları cinsinden ifade edilmektedir (Brooks vd., 2002). Eşitlik (1)'den görüleceği üzere, ortalama (α_j) ve eğim (β_j) parametreleri zamana göre sabittir. Eşitliğin eğimi j ülkesinin ülke betasını temsil etmektedir.

Schwert ve Seguin (1990)'den önceki çalışmalarda analize konu olan her bir dönem için beta hesaplaması yapılmış ve hesaplanan betaların zamana göre sabit olmadığı tespit edilmiştir. Bu yöntem uzun zaman periyotlarında uygulanabilir bir yöntem olmadığından, Schwert ve Seguin (1990) zamana göre değişen ülke betasının tahmini için Heteroskedastik Piyasa Modeli'ni geliştirmiştir. Bu modele göre, finansal yatırımlarda bir ülkenin riski dünya piyasalarının oynaklığından (riskinden) bağımsız değildir. Bu nedenle zamana göre değişen ülke betası hesaplanacaksa, küresel oynaklığın dikkate alınması gerekmektedir. Schwert ve Seguin (1990) j ülkesine ait portföyün betasının (j ülkesinin borsa endeksinin betasının), dünya piyasasının toplam varyansı (riski) ile değiştiğini ifade etmektedir. Bu durum Eşitlik (1)'deki piyasa modeline ($R_{w,t}/h_{w,t}$) terimi eklenerek kontrol edilmektedir. Böylece Heteroskedastik Piyasa Modeli:

$$R_{j,t} = a_0 + b_1 R_{w,t} + b_2 r_{w,t} + \varepsilon_{j,t} \quad (2)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Eşitlik (2)'de $r_{w,t} = R_{w,t}/h_{w,t}$ ' ye eşittir. Burada $h_{w,t}$ ise dünya pazar portföyünün koşullu varyansdır. Schwert ve Seguin (1990) Eşitlik (2)'de ifade edilen Heteroskedastik Piyasa Modeli'ni tahmin etmiş ve bir ülkenin borsa endeks getirisinin zamana koşullu betasını şöyle hesaplamıştır (Brooks vd., 2002):

$$\beta_{j,t}^{SS} = b_1 + b_2/h_{w,t} \quad (3)$$

Eşitlik (3)'deki b_1 ve b_2 model tahmininden elde edilen katsayılardır. Heteroskedastik Piyasa Modeli'nde, dünya pazar portföyünün koşullu varyansı ($h_{w,t}$) tek değişkenli GARCH modelleri ile hesaplanabilmektedir. Finansal varlıkların yüksek frekanslı (günlük, haftalık, aylık) getirilerinde büyük değişimler büyük, küçük değişimler ise küçük değişimleri izlemektedir. Bu durum oynaklık kümelenmesi (volatility cluster) olarak adlandırılmaktadır (Mandelbrot, 1963). Oynaklık kümelenmesinin varlığı, bir finansal varlığın getirisinde $t-1$ döneminde yaşanan bir şokun t dönemindeki getiriye etkilediğini göstermektedir. Mandelbrot (1963)'ün bulgusundan hareketle, Bollerslev (1986) GARCH modelini türeterek, getirilerde geçmiş dönemde yaşanan şokların cari dönemdeki getiri oynaklığını ne kadar etkilediğini ölçebilmiştir.

Bollerslev (1986)'in GARCH modeli, bir finansal varlığın oynaklığının piyasadaki pozitif ve negatif şoklara karşı tepkisinin simetrik olduğunu varsaymaktadır. Oysaki Black (1976) getiri oynaklığının, getirileri etkileyen kötü haberlerin (bad news), iyi haberlere (good news) göre, oynaklığı daha fazla artırdığını ifade etmektedir. Bu durum kaldıraç ya da asimetri etkisi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Nelson (1991) getiri oynaklığında asimetri etkisini dikkate alan EGARCH (Üstel GARCH) modelini geliştirmiştir. Bu modelde, bir finansal varlığın oynaklığı piyasadaki pozitif ve negatif şoklara karşı farklı tepki vermektedir. Bu nedenle Eşitlik (3)'deki dünya pazar portföyünün koşullu varyansı ($h_{w,t}$) EGARCH Modeli kullanılarak hesaplanmıştır.

Ülke Riskinin Makroekonomik Değişkenler ile Modellenmesi

Bu bölümde ekonomik risk faktörlerinin 65 ülkenin 2004-2023 yılları arasındaki ülke riski üzerindeki etkisini sınamak için oluşturulan ampirik modeller sunulmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin risklerini belirleyen faktörleri ortaya koymak için ayrı ayrı ampirik modeller oluşturulmaktadır. Harvey (1991) ülke riskini, bir ülkenin pay senedi piyasasının getirisinin dünya getirisine duyarlılığı olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle analizde ülke riskini temsil etmesi için Heteroskedastik Piyasa Modeli yardımıyla hesaplanan beta değerleri kullanılmıştır. Ekonomik risk faktörleri olarak ise ülkelerin ticari açıklık, finansal açıklık, sanayi üretim endeksi, döviz kuru ve enflasyon değişkenleri kullanılmıştır.

Ekonomik risk faktörlerinin elde edilmesinde *Dünya Bankası*, *IMF'in Coordinated Portfolio Investments Survey (CPIS)* ve *Direction of Trade Statistics (DOTS)* veri tabanlarından yararlanılmıştır.

Ekonomik risk faktörlerinin ülke riski üzerindeki etkisi Model (1) yardımıyla ifade edilmektedir. Model (1) hem 65 ülkeden oluşan tüm örneklem, hem de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

$$\ln Beta_{j,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TA_{j,t} + \alpha_2 \ln FA_{j,t} + \alpha_3 \ln SÜE_{j,t} + \alpha_4 \ln REDK_{j,t} + \alpha_5 \ln ENF_{j,t} + \alpha_j + \alpha_t + \varepsilon_{j,t} \quad (\text{Model 1})$$

Model (1)'de $Beta_{j,t}$, t yılında j ülkesinin beta değeridir. $Beta_{j,t}$ değişkeni analize konu olan ülkelerin günlük borsa endeks getirileri olarak hesaplanmış ve Model (1)'in tahmininde ise yıllık ortalaması kullanılmıştır. Beta j ülkesinin pay senedi piyasasının riskinin dünya piyasalarına olan duyarlılığını göstermektedir. Harvey (1991) betayı ülke riski olarak tanımlamaktadır. Çalışmada da beta Harvey (1991) takip edilerek ülke riski olarak ele alınmaktadır.

Model (1)'de yer alan $TA_{j,t}$ değişkeni t yılında j ülkesinin reel ticaret payı ile temsil edilen ticari açıklık değişkenidir. Ülkelerin ticaret açıklığını temsil etmesi için, Alcalá ve Ciccone (2004) takip edilerek reel ticaret payı değişkeni hesaplanmıştır. Reel ticaret payı, ülkelerin ticaret hacminin reel GSYİH'ye oranı olarak hesaplanmıştır. Yazında ticari açıklık ile pay senedi getirilerinin arasındaki ilişki net bir şekilde açıklanamamaktadır. Talep açısından bakıldığında, toplam talebin içinde ithalatın payının yüksek olduğu bir ekonomide, toplam talepteki artış yabancı ülke mallarına olan talep artışına neden olacaktır. Talepteki artış yabancı ülkenin çıktısında ve gelirinde artışı destekleyecektir. Böylece pay senedi piyasası da gelişecek ve ülkeler arasındaki pay senedi getirilerinin birlikte hareketi artacaktır (Curran ve Velic, 2020). Arz açısından bakıldığında ise endüstriler arası ticarete yönelen (Pentecôte, Poutineau ve Rondeau, 2015) veya belli bir üründe uzmanlaşmaya yönelen ülkelerin ticari açıklığı düşük olabilecek ve pay senedi piyasaları arasındaki korelasyon düşük olacaktır (Tavares, 2009). Eğer ülkelerde endüstriler arası ticaret yüksekse, bu durumda bu ülkeler yerli ve yabancı mallarda uzmanlaşacak, böylece ülkeler arasındaki üretim yapıları ve faktör donanımları benzer olacaktır. Böylece ülkeler arasındaki birlikte ilişki artacaktır (Curran ve Velic, 2020).

Model (1)'de $FA_{j,t}$ değişkeni t yılında j ülkesinin finansal açıklığını temsil etmektedir. Finansal açıklık Lane ve Milesi-Ferretti (2017) takip edilerek, ülkelerin yabancı varlık ve yükümlülüklerinin toplamının GSYİH'ye oranı şeklinde hesaplanmıştır. Finansal açıklık, ülke sermayesinin sınırlar arasındaki hareketinin derecesine bağlıdır (Le, 2000). Eğer belirli bir ülkenin pay senetleri yabancı yatırımcıların

portföylerinde önemli bir yer tutuyorsa, bu durumda ulusal borsadaki dalgalanmalar dünyanın geri kalanında servet etkisi yaratacaktır (Curran ve Velic, 2020). Yabancı ülkelerin artan serveti, ülkeler arasındaki iş çevrimlerinin benzer ve finansal entegrasyonun yüksek olmasına neden olabilecektir. Bu nedenle $FA_{j,t}$ değişkeninin beta üzerindeki etkisinin pozitif hesaplanması beklenmektedir.

Model (1)'de $SÜE_{j,t}$ değişkeni j ülkesinin t yılındaki sanayi üretim endeksini temsil etmektedir. Sanayi üretim endeksi bir ülkenin reel ekonomik faaliyetlerinin düzeyini gösteren temel bir göstergedir. Endeksin artması reel ekonomik faaliyetlerdeki ve firmaların gelirlerindeki artışı ve dolayısıyla paylarının değer kazanacağını göstermektedir (Özçam, 1997). Bu durumda yatırımcılar ülke riskini daha düşük hesaplayacaktır. Bu nedenle $SÜE_{j,t}$ değişkeninin betayı negatif yönde etkilemesi beklenmektedir.

Model (1)'deki $REDK_{j,t}$ değişkeni j ülkesinin t yılındaki reel efektif döviz kurunu göstermektedir. Reel efektif döviz kurundaki değişimler, bir firmanın ihracat ve ithalatını, karlılığını ve pay senedi fiyatını etkilemektedir (Wong, 2022). Ayrıca, reel döviz kurundaki değişimler finansal işlemlerde kur riskine neden olmaktadır (Alex, 1982). Peter (2002), 78 gelişmekte olan ülkenin riskini incelediği çalışmasında, reel kurdaki aşırı değerlenmenin analize konu olan ülkelerde kur riskini tetiklediğini ve borç krizinin olasılığını artırdığını ortaya koymuştur. Chakrabarti ve Zeaiter (2014) ise reel kurdaki artışın, 190 ülkenin riskini artırdığı bulgusuna ulaşmıştır. Bu nedenle $REDK_{j,t}$ değişkeninin beta üzerindeki etkisinin pozitif tahmin edilmesi beklenmektedir.

Son olarak Model (1)'de $ENF_{j,t}$ değişkeni j ülkesinin t yılındaki enflasyon oranını temsil etmektedir. Fama (1981)'in ifade ettiği gibi, eğer fiyatlar genel düzeyindeki artış reel ekonomik faaliyetlerde bir canlanmaya neden oluyorsa, bu durumda Model (1)'de $ENF_{j,t}$ değişkeninin katsayısı negatif hesaplanacaktır. Aksine fiyatlar genel düzeyindeki artış, ulusal para biriminin enflasyon karşısında değer kaybetmesine ve yatırımcıların yerel para birimi cinsinden yatırım yapmalarını zorlaştırıyorsa, bu durumda $ENF_{j,t}$ değişkeninin katsayısı pozitif hesaplanacaktır. Model (1)'de enflasyon oranı tüketici fiyatları ile hesaplanan orandır.

Model (1) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı tahmin edilmiştir. Bu bağlamda Model (1a) 35 gelişmiş ekonominin 2004-2023 yılları arasındaki ülke betasının makroekonomik belirleyicilerini sınamaktadır.

$$\ln Beta_{GÜ,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TA_{GÜ,t} + \alpha_2 \ln FA_{GÜ,t} + \alpha_3 \ln SÜE_{GÜ,t} + \alpha_4 \ln REDK_{GÜ,t} + \alpha_5 \ln ENF_{GÜ,t} + \alpha_j + \alpha_t + \varepsilon_{j,t} \quad (\text{Model 1a})$$

Model (1b)'de ise 30 gelişmekte olan ekonominin 2004-2023 yılları arasındaki ülke betası ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi sınamaktadır.

$$\ln Beta_{GO\ddot{u},t} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TA_{GO\ddot{u},t} + \alpha_2 \ln FA_{GO\ddot{u},t} + \alpha_3 \ln S\ddot{U}E_{GO\ddot{u},t} + \alpha_4 \ln REDK_{GO\ddot{u},t} + \alpha_5 \ln ENF_{GO\ddot{u},t} + \alpha_j + \alpha_t + \varepsilon_{j,t} \quad (\text{Model 1b})$$

Analizde gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sınıflandırması Dünya Bankası'nın "New World Bank Country Classifications by Income Level: 2022-2023" isimli raporundaki ülke sınıflandırmasına göre yapılmıştır.

AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak Heteroskedastik Piyasa Modeli yardımıyla hesaplanan beta değerleri gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler için sunulacak ve değerlendirilecektir. Ardından seçilen makroekonomik değişkenlerin ülke betası üzerindeki etkisini sınavan model tahmini sonuçları sunulacaktır.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomilerin Ülke Betalarının Görünümü

Analize konu olan 65 ekonominin³ ülke betası Eşitlik (3)'e göre hesaplanmıştır. Burada $h_{w,t}$ 'nin hesaplanması için, MSCI dünya endeksinin 1 Ocak 2004- 29 Aralık 2023 tarihlerindeki günlük getirisi kullanılarak EGARCH (Üstel GARCH) modeli tahmin edilmiştir. EGARCH modelinden MSCI endeksine ilişkin koşullu varyans serisi elde edilmiştir. Bununla birlikte, b_1 ve b_2 değişkenleri ise Eşitlik (2)'deki Heteroskedastik Piyasa Modeli'nden elde edilmektedir. Beta hesaplamalarında kullanılan 65 ülkenin borsa endeks getirileri, ABD doları cinsinden kullanılmıştır. MSCI dünya ve ülkelerin borsa endeks değerleri *investing.com* sitesinden elde edilmiştir. Ülkelerin döviz kuru verileri ise *OECD* ve *Dünya Bankası* veri tabanından derlenmiştir. Tablo 1'de yer alan Heteroskedastik Piyasa Modeli Schwert ve Seguin (1990) takip edilerek En Küçük Kareler (EKK) tahmincisi ile tahmin edilmiştir.

Tablo 1'de model tahmininden elde edilen b_1 ve b_2 katsayıları kullanılarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin betaları Eşitlik (3)'teki $\beta_{j,t}^{SS} = b_1 + b_2/h_{w,t}$ formülü yardımıyla hesaplanmıştır. Hesaplanan beta değerleri, sırasıyla Tablo 2 ve 3'te sunulmaktadır. Ülke betası birin altında olan ülkelerin riski küresel risklere karşı daha az duyarlıdır. Böylece bu ülkeler küresel piyasadan daha düşük bir sistematik riske sahiptir. Bu durum yatırımcıların bu ülkelerde daha düşük sistematik riske maruz kaldıklarını göstermektedir. Aksine ülke betasının birin üzerinde olması ise, ülke riskinin küresel risklere karşı

³ Analizde kullanılan ülkeler ve bu ülkelerin borsa endeksleri EK 1'de sunulmaktadır.

duyarlılığının yüksek olduğunu ve 1'den daha büyük ülke betasına sahip olan ülkelerde yatırımcıların daha yüksek sistematik riske maruz kaldıklarını göstermektedir. Bu nedenle Tablo 2 ve 3'te ülkelerin küresel piyasalara göre risk durumları da yer almaktadır.

Tablo 2'de gelişmiş ekonomiler için hesaplanan beta değerleri sunulmaktadır. Tablo 2'deki 2004-2023 yılları arasındaki ortalama beta değerleri incelendiğinde, gelişmiş ülkelere Birleşik Krallık, Bulgaristan, Malta, ABD, Japonya, Singapur, Avustralya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Kanada, İsviçre, Slovak Cumhuriyeti, Yeni Zelanda, Polonya, Hırvatistan, Norveç, Danimarka, Hong Kong ve İsveç düşük betaya sahip olan ülkelerdir. Bu ülkelerin pay senedi piyasasının riski küresel risklere karşı diğer gelişmiş ekonomilere göre daha düşüktür. Aksine Tablo 2'de Yunanistan, Almanya, Avusturya, Belçika, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Kıbrıs, Portekiz ve Slovenya ise yüksek betaya sahip olan ülkelerdir. Bu ülkelerin pay senedi piyasası riski ise küresel risklere karşı oldukça duyarlıdır.

Tablo 1: Heteroskedastik Piyasa Modeli'nin tahmin sonuçları

Gelişmiş Ülkeler	$R_{w,t}$	$r_{w,t}$	Sabit	Gelişmekte Olan Ülkeler	$R_{w,t}$	$r_{w,t}$	Sabit
Amerika Birleşik Devletleri	1.084* (0.268)	-3.617* (1.255)	0.041* (0.094)	Arjantin	0.531* (0.081)	-1.301* (0.336)	0.093* (0.110)
Almanya	1.762* (0.201)	-0.902* (0.125)	0.355* (0.300)	Birleşik Arap Emirlikleri	0.588* (0.202)	0.385** (0.551)	-0.205* (0.217)
Avustralya	0.851* (0.090)	-1.801* (1.003)	-0.013* (0.109)	Brezilya	0.459* (0.100)	-1.500* (1.003)	0.018* (0.171)
Avusturya	2.631* (0.532)	-2.741* (6.362)	-1.502* (0.684)	Çin	0.264* (0.078)	-0.488* (2.158)	0.042* (0.164)
Belçika	2.302* (0.331)	-9.805* (2.961)	-0.488* (0.901)	Endonezya	0.078* (0.356)	-0.185* (0.302)	0.038* (0.152)
Birleşik Krallık	1.203* (0.177)	-3.018* (0.291)	-0.219* (0.273)	Fas	-0.062* (0.071)	0.813* (0.429)	0.106* (0.080)
Bulgaristan	1.598* (0.352)	-4.012* (3.268)	-0.785* (0.423)	Filipinler	0.037* (0.005)	-0.077* (0.055)	0.008* (0.007)
Çek Cumhuriyeti	0.103* (0.010)	-0.2201* (0.086)	-0.032* (0.020)	Güney Afrika	0.117* (0.101)	-0.179* (0.195)	0.077* (0.048)
Danimarka	0.375* (0.018)	-1.569* (0.211)	0.015* (0.056)	Hindistan	0.048* (0.006)	-0.158* (0.056)	0.010* (0.188)
Estonya	2.750* (0.442)	-1.526* (0.407)	-0.124* (0.650)	Kazakistan	0.016* (0.004)	0.058* (0.081)	-0.009* (0.007)
Finlandiya	2.182* (0.301)	-1.908* (0.230)	-0.305* (0.501)	Kore	0.002* (0.014)	-0.009* (0.004)	0.172* (0.208)
Fransa	1.682* (0.168)	-0.796* (0.547)	-0.129* (0.298)	Kosta Rika	0.068* (0.188)	0.296* (0.166)	0.021* (0.201)

Hırvatistan	0.432*	-0.980*	-0.136*	Lübnan	0.177*	0.004*	-0.371*
	(0.080)	(0.682)	(0.097)		(0.119)	(0.003)	(0.210)
Hollanda	1.974*	-9.961*	-0.305*	Malezya	0.670*	-0.098*	-0.197*
	(0.170)	(2.068)	(0.317)		(0.198)	(0.810)	(0.166)
Hong Kong	0.168*	-0.452*	-0.065*	Meksika	0.058*	0.123*	0.031*
	(0.062)	(0.520)	(0.055)		(0.011)	(0.210)	(0.014)
İrlanda	2.608*	-1.205*	-0.798*	Mısır	-0.401*	0.682*	-0.119*
	(0.408)	(0.982)	(0.512)		(0.502)	(0.753)	(0.568)
İspanya	1.205*	-0.402*	-0.688*	Marityus	0.025*	0.061*	0.269*
	(0.324)	(0.422)	(0.350)		(0.009)	(0.112)	(0.017)
İsveç	0.218*	-0.926*	0.048*	Moğolistan	-0.032*	0.017*	0.233*
	(0.017)	(0.144)	(0.031)		(0.001)	(0.005)	(0.002)
İsviçre	0.908*	-4.256*	0.107*	Nijerya	0.010*	-0.042*	-0.004*
	(0.152)	(0.894)	(0.188)		(0.003)	(0.038)	(0.003)
İtalya	1.680*	-4.012*	-0.901*	Pakistan	0.031*	-0.132*	0.009*
	(0.170)	(0.258)	(0.418)		(0.005)	(0.101)	(0.006)
İzlanda	0.022*	-0.098*	-0.062*	Rusya Federasyonu	0.113*	-0.501*	-0.004*
	(0.005)	(0.019)	(0.106)		(0.015)	(0.124)	(0.019)
Japonya	0.018*	-0.086*	0.028*	Sırbistan	0.029*	-0.056*	0.018*
	(0.005)	(0.020)	(0.006)		(0.017)	(0.231)	(0.147)
Kanada	0.934*	-3.716*	0.014*	Sri Lanka	0.018*	-0.059*	0.007*
	(0.078)	(0.862)	(0.158)		(0.006)	(0.038)	(0.005)
Kıbrıs	2.985*	1.256*	-3.702*	Suudi Arabistan	0.398*	-0.088*	-0.083*
	(0.750)	(0.852)	(1.510)		(0.130)	(0.299)	(0.166)
Letonya	-1.202*	1.411*	0.701*	Şili	0.022*	0.012*	0.019*
	(0.952)	(0.058)	(0.997)		(0.086)	(0.082)	(0.642)
Macaristan	0.009*	-0.015*	-0.068*	Tayland	0.066*	-0.281*	0.004*
	(0.002)	(0.018)	(0.451)		(0.008)	(0.079)	(0.011)
Malta	0.972*	-0.757*	-0.241*	Tunus	0.047*	0.462*	0.511*
	(0.294)	(0.335)	(0.499)		(0.151)	(0.359)	(0.189)
Norveç	0.351*	-0.711*	-0.033*	Türkiye	1.056*	-2.688*	0.067*
	(0.039)	(0.364)	(0.041)		(0.158)	(0.155)	(0.279)
Polonya	0.602*	-1.792*	-0.091*	Ürdün	-0.336*	3.250*	-1.636*
	(0.077)	(0.681)	(0.097)		(0.602)	(0.882)	(0.905)
Portekiz	1.722*	-3.900*	-1.144*	Vietnam	0.131*	-0.159*	-0.048*
	(0.235)	(0.753)	(0.552)		(0.262)	(0.069)	(0.947)
Singapur	0.977*	-2.904*	-0.266*				
	(0.151)	(0.988)	(0.175)				
Slovak Cumhuriyeti	-0.118*	8.895**	-0.183*				
	(0.422)	(0.296)	(0.469)				
Slovenya	2.168*	2.006*	-1.200*				
	(0.601)	(0.987)	(0.709)				
Yeni Zelanda	0.611*	-2.310*	0.093*				

	(0.095)	(0.873)	(0.153)
Yunanistan	1.905*	1.382*	-2.085*
	(0.541)	(0.359)	(0.867)

Not: Parantez içindeki değerler katsayılara ilişkin standart hata değerleridir. *, ** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Gelişmekte olan ekonomilerin beta değerleri ise Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3'te yer alan 2004-2023 yılı arasındaki ortalama beta değerlerine göre, Arjantin, Birleşik Arap Emirlikleri, Brezilya, Güney Afrika, İzlanda, Kore, Lübnan, Meksika, Moğolistan, Marityus, Rusya, Sri Lanka, Şili, Tunus, Türkiye ve Vietnam düşük betaya sahip gelişmekte olan ülkelerdir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelere Çin, Endonezya, Fas, Filipinler, Hindistan, Kazakistan, Kosta Rika, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan, Sırbistan, Suudi Arabistan, Tayland ve Ürdün ülkelerinin yüksek betaya sahip olan ülkeler olduğu görülmektedir.

Tablo 2 ve 3'ün altında, yıllara göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortalama betaları yer almaktadır. Bu değerler incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin Küresel Finans Krizi'nde ortalama betası 1.23 iken, COVID-19 Krizi'nde 1.19 olarak hesaplanmıştır. Ortalama beta değerleri gelişmekte olan ülkeler için ise, Küresel Finans Krizi'nde 1.28 ve COVID-19 Krizi'nde 1.25 olarak hesaplanmıştır. Bu durum Küresel Finans Krizi'nin tüm ülkelerin finans piyasalarında riski artırdığını ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin pay senedi piyasalarının riskinin, COVID-19 Krizi'ne göre, daha fazla arttığını göstermektedir.

Tablo 2: Gelişmiş ülkelerin beta düzeyleri

Gelişmiş Ekonomiler	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Yunanistan	4.36	3.30	3.41	3.62	2.20	2.36	2.56	2.55	2.65	3.38	3.22
Kıbrıs	3.05	2.98	2.99	3.00	2.91	2.92	2.93	2.93	2.94	2.98	2.97
Avusturya	2.24	2.41	2.39	2.36	2.58	2.56	2.53	2.53	2.51	2.40	2.42
Slovenya	2.39	2.26	2.28	2.30	2.13	2.15	2.18	2.18	2.19	2.27	2.25
Estonya	1.03	1.75	1.68	1.54	2.51	2.40	2.27	2.27	2.20	1.70	1.81
İrlanda	0.89	1.64	1.57	1.42	2.43	2.32	2.18	2.18	2.11	1.59	1.70
Belçika	0.92	1.56	1.50	1.37	2.23	2.13	2.01	2.02	1.96	1.52	1.61
Portekiz	1.12	1.38	1.35	1.30	1.64	1.60	1.56	1.56	1.53	1.36	1.40
İtalya	0.97	1.24	1.22	1.16	1.53	1.49	1.44	1.44	1.41	1.22	1.26
Hollanda	0.45	1.13	1.06	0.92	1.84	1.73	1.61	1.61	1.55	1.08	1.18
Finlandiya	0.17	1.06	0.97	0.79	1.98	1.85	1.69	1.69	1.60	1.00	1.13
Fransa	0.57	1.04	1.00	0.90	1.53	1.46	1.37	1.37	1.33	1.01	1.08
İspanya	1.08	1.10	1.10	1.10	1.13	1.13	1.12	1.12	1.12	1.10	1.11
Almanya	0.41	0.96	0.90	0.79	1.52	1.44	1.34	1.34	1.29	0.92	1.00
Birleşik Krallık	0.76	0.96	0.94	0.90	1.02	1.15	1.11	1.11	1.09	0.95	0.98
Bulgaristan	0.57	0.84	0.82	0.76	1.13	1.09	1.04	1.04	1.01	0.83	0.87
Malta	0.81	0.86	0.85	0.84	0.91	0.90	0.89	0.89	0.89	0.85	0.86

ABD	0.50	0.75	0.72	0.67	1.00	0.97	0.92	0.92	0.90	0.73	0.77
Japonya	0.36	0.71	0.68	0.61	1.08	1.03	0.96	0.97	0.93	0.69	0.74
Singapur	0.51	0.70	0.68	0.64	0.91	0.88	0.84	0.84	0.82	0.69	0.72
Avustralya	0.55	0.67	0.66	0.63	0.80	0.79	0.76	0.76	0.75	0.66	0.68
Macaristan	0.57	0.64	0.63	0.62	0.71	0.70	0.69	0.69	0.68	0.63	0.64
Çek Cumhuriyeti	0.54	0.62	0.61	0.60	0.71	0.70	0.68	0.68	0.67	0.62	0.63
Kanada	0.31	0.56	0.54	0.49	0.83	0.79	0.74	0.75	0.72	0.55	0.58
İsviçre	0.24	0.53	0.50	0.44	0.84	0.79	0.74	0.74	0.71	0.51	0.56
Slovak Cumhuriyeti	1.33	0.72	0.77	0.90	0.08	0.17	0.28	0.28	0.34	0.76	0.67
Yeni Zelanda	0.29	0.43	0.42	0.39	0.58	0.56	0.53	0.53	0.52	0.42	0.44
Polonya	0.28	0.40	0.39	0.36	0.52	0.51	0.48	0.48	0.47	0.39	0.41
Hırvatistan	0.21	0.28	0.27	0.26	0.35	0.34	0.33	0.33	0.32	0.28	0.29
Norveç	0.18	0.21	0.21	0.20	0.25	0.25	0.24	0.24	0.24	0.21	0.22
Danimarka	0.08	0.18	0.17	0.15	0.29	0.28	0.26	0.26	0.25	0.18	0.19
Hong Kong	0.13	0.16	0.15	0.15	0.18	0.18	0.17	0.17	0.17	0.15	0.16
İsveç	0.08	0.14	0.14	0.12	0.21	0.20	0.19	0.19	0.18	0.14	0.15
Ortalama	0.85	1.04	1.02	0.98	1.23	1.21	1.17	1.17	1.15	1.02	1.05

Tablo 2: Gelişmiş ülkelerin beta düzeyleri (devam)

Gelişmiş Ekonomiler	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2004-2023	Küresel Piyasaya Göre Risk Durumu
Yunanistan	2.70	2.79	4.22	2.92	2.66	2.43	3.36	2.94	2.83	3.02	Yüksek riskli
Kıbrıs	2.94	2.95	3.04	2.95	2.94	2.92	2.98	2.86	2.76	2.95	Yüksek riskli
Avusturya	2.50	2.49	2.26	2.47	2.51	2.55	2.40	2.35	2.25	2.44	Yüksek riskli
Slovenya	2.19	2.20	2.37	2.22	2.19	2.16	2.27	2.13	2.03	2.22	Yüksek riskli
Estonya	2.17	2.10	1.13	2.02	2.19	2.35	1.71	1.84	1.73	1.92	Yüksek riskli
İrlanda	2.07	2.01	0.99	1.92	2.10	2.27	1.60	1.73	1.63	1.82	Yüksek riskli
Belçika	1.93	1.87	1.01	1.80	1.95	2.09	1.53	1.62	1.52	1.71	Yüksek riskli
Portekiz	1.52	1.50	1.15	1.47	1.53	1.59	1.36	1.34	1.23	1.42	Yüksek riskli
İtalya	1.40	1.37	1.01	1.34	1.41	1.47	1.23	1.21	1.11	1.30	Yüksek riskli
Hollanda	1.51	1.46	0.54	1.38	1.54	1.69	1.09	1.20	1.09	1.28	Yüksek riskli
Finlandiya	1.56	1.49	0.29	1.38	1.59	1.79	1.01	1.18	1.07	1.26	Yüksek riskli
Fransa	1.31	1.27	0.64	1.21	1.33	1.43	1.02	1.06	0.95	1.14	Yüksek riskli
İspanya	1.12	1.12	1.08	1.11	1.12	1.13	1.10	1.01	0.91	1.10	Yüksek riskli
Almanya	1.27	1.22	0.49	1.16	1.28	1.40	0.93	0.99	0.89	1.08	Yüksek riskli
Birleşik Krallık	1.08	1.06	0.79	1.04	1.01	1.13	0.95	0.92	0.90	0.99	Düşük Riskli
Bulgaristan	1.00	0.98	0.61	0.95	1.01	1.07	0.83	0.81	0.71	0.90	Düşük Riskli
Malta	0.88	0.88	0.81	0.87	0.89	0.90	0.85	0.77	0.66	0.85	Düşük Riskli
ABD	0.89	0.87	0.53	0.84	0.90	0.95	0.73	0.71	0.60	0.79	Düşük Riskli
Japonya	0.92	0.89	0.41	0.84	0.93	1.01	0.70	0.70	0.60	0.79	Düşük Riskli
Singapur	0.82	0.80	0.53	0.78	0.82	0.87	0.69	0.65	0.55	0.74	Düşük Riskli

Avusturalya	0.74	0.73	0.56	0.72	0.75	0.78	0.67	0.60	0.50	0.69	Düşük Riskli
Macaristan	0.68	0.67	0.58	0.66	0.68	0.69	0.63	0.56	0.45	0.64	Düşük Riskli
Çek Cumhuriyeti	0.67	0.66	0.55	0.65	0.67	0.69	0.62	0.54	0.44	0.63	Düşük Riskli
Kanada	0.71	0.69	0.34	0.66	0.72	0.77	0.55	0.53	0.42	0.61	Düşük Riskli
İsviçre	0.70	0.67	0.28	0.64	0.71	0.77	0.52	0.51	0.40	0.59	Düşük Riskli
Slovak Cumhuriyeti	0.37	0.42	1.24	0.49	0.35	0.21	0.75	0.46	0.36	0.55	Düşük Riskli
Yeni Zelanda	0.51	0.50	0.31	0.49	0.52	0.55	0.43	0.37	0.26	0.45	Düşük Riskli
Polonya	0.47	0.46	0.30	0.44	0.47	0.50	0.39	0.33	0.22	0.41	Düşük Riskli
Hırvatistan	0.32	0.31	0.22	0.30	0.32	0.33	0.28	0.20	0.18	0.29	Düşük Riskli
Norveç	0.24	0.23	0.18	0.23	0.24	0.24	0.21	0.19	0.14	0.22	Düşük Riskli
Danimarka	0.24	0.23	0.10	0.22	0.25	0.27	0.18	0.16	0.12	0.20	Düşük Riskli
Hong Kong	0.17	0.17	0.13	0.16	0.17	0.18	0.15	0.13	0.12	0.16	Düşük Riskli
İsveç	0.18	0.17	0.09	0.17	0.18	0.19	0.14	0.11	0.09	0.15	Düşük Riskli
Ortalama	1.14	1.13	0.87	1.11	1.15	1.19	1.03	0.99	0.90		

Not: Letonya'nın borsa endeks verilerine ulaşamadığı için tabloda ve bu nedenle hesaplanan ortalama içinde de yer almamaktadır.

Kaynak: Tablodaki hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

Tablo 3: Gelişmekte olan ülkelerin beta düzeyleri

Gelişmiş Ekonomiler	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Hindistan	1.24	2.16	2.07	1.89	3.11	2.97	2.81	2.81	2.72	2.10	2.23
Tayland	1.84	1.74	1.58	1.22	3.56	3.30	2.97	2.98	2.82	1.63	1.88
Çin	1.82	2.15	2.12	2.05	2.50	2.45	2.39	2.39	2.36	2.13	2.18
Sırbistan	1.33	2.03	1.97	1.82	2.77	2.66	2.53	2.53	2.47	1.98	2.09
Suudi Arabistan	1.92	1.97	1.96	1.95	2.01	2.01	2.00	2.00	1.99	1.96	1.97
Filipinler	1.23	1.66	1.62	1.53	2.10	2.04	1.96	1.96	1.92	1.63	1.69
Fas	0.60	1.31	1.77	2.76	3.72	2.99	2.09	2.10	1.65	1.63	0.91
Pakistan	0.76	1.42	1.36	1.22	2.11	2.01	1.89	1.89	1.83	1.38	1.47
Nijerya	1.21	1.45	1.43	1.38	1.71	1.67	1.63	1.63	1.60	1.44	1.47
Malezya	0.64	0.75	0.85	0.95	1.06	1.15	1.25	1.35	1.45	1.67	1.63
Kazakistan	1.76	1.43	1.47	1.53	1.09	1.14	1.20	1.20	1.23	1.46	1.41
Ürdün	3.30	1.71	1.86	2.19	0.06	0.30	0.59	0.59	0.74	1.82	1.59
Kosta Rika	1.29	1.28	1.28	1.28	1.27	1.27	1.27	1.27	1.28	1.28	1.28
Mısır	1.62	1.17	1.21	1.30	1.26	1.19	1.11	1.11	1.07	1.20	1.13
Endonezya	0.82	1.02	1.00	0.96	1.22	1.19	1.15	1.15	1.14	1.00	1.03
İzlanda	0.21	0.79	0.74	0.62	1.40	1.31	1.20	1.20	1.15	0.75	0.84
Vietnam	0.87	0.90	0.90	0.89	0.94	0.93	0.93	0.93	0.92	0.90	0.91
Sri Lanka	0.39	0.73	0.70	0.63	1.09	1.04	0.98	0.98	0.94	0.71	0.76
Türkiye	0.59	0.77	0.75	0.71	0.96	0.93	0.90	0.90	0.88	0.76	0.78
Şili	1.11	0.81	0.84	0.90	0.50	0.54	0.60	0.60	0.63	0.83	0.78
Moğolistan	1.58	0.87	0.94	1.08	0.13	0.24	0.37	0.37	0.43	0.92	0.81
Tunus	1.06	0.76	0.79	0.85	0.45	0.50	0.55	0.55	0.58	0.78	0.74

Güney Afrika	0.53	0.65	0.64	0.61	0.77	0.75	0.73	0.73	0.72	0.64	0.66
Kore	0.20	0.56	0.53	0.45	0.93	0.88	0.81	0.82	0.78	0.54	0.59
Meksika	0.64	0.56	0.57	0.59	0.48	0.49	0.51	0.51	0.51	0.57	0.56
Rusya	0.82	0.39	0.36	0.29	0.72	0.67	0.62	0.62	0.59	0.37	0.41
Birleşik Arap Emirlikleri	0.51	0.49	0.49	0.49	0.46	0.47	0.47	0.47	0.47	0.49	0.49
Brezilya	0.27	0.38	0.37	0.35	0.49	0.48	0.46	0.46	0.45	0.37	0.39
Lübnan	0.59	0.41	0.43	0.46	0.22	0.25	0.28	0.28	0.30	0.42	0.39
Arjantin	0.17	0.28	0.27	0.25	0.40	0.38	0.36	0.36	0.35	0.27	0.29
Marityus	0.29	0.25	0.26	0.26	0.21	0.22	0.22	0.22	0.23	0.25	0.25
Ortalama	1.01	1.06	1.07	1.08	1.28	1.24	1.19	1.19	1.17	1.09	1.08

Tablo 3: Gelişmekte olan ülkelerin beta düzeyleri (devam)

Gelişmiş Ekonomiler	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2004-2023	Küresel Piyasaya Göre Risk Durumu
Hindistan	2.68	2.60	1.37	2.50	2.71	2.91	2.11	2.26	2.36	2.38	Yüksek Riskli
Tayland	2.74	2.59	0.24	2.38	2.80	3.18	1.65	2.18	2.38	2.28	Yüksek Riskli
Çin	2.34	2.31	1.86	2.28	2.36	2.43	2.14	2.14	2.33	2.24	Yüksek Riskli
Sırbistan	2.43	2.37	1.42	2.29	2.46	2.61	2.00	2.11	2.30	2.21	Yüksek Riskli
Suudi Arabistan	1.99	1.99	1.93	1.98	1.99	2.00	1.96	1.88	2.07	1.98	Yüksek Riskli
Filipinler	1.90	1.86	1.29	1.81	1.91	2.01	1.64	1.66	1.86	1.76	Yüksek Riskli
Fas	1.42	1.00	0.53	0.44	1.59	2.66	1.56	1.61	1.80	1.71	Yüksek Riskli
Pakistan	1.80	1.74	0.85	1.66	1.82	1.97	1.39	1.49	1.68	1.59	Yüksek Riskli
Nijerya	1.59	1.57	1.25	1.54	1.60	1.66	1.44	1.42	1.61	1.52	Yüksek Riskli
Malezya	1.58	1.62	1.94	2.05	1.91	2.11	1.76	1.33	1.52	1.43	Yüksek Riskli
Kazakistan	1.25	1.28	1.72	1.31	1.24	1.16	1.45	1.25	1.45	1.35	Yüksek Riskli
Ürdün	0.81	0.95	3.08	1.13	0.75	0.40	1.80	1.22	1.41	1.32	Yüksek Riskli
Kosta Rika	1.28	1.28	1.29	1.28	1.28	1.27	1.28	1.18	1.37	1.28	Yüksek Riskli
Mısır	1.05	1.01	1.56	1.00	1.07	1.16	1.19	1.09	1.28	1.19	Yüksek Riskli
Endonezya	1.13	1.11	0.85	1.09	1.13	1.18	1.01	0.96	1.16	1.07	Yüksek Riskli
İzlanda	1.12	1.07	0.29	1.00	1.14	1.27	0.76	0.84	1.03	0.94	Düşük Riskli
Vietnam	0.92	0.92	0.87	0.91	0.92	0.93	0.90	0.81	1.01	0.91	Düşük Riskli
Sri Lanka	0.93	0.90	0.43	0.86	0.94	1.02	0.71	0.72	0.91	0.82	Düşük Riskli
Türkiye	0.87	0.86	0.61	0.84	0.88	0.92	0.76	0.72	0.91	0.82	Düşük Riskli
Şili	0.64	0.67	1.06	0.70	0.63	0.56	0.82	0.63	0.83	0.73	Düşük Riskli
Moğolistan	0.46	0.53	1.48	0.61	0.44	0.28	0.91	0.59	0.79	0.69	Düşük Riskli
Tunus	0.59	0.62	1.02	0.65	0.58	0.52	0.78	0.59	0.78	0.69	Düşük Riskli
Güney Afrika	0.72	0.71	0.54	0.69	0.72	0.75	0.64	0.58	0.77	0.68	Düşük Riskli
Kore	0.76	0.73	0.25	0.69	0.78	0.86	0.54	0.55	0.74	0.65	Düşük Riskli
Meksika	0.52	0.52	0.63	0.53	0.51	0.50	0.57	0.44	0.64	0.54	Düşük Riskli
Rusya	0.57	0.54	0.11	0.51	0.58	0.65	0.37	0.41	0.61	0.51	Düşük Riskli

Birleşik Arap Emirlikleri	0.47	0.48	0.51	0.48	0.47	0.47	0.49	0.38	0.58	0.48	Düşük Riskli
Brezilya	0.44	0.43	0.28	0.42	0.45	0.47	0.37	0.31	0.50	0.41	Düşük Riskli
Lübnan	0.31	0.32	0.57	0.34	0.30	0.26	0.42	0.26	0.46	0.36	Düşük Riskli
Arjantin	0.35	0.34	0.18	0.32	0.35	0.38	0.28	0.21	0.40	0.31	Düşük Riskli
Marityus	0.23	0.23	0.29	0.24	0.23	0.22	0.25	0.14	0.34	0.24	Düşük Riskli
Ortalama	1.16	1.13	0.98	1.11	1.18	1.25	1.10	1.03	1.22	1.13	

Kaynak: Tablodaki hesaplamalar yazar tarafından yapılmıştır.

Tablo 2 ve 3'te hesaplanan beta değerleri, ülkelerin riskinin teorik olarak ne düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca hesaplanan ülke betası değerleri, her bir ülkedeki yatırımların beklenen getirileri hakkında da bilgi vermektedir. Ülke betası yüksek olan ülkeler, yüksek pay piyasası oynaklığına sahip ve sonuç olarak daha riskli ülkelerdir. Bu nedenle yatırımcıların portföylerinde bu ülkelerin pay senetlerine daha düşük ağırlık vermesi, portföy riskini azaltabilecektir. Ayrıca yatırımcılar ve portföy yöneticileri Tablo 2 ve 3'te sunulan beta değerlerini karşılaştırarak, düşük riskli yüksek getirili portföyler oluşturabilirler. Ek olarak tablolardan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pay senedi piyasalarının riskinin küresel finans piyasalarının riski ile benzer hareket etmediği görülmektedir. Bu durum ülke spesifik risklerin önemli olduğunu göstermektedir. Ülke spesifik riskler, ülkelerin ekonomik, finansal ve politik koşullarından kaynaklanabileceği gibi, ilgili ülke piyasaları hakkında yatırımcının bilgi düzeyindeki farklılıklardan da kaynaklanabilmektedir. Bu amaçla izleyen bölümde Tablo 2 ve 3'te Heteroskedastik Piyasa Modeli yardımıyla hesaplanan beta değerlerinin ekonomik risk faktörlerine olan duyarlılığı sınanacaktır.

Ülke Riskinin Belirleyenlerine İlişkin Tahmin Sonuçları

Bu bölümde Heteroskedastik Piyasa Modeli'nden elde edilen beta değerleri ile ticari açıklık, finansal açıklık, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi sınanan tahmin sonuçları sunulmaktadır. Model tahmininden önce değişkenlere ve modele ilişkin testler yapılmakta ve bu testlerin sonuçları Tablo 4 ve 5'te yer almaktadır.

Tablo 4'te analizde kullanılan değişkenlere ilişkin testler sunulmaktadır. Tabloda yer alan VIF ve $1/VIF$ değerleri analizde kullanılan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olup olmadığını göstermektedir. Gujarati ve Porter (2010)'a göre, VIF değerinin 10'un üzerinde hesaplanması değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının bulunduğunu göstermektedir. Tablodaki VIF değerleri 10'un altında olduğundan, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığı görülmektedir.

Tablo 4'te Pesaran CD testi, değişkenlerde yatay kesit bağımlılığını sınamak için kullanılmıştır. Analizde zaman boyutu birim boyutundan küçük olduğu için ($T < N$) Pesaran CD testi tercih edilmiştir.

Test sonucuna göre, değişkenler düzeyinde yatay kesit bağımlılığının yokluğunu sıyanan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Böylece ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Örneğin analize konu olan ülkelerden birinin betasında yaşanan bir şok diğer ülkelerin betasını da etkilemektedir. Bu durum diğer değişkenler için de geçerlidir.

Tablo 4: Değişkenlere ilişkin testler

Testler	Model 1	Model 1a	Model 1b
<i>Pesaran CD</i>	103.241* (0.000)	104.027* (0.000)	105.412* (0.000)
<i>F Testi</i>	4.93* (0.000)	5.22* (0.000)	4.91* (0.000)
<i>Hausman Testi</i>	29.021* (0.000)	31.413* (0.000)	27.456* (0.000)
<i>Değiştirilmiş Wald Testi</i>	2512.17* (0.000)	3171.52* (0.000)	2970.18* (0.000)
<i>Baltagi-Wu LBI Testi</i>	2.3410	2.1244	2.5582

Not: Panelin zaman boyutu dikkate alınarak gecikme uzunluğu 2 olarak seçilmiştir. Parantez içindeki değerler ilgili test istatistiğine ilişkin olasılık değerleridir. *, %1 istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'te modellerdeki değişen varyans Değiştirilmiş Wald Testi ile ve otokorelasyon ise Baltagi-Wu (1999)'un LBI Testi ile sınanmıştır. Değiştirilmiş Wald testinin değişen varyansın yokluğunu sıyanan sıfır hipotezinin tüm modeller için reddedildiği görülmektedir. Tüm modellerde ve tüm ülkeler için hata terimlerinin varyansı sabit değildir ve kovaryansları sıfırdan farklıdır. Böylece tüm modellerde değişen varyans sorunu bulunmaktadır. Modellerde otokorelasyonun tespiti için kullanılan Baltagi-Wu LBI testi Durbin Watson testine benzer bir testtir. Burada 1235 (65*19) gözlem ve 665 (35*19) için Durbin Watson d testi tablosunda, d istatistiğinin alt sınır değeri 1.9663 ve üst sınır değeri 1.9682; 570 (30*19) gözlem için ise d istatistiğinin alt sınır değeri 1.9509 ve üst sınır değeri 1.9552'dir (Bhargava, Frantini ve Narendranathan, 1982). Eğer elde edilen LBI test değeri 0 ile alt sınırın arasında ise otokorelasyon olduğuna karar verilirken, bu değer üst sınır ile 2 ve üzerinde yer alıyorsa otokorelasyonun olmadığına karar verilmektedir. Tablo 5'teki LBI testi sonuçları ele alındığında, tüm modellerde otokorelasyon sorununun olmadığı görülmektedir.

Sabit Etkiler modelinin ardından gerçekleştirilen test istatistikleri, analizde tahmin edilen tüm modellerde yatay kesit bağımlılığının ve değişen varyansın olduğunu göstermektedir. Driscoll ve Kraay (1998)'in geliştirdiği modelin tahmin yönteminde, panel veri modelinin hata terimlerinde yatay kesit

bağımlılığını, değişen varyansı ve otokorelasyonu dikkate alarak sapmalı standart hatalar yerine, dirençli standart hataların tahminini sağlamaktadır. Bu nedenle modeller Driscoll- Kraay tahmincisi ile tahmin edilmiştir.

Ülke riskinin belirleyenlerine ilişkin tahmin sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır. Tablo 6’nın ilk sütununda 65 ülkenin beta değerleri kullanılarak tahmin edilen model sonuçları yer almaktadır. Tablonun ikinci ve üçüncü sütununda ise, sırasıyla gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomilere ilişkin model sonuçları sunulmaktadır. Tahmin sonuçlarına göre, tüm modellerde ticari açıklık ($\ln TA_{j,t}$) değişkeninin beta ($\ln \beta_{j,t}$) üzerindeki etkisi pozitif ve %1’de anlamlıdır. Ülkelerin ticari açıklıklarındaki artış, tüm örnekleme betayı %0.42 artırmaktadır. Bu etki gelişmekte olan ekonomiler için, gelişmiş ekonomilere göre, daha yüksek hesaplanmıştır. Gelişmekte olan ekonomilerin toplam talebinin içinde ithalatın payının yüksek olduğu için, bu ülkelerin piyasalarının hareketi dünya piyasalarının hareketine daha duyarlıdır. Ülkü ve Baker (2014) Ocak 1997- Haziran 2012 tarihleri için 39 ülkenin ticari açıklıklarının betalarını negatif etkilediğini bulmuştur. Yazarlar seçili makroekonomik değişkenlerin beta üzerindeki etkisini aylık ve çeyreklik olarak hesapladıklarında, ticari açıklığın negatif etkisi sırasıyla %0.12 ve %0.15’tir. Curran ve Velic (2020) ticari açıklığın 69 ülkenin 2013-2017 yılları arasındaki betalarını %0.87 artırdığını göstermektedir. Bu artış gelişmekte olan ülkeler için ise %0.78’dir. Bu durum ticari açıklığın ülke betası üzerindeki etkisinin, kısa zaman aralıkları için daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 6’dan finansal açıklığın ($\ln FA_{j,t}$) beta üzerindeki etkisi incelendiğinde, artan finansal açıklığın betayı artırdığı görülmektedir. Finansal açıklıktaki %1’lik artış tüm örnekleme betayı %0.24 artırırken, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde ise, sırasıyla %0.19 ve %0.23 artırmaktadır. Tüm modellerde $\ln FA_{j,t}$ katsayısı %1’de anlamlıdır. Finansal açıklığın etkisi, gelişmekte olan ekonomilere göre, gelişmiş ekonomilerin betaları üzerinde daha yüksek bir etkiye sahiptir. Bu durum yabancı yatırımcıların portföylerinde gelişmiş ekonomilerin pay senetlerinin daha fazla paya sahip olması ile açıklanabilir. Curran ve Velic (2020) 69 ülkenin finansal açıklığının 5 yıllık betaları üzerindeki etkisinin pozitif ve %0.22 olduğunu hesaplamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin betaları ise finansal açıklıktaki artışla %0.21 artmaktadır. Fakat katsayılar yalnızca %10’da anlamlıdır.

Bir ülkenin ticari ve finansal açıklığının düzeyi, o ülkenin küresel piyasalarla olan entegrasyonu ile ilişkilidir. Mal ve finansal piyasaların entegrasyon düzeyi, yatırımcıların uluslararası finansal yatırımlarından beklenen getirileri hesaplamaları için önemlidir. Beklenen getiriler, yerel ve küresel risk kaynaklarının bir kombinasyonu tarafından belirlenmektedir (Károlyi ve Stulz, 2003). Bu durumda bir ülkenin mal ve finans piyasaları ne kadar açık olursa, yerel yatırımcılar uluslararası portföy çeşitlendirmesi

yoluyla yerel risklere karşı o kadar koruma sağlayabileceklerdir. Mevcut literatürde bu değişkenler göz ardı edilmektedir. Fakat Tablo 6'daki model tahminleri ticari ve finansal açıklığın, ülke-spesifik ekonomik risk kaynakları olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Analizde sanayi üretim endeksinin ($dlnSÜE_{j,t}$) beta üzerindeki etkisi de sınanmıştır. Tahmin sonuçları tüm modellerde artan sanayi üretiminin ülkelerin betalarını azalttığını göstermektedir. Tüm örnekleme $dlnSÜE_{j,t}$ 'deki artış betayı %0.51 azaltırken, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde, sırasıyla %0.58 ve %0.50 azaltmaktadır. Yüksek sanayi üretimine sahip olan ülkeler aynı zamanda yüksek gelirli ülkelerdir. Dolayısıyla bu ülkelerin dış borçlanma ihtiyaçları daha düşük olduğundan, dış şoklara karşı daha az duyarlıdır (Boumparis, Milas ve Panagiotidis, 2017). Bu nedenle sanayi üretimindeki artış en fazla gelişmiş ekonomilerin betasını azaltmaktadır. Verma ve Soydemir (2006)'in ampirik bulgularında sanayi üretim endeksinin Latin Amerika ülkelerinin betaları üzerindeki etkisinin farklılaştığını göstermektedir. Sanayi üretim endeksindeki artış Meksika, Brezilya ve Şili'nin betalarını azaltırken, Arjantin'in betasını ise artırmaktadır. Fakat bu etkiler anlamsızdır. Glova (2014) Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinin betasının sanayi üretim endeksindeki artış ile düştüğünü kanıtlamıştır. Fakat bu etki yalnızca Litvanya ve Polonya için anlamlıdır. Görüldüğü üzere sanayi üretim endeksinin ülke betası üzerindeki pozitif etkisi ülke gruplarında geçerli iken, tek bir ülke için bu etki farklılaşabilmektedir.

Tablo 6'da sunulan tahmin sonuçlarından reel efektif döviz kurunun ($dlnREDK_{j,t}$) beta üzerindeki etkisi ele alındığında, $dlnREDK_{j,t}$ 'nin beta üzerindeki etkisinin tüm modellerde pozitif ve %1'de anlamlı olduğu görülmektedir. $dlnREDK_{j,t}$ 'daki artış en fazla gelişmekte olan ekonomilerin betalarını artırmaktadır. Reel efektif döviz kurundaki %1'lik artış gelişmiş ekonomilerin betasını %0.25 artırırken, gelişmekte olan ekonomilerde ise %0.78 artırmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ekonomilerde kur riskinin daha yüksek olmasıyla ve bu riskten dolayı borç krizinin olasılığının, gelişmiş ekonomilere göre daha yüksek olması (Peter, 2002) ile açıklanabilmektedir. Chakrabarti ve Zeaiter (2014) 190 ülkenin 1970- 2010 yılları için ülke riskinin belirleyicilerini analiz etmişler ve reel efektif döviz kurundaki artışın ülke riskini artırdığını ortaya koymuşlardır. Özdemir, Yıldız ve Otluoğlu (2015) Türkiye'nin ülke riskini Ocak 2004- Ağustos 2015 dönemi için inceledikleri çalışmalarında, reel efektif döviz kurundaki artışın Türkiye'nin betasını 4.12 artırdığını bulmuşlardır. Fakat katsayı istatistiki olarak anlamsızdır.

Tablo 6: Ülke riskinin belirleyenleri

$\ln\beta_{j,t}$	(1) <i>Model 1</i> (Tüm Örneklem)	(2) <i>Model 1a</i> (Gelişmiş Ekonomiler)	(3) <i>Model 1b</i> (Gelişmekte Olan Ekonomiler)
$\ln TA_{j,t}$	0.4227* (0.1310)	0.4127* (0.5720)	0.3324* (0.5708)
$\ln FA_{j,t}$	0.2421* (0.2304)	0.1980* (0.5111)	0.2351* (0.4529)
$d\ln SÜE_{j,t}$	-0.5103* (0.2546)	-0.5812* (0.7005)	-0.4981* (0.1247)
$d\ln REDK_{j,t}$	0.8788* (0.1671)	0.2562* (0.8120)	0.7763* (0.6472)
$dENF_{j,t}$	-0.2954* (0.7000)	-0.3106* (0.1203)	0.1897* (0.3122)
<i>Sabit Terim</i>	0.1156* (0.1401)	0.1251* (0.4750)	0.1325* (0.6081)
<i>Zaman Kukla Değişkenleri</i>			
α_{2005}	0.315** (0.079)	0.316** (0.079)	0.314** (0.079)
α_{2006}	0.314** (0.079)	0.368** (0.079)	0.366** (0.079)
α_{2007}	0.233* (0.089)	0.236* (0.089)	0.237* (0.089)
α_{2008}	0.451* (0.011)	0.468* (0.011)	0.411* (0.011)
α_{2009}	0.272* (0.094)	0.284* (0.094)	0.278* (0.094)
α_{2010}	0.302* (0.104)	0.297* (0.104)	0.291* (0.104)
α_{2011}	0.414* (0.089)	0.426* (0.089)	0.422* (0.089)
α_{2012}	0.465* (0.105)	0.481* (0.105)	0.475* (0.105)
α_{2013}	0.366* (0.108)	0.383* (0.108)	0.379* (0.108)
α_{2014}	0.300* (0.116)	0.319* (0.116)	0.314* (0.116)
α_{2015}	0.456* (0.114)	0.474* (0.114)	0.469* (0.114)

α_{2016}	0.552* (0.116)	0.570* (0.116)	0.561* (0.116)
α_{2017}	0.481* (0.118)	0.497* (0.118)	0.492* (0.118)
α_{2018}	0.222* (0.110)	0.237* (0.109)	0.232* (0.109)
α_{2019}	0.267* (0.126)	0.282* (0.125)	0.267* (0.125)
α_{2020}	0.381* (0.064)	0.372* (0.064)	0.390* (0.064)
α_{2021}	0.363* (0.117)	0.382* (0.117)	0.368* (0.117)
α_{2022}	0.343* (0.082)	0.457* (0.082)	0.336* (0.082)
α_{2023}	0.429* (0.046)	0.428* (0.046)	0.429* (0.046)
Gözlem Sayısı	1235	665	570
R²	0.7614	0.7720	0.7854
α_j	Evet	Evet	Evet

Not: Parantez içindeki değerler dirençli standart hata değerleridir. *, ** ve *** işaretleri, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Son olarak Tablo 6’da sunulan modellerde enflasyon oranının ($dENF_{j,t}$) beta üzerindeki etkisi de kontrol edilmiştir. Tahmin sonuçları tüm modellerde $dENF_{j,t}$ değişkeninin beta üzerindeki etkisinin negatif ve %1’de anlamlı olduğunu göstermektedir. Tüm örnekleme enflasyon oranındaki artış betayı %0.29, gelişmiş ülkelerde %0.31 azaltmaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde ise enflasyon oranındaki artış ülke betasında %0.38’lik bir azalışa neden olmaktadır. Bu durum 2004-2023 yılları arasında enflasyon oranındaki artışın gelişmiş ekonomilerde, yatırımcılar tarafından ülkenin ekonomik faaliyetlerinin canlanması (Fama, 1981) olarak algılandığını göstermektedir. Gelişmekte olan ekonomiler için ise enflasyon oranındaki artış ulusal para biriminin değerini düşürdüğünden, yatırımcıların reel getirilerini azaltmaktadır. Tahmin sonuçlarından yatırımcıların enflasyon oranını gelişmiş ülkelerdeki yatırımlarında reel bir faktör olarak değerlendirirken, gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımlarında ise finansal bir faktör olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Ghulem ve Derber (2018) ülke riskinin belirleyicilerini araştırdıkları çalışmada 1970-2010 yılları arasında enflasyon oranının değişimine karşılık 70 ülkenin betalarının 0.06 azaldığını göstermektedir. Marshall, Maulana ve Tang (2009) ise Ocak 1995- Aralık 2008 tarihleri için enflasyon oranının gelişmekte olan ülkelerin betaları üzerindeki etkisini pozitif ve 1.62 olarak hesaplamışlardır.

2008 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 krizi temelde ciddi ekonomik etkilere sahip iki kriz olsalar da her iki krizin ekonomik dinamikleri farklıdır. 2008 krizi finans sektöründe başlayan içsel bir krizdir. Bu dönemdeki finansal şok öncelikle ekonominin talep dinamiklerini etkileyen bir şoktur. Dolayısıyla talep şoku, ABD'nin ekonomik faaliyetlerini ve uluslararası finansal piyasaları etkileyerek küresel bir durgunluğa neden olmuştur. COVID-19 pandemisi ise dışsal bir sağlık krizi olarak başlamış fakat ilk aşamada reel sektörü ve üretim arzını ikinci aşamada ise talebi etkilemiştir (Kahn, 2020). Bu nedenle model tahminlerinde Küresel Finans Krizi ve COVID-19 pandemi süreçlerinin etkisi de dikkate alınmıştır.

Tablo 6'da zaman kukla değişkenleri de sunulmaktadır. Bu değişkenler küresel iş çevrimlerini kontrol etmektedir. 2008 yılı için zaman kukla değişkeni (α_{2008}), Küresel Finans Krizi'nin ülke betaları üzerindeki ortalama etkisini tahmin etmektedir. Katsayı tahminleri tüm modellerde Küresel Finans Krizi'nin ülke betasını artırdığını göstermektedir. Tüm örnekleme Küresel Finans Krizi'nin ülke betası üzerindeki etkisi %56 ($e^{0.451} - 1$) olarak hesaplanmıştır. Küresel Finans Krizi'nde gelişmiş ülkelerin betaları %60 ($e^{0.468} - 1$), gelişmekte olan ülkelerin betaları ise %51 ($e^{0.411} - 1$) artmaktadır. Tahmin bulguları yatırımcıların Küresel Finans Krizi sürecinde, gelişmiş ekonomileri daha riskli algılamışlardır. COVID-19 pandemisi Kasım 2019'da patlak vermesine karşın, ekonomik etkileri 2020 yılında derinleşmiştir. Modellerde pandeminin ülke betası üzerindeki etkisi α_{2020} değişkeni ile kontrol edilmiştir. Pandemi sürecinde tüm örnekleme ülke betasındaki artış %46 ($e^{0.381} - 1$)'dir. Gelişmiş ekonomilerin ülke betası pandemiyle birlikte %45 ($e^{0.372} - 1$) artarken, gelişmekte olan ekonomilerin ülke betası ise %48 ($e^{0.390} - 1$) artmaktadır. COVID-19 pandemisi gelişmekte olan ülkeleri daha riskli hale getirmiştir. Kriz değişkenlerinin katsayıları, talep şokunun gelişmiş ülkelerin arz şokunun ise gelişmekte olan ülkelerin risklerini daha fazla etkilediğini göstermektedir.

Model sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, ticari ve finansal açıklık, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranı değişkenleri ülke riskini etkileyen ülke-spesifik faktörler olarak değerlendirilebilir. Seçilen ülke-spesifik faktörlerin beta üzerindeki etkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılaşmaktadır. Elde edilen katsayı tahminleri Gangemi vd. (2000), Verma ve Soydemir (2006), Marshall vd. (2009), Ülkü ve Baker (2014), Glova (2014), Ghulam ve Derber (2018), Proença vd. (2021) ile uyumludur. Ayrıca model tahmininde 20. yüzyılın son iki küresel krizleri dikkate alındığında, bu süreçlerde ülke riskinin arttığı görülmektedir. Talep krizine neden olan 2008 Küresel Finans Krizi'nin etkisi gelişmiş ekonomilerin ülke riskinde baskın iken, arz krizine yol açan COVID-19 pandemisi ise gelişmekte olan ülkelerin riskinde daha baskındır.

SONUÇ

Bu çalışmada zamana göre değişen beta yaklaşımıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin ülke riskinin makroekonomik belirleyenleri analiz edilmiştir. Harvey (1991) bir ülkenin pay senedi piyasasının getirisinin dünya pay senedi piyasasının getirisine olan koşullu duyarlılığı olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamadan yola çıkarak, çalışmada ilk olarak Heteroskedastik Piyasa Modeli kullanılarak ülkelerin pay senedi piyasalarının beta katsayıları hesaplanmıştır. Beta katsayıları 65 ülkenin 2004-2023 yılları arasındaki borsa endeks getirileri kullanılarak hesaplanmıştır. Model hesaplamaları betanın yıllar itibariyle farklılaştığını göstermektedir. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için hesaplanan beta katsayıları da birbirinden farklıdır. Çalışmanın ikinci aşamasında ise ülke riskinin belirleyenlerini ortaya koymak için, Heteroskedastik Piyasa Modeli'nden elde edilen beta katsayıları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Analizde makroekonomik değişkenler olarak ülkelerin ticari açıklığı, finansal açıklığı, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru ve enflasyon değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki 2004-2023 yılları için panel Sabit Ekiler EKK tahmincisi ile sınanmış ve model gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

Elde edilen tahmin sonuçları ilk olarak ülke riskinin değerlendirilmesinde yerel risk faktörlerinin önemini göstermektedir. Yatırımcılar ve portföy yöneticileri mal ve sermaye piyasaları açık, sanayi üretim endeksi yüksek, döviz kuru ve enflasyon oranı istikrarlı ülkelerin pay piyasalarının dünya piyasaları ile olan hareketi artmaktadır. Dolayısıyla bu değişkenler yatırımcıların uluslararası portföy tercihinde dikkate alınması gereken risk faktörleridir. Çalışmada yalnızca ekonomik risk faktörleri ile ülke betası arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Fakat ülke riski küresel risk faktörlerinden ve ülkeye özgü olan finansal ve hatta politik risk faktörlerinden de etkilenmektedir. Bu risk faktörlerinin de modele eklenmesiyle, uluslararası portföy tercihinde hangi risk faktörlerinin daha etkili olduğu belirlenebilecektir. Bu durum yatırımcıların ve portföy yöneticilerinin doğru fiyatlama yapabilmesini sağlayabilecektir. Ayrıca çalışmada tüm örneklem ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları için ülke betaları hesaplanmış ve belirleyenleriyle ilişkisi ele alınmıştır. Benzer bir analizi tek bir ülke özelinde de yapmak mümkündür. Böylece ilgili ülkenin riskini belirleyen faktörler açıkça görülebilir ve bu durumda yatırımcıların ilgili ülkeye ilişkin uygun risk primini belirleyebilmelerine yardımcı olunabilir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, ülke riskinin azaltılmasında politika yapıcılara da yol göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ekonomiler için elde edilen sonuçlar, dış ticarete ithalat bağımlılığını azaltıcı politikaların ve döviz kuru ve enflasyon oranının istikrarına ilişkin politikaların, bu ekonomilerin ülke riskini azaltabileceğini göstermektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Alcala, F., & Ciccone, A. (2004). Trade and productivity. *Quarterly Journal of Economics*, 119(2), 613-646.
- Alex O. W. (1982). *International trade and investments: A managerial approach*. Toronto: John Wiley and Sons.
- Bhargava, A., Franzini, L., & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549.
- Black, F. (1976). Studies of stock price volatility changes. *Proceedings of the 1976 Meeting of the American Statistical Association, Business and Economic Statistics Section* (pp. 177–181). Washington DC: American Statistical Association.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroscedasticity. *Journal of Econometric*, 31, 307-327.
- Bollerslev T. (1990). Modelling the coherence in short run nominal exchange rates: A multivariate generalised ARCH model. *Review of Economics and Statistics*, 72, 498–505.
- Bos, T., Fetherston, T.A., Martikainen, T., & Perttunen, J. (1995). The International co-movements of finnish stocks. *European Journal of Finance*, 1, 95-111.
- Bos, T., & Fetherston, T.A. (1995). *Nonstationarity of the market model, outliers, and the choice of market rate of return*. ABD: JAI Press.
- Boumparis, P., Milas, C., & Panagiotidis, T. (2017). Economic policy uncertainty and sovereign credit rating decisions: Panel quantile evidence for the eurozone. *Journal of International Money and Finance*, 79, 39-71.
- Brewer, T. L., & Rivoli, P. (1990) Politics and perceived country creditworthiness in international banking. *Journal of Money, Credit and Banking*, 22(3), 357–369.
- Brooks, R.D., Faff, R.W., & Anff, M. (1997). The nature and extent of beta instability in the Kuala Lumpur stock market. *Capital Markets Review*, 4(2), 1-14
- Brooks, R.D., Faff, R.W., & McKenzie, M. (2002). Time varying country risk: An assessment of alternative modelling techniques. *The European Journal of Finance*, 8(3), 249-274.

- Bouchet, M. H., Clark, E., & Gros Lambert, B. (2003). *Country risk assessment—A guide to global investment strategy*. Chichester: Wiley.
- Chakrabarti, A., & Zeaiter, H. (2014). The determinants of sovereign default: A sensitivity analysis. *International Review of Economics and Finance*, 33, 300-318.
- Curran, M., & Velic, A. (2020). The CAPM, national stock market betas, and macroeconomic covariates: a global analysis. *Open Economies Review*, 31, 787-820.
- Driscoll, J.C., & Kraay, A.C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *The Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549- 560.
- Doğan, Ö., & Kılıç, Y. (2022). BRICS-T ülke piyasalarında risk ayrıştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(4), 2175-2186.
- Drobtz, W., Hollstein, F., Otto, T., & Prokopczuk, M. (2024). Estimating stock market betas via machine learning. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 1-37.
- Eaton, J., Gersovitz, M., & Stiglitz, J. E. (1986). *The pure theory of country risk*. (NBER Working Paper Series, 1894).
- Erb, C.B, Harvey, C.R., & Viskanta, T.E. (1996). Expected returns and volatility in 135 countries. *The Journal of Portfolio*, 1, 46-58.
- Fabozzi, F., & Francis, J. (1978). Beta as a random coefficient. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 13, 101–116.
- Faff, R W, Lee, J.H.H., & Fry, T.R.L. (1992). Time stationarity of systematic risk some australian evidence. *Journal of Business Finance and Accounting*, 19, 253-270.
- Fama, E.F. (1981). Stock returns, real activity, inflation, and money. *The American Economic Review*, 71(4), 545-565.
- Ferson, W.E., & Harvey, C.R. (1993). The risk and predictability of international equity returns. *Review of Financial Studies*, 6, 527-566.
- Ferson, W.E., & Harvey, C.R. (1996). Sources of risk and expected returns in global equity markets. *Journal of Banking and Finance*, 18, 775-803.
- French, K.R., Schwert, G.W., & Stambaugh, R.F. (1987). Expected stock returns and volatility. *Journal of Financial Economics*, 19, 3-29.
- Gangami, M.A.M., Brooks, R.D., & Faff, R.W. (2000). Modeling Australia's country risk: A country beta approach. *Journal of Economics and Business*, 52, 259–276.
- Ghulam, Y., & Derber, J. (2018). Determinants of sovereign defaults. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 69, 43-55.
- Glova, J. (2014). Country risk in the CESEE countries: A fundamental beta approach. *Procedia Economics and Finance*, 15, 100-107.

- Gujarati, D. N., & Porter, D.C. (2010). *Basic econometrics*. Gulamhussen, M. A: McGraw-Hill.
- Harvey, C. R. (1991). The world price of covariance risk. *Journal of Finance*, 46(1).
- Harvey, C.R., & Zhou, G. (1993). International asset pricing with alternative distributional specification. *Journal of Empirical Finance*, 1, 107-131.
- Hoti, S., & McAleer, M. (2004). An empirical assessment of country risk ratings and associated models. *Journal of Economic Surveys*, 18(4), 539-588.
- Kahn, M.O.S. (2020). Can we compare the COVID-19 and 2008 crises? *SUERF Policy Note*, 164, 1-11.
- Karolyi, G. A., & R. M. Stulz (2003). Are financial assets priced locally or globally? In G. Constantinides, *handbook of the economics of finance* (975-1020). Amsterdam: NorthHolland.
- Kok, K.L. (1994). Beta forecasts of malaysian securities. *Malaystan Management Review*, 29, 14-21.
- Lane, P., & Milesi-Ferretti, G. (2017). *International financial integration in the aftermath of the global financial crisis*. (IMF Working Paper, 115).
- Le, H. G. (2000). *Financial openness and financial integration*. (Asia Pacific School of Economics and Management Working Papers).
- Mandelbrot, B. (1963). The variation of certain speculative prices. *The Journal of Business*, 36(4), 394-419.
- Marshall, A., Maulana, T., & Tang, L. (2009). The estimation and determinants of emerging market country risk and the dynamic conditional correlation GARCH model. *International Review of Financial Analysis*, 18(5), 250-259.
- Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica*, 59(2), 347-370.
- Özçam, M. (1997). *Varlık fiyatlama modelleri aracılığıyla dinamik portföy yönetimi*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Özdemir, A.K., Yıldız, M.E., & Otluoğlu, E. (2015). Time-varying country beta approach in modelling risk of Turkey. *Journal of Business, Economics & Finance*, 4(4), 796-822.
- Pentecôte, J.S., Poutineau, J. C., & Rondeau, F. (2015). Trade integration and business cycle synchronization in the EMU: The negative effect of new trade flows. *Open Economies Review*, 26(1), 61-79.
- Peter, M. (2002). *Estimating default probabilities of emerging market sovereigns: A new look at a not-so-new literature*. (HEI Working Paper, 6).
- Proença, C., Neves, M., Dias, J.C., & Martins, P. (2021). Determinants of sovereign debt ratings in clusters of european countries – effects of the crisis. *Journal of Financial Economic Policy*, 14(3), 403-427.
- Schwert, G.W., & Seguin, P.J. (1990). Heteroscedasticity in stock returns. *The Journal of Finance*, 4, 1129–1155.

- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *Journal of Finance*, 19, 425–442.
- Simon, M., Victor, G., & Tembo, G. (2023). An empirical study of the country risk of Botswana using the beta approach. *Journal of Business*, 8(2), 26-43.
- Solnik, B. (1972). An equilibrium model of the international capital market. *Stanford University Research Paper*, 129, 1-36.
- Tavares, J. (2009). Economic integration and the comovement of stock returns. *Economics Letters*, 103, 65–67.
- Ülkü, N. & Baker, S. (2014). Country world betas: The link between the stock market beta and macroeconomic beta. *Finance Research Letters*, 11, 36–46.
- Verma, R., & Soydemir, G. (2006). Modeling country risk in latin america: A country beta approach. *Global Finance Journal*, 17, 192–213.
- Verma, R., & Verma P. (2016). Country risk and macroeconomic factors: Evidence from asian markets. *Journal of Applied Business and Economics*, 16(5), 51-62.
- Wdowinski, P. (2004). Determinants of country beta risk in Poland. *CESIFO Kongresi*.
- Wells, C. (1994). Variable betas on the Stockholm exchange 1971-1989. *Applied Economics*, 4, 75-92.
- Wong, H.T. (2022). The impact of real exchange rates on real stock prices. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 27(54), 262-276.

Ekler

EK 1: Ülke ve ülkelerin borsa endekslerinin listesi

No.	Gelişmiş Ülkeler	Borsa	No.	Gelişmekte Olan Ülkeler	Borsa
1	Amerika Birleşik Devletleri	NYSE	36	Arjantin	MERV
2	Almanya	DAX	37	Birleşik Arap Emirlikleri	DFMGI
3	Avusturya	AXJO	38	Brezilya	BOVESPA
4	Avusturya	FTWIAYTE	39	Çin	CSI1000
5	Belçika	FTWIBELE	40	Endonezya	JKSE
6	Birleşik Krallık	FTSE100	41	Fas	TAGA MOROCCO SA
7	Bulgaristan	BSESOFIX	42	Filipinler	FTWIPHLL
8	Çek Cumhuriyeti	PX	43	Güney Afrika	JTOPI
9	Danimarka	OMXCGI	44	Hindistan	BSE SENSEX
10	Estonya	OMXTGI	45	Kazakistan	KASE
11	Finlandiya	OMXHPI	46	Kore	KOSPI200
12	Fransa	CAC40	47	Kosta Rika	IACR
13	Hırvatistan	CROBEX	48	Lübnan	BLOM

14	Hollanda	AAX	49	Malezya	BMYS
15	Hong Kong	HENG SENG	50	Meksika	BMVIPC
16	İrlanda	ISEQ	51	Mısır	EGX100EWI
17	İspanya	IBEX	52	Marityus	MDEX
18	İsveç	OMXSPI	53	Moğolistan	MNETOP20
19	İsviçre	SW120	54	Nijerya	NSEALL
20	İtalya	FTWIITAE	55	Pakistan	KSE
21	İzlanda	OMXN40	56	Rusya Federasyonu	IMOEX
22	Japonya	NIKKEI225	57	Sırbistan	BELEXUNE
23	Kanada	TSE	58	Sri Lanka	CSEALL
24	Kıbrıs	CYMAIN	59	Suudi Arabistan	TASI
25	Letonya	OMXRIGA	60	Şili	SNCHILE
26	Macaristan	BUDAPEST SE	61	Tayland	SETI
27	Malta	MSE	62	Tunus	TUNINDEX
28	Norveç	OSEBX	63	Türkiye	XU100
29	Polonya	WIG	64	Ürdün	MSCI JORDAN
30	Portekiz	PSI	65	Vietnam	FTFVTT
31	Singapur	FTWISGPL			
32	Slovak cumhuriyeti	SAX			
33	Slovenya	SBITOP			
34	Yeni Zelanda	NZXALL			
35	Yunanistan	ATHENS GC			

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF REBEL GOVERNANCE

Muhammed KARAKUŞ¹

Abstract

This study delves into rebel governance through a bibliometric analysis. Rebel groups administer areas beyond the boundaries of nation-states with varying degrees of ambition, success, and violence and indicate that spaces lacking state authority are by no means ungoverned. Following the entire research field of Rebel Governance, 1133 data documents were retrieved from the WOS and Scopus databases. Data analysis was performed using Biblioshiny. The research reveals a global trend in interest and study of rebel governance. The field also offers fertile ground for innovative research projects. The findings from trend analysis indicate a shift in interest towards certain words over the years. Nonetheless, many phenomena related to the governance of rebels and their governance still need to be researched.

Keywords: Non-State Armed Groups, R Programming, Rebel Governance, Bibliometric, Biblioshiny

JEL Codes F50, F51, F52

İSYANCI YÖNETİMİ ÜZERİNE BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Abstract

Bu çalışma, bibliometrik analiz yöntemiyle “isyancı yönetimi” derinlemesine irdelemektedir. Bu gruplar, ulus devletlerin sınırlarının ötesinde değişen hırs, başarı ve şiddet dereceleriyle bölge yönetimleri yürütmektedirler ve devlet otoritesinin olmadığı alanların yönetilmiyor olmadığını da göstermektedir. İsyancı yönetimi araştırma alanının tamamını takip ederek, WOS ve Scopus veri tabanlarından 1133 veri dokümanı elde edilmiştir. Veri analizinde Biblioshiny kullanılmıştır. Araştırma, İsyancı yönetimine olan küresel ilgi ve çalışma alanında bir trend olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca alan, yenilikçi araştırma projeleri için de verimli bir zemin sunmaktadır. Trend analizinden elde edilen bulgular, yıllar içinde belirli kelimelere olan ilginin değiştiğini göstermektedir. Yine de isyancı grupların yönetimi ve onların yönetimi ile ilgili birçok olgu henüz araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Dışı Silahlı Gruplar, R Programlama, İsyancı Yönetimi, Bibliometri, Biblioshiny

JEL Kodları: F50, F51, F52

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, m.karakus@adiyaman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0078-8603>

INTRODUCTION

Throughout history, states have been established and collapsed, and their numbers have constantly changed, but ultimately, a world order based on sovereign equality has been established. Theories of international relations and international law broadly adopt the “state” actor as the primary actor (Ikenberry and Holsti, 2004; R. Jackson, 2005). According to the general understanding, a state is an institution that claims political sovereignty over a specific territory and bases its sovereignty on the people or nation living on that territory without being dependent on any authority (Cox Blackwell, 2002; Jüde, 2020; Munro, 1996). The status of states, traditionally seen as the sole or primary actors of international law and international politics, is, of course, indisputable, but today, de-facto states also wield significant influence on global politics, challenging the traditional narrative (Florea, 2020; Hoch and Rudincová, 2015; Karakuş, 2022; Zaki, Haid, and Khatib, 2020). The emergence of a large number of new states following World War II led to the creation of a new category among state models. This is because many states with different structures have led to security, economic, and social problems. The rapidly increasing number of ‘new’ states have faced significant challenges in centralizing authority and monopolizing the use of force. In particular, states unable to establish their internal sovereignty and fulfill their primary functions have become regions where human rights abuses and external interventions have increased, leading to sovereignty crises.

Based on this, international actors and states today find their countries intertwined with problems experienced in other countries. In other words, the network of influence created by globalization as we transitioned from the 20th to the 21st century has created a structure where any change or development in a state can be reflected in the entire international system. In this new categorization based on state power, states have been categorized as successful and unsuccessful. Failed and weak states, which are identified with Max Weber’s (Cetina Presuel and Martinez Sierra, 2024; Drechsler, 2023; Kettl, 2022; Lottholz and Lemay-Hébert, 2016) modern state definition, have become a problem that threatens the international community due to security vulnerabilities and the inability to provide public services throughout the country (Halvorson, 2013; Newman, 2007; Pham, 2011). This situation has begun to take its place on the international political agenda, both as a reality and as a thesis.

In essence, the failure of a state alone is not enough to pose a threat (Wyler, 2008). In other words, failed states do not directly cause a global or regional threat due to their failures. On the contrary, they have prepared or facilitated the emergence of a third actor - known as Non-state Armed Groups (NSAGs), one of the fundamental problems of the 21st century (Piazza, 2008). States have lost their position as the sole actors of international relations. The global system has become more complex. Globalization and interdependence have made states need to interact with non-state actors as new units. States have had to shape their policies

according to the multi-actor structure of the changing international environment. The rise of state failure has led to an increase in stateless territories and facilitated the development of NSAGs. Their most profound impact on international relations is the global and regional security threats they cause. As states collapse, the erosion of the state's monopoly on violence creates fertile ground for terrorism, organized crime, and internal conflict. Thus, interstate wars have given way to internal disputes, and regular armies have been replaced by paramilitary actors, insurgencies, warlords, local gangs, criminal groups, child soldiers, militants, terrorists, or mercenaries.

NSAGs and their effects have been closely monitored by policymakers and academia for a long time. The concept of non-state actors is an ancient phenomenon. Especially in the 1960s, momentum was shown against the state-centered vision of international relations, and the idea of NSAGs almost emerged in its current sense. The emergence of actors who could carry out actions (mostly armed activities) with legal consequences outside state control, their increasing diversity, and the result was the creation of many sui generis structures that had many standard features but were quite different from each other (political or ideological motivations and regional control). While each armed actor has a different vision and mission, they exhibit a comprehensive organization and an autonomous structure separate from governments and civil society. The lack of a universally accepted definition of a non-state actor can result in the creation of different armed non-state actor labels depending on the perspective of those who define non-state actors. First, they follow a policy of opposing state authority, weakening it and losing its legitimacy. They go on to strengthen their authority by weakening the state's power. Secondly, depending on their purposes, some armed groups want to change the status quo, while others defend the continuation of the status quo. Some NSAGs, such as terrorists, rebels, insurgents, and guerrilla fighters, want radical change, while other structures, such as tribal chiefs, warlords, and mafia, want the continuation of the existing structure. Thirdly, armed groups use both physical and psychological violence as a tool. It is frequently observed that members of actors, particularly those showing characteristics of armed opposition groups, are referred to as "freedom fighters" or "resistance movement" supporters and sympathizers by their advocates while being labeled as "terrorists" or "gangs" by opponents. Since each concept reflects the characteristics of a specific political ideology and legal perspective, terms such as "non-state armed group," "armed opposition/separatist movement," or "non-state actor" are now preferred to use less politically charged and legally neutral language. Another factor determining the tactics and strategies to be implemented is the motivations of armed non-state actors, which, although diverse, often converge around "economic interests," "beliefs and convictions," or "greed." There are debates about which motivation is predominant in fueling the ongoing civil wars. Still, each armed non-state actor is undoubtedly motivated by a combination of internal dynamics within the group or external pressures, often evolving in an unstable manner. Furthermore, the actions of

armed non-state actors, i.e., the methods they employ, also vary. Each non-state actor has its own organizational culture or dominant behavior pattern. Such differences stem from various factors, including the diversity of the actor's financial resources, propensity for violence, and the number and quality of fighters under their control. The structuring of non-state armed actors is fundamentally based on two different structures. A well-organized chain of command, top-down relationships, and vertical communication channels characterize hierarchical organizations. In contrast, networked organizations, on the contrary, have an unclear chain of command, decentralized decision-making mechanisms, and linear communication channels. While hierarchical organizations are armed non-state actors capable of implementing complex plans and exhibiting more predictable behavior, networked organizations are inherently more adaptable, quick, and flexible. The most crucial structure they create is governance.

This research aims to analyze the papers/articles on “rebel governance” published in Web of Science and Scopus databases using bibliometric analysis. Through this method, this study seeks to examine the publication trends in the field of rebel governance; to identify and map the most effective keywords and word clusters in the publications; to discover prominent areas by identifying thematic maps of keywords; to identify and map the most cited countries and journals, and to examine the most distinguished authors and distribution in years. It is believed that the findings obtained from the survey will serve as a guide for other studies in this field and will guide future research. Researchers can contribute to a better understanding of a research area (determine publication policies, explore publication networks, and identify leading scholars and journals over time) by revealing its epistemology and information structure using statistics.

Literature Review about Rebel Governance

In today's world, it is observed that various NSAGs, to survive and spread across the societal base, possess extensive area control and mobility (A. Jackson, 2021; Justin, 2020; Karakuş, 2022; Szekely, 2016; Zayd, 2020). In these areas, these actors (rebels) engaged in governance efforts. Accordingly, over the past decade, a wave of scholars have focused on the question of rebel governance. The scholarly discourse leans toward using “rebel governance” over governance under “non-state armed groups.” Regardless of terminology, these groups establish well-functioning governmental structures. Acknowledging that not all rebel groups partake in governance efforts is crucial. It is a well-known revelation from Huang's research that a mere 13% of rebel organizations establish intricate administrative structures. Drawing upon Arjona, Kasfir, and Mampilly (2015) work, rebel governance is “the set of actions insurgents undertake to regulate the social, political, and economic life of non-combatants during wartime.” As Kasfir claims, there are three conditions to engage in rebel governance: the armed group must hold some territory within the state against

which it is rebelling, Civilians must reside within this contested territory, and the group must have committed an initial act of violence against the state.

The way that governments are formed depends on various factors. For instance, in his study, Arjona (2016) distinguishes between rebelocracy and aliocracy- based on the level of power held by the rebel group or community and the scope of governance adopted by the rebels. The extent to which armed groups engage in communal affairs (coercion, illiberalism, responsiveness, and democracy) also varies. Mampilly and Stewart (2021) outline the qualities of various political institutions to construct in accordance with the consideration for community influence. In other words, rebel groups vary significantly based on their motivations, goals, and methodologies of confronting prevailing systems and authorities, so their level of violence may differ. Depending on the context of conflict and uprisings, they can engage in different civilian organizations. According to Huang (2016), in terms of social services, roughly one-third of rebel groups create social institutions like schools and hospitals while the fight is in progress. One characteristic of rebel government that comes to light is providing services to the people; rebels who undertake this approach usually rely on pre-existing institutional procedures and infrastructure. Other studies also examine the differences in governance among non-state armed groups or between different civil war settings, which can have significant and long-lasting impacts on communities even after the rebels have relinquished power. Generally, the term “rebels” often carries a pejorative undertone that can be explained in two ways. Primarily, rebels are usually a minority opting to challenge established governmental systems or otherwise develop systems and structures. The implicit assumption is that these systems embody the majority. However, these established authorities may not consistently reflect most people’s will. Secondly, as some definitions suggest, rebels engage in at least initial acts of violence.

As Florea and Malejacq (2024) listed, the studies about rebel governance can be classified into five sections. The first focuses on the de facto constructed governance institutions (Bagdasaryan and Petrova, 2017; Bryant, 2014; Dembińska, 2023; Hoch and Rudincová, 2015; Markedonov, 2022). Secondly, how armed groups use governance to gather legitimacy at both domestic and international levels (Druckman, Vukovic, and Verbeek, 2024; Joshi, 2024; Malthaner and Malesevic, 2022; Neumann, 2019; Plowright, 2021; Schuberth, 2018; Termeer, 2023). The third one is the challenge of some of the critical assumptions of rebel governance. They have been titled under different names, such as ‘hybrid political orders’ (Aslan, 2020; Boege, Brown, and Clements, 2009; Ficek, 2023; Meagher, Herdt, and Titeca, 2014), ‘negotiated statehood’ (Kursani, 2024; Willems and van der Borgh, 2016), and ‘governance without a state’ (Börzel and Risse, 2010; Risse, 2011). The fourth one aimed at revealing variations in rebel governance and the environments in which they take an active role (Mampilly, 2015; Weinstein, 2007). There is also literature

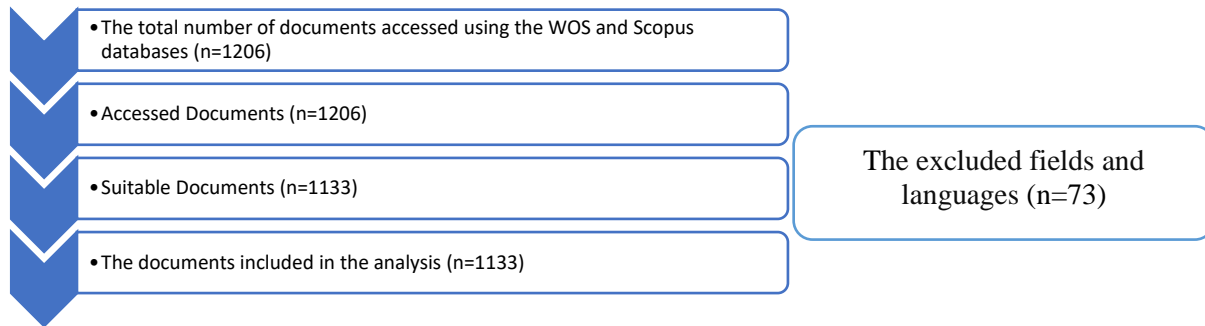
on pre- (Akande, 2012; Ikenberry and Regan, 2000), during (Ruaud, 2013), and post-conflict situations such as state-building (Bruderlein, 2000; Massey Thaler, 2018; Menkhaus, 2014; Podder, 2014) and DDR (Ayissi, 2020; Dzinesa, 2017; Goebel and Levy, 2020; Schuberth, 2017). The fifth one attempts to shift the focus toward the dynamics of rebel-civilian interactions. In conflict areas, civilians actively participate in social cohesion, collective action, mobilization, and decision-making processes (Kaplan, 2017; Krause, 2018). While rebel governance encompasses various aspects like taxation (Bandula-Irwin, Gallien, Jackson, van den Boogaard, and Weigand, 2022; Breslawski and Tucker, 2022; Fontes, 2023; Mampilly and Gutierrez, 2023; Mampilly and Thakur, 2024a, 2024b; Reyntjens, 2014), administration (Gonzalez, Hirschel-Burns, and Uribe, 2024; Rickard and Bakke, 2021; Termeer, 2023; Voller, 2022; Voyvodic, 2021) justice (Berti, 2021; Provost, 2021), civil service (Cancian and Greenwald, 2022; Huang and Sullivan, 2021; Kubota, 2023; Madison, 2022), health care (Franco, Suarez, Naranjo, Báez, and Roza, 2006; Furlan, 2023; Heffes, 2019; Lillywhite, 2015), environmental issues (Karakuş, 2024; Munive, 2023; Somer, 2015), water governance (Schillinger and Özerol, 2023), diplomacy (Schwab and Massoud, 2022), and even oil governance (Adunbi, 2015; Ahram, 2022); security provision (Bagayoko, Hutchful, and Luckham, 2016; Bojicic-Dzelilovic and Turkmani, 2018; Schuberth, 2018) emerges as the primary function prioritized by rebel groups particularly during the initial stages of their rule to establish and maintain order within the contested territory.

Purpose and Method of the Research

This study aims to conduct a bibliometric analysis of the scientific outputs produced in the “Rebel Governance” in the last ten years. Although the term “Rebel Governance” is used as an umbrella term, this study focuses on the most frequently and generally used keywords in the literature, namely “non-state armed groups,” “non-state armed actors,” “armed groups,” “rebels,” and “governance.” Various databases such as Web of Science (WoS), Scopus, PubMed, EMBASE, Google Scholar, Dimension, ProQuest, and Google Scholar are available to obtain bibliometric study data. For the analysis to be conducted with the bibliometric method in this scope, studies on the subject were accessed by searching the most frequently used keywords in the field literature, namely “non-state armed group,” “non-state armed actor,” “armed group,” “rebel,” and “governance,” from the Web of Science (WoS) and Scopus databases. The reason for obtaining data from these databases is that they are among the most critical platforms in the world for scientific citation search and analytical information. These two databases provide researchers with a wide range of data content from various disciplines. Bibliometric analysis results can be obtained using multiple programs. Some of these include VOSviewer, developed by Eck and Waltman in 2010; Citespace, designed by Chen in 2006; and Carrot2, developed by Osiński and Weiss in 2005. These programs have been used for over

ten years. The data collected in the scope of the research was analyzed using the R Studio program, which is freely available. The bibliometric software under R Studio developed by Aria and Cuccurullo (2017) and the biblioshiny application were used to classify the data according to various variables. Biblioshiny was selected for this study due to its flexibility and success in providing dynamic visualizations both in performance and over time. With this program, basic information about the data, the number of publications by year, the number of citations to publications, the number of publications by authors, author information (h-index, citation numbers, year of publication), distribution of authors by institution, countries of authors, number of publications by country, number of citations by nation, total citations to publications, most used keywords, co-occurrence network of keywords, thematic map, and thematic transformation information can be accessed.

Figure 1: Flowchart illustrating the stages for determining and selecting documents

Although 2024 has not yet been completed at the time of the study, data for 2024 has been included to understand the place of “rebel governance” in academic research. In this regard, as shown in Figure 1, a total of 1133 scientific outputs produced between 1990 and 2024 from two databases have been examined using bibliometric analysis, and the results have been shared in the findings section. Upon examining the literature to improve the analysis and gain a more profound comprehension of the correlations among authors, references, publications, and keywords within the “Rebel Governance” field, no similar study has been found regarding the topic of interest and the approach to evaluating it.

Data Synthesis

Table 1 presents basic information regarding studies published on “rebel governance” in the WOS and Scopus databases. In the study, a search was conducted using keywords, and no studies on “rebel governance” were found in WOS before 1990 and Scopus before 1998. Accordingly, considering the change in the number of studies over time with the selection of the English language in the databases, the latest

search was conducted on 01.05.2024. As of this date, a total of 646 studies were found in WOS between 1990 and 2024, and 487 studies were found in Scopus between 1998 and 2024.

RESULTS AND DISCUSSIONS

The documents in the databases are categorized under the following document types: research article, review article, early access article, conference paper, editorial, book chapter, and others (conference note, letter, book review, and correction).

Table 1: Main data information

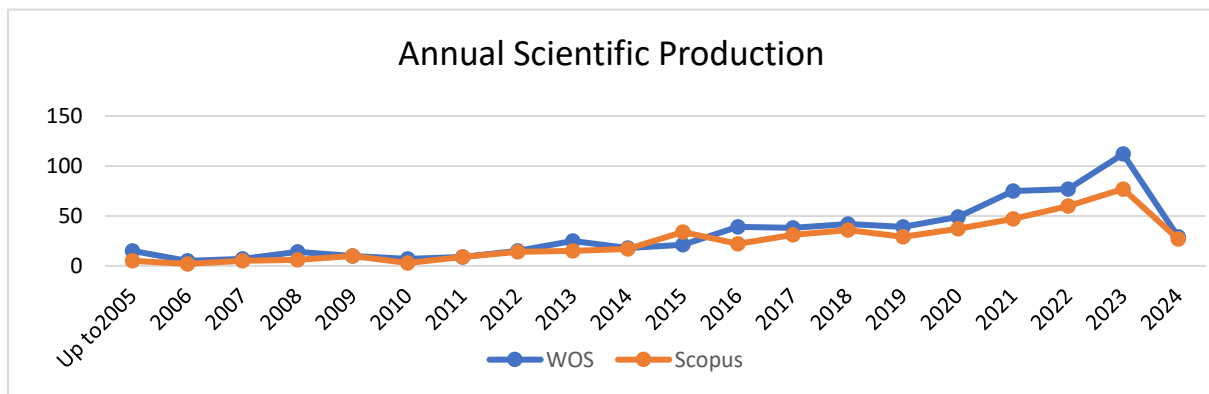
	Web Of Science	Scopus
Description	Results	Results
Timespan	1990:2024	1998:2024
Documents	646	487
Average citations per doc	13,57	13,66
Annual Growth Rate %	10.41	13.51
Authors	829	609
Single-authored docs	389	308
Co-Authors per Doc	1,65	1,56
International co-authorships %	22,76	20,12
Keywords Plus (ID)	812	491
Author's Keywords (DE)	1347	985
Article	499	356
Book chapter	43	75
Article-early access	46	3
Article-proceedings paper	5	
Book	4	24
Book review	16	1
Correction	1	2
Editorial material	5	
Editorial material-book chapter	8	1
Letter	1	1
Proceedings Paper	7	
Conference Paper		3
Review	11	21

According to the bibliometric R package analysis, there has been an average annual increase in the publication growth rate of 10.41% for WOS and 13.51% for Scopus. This reflects the growing interest in analyzing “rebel governance” during the respective dates (see Fig. 2.) While each document has been cited, yielding an average of 13,57 citations per document in WOS and 13,66 for Scopus. Since the “rebel governance” field is still emerging and has new relations with other areas, the scientific contribution is expected to increase annually, as shown by the results of the analysis. This analysis reveals significant information regarding the author’s contribution and international collaboration in this research. The study involved 829 authors in WOS and 609 in Scopus. Notably, 389 of WOS and 308 of Scopus are sole authors. However, only about %22,76 for WOS and 20,12 of Scopus are international co-authorships, which indicates that most research in the field of “rebel governance” is carried out at the national level. Moreover, the number of unique additional keywords (beyond author-assigned keywords) associated with the documents, 812 keywords in WOS and 491 keywords in Scopus relevant to this topic, and the author’s keywords totaling 2332, thus reflecting the diversity and depth of research in this topic.

Annual Scientific Production

The earliest publication on WOS and Scopus using the keyword ‘Rebel Governance’ dates back to 1990 and 1998, respectively. When examining the annual publication count according to Figure 2, besides the existence of fluctuation, it was found that it reached its peak in 2023, 112 in WOS and 77 in Scopus. Within the time range of 2010 to 2023, there was a shift in how researchers viewed Rebel Governance. The attention for the armed groups increased from 2006 to 2009. Unfortunately, the trend reversed until the Arab Spring, which resulted in the pop-up of new non-state armed groups. Various studies have frequently discussed the theme of non-state armed groups and their relations with internal conflicts.

Figure 2: Annual scientific production

This increased attention and interest in the topic is reflected in a fluctuating pattern of article publications, with an upward slope in the graph. This demonstrates the evolving nature of this area of research.

Authors' Local Impact by H Index

Table 2 provides information about the authors, including their “H-index,” “year of publication,” and “citation counts.” The Authors' Local Impact by H Index is a measure of research output that takes into account the number of publications by a researcher and the number of citations those works have received. It provides a concise overview of an individual's research performance.

This index is most effective when comparing researchers with similar career lengths in the same field, and who publish in the same journal categories, as citation practices vary widely across different fields.

Table 2: Authors' local impact by h index

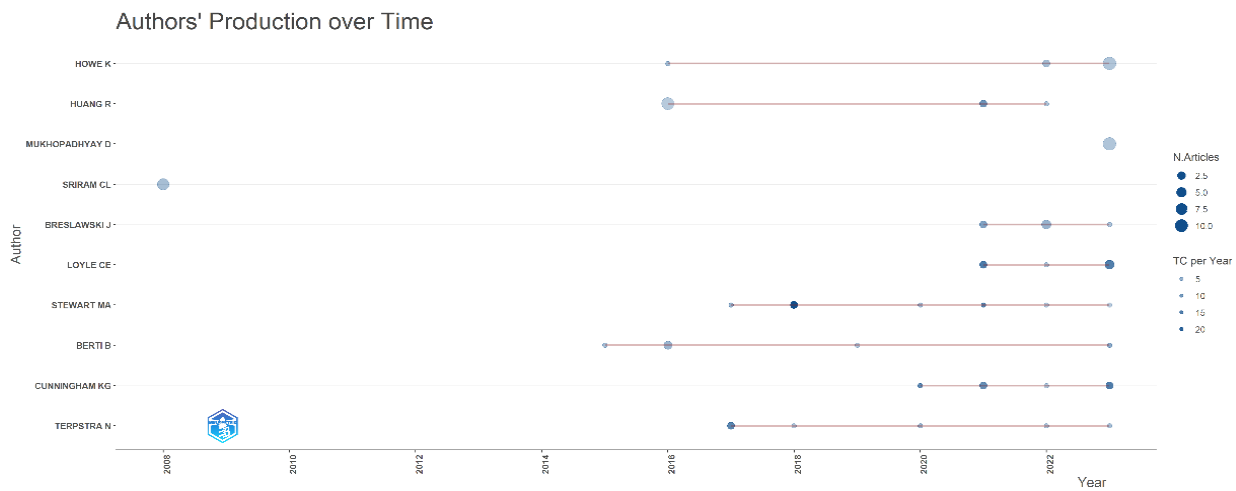
Element	h_index	Total Citation	Publishing Year start
BERTI B	6	87	2015
CUNNINGHAM KG	5	145	2020
KLIJN EH	5	281	2016
STEWART MA	5	281	2017
TERPSTRA N	5	150	2017
VLASSENROOT K	5	131	2009
CEDERMAN LE	4	685	2009
HUANG R	4	54	2016
LOYLE CE	4	96	2021
PODDER S	4	111	2012
SOSNOWSKI M	4	47	2018
ARJONA A	3	96	2016
BERKMAN H	3	436	2009
BRESLAWSKI J	3	50	2021
COLE RA	3	436	2009
CURTIS DEA	3	41	2015
FLOREA A	3	128	2014
FORTIN K	3	27	2016
FRERKS G	3	118	2017

FU LJ	3	436	2009
GLAWION T	3	27	2018
HOFFMANN K	3	87	2014
HOWE K	3	45	2016
KLEM B	3	55	2012
KOPPENJAN J	3	230	2016

The h-index measures how consistent the citations are, which is more important than the total number of citations. According to Table 2, BERTI has an h-index of 6, calculated based on publications from 2015. The next table presents the top 25 rankings of authors in the field.

Figure 3: Author’s productivity over the years

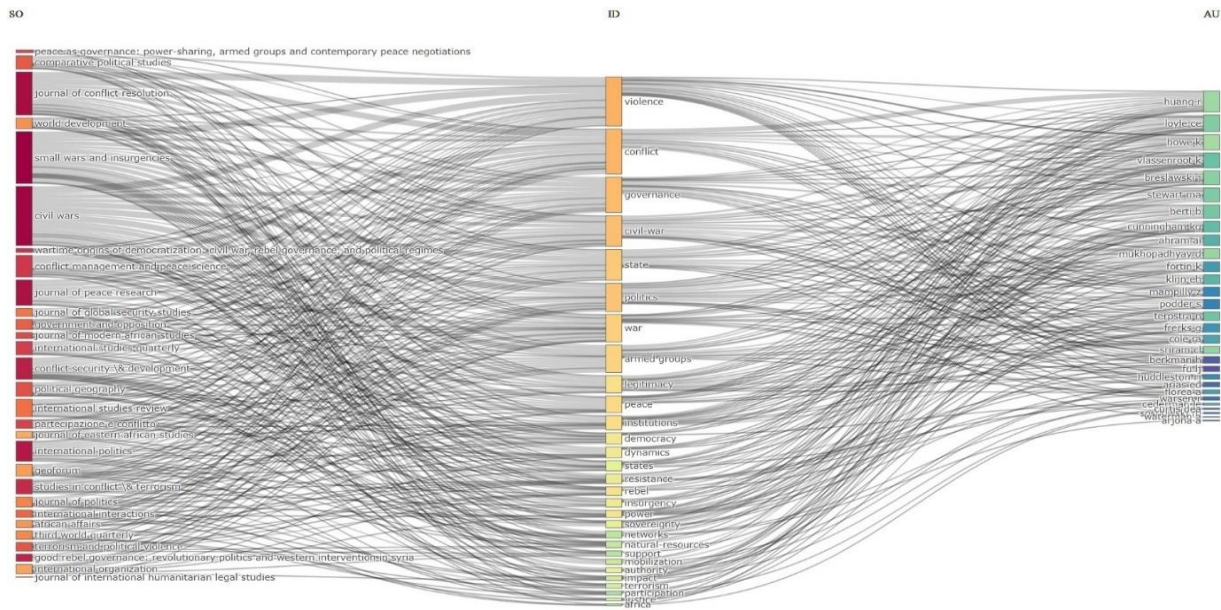
The size of the dots represents the number of articles published in a given year, and for most authors, this number varies, indicating fluctuating research output. Moreover, the color intensity of the dots corresponds to the total citations received per year for the articles published by each author.

A darker color signifies more citations, which generally indicates the impact or relevance of the research within the academic community. Different authors show varying degrees of productivity over the specified years. The author with the highest number of citations is “CEDERMAN LE,” and the authors who started publishing earliest are “VLASSENROOT K,” “CEDERMAN LE,” “BERKMAN H,” “COLE RA,” and “FU LJ.” Figure 3 illustrates the contributions of other prominent scholars in this field. Comparing the authors, “MUKHOPADHYAY D.” and “HUANG R.” appear to be the most prolific and impactful, given their consistent publishing rate and higher citation numbers.

Three-Field Plot

In the three-field plot scheme depicted in Figure 4, the distribution of authors' publications in journals and the keywords they used is schematized. This scheme showcases which journals have more studies on “rebel governance” at the outset of the publication process, which keywords are more frequently used, and by “which authors.” The leftmost column represents documents; the middle column shows authors' keywords; the right column represents scholars' names.

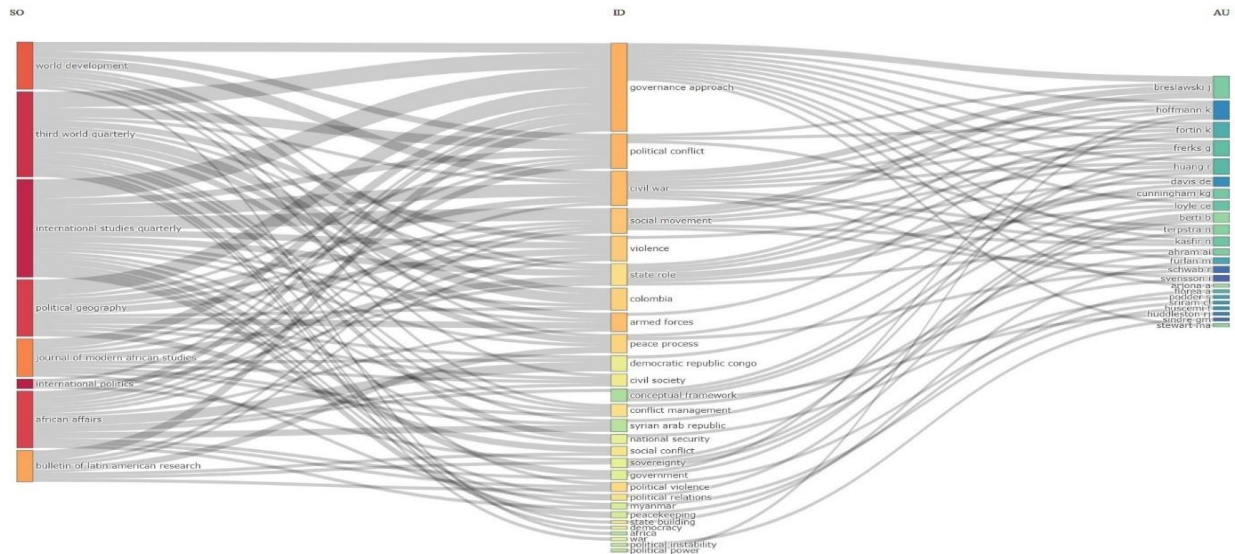
Figure 4: Three-Field Plot- WOS

In this visual map, the thickness of the lines connecting stakeholders represents the magnitude of the relationship between them. In other words, thicker lines indicate a stronger relationship between pairs. For example, in the civil wars journal in the WOS database, Terms like “power-sharing,” “armed groups,” and “contemporary peace negotiations” are likely related to conflict resolution strategies. Terms like “state,” “institutions,” and “governance” are likely associated with the governance structures and processes involved in conflict resolution. Terms like “violence,” “conflict,” and “war” are directly related to the violent aspects of conflict. Again, as can be seen more clearly in Figure 5, the terms “world development,” “third world quarterly,” and “international studies quarterly” likely represent different academic journals or publications. The terms “breslawsk,” “fortin,” and “davis de” likely refer to individual authors or groups of authors. The terms “governance approach,” “political conflict,” and “social movement” likely represent the main themes or topics covered in the publications. The connections between Publications and Authors indicate which authors have published in specific journals or publications. Overall, the three-fold plot provides a valuable

starting point for exploring the relationships between publications, authors, and concepts in the field of conflict studies.

Figure 5: Three-Field Plot- SCOPUS

In terms of their comparison, both plots show complex networks of connections between the three sets of data, indicating that these concepts are interconnected and influence one another. Both plots identify central themes related to conflict, governance, and violence, suggesting that these are common areas of focus in the research. The first plot appears to focus on the relationships between conflict resolution strategies, governance, and violence. The second plot seems to focus on the relationships between publications, authors, and concepts related to conflict studies.

Sources’ Local Impact

Local citation measures the number of citations within a discipline under study and the impact of a document in the analyzed collections (Aria and Cuccurullo, 2020). Research has shown that the number of citations a publication receives is an important indicator of its scholarly impact and scientific productivity. Table 3 shows the starting dates of journals and the number of citations they have received on ‘rebel governance’ up to the present.

Table 3: Sources' local impact

Element	h_index	g_index	m_index	TC	NP	PY_start
Rebel Governance In Civil War	11	12	1.100	625	12	2015
Small Wars and Insurgencies	10	17	0.769	324	31	2012
Civil Wars	9	14	0.692	217	21	2012
Journal Of Conflict Resolution	9	16	0.818	399	16	2014
Journal Of Peace Research	9	14	0.474	416	14	2006
African Affairs	5	5	0.278	205	5	2007
International Studies Quarterly	5	10	0.556	164	10	2016
Studies In Conflict and Terrorism	5	7	0.500	63	7	2015
Conflict Management and Peace Science	4	5	0.571	51	5	2018
Government and Opposition	4	4	0.667	46	4	2019

Among these top 10 relevant sources, it is observed that despite not having an ancient starting date, the journal that has received the most citations is “Rebel Governance in Civil War.” The most cited local source is “Small Wars And Insurgencies,” which focuses on various aspects (historical, political, socio-economic, and psychological) of warfare (limited war and irregular warfare) and rebellions (insurgency, counterinsurgency).

Among these top 10 relevant sources, it is observed that despite not having an ancient starting date, the journal that has received the most citations is “Rebel Governance in Civil War.” The most cited local source is “Small Wars And Insurgencies,” which focuses on various aspects (historical, political, socio-economic, and psychological) of warfare (limited war and irregular warfare) and rebellions (insurgency, counterinsurgency). The analysis reveals that, regarding the institutions and authors' affiliations (or Most Relevant Affiliations) contributing to rebel governance, “Utrecht University” leads with the highest number of publications (33), followed by Texas with 28 publications. Regarding citation counts attributed to countries (or Most Cited Countries); the USA tops the list with 933 citations in WoS and 3702 citations in Scopus, followed by the United Kingdom. In a similar vein, the study also analyzed scientific production and contribution to rebel governance studies across regions and countries (or Countries' Scientific Production Frequency); the United States has the highest number of publications in this field with 558, closely followed by the UK with 256 publications in WOS and 197 (the USA), 112 (the UK) in Scopus. Countries such as the Netherlands, Germany, and Belgium have significantly contributed to the study of rebel governance in Europe.

Interestingly, the analysis in the Scopus database shows that Colombia is also contributing to the research on rebel governance in their region, which is different from the findings in the WOS database. In summary, when it takes into account rebel governance, the yearly impact of the publication on the field, indicating that the authors' studies have a positive influence on this area of research.

Most Global Cited Documents

Most Global Cited Documents indicates the number of times a document has been cited across the board in the database, including citations from other disciplines. Table 4 presents the top 10 most globally cited documents on “rebel governance.” The table shows the authors and their works globally, as well as the total citation count and the annual citation rate.

Table 4: Most global cited documents (WOS)

Paper	DOI	Total Citations	TC per Year
Wimmer, 2009, am social rev	10.1177/000312240907400208	524	32,75
Staniland p, 2012, perspect polit	10.1017/S1537592712000655	251	19,31
Roessler p, 2011, world polit	10.1017/S0043887111000049	238	17,00
Berkman h, 2009, j bank financ	10.1016/j.jbankfin.2007.11.001	222	13,88
Derouen kr, 2004, j peace res	10.1177/0022343304043771	215	10,24
Berkman h, 2010, j financ quant anal	10.1017/S0022109010000608	204	13,60
Harbom l, 2006, j peace res	10.1177/0022343306067613	163	8,58
Stewart ma, 2018, int organ	10.1017/S0020818317000418	149	21,29
Berger an, 2016, j money credit bank	10.1111/jmcb.12316	127	14,11
Cederman le, 2015, am polit sci rev	10.1017/S0003055415000118	115	11,50

The work with the highest number of citations in the WoS database, with 524 citations, is “Ethnic Politics and Armed Conflict: A Configurational Analysis of a New Global Data Set” by Andreas Wimmer, Lars-Erik Cederman, and Brian Min. Notably, some studies in Table 4, like “Rebel Governance in Civil War,” appear to have more citations within a specific region than globally.

Table 5: Most global cited documents (SCOPUS)

Paper	DOI	Total Citations	TC per Year
Arjona a, 2016, Rebelocracy: Social Order in the Colombia Civil War	10.1017/9781316421925	304	33,78
Arjona a, 2015, Rebel Governance in civil war	10.1017/CBO9781316182468	262	26,20
Harbom l, 2006, j Peace Res	10.1177/0022343306067613	191	10,05
Huang r, 2016, The wartime origins of democratisation: Civil war, Rebel gov, and Political Regimes	10.1017/CBO9781316711323	158	17,56
Arias ed, 2017, Criminal Enterprises and Gov in Latin America and the Caribbean	10.1017/9781316650073	154	19,25
Stewart ma, 2018, Int organ	10.1017/S0020818317000418	139	19,86
Walter bf, 2015, j conflict resolution	10.1177/0022002714528006	113	11,30
Lessing b, 2021, prospect polit	10.1017/S1537592720001243	107	26,75
Bennett, 2014, process tracing: from metaphor to analytic tool	10.1007/9781139858472.003	106	9,64
Kasfir n, 2015, Rebel Governance in Civil War	10.1017/CBO9781316182468.002	98	9,80

In the Scopus section, Arjona’s work “Rebelocracy: Social Order in the Colombia Civil War” is ranked first with 304 Citations.

WordCloud

This section explores the prevalent themes in rebel governance research and the scholars of the area have prioritized over time. We utilized the ‘Biblioshiny App’ within the ‘Bibliometric’ software to generate the Word Cloud. The graphical parameters were set to author keywords, which offer valuable insights into the primary topics and research trends. One of the main advantages of selecting author keywords is the ability to gain a deeper understanding of the field.

Figure 6: WordCloud WOS

The first cloud was acquired from Scopus, and the second was acquired from the WOS database. Publication keywords were chosen for this analysis because they quickly and effectively identify each research paper's core topic and focus.

Figure 7: WordCloud SCOPUS

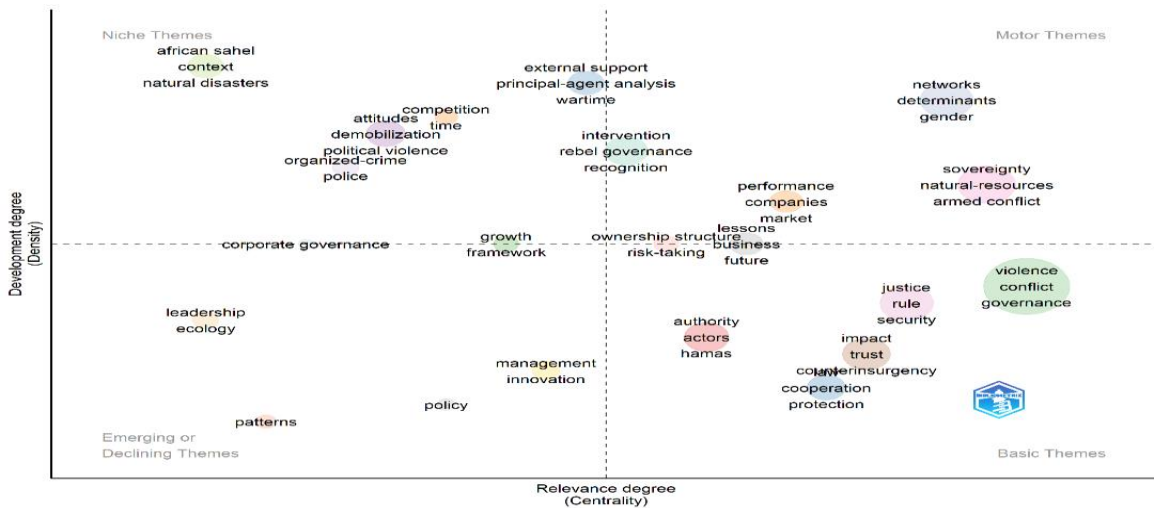
The word cloud showcases the most commonly used keywords in larger font sizes, while the size reduces proportionally with the frequency of usage. According to this display, “rebel governance” appears to be the most frequently used keyword, followed by “civil war,” which is often the precursor to the establishment of such governance, and “legitimacy,” which pertains to armed groups.

Thematic Map

Thematic maps are valuable for gaining insights into a specific research field and assessing its sustainability potential. To streamline the creation of these maps, a semi-automatic algorithm was developed that analyses research titles and author-provided keywords. This method facilitates a comprehensive understanding of the variations within a particular theme. Thematic maps serve as a valuable tool for gaining deeper insights into a specific field, as well as for assessing its potential for sustainability in the long run. By analyzing author-provided keywords and identifying themes, researchers can better understand the connections between different topics and their potential for future growth and development.

Two fundamental properties are often used to characterize themes within a research field: density and centrality. Centrality refers to the degree of correlation between different topics, whereas density measures the cohesiveness among nodes. By analyzing these properties, researchers can identify the most critical and well-developed issues and those that require further exploration. Nodes with more connections are considered more significant due to their higher centrality. In contrast, the cohesiveness among nodes determines a research field's ability to develop and sustain itself.

Figure 8: Thematic map-WOS

In Biblioshiny (R-studio) software, there are four regions on the thematic map, and according to these four regions, a bibliometric analysis is made of the articles written on biophilic design. According to the thematic map (Cobo, López-Herrera, Herrera-Viedma, and Herrera, 2011) in Figure 8, significant research and core clusters (Basic Themes) are located in the lower-right region (Q1). The upper-right region of the figure shows the Motor (driving) Themes (Q2); the upper-left region (Niche Themes) shows the specialized (Q3) and specific clusters, and the lower-left region (Q4) shows the rising or falling clusters (Emerging and Declining Themes).

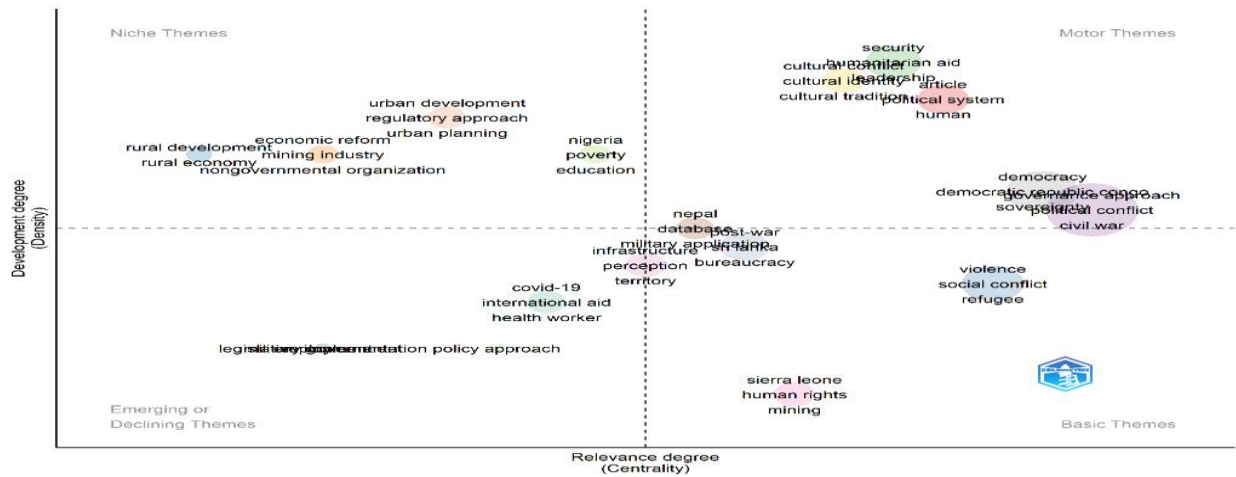
The clusters on the axes share the common characteristics of each region where the boundary is located. The topic clusters in these areas are considered together and are essential in the regions where they are located. The circular sizes of the clusters vary according to the number of studies done on this subject. There are also two axes of the thematic map named development degree (density) and relevance-interest (centrality). Centrality is located on the horizontal axis and shows the relationships with other themes, while density is located on the vertical axis and shows the connections within the cluster.

As it is illustrated in Figure 8, the Motor Themes are ‘networks,’ ‘determinants,’ ‘gender,’ ‘sovereignty,’ ‘natural-resources,’ and ‘armed conflict.’ These are well-developed and highly relevant themes that drive the field. They are central to the research on rebel governance and related areas. For example, themes like “sovereignty” and “armed conflict” suggest that studies focus on power dynamics and resource control, critical factors in governance by non-state actors. These themes are influential and guide much of the current research, reflecting core issues in conflict and governance. While Motor Themes are ‘African Sahel,’ ‘natural disasters,’ ‘political violence,’ ‘organized crime,’ ‘external support,’ ‘principal-agent’ analysis. These themes are highly developed but not central to the broader research field. They often represent specialized or context-specific studies. For instance, “African Sahel” and “natural disasters” indicate a regional focus that might not be universally applicable but is crucial within its niche. “external support” and “principal-agent analysis” highlight complexities in how rebel groups function and interact with external actors.

On the other hand, ‘violence,’ ‘conflict,’ ‘governance,’ ‘rule,’ ‘justice,’ ‘security,’ ‘impact,’ ‘trust’ are Basic Themes. These are foundational themes in the literature and essential for understanding the broader context of rebel governance. They are central but not deeply developed, indicating that they may provide the starting point or common ground for many studies. These themes also provide a foundation upon which more complex analyses may be anchored and are crucial in framing broader discussions of conflict dynamics. Finally, patterns, policy, leadership, ecology, management, and innovation are Emerging or Declining Themes. These themes are less central and less developed, indicating that these themes may be an emerging research area or are of declining importance. Management and innovation are indicative of a possible new track in which the governance studies meet organizational and innovative approaches. The themes here may constitute new fields of interest or those that are in further need of research in order to be fully integrated into the field.

Figure 9: Thematic map-SCOPUS

Using this method, as illustrated in Figure 9; security, humanitarian aid, cultural identity, leadership, political system, cultural traditions are Motor Themes. These themes are well-developed and central to the field, indicating they are driving forces in the research. The presence of “security” and “humanitarian aid” suggests a strong focus on the intersection of conflict and relief efforts, often critical in post-conflict or crisis settings. The emphasis on “cultural identity” and “political system” indicates that cultural and political dimensions are key in understanding governance and conflict dynamics. Secondly, Urban development, regulatory approach, economic reform, rural development, mining industry, nongovernmental organizations are Niche Themes. Thirdly, democracy, Democratic Republic of Congo, governance approach, social conflict, civil war, violence, refugee are Basic Themes. These are essential, foundational themes in the research field, providing the base upon which more complex discussions are built. Themes such as “democracy” and “civil war” are crucial for understanding broader conflict dynamics. The positioning of “Democratic Republic of Congo” indicates a case-specific focus, highlighting this region as a critical study area. Lastly, Policy approach, legislation, health workers, international aid, COVID-19, and military applications are Emerging or Declining Themes. These themes are less developed and have lower relevance, suggesting they are either emerging areas of interest or declining in current research focus. Themes like “COVID-19” and “health worker” indicate recent trends and may reflect the evolving impacts of health crises on conflict settings. The inclusion of “military applications” and “policy approach” suggests potential future directions where governance and security strategies could intersect.

In comparing them, the motor theme for both deals with those vital aspects, conflict and governance, but it does so from somewhat different angles since the first leans more towards strategic and structural factors such as networks and sovereignty, while the second encompasses a more human-centered approach

with cultural and security dimensions. Both sets of niche themes are highly specialized but differ in focus: While the themes of the first map are more conflict and violence-oriented, most often with influences of an external factor to a zone of conflict, the second map addresses socio-economic development issues with a greater emphasis on how governance intersects with issues of development and reform. Thirdly, both maps emphasize themes fundamental to conflict studies, but the second map emphasizes specific case studies and geographical contexts (e.g., the Democratic Republic of Congo) alongside broader social issues like refugee crises. The first map's basic themes are more universally applicable across various contexts. Lastly, both sets of themes represent areas at the fringes of current research, either gaining or losing momentum. The second map's emerging themes are more influenced by recent global changes, like the pandemic, while the first map's emerging themes lean towards new governance approaches and innovations in conflict settings. The first map provides a more macro and strategic overview, while the second emphasizes contemporary, culturally, and human-centered approaches.

Co-Occurrence Network

Through co-occurrence analysis, the powers and clusters in the network are determined based on the combined use of keywords in the field of “rebel governance” in social science studies. Elements of the same color in the network represent clusters, while the sizes of the nodes indicate the frequency of terms. Additionally, the closer the nodes in the same cluster are, the more indicative they are of increased frequency of co-occurrence. The software Biblioshiny helps identify themes using keyword co-occurrence analysis in a specific study area (van Eck and Waltman, 2020). This approach identifies bibliographic clusters and emerging and least explored themes (Donthu et al., 2020).

Figure 10: Co-occurrence Network-WOS

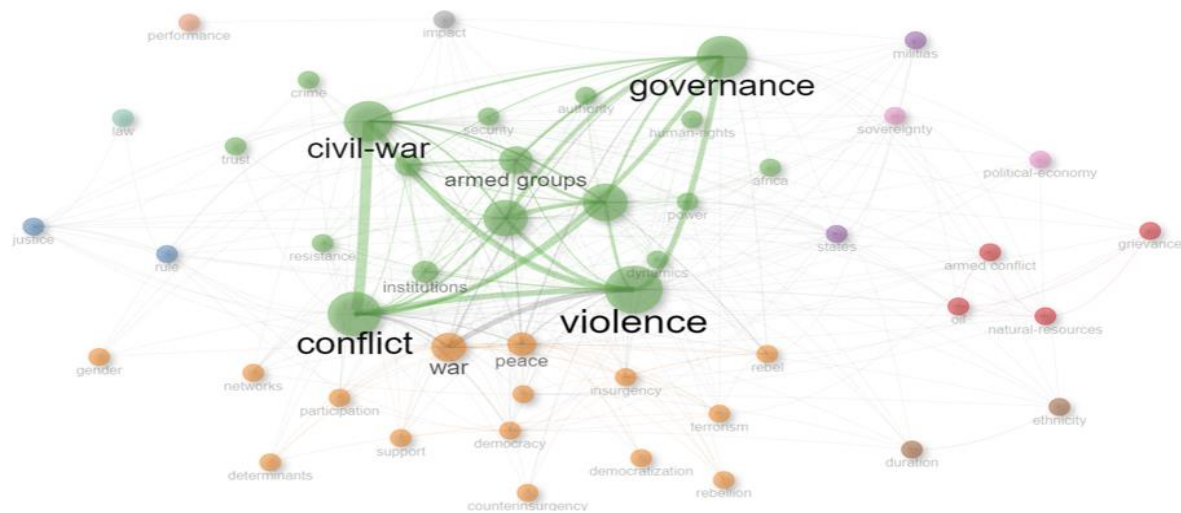
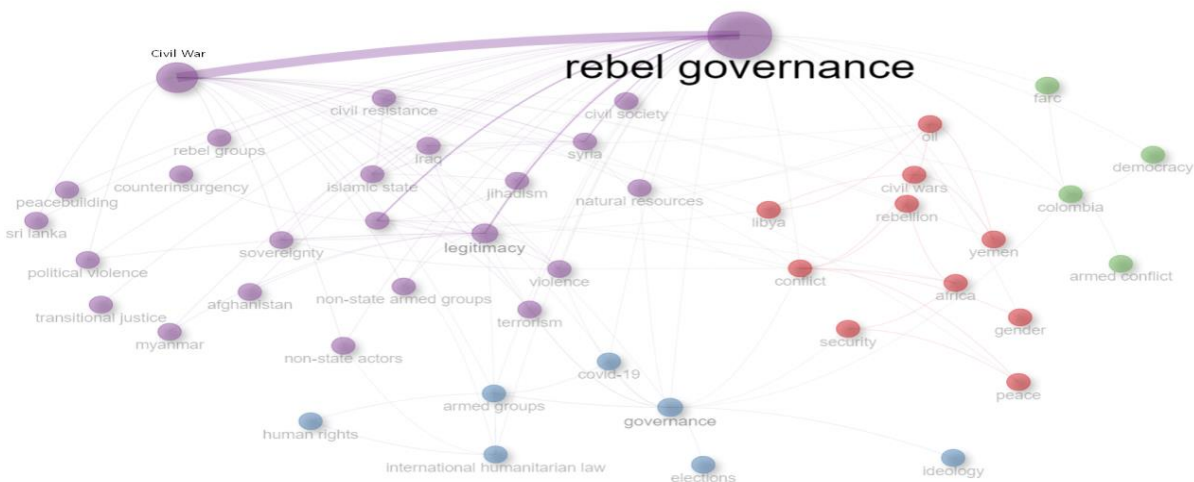

Figure 10 exhibits five colors ranging from purple to yellow. This is one of the most significant and most central nodes, indicating it is a primary theme in the literature. Its strong connections to other nodes like conflict, **violence**, **civil war**, and **armed groups** suggest that governance is often discussed in the context of conflict and violence, particularly in settings involving non-state actors and instability. The strong link between these nodes underscores the significant role of armed groups in shaping governance in conflict zones. This could include discussions around rebel governance, the role of non-state actors in power dynamics, and the challenges of establishing legitimate governance in contested areas. Apart from the high-density nodes, there are other influential nodes such as ‘Justice and Rule,’ ‘Grievance,’ ‘Oil,’ and ‘Natural Resources.’ There are also Emerging Themes such as ‘Political-Economy,’ ‘Sovereignty,’ and ‘Militias,’ ‘Gender’ and ‘Networks.’ This co-occurrence network provides a comprehensive overview of the key themes and their interrelationships within the field, highlighting both well-established and emerging areas of focus in conflict and governance studies.

On the other hand, it is seen in Figure 11 that the terms “civil war,” “rebel governance,” “civil resistance,” “rebel groups,” “counterinsurgency,” “conflict,” and “armed conflict” form a central cluster, suggesting a strong association with the broader theme of conflict and its governance. The critical terms of studies on Rebel Governance have been grouped into four distinct clusters based on similar topics. Moreover, terms like “human rights,” “international humanitarian law,” “security,” and “governance” cluster together, highlighting their interconnectedness in the context of conflict and its aftermath.

Figure 11: Co-occurrence network- SCOPUS

“Rebel governance” is closely linked to “civil war” and “rebel groups,” indicating that rebel groups often establish their governance structures in conflict zones. Terms like “legitimacy,” “sovereignty,” and

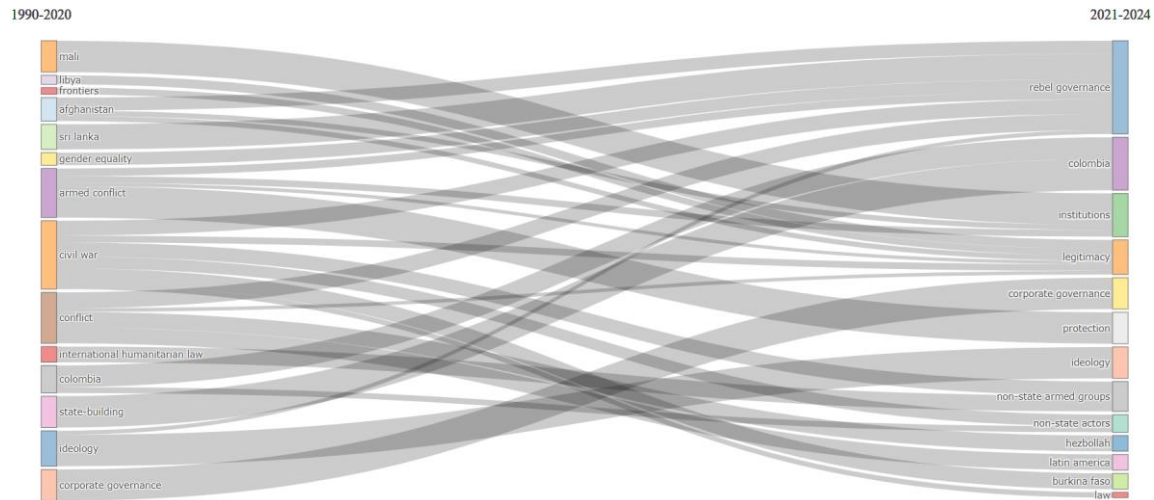
“democracy” are connected to “conflict,” suggesting that the legitimacy of governments and their sovereignty are often contested in conflict situations. In addition, “Human rights,” “international humanitarian law,” and “armed groups” are associated with “conflict,” highlighting the humanitarian challenges often associated with armed conflict. Overall, the co-occurrence network provides a valuable starting point for exploring the complex relationships between conflict, governance, human rights, and security concepts. Further research is needed to investigate these relationships and understand their implications.

Regarding their comparison, both networks highlight the central themes of conflict, violence, governance, and security. Both networks reveal relationships between these concepts, such as the connection between armed groups and civil war, and the association between conflict and governance challenges. The first network seems to have a broader focus, encompassing topics like human rights, international humanitarian law, and legitimacy. The second network appears to be more specific to conflict and violence, with a stronger emphasis on armed groups and institutions. In sum, these two co-occurrence networks provide insight into the relationships among concepts of conflict, violence, governance, and security. However, in interpreting specific focuses, connections, and context in each network, such data need to be put into context. Comparing and contrasting these two networks provides further insight into key themes and their relationships in this domain.

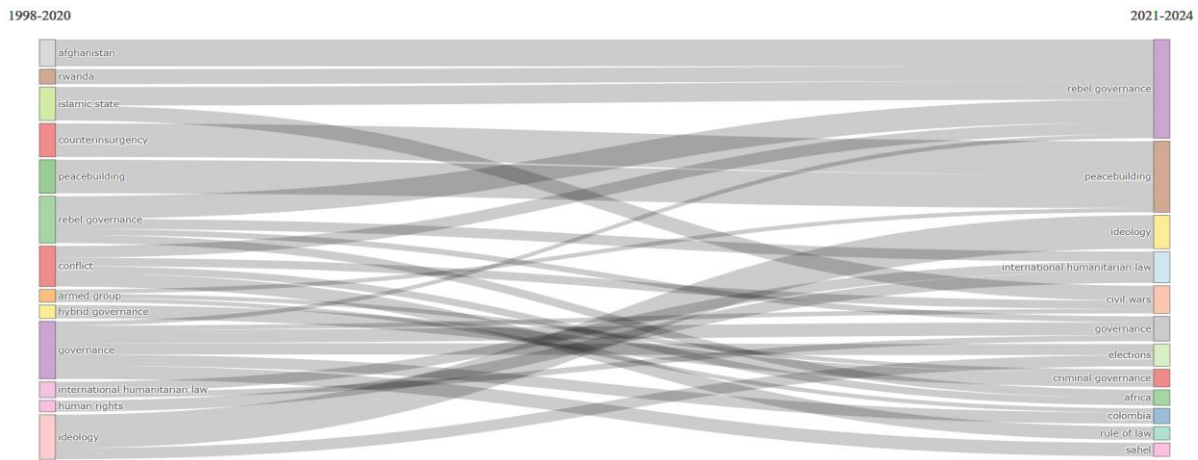
Thematic evolution

Thematic evolution analysis, another step in the research process, enables the identification of thematic content, strength, changing rules, and evolutionary relationships and trends that emerge over time in the literature. By using thematic evolution analysis, “it is possible to visualize the development in the field, understand the direction of this development, and make future-oriented inferences about trends in the field (Cobo et al., 2011, p. 54).” In a Sankey diagram, every node signifies a distinct topic. The node's dimensions vary proportionally based on the number of related keywords in the theme. The connections between nodes express the evolutionary direction of the concepts being addressed. The historical continuity of these connections indicates the ongoing importance of concepts in the field over time. The color difference in the connection lines helps in differentiation. The thickness of these lines represents the number of keywords shared between the connected topics. In other words, as the connection between issues strengthens, the line also expands.

Figure 12: Thematic evolution- WOS

In the first period, from 1990 to 2020, the concepts of civil war, conflict, and armed conflict stood out. When examining the relationships with the terms that occurred during the second period, it can be observed that rebel governance (1990-2020), Columbia (2021-2024), and institutions (2021-2024) are influential. Similarly, while corporate governance (1990-2020), state-building (1990-2020), Columbia (1990-2020), and the other concepts seem to have an impact on Columbia (2021-2024), institutions (2021-2024), legitimacy (2021-2024), protection (2021-2024), ideology (2021-2024), and non-state armed groups (2021-2024). In sum, **Legitimacy, Non-State Actors, Latin America, Burkina Faso, Law** themes broadly broaden the scope of topics, ranging from general governance and legal principles to regional specifics, reflecting new geopolitical, legal, and social dynamics. Several earlier themes like “Mali,” “Libya,” “Afghanistan,” “Sri Lanka,” “Gender Equality,” “Armed Conflict,” “Civil War,” “Conflict,” “International Humanitarian Law,” “State-Building,” and “Corporate Governance” do not seem to continue into the later period. This might suggest a shift away from these specific focuses or a resolution of these issues to some extent. The focus on specific groups like “Hezbollah” and regions like “Latin America” and “Burkina Faso” in the later period might reflect new or continuing conflicts, emerging studies, or international policy focus areas.

Figure 13: Thematic evolution- SCOPUS

The themes' differentiation, integration, transfer, and regeneration are evident due to the many study themes across several eras and intricate thematic evolution links. As is seen in Figure 13, governance (1998-2020) has an impact on several concepts like Sahel (2021-2024), the rule of law (2021-2024), elections (2021-2024), and governance (2021-2024). In the same sense, rebel governance (1998-2020) has an impact on rebel governance (2021-2024), international humanitarian law (2021-2024), governance (2021-2024), and Africa (2021-2024). From the figure, one can see that some new themes like civil wars, governance, elections, criminal governance, Africa, Colombia, the rule of law, and the Sahel suggest a broadening of geographical and conceptual focus in recent years. There is a noticeable shift from specific conflict zones (Afghanistan, Rwanda) and groups (Islamic State) to broader governance and legal themes (rule of law, criminal governance) and a regional focus (Africa, Colombia).

CONCLUSION

Bibliometric analysis has become an integral part of scientific research; it allows scholars to obtain a comprehensive overview about data concerning their very field. This research utilizes two software programs that are actually capable of conducting a bibliometric analysis. In addition, the R program provides high levels of support and libraries that enable running wide ranges of analyses, giving very valuable solutions to many users. This paper endeavors to carry out a bibliometric review of the extant literature on rebel governance, taken herein to refer to the ways in which NSAGs exercise territorial governance beyond the reach of conventional state authority. Using a dataset comprising 1,133 documents retrieved from the WOS and Scopus databases, this study ascertains key trends, emerging themes, and blind spots in extant literature about rebel governance. Bibliometric analysis was performed to identify authors, publications, institutions, and countries interested in the subject. Thus, it is aimed to examine the

developments in the literature from the past to the present and to guide future studies. All the lines of research on rebel governance examined in this literature review are demonstrably closely interlinked and, in most cases, mutually reinforcing.

The study of rebel governance is a valuable tool for systematically understanding and mapping this area of research. The research has yielded significant findings regarding the concept of rebel governance. First, the analysis indicates a rising trend in academic interest in rebel governance, as seen in the steady increase in publications over the years. Notably, the field has experienced significant growth since 2010, particularly after events such as the Arab Spring, which catalyzed the emergence of new NSAGs. Core themes in the literature and the area scholars have prioritized the keywords: ‘governance,’ ‘conflict,’ ‘violence,’ ‘security,’ and ‘legitimacy.’

The analysis of thematic maps identifies foundational themes such as conflict and governance and emerging themes like leadership, innovation, and management. These themes are integral to understanding the complex dynamics of rebel governance and how it influences both local and international politics. Research on rebel governance is characterized by limited international collaboration insofar as most research occurs nationally. This points to some real opportunities for more comparative and interdisciplinary research that may further extend insights about rebel governance in contexts other than those here. The network analysis of the co-occurrences shows how main concepts such as governance, violence, civil war, and armed groups are interlinked in their respective co-mentions.

These relationships highlight the central role of armed groups in shaping governance structures in conflict zones. Nonetheless, many phenomena related to rebel governance and their governance are still far too little researched. In other words, the field offers fertile ground for research projects, as can be inferred from the same thematic map, topics such as “natural disaster,” “non-governmental organizations,” “external support,” “corporate governance,” “competition,” “rural development and economy,” “urban development and planning,” and “education” have not been sufficiently studied in relation to Rebel Governance. Thematic evolution analysis shows that general themes of conflict and governance were in focus at first, whereas in recent years, more specific and regionally focused studies have emerged, such as ‘Sahel,’ ‘Latin America.’ This kind of evolution reflects the change in the nature of the research in rebel governance, adapting itself to new geopolitical and social realities. The analysis identifies emerging themes, such as the effect of humanitarian aid and cultural identity; thus, new areas of research are suggested, which join at traditional conflict studies.

In that regard, some of the older themes, such as state-building and corporate governance, have declined in numbers and can therefore be considered less pertinent today, which might reflect a shift in academic interest toward more topical and pressing issues. Further research is needed to investigate these gaps, foster greater interdisciplinarity, and widen our knowledge on the role of NSAGs in governance beyond conflict areas. This will be fundamental for further development of integrated frameworks addressing the complexities brought along by rebel governance within the contemporary world.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

REFERENCES

- Adunbi, O. (2015). Oil wealth and insurgency in Nigeria. In *Oil wealth and insurgency in Nigeria*. Indiana University Press.
- Ahram, A. I. (2022). When rebels govern oil. *Extractive Industries and Society*, 12. doi: 10.1016/j.exis.2022.101169.
- Akande, D. (2012). Classification of armed conflicts: Relevant legal concepts. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.2132573.
- Arjona, A. (2016). Creating rebelocracy, aliocracy, and disorder. In *Rebelocracy* (pp. 159–211). Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781316421925.006.
- Aslan, M. (2020). Hybrid political order in Libya: State, non-state and Armed Actors. *Insight Turkey*, 22(4), 139-156. doi: 10.25253/99.2020224.09.
- Ayissi, A. (2020). Three decades of disarmament, demobilization, and reintegration of ex-combatants in Africa: Lessons learned and challenges ahead. In *The state of peacebuilding in Africa: Lessons learned for policymakers and practitioners*. Springer International Publishing. doi: 10.1007/978-3-030-46636-7_9.
- Bagayoko, N., Hutchful, E., & Luckham, R. (2016). Hybrid security governance in Africa: rethinking the foundations of security, justice and legitimate public authority. *CONFLICT SECURITY & DEVELOPMENT*, 16(1), 1–32. doi: 10.1080/14678802.2016.1136137.
- Bagdasaryan, S., & Petrova, S. (2017). The republic of Abkhazia as an unrecognized state. *Russian Law Journal*, 5(1), doi: 10.17589/2309-8678-2017-5-1-98-118.
- Bandula-Irwin, T., Gallien, M., Jackson, A., van den Boogaard, V., & Weigand, F. (2022). Beyond greed:

- Why armed groups tax. *Studies In Conflict & Terrorism*, 47(12), 1599-1622. doi: 10.1080/1057610X.2022.2038409.
- Berti, B. (2021). Rebel justice? Rule of law and law enforcement by non-state armed groups. In *Rule of law and areas of limited statehood: domestic and international dimensions*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Boege, V., Brown, A. M., & Clements, K. P. (2009). Hybrid political orders, not fragile states. *Peace Review*, 21, 13-21. doi: 10.1080/10402650802689997.
- Bojicic-Dzelilovic, V., & Turkmani, R. (2018). War economy, governance and security in Syria's opposition-controlled areas. *Stability-International Journal of Security and Development*, 7(1). doi: 10.5334/sta.569.
- Börzel, T. A., & Risse, T. (2010). Governance without a state: Can it work? *Regulation and Governance*, 4(2), 113-134. doi: 10.1111/j.1748-5991.2010.01076.x.
- Breslawski, J., & Tucker, C. (2022). Ideological motives and taxation by armed groups. *Conflict Management and Peace Science*, 39(3), 333–350. doi: 10.1177/07388942211033229.
- Bruderlein, C. (2000). The role of non-state actors in building human security: the Case of armed groups in intra-state wars. In *Centre for humanitarian dialogue*.
- Bryant, R. (2014). Unrecognized states: The struggle for sovereignty in the modern international system. *Southeast European and Black Sea Studies*. doi: 10.1080/14683857.2014.967964.
- Cancian, M., & Greenwald, D. B. (2022). Infrastructure, revenue, and services: Non-state governance in Iraq's disputed territories. *Civil Wars*, 24(4), 445–496. doi: 10.1080/13698249.2022.2125718.
- Cetina Presuel, R., & Martinez Sierra, J. M. (2024). The adoption of artificial intelligence in bureaucratic decision-making: A Weberian perspective. *Digital Government: Research and Practice*, 5(1). doi: 10.1145/3609861.
- Clunan, A., & Trinkunas, H. (2011). Ungoverned spaces: Alternatives to state authority in an era of softened sovereignty. *Choice Reviews Online*, 48(10). doi: 10.5860/choice.48-5953.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). An approach for detecting, quantifying, and visualizing the evolution of a research field: A practical application to the Fuzzy Sets Theory field. *Journal of Informetrics*, 5(1), 146–166. doi: 10.1016/J.JOI.2010.10.002.
- Cox Blackwell, K. R. (2002). *Political geography territory, state, and society*. Blackwell Publishers.
- Dembińska, M. (2023). Legitimizing the separatist cause: Nation-building in the Eurasian de facto States. *Nationalities Papers*. doi: 10.1017/nps.2022.33.
- Drechsler, W. (2023). The New Neo-Weberian state. *Max Weber Studies*, 23, 109-125. doi: 10.1353/max.2023.0007.
- Druckman, D., Vukovic, S., & Verbeek, N. (2024). Rebel group legitimacy, ideology and durable peace. *International Journal of Conflict Management*, 35(1), 215–241. doi: 10.1108/IJCMA-01-2023-0015.
- Dzinesa, G. A. (2017). Disarmament, demobilization and reintegration in Southern Africa swords into

ploughshares? In *Rethinking Political Violence*. Palgrave Macmillan.

- Esguerra, A., Helmerich, N., & Risse, T. (2017). *Sustainability politics and limited statehood: contesting new modes of governance*. Palgrave Macmillan.
- Ficek, R. (2023). Hybrid regimes and political (dis)order. *Historia i Polityka*, 46(53), 49-70. doi: 10.12775/hip.2023.030.
- Florea, A. (2020). Rebel governance in de facto states. *European Journal of International Relations*, 26(4). doi: 10.1177/1354066120919481.
- Florea, A., & Malejacq, R. (2024). The supply and demand of rebel governance. *International Studies Review*, 26(1). doi: 10.1093/ISR/VIAE004.
- Fontes, A. W. (2023). Taxation and incarceration in Guatemala: Prisons, protection rackets, and citizenship. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 116, 105 – 123. doi: 10.32992/ERLACS.10984.
- Franco, S., Suarez, C. M., Naranjo, C. B., Báez, L. C., & Rozo, P. (2006). The effects of the armed conflict on the life and health in Colombia. *Ciencia e Saude Coletiva*, 11(2), 349-361. doi: 10.1590/S1413-81232006000200013.
- Furlan, M. (2023). Rebel governance at the time of Covid-19: Emergencies as opportunities for rebel rulers. *Studies in Conflict and Terrorism*, 46(2). doi: 10.1080/1057610X.2020.1816681.
- Goebel, C. M., & Levy, J. C. (2020). Disarmament, demobilization, and reintegration. In *Research handbook on post-conflict state building*. Edward Elgar Publishing Ltd. doi: 10.4337/9781788971645.00016.
- Gonzalez, A. F. A., Hirschel-Burns, D., & Uribe, A. D. (2024). Contestation, governance, and the production of violence against civilians: Coercive political order in rural Colombia. *Journal Of Conflict Resolution*, 68(4), 616–641. doi: 10.1177/00220027231177591.
- Halvorson, D. (2013). States of disorder: Understanding state failure and intervention in the periphery. In *States of Disorder: Understanding State Failure and Intervention in the Periphery*. Ashgate Publishing Ltd.
- Heffes, E. (2019). Armed groups and the protection of health care. *International Law Studies*, 95.
- Hoch, T., & Rudincová, K. (2015). Legitimization of statehood in de facto states: A case study of Somaliland. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*. doi: 10.14712/23361980.2015.85.
- Huang, R., & Sullivan, P. L. (2021). Arms for education? External support and rebel social services. *Journal of Peace Research*. doi: 10.1177/0022343320940749.
- Ikenberry, G. J., & Holsti, K. J. (2004). Taming the sovereigns: Institutional change in international politics. *Foreign Affairs*. doi: 10.2307/20034082.
- Ikenberry, G. J., & Regan, P. M. (2000). Civil wars and foreign powers: Outside intervention in intrastate conflict. *Foreign Affairs*, 79(4). doi: 10.2307/20049833.

- Jackson, A. (2021). *Negotiating survival: Civilian - insurgent relations in Afghanistan*. Oxford University Press. doi: 10.1093/oso/9780197606179.001.0001.
- Jackson, R. (2005). Classical and modern thought on international relations. In *Classical and modern thought on international relations*.
- Joshi, M. (2024). Civil war violence and competing legitimacy claims: Evidence from district level courts cases in Nepal. *Political Geography*, 109. doi: 10.1016/j.polgeo.2023.103044.
- Jüde, J. (2020). The possibility of state formation and the limitations of liberal international state-building. *Journal of International Relations and Development*, 23(1), 92 – 116. doi: 10.1057/s41268-018-0139-z
- Justin, S. (2020). Surviving the War in Syria: Survival Strategies in a Time of Conflict. In *Surviving the War in Syria: Survival Strategies in a Time of Conflict*. Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781108909716.
- Kaplan, O. (2017). Resisting war: How communities protect themselves. In *Resisting war: How communities protect themselves*. Cambridge University Press.
- Karakuş, M. (2022). Non-State armed group’s durability strategy: Instrumentalizing de-facto governance. *Journal of History School*, 15(58), 1909-1948.
- Karakuş, M. (2024). Greening the guns: How armed non-state actors can become a player in the fight for a sustainable future. M. Hamdan, et al. (eds.), *Global trends in governance and policy paradigm* (pp. 187–208). IGI Global.
- Kettl, D. F. (2022). Weberian bureaucracy and contemporary governance. *Perspectives on Public Management and Governance*, 5(2), 111-120. doi: 10.1093/ppmgov/gvab026.
- Krause, J. (2018). Resilient communities: Non-violence and civilian agency in communal war. In *Resilient communities: Non-violence and civilian agency in communal war*.
- Kubota, Y. (2023). Remaining behind in the community: Rebel service provision and internal (non-) displacement of civilians in the former FATA, Pakistan. *Journal of Peace Research*, 60(3), 444-458. doi: 10.1177/00223433221079868.
- Kursani, S. (2024). Costs of international recognition: Palestine’s and Kosovo’s struggle with negotiated statehood. *Geopolitics*, 29(1), 174-202. doi: 10.1080/14650045.2022.2151903.
- Lillywhite, L. (2015). Non-state armed groups, health and healthcare. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/events/special/NSAGs%20Meeting%20Summary%20in%20template%20-%20final%20edit%20from%20Jo%20-%20ER-%20PKA%2027.10.15.pdf>
- Lottholz, P., & Lemay-Hébert, N. (2016). Re-reading Weber, re-conceptualizing state-building: from neo-Weberian to post-Weberian approaches to state, legitimacy and state-building. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(4), 1467-1485. doi: 10.1080/09557571.2016.1230588.
- Madison, I. (2022). Competitive statebuilding from the demand-side: counter-state services and civilian choice in Kosovo, 1989-1998. *Conflict Security & Development*, 22(3), 297–319. doi: 10.1080/14678802.2022.2084283.

- Malthaner, S., & Malesevic, S. (2022). Violence, legitimacy, and control: The dynamics of rebel rule. *Partecipazione E Conflitto*, 15(1, SI), 1–16. doi: 10.1285/i20356609v15i1p01.
- Mampilly, Z. (2015). Performing the nation-state: Rebel governance and symbolic processes. In *Rebel governance in civil war*. Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9781316182468.004.
- Mampilly, Z., & Gutierrez, J. A. (2023). A tax like any other? Rebel taxes on narcotics and war time economic order. *International Politics*. doi: 10.1057/s41311-023-00517-w.
- Mampilly, Z., & Stewart, M. A. (2021). A Typology of Rebel Political Institutional Arrangements. *Journal of Conflict Resolution*, 65(1), 15–45. doi: 10.1177/0022002720935642.
- Mampilly, Z., & Thakur, S. (2024). Rebel taxation as extortion or a technology of governance? Telling the difference in India’s northeast. *Comparative Political Studies*. doi: 10.1177/00104140241237472.
- Markedonov, S. (2022). Post-Soviet de facto states: Trajectories of their struggle for sovereignty. *Social Sciences (Russian Federation)*. doi: 10.21557/SSC.74941708.
- Massey Thaler, K. (2018). *From insurgent to incumbent: State building and service provision after rebel victory in civil wars*. The Harvard University.
- Meagher, K., De Herdt, T., & Titeca, K. (2014). Hybrid governance: Buzzword or paradigm shift? *African Arguments*.
- Menkhaus, K. (2014). State failure, state-building, and prospects for a “functional failed state” in Somalia. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 656, 154-172. doi: 10.1177/0002716214547002.
- Munive, J. S. F. (2023). *How non-state armed groups engage in environmental protection*. Copenhagen: DIIS Policy Brief.
- Munro, W. A. (1996). Power, peasants and political development: Reconsidering state construction in Africa. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1), 112-148. doi: 10.1017/s0010417500020144
- Neumann, L. (2019). Is formality legitimacy? Defining the obligations of non-state armed groups. In B. L. Kristiansen, K. Mitkidis, L. Munkholm, L. Neumann, & C. Pelaudeix (Eds.), *Transnationalisation and legal actors: Legitimacy in question* (pp. 216–229). Routledge.
- Newman, E. (2007). Weak states, state failure, and terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 19(4), 463–488. doi: 10.1080/09546550701590636.
- Ojo, J. S. (2020). Governing “ungoverned spaces” in the foliage of conspiracy: Toward (re)ordering terrorism, from Boko Haram insurgency, Fulani militancy to banditry in Northern Nigeria. *African Security*, 13(1), 77–110. doi: 10.1080/19392206.2020.1731109.
- Pham, J. P. (2011). State collapse, insurgency, and famine in the horn of Africa: Legitimacy and the ongoing somali crisis. *Journal of the Middle East and Africa*, 2(2), 153–187. doi: 10.1080/21520844.2011.617238.
- Piazza, J. A. (2008). Incubators of terror: Do failed and failing states promote transnational terrorism?

- International Studies Quarterly*, 52(3), 469–488. doi: 10.1111/j.1468-2478.2008.00511.x
- Plowright, W. (2021). Armed non-state groups and international legitimacy Introduction. In *armed groups and international legitimacy: Child soldiers in intra-state conflict* (pp. 1–35). Routledge.
- Podder, S. (2014). Mainstreaming the non-state in bottom-up state-building: linkages between rebel governance and post-conflict legitimacy. *Conflict, Security and Development*, 14(2), 213–243. doi: 10.1080/14678802.2014.889878.
- Provost, R. (2021). Rebel Courts: The Administration of Justice by Armed Insurgents. In *Rebel courts: The administration of justice by armed insurgents*. Oxford University Press.
- Reyntjens, F. (2014). Regulation, taxation and violence: the state, quasi-state governance and cross-border dynamics in the Great Lakes Region. *Review Of African Political Economy*, 41(142), 530–544. doi: 10.1080/03056244.2014.928612.
- Rickard, K., & Bakke, K. M. (2021). Legacies of wartime order: Punishment attacks and social control in Northern Ireland. *Security Studies*, 30(4), 518–551. doi: 10.1080/09636412.2021.1976822.
- Risse, T. (2011). Governance without a State. In *Policies and politics in areas of limited statehood*.
- Risse, T. (2015). Limited statehood: A critical perspective. In *The Oxford handbook of transformations of the state*. Oxford University Press. doi: 10.1093/OXFORDHB/9780199691586.013.8.
- Ruaud, H. (Oct 31, 2013). *Armed non-state actors and displacement in armed conflict*. Retrieved from www.imprimerie-villiere.com.
- Schillinger, J., & Özerol, G. (2023). Non-state armed groups with territorial control as emergent actors of wartime water governance. *Environment and Security*. doi: 10.1177/27538796231204761.
- Schubert, M. (2017). Disarmament, demobilization and reintegration in unconventional settings: the case of MINUSTAH's community violence reduction. *International Peacekeeping*, 24(3), 410 – 433. doi: 10.1080/13533312.2016.1277145.
- Schubert, M. (2018). Hybrid security governance, post-election violence and the legitimacy of community-based armed groups in urban Kenya. *Journal Of Eastern African Studies*, 12(2, SI), 386–404. doi: 10.1080/17531055.2018.1457277.
- Schwab, R., & Massoud, S. (2022). Who Owns The Law?: Logics of insurgent courts in the Syrian War (2012-2017). In *Actors and dynamics in the Syrian conflict's middle phase: Between contentious politics, militarization and regime resilience*. Taylor and Francis. doi: 10.4324/9781003254904-10.
- Somer, J. (2015). *Environmental protection and non-state armed groups: setting a place at the table for the elephant in the room*. CEOBS.
- Szekely, O. (2016). The politics of militant group survival in the Middle East: Resources, relationships, and resistance. In *The politics of militant group survival in the Middle East: Resources, relationships, and resistance*. Springer International Publishing.
- Termeer, A. (2023). Rebel legal order, governance and legitimacy: Examining the Islamic State and the Taliban insurgency. *Studies In Conflict & Terrorism*. doi: 10.1080/1057610X.2023.2231641.

- Voller, Y. (2022). Rethinking armed groups and order: Syria and the rise of militiatocracies. *International Affairs*, 98(3), 853–871. doi: 10.1093/ia/iia047.
- Voyvodic, C. (2021). The legacy of rebel order: local (in)security in Colombia. *Conflict Security & Development*, 21(2), 177–197. doi: 10.1080/14678802.2021.1911065.
- Weinstein, J. (2007). Inside rebellion: The politics of insurgent violence. In *Inside Rebellion: The Politics of Insurgent Violence*. Cambridge University Press.
- Willems, R., & van der Borgh, C. (2016). Negotiating security provisioning in a hybrid political order: the case of the Arrow Boys in Western Equatoria, South Sudan. *Conflict, Security and Development*. doi: 10.1080/14678802.2016.1200312.
- Wong, C. S. (2022). The past, the present, and the future: A bibliometric analysis of failed/fragile/collapsed state research during 1990–2020. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 7. doi: 10.3389/FRMA.2022.720882/BIBTEX.
- Wyler, L. (2008). Weak and failing states: Evolving security threats and U.S. policy. *Congressional Research Service*.
- Zaki, M., Haid, H., & Khatib, L. (2020). *Assessing control and power dynamics in Syria De facto authorities and state institutions*. Retrieved from https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2020-11/2020-11-11-control-power-syria-mehchy-haid-khatib_0.pdf.
- Zayd, O. A. (2020, October 19). HTS Populism: Survival and Expansion. *Al Sharq Strategic Research*. Retrieved from <https://research.sharqforum.org/2020/10/19/hts-populism-survival-and-expansion/>

TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞINDA BİR KÖŞE TAŞI: PEYAMİ SAFA

Erdoğan ALTUN¹

Öz

Bu çalışma, 20. yüzyıl Türk edebiyatının ve düşünce dünyasının önemli ismi Peyami Safa'nın, Türk muhafazakârlığı içindeki konumunu incelemektedir. Safa, edebi ve fikri yazılarıyla Türkiye'nin modernleşme sürecinde muhafazakâr düşüncenin şekillenmesinde kilit rol oynamıştır. Safa'nın edebi eserlerinde, Fatih ile Harbiye arasında, cumba ile rumba arasında kurduğu muhafazakâr dünyasında, geleneksel değerler, milli kimlik ve kültürel mirasa bağlılık vurguları öne çıkar. Bu çalışmada Safa, Türk muhafazakârlığının modernleşme karşısındaki tavır alışının bir temsili olarak ele alınırken, edebi eserlerinden değil, onun bir münevver olarak ortaya koyduğu fikir yazılarından yararlanılacaktır. Safa'nın modernleşme karşısındaki tavrı ve argümanları, Türk muhafazakârlığının tarihsel ve toplumsal bağlamda nasıl konumlandığını ortaya koymaktadır. Çalışma, muhafazakâr düşüncenin neyi ifade ettiği, tarihsel seyri, muhafazakârlığın neyi muhafaza etmekle ilgili olduğu hakkındaki literatüre değindikten sonra Türk muhafazakârlığının ortaya çıkışına ve modernleşme karşısındaki tavrına odaklanacaktır. Ardından, Türk muhafazakârlığının temsiline yer verilecektir. Muhafazakârlığın ve Türk muhafazakârlığının çerçevesi çizildikten sonra, Peyami Safa'nın muhafazakârlığına odaklanılacak ve Safa'nın özellikle Harf Devrimi karşısındaki tavır alışına, muhafazakârlığını örneklemek için değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Peyami Safa, Türk Muhafazakârlığı, Harf Devrimi, Modernleşme

JEL Kodları: Y20, Y50

ONE MILESTONE IN TURKISH CONSERVATISM: PEYAMİ SAFA

Abstract

This study examines the position of Peyami Safa, an important figure of 20th century Turkish literature and thought, within Turkish conservatism. Through his literary and intellectual writings, Safa played a key role in shaping conservative thought in Turkey's modernization process. In his literary works, Safa's conservative world, which he constructs between Fatih and Harbiye, between the bay window and the rumba, emphasizes traditional values, national identity and loyalty to cultural heritage. In this study, Safa will be discussed as a representation of Turkish conservatism's stance against modernization, not through his literary works, but through his writings as an intellectual. Safa's attitude and arguments against modernization reveal how Turkish conservatism is positioned in historical and social contexts. The study will focus on the emergence of Turkish conservatism and its attitude against modernization after touching upon the literature on what conservative thought means, its historical course, and what conservatism is about preserving. Then, the representation of Turkish conservatism will be discussed. After drawing the framework of conservatism and Turkish conservatism, it will focus on Peyami Safa's conservatism and Safa's attitude towards the Letter Revolution will be mentioned to exemplify his conservatism.

Keywords: Conservatism, Peyami Safa, Turkish Conservatism, Alphabet Revolution, Modernization

JEL Codes: Y20, Y50

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erdogan.altun08@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7314-4764>

GİRİŞ

Muhafazakârlık, toplumda köklü ve ani değişimlere karşı duran, geleneksel değerleri ve kurumları koruma amacını güden bir düşünce sistemidir. Bu ideoloji, toplumsal düzeni ve istikrarı sağlamak için geleneklerin ve yerleşik değerlerin devamlılığını savunur. Muhafazakârlık, bireyin topluma olan bağlılığını, toplumsal hiyerarşiyi ve özel mülkiyetin korunmasını vurgular. Ayrıca, aklın sınırlarını kabul eder ve ihtiyatlı bir dönüşüm anlayışını benimser.

Muhafazakârlığın ilkeleri arasında, kademeli olmayan devrim anlayışını reddetmek, insan aklının sınırlılığını kabul etmek, düzen ve istikrarı gelenekte görmek, bireyi toplumun bir ürünü olarak görmek ve toplumun önceliğini vurgulamak, aşkın bir düzene inanmak, dinin, hiyerarşinin ve özel mülkiyetin toplumsal düzen için önemini kabul etmek, önyargıları kurucu bir unsur olarak ele almak ve otoritenin varlığını kabullenmek yer alır.

Türk muhafazakârlığının tarihsel seyri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan bir süreçte şekillenmiştir. Modernleşme çabaları ve Batılılaşma hareketlerine tepki olarak ortaya çıkan Türk muhafazakârlığı, geleneksel İslami değerlerin, milli kimliğin ve kültürel mirasın korunmasını amaçlamıştır. Özellikle 20. yüzyılın başından itibaren, muhafazakâr düşünce Türk siyasi ve kültürel hayatında önemli bir rol oynamıştır.

Peyami Safa, Türk muhafazakârlığının önemli bir temsilcisi olarak, edebi ve düşünsel eserlerinde bu fikri derinlemesine işlemiştir. Safa, modernleşme karşısında geleneksel değerlerin korunmasını savunmuş ve eserlerinde bu temaları sıkça işlemiştir. Özellikle romanlarında, Doğu-Batı çatışmasını ve bu çatışmanın bireyler üzerindeki etkilerini irdelemiştir. Safa'nın muhafazakârlığı, toplumsal düzenin korunması, milli kimlik ve kültürel mirasa bağlılık gibi unsurları vurgular. Bu bağlamda, Safa'nın düşünceleri, Türk muhafazakârlığının tarihsel ve toplumsal konumlanışını anlamak için önemli bir referans kaynağıdır.

Bu makale, Peyami Safa'nın Türk muhafazakârlığı üzerindeki etkilerini, fikri eserleri üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Safa'nın muhafazakâr düşüncesi ve modernleşme karşısındaki tutumu, Türk muhafazakârlığının entelektüel temellerini ve toplumsal bağlamını anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

MUHAFAZAKÂRLIK VE KOŞULLARI

Muhafazakârlık, “bir şeyleri bozulmamış halde tutmak” ve korumak anlamına gelir. Hem bir ideolojiyi hem de bir hâli, tavır alışını tarif eder. “Muhafazakâr olmak belli biçimlerde düşünme ve davranma eğiliminde olmaktır” tanımı, muhafazakârlık okumalarında sıklıkla kendini hatırlatır (Oakeshott, 2004, s. 55). Yine Michael Oakeshott için muhafazakâr olmak demek; “bilineni bilinmeyene, denenmiş

denenmemişe, görüneni gizemli olana, var olanı ihtimale, sınırlıyı sınırsıza, yakını uzağa, yeterliyi aşırıya, elverişli olanı mükemmel olana, şimdi atılacak kakkahayı ütopyik bir mutluluğa tercih etmek” demektir (Oakeshott, 1962, s. 169). Bu tanım, bir ideolojiden çok hayatı anlama ve yaşama biçimi olarak muhafazakârlığı işaret eder. Muhafazakârlığı bir ideolojik bütünlük olarak değerlendiren tanımlar ise muhafazakârlığın “bir toplumu iyi hale getirecek olan politik düzenlemelerle” olan ilgisine (Kekes, 1998) ya da “yerleşmiş kurumların sürdürülmesi” fikrine (Akıncı, 2013) gönderme yapar.

Muhafazakârlık yazınının en önemli isimlerinden olan Robert Nisbet içinse muhafazakârlık, “liberalizm ve sosyalizmle birlikte, geçtiğimiz iki yüzyılın temel üç politik ideolojisinden biridir” (Nisbet, 2001, s. 15). Nihayetinde Andrew Vincent’in yapmış olduğu sınıflandırma yukarıda bahsedilen tüm değerlendirmeleri kapsar. Muhafazakârlıkla ilgili şu beş temel yorumun altını çizmektedir: aristokratik bir ideoloji olması, pragmatik bir ideolojik duruş olması, durumsal bir görüş olması, bir düşünce ve davranış eğilimi olması ve son olarak da ideolojik bir yorum olması (Vincent, 2010, s. 57).

Benzer şekilde Samuel Huntington (1957) da muhafazakârlığa dair yapılan tanımların bir ayrımını verir. İlk yoruma göre muhafazakârlık tek bir tarihsel anda Fransız Devrimi’nin, liberalizmin ve yükselen burjuvazinin reaksiyonu olan bir ideolojiyi ifade eder. Bu *aristokratik* tanımdır. İkinci olarak *otonom* dediği bir tanımdan bahseder. Bu ikinci tanım “adalet, düzen, denge” gibi evrensel kaideler üzerinde oturur ve tarihin herhangi bir döneminde ve herhangi bir koşulunda var olabilir. Üçüncü olarak “durumsal” olarak isimlendirdiği tanımdan bahseder. Bu tanıma göre muhafazakârlık toplumun temel olarak var olan değerlerinin varlığını sürdürebilmesi için değişime bile açıktır. Kurulu düzenin her şart altında korunması fikrini taşır (Huntington, 1957, s. 454-455).

Muhafazakâr düşünce, biri “Kıta Avrupası geleneği”, diğeri “İskoç Aydınlanması’nda ifadesini bulan ampirisist, evrimci ve nispeten bireyci bir düşünce geleneği içinde ortaya çıkan ve büyük ölçüde ondan etkilenen bir Anglo-Amerikan muhafazakârlığı” olmak üzere iki ana hattan gelişir (Özipek, 2005, s. 7). İlk gelenek, Aydınlanmayı mahmûm eden, her yeniliği *a priori* zararlı ve tehlikeli görür. “Toplumsal yaşamın kurulu ve geleneksel biçimlerini değiştiren her şeyden”, büyük kentlerin oluşumundan, ticaretten ve sanayinin gelişmesinden kuşku duyulur (Beneton, 1991, s. 43). Bu, *ancien regime*’e² özgü olan her şeyin Devrim ve Aydınlanma fikirleri tarafından bozulduğunu ve geriye dönülmesi gerektiğini savunan reaksiyoner bir muhafazakârlıktır.

² *Ancien régime*: Fransızca “eski rejim” anlamına gelen bu ifade, Devrim öncesi Fransa’yı ifade etmek için kullanılır. Doyle *ancien regime* için “devrimcilerin 1789’da ve sonrasında yıkılmış olduklarını düşündükleri şeydi” der. Detaylı bilgi için bkz.: Doyle (1986).

Bu çalışmada odağa alınacak olan ikinci akım muhafazakârlık ise Edmund Burke (1729-1797) tarafından temsil edilen bir muhafazakârlıktır. Bu akım, siyasal olarak “ılımlı, dengeli ve parlamenter hükümetten yana”dır (Özipek, 2005, s. 7). Burke’ün düşüncesinde eski feodal hatıralara özlem yoktur. Burke, tarihi bir süreklilik içinde görerek, var olan durumun methiyle söze başlar. Çalışmanın bu bölümünde özel olarak Burke ve onun muhafazakâr/liberal fikriyatı üzerinde durulmayacaktır zira çalışma boyunca yapılacak olan tüm muhafazakârlık referansları Burke’e ve Burke yorumcuları tarafından ortaya konmuş olan fikirlere yapılacaktır. Çalışmada iki tip karşı-devrimcilik Bonald’ın ve Maistre’nin sözcülüğünü yaptığı Kıta Avrupası geleneği yerine; Burke tarafından Fransız Devrimi’ne yapılan eleştiriler ve İngiliz Devrimi’nin (1688) tarihsel savunusu ile oluşan Anglo-Amerikan muhafazakârlık geleneğinin tercih edilmesinin nedeni, Peyami Safa’nın ikinci gruba dâhil bir muhafazakâr olarak tanımlanmasının daha doğru olacak olmasıdır. Ayrıca “muhafazakârlık neyi muhafaza etmektir?” sorusuna verilmiş yanıtların ortak noktalarıyla Peyami Safa arasında kurulacak olan bağlantı da bu tanımlamayı destekler nitelikte olacaktır.

Burke’ün izinde devam eden muhafazakâr düşünce geleneği “günümüz muhafazakârlığının egemen formu” olan “Amerikan muhafazakârlığıdır” (Öğün, 2004, s. 136-137). Bu tarz muhafazakâr düşünce “olanın, zaten olması gerekenlerin süzgecinden geçerek oluşan ‘mümkünlük’ olduğuna inanmak üzerine kuruludur” (Çetin, 2004, s. 88). Dolayısıyla var olan bütünlüğün sürekliliğini sağlamak asıl amaçtır. Çünkü “değişim bozar, mutlak değişim (dönüşüm) ise, mutlaka bozar” (Çetin, 2004, s. 107). Kıta Avrupası geleneğinde süren muhafazakâr düşünceden farklı olarak burada mevcudun kabulü söz konusudur. Mevcut durum, önyargular ve gelenekler marifetiyle savunulur.

Cemil Meriç, Burke için “kendini korumak isteyen (...) yaşayan ve yaşayacak olan bir dünyanın” peygamberi der (Meriç, 1986, s. 281). Bu vurgular, değişimin varlığının ve sürekliliğinin kabul edildiği ancak yine de geçmişin varlığının kıymetinin bilindiği bir tutumu öne çıkarır. Bu tip bir muhafazakârlık, “‘eski’ (kadim ve ezeli) ve yerleşik olanın, geleneksel ve kutsalın sürekliliğini modern koşullarda sağlamaya çalışmanın iradesine ve yeteneğine sahiptir...” (Bora, 2003, s. 54). Bu bölümün devamında muhafazakâr fikre/ideolojiye dair yazılan metinlerde “kendiliğinden gelişmeye bırakmak” ve sürekliliği sağlamak tavırlarının izleri sürülecektir. Zira Burke’ün fikrinde toplum organik bir yapı olarak kendiliğinden gelişme durumuna uygun bir evrime sahiptir ve hem ürettiği hem de içerisinde ortaya çıktığı toplumu da kendi gelişimi doğrultusunda bir değişmeye açar. Bu durum Fransız Devrimi’nin ve reaksiyonun Cumhuriyet Devrimi ve bir reaksiyonu olarak Peyami Safa’yla kurulabilecek bağlantılarından birinin olduğu yerdir. Hem Burke izindeki muhafazakâr düşünce için hem de Safa için toplum içindeki birey, ani değişimler karşısında bocalar.

Anglo-Amerikan muhafazakârlığın temel özelliklerini şöyle tespit etmek mümkündür: toplumsal devamlılığın muhafazası, bireycilik eleştirisi, toplumsal sözleşme teorisinin eleştirisi, monarşi ve aristokrasi savunusu, özel mülkiyet savunusu, adetlerin ve geleneklerin savunusu, devrim gibi yıkıcı kesintilere karşı temkin, aşkın bir düzene ve doğal hukuka olan inanç, toplumu anlamak konusunda mantıksalcılığı reddetme, insanın toplum tarafından yaratıldığı fikri, organik toplum kurgusu, toplumsal unsurların işlevsel karşılıklı-bağımlılığı, insanın trajik yetersizliği ve muhakeme yeteneğinin kısıtlı oluşu, istikrar arayışı ve düzensizliğe karşı duyulan korku (Bkz. Akıncı, 2013; Bora, 2003; Ergil, 1986; Huntington, 1957; Kirk, 1986; Nisbet, 2006; Scruton, 2014).

Muhafazakârlık bahsine son verirken çalışmanın ilerleyen bölümlerinde faydalı bağlantılar sunacak olan iki kavramın muhafazakâr düşüncedeki yerini anlamak özellikle önemlidir: Önyargı ve gelenek. Önyargının, Burke için “öngörülebilirlik olanağıdır” notunu düşer Iain Hampsher-Monk ve ekler: “İçeriği ne olursa olsun önyargı toplum içindeki insan davranışlarını öngörülebilir ve yönetilebilir kılar” (Hampsher-Monk, 1987, s. 36). Oakeshott, Burke için olduğu gibi, önyargıyı denenmemiş olan karşısında olumlu bir tutum olarak ele alır (Oakeshott, 1962, s. 174). Önyargı; bilinmeze ve beklenmedik olana karşı geliştirilen olumlu bir reflekstir. Gelenek savunusu da önyargıyla benzer bir mantık taşır. Scruton, geleneği “bir toplumsal bilme biçimi” olarak tanımlar (Scruton, 2001, s. 31).

Robert Nozick, geleneğin yalnızca devamlılık ve geçmişte var olma üzerinden savunulmasını eleştirirken “köleliğin, toplumda kadının baskılanmasının, ırksal hoşgörüsüzlüğün, cinsel tacizin, ensestinin, savaşların ve Sicilya Mafyasının da” uzun süredir var olduğunu hatırlatır (Nozick, 1993, s. 130). Dolayısıyla Nozick’e göre, bir şey yalnızca var olma sürekliliğine sahip olduğu için makbul bir şey olamaz, bazen yenilemek gerekir. Eski olmak ve yenilemek arasındaki bu çelişki Türk muhafazakârlığını var eden reaksiyonu anlamayı da kolaylaştıracaktır. Geçmişin ve geleneğin savunusuyla yeni ve farklı olanın savunusu arasındaki fark modernleşme hareketlerini ve karşısındaki muhafazakâr tavır alışı ortaya çıkartan şey olacaktır.

TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞI

Tanıl Bora, muhafazakârlık için “Türk Sağının ‘havasıdır’” der (Bora, 2003: 8). Fikrin, sınırlanamaz ve geçişken olması nedeniyle bu yakıştırmayı yapar. Bu sınırlanamazlığın ve değişkenliğin muhafazakâr düşünce tarzının genelinde de olduğu yukarıda anlatılmıştı. Bu bölümde; muhafazakârlığın bir fikir olarak Türk siyasal hayatına nasıl dâhil olduğu, hangi tarihsel seyri izlediği, ne gibi türlere ayrılabilirdiği ve kimler tarafından temsil edilip hangi vurgular üzerinden işlerlik kazandığı gibi sorulara cevap aranacaktır. Fikrin ortaya çıkışı ve uğrak noktaları ele alındıktan sonra türleri ve temsilcilerine değinilecektir. İsimler ve

yaklaşımlar değerlendirilirken Safa'nın sentez fikrinin nüvelerini hatırlatacak ancak genellikle Batıcı ve/veya Milliyetçi olarak sınıflandırılan (Mardin, 1991; Lewis, 1993) Namık Kemal ve Şinasi gibi isimlere de yer verilecektir. Onlar, kuşkusuz muhafazakâr sınıflandırmanın içinde yer almazlar ancak memleketin kurtuluşu için buldukları çözümler ve yaklaşımları Peyami Safa'yı hatırlatır.

Muhafazakârlık fikrinin başlangıç noktasının Fransız Devrimi olduğu ifade edilmişti. Aydınlanma'nın tarihsel bir devamı olarak gerçekleşen bu devrimin yarattığı kopuş, muhafazakâr düşünceyi var etmiştir. Benzer bir tarihsel seyri, Türk muhafazakârlığının ortaya çıkışında da değerlendirmek mümkündür. Tanzimat ve Meşrutiyetler süreçleriyle başlayan ve Cumhuriyet'in ilanı ile bir devrimsel aşama kaydeden Türk Aydınlanması'nın yarattığı muhafazakâr reaksiyon Fransa'da ortaya çıkana benzerdir. Cumhuriyet'in ilânı ve Fransız Devrimi arasındaki paralellige ilişkin Arnold J. Toynbee "1923 yılında Fransa'dan Ankara'ya ulaşan fikir dalgasının kaynağı 1789 yılında Paris'te meydana gelmişti" der. Ona göre, "...Paris'te 1789-1795 yılları arasında hüküm sürmüş havayı bilmeden, 1920'den beri gelişen Türkiye tarihini" anlamak imkânsızdır (akt. Akıncı, 2013, s. 144). Türk muhafazakârlığı da benzer bir düşünce seyri izler. "Erken dönem Türk modernleşmesi"ni geleneksiz ve tek tipleşmiş bir toplum yaratma arzusunda olan "zorlayıcı bir modernlik" olarak değerlendirilerek Aydınlanma'ya ve Jakobenzim'e karşı kurulan savunmanın benzeri Kemalizm'e karşı kurulur (İrem, 2008, s. 14).

Türk muhafazakârlığının, 20. yüzyılın başlarında belirgin bir temsile kavuşmasının nedeni, ortaya çıkan bu köklü değişimlerdir. Beşir Ayvazoğlu'nun Münevver Ayaşlı hakkında söyledikleri, 20. yüzyılın ilk yarısını yaşamış muhafazakâr aydınları anlamayı kolaylaştırır. Ayvazoğlu, Ayaşlı için, "yazacak çok şeyi vardı" der. Yazacak çok şeyinin olmasının sebebiyse "dev bir imparatorluğun çöküşüne, bir kültürün, bir hayat tarzının, bir estetiğin, bir terbiyenin yok oluşuna ve küllerden yeni bir devletin, dünya görüşünün, zihniyetin ve estetiğin doğuşuna her anını yaşayarak şahit olmuş" olmasıdır (Ayvazoğlu, 2006, s. 165). Ergun Göze ise bu neslin aydınlarından şöyle bahseder: "bir İmparatorluk'un enkazı altında kalmış medeniyetinin yıkıldığını hissetmiş insanlar" (Göze, 1995, s. 41).

Peyami Safa'nın yanı sıra İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Ahmed Ağaoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal Beyatlı ve Samiha Ayverdi gibi isimler bu döneme tanıklık eden muhafazakâr düşünce insanları arasında sayılabilir. Muhafazakârlık fikrinin; kopuş yerine değişimi, büyük ve mutlak değişimler yerine küçük ve geçişken dönüşümleri tercih ettiği hatırlandığında Ayaşlı'nın ve çağdaşı olan muhafazakâr düşünürlerin "travmatik" halleri daha kolay anlaşılacaktır. Bu travma durumunu veya Türk muhafazakârlığını var eden *status quo* noktası, modernleşme karşısındaki tavır alışlarla ortaya çıkmıştır.

Türk Muhafazakârlığı'nın Modernleşme Karşısında Tavır Alışı

Türk muhafazakârlarının içinde yaşadıkları dönem; Tanzimat modernleşmesinin, yerini Cumhuriyet modernleşmesine bıraktığı yıllardır. İlyas Söğütü, Osmanlı modernleşmesini Tanzimat'la ve erken Cumhuriyet dönemi modernleşmesini de 1923-1950 arasıyla sınırlandırdığı makalesinde “19. yüzyıl seçkinleri için ideal düzen”in Batı olduğu değerlendirmesini yapar. Tanzimat modernleşmesi “fotoğrafik bakışa dayalı”dır (Söğütü, 2008, s. 41). F. Müge Göçek'in “harekete geçirici bir unsur olarak kendini gösterdi” dediği Batı medeniyeti, Söğütü'nün “fotoğrafik” tespitiyle örtüşür bir seyirle nüfuz etmiştir. Göçek bu seyrin öğelerini şu şekilde sıralar: “Avrupa modasına uygun kıyafetler, silindir şapkalar, zarif bastonlar, süs köpekleri, piyano dersleri, Fransızca dersleri, opera, dans ve balolar...” (Göçek, 1999, s. 265). Böylece Tanzimat modernleşmesi, bir taklitçilik olarak ilerler.

Tanzimat “taklitçiliğini” doğru bulmayan Namık Kemal ve Şinasi gibi Yeni Osmanlılar, modernleşmenin teknolojik ve siyasi boyutuyla ilgilidirler. Namık Kemal teknolojinin ve siyasetin “din”le sentezlenmesi fikrini taşıırken Şinasi, uygarlığın ayrı ayrı öğelerinin bir senteze tâbi tutulamayacak olduğunu zira uygarlık denen şeyin bir bütün olduğunu savunmaktaydı (Söğütü, 2008, s. 44). Cumhuriyet modernleşmesi Şinasi'nin topyekûn modernleşme fikrini takip etmiştir. Yeni Osmanlılar ve İttihat ve Terakki bağlantısıyla Cumhuriyet, pozitivist ve garpçı bir inşa fikrini taşımaktaydı. Abdullah Cevdet'in deyişiyle “medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyile isticnas etmeye mecburuz” (akt. Hanioglu, 1981, s. 359).

“Batı'nın bilim ve teknolojisini almak, kültürel yönlerini gümrükte bırakmak biçiminde formüle edilen muhafazakâr/savunmacı ve sentezci modernleşme modeli” yanlıştı (Söğütü, 2008, s. 46). Söğütü'nün “gümrükte bırakmak” göndermesinin tarihsel karşılığı T. Zafer Tunaya'nın aktardığı bir olayda bulunmaktadır. Tunaya, eski-yeni çarpışmasını; muhafazakâr çevreyi temsilen Erzurum mebusu Ziya Hoca ve inkılâpçı çevreyi temsilen Hamdullah Suphi (Tanrıöver) arasında yaşanan bir olayla anlatır. Hamdullah Suphi, karşı tarafın fikirlerini şöyle özetler: “İslâm kadınlarını fuhuşa sürüklüyorlar, sarhoşluğu himâye ediyorlar, ahlâkı tereddiye uğrattıyorlar, mukaddesat-ı diniye ihmal ediliyor... (...) Garp medeniyetini fezaletleri (rezaletleri) levsiyatı (murdarlıkları) ile beraber alıyoruz.” Bu saldırıya yine kendisi şöyle cevap verir:

Karşımızdakiler zannediyorlar ki, medeniyet, bir kıt'adan diğer bir kıt'aya geçerken gümrüklere uğrar. Ziya Efendi Hazretleri ile beraber bir komisyon teşkil ederiz. Önlerine kâğıtlarını alırlar ve dışarıdan içeriye ne gelirse madde madde görürler. O gelen ne? Lokomotif. Buyursun içeri. Bu gelen ne? Dans. Kabul etmiyoruz, kapı dışarı... Medeniyetler bir memlekete girerken gümrüklere uğramaz.

Şunun bunun mütalaasını almaz, tasvibini beklemez. Gelenler ağır birtakım ihtiyaçların, birtakım zaruretlerin netice-i tabiiyesi ise, mutlak içeri girer, mâni olamayız (akt, Tunaya, 2004, s. 95).

Hamdullah Suphi, Ziya Hoca'nın fikrinin karikatürünü şöyle çizer: “Türk devletinin İntihat sebepleri, Florya’da kadın erkek beraber suya girmek ve Beyoğlu’nda dans etmek. Bu ikisi kalkarsa memleket kurtulacaktır” (akt. Tunaya, 2004, s. 96). Ziya Hoca kimliğinde temsil edilen muhafazakâr düşüncenin, erken Cumhuriyet dönemi modernleşmesine karşıt tavrı onu, “toplumun geleneksizleştirilmesi ve tek tipleşmesine vesile olan zorlayıcı bir modernlik tasavvuru” olarak görmektir (İrem, 2008, s. 14). Osmanlı’da “devletin modernleşmesi ile sınırlı”yken Cumhuriyet döneminde “bütüncül bir değişim hamlesine” dönüşen modernleşme çabalarının gelenekle kurduğu ilişki, muhafazakâr düşünceyle kurduğu ilişkiyi kavramak açısından önemlidir (İrem, 2008, s. 14).

Gelenekle, var olanın tadiliyle modernleşme arasındaki ilişkiye dair Safa, 26 Ekim 1942 tarihli Tasvîr-i Efkâr’da çıkan yazısında Tanzimat ve Meşrutiyet inkılâplarına mimarî kıyasla bir değerlendirme yapar. Safa, İmparatorluğun son zamanlarını, çökmek üzere olan bir tahta konağa benzetir. Der ki: “çökmek üzere bulunan tahta bir konak apartımana çevrilmek istendiği zaman ya baştan başa yıkılır ve yerine betonarme bir bina çıkılır yahut olduğu gibi muhafaza edilerek merdiven başlarına birer camekânlı bölme konur, dairelerde bazı tâdiller yapılır, konağın yüzü boyanır ve kapısına ‘Apartıman’ levhası asılır.” Safa, Tanzimat hareketinin yaptığını ikinci harekete benzetir. Meşrutiyet’in yaptığaysa konağın boyasını tazeleyip yıkık bazı kesimlerini yenilemek olmuştur (Safa, 2012a, s. 298).

Tayfun Atay, Cumhuriyet modernleşmesinin gelenekle olan bağlantısını ele aldığı makalesinde şu analogiyi kurar: “Türkiye’de modernleşme süreci, yaklaşık iki yüz yıldır yoluna devam eden bir ‘ekspres’e benzetilebilirse eğer, geleneğin de bu ‘ekspres’in fren mekanizması olarak algılandığı söylenebilir” (Atay, 2006, s. 154). Atay’ın bu analogisi üzerine sorulması gereken soru Cumhuriyet’in modernleşme ekspresinde fren mekanizmasını kullanmayı isteyip istemediği olmalıdır. Atay’a göre resmî Cumhuriyet modernleşmesi, yaratmaya çalıştığı değişimi, kopuşla sağlamayı denemiştir. Bu nedenle ilk iş “‘carî’ geleneği yok sayan bir başlangıç politikası” ortaya koymak olmuştur.

Bu yaratıma paralel olarak Cumhuriyet fikrinin, içinde yaşadığı coğrafyada “kendisini carî kılacak” bir geleneğe eklenme gayreti de vardır. Dolayısıyla Cumhuriyet modernleşmesinin gelenek karşısındaki tavrı hem bir “kök sökme” hem de bir “kök salma” tavrıdır (Atay, 2006, s. 154-155). Ahmet Çiğdem de bu tavrı, bir yandan “Batılı, Avrupalı, Fransız ya da İngiliz –gibi- olmayı isterken” bir yandan “kendisini her ne olarak kuruyorsa, o olarak kalmayı vaat eden bir başkalık talebi” olarak değerlendirir (Çiğdem, 2007, s. 69).

Kök salma talebinin taşıyıcıları muhafazakâr düşünürler olmuştur. Batı taklitçiliği olarak geliştiğini düşündükleri modernleşme hareketlerini tenkit ederlerken bir yandan da Tanpınar'ın *mazi hırdavatçılığı* olarak betimlediği (akt. Baydar, 1960), eskiye bağlı kalmak biçimindeki tutuculuktan uzak dururlar. Örneğin Nurettin Topçu, geç Osmanlı dönemi modernleşmecilik hareketlerinin Batıcı tavırlarını tenkit eder. Topçu'ya göre (2011), Tanzimatçıların hatası “ruhlara nüfuz edecek bir ideale, bir ruhi hayat sistemine” sahip olmayıp yalnızca teknik anlamda siyasetle işe başlamaları ve mevcut idareyi eleştirmekten fazlasını yapmamalarıdır. Topçu, Servet-i Fünûncuları alelade takipçiler olarak değerlendirirken Meşrutiyet hareketini yapanların devleti ele geçirmek gayesiyle hareket eden “memleketin asıl sahiplerine yabancı bir sürü çapulcu” olduklarını söyler (Topçu, 2011, s. 245). Memleketin asıl sahiplerine ve memleketin kendi benliğine vurguyu Tanpınar'da da görmek mümkündür. O, “bu toprağın macerasını ve kendi maceramızı bilmek, onun içinden büyümek, onun içinden tabîî şekilde yetişmek” gerekliliğini ifade ederken bir yandan da türbedarlıktan ve “mazi hırdavatçılığı”ndan kaçınılması gerektiğini hatırlatır (Tanpınar, 2003, s. 240).

Öğün'ün “modernitenin kaçınılmaz olduğu yolundaki bir farkındalık ile buna vaziyet etme yolundaki bir eğilimin kesiştiği noktada” ortaya çıktığını söylediği muhafazakârlık, Türkiye siyasetinde ve düşünce dünyasında “kök salma” ve “kök sökme” eğilimlerinin kesiştiği noktada ortaya çıkar (Öğün, 2004, s. 135). Yukarıda Tanpınar ve Topçu'daki “memleketin asıl sahipleri”, “bu toprağın macerası” vurguları onlardaki kök salma eğilimini gösterir. Kök sökme, İslam ve Osmanlı geçmişini bir “öteki” olarak kurgulama siyasetini doğururken “sahip olma duygusunda” oluşan boşluk yani kök salma da Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi tezlere alan açmıştır (Çaylak ve Çelik, 2008, s. 68).

Türk Muhafazakârlığının Temsili

Türk muhafazakârlığı yukarıda sözü edilen kopuş anının devamında yaşanan modernleşme girişimlerine yorumlarıyla şekillenir. Bu şekillenmeyi, Cumhuriyet fikrinin muhafazakâr düşüncede reaksiyon yaratan iki temel nosyonuna, pozitivism ve “yukarıdan aşağı örgütlenme”ye karşı tepkiler ortaya çıkartır. Mehmet Akıncı (2013), Türk muhafazakârlığının Kemalist modernleşme karşısında epistemolojik bir tartışma yürüttüğünü söyler. İnsan aklını önceleyen Aydınlanma pozitivismini yüklenen Kemalizm'e karşı yürüttükleri epistemolojik tartışma maneviyatın ve “manâ”nın insan aklının sınırlılığı karşısındaki yerini sağlamlaştırma tartışmasıdır. Örneğin Ali Fuat Başgil, Erol Güngör ve Mümtaz Turhan gibi isimleri bu tartışmanın yürütücüleri olarak örneklendirir. Akıncı'nın Ali Fuat Başgil'den aktardığı şu ifadeler pozitivism karşıtı tutumu özetler niteliktedir: “maneviyatçılığım; maddenin ve maddi kuvvet ve hakikatlerin dışında, mananın ve manevi kuvvet ve hakikatlerin var olduğuna ve bunların, insan ve cemiyet hayatı için daha mühim, rolce daha kıymetli olduğuna inanıyorum” (akt. Akıncı, 2013, s. 147). Türk muhafazakârlarının pozitivism dışında bir kavgaları da toplum mühendisliği hareketleriyle. Çalışma

içerisinde Akıncı, Safa'dan yapılacak örneklendirmelerde de görülebilecek bir şeyi hatırlatır: “Kemalist modernleşmenin özellikle kültürel alana ilişkin ani ve zoraki değişim baskısı karşısında, toplumda istikrarın bozulacağı kaygısı Türk muhafazakârlarında oldukça yaygındır” (Akıncı, 2013, s. 151).

Türk muhafazakârları; Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet modernleşmesine karşı takındıkları tavırlara göre Cumhuriyetçi, modern, endişeli, kültürel ve milliyetçi gibi çeşitli sıfatlar kazanırlar. Tüm bu ayrımların ötesinde, çoğunluğu hem modernisttir hem de birer Cumhuriyet aydınıdır. Bengül Güngörmez (2014) bir çalışmada iki tip modernist Cumhuriyet aydını tasvir eder. Bu iki tipten biri kelime anlamı Batı hayranı olarak belirlenebilecek olan “müstağrip” dediği “Jakoben modernist”; diğer tip ise “endişeli modern”, yani ‘modern muhafazakâr’ olarak adlandırdığı tiptir. Güngörmez, “müstağrip”i Cemil Meriç'ten alıntıyla şöyle tanımlar: “mazisinden kopmuş ve ne Asyalı ne Avrupalı, ne Müslüman ne Hristiyan, hem suda hem karada yaşayan bir hilkat garibesidir” (akt. Güngörmez, 2014, s. 6-11). Bu çalışmaya konu olan aydınlar, figürler “endişeli modern”ler, “modern muhafazakâr”lardır. Güngörmez bu kategoride; Peyami Safa, Cemil Meriç, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Haşim ve Nurettin Topçu isimlerini değerlendirir. Türk muhafazakârlığı hakkındaki yazının önemli isimlerinden olan Nazım İrem modern muhafazakârlar için şunları söyler:

Modern muhafazakârlık Kemalist inkılapların şekillendirdiği yeni ekonomik, kültürel ve siyasal topografyanın içinde doğmuş ve çoğu orta sınıf kökenli kültür seçkinleri arasında gelişmiş bir tutumdur. Bir yandan inkılabın milliyetçi yeniliklerini korumayı, diğer yandan da milli gelenekler karşısında inkılapçı aşırılıkları dengelemeyi amaçlayan politika tercihleri çerçevesinde bir araya gelen söz konusu kültür seçkinlerini ortak bir siyasal tutumun sahibi yapan birçok fikrî-felsefî akrabalıklar bulunmaktadır (İrem, 2011, s. 30-31).

Nazım İrem'in kendi adlandırması “cumhuriyetçi muhafazakârlık”tır. Mustafa Şekip Tunç, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ahmet Ağaoğlu, Hilmi Ziya Ülken ve Peyami Safa'yı “cumhuriyetçi muhafazakâr” olarak tanımlar. İrem'e göre cumhuriyetçi muhafazakârlık, “Türk inkılâbının ve Kemalizm'in (...) ilk ideolojik yorumlarından biridir” (İrem, 2006, s. 106). Cumhuriyetçi muhafazakârlar Kemalizm'in akılcılığı tutumları karşısında tavır alırlar. Örneğin Peyami Safa, “kitaptan ve hayattan doğan inkılâplar arasında” fark olduğunu söylediğinde böyle bir tavrı ifade etmektedir. Bir başka örnekte M. Şekip Tunç, “fikre dayalı aksiyon siyasetiyle ananeye dayalı aksiyon siyaseti” farkını değerlendirirken Safa'yla benzer bir yaklaşım sergiler. Cumhuriyet sonrası yaşanan büyük değişimler bu Cumhuriyetçi muhafazakâr aydın grubu tarafından birer ideolojik ütopya uygulamaları olarak değerlendirilir. Daha önce de ifade edildiği gibi muhafazakâr düşüncenin savunduğu “oluş içerisinde değişim” fikri Cumhuriyet değişimlerinde gözlenmez.

Dolayısıyla muhafazakâr düşüncenin, burada ele alınan figürleri de söz konusu değişimlerin hızı ve icrası konusunda Kemalizm'e eleştiri getirirler (İrem, 2006, s. 107).

Cumhuriyetçi muhafazakârlar, Türk İnkılabının “hayatın gerçeklerine göre ilerletilmesi” gerektiği fikrini savunurlar. M. Şekip Tunç'un Fransız Devrimi için “nizam ve ahengi alt üst etmiştir” yorumu muhafazakâr düşüncenin devrim fikrine nasıl yaklaştığını iyi özetler (akt. İrem, 2002, s. 50). Cumhuriyetçi muhafazakârlar (Peyami Safa, H. Ziya Ülken, M. Şekip Tunç, Ahmet Ağaoğlu ve İ. Hakkı Baltacıoğlu); ilerlemeci-akılcı Batı modernliğinin, teknik ile maneviyat arasındaki nispetsizliği arttırarak bugün Batı dünyasının ekonomik, siyasal ve ahlaki yaşamında etkisi derinden hissedilen bir anlam buhranı yarattığını” iddia ettiklerini söyler (İrem, 2002, s. 47). Bu ayrıma konu olan muhafazakâr tavrı Safa'da sıklıkla rastlanan bir ahlaki buhran ve teknik-maneviyat ilişkisindeki negatif korelasyonu gündeme alırlar.

Aytaç Yıldız (2011), erken Cumhuriyet döneminde Türk muhafazakârlığını “kültürel” ve “milliyetçi” muhafazakârlar olarak başlıklar. Bu dönemin temsilcileri olarak sayılabilecek isimleri şöyle sıralar: “Ahmet Ağaoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Şekip Tunç, Yahya Kemâl, Ahmet Hamdi Tanpınar, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Peyami Safa.” Yıldız, 1930'lardaki Safa'yı “milliyetçi muhafazakâr” olarak tanımlamanın daha doğru olacağını söyler (Yıldız, 2011, s. 191). Bora'nın “gözde bir kültür-sanat adamı ve Cumhuriyet ideologlarından iken, bir 'kavga adamı' olarak milliyetçi-muhafazakâr akımın kurucu kuşağına geçmiş” şeklinde tarif ettiği Peyami Safa, Kemalist kültür reformları karşısında sorunlu bir tavır alışı sergiler (2003: 73). Örneğin şapka giyilmesi hakkında kanunu medeni olmanın şartı olarak kabul ederken yeni müzik konusunda da olumlu bir tavır takınır. Safa dil devriminde de aynı savunucu tavrı takınmaktadır. Dolayısıyla tüm bu yeniye yönelişler bir muhafazakâr kimlikle bütünleşemez görünür (Yıldız, 2011, s. 211). Onun bu, yeniye yönelik tavırlarına, “Dil Meselesi” başlığında detaylı olarak yer verilecektir.

Yukarıda sayılan isimlerden Yahya Kemal, “kültürel muhafazakâr” tipinin temsilciliğini yapar. Beyatlı, Türk muhafazakâr düşüncesine yön veren isimlerden biri olarak ele alınabilir. Beyatlı'nın; zamanı bölmenin doğru olmayacağı ve zamanın bir oluş hali olarak düşünülmesi gerektiğine dair şu fikirleri ilerleyen yıllarda Safa tarafından hakiki muhafazakârı tanımlarken kullanılacaktır:

Zaman; mazi, hal ve istikbal diye üçe taksim edilirse de bu çok itibarî bir taksimdir. Sabit olan bir şey üçe taksim edilebilir; lâkin daima yürüyen bir şey taksim edilemez. 'Hal' dediğimiz şey yarından sonra 'mazi' olacaktır. İstikbal dediğimiz gelecek günler dahi, zaman yürürken 'hal' olacaklar, sonra maziye karışacaklardır. Hakikatte mazi, hal ve istikbal yoktur. Ortada bir 'imtidâd' vardır (Beyatlı, 2005, s. 57-58).

Kültürel muhafazakârlar, inkılâpların ve Cumhuriyet'in maddi görüntülerini değil, bu görüntülerin milletin zihninde ve maneviyatında yaratacağı tesirleri değerlendirirler. Onların muhafazakârlığında imparatorluğun kültürel devamı vardır denebilir. Tunaya, “imparatorluğun devamını düşünenler muhafazakâr, yeni bir Devletin kurulmasını isteyenler inkılâpçı” ayrımını yapar (Tunaya, 2002, s. 1421). Kültürel muhafazakârlar bu ayrımda imparatorluğun devamını savunanlar safına denk gelir. Aliyar Demirci İstanbul şehri üzerinden Türkiye’de, özellikle de bu çalışmanın da konu ettiği 20. yüzyılın ilk yarısında, muhafazakâr düşünüşü değerlendirirken kullandığı “kültürel muhafazakârlık” kavramının çerçevesine şu isimleri dâhil eder: Yahyâ Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ekrem Hakkı Ayverdi, Sâmîha Ayverdi ve Nihat Sami Banarlı (Demirci, 2014, s. 30). Tanpınar’ın muhafazakâr fikirleri Beyatlı’nın devamı niteliğindedir. Ona göre “bir medeniyeti, insanı yapan manevi kıymetler manzumesidir” (Tanpınar, 1998, s. 102).

Tanpınar köksüz şeyleri sevmez çünkü köksüz şeyler yüzer haldedir, kök salamazlar. Oysa Tanpınar’a göre (2013), insan ve tarih kök salmayı arzu eder. Dolayısıyla onun muhafazakârlığı da Safa’ninkine benzer bir huzursuzluk hali taşır. “Ne kadar iyi anlarım” dediği muhafazakâr düşünceyi, “dünyanızı değiştirmedeki cesaretsizlik” tarafından beslenen ve gelenekle ihtimaller arasında kalmanın yarattığı bir şüpheyle ifade eder (Tanpınar, 2013, s. 64). Dünyayı değiştirmedeki cesaretsizlik, muhafazakârlığın “varılmış olan noktanın, ‘mümkün olanın’ en iyisi” olduğu fikrini içerir olmasından kaynaklanır (Ergil, 1986, s. 290). Tanpınar da “inkılâpların taraftarı”dır ve “geriye dönmek” istemez çünkü “inkılâpların bugünkü statüsü”nü feda etmek yani gelinmiş olan noktadan geri dönmek istemez (Kahraman, 2000, s. 21).

Zeyneb Çağlıyan Ahmet Hamdi Tanpınar vasıtasıyla Türk modernleşmesi tartışması yaptığı bir çalışmada muhafazakâr olarak şu isimleri sayar: “Yahya Kemal Beyatlı, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç, Peyami Safa ve Ahmet Hamdi Tanpınar” (Çağlıyan, 2006, s. 80-81). Kendisinin de notunu düştüğü üzere, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu muhafazakâr olarak değerlendirilmeye elverişli olmayan bir isimdir. Ancak Çağlıyan, çalışmasını “sentezci” isimler üzerine kurmuş olduğu için Baltacıoğlu’nu da dâhil ettiği notunu düşer. Geleneği “cemiyetin bel kemiği” olarak değerlendiren Baltacıoğlu, bu yaklaşımıyla tipik bir muhafazakâr duruş sergiler. Muhafazakârlığı da sentezciliği de fertteki hafızayı cemiyet için tarih ve gelenek olarak tayin eden Safa’ya benzer. Baltacıoğlu için sentez “geçmişten kopmayarak geleceğe sarmak, arkasını tarihe dayayarak geleceğe atılmak” anlamına gelir (Baltacıoğlu, 1994, s. 370). Yani Baltacıoğlu bir “ananeci” olarak kendisine bu listede yer bulur.

Ananecilik ve gelenek karşısında alınan tavır Türk muhafazakârlığının ortak noktalarındandır. Bunlara ek olarak bir de “apartman meselesi”nden söz etmek gerekir. Nasıl ki “ananeci” olmak Baltacıoğlu’nu muhafazakâr yapıyorsa apartman meselesi de Vedat Nedim Tör gibi bir ismi muhafazakâr

düşünceye dâhil edebilir. Bu örnek, en başta Bora'nın neden muhafazakâr düşünceye “Türk Sağının havası” demiş olduğunu da örnekleyebilir. Zira Kadro dergisi ekibinden Tör'ün apartman hakkındaki şu fikirlerine, kuşkusuz pek çok muhafazakâr düşünür gibi, Safa da katılırdı: “Apartman, köksüzlüğün, geçiciliğin ve adeta bir nevi modern göçebeliğin, bahçeli ev ise hayata ve yurda bağlılığın, kökleşmenin ve devamlılığın sembolüdür” (akt. Bora, 2017, s. 350). Tör'ün “köksüzlük” ve “kökleşme” tabirleri Tanpınar'ın kök salmayı arzu eden insana ve tarihe ilişkin yukarıdaki sözleriyle paralellik gösterir.

Peyami Safa'nın Muhafazakârlığı

Bu bölüm, Safa'nın muhafazakârlığındaki temalara odaklanacaktır. Bunu yaparken muhafazakâr düşüncenin kanonları olarak belirlenen başlıkların Safa'daki varlığı aranacaktır. Sözü edilen kanonlardan burada bir bağlantı imkânı sunabilecek olanlar şöyle sıralanabilir: Bir kopuş yaratmak yerine kendi içinde kademeli bir sürekliliğe sahip devrim fikrinin savunulması, geleneğe ve geçmişe verilen önem, bireyi toplumun bir ürünü olarak görerek toplumu bireye öncelemek, insan aklının sınırlı oluşunu kabullenmek ve aşkın bir düzen.

Safa, bir muhafazakârı “geçmişe geleceğe bağlayan köprü”yü kuran ve üstünden geçen adam olarak tanımlar (1976, s. 8). Muhafazakâr, “zengin bir tarih şuuruna sahiptir, geleceğin geçmişten doğduğunu bilir, geçmişle ilgisini kesen devrimbazdan ayrılır.” Zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek olan “üç buudunu kavrayan muhafazakâr”, “devrimci değildir, inkılâpçıdır. Devirmez, yaratır, geçmişin temelleri üzerine geleceğin çatısını kurar” (Düşünen Adam, 21 Haziran 1961) (Safa, 1976, s. 8). Yenileşmek ve içinde yaşanılan zamanın koşullarına ayak uydurmak gereklidir. Ancak Safa'nın “ifratsız inkılâp ve inkılâpsız tekâmül” olmayacağı fikri, onun zamanın üç buudu ile inkılâp arasında kurduğu bağlantıya işaret eder (Safa, 2012b, s. 19-20). Varlığın sürekliliği, geleneğin savunusu, tarih ve modernleşme karşısında kurulan savunma pozisyonu gibi muhafazakâr temaların “tarihsiz tekâmül olmaz” diyen Peyami Safa'daki karşılıkları ele alınacaktır (Safa, 1963, s. 56). Bu ifade hem onun inkılâpçı tavrını belirtir çünkü aşırılık ihtimaline rağmen bile inkılâbın gerekliliğini savunur hem de “ifratla tefrit arasında bir inkılâp” denebilecek arzusunu ifade eder.

Bu çalışmada konu edilen Anglo-Amerikan muhafazakâr gelenek için olduğu gibi Safa için de değişim bir zorunluluktur. “Her canlı varlık, var olabilmek için hem kendi özüne sadık kalmaya hem de değişmeye mahkûmdur” der Safa. Ona göre, “büyük milletlerin hepsi, aynı zamanda muhafazakâr ve inkılâpçıdırlar” (Düşünen Adam, 21 Haziran 1961) (Safa, 1976, s. 7). Bu ifadede yukarıda bahsedilen “ifrat ile tefrit arasında bir inkılâp” anlayışı kendini gösterir. Bir yandan ilerlerken bir yandan da geçmişe ait temalar korunmalıdır. Kopuş yerine kademeli bir sürekliliğe sahip evrim fikri burada ortaya çıkar.

Bireyi, toplumun bir ürünü ve parçası olarak görmek muhafazakâr düşüncenin kanonlarından bir diğeridir. Safa'nın Gökbalççı fikirleri hatırlandığında “fert yok cemiyet var” sloganı bu kanonun ne kadar geçerli olduğunu gösterir. Ona göre, “bütün fikirlerimizin kökleri cemiyettedir” (Yeni Mecmua, 23 Mayıs 1942) (Safa, 2012a, s. 40). Cemiyet, bir insan topluluğu olmaktan fazlasıdır. Gelenek, tarih, kültür gibi bileşenler cemiyetin manevi kıymetini var ederler. Safa, içinde yaşadığı çağın cemiyetindeki çözülüşün sebebini “insan cemiyetinin temelini yalnız fertler arasındaki mekanik münasebetlerde gören liberal nizamın uyandırdığı ferdî azgınlıkta” aramak gerektiğini söyler (Tasvîr-i Efkâr, 23 Kasım 1942) (Safa, 2012a, s. 206). Bu fikirde, insan aklının sınırlılığı ve aşkın bir düzen vurgusu ön plana çıkar.

Gelenek teması, muhafazakâr düşüncenin en önemli öğelerinden biridir. Safa, geleneği “... ister sözle ister yazı ile ister hareket tarzı ile nesilden nesile intikal eden bir davranış” olarak tanımlar (Düşünen Adam, 31 Mayıs 1961) (Safa, 1976, s. 132). Nesilden nesile yaşanan sürekli aktarımda kopuş yaşanmaması önemlidir. Muhafazakâr düşüncenin Fransız Devrimi'ne reaksiyonu ve Türk muhafazakârlığının modernleşme karşısındaki tavrı böyle bir kopuş tedirginliğiyle var olur. Benzer tedirginlik Safa'da da görülür. Ona göre, “ferdler için hâfıza ve itiyad ne ise, cemiyetler için tarih ve gelenek odur.” Süreklilikte yaşanan kopuş, cemiyete “hâfızasını ve şuurunu” kaybettirir. Böyle bir cemiyeti Safa, “hayat karşısında şaşkın ve beceriksiz, kendisini reflekslere ve hayvanî içgüdülere terketmiş” bir cemiyet olarak betimler. Dolayısıyla “cemiyetin geçirdiği zarurî inkılâpların geçmişe ait değerleri yok etmemesi” gerekir. Bunun için de “cemiyetin kendi benliğine sadık kalmak için her türlü ölçüsüz değişmeye karşı mukavemeti” gereklidir (Türk Düşüncesi, 1 Mayıs 1959) (Safa, 1976, s. 179). Bu mukavemet, irtica isteğinden farklıdır. Safa, bunu bir “müdafaa” ve “kıyam” olarak tanımlar. 14 Mart 1942 tarihli Tasvir-i Efkâr'daki Yahya Kemâl ve onun İstanbul'u ile ilgili yazısında tarihin ve geçmişin kıyamından bahseder. Söz konusu olan, “kıymetleri tasfiye edileceği yerde, gayretkeşlerin himmetleriyle baştan başa inkâr edilen bir tarih”in kendini müdafaa etmesidir. Bu müdafaa gereklidir çünkü bir milletin muvazenesi, geriye ait şuurundan mahrum kaldığı anda bozulur ve bu tarih fesadı memleket için yıkım olur” (Safa, 2012b, s. 59-60).

Muhafazakâr tavrı, cemiyete dair örneklerle ortaya konan Safa'nın muhafazakârlığı ve muhafazakârlığın geçmişle olan ilintisi bağlamında Göze'nin verdiği bir örnek, Safa'nın şahsi meseleler söz konusu olduğunda muhafazakâr bir akılla düşündüğünü örneklemesi nedeniyle kıymetlidir. Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* romanını Nazım Hikmet'e adamıştır. Ancak dostlukları bozulduktan ve Cumhuriyet tarihinin en sert kalem kavgalarından birine girişmiş olduktan sonra bile Safa, romanındaki Nazım ithafını kaldırmamıştır. Bunun nedenini soran Göze'ye verdiği cevap, tipik bir muhafazakârlığı gösterir: “Hatâsı ve sevabıyla mâziye intikal etmiştir. Ben değiştiremem” (Göze, 1995, s. 63).

Peyami Safa'nın muhafazakâr tavrının, yaşadığı dönemin güncel politikasıyla ilgili en önemli örneklerinden biri onun, Harf Devrimi karşısında aldığı tavidir. Başta Ayvazoğlu'nun Münevver Ayaşlı üzerinden tarif ettiği, Safa'nın da parçası olduğu neslin travmatik durumuna Safa ve dil meselesi bağlamında da değinilebilir.

Dilin muhafazası meselesi

Safa'nın 1920'li yıllarda şahit olduğu değişimlere bir önemli tarih eklenmelidir: 1 Kasım 1928. 1 Kasım 1928'de “Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Kanun”un yayınlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi alfabesi Latin harfleriyle yazılan alfabe olmuştur. Safa gibi bir muhafazakâr için bu gelişme tarihsel akışta yaşanan bir kopuşa işaret etmektedir. Ancak o yine bir muhafazakâr tavır alışla “mevcut olanın en iyisi olması” şiarına uygun davranır. Safa, henüz 1940 yılında bile “Türkçenin müdafaası için” yazmış olduklarının “İstanbul-Ankara şimendifer hattından daha uzun” olacağını söyler (2011, s. 55-57). Safa'nın Türkçe'nin yenilenmesi ve sadeleşmesi hakkında yazdıkları onun Türkiye hakkında yazdıklarıyla paralellik gösterir. Her şeyden evvel bir yıkımın önüne geçmeye çalışır. Geçmişle gelecek arasındaki bir köprü olarak gördüğü şimdiki olabilecek en iyi şekliyle değerlendirmeye çalışan Safa, Türkçe'yle ilgili her meseleye ve tartışmaya gönüllü olarak dâhil olmuştur.

Dil meselesinde ilk olarak savunduğu şey geçmişle bağların tümünden kopartılmaması gerektiğidir. Harf Devrimi'nin ertesinde Bâbüâli'de maksatsızca dolaştığı rivayet edilir (Ayvazoğlu, 2008; Göze, 1987; Kösoğlu, 2011; Ortaç, 1963; Tekin, 1999). Çünkü Safa bu inkılâbı bir yıkım yaratacak olma potansiyeliyle karşılar. Bu, onun “bir facia bekleme vehmi” ile geçen hayatından kısa bir görüntüdür. Necip Fazıl'ın (1999, s. 14) aktardığı bir hikâyeye, Safa'nın Harf Devrimi'ne dair bu ilk fikirlerini ortaya koyar. Bir birahane içlerinde Safa'nın da bulunduğu bir grup içerisinde, o zamanların genç şairi Necip Fazıl, yazmış olduğu bir metni orada bulunanlara okurken Mustafa Şekip ona “sen dehâ yolundasın, yürü” şeklinde seslenir, bunun üzerine Safa “imtihanı kolay! Söyle şair, Lâtin harflerine taraftar mısın? Teyyare piyangosu aldığın oluyor mu?” diye sorar. Bu soruların devamını şöyle getirir: “Bu benim dehâ şöyle dursun, sadece orta zekâyı ölçmek için icat ettiğim bir test... Bu iki suale ‘evet’ diyen bence ahmaktır.”

İkinci olarak, Safa bugünkü gençlerin “kurtarılması”nın imkânlarını tartışma gayretindedir. İlerleyen yıllarda, Harf Devrimi'ni değerlendirirken şunu kaydeder: “Tarihin sürekliliğini kaybeden bir millet her şeyini kaybetmeye mahkûmdur. Hâfızası parça parça kopmuş bir akıl hastası gibi, geçmişiyle, hâtıralarıyla ve benliğini terkip eden bütün varlık unsurlarıyla ilgisi kesilmiştir” (Tercüman, 5 Eylül 1959) (Safa, 2011, s. 273). Bu devir aynı zamanda ilk iki Dil Kurultayı'nda tartışılan dilde sadeleşme ve Türk dili tartışmalarının nihayete erdiği, Üçüncü Türk Dili Kurultayı'nın toplandığı ve neticesinde ortaya Güneş-Dil

Teorisi'nin atıldığı bir devirdir. Teori, “başlıca tüm dünya dillerinin Türkçe kökenli olduğunu öne sürüyordu” (Çağaptay, 2008, s. 256; Özyetgin, 2006, s. 109). Bu dönem, başlangıçta Ayvazoğlu'ndan alınan dönemselleştirmede Safa'nın Kemalist olduğu yıllara denk düşer. Aşağıda alıntılanacak yazısında Safa hem bir milliyetçi olarak Türk dilinin arkasında durur hem de inkılâpçı bir Kemalist olarak Güneş-Dil Teorisi'ni savunur.

Safa, Yusuf Akçura'nın ölümü sonrası *Hafta*'da yazdığı 27 Mart 1935 tarihli fıkrada Atatürk'ün Türklüğe en büyük hizmetlerini Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi olarak tespit eder. Akçuraların *Türk Yurdu* neşriyatının ilk sayısındaki programdan “Türklüğe hizmet etmek, Türklere fayda dokundurmak istiyoruz. Maksudumuz işte budur. (...) Tanrı yardımcımız olsun” ifadelerini alarak şöyle devam ettiği yazısı, Safa'nın 1930'lu yıllarda sahip olduğu milliyetçi-muhafazakâr tavrını özetler niteliktedir: “Tanrı yardımcıları oldu. (...) Tanrı Akçoraların, Ağaoğullarının, Gökâlpların, Ahmed Hikmetlerin, Ömer Seyfettinlerin, Hamdullah Suphilerin, Celâl Sâhirlerin yardımcısı oldu” (Safa, 2012b, s. 14). Safa yazının devamında Türklüğü kurtaranın yalnızca Tanrı olmadığını söyler ve ekler: “gökte Tanrı ve nihâyet, yerde bütün bir milletle beraber Atatürk.” Safa'nın Türklüğe hizmet ve Türklere fayda başlıklarında değerlendirmesini yaptığı şeylerse “büyük Türk tarihinin yazılması” ve “Türk dilinin özleştirilmesi” olarak sıralanır. Fikirlerin uygulanışı ile alakalı olarak Safa şunları kaydeder: “Teferruata ait noktalarındaki tenkidlerimiz ne olursa olsun Türkçülük, esasında bütün Türkiye'nin benliği, Atatürk'ün iradesi ile beraberdir” (Safa, 2012b, s. 15). Hem kendisi için Türkçülerin kimler olduğunu belli edip hem de Hamdullah Suphi gibi yenilikçilere yaptığı ithafla Kemalist modernleşmeye dair tutumunu belli ederken bir yandan da Celâl Sâhir gibi bir Türkçeciye anarak Harf Devrimi'ne ilişkin tutumunun da genel hatlarını verir.

Safa'nın Türk dilinin sadeleştirilmesi konusundaki fikirlerinin duygusal yanı, romanlarından da takip edilebilir. Romanlarında Türkçe konuşmak yerine Fransızca konuşma gayretinde olan karakterler cemiyet için zararlı tipler olarak ele alınır. Fıkra yazılarında da bu konuya yer verir. Ona göre Türkçe ve Fransızca arasındaki tercih bir millî davadır. “Fransız dilinin ve Fransız kültürünün bizimkinden çok üstün olduğuna inanmakla başlayan” Türkçe konuşmak yerine Fransızca konuşmak “züppeliği”nden, “snobisme”den (ki züppeliği Safa “kuyruğu Tanzimat'ta ve kafası bugün aramızda olan” bir engereğe benzetir) kurtulmak gereklidir. Bu “engereği derhal gebertmek” Safa için “Türkçe'nin büyük dâvalarından biri”dir. Bu dâva bir kültür dâvasıdır ve “kültür harpleri toprak harblerinden daha az mühim değildir.” Safa bu tip kültür harblerine örnek olarak “Çek şehirlerinde ve mağazalarında bile Almanca konuşan zavallı Çekoslovakya'nın akıbetini” gösterir. Ona göre “bir yabancı dilin emrinde kalmakla bir yabancı orduya köle olmak arasında fark yoktur” (Cumhuriyet, 4 Ekim 1938) (Safa, 2011, s. 22-23).

1940'lı yıllarda dil meselesinde devlet müdahalesi bir başlık haline gelir. Başlarda Peyami Safa, dilin dönüştürülmesi bahsinde devletin nasıl ve ne kadar müdahil olabileceği bahsinde “müdahale taraflısı” olduğunu söyler. Bu fikrinin kurgusunu da devlet fikri üzerinden şekillendirir. Safa için devlet, “cemiyyetin şuurunu ve iradesini kendisinde uzuvlaştırır” (Safa, 2011, s. 116). Toplumu bir organizma olarak görüyor olduğuna dair fikirlerine yer verilmiş olan Safa için devlet de bir organizma tanımındadır. Dile müdahale konusunda yaptığı örnekleme bunu gösterir: “Uzvî ıstıfayı (ıslah, ayıklama, sadeleştirme) kolaylaştırmak için cerrahın ve nebatî (bitkisel) ıstıfayı kolaylaştırmak için ormancının, bahçıvanın müdahalesi ne kadar zarurî ise, içtimaî ıstıfayı kolaylaştırmak için de devletin karışması o kadar gereklidir” (Tasvîr-i Efkâr, 20 Kasım 1941) (Safa, 2011, s. 116). Safa, dilde sadeleşme konusunda İnönü hükümetiyle ortak fikirdedir. “Millî Şefim” dediği İnönü'nün formülüyle ilgili tahmini şöyledir: “Yeni kelimelerimiz, seri halinde cansız ve soğuk fabrika malları olmayacak, canlı varlıklar halinde, Türk ruhunu en iyi sezen edebiyatçı san'atkârın sıcağı içinden doğacaktır” (Tasvîr-i Efkâr, 10 Mart 1942) (Safa, 2011, s. 121). Görülmektedir ki Safa, muhafazakâr bir duruş sergiler ve “doğru” yolu, dilin aristokratları olarak adlandırılacak edebiyatçılarda arar.

Safa, milliyetçi yazılar yazdığı 1940'lı yıllarda, dili kurucu bir unsur olarak ele alır. Ona göre Dante, 14. yüzyılda “millî İtalyan dili”ni yaratarak “İtalyanlara millî birliğin en büyük tılsımını vermiştir” (Safa, 1943, s. 36). Bu tavır 1950'li yıllarda iyice belirginleşmeye başlar. Türk diline giren yeni kelimeler, Türk milletinin düşüncesine göre düşünölmelidir. Dili düşünceden ayrı ele almak Türk dilinin yenileşmesi davasının en büyük hatalarından biri olmuştur (Safa, 1976). Muhafazakâr duruşu bu çalışmada sıklıkla tekrarlanan Safa, dil meselesinde de aşırılık karşıtı duruşuyla muhafazakâr bir tavır sergiler. Kendisi, romanlarında yabancı kelimeleri “manayı korumak” maksadıyla kullanır. Ancak Türkçesi bulunabilecek olan kelimelerin yabancı karşılığını kullanmak konusunda ısrar etmeyi de züppece bulur. Kelimenin manasının ve tarihselliğinin önemini akılda tutmak gereğini hatırlatır. Bu duruma bir örnek Safa'nın hayatında bulunabilir. Safa, *Tercüman*'daki köşesini Objektif üst başlığıyla yazar. Bu kelimenin Türkçe bir karşılığının olup olmadığını, varsa neden Türkçe olmayan bir kelime kullandığını soranlara verdiği yanıt, Safa'nın dilin dönüştürülmesi meselesindeki sentezci tavrını belli eder. Kelimenin fotoğrafçılık ve sinema kullanımı dolayısıyla sahip olduğu “hâdiseleri aynen aksettirmek” manasını ve “tarafsızlık” manasını birlikte karşılayan başka bir kelime olmadığını iddia eder. Bu kelimeye Türkçe bir karşılık uydurulduğunda bile kelimenin sahip olduğu tarihsel bagajı vermesinin olanaksız olduğu hatırlatmasını yapar (Tercüman, 2 Haziran 1959) (Safa, 2011, s. 260).

Yazı hayatına Osmanlıcayla başlayan Safa'nın hayatının erken bir döneminde resmi yazı alfabesi Latin harflerine dönüşür. Safa bu alfabeyle Fransızcayla olan bağlantısından ötürü alışkındır ancak böylesi

bir tarihsel kırılma onun muhafazakâr tepkilerini ortaya çıkartır. Öncelikle, yeni alfabeyi kabul eder ve yazı dili hakkında düşünmeye buradan başlar. Yazı dili değişmiştir ve artık yeni duruma ayak uydurma ve yeni olanın varsa eksiklerini gidermeye çalışma zamanıdır. Safa'nın dil meselesine dair tavrı hayatı boyunca bu izleği takip eder. Türk Dil Kurumu'nda ve Unesco Türk Milli Komitesi'nde görevlerde bulunur (Göze, 1987). Yeni kelimelerin nasıl olması gerektiğini tespiti çalışır. Eskiyle olan bağ korunmalıdır. Bu hallolduktan sonra yapılacak olan şey, milletin ruhuna uygun kelimeleri dile kazandırmak olacaktır. Ancak kelimeleri ve terimleri kabul ederken de reddederken de abartıdan uzak durmak gerekir zira abartı ya softalıkla ya da züppelikle neticelenme ihtimali taşır. Bu ihtimal tehlikelidir çünkü memleket için zararlıdır.

SONUÇ

Muhafazakârlık, toplumsal düzenin ve istikrarın korunmasını, geleneksel değerlerin, kurumların ve kültürel mirasın devam ettirilmesini savunan bir düşünce sistemidir. Bu ideoloji, ani ve köklü değişimlere karşı temkinli bir yaklaşım sergileyerek, mevcut düzenin yavaş ve dikkatli bir şekilde evrilmesini tercih eder. Muhafazakârlık, bireyin topluma olan bağlılığını, toplumsal hiyerarşiyi ve özel mülkiyetin korunmasını vurgular. Ayrıca, aklın sınırlarını kabul eder ve ihtiyatlı bir dönüşüm anlayışını benimser. Muhafazakâr düşünce, geçmişten gelen değerlerin ve kurumların toplumsal yapı üzerindeki olumlu etkilerini koruma amacını güder ve toplumsal değişimlerin organik bir şekilde, yani toplumun doğal gelişim süreci içinde gerçekleşmesini savunur. Bu yaklaşım, toplumun tarihsel birikimlerinin ve kültürel mirasının, gelecekteki nesillere bozulmadan aktarılmasını hedefler.

Türk muhafazakârlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet dönemine uzanan bir süreçte şekillenmiş, geleneksel İslami değerlerin, milli kimliğin ve kültürel mirasın korunmasını amaçlayan bir düşünce sistemidir. Modernleşme ve Batılılaşma hareketlerine tepki olarak ortaya çıkan Türk muhafazakârlığı, toplumun köklü değişimlere karşı temkinli olmasını savunur ve bu değişimlerin kademeli bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğini vurgular. Türk muhafazakârlığı, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren siyasi ve kültürel hayat üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Peyami Safa gibi figürler, eserlerinde geleneksel değerlerin modernleşme sürecinde nasıl korunabileceğine dair derinlemesine analizler yapmışlardır. Bu düşünce sistemi, milli kimliğin ve kültürel mirasın korunması ile toplumsal düzenin sağlanması arasındaki dengeyi gözetir ve modernleşme karşısında tarihsel sürekliliği koruma amacını güder.

Safa'nın Harf Devrimi karşısındaki travmatik tavrı, muhafazakâr düşünceyle ve Türk muhafazakârlığının modernleşme karşısındaki tedirginliğiyle ilgili belirgin bir örnek sunar. Hayatı "bir facia beklemek vehmi" ile geçen bu muhafazakâr münevver, faciayı yalnızca kendisi için değil içinde yaşadığı

toplumu için beklerken de bir vehim içindedir. Harf Devrimi’ni de toplumu faciaya götürecektir bir gelişme olarak gördüğü açıktır. Buna rağmen, artık bir kez bir değişim yaşandığına göre, mevcut olanı en iyi hale getirmek yönünde çaba gösterecektir. Safa’yı bu tavrı ile ele almanın, bir tutum veya ideoloji olarak ele alınabilen muhafazakârlığın reaksiyoner yanını göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Safa, Harf Devrimi’ni tedirginlikle karşılamıştır ancak sürece müdahil olarak düzenlemeler yapmayı uygun görür. Toplum gibi dili de gelişen ve değişen bir organizma olarak kabul eder. Yapılacak, yapılması gereken değişikliklerin, tarihin sürekliliğini koruyabilmek amacıyla, kendisi gibi münevverlerin eline teslim edilmesi gerektiğine inanır. Evvela, Türkçeyi Türkleştirmek gerekecektir. Bunun için de Frenk tesirini ortadan kaldırmak elzemdir zira unutulmamalıdır ki Safa için dil, bir köleleştirme aparatı olabilecek denli önemlidir. Elbette, bir muhafazakâr için ifrat ve tefrit aynı biçimde tehlikelidir. Dolayısıyla Safa, Türkçesi bulunamayacak yahut Türkçe haline getirildiğinde manasını yitirecek kelimelere müdahale etmemeyi uygun görür. Kendisi de fikrî yazılarını “objektif” başlığıyla bir araya getirir.

Bu çalışma, gelecekte yapılabilecek olan çalışmalara bir kaynak teşkil edebilir. Safa’nın bir düşün adamı olarak ortaya koydukları, edebî veya fikrî eserleri kullanılarak araştırılmaya değerdir. Bu çalışma, Safa’nın fikrî eserlerine odaklanmış olsa da edebî eserlerinde görünür hale gelen örnekler üzerine yapılacak çalışmalarla, “bir muhafazakâr münevver olarak Peyami Safa” bahsi detaylandırılabilir. Dahası, bu çalışmanın, Safa dışındaki münevverlerden-edebiyatçılardan yola çıkarak Türkiye’nin modernleşmesi başta olmak üzere, Türkiye’nin siyasi tarihi hakkında pek çok analize esin kaynağı olacağı umulmaktadır.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M. (2013). Muhafazakârlık. Ö. Çaha ve B. Şahin (Ed.), *Siyasal ideolojiler* içinde (s. 105-161). Ankara: Orion Kitabevi.
- Atay, T. (2006). Gelenekçilikle karşı-gelenekçiliğin gelgitinde Türk “gelenek-çi” muhafazakârlığı. A. Çiğdem (Ed.), *Muhafazakârlık* (3. baskı) içinde (s. 154-178). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2008). *Peyami: Hayatı, sanatı, felsefesi, dramı*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Ayvazoğlu, B. (2006). Münevver Ayaşlı. A. Çiğdem (Ed.), *Muhafazakârlık* (3. baskı) içinde (s.162-165). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1994). *Türke doğru*. Ankara: AKM Yayınları.
- Baydar, M. (1960). *Edebiyatçılarımız ne diyorlar*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık.
- Beneton, P. (1991). *Muhafazakârlık*. (Çev: C. Akalın). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (2005). *Aziz İstanbul* (2. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler* (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2003). *Türk sağının üç hali: milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çağaptay, S. (2008). Otuzlarda Türk milliyetçiliğinde ırk, dil ve etnisite. T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasî düşünce cilt 4: Milliyetçilik* (3. baskı) içinde (s. 245-262). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağlıyan, Z. (2006). Erken cumhuriyet dönemi sentezci muhafazakârlığında ‘değişim’: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk modernleşmesi. *Muhafazakâr Düşünce*, 9-10, 79-100.
- Çaylak, A., & Çelik, A. (2008). Osmanlı modernleş(tir)mesinden cumhuriyet modernleş(tir)mesine geçiş: Tarihsel/teorik bir okuma. *Muhafazakâr Düşünce*, 18, 55-70.
- Çetin, H. (2004). Muhafazakârlık: Kaosa karşı kozmos. *Muhafazakâr Düşünce*, 1, 95-130.
- Çiğdem, A. (2007). Batılılaşma, modernite ve modernizasyon. U. Kocabaşoğlu (ed.), *Modern Türkiye’de siyasî düşünce: Modernleşme ve batıcılık* (4. baskı) içinde (s. 68-81). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirci, A. H. (2014). Kültürel muhafazakârların İstanbul’u ya da fikir ve estetik hayatımızın yitik malı İstanbul. *Muhafazakâr Düşünce*, 40, 25-60.
- Doyle, W. (1986). *Ancien regimes*. Londra: Palgrave.
- Ergil, D. (1986). Muhafazakâr düşüncenin temelleri. *SBF Dergisi*, 41(1), 269-292.
- Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin yükselişi, imparatorluğun çöküşü*. (Çev: İ. Yıldız). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Göze, E. (1995). *Üç büyük mustarip*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Göze, E. (1987). *Peyami Safa*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güngörmez, B. (2014). “Jakoben modernist”e karşı “endişeli modern”: Türk muhafazakârlığı üzerine bir değerlendirme. *Muhafazakâr Düşünce*, 40, 5-24.
- Hampsher-Monk, I. (1987). *The political philosophy of Edmund Burke*. Londra: Longman Publishing.
- Hanioğlu, Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

- Huntington, S. P. (1957). Conservatism as an ideology. *The American Political Science Review*, 51(2), 454-473.
- İrem, N. (2011). Türk muhafazakâr modernleşmesinin sınırları: kültürcü özgünlük ve eksik liberalizm. *Doğu Batı*, 58, 27-36.
- İrem, N. (2008). Cumhuriyet modernleşmesinin sınırları ve bir sınır olarak muhafazakâr modernite. *Muhafazakâr Düşünce*, 18, 11-32.
- İrem, N. (2006). Bir değişim siyaseti olarak Türkiye’de cumhuriyetçi muhafazakârlık: temel kavramlar üzerine değerlendirmeler. A. Çiğdem (ed.), *Muhafazakârlık* (3. baskı) içinde (s. 105-131). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İrem, N. (2002). Cumhuriyetçi muhafazakârlık, seferber edici modernlik ve “diğer batı” düşüncesi. *SBF Dergisi*, 57(2), 43-60.
- Kahraman, H. B. (2000). Yitirilmemiş zamanın ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve muhafazakâr modernliğin estetik düzlemi. *Doğu Batı*, 11, 9-44.
- Kekes, J. (1998). *A case of conservatism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kısakürek, N. F. (1999). *Babiâli* (8. bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kirk, R. (1986). *The conservative mind: from Burke to Eliot* (7. bs.). Washington: Regnery Publishing.
- Kösoğlu, N. (2011). *Peyami bey*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (5. baskı). (Çev: M. Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi: Makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1986). *Kültürden irfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nisbet, A. R. (2006). Muhafazakârlık (Çev: E. Mutlu). T. B. Bottomore & R. Nisbet (editörler), *Sosyolojik çözümlemenin tarihi C. 1* içinde (s.133-182). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Nisbet, A. R. (2001). *Conservatism: Dream and reality*. London&New York: Routledge.
- Nisbet, A. R. (1965). *Makers of modern social science: Emile Durkheim*. New Jersey, NY: Prentice-Hall.
- Nozick, R. (1993). *The Nature of rationality*. New Jersey, NJ: Princeton University Press.
- Oakeshott, M. (2004). Muhafazakâr olmak üzerine (Çev: İ. Seyrek). *Muhafazakâr düşünce*, 1, 59-84.
- Oakeshott, M. (1962). *Rationalism in politics and other essays*. London: Methuen & CO.
- Ortaç, Y. Z. (1963). *Portreler*. İstanbul: Akbaba Matbaası.
- Öğün, S. S. (2004). Muhafazakârlık soruşturması. *Muhafazakâr Düşünce*, 1, 145-152.

- Özipek, B. B. (2005). *Muhafazakârlık*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2006). Atatürk ve güneş dil teorisi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCII(655), 105-114.
- Safa, P. (2012a). *Objektif 6: yazarlar, sanatçılar, meşhurlar* (5. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, P. (2012b). *Objektif 8: 20. asır, avrupa ve biz* (5. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, P. (2011). *Objektif 1: osmanlıca, türkçe, uydurmaca* (6. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, P. (1976). *Objektif 4: din, inkılâp, irtica*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, P. (1963). *Doğu-Batı sentezi*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Safa, P. (1943). *Millet ve insan*. İstanbul: Akbaba Yayınları.
- Scruton, R. (2014). *How to be a conservative*. London: Bloomsbury Publishing.
- Scruton, R. (2001). *The meaning of conservatism* (3. baskı). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Söğütlü, İ. (2008). Türk muhafazakâr düşüncesinde cumhuriyet dönemi hâkim modernleşme anlayışı eleştirisinin bir boyutu olarak anti-pozitivist tutum ve bu tutumun kaynağı. *Muhafazakâr Düşünce*, 18, 33-54.
- Tanpınar, A. (2013). *Sahnenin dışındakiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. (2003). *Mücevherlerin sırları: derlenmiş yazılar, anketler ve ropörtajlar*. (Haz. İ. Dirin, T. Anar & Ş. Özdemir). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. (1998). *Mahur beste* (4. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, M. (1999). *Romancı yönüyle Peyami Safa*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Topçu, N. (2011). *Yarıncı Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2004). *Türkiye'nin siyasî hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2002). Türkiye Cumhuriyeti rejiminde batılılaşma olayları ve fikirleri. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (editörler). *Türkler, C. 17* içinde (s.1420-1443). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Vincent, A. (2010). *Modern political ideologies* (3. baskı). New Jersey, NJ: Blackwell Publishing.
- Yıldız, A. (2011). Kurtuluş sürecinde cumhuriyet muhafazakârlığı: Peyami Safa'nın Kemalizm yorumu. *Doğu Batı*, 58, 191-212.

BANKING ON STRENGTH: UNVEILING FINANCIAL DYNAMICS THROUGH PCA IN TURKEY'S BANKING SECTOR

Murat KURLAR¹

Abstract

In this study, principal component analysis method is used to analyze the financial indicators of net interest income, fee and commission income, interest income on marketable securities portfolio, return on assets and return on equity of private, public and foreign-owned deposit banks operating in Turkey for the period covering 2010-2022. Since important financial indicators such as net interest income, fee and commission income, interest income on marketable securities portfolio, return on assets and return on equity have high correlations with each other, the aim of the study is to classify and dimensionally reduce these variables through principal component analysis. In addition, a financial strength index consisting of net interest income, fee and commission income and interest income on marketable securities portfolio and a profitability index based on return on assets and equity have been developed. The profitability index and financial strength index are classified according to their dimensions. According to the findings, since the financial strength index of foreign-owned deposit banks is generally low, the profitability index is also low.

Keywords: Principal Component Analysis, Financial Strength Index, Profitability Index, Deposit Banks

JEL Codes: M40, M49

GÜÇLÜ BANKACILIK: TÜRKİYE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE PCA YOLUYLA FİNANSAL DİNAMİKLERİ ORTAYA ÇIKARMA

Öz

Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren özel, kamu ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2010-2022 yıllarını kapsayan dönemde net faiz gelirleri, alınan ücret ve komisyonları, menkul kıymetlerden alınan faiz gelirleri, aktif karlılığı ve özkaynak karlılığı finansal göstergelerinin analizinde temel bileşenler analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, net faiz geliri, ücret ve komisyonlar, menkul kıymetlerden elde edilen faiz gelirleri, aktif karlılığı, özsermaye karlılığı gibi önemli finansal göstergelerin birbirleriyle yüksek korelasyona sahip olmasından dolayı temel bileşen analizi ile bu değişkenlerin sınıflandırılması ve boyutlarının indirgenmesidir. Ayrıca net faiz geliri, ücret ve komisyon gelirleri ile menkul kıymetlerden elde edilen faiz gelirlerinden oluşan bir finansal güç endeksi ile aktif getirisine ve özsermayeye dayalı bir karlılık endeksi geliştirilmiştir. Karlılık endeksi ve finansal güç endeksi boyutlarına göre sınıflandırma yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yabancı sermayeli mevduat bankalarının finansal güç endeksi genel olarak daha düşük olduğundan karlılık endeksi de daha düşük tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temel Bileşenler Analizi, Finansal Güç Endeksi, Karlılık Endeksi, Mevduat Bankaları

JEL Kodları: M40, M49

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi Erdemli Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, muratkurlar@mersin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3266-275X>

INTRODUCTION

The banking sector, which is an integral part of the financial sector, brings together those who provide funds with those who request it. As of December 2022, the banking sector in Turkey consists of 57 banks, 35 of which are deposit banks, 6 participation banks, and 16 development and investment banks. According to the Banking Regulation and Supervision Agency, the sector's net interest income has been announced as 764 billion TL and its net profit has been announced as 432 billion TL. In the fourth quarter of 2022, total interest income reached 471 billion TL, an increase of 28 billion TL compared to the previous quarter. In December 2022, profitability rates have been increased across all bank groups compared to the same period in 2021 (Banks in Turkey, 2023). Public deposit banks are banks defined, such as Ziraat Bank and Halkbank, as being entirely owned by the treasury or other public legal entities. Private deposit banks are banks that have been established as commercial, investment and deposit banks, such as Akbank and Yapı Kredi Bank, and are entirely owned by private individuals and organizations that do not have a public share. Foreign-owned banks are banks with foreign-owned wholly owned by companies such as HSBC Bank, ING Bank and QNB Finans (Arabacı, 2018, p. 28-29).

Deposit banks play a crucial role in Turkey's economy by providing financing opportunities to those seeking funds and collecting savings from those with surplus funds, making them more active among financial institutions. They are extensively studied for their financial performance, the factors affecting this performance, and their impact on the national economy (Atukalp, 2019, p. 38-39; Kevser, 2021, p. 66).

General characteristics and operational activities of deposit banks are as follows:

- Providing various financial services to individuals and businesses, supporting economic activities with various loan products, collecting deposits and providing investment opportunities,
- To support economic activities by offering customers various loan products such as personal loans, mortgage loans, vehicle loans, commercial loans,
- To offer various investment products to customers so that they can invest their savings,
- To provide services to customers through digital channels such as internet banking, mobile applications, ATMs and online payment systems (Ekinci and Poyraz, 2019, p. 980).

Banks must implement effective risk management against various risks such as credit risk, liquidity risk and market risk in order to maintain their financial stability and provide consistent service. Deposit banks in Turkey are strictly supervised by regulatory institutions such as the Central Bank of the Republic

of Turkey (CBRT) and the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) in order to ensure the financial stability of the sector and increase its reliability.

This study aims to measure the financial performance of private, public and foreign-owned deposit banks in Turkey. For this purpose, in order to use financial indicators that have high and positive correlations with each other, such as net interest income, fee and commission income, interest income on marketable securities portfolio, return on assets and return on equity, the dimensions of these indicators have been reduced through principal component analysis. Additionally, financial strength index and profitability index have been created using these indicators and the indicators have been classified according to these dimensions. This study differs from others by applying Principal Components Analysis (PCA) to a unique combination of macroeconomic performance indicators and sectoral financial indicators, focusing specifically on private, public and foreign-owned deposit banks of the Turkish banking sector. Unlike studies that evaluate financial performance or risk management separately, this research synthesizes these dimensions into comprehensive indices, namely the financial strength index and the profitability index. Therefore, this study offers a new approach to evaluating bank performance by integrating macroeconomic influences and industry-specific financial measures. This methodology will not only improve understanding of the financial health of banks in a dynamic economic environment, but will also contribute to the literature by providing a more detailed analysis of how different types of banks adapt and perform. Thus, emphasizing the originality and relevance of this study. In the context of financial studies in Turkey.

This study covers in more depth the comparative analysis of financial strength and profitability indices of different types of banks in Turkey, using PCA to transform financial data with positive and high correlations with each other into understandable measurements. Additionally, it is conducted a detailed discussion of methodological approaches, including clustering and PCA, highlighting their usefulness in revealing key patterns in bank operations. Through a synthesis of theoretical insights and empirical findings, this study contributes to a richer understanding of the dynamics shaping the banking industry landscape.

LITERATURE REVIEW

The literature on banking sector analysis reveals a rich array of methodologies focused on improving the understanding of financial performance and stability. In the studies conducted by Çelik (2019) and Gülcencer (2020), Principal Components Analysis (PCA) has been applied to reduce dimensionality, address neglected variable and multicollinearity problems, and improve the evaluation of macroeconomic and sectoral financial indicators. Ünsal and Duman (2005), Cengiz (2010) and Yücel (2009) contributed by examining bank performance indicators, using PCA for risk and profitability analysis, and exploring clustering methods for a nuanced understanding of bank categorizations. Bölükbaşı, Ürkmez, and

Karamustafa (2018) have been provided insight into the dynamic interaction between banking financial stability and economic activity by integrating PCA with Granger causality and VAR models. These studies are underscored the multifaceted approach to bank analysis and highlight the role of PCA in simplifying complex data sets to provide clearer insights into banking trends and performances.

Ünsal and Duman (2005) have been divided liquidity risk, credit risk, capital risk and profitability ratios, which are indicators of bank performance, into certain variable groups using principal component analysis and scaled these groups with Xi score values. Through these scales, the performances of public banks, private and foreign-owned commercial banks have been evaluated comparatively according to the relevant indicators. As a result of the analysis, it has been stated that public banks performed better in terms of asset quality, while private banks have superior in terms of profitability. It is also stated that private banks come to the fore in terms of profitability, followed by public banks. Yücel (2009) has been evaluated the performance of twenty-four banks operating in Turkey (3 public, 10 private deposit banks and 11 foreign-owned banks established in Turkey) using nineteen different banking-related variables in the period covering the years 2002-2007. It has been stated that the main purpose of this study is to create the performance ranking of these twenty-four banks in Turkey, taking into account various risk factors in the banking sector. By using principal component analysis, these risk factors have been reduced to a smaller number of irrelevant factors and it has been aimed to rank banks according to the score values of these factors. It has been stated that the important finding of the study has that public banks surpassed foreign-owned and private deposit banks in terms of capital, liquidity, credit and profitability ratios in 2002 and provided important details about their financial performance in the relevant period. Cengiz (2010) has been stated that a similar approach has been followed in various studies that tried to cluster Turkish deposit banks using various ratio values. This study has been aimed to ensure that banks cluster by using clustering rates and to compare and evaluate the suitability of clustering methods that can be used for this purpose. It has been emphasized that it is important to include categorical features in addition to ratios. These features have been combined using optimal scaling techniques for clustering banks and the results have been interpreted comparatively. As a result of the study, a solution is presented to effectively combine variables of different scales in cluster analysis by proposing an alternative method in cases where nominal and ordinal scale variables are available. The study by Çelik (2019) used weighted macroeconomic performance indicators and sectoral financial indicators using Principal Components Analysis (PCA) to deal with neglected variable and multicollinearity problems. Accordingly, two indices have been created: macroeconomic performance index (MPI) and sectoral financial performance index (SFPI). In addition, five different financial indicators, which are widely used in the literature and thought to affect the net interest margin, have been transformed into a single variable using PCA. Similarly, five different macroeconomic performance indicators (inflation,

growth, unemployment, current account deficit and budget deficit) have been transformed into a single variable using the PCA method. Gülcencer (2020) has been aimed to analyze the financial performance of the 10 largest deposit banks in Turkey according to their size by using the TOPSIS and VIKOR methods by applying Principal Components Analysis (PCA) to the data used in the analysis. It has been stated that the research adequately represented the sector as it covered 84% of the sample group, which has a significant share in the sector. It has been stated that the financial data of the banks used in the research for the years 2013-2017 have been obtained from the Public Disclosure Platform (PDP), and according to both analyses, private banks exhibited better financial performance than public banks. Bölükbaşı, Ürkmez, and Karamustafa (2018) have been conducted a study using monthly data for the periods 2005-2016, focusing on a banking fragility index consisting of non-performing loans, capital adequacy ratio, and period net profit or loss series. The industrial production index growth rate has been used to represent economic activity. Initially, financial ratios have been standardized to be defined in the same unit and a Banking Financial Stability (BFS) has been created using principal component analysis. Then, Granger causality analysis has been applied to test for causality between BFS and IPI variables. Lastly, to examine the dynamic relationship between variables, a vector autoregressive (VAR) model has been estimated. According to the estimation results, it has been found that BFS had no significant effect on economic activity, but economic activity had an effect on BFS. The results of the Granger causality and VAR analysis have been consistent and supported these findings. The study conducted by Salina, Zhang and Hassan (2021) have been investigated the financial soundness of the Kazakh banking sector. The importance of this study is emphasized by the fact that the World Bank ranked Kazakhstan first in the world in terms of problem loans compared to total gross loans in 2012. In the study, various accounting indicators affecting bank financial soundness have been determined using data on all Kazakh banks between January 2008 and January 2014, and these indicators have been isolated using Principal Component Analysis (PCA), and then Kazakh banks have been grouped as sound, risky and financially weak banks in two different time periods (2008 and 2014) using the K-Means method. It is stated that the methodology used in the study is recommended because it enables monitoring changes in the structure of the banking sector and providing early warning signals for financially risky banks. In the study conducted by Vo and Nguyen (2021), it has been stated that the World Bank considers financial inclusion as a fundamental mechanism for reducing poverty and increasing welfare in emerging markets. In this study, it is stated that the financial inclusion index is calculated with four sub-indices covering the prevalence and use of financial products and services. It is stated that PCA and dynamic generalized moments methods have been used on the data of 1507 banks in emerging markets in Asia in the period covering 2008-2017. It is emphasized that PCA plays an important role in understanding the effect of financial inclusion on bank performance due to its ability to reduce the size of the data, highlight important variables and provide simplicity in the analysis. As a result of the study, it is stated that financial

inclusion makes a positive and significant contribution to the performance of banks in the Asian region, and that the low bankruptcy risk of banks and the high national economic growth increase bank performance.

DATA AND METHODOLOGY

Financial reports for the period covering 2010-2022 of private, public, and foreign-owned deposit banks operating in Turkey have been utilized as the dataset. These financial reports have been obtained from the Public Disclosure Platform (PDP) and the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) websites. The variables used in the study are described as follows:

Net Interest Income (NII) represents the amount remaining after deducting interest payments and other financing costs from the interest income generated by interest-earning assets (such as loans and bonds) of deposit banks. This income is one of the primary sources of revenue for banks. In other words, banks earn net interest income by deducting the interest expenses and other costs from the interest income generated from loans and other interest-earning assets provided to customers.

Fee and Commission Income (FCI) are the fees and commissions that deposit banks receive from their customers in return for various financial services they offer. These services include account management fees, card usage fees, fees for bank transfer and EFT transactions.

Interest Income on Marketable Securities Portfolio (IIMSP) is an indicator that reflects the interest income earned by banks from their investment activities and shows the relationship of this income with capital market instruments. This income item emphasizes the importance of interest income earned by banks from their capital market investments. Banks generally earn interest income by investing in financial instruments such as government bonds, corporate bonds and other securities. IIMSP measures the impact of interest income earned from such investments on the overall financial performance of the bank.

Return on Assets (ROA) is one of the key indicators used to measure financial performance based on total assets. ROA provides information about whether banks use their assets effectively and the profits generated from these assets. Return on Equity (ROE) is one of the ratios that attracts the most attention from current or potential investors. This ratio shows how profitably the capital invested in the bank is used (Dizgil, 2017, p. 34).

ROA refers to the balance between revenues from investing and lending activities and the costs associated with these activities. A high ROA indicates that the assets and loan portfolio are being managed effectively. ROE shows the return on the bank's equity capital. It measures the bank's ability to use its resources effectively. A high ROE is a positive sign in terms of capital efficiency and financial soundness.

These financial indicators are used to evaluate a bank's performance and manage its risks. These indicators, followed by regulatory and supervisory institutions, are extremely important in evaluating whether banks have a healthy financial structure.

The variables used in this study are the basic indicators widely used in measuring the financial performance of banks. NII is one of the most important income items of banks and has been preferred because it reflects the difference between the interest income obtained from lending and deposit collection activities of banks and the expenses related to these activities. FCI shows the income obtained from various services provided by banks and has been used in the study because these incomes provide information about the operational profitability of banks. IIMSP reflects the interest income obtained from investment activities of banks and shows their relations with capital market instruments. ROA and ROE have been selected as important performance measures that show the efficiency of banks and the return they offer to their investors. These variables have been included in the scope of the study because they provide important data to analyze the financial soundness and profitability of banks.

TOPSIS, VIKOR, and VAR methods offer distinct analytical advantages when compared to PCA in our study. TOPSIS and VIKOR are multi-criteria decision-making (MCDM) techniques that evaluate and rank alternatives based on their closeness to an ideal solution, which can be particularly useful for assessing the performance of banks across multiple criteria simultaneously. These methods provide a structured approach to decision-making, highlighting the best and worst performers in a direct and understandable way. The VAR method, on the other hand, is a statistical approach used to capture the linear interdependencies among multiple time series. It's valuable for understanding the dynamic relationships between economic indicators and bank performance over time. In contrast, PCA is used for dimensionality reduction, transforming a large set of variables into a smaller one that still contains most of the information in the large set. PCA is particularly useful in our study for simplifying complex datasets into principal components that capture the most variance, making it easier to identify patterns and relationships. While TOPSIS and VIKOR excel in evaluating alternatives based on their relative performance, PCA provides a foundational understanding by reducing complexity and highlighting underlying patterns in the data. VAR's strength lies in its ability to model temporal dynamics, offering insights into how economic conditions and bank performance evolve together over time. Together, these methods complement the PCA by providing a multi-faceted analysis of bank performance, incorporating both cross-sectional evaluation and temporal dynamics (Tezergil, 2016, p. 371; Yüksel, Canöz, and Özşarı, 2017, p. 141; Ova, 2021, p. 11; Atalay and Horasan, 2023, p. 597-598; Yılmaz, 2020, p. 2746). In the banking sector, beyond TOPSIS, VIKOR, and VAR, methods like data mining techniques including decision trees, neural networks, support vector

machines, k-nearest neighbor, naive bayes, and logistic regression are extensively used. These methods, especially in conjunction with ensemble learning techniques like bagging and boosting, are applied for purposes such as predicting bank failures, customer churn, and telemarketing outcomes.

TOPSIS and VIKOR are multi-criteria decision-making techniques that evaluate and rank alternatives according to their closeness to the ideal solution. These methods evaluate performance according to multiple criteria, highlighting the best and worst performers in a direct and understandable way. VAR, on the other hand, provides valuable information in understanding the dynamic relationships between economic indicators and banking performance by modeling linear relationships between time series. The advantage of PCA is its dimensionality reduction ability. PCA transforms a large set of variables into a smaller set that preserves most of the variance in the data set. In this way, it enables complex data sets to be reduced to understandable and manageable components. PCA is a powerful tool in identifying basic patterns and relationships in data because it reduces a large number of variables to main components, and these components reflect the most variance in the data. This feature makes PCA effective in revealing hidden structures and relationships in data sets. In this context, the reason for using PCA in this study is to reduce the dimensions of complex financial data and make them more understandable and to reveal basic patterns and relationships in the data. While TOPSIS and VIKOR evaluate the performance of banks according to multiple criteria, VAR can be useful in understanding dynamic relationships; however, the dimensionality reduction and pattern detection advantages provided by PCA make the data simpler and more manageable, allowing for more effective analysis. Therefore, the use of PCA in this study has been made to present complex financial data in a more understandable way and to reveal the basic relationships.

The methodology used in the study is described as follows:

Principal Component Analysis (PCA) is a mathematical algorithm that reduces the dimensionality of data while preserving most of the variation in the dataset. This reduction is achieved by identifying aspects, called principal components, where variation in the data is maximized. Each sample can be represented by a relatively small number of components instead of thousands of variable values. This analysis allows the visual evaluation of similarities and differences between samples by drawing samples and determining whether the samples can be grouped (Ringner, 2008, p. 303). PCA is a multivariate statistical method that combines information from various variables observed on the same subjects into fewer variables called principal components (PCs). "Information" is measured by the total variance of the original variables, and PCs best explain a large part of this variance. PCs have geometric properties that allow for an intuitive and structured interpretation of the main features found in a complex, multivariate dataset. PCA forms the basis of multivariate data analysis in many respects. PCA estimates the correlation structure of variables. In a

PCA model, the importance of a variable is indicated by the size of its residual variance, which is often used for variable selection (Wold, Esbensen, and Geladi, 1987, p. 39). The coefficients obtained as a result of PCA show the effect of the original financial indicators on the basic components. This type of analysis is widely used for understanding financial performance and dimension reduction. PCA, in particular, is used in many financial applications, including financial analysis, risk management, and portfolio management.

FINDINGS AND DISCUSSION

The cluster image of private, public and foreign deposit banks operating in Turkey on the basis of NII, FCI, IIMSP, ROA and ROE for the period covering the years 2010-2022 is presented in Figure 1. Figure 1, Cluster 0 private, Cluster 1 public, and Cluster 2 represents foreign-owned deposit banks. The horizontal axis of the figure shows the eigenvalues of PC1, and the vertical axis shows the eigenvalues of PC2. The triangular representation represents foreign-owned deposit banks, the square representation represents public deposit banks, and the circular representation represents private deposit banks. From a classification perspective, the eigenvalues of PC1 for the 3 classes range approximately from -2.5 to +5.0, while PC2's ranges from -5.0 to +5.0. It appears that classes with high eigenvalues for both components are quite rare. When the entire figure is examined, it is seen that private and public deposit banks have high values for PC1, while foreign-owned deposit banks have high values for PC2. Foreign-owned deposit banks have positive eigenvalues for PC2 and negative eigenvalues for PC1; private and public deposit banks have positive eigenvalues for both components.

The observation of distant distributions between Cluster 0 and Cluster 1 in Figure 1 shows that these two clusters have different characteristics and reflect the diversity in the financial indicators of the banks. In particular, the emergence of such differences may reflect the differences in the financial strategies and operational approaches of the banks. The distances between the clusters can be considered as a direct indicator of the differences in the financial performances and types of the banks. In addition, the observation of such differences can be interpreted as an important finding in terms of better understanding the heterogeneity and diversity in the banking sector. Banks in Cluster 0 are generally characterized by high PCA1 values and average PCA2 values. For example, a sample with a PCA1 value of 2.4186 and a PCA2 value of 0.5916 can be interpreted as having high PCA1 and average PCA2 values. This indicates that banks in the cluster have a general success in terms of financial performance due to their high PCA1 values. In addition, their PCA2 values are mostly positive or close to zero, which reveals that the performance of the banks is generally positive. The PCA1 values of banks in Cluster 1 are generally low, and the PCA2 values are negative and low. For example, a sample with a PCA1 value of -0.6965 and a PCA2 value of -0.1350 has low PCA1 and negative PCA2 values. The banks in this cluster stand out with lower PCA1 and negative

PCA2 values in terms of financial performance. This situation also indicates that banks may generally show low performance. The PCA1 and PCA2 values of banks in Cluster 2 are quite high. For example, a sample with a PCA1 value of 13.1847 and a PCA2 value of 4.6641 has high PCA1 and high PCA2 values. It can be stated that the banks in this cluster exhibit very strong financial performance with high PCA1 and PCA2 values.

Figure 1: Banks PCA clustering analysis

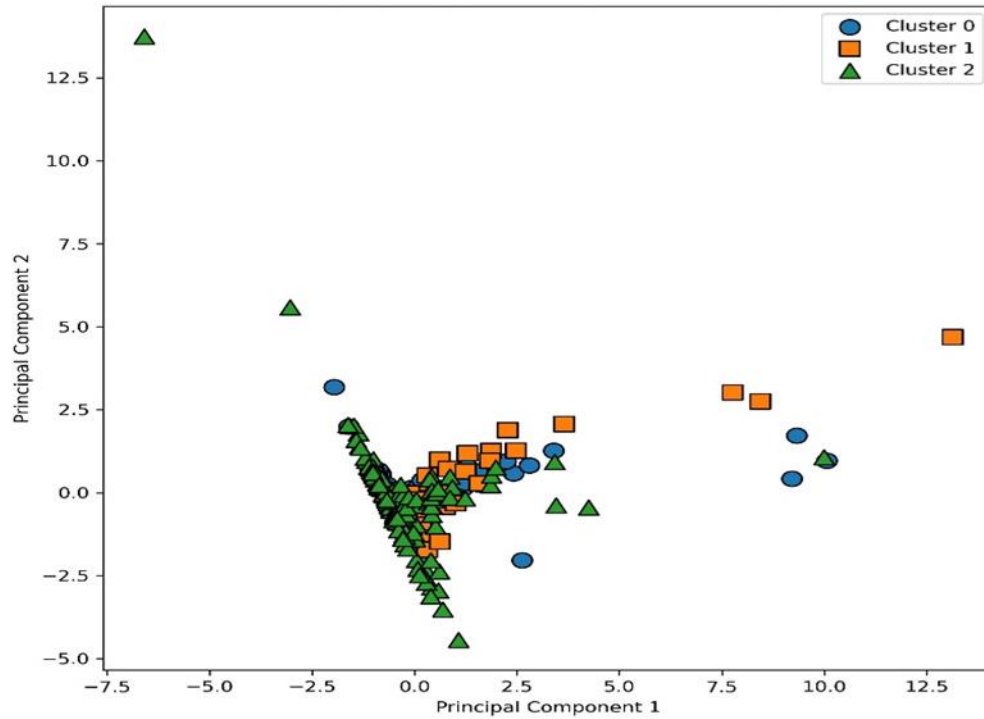

Figure 1 shows the cluster analysis of variables such as NII, FCI, IIMSP, ROA and ROE, reduced to 2 components, using PCA for the period between 2010-2022 of deposit banks in Turkey. Figure 2 reveals that IIMSP, NII and FCI variables move together like ROA and ROE variables and shows that there is a correlative relationship between these grouped variables. Since IIMSP is a part of NII, it can be said that it is natural to have a correlation between these variables when the income statement compositions of banks are taken into consideration. Similarly, FCI contributes to the total revenues comprising IIMSP and NII. ROA and ROE are expected to move together since the net profit for the period is used in calculating and equity capital is included in total resources.

The fact that certain variables, such as NII and FCI, move together is often due to being influenced by similar economic factors or bank strategies. Banks with higher NII often have strategies to earn interest

on loans and securities. At the same time, higher FCI indicates the effectiveness of the strategies implemented by banks towards customers or in generating revenue through service charges and fees, which may be related to the scope of services offered. Similarly, the associated movement of ROA and ROE also suggests that banks with higher profitability in terms of assets and equity probably share certain operational efficiencies or market advantages. Banks that manage their assets effectively tend to have a higher ROA, which is linked to better credit management or investment strategies. High ROE generally indicates that banks can generate significant profits by using their equity capital and effective equity management.

The separation of the cluster according to the main components may be due to the fact that these banks have different income streams and manage their profitability differently. For example, banks that are more reliant on traditional banking activities may cluster differently than those with diverse revenue sources. Banks in different clusters may also exhibit different risk profiles, capital structures and market positioning, which in turn may affect their financial indicators.

Figure 2: Principal components analysis

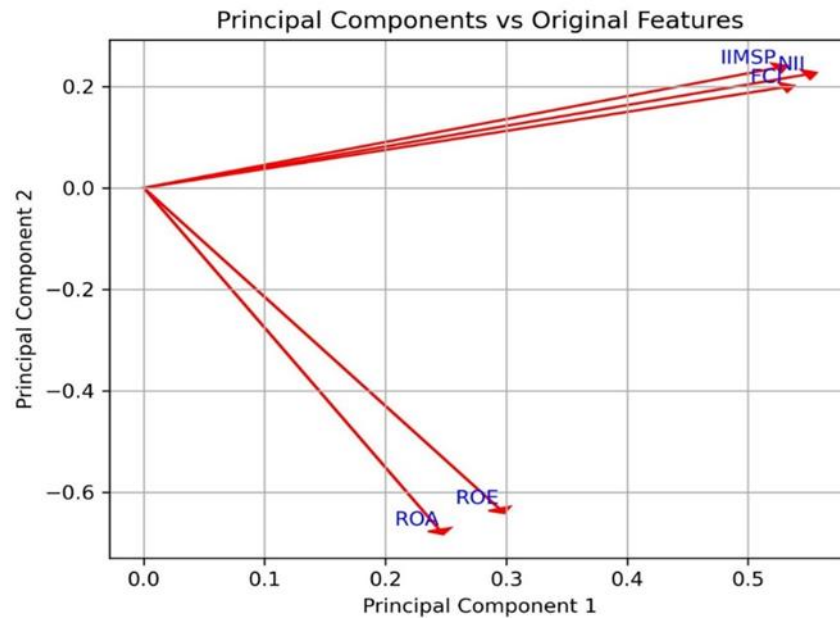

Figure 2 shows that the contributions of NII, FCI and IIMSP are more dominant than ROA and ROE. PC1 shows a positive relationship with NII, FCI and IIMSP, while it has a weaker and negative relationship with ROA and ROE. PC2, on the other hand, shows a negative relationship with ROA and ROE, which indicates a certain structure represented by PC2. Therefore, it can be stated that as ROA increases, the PC2 value may decrease. Similarly, negative PC2 indicates how much the bank's profit has decreased relative to

its equity capital. This negative impact on ROE could mean that the bank is not using its equity capital effectively.

The clustering of NII, FCI, and IIMSP along PC1 indicates that these variables have a common trend in the data set. Banks with high NII, FCI and IIMSP are also likely to score high in PC1. This may be due to market conditions that support interest and non-interest income. That is, there may be strategies that provide a strong revenue mix, such as effectively combining banks' traditional credit offerings with a variety of service offerings. The negative relationship of ROA and ROE with PC2 means that banks with higher profitability measures tend to have lower scores on PC2. This may indicate that more profitable banks are positioned differently in the PCA space, perhaps due to more conservative management or lower risk profiles. A negative PC2 could mean that banks with higher profitability may sacrifice growth in ROA and ROE for stability.

PCA essentially reflects the operational focus of the bank. Whether prioritizing traditional banking operations (high NII and FCI) or focusing on maximizing asset and equity efficiency (high ROA and ROE), the movement of these components is influenced by many factors such as economic conditions, interest rates, regulatory frameworks and individual bank strategies.

Table 1: PC1 and PC2 coefficients

Coefficients	NII	FCI	IIMSP	ROA	ROE
PC1	0,55	0,53	0,52	0,24	0,29
PC2	0,22	0,20	0,24	-0,67	-0,63

The PC1 and PC2 coefficients in Table 1 give an idea about the financial structure and strategic focus of banks. When Table 1 is examined, it can be stated that PC1 is dominated by NII, FCI and IIMSP, therefore a significant part of the banks' income is obtained from core banking activities such as NII and FCI. It can also be stated that IIMSP has a strong impact on PC1, which may be due to greater allocation of resources to marketable securities or favorable rate environment. Conversely, the negative coefficients of ROA and ROE on PC2 highlight an inverse relationship with these profitability ratios. This may indicate a potential trade-off strategy in which banks focused on increasing ROA and ROE may not strongly prioritize traditional revenue streams, or may reflect banks' strategic risk management, where higher profitability is achieved through a cautious approach to asset and equity management.

These coefficients reflect banks' balance between traditional revenue generation and profitability optimization. The strategic implications are important as they may indicate different risk profiles,

operational efficiencies and market approaches between banks that are successful in traditional banking activities and banks that achieve higher profitability through asset and equity management.

Figure 3: Relationship between financial strength index and profitability index

Figure 3 contains a scatter plot showing the relationship between the financial strength index and profitability index of different types of banks operating in Turkey.

In this study, two basic indices have been created to evaluate the financial performance of banks: Financial Strength Index and Profitability Index. Financial Strength Index has been calculated to reflect the financial health and risk management of the bank and has been obtained with the following formulas. Financial Strength Index has been calculated by taking the average of NII, FCI and IIMSP income items.

$$\text{Financial Strength Index} = \frac{\text{NII} + \text{FCI} + \text{IIMSP}}{3}$$

This index provides a combination of various financial indicators of the bank and allows the evaluation of its general financial strength. Profitability Index has been used to measure the profitability performance of the bank. Profitability Index has been calculated by taking the average of ROA and ROE.

$$\text{Profitability Index} = \frac{\text{ROA} + \text{ROE}}{2}$$

The financial strength index and profitability index allow a detailed examination of the financial health and profitability of banks. The formulas used evaluate the overall performance of banks by taking the weighted averages of financial indicators. This method provides a comprehensive and balanced approach to assessing the overall performance by providing a combined analysis of various financial indicators of banks. The weighted average calculation allows obtaining more objective and valid results by taking into account the impact of each indicator on the overall performance. This allows a more holistic and accurate assessment when comparing the performance of banks.

Examining the figure shows that there is a direct proportion between the two indices for foreign-owned banks. thus showing that the lower financial strength of these banks corresponds to lower profitability. In contrast, private deposit banks exhibit a moderate financial strength index with a compatible profitability index, while public deposit banks stand out with high values in both indices, indicating that these banks have a strong profit-generating potential. This could be interpreted as a reflection of the diverse strategies and operational models adopted by these banks. Public deposit banks, often backed by state support, may have access to more stable resources and policy-driven mandates that enable them to secure higher financial strength and profitability. Private deposit banks tend to show a balance, possibly due to a mix of conservative and aggressive strategies, while foreign-owned deposit banks might be experiencing competitive and operational challenges that affect their financial positioning within the Turkish banking landscape.

The findings align closely with the research conducted by Çelik (2019), Ünsal and Duman (2005), Cengiz (2010), Gülencer (2020), and Yücel (2009). Similar to Çelik (2019), our analysis uses PCA to simplify complex financial data into interpretable indexes. Ünsal and Duman (2005) highlight the performance distinctions between different types of banks, which our study also observes in the context of financial strength and profitability indexes. Cengiz (2010) emphasizes the importance of clustering for insightful analysis, a technique our research employs to categorize banks. Gülencer (2020) and Yücel (2009) focus on financial performance evaluation, paralleling our use of PCA to derive meaningful conclusions about bank performance. Bölükbaşı, Ürkmez, and Karamustafa (2018) explore the relationship between

banking stability and economic activity, complementing our findings on the interplay between financial indicators and bank performance.

CONCLUSION

NII, FCI, IIMSP, ROA and ROE are important financial indicators used to evaluate the healthy functioning of a bank in the industry. These indicators are directly related to activities such as collecting deposits and extending loans and are of critical importance in managing credit risk and maintaining operational profitability. FCI increases a bank's income diversification. IIMSP represents the income generated through financial instruments in the banks' portfolio and reflects their asset management strategy and portfolio management skills.

For the banking sector, a negative PC2 reflects a negative relationship with key indicators related to ROA and ROE. This negative relationship means that as one of certain financial indicators increases, the other decreases, or as one decreases, the other increases. A negative PC2 can generally be interpreted as a weakness or negativity in the bank's financial indicators. However, this interpretation provides a general perspective and should be evaluated together with other financial indicators for a full evaluation. In financial analysis, each indicator and component is generally considered part of a whole.

The results of the analysis conducted within the scope of the study show that public deposit banks in Turkey have higher financial strength and profitability indices compared to private and foreign-owned deposit banks in the period covering the years 2010-2022. This may be due to:

- Public deposit banks generally have high financial reliability due to the financial strength of the government providing additional security and access to lower cost resources,
- Government support generally leads to a decrease in risk perception among investors and customers, making these banks appear safer,
- Public deposit banks generally carry a broad social mission that contributes to economic development, employment growth and social services, tends to create a positive public perception and increase customer loyalty.

Unlike most studies that use financial ratios to measure the financial performance of banks, this study develops a financial strength index based on NII, FCI and IIMSP income items and a profitability index based on ROA and ROE. These indices are expected to contribute to the literature and provide a new perspective for future studies.

Various methodologies are used in the literature to evaluate the financial performance of banks. In the studies of Çelik (2019) and Gülcencer (2020), dimension reduction, addressing of neglected variables and solving multicollinearity problems have been achieved by using Principal Component Analysis (PCA). Ünsal and Duman (2005), Cengiz (2010) and Yücel (2009) have been subjected the performance indicators of banks to risk and profitability analysis using PCA and examined the categorization of banks by applying clustering methods. In the study of Bölükbaşı, Ürkmez and Karamustafa (2018), dynamic financial stability analysis has been performed with PCA and the relationship between the banking sector and economic activity has been examined using the Granger causality test and the VAR model. Salina, Zhang and Hassan (2021) have been evaluated the financial soundness of the Kazakh banking sector with PCA and classified banks as financially strong, risky and weak using the K-Means method. In the study of Vo and Nguyen (2021), the relationship between financial inclusion and bank performance has been examined using PCA and dynamic general instantaneous methods.

In this study, beyond the methods of measuring bank performance using financial ratios in most studies, Financial Strength Index based on NII, FCI and investment income and market strategies performance and Profitability Index using criteria such as return on assets (ROA) and return on equity (ROE) have been developed. These indices have the potential to contribute to the literature and provide a new perspective for future studies.

AUTHOR STATEMENT / YAZAR BEYANI

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

REFERENCES

Arabacı, H. (2018). Türkiye’de bankacılık sektörünün gelişimi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 25-42.

Atalay, Ö., & Horasan, M. (2023). Evaluation of financial performance of Turkish banks before and after covid-19 using integrated TOPSIS methods. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28). doi: 581-602. 10.36543/kauibfd.2023.024

Atukalp, M. E. (2019). Özel Sermayeli mevduat bankalarının finansal performanslarının incelenmesi: Türkiye örneği. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(14), 38-52.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (n.d.). Retrieved from www.bddk.org.tr

- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (May, 2023). *Banks in Turkey 2022*. Retrieved from https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3697/Banks_in_Turkiye_2022.pdf
- Bölükbaşı, Ö. F., Ürkmez, E., & Karamustafa, O. (2018). Türk bankacılık sektörünün kırılabilirliği: ampirik bir çalışma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 485-496. doi: 10.18092/ulikidince.349833
- Cengiz, D. (2010). Mevduat bankalarının rasyolarına kümelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 231-247.
- Çelik, İ. E. (2019). Türk bankacılık sektöründe aktif kârlılığı, makroekonomik ve finansal performans göstergeleri arasındaki ilişkinin analizi, 1990-2017. *Akademik Hassasiyetler*, 6(11), 367-383.
- Dizgil, E. (2017). Türkiye'deki mevduat bankalarının karlılığını etkileyen mikro düzeyli faktörler üzerine ampirik bir araştırma. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 11(2), 31-52.
- Ekinci, R., & Poyraz, G. (2019). The effect of credit risk on financial performance of deposit banks in Turkey. *Procedia Computer Science*, 158, 979-987. doi: 10.1016/j.procs.2019.09.139
- Greenacre, M., Groenen, P. J., Hastie, T., d'Enza, A. I., Markos, A., & Tuzhilina, E. (2022). Principal component analysis. *Nature Reviews Methods Primers*, 2(1), 100.
- Gülençer, S. (2020). Türkiye'deki mevduat bankalarının TOPSIS ve VIKOR yöntemleriyle analizi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP). (n.d.) Retrieved from www.kap.gov.tr
- Kaya, E. (2024). How does financial performance affect financial inclusion for developing countries? *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 14(2), 462-481. doi: 10.1080/20430795.2022.2090310
- Kevser, M. (2021). Banka türlerinin karşılaştırmalı finansal performans analizi: Türkiye için ampirik bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(1), 61-80. doi: 10.31460/mbdd.775080
- Ova, A. (2021). Analyzing financial performance of Turkish deposit banks using TOPSIS method. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 1-13. doi: 10.30794/pausbed.796587
- Ringnér, M. (2008). What is principal component analysis? *Nature Biotechnology*, 26(3), 303-304.
- Salina, A. P., Zhang, X., & Hassan, O. A. (2021). An assessment of the financial soundness of the Kazakh banks. *Asian journal of accounting research*, 6(1), 23-37.
- Tezergil, S. A. (2016). VIKOR yöntemi ile Türk bankacılık sektörünün performans analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 357-373. doi: 10.14780/iibd.92056
- Ünsal, A., & Duman, S. (2005). Türkiye'deki bankaların performanslarının temel bileşenler yaklaşımı ile karşılaştırmalı analizi. *VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*.
- Vo, D. H., & Nguyen, N. T. (2021). Does financial inclusion improve bank performance in the Asian region? *Asian-Pacific Economic Literature*, 35(2), 123-135. doi: 10.1111/apel.12330

- Wold, S., Esbensen, K., & Geladi, P. (1987). Principal component analysis. *Chemometrics and Intelligent Laboratory Systems*, 2(1-3), 37-52.
- Yılmaz, N. (2020). Türkiye'deki mevduat bankalarının VİKOR yöntemiyle performans analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2733-2748. doi: 10.20491/isarder.2020.1004
- Yüksel, S., Canöz, İ., & Özsarı, M. (2017). Causality relationship between interest rate of deposit banks and profit share rate of Islamic banks in Turkey. *İkonomika*, 2(2), 131-148. doi: 10.24042/febi.v2i1.943
- Yücel, L. İ. (2009). Türkiye'de faaliyet gösteren kamu bankaları, özel sermayeli bankalar ve yabancı bankaların performanslarının 2002-2007 döneminde temel bileşenler ve faktör analizi ile değerlendirilmesine ilişkin bir uygulama. *Journal of Management and Economics Research*, 7(12), 118-138.
- Zhou, G., Sun, Y., Luo, S., & Liao, J. (2021). Corporate social responsibility and bank financial performance in China: The moderating role of green credit. *Energy Economics*, 97, 105190. doi: 10.1016/j.eneco.2021.105190

FAŞİZM KURAMLARINDA SOĞUK SAVAŞ SONRASI YAKLAŞIMLAR: JENERİK FAŞİZM TARTIŞMALARI VE ROGER GRIFFIN

Mustafa BÖLÜKBAŞI¹

Öz

Faşizmin Marksist olmayan jenerik bir tanımını yapma girişimlerinin 1960'ların ortasından itibaren başladığı kabul edilmektedir. Soğuk Savaş sonrasında karşılaştırmalı faşizm çalışmaları, ekonomik ya da kurumsal boyutlarından ziyade artan şekilde faşizmin ideolojik ve kültürel boyutlarına yoğunlaşmıştır. Bu araştırmalar içerisinde, Roger Griffin'in karşılaştırmalı faşizm çalışmaları literatürünü birleştirebilmek amacıyla faşizmi jenerik bir kavram olarak "popülist ultra-milliyetçiliğin palingenetik biçimi" şeklinde tanımladığı bir dizi çalışması özellikle dikkat çekicidir. Bu makale, karşılaştırmalı faşizm çalışmaları literatüründe önemli bir yeri olan jenerik faşizm yaklaşımını, analitik bir yöntemle, Roger Griffin'in yaklaşımı özelinde tartışmaktadır. Bu çalışma, Griffin'in tanımının faşist kültür ve sanat gibi spesifik alanlar için kullanışlı olduğunu kabul etmektedir. Öte yandan Griffin'in yeni mutabakat iddiasına şüpheci yaklaşmakta ve faşizmin eylem ve örgütlenme biçimlerinden yalıtılarak anlaşılamayacağını öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Faşizm, Roger Griffin, Palingenetik Mit, Popülist Ultra-Milliyetçilik, Yeni Mutabakat

JEL Kodları: D70, F50, H50, P10

POST-COLD WAR APPROACHES IN THEORIES OF FASCISM: GENERIC FASCISM DEBATES AND ROGER GRIFFIN

Abstract

It is accepted that attempts to provide a generic non-Marxist definition of fascism began in the mid-1960s. In the post-Cold War period, comparative fascism studies have increasingly focused on the ideological and cultural dimensions of fascism rather than its economic or institutional dimensions. Among these studies, Roger Griffin's series of studies, in which he defined fascism as a generic concept as a "palingenetic form of populist ultra-nationalism" in order to unify the comparative fascism studies literature, is particularly noteworthy. This study discusses the generic fascism approach, which has an important place in the comparative fascism studies literature, with an analytical method, with a special focus on Roger Griffin's approach. This study recognizes that Griffin's definition is particularly useful for specific fields such as fascist culture and art. On the other hand, it is skeptical of Griffin's claim of a new consensus and argues that fascism cannot be understood in isolation from its forms of action and organization.

Keywords: Fascism, Roger Griffin, Palingenetic Myth, Populist Ultra-Nationalism, New Consensus

JEL Codes: D70, F50, H50, P10

¹ Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi Rektörlük, mustafa.bolukbasi@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6895-6151>

GİRİŞ

Faşizmin genel özellikleri nelerdir? Faşizm pozitif bir içeriğe mi yoksa negatif bir içeriğe mi sahiptir (Sternhell, 1976; Payne, 1980; Mosse, 1999; Sternhell, 2000)? Faşizm, nihilist mi yoksa idealist midir? Devrimci mi yoksa muhafazakâr mıdır (Sternhell, 1986; Sternhell, Sznajder ve Asheri, 1994; Gentile, 1996; Mosse, 1999)? Faşizm, siyasal bir din midir yoksa siyasal bir ideoloji midir? Coğrafi olarak Avrupa'ya, tarihsel olarak da savaş arası döneme mi aittir (Nolte, 1965; Trevor-Roper, 1981; Payne, 1980; Prowe, 1994)? Tek bir faşizm mi vardır yoksa farklı faşizmler de var mıdır (Payne, 1961; Hennessy, 1978; Kasza, 1984; Soucy, 1986; Thurlow, 1987; Soucy, 1995; Linehan, 2000; Guy, 2001; Cârstocea, 2020; Drábik, 2020; Kunkeler, 2021; Gordon, 2023)? Bir orta sınıf hareketi mi yoksa bir kitle hareketi midir (Lipset, 1960; Hamilton, 1982; Childers, 1983; Mühlberger, 1991; Mühlberger, 2016)? Ne dereceye kadar neo-faşizmden bahsedebiliriz ve bunun tarihsel faşizmle benzer ve farklı yönleri nelerdir? Faşizm, modernitenin yol açtığı sosyo-kültürel altüst oluşların mı yoksa kapitalizmin sosyo-ekonomik krizlerinin mi bir sonucudur? Faşizmi anlamak için onu ortaya çıkaran nedenlere (altyapı) mi yoksa ideolojik doğasına (üstyapı) mı bakmak gerekir? Faşizm, insan doğası, ekonomik ve siyasal yaşamın örgütlenmesi gibi konular hakkındaki bir düşünceler bütünü müdür yoksa şovenist ve gerici terörist bir diktatörlükten mi ibarettir? Faşizm denildiğinde asıl olarak bir rejim mi, bir hareket mi yoksa bir ideoloji mi kastedilmektedir? Faşizm ile milliyetçilik, ırkçılık, emperyalizm, totaliteryanizm arasında ne tür bir ilişki vardır? Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve aşırı sağın yükselişiyle birlikte bu sorulara cevap arayan yeni bir yayın dalgası başlamış ve özellikle son 20 yılda alana yönelik ilgi kayda değer biçimde artmıştır (Bkz. Gregor, 2000; Griffin ve Feldman, 2004; Paxton, 2004; Mann, 2004; Mudde, 2004; Morgan, 2004; Neocleous, 2005; Griffin, 2005; Umland, 2005; Bauernkämper, 2006; Gregor, 2009; Woodley, 2010; Pinto, 2011; Pinto, 2012; Pinto ve Kallis, 2014; Gottfried, 2016).

İlgi çekici doğası nedeniyle faşizm hakkındaki literatürün yıllar içerisinde yaşadığı enflasyon, kimi zaman birbiriyle ilgisiz, kimi zaman da birbiriyle çelişen birçok farklı faşizm yorumuna yol açmış ve kavram bir enigmaya dönüşmüştür. Faşizm konusundaki kafa karışıklığından, faşizmi burjuva demokrasisinin bir biçimi gibi gören (örn. Amadeo Bordiga), hatta reformist solcuları da “sosyal faşist” olarak yaftalayacak kadar ileri giden bazı komünistler (örn. Grigori Zinoviev, Nikolay Buharin) bir dereceye kadar sorumludur (Griffin, 1993, s. 2-4). İtalyan Komünist Partisi içerisinde billurlaşan bu “sol kanat” Marksist faşizm kuramı, faşizmi kapitalist sistemdeki herhangi bir karşı-devrimci akımdan ayırtıramamış, faşizmle birlikte yeni olanın ne olduğunu tespit edememiş ve onu komünistlerin karşı çıkması gereken diğer güçlerle birlikte ele almıştır (Renton, 1999, s. 55). 1928'deki Altıncı Komintern Kongresi sonrasında yaygınlaşan sosyal faşizm yaklaşımı, “faşizm madalyonunun diğer yüzü” olan Sosyal Demokrasi'nin faşist eğilimleri olduğunu,

kapitalizmin kritik aşamaya geçtiği dönemlerde faşist bir rol oynadığını, burjuvazinin işçi sınıfını baskılamasına faşizm ile birlikte yardımcı olduğunu ve faşist diktatörlüğe giden yolu açtığını öne sürmüştür (Haro, 2011, s. 570-78; Cammett, 1967, s. 152-54; Beetham, 1983). Faşizm kapitalizme mündemiç kabul edildiğinden, savaş sonrası Doğu Bloğu araştırmacıları da faşizmi büyük ölçüde siyasal mücadele ve sınıf çatışmasına güncel bir akademik katkı sağlamak amacıyla çalışmıştır. Öte yandan, Rohan O’Butler ve William McGovern gibi Amerikalı yazarların faşizmi bir Alman hastalığı olarak yani Almanya’nın Orta Çağ’dan beri izlediği “patolojik siyasi ve kültürel gelişmesinin” bir sonucu olarak gören çalışmalarının ve buna bir cevap olarak Friedrich Meineke ve Gerhard Ritter gibi bazı milliyetçi-muhafazakar Alman tarihçilerin faşizmi I. Dünya Savaşı’nın etkisiyle Avrupa genelinde yaşanan “ahlaki çöküşün, materyalizmin hakimiyetinin ve barbarlığın yükselişinin” bir sonucu olarak, yani “sağlıklı” Alman geçmişinden bir sapma olarak gören çalışmaları (Kershaw, 2015, s. 8-9) da meseleyi güncel politik tartışmalara fazlasıyla malzeme etmiştir.

Faşizmin, yalnızca kapitalizmin aşırı bir biçimi olarak değil, bunun da ötesinde anlamını eğip bükerek, çağdaş toplumsal yaşamın herhangi bir boyutundaki aşırılık şeklinde ele alınması (moda faşizmi, sağlık faşizmi, beden faşizmi, estetik faşizmi, eko-faşizm, dijital faşizm gibi) gerçek doğasının ne olduğu sorusunu giderek bir kördüğüm haline getirmiştir (Griffin, 1993, s. 1-2). Bu aşırı kullanımı nedeniyle kavramın içi o kadar boşaltılmıştır ki neo-muhafazakâr köşe yazarı Jonah Goldberg (2007) *Liberal Fascism: The Secret History of the American Left from Mussolini to the Politics of Meaning* isimli kitabında ABD’deki liberaller/solcular yani Demokrat Parti geleneği için – oksimoron bir terim olan – “liberal faşist” sıfatını kullanmakta, Amerikan İlerlemeciliğinin sosyal adaleti geliştirmek amacıyla piyasa ekonomisini regüle etmeye yönelik hükümet müdahalelerini faşizm olarak adlandırmaktadır. Goldberg’e (2007, s. 12) göre Woodrow Wilson ve Franklin D. Roosevelt yönetimleri “ilk faşist hareket” olan Fransız Devrimi’nin mirasçılarıdır.

1960’larda Hugh Seton-Watson (1966, s. 183), “III. Reich’in yıkılışının üzerinden yirmi yıl geçmesine karşın faşizmin özünün hala çözülemediğini” belirtiyordu. 1970’lerde, James Gregor (1974, s. 19) “neredeyse her uzmanın ayrı bir faşizm tanımı” olduğuna dikkat çekmişti. 1980’lerde Richard Robinson (1981, s. 1) anlaşılmasına yönelik muazzam bir çaba sarf edildiği halde, faşizmin “inatla bir muamma olmayı sürdürdüğünü” ifade etmişti. 1980 yılında yayınlanan faşizm literatürü hakkındaki eleştirel incelemelerinde Hagtvet ve Kühnl (1980, s. 29), “şeytani Führer kişiliği, Avrupa’nın ahlaki çöküşü, gelişim krizleri, kapitalist toplum ve anti-proleter histeri, totaliteryanizm, aşkınlığa yönelik isyan, gelişen sosyal yapı, modernleşme süreci, estetik sapkınlık, patolojik kültürel gelenekler, Avrupa’daki karşı-devrim sendromu” olmak üzere ondan fazla farklı kuramsal yaklaşım tanımlamıştı. 1990’larda Stanley Payne (1995,

s. 3) yirminci yüzyılın sonunda bile faşizmin, “başlıca siyasi terimler arasında muhtemelen en muğlak olanı” olmaya devam ettiğinin altını çiziyordu. Sonuç olarak, Renton’un (1999, s. 19) dikkat çektiği gibi, geniş ve uzlaşmaz bu kuram yelpazesi karşısında, birçok araştırmacı faşizmi anlamaya ya da tanımlamaya çalışmaktan vazgeçmiş, bunun yerine onun tarihini yazmakla ilgilenmeye başlamıştı.

Öte yandan, Soğuk Savaş sonrasında, faşizmin doğasını kavramaya yönelik tartışmalar, Seymour Lipset, Eugen Weber ve özellikle Ernst Nolte gibi Marksist olmayan isimlerin etkisini taşıyan farklı yaklaşımlarla yeni bir soluk kazanmıştır. Bu yaklaşımlar, faşizmi ortaya çıkaran ve yayılmasını kolaylaştıran sosyo-ekonomik ve sosyo-politik faktörlerin ne olduğu sorusuyla değil, Marksist kuramcılarının genellikle göz ardı ettiği, faşizmin ideolojik özünün ne olduğu sorusuyla ilgilenmiştir. Özellikle Sternhell, Griffin, Payne ve Eatwell gibi bir dizi faşistolog, Woodley’nin (2010, s. 8) ifadesiyle “faşizmin sebeplerinden ziyade doğasına odaklanan” araştırmalar yayınlamıştır. Faşizmi, bir ideal tip olarak, farklı hareketleri/rejimleri kapsayacak şekilde ele alan ve entelektüel kaynaklarını soruşturan yeni nesil araştırmacılar genel bir faşizm tanımı yaparak karşılaştırmalı faşizm çalışmaları literatüründe bir uzlaşma oluşturmaya çalışmıştır. Esasen 1960’lardan beri Marksist olmayan çevrelerde jenerik bir faşizm modeli geliştirmeye yönelik çabalar, muhtemelen Nolte’den (1965) bu yana devam etmektedir. Faşizmi öncelikle bir ideoloji olarak ele alan ve patolojikleştirmeden entelektüel kaynaklarını soruşturan araştırmacılar, genel bir faşizm tanımı yaparak farklı faşist hareketlerin ortak özelliklerini belirleyebilmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Bu çaba, sade bir şekilde oluşturulmuş listelerden (örn. Eugen Weber), kültürel köklere vurgu yapan karmaşık tanımlamalara (örn. George Mosse) kadar geniş bir spektrumda sıralanmaktadır (Prowe, 1994, s. 292). Bununla birlikte, güncel araştırmalar, faşizmin ideolojik özünü tanımlamaya çalışması, eylemlerden ziyade fikirleri merkeze alması, “faşistlerin kendi metinlerine” yaslanması, kısa ve öz bir tanıma ulaşmaya çalışması ve özellikle milliyetçiliğe yaptığı vurgu ile önceki açıklamalardan kısmen ayrılmaktadır. Bu araştırmalar içerisinde, Roger Griffin’in karşılaştırmalı faşizm çalışmaları literatürünü birleştirebilmek amacıyla faşizmi jenerik bir kavram olarak “popülist ultra-milliyetçiliğin palingenetik biçimi” şeklinde tanımladığı bir dizi çalışması özellikle dikkat çekicidir (Griffin, 1993; Griffin, 1995; Griffin, 1998; Griffin, 2002; Griffin, 2007).

Griffin’in çalışmaları başta olmak üzere 1990’lardan itibaren jenerik faşizm literatüründeki artan kuramsal üretim, özellikle İngiliz ve Amerikan akademisinde önemli tartışmalara yol açmıştır. Ancak söz konusu tartışmalar Türk akademisinde yeterince karşılık bulamamıştır. Esasen Türkiye’de sadece faşizmin değil, genel olarak siyasal ideolojilerin yeterli ölçüde çalışıldığını söylemek zordur (Türk araştırmacıların “daha ölçülebilir” konulara yönelmesinde akademik habitusun oynadığı rol ayrıca incelenmelidir). Faşizm çalışıldığında ise kuramsal değil çoğunlukla tarihsel perspektiften konuya bakılmaktadır. Bu, faşizmin

kuramsal açıdan Türkiye’de hiç ele alınmadığı anlamına gelmez (Örn. bkz. Kemal, 1928; Sinanoğlu, 1933; Berkes, 1943; Kakinç, 1968; Yeşil, 1994; Okyayuz, 2004; Göze, 2009; Örs, 2010). Ancak merkez ülkelerdeki çalışmalara kıyasla faşizm hakkındaki kuramsal çalışmalar Türkiye’de sınırlı düzeyde kalmıştır.

Bu çalışmada, söz konusu Türkçe literatürü zenginleştirmek için, karşılaştırmalı faşizm çalışmaları literatüründe önemli bir yeri olan jenerik (*generic*) faşizm yaklaşımı, analitik bir yöntemle, faşizm konusunda geçtiğimiz birkaç on yılın en üretken yazarlarından biri olan Roger Griffin’in görüşlerinden hareketle değerlendirilecektir. Bilindiği üzere *generic* sözcüğü, “genel, kapsamlı, türle ilgili” vb. anlamlara gelmektedir. Bu çalışma boyunca İngilizcedeki şekliyle kullanılmasının nedeni kavramın Türkçe literatürde nadiren geçmesi ve mevcut çalışmalardaki çevirilerinde bir uzlaşma bulunmamasıdır. Örneğin, Roger Griffin’in *The Nature of Fascism* kitabının Ali Selman tarafından yapılan ve 2014 yılında İletişim Yayınları tarafından basılan çevirisinde “türdeş” kelimesi kullanılmıştır. 2015 yılında aynı yayınevi tarafından İsmail Ilgar’ın tercümesiyle çıkan Constantin Iordachi’in derlediği *Comparative Fascist Studies: New Perspectives* kitabında ise “kapsayıcı” ifadesi tercih edilmiştir. Bölükbaşı (2012) “türdeş” sözcüğünü kullanırken, Orhan (2019) aynı kavramı “kapsayıcı” sözcüğüyle ifade etmiştir. Dolayısıyla, üzerinde uzlaşmış Türkçe çevirisi henüz yerleşmediği için, bu çalışmada *generic fascism* kavramı jenerik faşizm şeklinde kullanılacaktır. Faşizm olgusunu sadece İtalyan tecrübesiyle yani *Faşizm* ile sınırlandırmadan, belirli bir ideolojik özü paylaşan, iktidara ulaşabilmiş ya da ulaşamamış diğer faşizmleri de içerecek biçimde genel bir kategori olarak ele alan bu yaklaşım üzerine kuramsal bir tartışma yürütülecektir (Faşizm ile yalnızca Mussolini İtalya’sı kastedilmediği, daha genel ve evrensel bir fenomene işaret edildiğinde, İtalya’daki rejim için kullanılan büyük ‘F’ ile *Faşizm* değil jenerik bir kavram olarak küçük ‘f’ ile *faşizm* kullanılmaktadır).

Makalenin bölümleri şu şekildedir: İlk bölüm, Marksist olmayan jenerik faşizm literatürünün tarihsel gelişimini ve Griffin’in yaklaşımını son dönemde ortaya çıkan metodolojik eğilimlerle ilişkilendirerek kısaca açıklamaktadır. İkinci bölüm, Griffin’in faşizm tanımının temel unsurları olan palingenetik mit ve popülist ultra-milliyetçiliği detaylı biçimde tartışmaktadır. Ayrıca bu bölüm, Griffin’in faşizm ile diğer sağcı otoriter rejimler arasındaki farkları belirlemek için kullandığı “para-faşizm” kavramını ve “yeni mutabakat” iddiasını ele almaktadır. Son bölüm, Griffin’e yönelik eleştiriler ışığında tanımının ne ölçüde kullanışlı olduğu üzerine bir tartışma yürütmektedir.

JENERİK FAŞİZM VE İDEOLOJİK-KÜLTÜRELÇİ YAKLAŞIM

Faşizm hakkında öyle fazla yazılmış, öyle çeşitli tanım ve kuram geliştirilmiştir ki faşizmin ne olduğu konusunda ortak bir görüşe ulaşmak çok zordur. Başka bir ifadeyle, “faşist minimum, yani faşizmin tüm tezahürlerinde bulunan tanımlayıcı özelliklerin asgari ortak paydasını neyin oluşturduğu konusunda

süregelen bir fikir ayrılığı bulunmaktadır” (Griffin, 1995, s. 1). Faşizm, otoriter kişilik (Fromm, 1942; Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950), Bonapartizm (Thalheimer, 1983), tekelci sermayenin diktatörlüğü (Dimitrov, 1972), sanayileşme (Moore Jr., 1966), orta sınıf radikalizmi (Lipset, 1960), totaliteryanizm (Friedrich ve Brzezinski, 1956), Bolşevizm’e tepki (Nolte, 1965) vb. farklı kavram ve olgularla ilişkilendirilmiştir. Kimileri faşizmi I. Dünya Savaşı’nın ve ekonomik krizin yol açtığı sosyal çatışma ve kültürel anominin bir sonucu olarak görürken (Drucker, 1939), kimileri sanayileşme ve modernleşmenin yol açtığı yapısal sorunların bir sonucu olarak görmektedir (Organski, 1965). Farklı ülkelerdeki faşist hareketlerin birbirinden çok farklı karakterleri olduğunu öne sürerek kavramın sosyal bilimlerdeki kullanımını sorgulayanların (Allardyce, 1979) yanı sıra faşizmin yalnızca savaş arası dönem İtalya’ında ortaya çıktığını iddia edenler (De Felice, 1977) ve farklı ülkelerde örneklerine rastlandığını ancak Avrupa’ya özgü bir hareket olduğunu savunanlar (Payne, 1980) da bulunmaktadır. Sonuç olarak, faşizm hakkında birçok farklı perspektif oluşmuştur (Faşizm kuramları için bkz. Wippermann, 1989; Kühnl, 1990; Eatwell, 1992; Woodley, 2010, s. 1-20).

Faşizmin Marksist olmayan jenerik bir tanımını yapma girişimlerinin 1960’ların ortasından itibaren Eugen Weber (1964) ve Ernst Nolte (1965) gibi isimlerle başladığı kabul edilmektedir (Griffin, 2002, s. 21; Love, 2007, s. 447). Walter Lacquer, George L. Mosse, Juan J. Linz, Stanley Payne, Renzo de Felice, Zeev Sternhell gibi araştırmacıların da katkısıyla 1960’lar ve 1970’lerde alana yönelik ilgi giderek artmış ve faşizm çalışmaları hem dönemsel hem de coğrafi sınırlarını aşmıştır. Bu çalışmaların önemli bir etkisi, faşizmin kitlesel çekiciliğinde ideoloji ve kültürün rolünün daha fazla araştırılmasına ve üzerinde anlaşmaya varılmış jenerik bir faşizm modeline nasıl ulaşılabileceğine dair tartışmalara yol açmış olmasıdır (Iordachi, 2010, s. 8). Sternhell’in (1976) faşizmin Marksist sosyalizmin sendikalist revizyonu ile radikal milliyetçiliğin bir sentezinden doğduğu yönündeki görüşü de faşizmin ideolojik çekirdeğine yönelik ilgiyi arttırmıştır. Faşizmi sınıf çatışmasıyla açıklamayan, ideolojik ve kültürel açıdan ele alan çalışmalar artarken araştırmacılar da faşistlerin düşünce yapılarına, onları harekete geçiren ideolojik söylemlere, kullandıkları sembol ve mitlere daha fazla yoğunlaşmaya başlamıştır. Açıklamak yerine anlamaya dönük bu çaba, araştırmacıları faşistlerin “kendi yazıp çizdiklerini” daha fazla incelemeye sevk etmiş ve faşizm bir anlamda “ciddi” bir ideoloji olarak kabul götür hale gelmiştir.

1980 ve 1990’larda, yeni bir tarihçi kuşağı, faşizmin tüm boyutlarını kapsayan kuramlar ya da büyük anlatılar yerine, asli özelliklerini ya da özünü (faşist minimum) çevreleyen daha esnek kuramsal modeller üreterek faşizme yönelik yaklaşımları önemli ölçüde etkilemiştir. Uyguladıkları araştırma stratejileri, tümevarımsal-gözlemsel yöntem ve tümdengelimsel-soyut yöntem olmak üzere iki ana kategoride toplanabilir. Bu iki farklı strateji, çok genel olarak tarihçiler ile siyaset bilimciler arasındaki yaklaşım farkına

da tekabül etmektedir. İlki, faşizmi anlamak için savaş arası faşizmden yola çıkmakta, farklı vakaların ampirik araştırmalarına dayanarak faşizmin bir dizi ortak özelliğini elde etmekte ve sonuçta faşizmin betimsel bir tanımına ya da “ortalama bir modeline” ulaşmaktadır. Bunu yaparken, ideolojik değerler, örgütsel yapılar, rejim özellikleri gibi faşizmin tüm tezahürlerini gündemine almaktadır. Diğeri, kuramsal bir modelden, faşizmin özünü tanımlayacak sınırlı ancak asli bir dizi aksiyomdan oluşan faşizmin ideal tipinden yola çıkmakta ve bunu mevcut vakalara yönelik bir barometre olarak kullanmaktadır. İdeal tip yaklaşımı tartışmayı “ideolojik minimum” ile sınırlandırmakta ve faşist hareketlerin kendine has tarihsel özelliklerini dışarıda bırakmaktadır (Iordachi, 2010, s. 17). Başka bir ifadeyle, Stanley Payne ve Renzo De Felice gibi tarihçilerin benimsediği ilk strateji faşist tezahürlerin tümünü, faşizmin ne olmayı ve ne yapmayı amaçladığına dair en yüksek standardı belirleyen her şeyi kucaklayan bir paradigmaya dönüştürürken, Roger Griffin ve Roger Eatwell gibi isimlerin uyguladığı ikinci strateji ise soyutlama yaparak faşist deneyimi ayırt edici özelliğine indirger (Kallis, 2003, s. 237). Kısacası, Griffin’in, faşist kültüre yönelik çalışmalarıyla bilinen Mosse ve Gentile gibi tarihçilerin etkisiyle faşizmin ideolojik özünü tanımlama girişimi, Nolte ile başlayan bir yaklaşımın, “faşist minimum” belirleme ihtiyacının yeniden ele alınışı olarak anlaşılabilir (Eatwell, 2014, s. 104).

Soğuk Savaş sonrasında karşılaştırmalı faşizm çalışmaları, ekonomik ya da kurumsal boyutlarından ziyade artan bir şekilde faşizmin ideolojik ve kültürel boyutlarına yoğunlaşmış, başka bir ifadeyle faşizmin nedenlerinden ziyade doğasını mercek altına almıştır (Pinto, 2012, s. 63; Griffin, 2011). Bu kültürelci eğilimden ilham alan ve faşistlerin toplumsal destek amacıyla kullandıkları temsil biçimleri ve sembolizmini araştıran Griffin, yalnızca Sternhell’in kavramsal yaklaşımını geliştirmekle kalmamış aynı zamanda jenerik faşizmin ideolojik çekirdeğini de tanımlamıştır (Bauernkämper, 2006, s. 540). Griffin’in analitik modelinin dayandığı bazı temel metodolojik tercihler şu şekilde sıralanabilir: Birincisi, Griffin faşizm terimini profesyonel tarihçilikteki yaygın kullanımda olduğu gibi İtalyan Faşizmi ile sınırlandırmamış ve ideal tip olarak ele almıştır (Payne, 2014, s. 175). İkincisi, Griffin faşizmin “gerçek” özellikleri ile “biçimsel” özellikleri arasında bir ayırım yapmaktadır (Passmore, 2014, s. 169). Faşist minimum için belirleyici olan siyaset tarzı ya da iktidarın kurumsal örgütlenme biçimi değil ideolojinin kendisidir. Başka bir ifadeyle, farklı faşist rejimlerde bulunan tanımlayıcı özelliklerin asgari ortak paydasını rejim özellikleri ya da siyaset yapma biçimleri değil, ideolojinin çekirdeğinde yer alan öğeler belirler. Bu sebeple o, faşizmi tanımlamak için, tarihçilerin sıkça yaptığı gibi lider kültü, tek parti rejimi, ırkçılık, paramiliter örgütlenme, emperyalizm vb. özellikleri içeren uzun listeler yapmak ve İtalyan modeli ile Alman modeli arasındaki farkları vurgulamak yerine ideolojilerinin çekirdeğindeki ortak değerlere odaklanmıştır. Üçüncüsü, Griffin’e göre bu jenerik ideolojik çekirdek, Nolte ve birçokları tarafından ileri sürüldüğü gibi bir “anti” olarak değil, pozitif bir mit olarak anlaşılmalıdır ve faşizmin özünde yer alan bu mit, ulusal yeniden doğuş mitidir (De

Grand, 2014, s. 94-95). Dördüncüsü, faşizmin ideolojik çekirdeği, kısa ve öz bir şekilde, tek cümlelik bir tanımla ifade edilmelidir ki Griffin faşizmi, “çeşitli permütasyonlarının mitsel çekirdeğinde popülist ultra-milliyetçiliğin palingenetik biçiminin yer aldığı bir siyasal ideoloji türü” olarak tanımlamaktadır (Griffin, 1993, s. 26).

PALİNGENETİK MİT, POPÜLİST ULTRA-MİLLİYETÇİLİK VE YENİ MUTABAKAT

Griffin’in kısa ve öz tanımı palingenesis ve popülist ultra-milliyetçilik olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. *Palingenesis*, Yunanca’daki *palin* (yeniden) ve *genesis* (doğuş) sözcüklerinden türetilmiştir ve faşizm bağlamında ilk olarak muhtemelen Emilio Gentile (1975) tarafından kullanılmıştır. Griffin, kavramı bir sosyo-politik krizin, yıkımın, çöküşün ardından yaşanan radikal yeni bir başlangıç, yenilenme, restorasyonist olmayan yeniden doğuş anlamında jenerik bir kavram olarak kullanmaktadır. Palingenetik siyasal mitin merkezinde giderek artmakta olduğu düşünülen yozlaşmanın, yeniden doğuşun habercisi olduğu inancı vardır. Bu bakımdan çöküş dönemi, daha sonra yaşanacak köklü değişimin bir önceki aşamasıdır. Yeniden doğuş, yeni insanı ve yeni bir sosyo-politik düzeni ortaya çıkaracaktır. Palingenetik siyasal mit, devrimci bir ilerleme düşüncesine dayandığından, geçmişteki bir altın çağdan ilham almış bile olsa yüzü ileriye dönüktür (Griffin, 1993, s. 32-36).

Diğer yandan Griffin, ultra-milliyetçiliği liberal kurumları ve Aydınlanma hümanizmini reddeden bir milliyetçilik biçimi, popülizmi ise küçük bir elit kadro tarafından yönetilmekle birlikte meşruiyetini pratikte ya da prensipte halk gücüne dayandıran siyasi güçler olarak ifade etmektedir. Bu bakımdan popülist ultra-milliyetçilik, kitle siyaseti öncesindeki emperyal hanedanlık milliyetçiliklerinden de temsili demokrasiyi tesis etme amacıyla sömürgeci güçleri deviren liberal milliyetçiliklerden de farklıdır. Dolayısıyla mutlakiyetçi ve çoğulcu temsili yönetim biçimlerini reddetmektedir. Popülist ultra-milliyetçilik, geleneksel ve yasal/rasyonel siyaset biçimlerinin aksine gücünün kaynağı liderlerinin sadakat ve eylem telkin etme kapasitesine bağlı olan Weberyana karizmatik otoriteye dayanmaktadır (Griffin, 1993, s. 36-37).

Palingenetik mitsel ögenin, mevcut düzeni değiştirmek amacıyla devrimci bir güce dönüşen bütün ideolojilerde az ya da çok bulunduğu bir gerçektir. Ancak Griffin’e göre faşizmi diğer siyasal ve dini ideolojilerden ayıran temel fark, devrimci süreci mitsel özün merkezine yerleştirmesi ve sonunda yerini istikrarlı bir sosyo-politik düzene bırakacak olan krizlerin hüküm sürdüğü geçiş döneminin – Saint-Simon’dan ilhamla er ya da geç organik aşamaya geçecek olan kritik aşamanın – aşılmasızdır. Bu durum, psikolojik açıdan, hiçbir şekilde yatışmayan, sürekli bir taşkınlık halini akla getirmektedir. Dolayısıyla, muhalif pozisyondan çıkıp iktidarı ele geçirdiğinde ve siyasal istikrar ve toplumsal uyum nispeten gerçekleştiğinde, faşist bir partinin kitlesel desteğini ve dinamizmini koruyabilmesi manik sürekli devrim

durumunu sürdürebilmesine bağlıdır. İktidara gelmeyi başaran yegâne iki faşist hareket olan Nazizm ve Faşizm, manik sürekli devrimi, dışarıdaki düşmanlara yönelik benimsediği emperyalist yayılma siyaseti ve askeri hareketler neticesinde kısmen sürdürebilmiştir (Griffin, 1993, s. 39-40). Manik sürekli devrimin dışarıdaki düşmanlara yönelik emperyalist yayılma siyasetiyle sürdürülmesi fikri, kamuoyunun dikkatini içerideki sorunlardan uzaklaştırmak ve statükoyu koruyabilmek için ülke içerisindeki gerilimin dış politikaya yönlendirilmesi, krizin ihraç edilmesi anlamındaki “sosyal emperyalizm” tezini akla getirmektedir (Bkz. Wehler, 1969). Örneğin Mason’a (1975) göre II. Dünya Savaşı’na sosyal emperyalizm yol açmıştır.

Griffin, faşizmi ortak bir ideolojik bileşenle değil, ortak mitsel çekirdekle tanımlamaktadır. Ona göre, faşizmin biçimleri arasındaki benzerlikler yüzeyde değil derinde, ifade edilen sözlerde değil bunların altında yatan mitsel yapıda mevcuttur. Kitleleri mobilize etme gücü olarak bu ortak mitsel yapı, ulusal bağlama göre yüzeyde farklı pratikler şeklinde tezahür edebilir. Faşist ideolojinin mitsel çekirdeğinde, “ulusun yaşadığına inanılan krizin yeni düzenin doğum sancılarının işareti” olduğu vizyonu yer almaktadır. Griffin’e göre ulusun “çürüyebilen” ve “yeniden canlanabilen” bir varlık olduğu düşüncesi, kendi yaşam döngüsüne sahip, kolektif ruhu olan, üyelerinin kader birliği yaptığı ve prensipte tüm toplumu kucaklayan bir organizmayı çağrıştırmaktadır ki bu çağrışım liberalizmin ulus tasavvuruna bütünüyle terstir. “Liberal olmayan milliyetçilik” ya da “integral milliyetçilik” olarak da ifade edilen bu anlayışa göre ulus, bireyin yaşamını aşan bir gerçekliktir ve bireyin yaşamı bütün organizmanın esenliğine katkı sunduğu ölçüde anlamlı ve değerlidir. Birey, ulusu dejenere eden güçlere karşı ulusun yeniden büyük ve ihtişamlı hale gelmesi için kendini adamalı ve gerektiğinde fedakarlıkta bulunmalıdır. Griffin’e göre ulusun düşüşü ile yeniden canlanmasının arasında bir yerde doğmuş olduğuna inanan faşistler, hissettikleri karamsarlığı ve umutsuzluğu manik bir amaç ve iyimserliğe dönüştürmüştür. Faşistlerin görevi, yeni bir tür insan için, *homo fascistus* için, gerekli zemini hazırlamaktadır (Griffin, 1995, s. 3-4).

Griffin, faşizmi öncelikle bir ideoloji olarak ele almanın ve mitsel çekirdeğini tanımlamanın yanı sıra faşizmin bir hareket ve rejim olarak pratikte nasıl işlediğini de tartışmaktadır. Ona göre faşist hareketler/rejimler anti-liberal, anti-muhafazakâr ve Aydınlanma’nın kutsadığı aklın ve pozitivist geleneğin reddi bakımından anti-rasyoneldir. Yasal/rasyonel siyaset tarzını değil karizmatik bir siyaset tarzını benimser. Griffin’e göre, faşizm materyalizmi ve Marksizm’i reddetmekle birlikte medeniyetin krizine dönük çözümlerini “gerçek sosyalizm” olarak sunar ve bununla bağlantılı olarak korporatist ekonomiyi, ulusal sendikalizmi ve yüksek düzeyde bir devlet planlamasını savunur. Griffin’in tabiriyle “faşist sosyalizmin” yeniden doğuşunu, ihyasını müjdelediği “ulusal cemaat”, sınıf çatışmasının aşıldığı, geleneksel hiyerarşilerin ortadan kalktığı, üreticilerin haklarını aldığı, kapitalizmin ve teknolojinin

sömürünün sona ereceği yeni bir düzenin inşasına dönük kullanıldığı bir ulustur. Homojen hale getirilmiş, mükemmel şekilde tanzim edilmiş bu “ulusal cemaatin” inşası güçlü bir merkezileşmeyi, kapsamlı toplumsal mühendislik projelerini, propaganda ve endoktrinasyon, baskı ve terör yoluyla toplumsal bir mutabakat imal edecek mekanizmaları gerektirdiğinden, faşizmin ideolojik özü totaliteryanizme yönelik bir arzuyu da barındırmaktadır. Bunun yanında faşizm, tüm ultra-milliyetçilikler gibi ulusu ve kültürü organik bir şekilde kavradığı için doğası gereği ırkçıdır ancak bu durum faşizmin mutlaka öjeni, ötenazi, soykırım, anti-Semitizm ya da yabancı düşmanlığına yöneleceği anlamına gelmez – bu, faşizmin ortaya çıktığı siyasal kültüre bağlıdır. Toplumsal taban açısından bakıldığında, Griffin faşizmin heterojen bir toplumsal desteğe sahip olduğunu savunur çünkü hiçbir sınıf özü gereği palingenetik ultra-milliyetçiliğe meyilli değildir – bazı toplumsal grupların faşist hareketler içinde daha fazla temsil edilmiş olması spesifik sosyo-politik şartlarla ilgilidir. Son olarak, Griffin’e göre faşizmin, diğer ülkelerdeki faşistlerin de komünistler, liberaller gibi ortak düşmanlara karşı kendi ulusal yeniden doğuşlarını gerçekleştirmelerini desteklemek bakımından enternasyonalist bir yönü vardır ve tüm bunlar düşünüldüğünde faşizmin eklektik bir ideoloji olduğu söylenebilir (Griffin, 1995, s. 4-8).

Griffin’in üzerinde en çok durduğu konu, ideoloji olarak ciddi bir temelinin olmadığı, hatta bir anti-ideoloji olduğu, dolayısıyla faşizmi anlamak için ilkelerine bakmak yerine nedenlerine bakmak gerektiği yönündeki bakış açısına karşı, faşizmin bir ideoloji olarak ele alınması gerektiğidir. Bu ideolojinin “devrimci” ve modernleştirici gündemi, onu muhafazakârlığın ve kapitalizmin otoriter biçimlerinden, ulusun otantik üyelerinin tamamını harekete geçirmeye yönelik popülist dürtü ise onu gerçek bir toplumsal devrim gerçekleştirmeksizin yeni düzeni yukarıdan aşağıya doğru dayatan sağcı askeri rejimlerden ayırmaktadır (Griffin, 2012, s. 6).

Griffin açısından, kitle mobilizasyonu ile devrimci yeni bir sosyal ve etik düzen kurmayı amaçlayan İtalya ve Almanya’daki faşist rejimler ile toplumsal mühendislik mekanizmaları ve baskıyla statükoyu sürdürmeyi amaçlayan otoriter sağcı rejimler arasındaki farkı belirleyen palingenetik popülist ultra-milliyetçiliktir. Aslına bakılırsa, Griffin’e göre birçok askeri diktatörlük, lider kültü yaratma, popülist milliyetçi duygulara seslenme ve geleneksel aileyi ya da dini değerleri öne çıkarma yoluyla basitçe rıza imal etmekte ve ideolojik eksikliğini gizlemektedir (Griffin, 1995, s. 9).

Griffin, Faşizm ve Nazizm dışında Avrupa’da 1918 sonrasında ortaya çıkan otoriter rejimlerin hiçbirinin yeni bir ulusal düzen arayışındaki popülist milliyetçiliğin “devrimci hareketinin” bir sonucu olmadığını, daha ziyade mevcut sınıfsal yapıyı ve geleneksel değerleri tehdit etmeksizin, istikrarı ve güçlü yönetimi yeniden tesis etme amacındaki yönetici elit içerisindeki bir fraksiyonun iktidarı ele geçirmesinin sonucu olduğunu düşünmektedir. Griffin’e göre reaksiyoner ve muhafazakâr olan bu rejimlerin bazıları aynı

zamanda anti-faşisttir ancak kitle siyaseti çağında bu rejimler de halk meşruiyetine ihtiyaç duymuştur. Bu tür muhafazakâr ve askeri diktatörlükler, ritüel siyasetine, lider kültürüne, palingenetik bir retoriğe, acımasız bir paramiliter birliğe, dinamik bir gençlik örgütüne ve monolitik bir parti devletine sahip olduklarından faşist rejimlere benzemekle birlikte bu durum onları faşist olarak adlandırmaya yetmez. Bunun nedeni, bu rejimlerin faşist rejimleri kozmetik bir şekilde taklit etmesi, ulusun otantik üyelerinin “devrimci hareketine” dayanmaktansa onu manipüle etmesi, otoriter yönetimlerini devrimci dinamizm maskesiyle yukarıdan aşağıya doğru dayatmasıdır. Griffin’e göre faşist rejimlerle görünüşteki benzerliklerine karşın, ideolojilerinin çekirdeğinde, anti-muhafazakâr olduğu kadar anti-liberal ya da anti-Bolşevik de olan yeniden doğuş miti yer almadığı müddetçe bu rejimler faşist olarak sınıflandırılmaz. “Gerçek” faşizmden ayırt etmek için faşizan, pseudo-faşist, proto-faşist, yarı-faşist, faşistleşmiş vb. terimlerle ifade edilen bu rejimler için Griffin “para-faşist” terimini önermiştir. Örneğin, Portekiz’deki Salazarizm yani *Estado Novo*, İtalyan faşizminin birçok unsurunu kendine uyarlamıştır ancak Griffin’e göre rejimin ideolojik ilhamı Faşizm ya da Nazizm değil, Maurrasçı integral milliyetçilik unsurlarıyla sosyal Katolikliğin bir karışımıdır. Bu nedenle Preto’nun yeni tip bir popülist ve korporatist düzen tesis etme amacındaki faşist Ulusal Sendikalist Hareketi’ni ezmesi rejim açısından tutarlı bir girişimdir. İspanya’da ise Franco faşizmi Falanjistlerle faşist olmayan geleneksel radikal sağın zorunlu iş birliğinin bir sonucudur. Griffin’e göre lider kültürü, totaliteryanist sosyal kontrol, korporatist ekonomi gibi Frankoizmin kapsamlı faşistleştirme politikalarına rağmen amacı askeri bir diktatörlüğe devrimci dinamizm görüntüsü vermek olan bu rejim esasen reaksiyoner ve otoriterdir ve para-faşizmin ötesine asla geçememiştir (Griffin, 1993, s. 120-24; Griffin, 1995, s. 9).

Griffin, faşist hareketlerin savaş arası dönemde İtalya ve Almanya haricindeki ülkelerde devrimci girişiminde başarısızlığa uğramış olmakla birlikte bazılarında çok zayıf bazılarında ise daha ciddi destek bularak Avrupa ülkelerinin birçoğunda (Avusturya, Macaristan, Romanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, Finlandiya gibi) ortaya çıktığını, bununla birlikte birbirlerinden çok farklı özellikler gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu hareketler örgütsel yapı, kitle desteği, liderlik tarzı, ırkçılık biçimi, toplumsal taban ve ultra-milliyetçilik mitin spesifik içerikleri bakımından geniş bir çeşitlilik sunmaktadır. Buna karşın, tüm bu hareketlerin ortak noktası, ideolojik fikirlerinin çekirdeğinde palingenetik ultra-milliyetçiliğin bulunmasıdır (Griffin, 1993, s. 136-37).

Griffin’in siyasal din, emperyalizm, lider kültürü, para-militarizm, korporatizm ya da gençlik örgütleri gibi unsurları göz önünde bulundurmakla birlikte tanımlayıcı unsurlar olarak ele almadığına, bunları faşist ideolojinin çekirdek özelliklerinden ziyade savaş arası Avrupa’nın kendine özgü koşullarının sonucu olarak gördüğüne dikkat edilmelidir. Griffin’e göre eğer savaş arası faşizmin somut tezahürleri faşist ideolojinin

tanımlayıcı özellikleri yani özü olarak ele alınırsa, faşizmin günümüzün şartlarında büründüğü biçimleri saptamak, örneğin Nazizm ile çağdaş ABD’deki ırkçı gruplar arasındaki ya da 1930’larda Julius Evola tarafından vaaz edilen Nazi yanlısı Avrofaşizm ile Aleksandr Dugin’in çağdaş Rus Avrasyacı Yeni Sağ ve Andres Breivik’in Müslümanları Avrupa’dan kovacak yeni Tapınak Şövalyeleri vizyonu arasındaki “açık sürekliliği kabul etmek imkansız hale gelir” (Griffin, 2012, s. 13). Sonuç olarak Griffin’e göre faşizmin ideolojik özünü milliyetçilik oluşturmaktadır ancak bu, “devrimci” ve modernleştirici bir gündemi olan ve organik bir şekilde kavradığı ulusu canlandırmaya yönelik popülist dürtüyle hareket eden bir milliyetçiliktir (Griffin, 2012, s. 6-7).

Griffin, *International Fascism* (1998) derlemesine yazdığı önsözde faşizmin tanımı konusunda genel kabul gören bir tanımın (popülist ultra-milliyetçiliğin palingenetik biçimi) oluşmaya başladığını iddia etmiştir. Ona göre faşizm uzun yıllar boyunca nihilist, barbar, anti-modern, ideolojik bir içerikten yoksun, küçük burjuva, kapitalist reaksiyoner bir hareket olarak görülmüştür. Ancak faşizmi artık birtakım olumsuzlamalardan ya da ritüel siyasetinden ibaret görmeyen ve onu tıpkı muhafazakarlık, anarşizm ya da liberalizm gibi ideal toplum düzenine ilişkin pozitif, ütopyik vizyona – bir taraftan temel aksiyonlar matrisini korurken diğer taraftan yerel koşullar tarafından belirlenen bir dizi farklı biçime bürünebilen bir vizyon – sahip bir ideoloji olarak ele alan yeni bir mutabakat oluşmuştur (Griffin, 1998, s. X).

Bu yeni mutabakatın temel dayanakları nelerdir? Birincisi, yeni mutabakat yöntem olarak, Weber’den mülhem ideal tip yaklaşımını benimser. Faşizmin vazgeçilmez özelliklerine dayalı birtakım listelerden yola çıkarak bir faşist minimum tanımlar ve bu sayede faşizmi diğer sağcı ideolojilerden, örneğin geleneksel muhafazakarlıktan ayırır. İkincisi, burada ayırt edici olan, faşizmi öncelikle bir ideoloji olarak ele almadaki ısrardır. Faşizm, teröre dayalı şovenist bir diktatörlükten ibaret görülemez; tıpkı diğer ideolojiler gibi ideal toplumsal yapı ve siyasal düzene ilişkin birtakım tasarıları olan bir ideoloji, bir düşünceler bütünüdür. Buna göre ideoloji, rejim ya da hareketi belirler; başka bir ifadeyle, fikirler eylemlerden önce gelir. Üçüncüsü, yeni mutabakat, faşizmin entelektüel ya da kültürel kaynaklarına yönelik ciddi bir ilgi duyar (kültürelci eğilim) çünkü faşizmin iktidara gelmeden çok önce kültürel bir olgu olarak ortaya çıktığını savunur. Bu entelektüel kaynağın, milliyetçi fikirlerden olduğu kadar sosyalist düşünceden de ciddi şekilde beslendiğini düşünür. Dördüncüsü, kısa ve öz bir faşizm tanımından yanadır ve bu tanım faşizmi milliyetçiliğin belirli bir biçimiyle (palingenetik ya da “devrimci”) ilişkilendirmektedir (Renton, 1999: 22-23).

Griffin’e göre oluşan mutabakatın izlerine yakın dönemli birçok çalışmada rastlanmaktadır (Griffin, 2014, s. 261). Griffin, Stanley Payne, Aristotle Kallis ve Constantin Iordachi gibi önemli faşizm uzmanları başta olmak üzere birçok araştırmacının da karşılaştırmalı faşizm çalışmaları literatüründe bir uzlaşmanın oluştuğunu kabul ettiğini iddia etmektedir. Nazi Almanyası ve Adolf Hitler konusunda dünyadaki en önemli

tarihçilerden biri olan ve Nazizm’i faşizm ve totaliteryanizmden ayırıştırarak biricikliğine dikkat çeken Ian Kershaw’ın (2004, s. 247) da “ulusal yeniden doğuş arayışının bütün faşist hareketlerin kalbinde yattığının” altını çizerek kendi tezini teyit etmiş olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Griffin, Martin Blinkhorn, James Gregor, Robert Paxton, Michael Mann, Arnd Bauerkämper ve Wolfgang Wippermann gibi yeni mutabakata şüpheci yaklaşan, hatta Daniel Woodley, Mark Neocleous gibi Marksist bir faşizm kuramı geliştiren faşistologların dahi faşizm hakkında kendi tanımıyla uyumlu açıklamalar yaptığını öne sürmektedir. Kısacası, Griffin’e göre giderek artan sayıda araştırmacı, faşizmin modernleştirici ve statüko karşıtı “devrimci” bir ideoloji olduğu varsayımına dayanan belirli bir kültüralist yaklaşımı benimsemekte ve faşizmin tanımlayıcı bir bileşeni olarak özellikle yeniden doğuş mitine atıfta bulunmaktadır (Griffin, 2012, s. 8-13; Griffin, 2002, s. 27). Griffin (2012, s. 7) bu iddiasına, farklı ülkelere yönelik faşizm çalışmalarından birçok örnek göstermektedir (Örn. bkz. Copsey, 1994; Gentile, 1996; Berezin, 1997; Payne, 1995; Eatwell, 1996; Linehan, 2000; Shenfield, 2001; Copsey, 2004; Sândulescu, 2004; Shields, 2007; Love, 2007; Orlow, 2009).

TANIMIN ZAYIFLIĞI: FAŞİZM EYLEM VE ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİNDEN YALITILABİLİR Mİ?

Griffin, özellikle Anglofon faşizm çalışmalarında önemli bir etkiye sahip olmasına rağmen, birçok araştırmacı tarafından farklı açılardan eleştirilmiştir (Love, 2007, s. 448-449). Werner Loh, 2002 yılında Griffin’i bir forum tartışması için davet etmiş ve aralarında Andreas Umland, James Gregor, Wolfgang Wippermann, Ernst Nolte, Robert Soucy, Roger Eatwell ve Stanley Payne gibi Almanca ve İngilizce konuşan uzmanların katılımıyla *Erwägen Wissen Ethik* dergisinin 15. ve 16. ciltlerinde Griffin’in tanımı üzerine kapsamlı bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Bu tartışma daha sonra bir derleme olarak kitaplaştırılmıştır (Bkz. Griffin, Loh ve Umland, 2014). Eleştirilerin temelinde, Griffin’in faşizmin ideolojik özüne odaklanmış olması yer almaktadır. Buna göre, Griffin faşizmin yalnızca ideolojik doğasıyla ilgilenmiş, palingenetik ultra-milliyetçiliğe aşırı önem atfetmiş ve homojenleştirmenin bir gereği olan baskı, dışlama ve şiddet gibi unsurları göz ardı etmiştir.

Griffin faşizmi, Mussolini İtalya’sının veya Hitler Almanya’sının fiili uygulamalarından ziyade faşist entelektüellerin faşizm hakkındaki düşünceleri üzerinden tanımlamış başka bir deyişle faşizmin *ne yaptığından çok ne söylediğiyle* ilgilenmiştir. Ancak faşizm analizinde toplumsal ve tarihsel şartların göz ardı edilmesi, soyut projelerin somut gerçeklerden, teorinin pratikten daha önemli hale gelmesine yol açmaktadır. Griffin’in idealist yaklaşımı, bir mitin nasıl olup da bir hareketi yönlendirdiğini ya da bütünleştirdiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır çünkü fikirler serbestçe dolaşmadığına göre güç örgütleri olmadan fikirlerin de bir ağırlığı olamaz. Faşizmin gücü kolektif inançlardan değil esas olarak kolektif

eylem ve örgütlenme biçimlerinden kaynaklanmaktadır. İdeolojinin ve faşist entelektüellerin kitleler üzerindeki etkisi inkâr edilemez ancak faşistler ulusun mitsel yeniden doğuşundan daha pratik ekonomik programlar önermiş ve politik stratejiler geliştirmiş olduğu için bu denli destek görmüştür. Ayrıca faşizmin İtalya ve Almanya'daki başarısında, siyasi alternatifleri düşmanlaştırarak baskı ve şiddet yoluyla sindirmesinin ve siyasi alandan dışlamasının etkili olduğu unutulmamalıdır. Faşizm eylem ve örgütlenme biçimlerinden yalıtıldığında, örneğin şiddet ve paramilitarizmden arındırıldığında, sadece ulusal yeniden doğuş mitiyle ilişkili bir faşizm neden zararlı olsun ki (Mann, 2004, s. 12-13; De Grand, 2014, s. 96)?

Diğer yandan faşizmi karakterize ettiğine inanılan düşüncelerden bazıları bütünüyle milliyetçi düşüncelerdir ve milliyetçilerin birçoğu faşist değildir (Renton, 1999, s. 27). Dolayısıyla Griffin'in tanımından hareketle hangi birey, grup, hareket ve/veya rejimin faşist olarak adlandırılıp hangisinin adlandırılmayacağı sorusuna net bir cevap vermek mümkün değildir çünkü "mitsel çekirdek", "palingenetik", "popülist" ve "ultra-milliyetçilik" gibi terimler açık bir şekilde tanımlanmamıştır (Gregor, 2014, s. 115-122). Neredeyse tüm ultra-milliyetçilikler bir şekilde palingenetik ve popülist olduğundan, Griffin'in tanımına göre hepsi *ipso facto* faşist olarak adlandırılmalıdır. Dolayısıyla sınırlar net bir şekilde belirlenmediğinde ideal tipler kullanışsızdır (Payne, 2014, s. 177-178).

Griffin'in faşizmi en özet şekilde "devrimci" bir milliyetçilik olarak görmesi belki de tanımının en tartışmalı yönünü oluşturmaktadır çünkü devrimcilik ile kastedilenin ne olduğu açık değildir. Griffin savaş arası faşizmi sol tehdide karşı sağcı tepkilerle değil, "devrimci", anti-muhafazakâr sağ güçlerle ilişkilendirmektedir. İtalyan ve Alman rejimlerinin temel ekonomik ve sosyal politikaları daha ziyade reaksiyoner olduğuna göre Griffin'in "devrimci" ifadesi politik ve kültürel alanla mı sınırlıdır? Mülkiyet ve gelir dağılımı ile sınıfsal yapı faşist yönetim altında genel olarak fazla değişmediğine göre faşizmin kapitalizmin krizine yönelik çözüm önerisi nasıl "devrimci" olmaktadır? Gerek PNF gerekse de NSDAP'nin toplumsal kompozisyonuna bakıldığında, küçük girişimcilerin, toprak sahiplerinin, bürokratların, eski subayların, profesyonel meslek sahiplerinin, entelektüellerin ve orta sınıfların ağırlıkta olduğu ve sol tehdide karşı faşizmin koruyuculuğunu talep ettikleri anlaşılmaktadır. Bu kitleyi bir araya getiren birkaç ortak öğeden bahsedilebilir: 1918 sonrasının krizlerine yönelik eşitlikçi kolektivist çözümlere karşı derin bir düşmanlık, liberalizmin sosyalizmi kontrol altına almak ve toplumu bir arada tutmak için yetersiz olduğu inancı, aşırı milliyetçilik ve Hitler'in/Mussolini'nin baskın rolünün kabulü. Ayrıca, bazı farklar bulunmakla birlikte, 1930'larda Avrupa'daki faşist hareketlerin çoğunun kültürel modernizmin yozlaştırıcı etkilerine ve "dinsiz Marksistlere" karşı Hristiyan değerleri, geleneksel cinsiyet rollerini ve aile yapısını savunan bir propaganda yaptığı da hatırlanmalıdır (Soucy, 2014, s. 212-214; Roberts, De Grand, Antliff ve Linehan, 2002, s. 265). Dolayısıyla, Renton (1999, s. 25) Griffin'in ve genel olarak jenerik faşizm ekolünün faşist

pratiğin “devrimci” içeriğini abarttığını, faşist hareketlerdeki bazı eski sosyalistlerin varlığına aşırı anlam yükleyerek faşizmi sanki sol bir ideolojiymiş gibi gösterdiğini ve genel olarak faşizmi olduğundan çok daha olumlu bir hareket olarak resmettiğini öne sürmektedir. Faşizm, faşistlerin kendileri hakkındaki düşüncelerinden yola çıkarak tanımlandığında, faşizmin faşist olmayan bir kavrayışını gerçekleştirmek nasıl mümkün olabilir?

Griffin’e ve genel olarak jenerik faşizm literatürüne yönelik önemli bir eleştiri, bu yaklaşımın faşizmi spesifik bir zamanda başlayan ve tek bir coğrafyadan veba gibi yayılan bir ideoloji olarak ele aldığı yönündedir. Bu eleştiriye göre jenerik faşizm yaklaşımı İtalyan Faşizmini prototipi olarak kabul etmektedir çünkü faşist isimli ilk örgüt orada ortaya çıkmıştır. Larsen’a göre jenerik faşizm literatürü faşizmi üretenin “İtalyan bağlamı içinde” bir şey olduğunu ve faşizmin yayılmasının İtalyan Faşizminin biçim ve içeriğinin taklit edilmesinden ibaret olduğunu ima etmektedir. Başka bir ifadeyle, jenerik açıklama, olgunun ilk örneğine yani “ilk faşistlere” sıkı sıkıya bağlıdır ancak “ilk vaka, en önemli vaka olmayabilir” (Larsen, 2001, s. 722).

Jenerik faşizm literatürü, farklı vakaları da içeren genel bir faşizm tanımı geliştirmek amacıyla bir dizi özellikten oluşan uzun ve karmaşık listeler önermiştir. Bunu sadeleştirmeye çalışan Griffin’in ulusal yeniden doğuş miti ise faşist minimumu farklı faşist hareketleri bir araya getiremeyecek kadar minimal hale getirmiştir. Faşist hareket ve rejimler birbirlerinden çok farklı özellikler gösterdiğinden, Griffin her birinin ayrı ayrı çalışılmasını önermektedir ki bu da bizi Griffin’in temel amacı olan genel bir faşizm tanımına neden ihtiyaç duyduğumuz sorusuna geri götürmektedir (De Grand, 2014, s. 96).

Eatwell’a göre Griffin’in kısa ve öz faşizm tanımı çeşitli sorunlar içermektedir. İlk olarak, faşizmin çeşitliliği, kapsayıcı kısa bir tanım geliştirmeyi zorlaştırmaktadır. İkincisi, faşist ideolojinin duygulara hitap eden mitsel yönüne aşırı vurgu yapılması, rasyonel çekiciliğinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Örneğin, faşizm tarafına geçen eski sendikalistlerin çoğu, Sorel’e kıyasla mite çok daha az önem verirken, sosyo-ekonomik örgütlenme hakkında somut doktrinler geliştirmeye daha fazla odaklanmıştır. Üçüncüsü, yeniden doğuş temasının Batı kültüründe önemli bir yeri olduğunu vurgulayan Eatwell, faşist ikonografide Anka Kuşu ya da İsa’nın dirilişi gibi sembol ve metaforlarla bu temanın sıkça kullanılmasını ideolojiyle değil propagandayla ilişkilendirmektedir – radikal toplumsal dönüşüm iddiasının toplumun aşına olduğu bir tema üzerinden yapılan propagandası. Ayrıca faşist olarak adlandırılmayacak birçok hareket de bu temayı açıkça kullanmıştır. Dördüncüsü, Eatwell’a göre Griffin’in tanımında yer alan “popülizm” terimi tarifi zor bir terimdir ve farklı anlamları mevcuttur. Üstelik Goebbels dahil birçok faşist, kitleler için aşağılayıcı sıfatlar kullanmaktadır. Son olarak, Griffin’in tek cümlelik tanımı, ekonomiyi tamamen göz ardı etmektedir. Halbuki faşizmin bir ideoloji olarak ele alınması, insan doğası ile ekonomik ve siyasal yaşamın örgütlenmesi

gibi meseleler hakkındaki bir düşünceler bütünü olarak tanımlanmasını gerekmektedir. Örneğin, Eatwell'a göre kısmen soldan etkilenmiş üretken üçüncü yol ekonomi anlayışı, faşist ideolojiyi tanımlamada kritik bir öneme sahiptir ve faşistlerin amacı ekonomik dinamizm ve yeni teknolojiyi daha az yabancılaştırıcı bir çalışma anlayışı ve sosyal yapıyla harmanlamaktır (Eatwell, 1996, s. 311-312; Eatwell, 2010, s. 137-138; Eatwell, 2014, s. 105).

Griffin, faşizm tanımına ve bu tanımın yaygın bir şekilde kabul gördüğü iddiasına yönelik eleştirilere farklı dönemlerde cevap vermiştir (Griffin, 2002; Griffin, 2012; Griffin, 2014). Marksistlerden gelen eleştirilerin üzerinde fazla durmamıştır. Liberallerden gelen eleştirilere genel cevabı ise, eleştirmenlerinin dahi faşizmin ideolojik yönüne bir şekilde vurgu yaptıkları ve açık ya da örtük biçimde “rejeneratif mitin” faşizmin merkezinde yer aldığını kabul ettikleri şeklindedir (Griffin, 2012, s. 11). Örneğin, Griffin'e göre Paxton, Gregor ya da Kallis gibi faşizmi bir rejim olarak çalışan araştırmacılar, eski totaliteryanizm tezi bağlamında inşa edilen kavramların aksine, faşizmin somut tezahürünün tanımlanması için “yeni mutabakata” karşılık gelen ideolojik kriterler önermiştir (Griffin, 2002, s. 36). Yine de Griffin'in eleştirileri dikkate aldığı ve yeniden doğuş temasının merkezi konumunu korumakla birlikte daha kapsayıcı bir model oluşturabilmek için modernizm, totaliteryanizm, ulus, etnik temizlik, aşkınlık gibi kavramları ekleyerek tanımını birkaç kez güncellediği belirtilmelidir (Griffin, 1998; Griffin, 2007).

SONUÇ

Faşizm hakkındaki kuramsal tartışmalar, faşizmin tarihsel olarak ortaya çıkışından bu yana sürmektedir. Yakın dönemli çalışmalar, faşizmin ideolojik özüne odaklanarak faşizm ile diğer sağcı otoriter akımları birbirinden ayırmaya çalışmaktadır. Faşizmin entelektüel kaynaklarını araştıran ideolojik-kültürelci yaklaşım, eylemlerden ziyade fikirleri merkeze almaktadır. Bu yaklaşımda bir ideal tip olarak faşizm, farklı faşist hareketleri kapsayacak jenerik bir kavramdır. Esasen bu yaklaşımın liberal tarihçiler tarafından benimsendiği, buna karşın faşizm hakkında genel bir açıklama yapma girişiminin çok daha önce Marksistlerce yapıldığı da unutulmamalıdır. Jenerik faşizm ekolünün ayırt edici özelliği ise faşizmi kapitalizmle ya da ekonomik altyapıyla değil, kültürel kaynaklarla açıklamasıdır.

1945 öncesi ve sonrasındaki, Avrupa'daki ve Avrupa dışındaki farklı faşist hareket ve rejimleri kapsayacak biçimde, faşizmin diğer araştırmacılar tarafından kullanışlı bulunacak jenerik bir tanımını yapmanın oldukça zor bir iş olduğu kabul edilmelidir. Bu bakımdan Griffin'in yaklaşımı dikkate şayandır ve çalışmalarının jenerik faşizm literatüründeki etkisi yadsınamaz. Faşizmi tanımlamak için geliştirilen uzun listeleri sadeleştirerek kısa ve öz bir tanım oluşturması, faşizmi diğer sağcı otoriter rejimlerden ayırması, klasik faşizm ile güncel faşist hareketler arasındaki yakınlığı vurgulaması, faşizmin milliyetçi yönüne

odaklanması, faşist metinleri “ciddiye alması” ve totaliteryanist yaklaşıma alternatif geliştirmesi Griffin’in karşılaştırmalı faşizm literatürüne yaptığı önemli katkılar arasında yer almaktadır.

Ayrıca faşizmin kültürel kaynaklarına, mitsel anlatılara, ritüel ve sembollere yaptığı vurgu, faşizmin geniş kitlelerce kabulünde yalnızca baskı, şiddet ve göz boyamanın yeterli olmadığını göstermesi bakımından değerlidir. On dokuz yüzyılın sonlarından itibaren Aydınlanma değerlerine ve liberal ideolojiye karşı gelişen entelektüel tepkinin faşizmin destekçileri üzerinde belirli bir etkisi olduğu açıktır. Bolşevik “tehdidine” ve “yozlaştırıcı” kültürel modernizme yönelik tepki, orta sınıflardaki milliyetçi hassasiyetleri yükseltmiştir. Griffin’in jenerik modeli, faşistleri bir araya getiren ve öfkelerini siyasal bir söyleme dönüştüren kültürel kaynakları araştırmak, faşist sanat ve edebiyatın merkezi temalarını çözümlenmek açısından yararlı bir çerçeve sağladığı gibi klasik faşizm ile çağdaş neo-faşist hareketler arasındaki benzerlikleri göstermek açısından da faydalıdır.

Bununla birlikte, faşist yazarların metinlerinden yola çıkarak, faşizmin faşist olmayan bir kuramının ne ölçüde geliştirebileceği şüphelidir. Faşizmin, radikal bir hareket olduğu ve integral milliyetçilikle bağlantılı olduğu kabul edilse bile kapitalizm karşıtı “devrimci” bir ideoloji olduğu görüşü aslında faşistlerin kendi propagandasıdır. Auschwitz dahil birçok Nazi toplama kampının kapısında *Arbeit macht frei* [çalışmak özgürleştirir] sloganının yazdığı unutulmamalıdır. Faşizmin yaptığı, sosyo-ekonomik düzeydeki çatışmaları sembolik düzeyde çözüme kavuşturmaya çalışmaktan ibarettir.

Ayrıca Griffin, faşist sembollerin, mitlerin ya da düşüncelerin kitleleri nasıl mobilize ettiğini açıklayamamaktadır. Üstelik faşizmle ilişkilendirilen birçok düşünceyle aslında diğer sağcı hareketlerde de karşılaşılmaktadır. Faşist düşüncelerin, örneğin ulusal yeniden doğuşun, birçok farklı hareket tarafından kullanıldığı bir gerçektir. Faşist partileri diğer geleneksel sağ muhafazakâr partilerden ayıran temel nokta savundukları fikirler değil örgütlenme biçimleri ve siyasal davranışları olmuştur. Dolayısıyla, tarihsel bağlam arka plana atılarak faşizm eylem ve örgütlenme biçimlerinden yalıtıldığında, hangi hareketin faşist hangisinin faşist olmadığını belirlemek oldukça güçleşmektedir. Son olarak, Griffin’in tanımını çeşitli ölçülerde benimseyenlerin dahi yeni mutabakat iddiasına şüpheli yaklaştığı vurgulanmalıdır. Üstelik böyle bir mutabakat varsa bile bunun Anglofon dünya ile sınırlı kaldığı açıktır.

Yine de Griffin’in tanımının özellikle faşist kültür ve sanat (Bkz. Affron ve Antliff, 1997; Braun, 2000; Antliff, 2007) gibi spesifik alanlardaki kullanım değerinin yüksek olduğu söylenebilir (Eatwell, 2010, s. 138; Eatwell, 2014, s. 104). Çünkü paligenetik milliyetçiliğin Janus yüzlü doğası, çökmekte olan politik bedeni yeniden canlandırmak için geçmişin bazı öğelerini yirminci yüzyıl endüstriyalizmi ve teknolojiyle uyumlu yeni bir toplumun yaratılmasına hizmet edecek şekilde kullanan faşist estetik ile geçmişe nostaljik

veya gerici bir dönüşü amaçlayan estetik biçimleri arasındaki farka işaret etmektedir (Roberts vd., 2002, s. 268). Yeniden doğuş teması, Gregor, Mosse, Sternhell dahil olmak üzere önceki birçok araştırmacı tarafından da vurgulanmıştır ancak Griffin, bunu faşizm tanımının merkezine yerleştirmiş olmasıyla benzersizdir (Eatwell, 1996, s. 311). Faşist propagandada sıklıkla karşılaşılan ulusal beka, ahlaki yozlaşma, ulusal diriliş gibi temaların izini sürerken, Griffin'in yaklaşımı – tüm eksiklerine rağmen – önemli bir kavramsal çerçeve sağlamaktadır.

Griffin'e göre faşizmin mitsel çekirdeğindeki merkezi unsur *palingenesis*, yeniden doğuş, uç noktasına varan bir yozlaşmanın ardından gelen bir tazelenme ve yeni bir başlangıç vizyonudur. Palingenetik mit, İsa'nın yeniden dirilişi inancında olduğu gibi başta Hristiyanlık olmak üzere birçok siyasal dinin özünde mevcuttur. Faşizmin ideolojik özünün bir diğer merkezi bileşeni olan popülist ultramilliyetçilik ise modernleşmenin ve uluslaşmanın etkisiyle feodal ve mutlakiyetçi geleneksel yapıların çözülerek, halka dayanan egemenlik düşüncesinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. *Fin de siècle* etkisiyle materyalizme, rasyonalizme, pozitivizme, burjuva değerlere ve liberal demokrasiye dayanan Batı medeniyetinin çökmekte olduğuna yönelik karamsar bakış açısı milliyetçi çözümleri giderek radikalleştirmiştir. XIX. yüzyılın sonunda, yozlaşmış kabul edilen liberal medeniyetin tüm kurumlarıyla topyekûn ve radikal bir ahlaki yenilenmeye ihtiyaç duyduğu düşüncesi entelektüeller arasında oldukça yaygınlaşmıştır. Bu düşünce, idealize edilmiş bir etnik kültür anlayışı, Yahudi karşıtlığı, Ari ırk yaklaşımı, Sosyal Darwinizm, ırksal eşitsizlik kuramları vb. ile harmanlanarak ırkçı bir söyleme dönüşmüştür. Nihayet, ırksal önyargılar folklor, tarihyazımı, antropoloji, kriminoloji, genetik, öjeni, vb. yoluyla pekişti(rildi)ğinde, toplumun ahlaki yozlaşmasının önüne ancak yabancı unsurlardan arındırılarak geçilebileceği fikri dar bir entelektüel zümreyle sınırlı olmaktan çıkmıştır.

Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı deneyiminin yol açtığı siyasi, toplumsal ve ekonomik çalkantılar, etnik, politik ve sınıfsal temelli çatışmalar, sokak şiddeti, kitlesel işsizlik, giderek artan belirsizlik, korku ve öfke faşist propaganda için uygun şartları sağlamıştır. Renton'un (1999, s. 34) vurguladığı gibi ekonomik geri kalmışlık ve savaş, devrime ve ardından karşı devrime yol açmıştır. Dolayısıyla, her siyasi hareket kendi tarihselliği içerisinde ele alınmalıdır. Örneğin, günümüzde Avrupa'da sıkça karşımıza çıkan popülist radikal sağ partiler, savaşın değil barış döneminin ürünleridir. Bu partilerin tabanını sosyal devletin gerileyişi, göç ve finans krizleri güçlendirmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Adorno, T., E. Frenkel-Brunswik, D. Levinson ve N. Sanford. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper ve Bros.
- Affron, M. ve M. Antliff (editörler) (1997). *Fascist visions: Art and ideology in France and Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Allardyce, G. (1979). What fascism is not: Thoughts on the deflation of a concept. *The American Historical Review*, 84(2), 367-388.
- Antliff, M. (2007). *Avant-garde fascism: The mobilization of myth, art and culture in France, 1909–1939*. Durham, NC: Duke University Press.
- Bauerkämper, A. (2006). *Der faschismus in Europa 1918–1945*. Stuttgart: Philipp Reclam.
- Bauernkämper, A. (2006). A new consensus? Recent research on fascism in Europe, 1918–1945. *History Compass*, 4(3), 536-566. doi: 10.1111/j.1478-0542.2006.00316.x
- Beetham, D. (1983). *Marxists in face of fascism: Writings by Marxists on fascism from the inter-war period*. Manchester: Manchester University Press.
- Berezin, M. (1997). *Making the fascist self: The political culture of interwar Italy*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Berkes, N. (1943). Modern ekonominin tezatlarından faşizm. *Yurt ve Dünya*, 33, 325-330.
- Bölükbaşı, M. (2012). *Faşist estetik: Leni Riefenstahl filmleri üzerine bir inceleme* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Braun, E. (2000). *Mario Sironi and Italian modernism: Art and politics under fascism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cammett, J. M. (1967). Communist theories of fascism, 1920-1935. *Science & Society*, 31(2), 149-163.
- Cârstocea, R. (2020). Approaching generic fascism from the margins: On the uses of ‘Palingenesis’ in the Romanian context. C. Iordachi (Ed.), *Beyond the fascist century: essays in honour of Roger Griffin* içinde (s. 153-176). Cham: Palgrave Macmillan.
- Childers, T. (1983). *The Nazi voter: The social foundations of fascism in Germany, 1919–1933*. Chapel Hill and Londra: University of North Carolina Press.
- Copsey, N. (1994). The ideology of the British National Party. *Politics*, 14(3), 101-108.
- Copsey, N. (2004). *Contemporary British fascism: The British National Party and the quest for legitimacy*. New York: Palgrave Macmillan.

- De Felice, R. (1977). *Interpretations of fascism*. Cambridge: Harvard University Press.
- De Grand, A. (2014). Griffin's new consensus: A bit too minimal? R. Griffin, W. Loh, & A. Umland (editörler), *Fascism past and present, west and east: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right* içinde (s. 94-98). Stuttgart: Ibidem.
- Dimitrov, G. (1972). *Selected works* (Cilt 2). Sofia: Sofia Press.
- Drábik, J. (2020). The history of Czech fascism: A reappraisal. C. Iordachi (Ed.), *Beyond the fascist century: Essays in honour of Roger Griffin* içinde (s. 177-194). Cham: Palgrave Macmillan.
- Drucker, P. (1939). *The end of economic man*. New York: John Day.
- Eatwell, R. (1992). Towards a new model of generic fascism. *Journal of Theoretical Politics*, 4(2), 161-194. doi: 10.1177/0951692892004002003
- Eatwell, R. (1996). *Fascism: A history*. Londra: Allen Lane.
- Eatwell, R. (1996). On defining the 'fascist minimum': the centrality of ideology. *Journal of Political Ideologies*, 1(3), 303-319.
- Eatwell, R. (2010). The nature of generic fascism: The fascist minimum and the fascist matrix. C. Iordachi (Ed.), *Comparative fascist studies: New perspectives* içinde (s. 134-161). Londra and New York: Routledge.
- Eatwell, R. (2014). The nature of fascism: Or essentialism by another name? R. Griffin, W. Loh, & A. Umland (editörler), *Fascism past and present, west and east: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right* içinde (s. 104-109). Stuttgart: Ibidem.
- Friedrich, C. J., & Brzezinski, Z. K. (1956). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Fromm, E. (1942). *Fear of freedom*. Londra: Kegan, Paul and Company.
- Gentile, E. (1975). *Le origini dell'ideologia fascista*. Bari: Laterza.
- Gentile, E. (1996). *The sacralization of politics in fascist Italy*. (Çev. K. Botsford) Cambridge, Massachusetts ve Londra: Harvard University Press.
- Goldberg, J. (2007). *Liberal fascism: The secret history of the American left from Mussolini to the politics of meaning*. New York: Doubleday.
- Gordon, L. (2023). The American fascists. G. D. Rosenfeld ve J. Ward (Editörler), *Fascism in America: past and present* içinde (s. 141-169). New York: Cambridge University Press.
- Gottfried, P. (2016). *Fascism: The career of a concept*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Göze, A. (2009). *Liberal Marxiste faşist nasyonal sosyalist ve sosyal devlet*, İstanbul: Beta.
- Gregor, A. J. (1974). *Interpretations of fascism*. Morristown: General Learning.

- Gregor, A. J. (2000). *The faces of Janus: Marxism and Fascism in the twentieth century*. New Haven and Londra: Yale University Press.
- Gregor, A. J. (2009). *Marxism, fascism, and totalitarianism: Chapters in the intellectual history of radicalism*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Gregor, A. J. (2014). Roger Griffin, social science, fascism, and the extreme right. R. Griffin, W. Loh ve A. Umland (Editörler), *Fascism past and present, west and east: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right* içinde (s. 115-122). Stuttgart: Ibidem.
- Griffin, R. (1993). *The nature of fascism*. Londra ve New York: Routledge.
- Griffin, R. (Ed.). (1995). *Fascism*. Oxford: Oxford University Press.
- Griffin, R. (Ed.). (1998). *International fascism: Theories, causes and the new consensus*. Londra: Edward Arnold.
- Griffin, R. (2002). The primacy of culture: The current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies. *The Journal of Contemporary History*, 37(1), 21-43. doi: 10.1177/00220094020370010701
- Griffin, R. (Ed.). (2005). *Fascism, totalitarianism and political religion*. Londra: Routledge.
- Griffin, R. (2007). *Modernism and fascism: The sense of a beginning under Mussolini and Hitler*. Houndmills, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Griffin, R. (2011). Fascism and culture: A mosse-centric meta-narrative (or how fascist studies reinvented the wheel). A. C. Pinto (Ed.), *Rethinking the nature of fascism: comparative perspectives* içinde (s. 85-116). Londra: Palgrave Macmillan.
- Griffin, R. (2012). Studying fascism in a post-fascist age. From new consensus to new wave? *Journal Of Comparative Fascist Studies*, 1(1), 1-17.
- Griffin, R. (2014). Da Capo, Con Meno Brio: Towards a more useful conceptualization of generic fascism. R. Griffin, W. Loh ve A. Umland (Ed.). *Fascism past and present, west and east: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right* içinde (s. 243-281). Stuttgart: Ibidem.
- Griffin, R. ve Feldman, M. (Ed.). (2004). *Fascism: Critical concepts in political science*. Londra: Routledge.
- Griffin, R., Loh, W. ve Umland, A. (Ed.). (2014). *Fascism past and present, west and east: An international debate on conepts and cases in the comparative study of the extreme right*. Stuttgart: Ibidem.
- Guy, J. J. (2001). Fascism, Nazism, nationalism and the foundation of apartheid ideology. (Ed. S. U. Larsen), *Fascism outside Europe: The European impulse against domestic conditions in the diffusion of global fascism* içinde. New York: Columbia University Press.
- Hagtvet, B., & R. Kühnl. (1980). Contemporary approaches to fascism: A survey of paradigms. S. U. Larsen, B. Hagtvet ve J. P. Myklebust (Ed.), *Who were the fascists: Social roots of European fascism* içinde (s. 26-51). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamilton, R. F. (1982). *Who voted for Hitler?* Princeton NJ: Princeton University Press.

- Haro, L. (2011). Entering a theoretical void: The theory of social fascism and Stalinism in the German Communist Party. *Critique*, 39(4), 563-582. doi: 10.1080/03017605.2011.621248
- Hennessy, A. (1978). Fascism and populism in Latin America. W. Laqueur (Ed.), *Fascism: A reader's guide* içinde (s. 255-294). Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Iordachi, C. (2010). Comparative fascist studies: An introduction. C. Iordachi (Ed.). *Comparative fascist studies: New Perspectives* içinde (s. 1-50). Londra ve New York: Routledge.
- Kakinç, T. (1968). *Mussolini kimdir, faşizm nedir?* İstanbul: AKK Kitapçılık.
- Kallis, A. A. (2003). To expand or not to expand? Territory, generic fascism and the quest for an ideal fatherland. *Journal of Contemporary History*, 38(2), 237-260.
- Kasza, G. J. (1984). Fascism from below? a comparative perspective on the Japanese right, 1931- 1936. *Journal of Contemporary History*, 19(4), 607-629.
- Kemal, F. (1928). *Benito Mussolini ve faşizm*. İstanbul: Fevzi Matbaası.
- Kershaw, I. (2004). Hitler and the uniqueness of Nazism. *Journal of Contemporary History*, 39(2), 239-254.
- Kershaw, I. (2015). *Nazi dictatorship: Problems and perspectives of interpretation*. Londra: Bloomsbury Academic.
- Kunkeler, N. D. (2021). *Making fascism in Sweden and the Netherlands: Myth-creation and respectability, 1931-40*. Londra: Bloomsbury.
- Kühnl, R. (1990). *Faschismustheorien: Ein leitfaden. aktualisierte neuauflage*. Heilbronn: Distel.
- Larsen, S. U. (2001). Was there fascism outside Europe? Diffusion from Europe and domestic impulses. S. U. Larsen (Ed.). *Fascism outside Europe: The European impulse against domestic conditions in the diffusion of global fascism* içinde (s. 705-818). New York: Columbia University Press.
- Linehan, T. (2000). *British fascism 1918-39: Parties, ideology and culture*. Manchester: Manchester University Press.
- Lipset, S. M. (1960). *Political man: The social bases of politics*. Londra: Heinemann.
- Love, G. (2007). What's the big idea? Oswald Mosley, the British Union of Fascists and Generic Fascism. *Journal of Contemporary History*, 42(3), 447-468.
- Mann, M. (2004). *Fascists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mason, T. W. (1975). *Arbeiterklasse und volksgemeinschaft: Dokumente und materialien zur deutschen arbeiterpolitik 1936-1939*. Berlin: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Moore Jr., B. (1966). *Social origins of dictatorship and democracy*. Boston: Beacon Press.
- Morgan, P. (2004). *Italian fascism, 1915-1945*. Londra: Palgrave Macmillan.

- Mosse, G. L. (1999). *The fascist revolution: Toward a general theory of fascism*. New York: Howard Fertig.
- Mudde, C. (2004). *Racist extremism in Central and Eastern Europe*. Londra: Routledge.
- Mühlberger, D. (1991). *Hitler's followers: Studies in the sociology of the Nazi movement*. Londra: Routledge.
- Mühlberger, D. (Ed.). (2016). *The social basis of European fascist movements*. Londra ve New York: Routledge.
- Neocleous, M. (2005). *The monstrous and the dead: Burke, Marx, Fascism*. Cardiff: University of Wales Press.
- Nolte, E. (1965). *Three faces of fascism: Action Française, Italian Fascism, national socialism*. Londra: Weidenfeld & Nicolson.
- Okyayuz, M. (2004). Klasik faşizmin kavramsallaştırılması üzerine bir deneme. *Doğu-Batı*, 30, 191-208.
- Organski, A. F. (1965). *The stages of political development*. New York: Alfred A. Knopf.
- Orhan, S. (2019). Popülizm, liberal demokrasi ve faşizm denklemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(4), 795-840. doi: 10.33629/auhfd.721387
- Orlow, D. (2009). *The lure of fascism in Western Europe*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Örs, H. B. (2010). Faşizm: Modernitenin karanlık yüzü. H. Birsen Örs (Ed.). *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler içinde* (s. 477-514). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Passmore, K. (2014). Generic fascism and the historians. R. Griffin, W. Loh ve A. Umland (editörler). *Fascism past and present, west and east: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right içinde* (s. 168-174). Stuttgart: Ibidem.
- Paxton, R. O. (2004). *The anatomy of fascism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Payne, S. G. (1961). *Falange: A history of Spanish fascism*. Stanford: Stanford University Press.
- Payne, S. G. (1980). *Fascism: comparison and definition*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Payne, S. G. (1995). *A history of fascism, 1914-1945*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Payne, S. G. (2014). Commentary on Roger Griffin's 'fascism's new faces'. R. Griffin, W. Loh ve A. Umland (editörler). *Fascism past and present, west and east: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right içinde* (s. 175-178). Stuttgart: Ibidem.
- Pinto, A. C. (Ed.). (2011). *Rethinking the nature of fascism: Comparative perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pinto, A. C. (2012). *The nature of fascism revisited*. New York: Columbia University Press.

- Pinto, A. C., & A. Kallis, (Ed.). (2014). *Rethinking fascism and dictatorship in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Prowe, D. (1994). 'Classic' fascism and the new radical right in Western Europe: Comparisons and contrasts. *Contemporary European History*, 3(3), 289-313. doi: 10.1017/S0960777300000904
- Renton, D. (1999). *Fascism: Theory and practice*. Londra: Pluto Press.
- Roberts, D. D., De Grand, A., Antliff, M., & Linehan, T. (2002). Comments on Roger Griffin, 'The primacy of culture: The current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies. *Journal of Contemporary History*, 37(2), 259-274.
- Robinson, R. A. (1981). *Fascism in Europe, 1919-1945*. Londra: The Historical Association.
- Sândulescu, V. (2004). Fascism and its quest for the 'new man': The case of the Romanian Legionary Movement. *Studia Hebraica* (4), 349-361.
- Seton-Watson, H. (1966). Fascism, right and left. *Journal of Contemporary History*, 1(1), 183-197.
- Shenfield, S. (2001). *Russian fascism: Traditions, tendencies, movements*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Shields, J. (2007). *The extreme right in France: from Pétain to Le Pen*. Londra: Routledge.
- Sinanoğlu, N. H. (1933). *Faşizm ve onun devlet sistemi*, Ankara: Ankara Matbaası.
- Soucy, R. (1986). *French fascism: The first wave, 1924-33*. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Soucy, R. (1995). *French fascism: The second wave, 1933-1939*. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Soucy, R. (2014). What Is Meant by Revolutionary Fascism. R. Griffin, W. Loh ve A. Umland (Ed.). *Fascism past and present, west and east: An international debate on concepts and cases in the comparative study of the extreme right* içinde (s. 212-218). Stuttgart: Ibidem.
- Sternhell, Z. (1976). Fascist ideology. W. Laqueur (Ed.). *Fascism: A reader's guide* içinde (s. 315-378). Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
- Sternhell, Z. (1986). *Neither right nor left: Fascist ideology in France*. (Çev: D. Maisel) New Jersey: Princeton University Press.
- Sternhell, Z. (2000). Fascism: Reflections on the fate of ideas in twentieth century history. *Journal of Political Ideologies*, 5(2), 139-162.
- Sternhell, Z., Sznajder, M., & Asheri, M. (1994). *The birth of fascist ideology: From cultural rebellion to political revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Thalheimer, A. (1983). On fascism. D. Beetham (Ed.), *Marxists in face of fascism: Writings by Marxists on fascism from the inter-war period* içinde (s. 187-195). Manchester: Manchester University Press.
- Thurlow, R. (1987). *Fascism in Britain: A History 1918-1985*. Oxford: Basil Blackwell.

- Trevor-Roper, H. R. (1981). The Phenomenon of Fascism. S. J. Woolf (Ed.). *Fascism in Europe* içinde (s. 19-38). Londra ve New York: Methuen.
- Umland, A. (2005). Concepts of Fascism in Contemporary Russia and the West. *Political Studies Review* (3), 34-49. doi: 10.1111/j.1478-9299.2005.00018.x
- Weber, E. (1964). *Varieties of fascism: doctrines of revolution in the twentieth century*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Wehler, H.-U. (1969). *Bismarck und der imperialismus*. Cologne: Kiepenheuer & Witsch.
- Wippermann, W. (1989). *Faschismustheorien. Zum stand der gegenwärtigen diskussion*. Darmstadt: Primus Verlag.
- Woodley, D. (2010). *Fascism and political theory: Critical perspectives on fascist ideology*. Oxon ve New York: Routledge.
- Yeşil, H. (1994). *Faşizm nedir, sosyal demokrasi nedir?* İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

TÜRKİYE'DE İLLERARASI REKABETÇİLİĞİN MEKANSAL YAPISI*

Ayşegül YILDIZ²

Öz

Bu çalışmada, Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) tarafından hazırlanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi'ne ait veriler kullanılarak Türkiye'nin illerine yönelik mekansal yapının ortaya çıkarılması amacıyla kartil haritaları, Moran's I istatistiği ve LISA haritalarından yararlanılmıştır. Beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik ve yenilikçilik olmak üzere 4 temel başlık üzerinden 85 gösterge ile hesaplanan bu endeks ile 81 ilin rekabetçilik seviyeleri kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmada, keşfedici mekansal veri analiz yöntemi kullanılarak bölgesel rekabet gücünün ve bileşenlerinin komşu bölgelerden etkilenip etkilenmediği belirlenmekte, bir diğer deyişle komşuluğun ve gruplararası etkileşimin değeri vurgulanmaktadır. Mekansal otokorelasyonu ölçmede kullanılan Moran's I istatistiği ve yerel mekansal ilişkiyi gösteren LISA haritası ile coğrafi olarak birbirine yakın konumda yer alan illere ait gözlemlerin uzak olanlara göre benzer değerler sergileme eğiliminde olduğu ve bu illerin mekansal kümelenme meydana getirdiği gözlenmektedir. Ampirik bulgular sonucunda pozitif mekansal etkileşim gözlenmiş, komşuluğun illerarası rekabetçilik değerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Keşfedici Mekansal Veri Analizi, İllerarası Rekabetçilik Endeksi, Moran's I, LISA

JEL Kodları: R12, C21

SPATIAL STRUCTURE OF INTERPROVINCIAL COMPETITIVENESS IN TURKEY

Abstract

In this study, quartile maps, Moran's I statistics, and LISA maps were used to reveal the spatial structure of Turkey's provinces by using data from the Interprovincial Competitiveness Index prepared by the International Competition Research Institute (URAK). With this index, calculated with 85 indicators under 4 main headings: human capital, production and trade, livability and innovation, the competitiveness levels of 81 provinces are comprehensively addressed. By using the exploratory spatial data analysis method, the study determines whether regional competitiveness and its components are affected by neighboring regions, in other words, the value of neighborhood and intergroup interaction is emphasized. With Moran's I statistic used to measure spatial autocorrelation and the LISA map showing local spatial relationships, it is observed that observations of provinces located geographically close to each other tend to exhibit similar values compared to distant ones and create spatial clustering. As a result of empirical findings, a positive spatial interaction was observed and it was concluded that neighborhood increases the value of interprovincial competitiveness.

Keywords: Exploratory Spatial Data Analysis, Interprovincial Competitiveness Index, Moran's I, LISA

JEL Codes: R12, C21

* Bu çalışma 22-24 Aralık 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen 10th International Conference on Social Sciences'de sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, aysegul.yildiz@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8036-9910>

GİRİŞ

İnsan uygarlığını 21. yüzyıla taşıyan üç önemli itici güç haline gelen küreselleşme, kentleşme ve sanayileşme çağdaş ekonomiyi hızla değiştirmekle birlikte dünya üzerinde yer alan şehirleri daha rekabetçi olmaları için yeni teknolojiler ve stratejiler benimsemeye zorlamaktadır (Lee, Hancock, ve Hu, 2014, s. 80). Rekabet edebilirlik, 1980’lerden bu yana iş dünyasında, bölgesel veya ulusal düzeyde akademik literatürün yanı sıra sosyal ve politik araştırmalarda da sıkça incelenen bir konu haline gelmiştir. Artan bu popülerlik, ülkelerin ve bölgelerin rekabet güçleri açısından konumlarını ölçmek amacıyla belirli göstergeleri kullanan çok sayıda projenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu fikrin gelişmesi; şehirlerin, bölgelerin veya hükümetlerin rekabet gücünü ve nüfusun refah düzeyini artırmada giderek daha etkili bir rol üstlenmektedir. Rekabet gücünün artması büyüme için bir gereklilik olduğundan yöneticilerin, bölgelerin rekabet edebilirlik düzeyleri ve dolayısıyla ekonomilerinin gelişmişlik durumu hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Kısacası hem yerel hem de bölgesel kalkınma süreçlerinin büyüme ve refah üzerindeki etkilerinin göz ardı edilemez olması bölgesel rekabet edebilirliğin analiz edilmesinin önemini vurgulamaktadır (Vega, Azorín, Segura ve Yago, 2019, s. 108-110).

Modern dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler, ülkelerin ve bölgelerin mekansal yapısına ve kentsel yerleşimlere giderek daha fazla yansımaktadır. Şehir merkezleri, bölgelerin ve ülkelerin ekonomik yapısının ana merkezleridir. Büyük şehirler, özellikle metropoller, büyüme kutupları ve ekonomik yaşamın merkezleri olarak işlev görmekle birlikte aynı zamanda kültür merkezleri ve en büyük bilimsel, eğitimsel ve sanatsal faaliyetlerin yapıldığı yerler olarak da varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla şehirleşme süreçleri sosyo-ekonomik gelişme ve teknolojik ilerlemeyle ayrılmaz biçimde bağlantılıdır (Kowalski, 2018, s. 197). Bu bağlamda, küresel sistem içinde birbiriyle ilişki içerisinde olan şehirler; imalat, hizmet, yüksek teknoloji, turizm gibi çeşitli sektörlerde faaliyet göstererek bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde performanslarına dayalı olarak çeşitli yatırımlar için birbiriyle rekabet ederler (Bruneckienė, Guzavičius ve Činčikaitė, 2010, s. 493-494). Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmada önemli rol oynayan ve medeniyetin sembolü haline gelen şehirlerin performanslarının değerlendirilmesi, küreselleşmedeki konumlarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir ve politika yapımcılara, şehir planlamacılara ve genel kamuoyuna yararlı bilgiler sağlar (Wang, 2019, s. 1). Öte yandan ekonomik büyümenin aşamalarıyla bağlantılı olan rekabet edebilirlik, şehirlerde yaşayan insanların daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmalarına olanak sağlamaktadır.

Günümüzde ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik bölgelerin rekabet güçlerinin tespit edilmesi ve bölgeler arasında bir sıralama oluşturulması amacıyla farklı kuruluşlar tarafından endeks çalışmaları yürütülmektedir. Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum-WEF), 1979’dan bu yana, her yıl

yayınladıkları Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'nda Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi (Global Competitiveness Index-GCI) aracılığıyla ülkelerin rekabetçiliğini mikro ve makroekonomik temelde incelemektedir. *İnsan sermayesi, çevre, piyasalar ve yenilikçilik* olmak üzere 4 temel göstere dikkate alınarak hesaplanan endeks, uzun vadeli büyüme için hangi faktörlerin önemli olabileceği konusunda politika yapıcılara ve diğer paydaşlara rehberlik sağlamaktadır. WEF, bir ekonominin rekabet gücünün, üretim faktörlerini daha verimli kullanmasına olanak tanıyan niteliklerine bağlı olduğunu belirterek GCI'nın ülkelerin bütünsel ekonomik stratejilerini şekillendirilmesine yardımcı olabileceğini vurgulamaktadır.

İngiliz The Economist dergisi grubu bünyesinde Economist Intelligence Unit (EIU) adlı kuruluş tarafından yayınlanan raporda, bir şehrin ekonomik büyüklüğünün yanı sıra iş ortamı, insan sermayesinin kalitesi ve yaşam kalitesi de dahil olmak üzere genel rekabet gücünü belirleyen pek çok faktör olduğuna değinilmiş ve Küresel Şehir Rekabet Edebilirlik Endeksi (Global City Competitiveness Index) ortaya konulmuştur. Ekonomik güç, fiziksel sermaye, fiziksel uygunluk, kurumsal etkinlik, sosyal ve kültürel karakter, beşeri sermaye, çevre ve doğal afetler ve küresel çekicilik olmak üzere 8 temel göstere üzerinden hesaplanan endeks şehirleri; sermayeyi, işletmeleri, yetenekleri ve ziyaretçileri çekme konusunda kanıtlanmış yeteneklerine göre sıralamaktadır (EIU, 2012).

Türkiye'de Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) tarafından geliştirilen ve *beşeri sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik ve yenilikçilik* olmak üzere 4 temel alt endeks dikkate alınarak hesaplanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi (İRE) şehirlerin rekabet gücünün değerlendirilmesinde kullanılan ölçme araçlarından biridir. Raporda yer alan beşerî sermaye; eğitim, öğretim, sağlık vb. alanlarda insana yapılan yatırımları ifade eder ve bu yatırımların bireyin verimliliğini artırdığı düşüncesini kapsamaktadır (Goldin, 2016, s. 1). Öte yandan bir şehrin üretim ve ticareti, o şehre ait mevcut ekonomik duruma ait bir değerlendirme yapabilmeye olanak sağlarken; yaşanabilirlik, kişinin refah düzeyi ile bağlantılı olarak yaşadığı yerin sakini olmanın getirdiği tatmin duygusunu destekleyecek sosyal özellikler ve kalite düzeyini ifade etmektedir (Taşkın ve Kosat, 2022, s. 16-18). İnovasyon anlamına da gelen yenilikçilik ise, yeni ve iyileştirilmiş süreçler, yeni kurumsal yapılar, mevcut teknolojinin yeni alanlarda kullanımı veya yeni pazarların keşfi olarak değerlendirilmektedir.

Şehirler, coğrafi bir yerleşim birimi olmanın ötesinde sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve tarihi alanlarda sahip oldukları ayırt edici özellikler sayesinde kendilerini gösterip diğer şehirlerle rekabet edebilmektedir (Başaran, 2008, s. 18). Şehirlerin birbirlerine olan yakınlıkları ve uzaklıklarının da rekabet edebilirlik düzeyleri üzerinde etkili olduğu düşünüldüğünde, mekansal etkileşimin göz ardı edilmesi araştırma konusu üzerinde yanıltıcı çıkarımlara sebep olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, keşfedici mekansal veri analiz yöntemleri kullanılarak Türkiye'nin 81 ili için URAK tarafından hesaplanan İllerarası

Rekabetçilik Endeksi ve alt göstergeleri -beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik ve yenilikçilik- çerçevesinde komşuluk ilişkileri incelenmiştir. Kartil haritaları, Moran’s I serpilme diyagramı ve mekansal ilişkinin yerel göstergesi LISA haritası ile bir bölgede yer alan gözlem değerlerinin komşu bölgelerin gözlem değerleri ile benzerliği analiz edilerek mekansal kümelenme gösterip göstermediği ele alınmıştır. Bu çalışma, Türkiye’de İllerarası Rekabetçilik Endeksi ve göstergelerinin mekansal istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek iller bazında rekabetçilik yapısının detaylandırıldığı literatürdeki öncü çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilir. Komşuluk ilişkilerinin rekabetçilik üzerindeki etkisinin politika yapıcılar için dikkate alınması gereken kritik bir faktör olduğu göz önüne alındığında, çalışmada elde edilen sonuçlar ekonomik ve sosyal gelişimin dengeli bir şekilde yayılması konusunda yerel yöneticilere rehberlik edecek nitelikte bulgular sağlamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde literatüre değinilmiş, ikinci bölümünde ise keşfedici mekansal veri analiz yöntemleri açıklanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ampirik bulgular üçüncü bölümde incelenmiş, sonuç kısmında ise illerin kalkınmasına yönelik politika önerileri sunulmuştur.

LİTERATÜR

Tarihsel olarak şehirler bir ülkenin ekonomisinde her zaman belirleyici rol oynamıştır. Küreselleşme süreci ve bilgiye dayalı ekonomi, bölgeleri ve şehirleri ulusal ekonomilerin lokomotifleri olarak konumlandırmış, dolayısıyla kentsel rekabet gücü yeni bir araştırma alanı haline gelmiştir (Osmankovic, Zaimovic ve Jahic, 2010). Alkin, Bulu ve Kaya (2007) literatürde yer alan bölgesel rekabetçilik düzeyini belirleme çalışmalarından esinlenerek, Türkiye’deki 81 ilin rekabetçilik seviyelerini değerlendirmek amacıyla İllerarası Rekabet Endeksi’ni geliştirmiştir. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birleşimini içeren bu çalışmada, Huovari, Kangasharju ve Alanen (2002)’in Finlandiya için geliştirmiş olduğu İllerarası Rekabet Endeksi’nde yer alan temel değişkenler dikkate alınmıştır. *Beşerî sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve erişilebilirlik* olmak üzere 4 temel başlık üzerinden hesaplanan bu endeks ile 81 ilin rekabetçilik seviyeleri kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Alkin vd. (2007) çalışmasında, rekabet edilebilirlik açısından en üst ve en alt sırada yer alan illerimizi sırasıyla İstanbul ve Ardahan olarak tespit etmiştir. İller bazında kalkınma farklarının temelinde yatan değişkenlerin belirlenmesi ve her yıl izlenerek geliştirilmesine katkıda bulunan bu çalışmanın, illerin rekabet gücünü artırmaya yönelik gelecekte atacağı adımlara rehberlik edeceği beklenmektedir.

Albayrak ve Erkut (2010) çalışmalarında, temel bileşenler analizi ve hiyerarşik kümeleme analizi aracılığıyla Türkiye’de yer alan illerin rekabet gücü endeks değerlerini kullanarak bölgeleri rekabet gruplarına ayırmıştır. Araştırma sonucunda tanımlanan beş farklı gruba ait rekabet gücünün küresel düzeyde

analizi yapılarak bölgesel politikaların belirlenmesi sürecinde bu farklılıkların dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Peng ve Zhanxin (2011) yaşadığımız çağda hızlanan kentleşme süreciyle birlikte, sosyal ve ekonomik kalkınma açısından rekabet gücünü artırmanın şehirler için son derece önemli olduğunu vurguladığı çalışmada; ekonomik kalkınmanın gücü, kentsel açıklık, insanların genel kalitesi, altyapı ve yaşam ortamı temel faktörlerini dikkate alarak şehir rekabetçilik endeksi ortaya koymuştur. Temel bileşenler ve veri zarflama yönteminin kullanıldığı çalışmada yazarlar, Shandong Eyaleti'ndeki on yedi şehrin kentsel rekabet edebilirlik sıralamasını belirlemiştir. Elde edilen bulgular, doğu ile batı arasındaki uçurumun giderek açıldığını göstermekle birlikte, bu durumun ekonominin koordineli ve istikrarlı gelişimi için olumsuz bir nitelik taşıdığına işaret etmektedir.

Poreisz ve Rámháp (2014) rekabet gücünü ölçmek için uygulanan çeşitli metodolojileri tanımlamak ve gelişen, yükselen Asya şehirlerinin yakın gelecekte yol açacağı zorluklara dair farkındalık yaratmak amacıyla ortaya koyduğu çalışmada Küresel Şehir Rekabet Edebilirlik Endeksi'ni kullanmıştır. Poreisz ve Rámháp (2014) bu çalışmada mekansal yoğunlaşmanın ekonomik önemini, rekabetçiliğin teorik arka planını ve şehirleri ölçmek-sıralamak için geniş bir gösterge yelpazesi kullanarak kıyaslama (benchmarking) yönteminden faydalanmıştır. Bulgular; siyasette ve ekonomide Asya şehirlerinin öneminin küresel düzeyde arttığını vurgulamakla beraber, Hindistan metropollerini, Shenzen veya finans merkezi olan Singapur gibi diğer gelişmekte olan Asya şehirlerinin gelişmişlik seviyelerini Tokyo veya Hong Kong gibi geleneksel küresel şehirlere yükselttiğini ortaya koymaktadır.

Ergül, Yavuz ve Yavuz (2018), Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) tarafından ilk olarak 2008 yılında kamuoyu ile paylaşılan İllerarası Rekabetçilik Endeksi (İRE) verilerini kullanarak bulanık k-ortalamlar, k-medoids, subtractive ve hiyerarşik kümeleme analiz yöntemleri ile Türkiye'nin 81 ilini sınıflandırmıştır. Elde edilen bulgular; büyük şehirler ve çevresindeki gelişmiş illerin İllerarası Rekabetçilik Endeksi bakımından benzerlik taşıdığını, batı ve kıyı bölgelerin iç kesimlere göre öne çıktığını göstermektedir.

Karahan ve Peşmen (2020) çalışmalarında, çok kriterli karar verme tekniklerinden Promethee GAIA yöntemi ile Elâzığ ve çevre illerinin rekabet gücünü analiz etmiştir. İllerarası Rekabetçilik Endeksi'nin kullanıldığı çalışmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde Gaziantep ili, Promethee I kısmi sıralamasında diğer illere kıyasla kısmi öncelikli ve daha baskın olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Elâzığ ilinin analiz sonuçlarına göre Erzurum iline, Diyarbakır ilinin ise Mardin iline göre daha baskın olduğu belirlenmiştir. Çalışmada İRE'nin hesaplanmasında kullanılan üretim ve ticaret, beşerî sermaye, yenilikçilik ve

yaşanabilirlik alt endeksi olmak üzere 4 ana kriter ele alınmıştır. Söz konusu kriterlere göre GAIA geometrik düzleminde gösterilen optimal doğruya en yakın iller Malatya, Tunceli, Elâzığ, Gaziantep ve Erzurum illeridir. Bununla birlikte sonuçlar incelendiğinde, GAIA düzleminde Erzurum’un, üretim ve ticaret kriterine, Gaziantep’in yenilikçilik kriterine, Elazığ’ın yaşanabilirlik kriterine ve Tunceli’nin ise beşerî sermaye kriterine daha yakın olduğu gözlenmektedir.

Ngoc ve Duy (2023), şehirlerin artan rekabet gücünün insanların yaşam standartlarını iyileştirebilecek önemli bir konu olduğunu ifade etmiştir. Bu amaca ulaşmak için ekonomik kalkınmayı etkileyen faktörlerin belirlenmesi hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle, çalışmada Vietnam’da yer alan şehirlerin kişi başına düşen gelire ölçülen ekonomik kalkınma ve İl Rekabet Edebilirlik endeksi (PCI)’ne ait 2010-2021 dönemi verilerini incelemek amacıyla genelleştirilmiş sıradan en küçük kareler (GLS) yöntemini kullanmıştır. Bulgular, İl Rekabet Edebilirlik Endeksi’nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ve halkın gelir düzeylerinin artmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Çalışma aynı zamanda işgücü okuryazarlık oranı ve ticari açıklığın da ekonomik kalkınmaya katkı sağladığını, ancak işgücü büyüme oranının uzun vadeli ekonomik kalkınmayı engellediğini göstermektedir. Hükümetlerin ulusal rekabet gücünü artıracak çözümler bulmak için bu göstergelerin analiz edilmesinin gerekliliğini vurgulayan çalışmada, özellikle iş ortamına dikkat etmek, idari prosedürlerde teknolojiyi kullanmak ve yerli işletmeler için sermaye yaratılmasını destekleyecek politikalar geliştirmek gerektiği de ifade edilmiştir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) tarafından geliştirilen Türkiye’nin İllerarası Rekabetçilik Endeksi (İRE) ve bu endeksin hesaplanmasında kullanılan 4 temel göstergenin *-beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik, yenilikçilik-* mekansal yapısı keşfedici mekansal veri analizi ile incelenmiştir. Analiz için URAK (2018) raporunda yer alan Türkiye’nin 81 ili 2013-2017 dönemine ait verilerin il bazında ortalaması alınmış ve tüm bulgular ortalama değer üzerinden yorumlanmıştır. İncelenen zaman dönemine ait veriler URAK raporlarından elde edildiğinden çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

İRE performansını etkileyen dört temel alt endeksin her biri çeşitli sayıda gösterge ile hesaplanmaktadır. Bu dört alt endekse ait açıklamalar aşağıda yer almaktadır.

Beşerî sermaye: Beşerî sermaye alt endeksinin (BSAE) göstergeleri arasında; ilde yükseköğretim veya fakülteden mezun olan nüfusun oranı, ilkokullarda öğrenci başına düşen öğretmen sayısı, kişi başına düşen mevduat miktarı, bin kişiye düşen müze ve öğrenme yeri ziyaretçi sayısı ile ilin YGS başarı yüzdesi yer almaktadır. Toplam 16 göstergesi bulunan bu alt endeksin ağırlığı %20 olarak belirlenmiştir.

Üretim ve ticaret: İlde kişi başına düşen milli gelir, kişi başında kullanılan toplam ticari kredi miktarı, yıl içinde açılan şirket sayısının oranı, bin kişiye düşen toplam konut sayısı, organize sanayi bölgelerinde yer alan firma sayısı, yıl içinde düzenlenen fuar sayısı, ildeki toplam kamu yatırımı ve ilde kurulan yabancı şirket sayısı *üretim ve ticaret* alt endeksinin (ÜTAE) hesaplanması için kullanılan göstergeler arasındadır. 34 gösterge ile hesaplanan bu kriterin ağırlığı %30 olarak belirlenmiştir.

Yaşanabilirlik: İlde bin kişiye düşen vakıf/dernek, spor kulübü, sinema ve tiyatroya gidenlerin sayısı, iç hat yolcu sayısı, kablo TV/mobil telefon aboneliği sayısı, otomobil sayısı, hastane yatağı sayısı, uzman hekim sayısı, ildeki bebek ölüm hızı, haberleşme ulaştırma alanında yapılan kamu yatırımı, kaba boşanma hızı, ilin hava kalitesi değeri ve net göç hızı göstergeleri ise *yaşanabilirlik* alt endeksinin (YAAE) hesaplanmasında kullanılmıştır. Gösterge sayısı 23 olan bu kriterin ağırlığı %20'dir.

Yenilikçilik: Bir ile ait bilimsel yayın, patent, marka ve endüstriyel tasarım tescil sayısı, ilde bulunan Ar-Ge merkezi sayısı ve ilin yüksek teknoloji ürünü ihracatı *yenilikçilik* alt endeksine (YAE) ait göstergelerdir. 12 gösterge ile hesaplanan alt endeksin ağırlığı %30'dur (URAK, 2018, s. 17-28).

Min-max hesaplama yöntemi ile güvenilir kaynaklardan elde edilen ham veriler 0-100 değerleri arasına normalize edilerek endeks değişken değerlerine ulaşılmaktadır. Verilerin normalizasyonu eşitlik 1'de gösterilmiştir.

$$\text{Normalize X} = 100 * \frac{\text{X-Değişken verisinin en küçük değeri}}{\text{Değişken verisinin en büyük değeri}-\text{Değişken verisinin en küçük değeri}} \quad (1)$$

Verilerin normalizasyonu yapıldıktan sonra alt endekslerin hesaplanması eşitlik 2 yardımıyla yapılmaktadır.

$$\text{Endeks}_j = \frac{\sum_i A_{ji} X_{ji}}{\sum_i |A_{ji}|} \quad (2)$$

A_{ji} = j ana değişkeninin i'inci alt değişken ağırlığı

X_{ji} = j ana değişkeninin i'inci alt değişken ait normalize edilmiş değeri

Toplam endeks değeri oluşturulmasında ise eşitlik 3'te yer alan formül kullanılmaktadır.

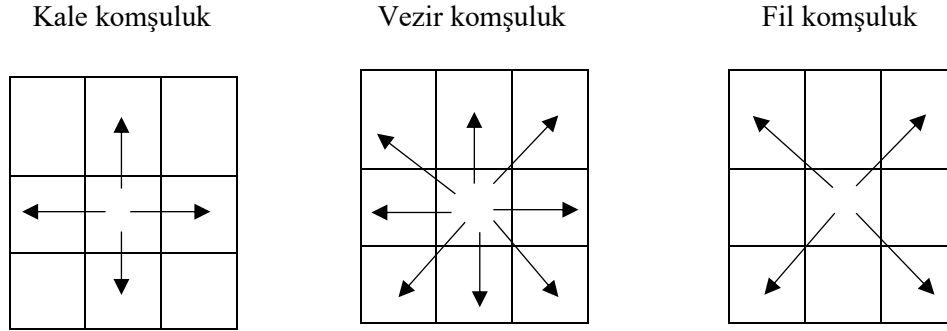
$$\text{Toplam Endeks} = (0.20 \times \text{BSAE}) + 0.30 \times \text{ÜTAE} + (0.20 \times \text{YAAE}) + (0.30 \times \text{YAE}) \quad (3)$$

Çalışmada, küresel mekansal otokorelasyonun tespit edilmesinde Moran’s I testi ve yerel mekansal kümelenmelerin ölçülmesinde LISA kümelenme haritaları kullanılmış, mekansal verilerin görselleştirilmesinde kartil haritaları tercih edilmiştir. Ayrıca, vezir komşuluk matrisinin dikkate alındığı verilerin analizi GeoDa programında gerçekleştirilmiştir.

Keşfedici Mekansal Veri Analizi

Tarihte ilk kez Mayıs 1974’te Belçikalı iktisatçı Jean Paelinck’in Hollanda İstatistik Birliği’nin yıllık toplantısında yaptığı genel konuşmasında ortaya atılan mekansal ekonometri kavramı, uzayın farklı bölümlerinde gözlemlenen verilere dayalı regresyon modellerinin analizine odaklanan yöntem ve teknikleri ifade eder. Daha geniş anlamda, çeşitli ekonomik etkileri analiz etmek için mekansal istatistik ve mekansal veri analizi modelleri ile teorik araçlarını içerir (Arbia, 2016, s. 147-148).

Keşfedici mekansal veri analizi (Exploratory Spatial Data Analysis-ESDA), mekansal verileri istatistiksel olarak analiz ederek verilerin mekansal yapısı ve korelasyonu hakkında gerekli bilgiyi çıkarmak için kullanılan bir dizi teknik olarak temsil edilir. Bir diğer deyişle ESDA, veri analizinin keşfedici yöntemlerini, harita desenlerini ve haritalar arasındaki ilişkileri özetlemek için tasarlanmış yöntemler bütünüdür (Gatrell ve Bailey, 1996, s. 844; Dou, vd., 2016, s. 381). Geleneksel olarak ESDA, mekansal heterojenlik ve mekansal otokorelasyon (mekansal bağımlılık) olmak üzere iki mekansal etkiyi vurgulamaktadır. Gözlemler, ait olduğu coğrafi bölgenin karakteristik özellikleri nedeniyle, diğer bölgelerde aynı değişkene ait gözlemlerden farklılık gösterdiğinde mekansal heterojenite ortaya çıkar (Anselin, 1988, s. 13). Mekansal otokorelasyon ise pozitif veya negatif olabilir. Pozitif mekansal otokorelasyon, birbirine yakın gözlemlerin benzer nitelikler sergileme eğiliminde olduğunu, belirli bir olgunun coğrafi yoğunlaşmasını veya kümelenmesini ifade eder. Tobler’in (1970) de "coğrafyanın birinci yasası"nda belirttiği gibi, yakın konumlarda yer alan veriler uzak konumlarda yer alan verilere göre daha fazla benzerlik göstermektedir (Dall’erba ve Chen, 2019, s. 357). Mekansal otokorelasyon, modelde ağırlık matrisi aracılığıyla ele alınmaktadır. Bu matris, sınırdışlık ve uzaklık temelinde değişen komşuluk tanımlamalarına bağlı olarak dışsal bir şekilde oluşturulmaktadır (Anselin, 1988, s. 17-21; Anselin ve Bera, 1998, s. 244). $n \times n$ boyutunda olan mekansal ağırlık matrisi (W), coğrafi birimlerin konumlarına veya birbirlerine olan yakınlığına göre düzenlenir (Gumprecht, 2005, s. 2).

Şekil 1: Mekansal komşuluk türleri

Kaynak: Widi, Utomo ve JP, 2013, s. 55

Sınırdışığa bağlı ağırlık matrisleri literatürde kale, vezir ve fil komşuluk olmak üzere farklı ağırlık yapılarına göre düzenlenmektedir. Şekil 1’de gösterilen klasik ızgara düzeninde kale komşuluk ortak sınırların, fil komşuluk ortak köşelerin, vezir komşuluk ise sınırların ve köşelerin birlikte paylaşılması durumunu ifade etmektedir. W matrisinin her i satırı, j sütunlarına karşılık gelen w_{ij} elemanlarına sahiptir. W_{ij} ’in yapısında, sıfır olmayan değerler "komşu birimleri" temsil etmektedir (Anselin, Sridharan ve Gholston, 2007, s. 295). W_{ij} sınırdışılık matrisi eşitlik 4’te gösterilmiştir.

$$W_{ij} = \begin{cases} 1 & j \in N(i) \\ 0 & \text{değilse} \end{cases} \quad (4)$$

Yukarıdaki ifadede i ve j indisleri iki farklı konumu belirtir. i konumu için $N(i)$, tüm komşularının oluşturduğu küme olarak tanımlanır. Kritik değer komşuluğu ve en yakın k komşuluk kavramları ise literatürde ağırlık matrisi oluşturulurken kullanılan diğer yöntemlerdendir. Kritik değer komşuluk matrisinde $0 \leq d_{ij} < d^*$ ise yani, d_{ij} belirlenen eşik değerinden (d^*) küçükse, i ve j bölgelerinin komşu olduğu söylenir. En yakın k komşuluk matrisinde ise, herhangi bir i konumu için dışsal olarak k sayıda komşu belirlenir ve ağırlık matrisinin elemanları bu bilgiye göre düzenlenir. j , i ’nin en yakın komşusu ise $d_{ij} = \text{Min}(d_{ik})$ ’dir (Arbia, 2006, s. 37; Zeren, 2019, s.6).

Küresel Mekansal Otokorelasyon İçin Moran’s I İstatistiği

Keşfedici mekansal veri analizinin temelinde, konum benzerliğinin (uzayda birbirine yakın gözlemler) değer benzerliği ile uyumunu ifade eden mekansal otokorelasyon kavramı yer alır. Mekansal otokorelasyonun belirlenmesi için en bilinen test Moran’s I testidir (Anselin vd., 2007, s. 295). Moran’s I istatistiği eşitlik 5’te gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır (Cliff ve Ord, 1981, s. 17):

$$I = \frac{n}{W_0} \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n W_{ij} (z_i - \bar{z})(z_j - \bar{z})}{\sum_{i=1}^n (z_i - \bar{z})^2} \quad (5)$$

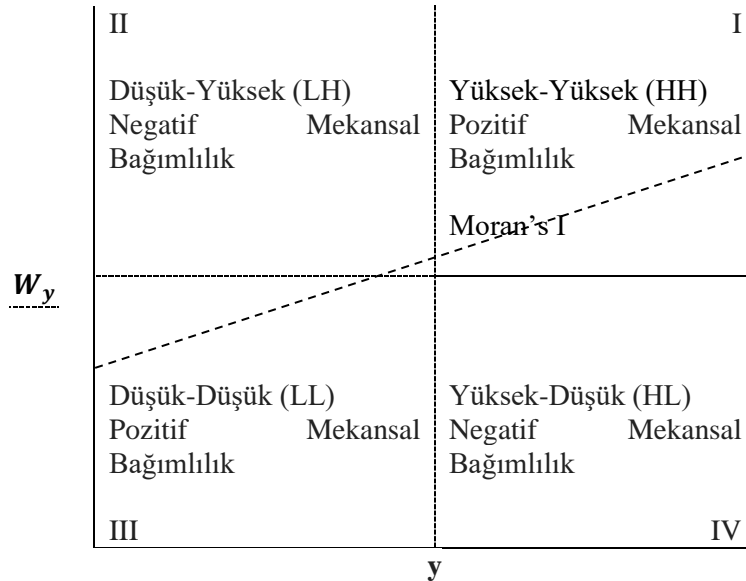
Normalleştirme faktörü ile;

$$W_0 = \sum_{i=1}^n \sum_{j \neq i}^n W_{ij} \quad (6)$$

şeklinde ifade edilir. Yorumlama kolaylığı için ağırlık matrisinin, W_{ij} , mekansal ağırlıkları standardize edilmiş formdadır. i ve j mekansal birimler arasındaki komşuluk derecesini; z_i ise i bölgesindeki değişken değerini ifade eder. Tüm i 'ler için $W_{ii} = 0$ 'dır. Satır standardize edilmiş bir ağırlık matrisi W için $W_0 = n$ 'dir.

Moran's I istatistiği bir konumdaki değişkenin değeri (yatay eksende y) ile mekansal gecikme olarak da adlandırılan komşu değerlerin mekansal ağırlıklı ortalaması (dikey eksende W_y) arasındaki doğrusal ilişkinin derecesine karşılık gelir ve Moran dağılım grafiğinin amacı bu ilişkiyi görüntülemektir. Moran's I istatistiği yerel ve küresel mekansal ilişkinin değerlendirilmesine olanak tanır. Spesifik olarak, mekansal kümelenmeyi ve aykırı değerleri grafiksel olarak ortaya koyan Moran serpilme diyagramındaki dört farklı çeyrek daire, bir gözlem ile komşuları arasındaki dört tür yerel mekansal ilişkiye karşılık gelir (Dall'erba ve Chen, 2019, s. 359-360).

Şekil 2: Anselin'in Moran's I dağılım grafiği yorumlama kılavuzu

Şekil 2’de yer alan diyagramda; sol alt (LL) ve sağ üst (HH) çeyrekteki gözlemler benzer komşularla çevrelenen değerleri içeren mekansal kümeleri temsil ederken, sol üst (LH) ve sağ alt (HL) çeyrekteki

gözlemler benzer olmayan komşularla çevrelenmiş değerleri içeren mekansal kümeleri ifade eder (Anselin, vd., 2007, s. 295-296). Bir diğer deyişle;

- I. Çeyrek: y 'nin yüksek değerleri yüksek değerlerle çevrelenmiştir (HH);
- II. Çeyrek: y 'nin düşük değerleri yüksek değerlerle çevrelenmiştir (LH);
- III. Çeyrek: y 'nin düşük değerleri, düşük değerlerle çevrelenmiştir (LL);
- IV. Çeyrek: y 'nin yüksek değerleri düşük değerlerle çevrelenmiştir (HL).

1. ve 3. bölgeler pozitif mekansal otokorelasyonun, 2. ve 4. bölgeler ise benzer olmayan değerlerin kümelenmesini ifade eden negatif mekansal otokorelasyonun varlığına işaret etmektedir (Dall' erba, 2005, s. 132). Pozitif ve 1' e yakın Moran's I istatistiği güçlü pozitif mekansal bağımlılığı ifade ederken, katsayının negatif ve 1'e yakın olması ise, güçlü negatif bağımlılığın varlığına işaret etmektedir (LeSage ve Pace, 2009, s. 11-12).

Yerel Mekansal Otokorelasyon İçin LISA İstatistiği

Belirli bir gözlem çevresinde benzer değerlerin ne ölçüde istatistiksel olarak anlamlı mekansal kümelenme meydana getirdiğine dair bir gösterge elde etmek amacıyla, yerel Moran's I istatistiğine dayanan LISA istatistiğinin (Local Indicators of Spatial Association) hesaplanması gerekir. Anselin (1995) tarafından geliştirilen yerel Moran's I / LISA istatistiği ile anlamlı yerel mekansal kümelenmeler ve aykırı değerler tespit edilir. LISA haritasında mekansal korelasyon türüne göre sınıflandırılmış, anlamlı yerel Moran's I istatistiklerine sahip konumlar gösterilir (Dall'erba ve Chen, 2019, s. 361-362; Anselin vd., 2007, s. 295). LISA istatistiği eşitlik 7'de gösterildiği şekilde hesaplanmaktadır:

$$I_i = (z_i - \bar{z}) \sum_{j \in J_i} W_{ij} (z_j - \bar{z})^2 \quad (7)$$

Eşitlik 4'te i bölgesinin komşu kümesi J_i ; i ve j konumlarının gözlem değerleri z_i ve z_j , komşu gözlemlerin ortalaması ise \bar{z} ile ifade edilir (Fischer ve Wang, 2011, s. 27-28). LISA istatistiğine ait hipotezler aşağıda gösterilmektedir.

H_0 : i bölgesinin gözlem değerleri ile komşu bölgelerdeki gözlem değerleri arasında yerel mekansal bir ilişki yoktur.

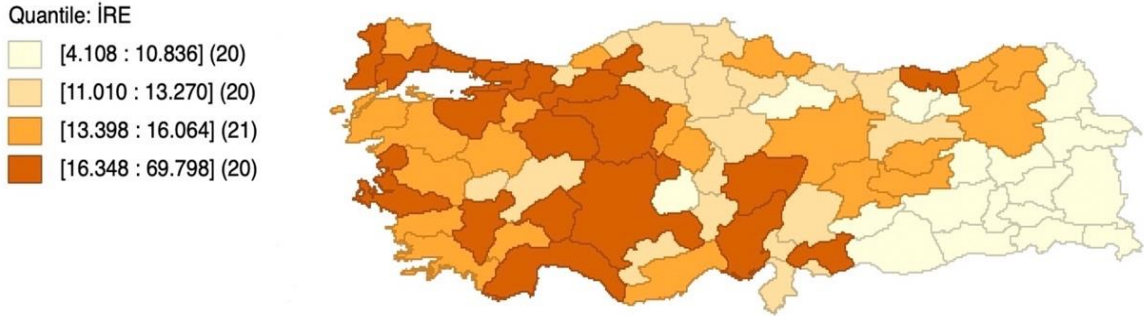
H_1 : i bölgesinin gözlem değerleri ile komşu bölgelerdeki gözlem değerleri arasında yerel mekansal bir ilişki vardır.

Bu katsayının pozitif olması, *i* bölgesine ait gözlem değerleri ile komşu bölgelerdeki gözlem değerlerinin benzerlik gösterdiği anlamını taşımaktadır. Bir başka ifade ile mekansal kümelenmenin varlığından söz edilebilir. Yerel Moran’s I istatistiğinin negatif olması ise, mekansal heterojenliği ifade etmektedir (Anselin, 1995, s. 102).

AMPİRİK BULGULAR

Keşfedici mekansal verilerin analizinde, mekansal dağılımın görselleştirilmesine imkân sağlayan haritalar son derece önemli bir role sahiptir. Mekansal verileri görüntülemenin en köklü ve geleneksel yolu olan haritalarla, ilgilenilen coğrafi bölgedeki değişkeninin değerine bağlı olarak önceden belirlenen sayıdaki sınıflar renklendirilmektedir. Uygulamalarda genellikle veri kümesini dört eşit parçaya ayıran kartil haritalarından faydalanılmaktadır (Fischer ve Wang, 2011, s. 15-16). Bu çalışmada da öncelikle İllerarası Rekabetçilik Endeksi’ne ait kartil haritası incelenmiş ve bu harita Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3: İllerarası Rekabetçilik Endeksi’nin mekansal dağılımı

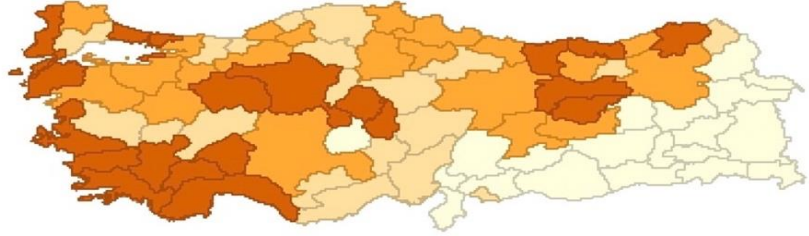
Mekansal dağılım için İRE göstergesi 4 gruba ayrılmıştır. 2013-2017 yıllarına ait İRE ortalaması 4.10 ile 69.79 arasında değişmektedir. Haritada en koyu renkler, İRE’nin en yüksek olduğu illeri göstermektedir. Renk açıldıkça illerarası rekabetçilik de bir önceki koyu renge kıyasla azalmaktadır. İRE’nin mekansal dağılımını gösteren Şekil 3’e göre; komşu illerin benzer değerler sergileme eğiliminde olduğu dolayısıyla bu benzer değerlerin illerarası kümelenme meydana getirdiği gözlenmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin 81 ili için hesaplanan İRE göstergesi bakımından mekansal otokorelasyonun varlığından söz edilebilir. Haritada, en koyu renk tonu ile gösterilen İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli illeri en yüksek İRE ortalamasına sahip olan iller arasında yer almakla birlikte; en açık ton ile gösterilen Ağrı, Hakkâri, Şırnak ve Muş illeri en düşük olduğu iller arasında gözlenmektedir. İstanbul, 69.79 endeks ortalaması ile en yüksek rekabetçiliğe sahip il olurken; Ağrı 4.10 ile en düşük ortalamaya sahiptir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli illerinde sanayileşme ve beraberinde getirdiği çalışma hayatının yoğunluğu, turizm sektörünün canlılığı,

ticari-kültürel ve sosyal alanda gösterilen faaliyetlerin fazlalığı bu illerin en rekabetçi şehirler olmasının temel nedeni olarak gösterilebilir.

Şekil 4: Beşerî Sermaye Alt Endeksi'nin mekansal dağılımı

Quantile: Beşeri Ser

[12.520 : 24.648]	(20)
[25.776 : 29.770]	(20)
[30.046 : 33.060]	(21)
[33.180 : 56.572]	(20)

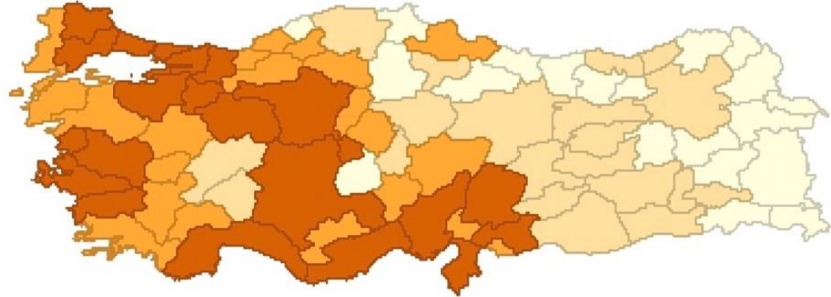

İRE'nin hesaplanmasında kullanılan ve Şekil 4'te gösterilen Beşerî Sermaye Alt Endeksi'ne ait mekansal dağılım haritası incelendiğinde; Ağrı, Şanlıurfa, Batman ve Mardin gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan illerin en düşük beşerî sermaye ortalamasına sahip iller arasında olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte Ankara, İstanbul, İzmir, Tunceli ve Kırşehir illeri en yüksek beşerî sermaye ortalamasına sahip iller olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 5: Üretim ve Ticaret Alt Endeksi'nin mekansal dağılımı

Quantile: Ürt ve Tic

[3.248 : 9.532]	(20)
[9.590 : 13.416]	(20)
[13.564 : 17.878]	(21)
[18.648 : 71]	(20)

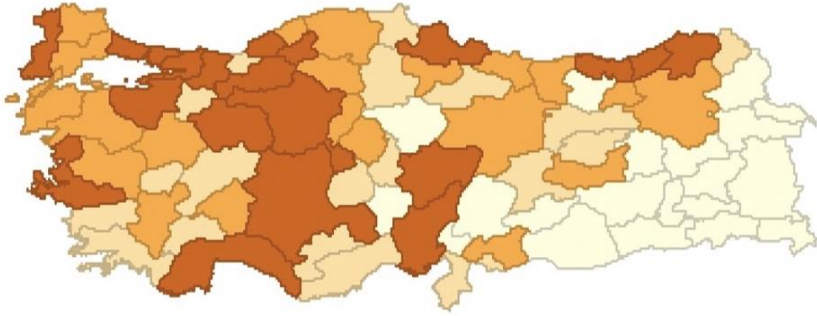

Şekil 5'te yer alan Üretim ve Ticaret Alt Endeksi'nin mekansal dağılım haritası incelendiğinde ise, birbirine komşu illerin benzer sonuçlar sergilediği ve illerarası kümelenme oluşturduğu gözlenmektedir. En düşük Üretim ve Ticaret Alt Endeks ortalamasına sahip iller arasında Hakkâri, Iğdır, Ardahan ve Ağrı gibi doğu illeri yer alırken; İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir ele alınan gösterge bakımından en yüksek değere sahip iller arasındadır.

Şekil 6: Yaşanabilirlik Alt Endeksi’nin mekansal dağılımı

Quantile: Yaşanabilir

- [-2.878 : 8.004] (20)
- [8.490 : 12.896] (20)
- [13.014 : 17.822] (21)
- [18.254 : 48.750] (20)

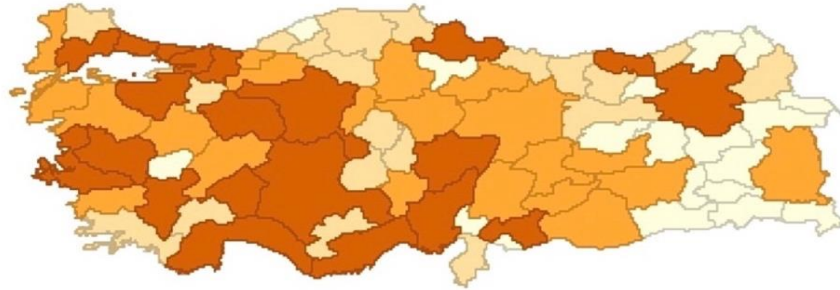

Şekil 6 incelendiğinde; Muş, Ağrı, Iğdır ve Şırnak illeri en düşük yaşanabilirlik alt endeks ortalamasına sahip iller arasında yer almaktadır. İstanbul, Ankara, Eskişehir ve İzmir illeri ise en yüksek yaşanabilirlik alt endeks ortalamasına sahip iller arasında gözlenmektedir.

Şekil 7: Yenilikçilik Alt Endeksi’nin mekansal dağılımı

Quantile: Yenilikçik

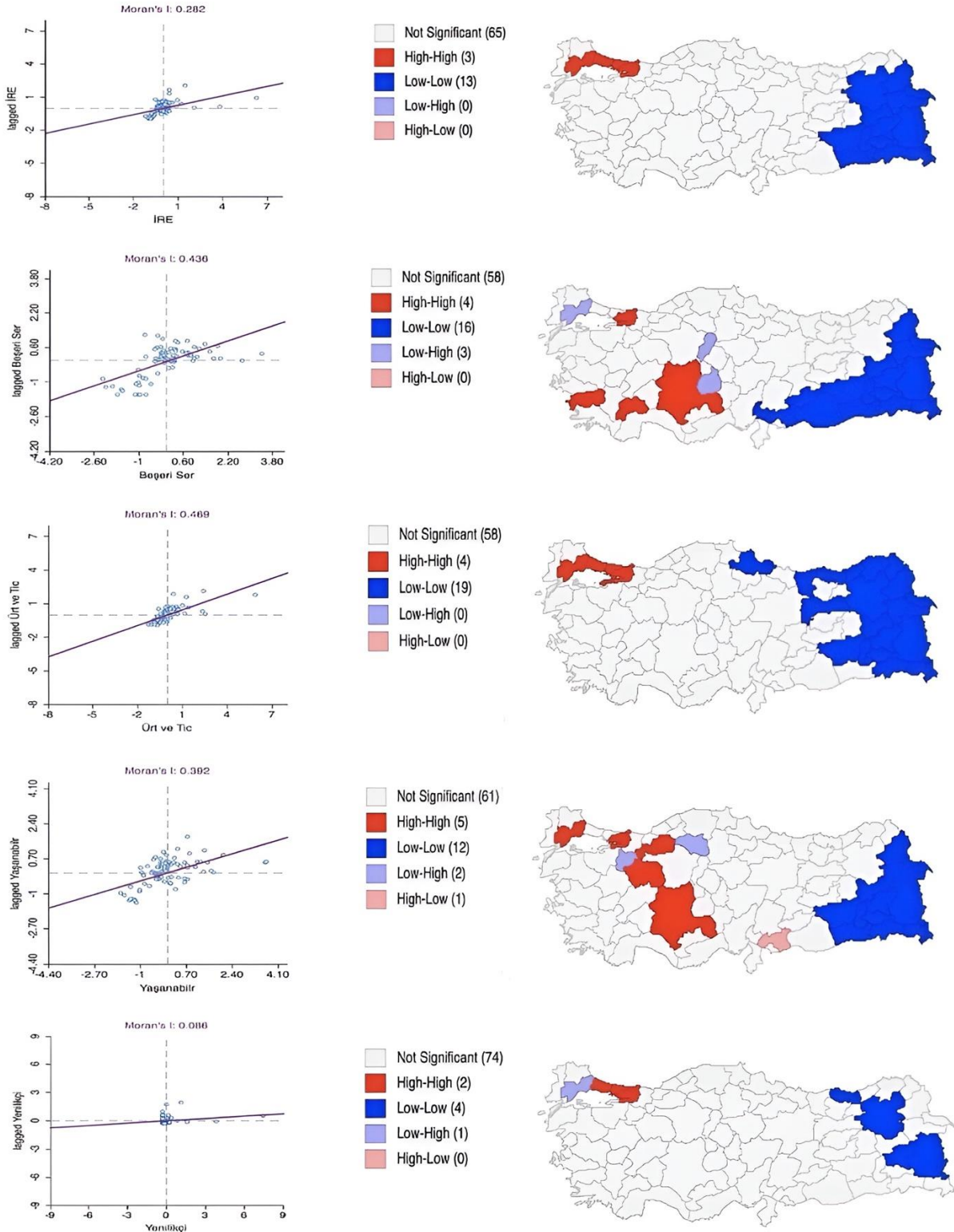
- [0.020 : 0.198] (19)
- [0.200 : 0.948] (21)
- [0.980 : 3.122] (21)
- [3.260 : 95.054] (20)

Şekil 7 incelendiğinde; en düşük yenilikçilik alt endeks ortalamasına sahip iller arasında Ardahan, Iğdır, Hakkâri ve Bayburt yer almaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli ise en yüksek yenilikçilik alt endeks ortalamasına sahip iller olarak ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu altı harita incelendiğinde; çoğunlukla ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde düşük değerlerin, İç Anadolu’nun bazı kesimlerinde ve Batı bölgelerde yüksek değerlerin kümelenildiği bir diğer deyişle, benzer değerler sergilediği gözlemlenmektedir. Bu nedenle görsel olarak mekansal bağımlılığın varlığından söz edilebilir.

Kartil haritaları ile mekansal bağımlılığın görsel olarak belirlenmesinin ardından koordinat düzlemini dört eşit parçaya bölen ve mekansal etkileşimin derecesini gösteren Moran’s I saçılım diyagramından yararlanılmıştır. Ayrıca, mekansal kümelenmenin anlamlı olup olmadığını incelemek amacıyla mekansal ilişkinin yerel göstergesi olan LISA haritası kullanılmıştır. Moran’s I saçılım diyagramının x ekseninde bir konuma ait değişkenin değeri yer alırken; y ekseninde ise komşu bölgelerde ele alınan değişkenin değeri ifade edilmektedir.

Şekil 8: İllerarası Rekabetçilik Endeksi ve alt endekslerine ilişkin Moran's I serpilme diyagramları ve LISA haritaları

İllerarası Rekabetçilik Endeksi ve alt endeksleri bakımından - *beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik, yenilikçilik* – ele alınan ve Şekil 8’de gösterilen tüm diyagramlar incelendiğinde, gözlem değerlerinin rassal olarak dağılmadığı söylenebilmektedir. Ayrıca, belirtilen değerlerin çoğunlukla I.(sağ-üst) ve III. (sol-alt) bölgelerde yayıldığı gözlenmektedir. Moran’s I saçılım grafiğinin sağ üst çeyreği, İRE ile *beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik, yenilikçilik* alt endeksleri bakımından yüksek ortalamaya sahip illerin, yüksek değerli komşularla çevrelendiği alanı; sol-alt çeyreği ise, düşük endeks ortalamasına sahip illerin, düşük değerli komşularla çevrelendiği alanı ifade etmektedir. Bir diğer deyişle değer benzerliği konum benzerliği ile çakışmakta; iller bazında meydana gelen kümelenmelere ait otokorelasyon etkisinin yakın komşuluk ilişkilerinden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Tablo 1’de Moran’s I istatistiği esas alınarak ölçülen mekansal otokorelasyonun anlamlılık sınaması sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1: Mekansal otokorelasyon sınaması sonuçları

Değişken	Moran’s I İstatistiği	Z	p-değeri
İRE	0.282	4.782	0.003***
Beşerî Sermaye	0.436	6.316	0.001***
Üretim ve Ticaret	0.469	7.431	0.001***
Yaşanabilirlik	0.392	5.864	0.001***
Yenilikçilik	0.086	1.945	0.06*

Not: * ve *** işaretleri sırasıyla %10 ve %1 anlamlılık düzeyini gösterir.

İRE ile *beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik* alt endeksleri için regresyon çizgisinin eğimine karşılık gelen Moran’s I değerleri sırasıyla 0.282, 0.436, 0.469 ve 0.392 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte ($p < 0.01$), ele alınan değişkenler için pozitif mekansal otokorelasyonun varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, yenilikçilik alt endeksi bakımından Moran’s I değeri 0.086 olarak hesaplanmıştır. %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunan bu değer ($p = 0.06 < 0.10$), 0’a yakın olduğundan yenilikçilik alt endeksi için mekansal etkileşimin tüm iller bağlamında güçlü olmadığı söylenebilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, mekansal otokorelasyonun yokluğunu ileri süren H_0 hipotezi tüm değişkenler için reddedilmiştir.

Bir bölgenin kendi değerleri ile komşu bölgelerinin değerleri arasındaki ilişkiyi görselleştiren LISA haritası incelendiğinde, İRE için yüksek-yüksek (high-high) olarak ifade edilen ve kırmızı renk ile gösterilen Tekirdağ, İstanbul ve Kocaeli illerinin pozitif mekansal otokorelasyon sergilediği anlaşılmaktadır. Bu iller birbirini pozitif yönde etkileyerek yüksek İRE değerlerine eğilim göstermektedir. Haritada mavi renk ile düşük-düşük (low-low) olarak kategorize edilen Muş, Kars, Erzurum, Ağrı, Van, Batman, Diyarbakır,

Mardin, Şırnak, Hakkâri, Siirt, Iğdır ve Bitlis illeri pozitif mekansal otokorelasyon sergileyerek düşük değerlerde yoğunlaşmaktadır. Bu kümelenmede düşük İRE'ye sahip illerin, düşük değerli komşularıyla çevrelenerek mekansal bir ilişki içerisinde olduğu gözlenmektedir. Beşerî sermaye alt endeksi bakımından LISA haritası incelendiğinde, yüksek-yüksek sınıflandırmasında yer alan ve kırmızı ile gösterilen Konya, Burdur, Aydın ve Kocaeli illeri mekansal olarak birbirlerini pozitif yönde etkileyen yüksek değerde beşerî sermayeye sahip illerdir. Düşük-yüksek (low-high) olarak ifade edilen ve açık mavi ile gösterilen Aksaray, Kırıkkale ve Tekirdağ illerinde negatif mekansal otokorelasyon söz konusudur. Dolayısıyla düşük beşerî sermaye endeksine sahip bu illerin yüksek değerli komşu illerle ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Kars, Ağrı, Iğdır, Hakkâri, Van, Mardin, Siirt, Şırnak, Batman, Adıyaman, Şanlıurfa, Gaziantep, Osmaniye, Muş, Diyarbakır ve Bitlis illeri LISA haritasında mavi renk ile simgelenmiş ve düşük-düşük (low-low) bölgesinde yer almıştır. Düşük beşerî sermaye endeksine sahip bu illerin, düşük değerli iller ile komşuluk ilişkisi bulunmaktadır. LISA haritası ile elde edilen görsel sonuçlarının özeti Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Mekansal bağımlılığın gözlemlendiği iller

<i>İllerarası Rekabetçilik Endeksi</i>	
High-High	Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli
Low Low	Muş, Kars, Erzurum, Ağrı, Van, Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Hakkâri, Siirt, Iğdır ve Bitlis
<i>Beşerî Sermaye Alt Endeksi</i>	
High-High	Konya, Burdur, Aydın ve Kocaeli
Low-Low	Kars, Ağrı, Iğdır, Hakkâri, Van, Mardin, Siirt, Şırnak, Batman, Adıyaman, Şanlıurfa, Gaziantep, Osmaniye, Muş, Diyarbakır ve Bitlis
Low-High	Aksaray, Kırıkkale ve Tekirdağ
<i>Üretim ve Ticaret Alt Endeksi</i>	
High-High	İstanbul, Kocaeli, Tekirdağ, Yalova
Low-Low	Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bitlis, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Muş, Siirt, Şırnak, Van, Rize, Trabzon, Giresun, Samsun, Erzincan ve Diyarbakır
<i>Yaşanabilirlik Alt Endeksi</i>	
High-High	Tekirdağ, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Konya
Low-Low	Ağrı, Hakkâri, Iğdır, Kars, Van, Bitlis, Muş, Şırnak, Mardin, Diyarbakır, Batman ve Siirt
Low-High	Çankırı ve Bilecik
High-Low	Gaziantep

Yenilikçilik Alt Endeksi

High-High	İstanbul ve Kocaeli
Low-Low	Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Van
Low-High	Tekirdağ

Üretim ve ticaret alt endeksine ait LISA haritası incelendiğinde, yüksek-yüksek (high-high) bölgesinde yer alan İstanbul, Kocaeli, Tekirdağ ve Yalova illerinin pozitif yönde mekansal kümelenme göstererek birbirleri ile etkileşim içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Bu iller, üretim ve ticaret endeksi bakımından yüksek gözlem değerleri ile komşuluk ilişkisi göstermektedir. Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bitlis, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Muş, Siirt, Şırnak, Van, Rize, Trabzon, Giresun, Samsun, Erzincan ve Diyarbakır illeri LISA haritasında pozitif mekansal otokorelasyon meydana getirerek mavi renk ile gösterilen low-low (düşük-düşük) bölgesinde yer almaktadır. Düşük üretim ve ticaret endeks değerine sahip bu iller düşük değerli komşuları ile mekansal ilişki içerisinde.

Mekansal ilişkinin yerel mekansal yapısı yaşanabilirlik alt endeksi için incelendiğinde, Tekirdağ, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Konya ve Gaziantep illerinin; yenilikçilik alt endeksi için incelendiğinde ise Kocaeli ve İstanbul illerinin yüksek-yüksek (high-high) sınıflandırmasında yer aldığı gözlenmektedir. Yüksek gözlem değerine sahip bu illerin yüksek değerli komşularıyla çevrelendiği dolayısıyla LISA haritasından bu illerin pozitif otokorelasyonlu mekansal etkileşime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanabilirlik alt endeksi için düşük-düşük (low-low) sınıflandırmasında yer alan iller; Ağrı, Hakkâri, Iğdır, Kars, Van, Bitlis, Muş, Şırnak, Mardin, Diyarbakır, Batman ve Siirt iken yenilikçilik alt endeksi için bu iller; Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Van olarak ortaya çıkmıştır. Bu iller düşük değerde yaşanabilirlik ve yenilikçiliğe sahip olacak şekilde pozitif yönde mekansal kümelenme meydana getirmektedir. Yaşanabilirlik alt endeksi için düşük-yüksek (low-high) olarak ifade edilen açık mavi olarak gösterilen bölgede Çankırı ve Bilecik illeri yer almaktadır. Negatif mekansal otokorelasyon göstermekle birlikte düşük yaşanabilirlik endeksine sahip bu illerin yüksek değerli komşu illerle ilişki içerisinde olduğu ifade edilebilir. Yenilikçilik endeksi bakımından LISA haritası incelendiğinde düşük-yüksek (low-high) bölgesinde yer alan Tekirdağ ili için de aynı durumun söz konusu olduğu gözlenmektedir. Öte yandan yüksek yaşanabilirlik endeksine sahip olan ve düşük değerli illerle ilişki içerisinde yer alan Gaziantep ise yüksek-düşük (high-low) bölgesinde bulunmaktadır.

SONUÇ

Rekabetçilik çalışmaları, her geçen gün değişen dünyada, şehirlerin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymakla beraber aynı zamanda bölgesel kalkınmanın unsurlarına dikkat çekmesi açısından da önem

taşımaktadır. Bu çalışmada öncelikle keşfedici mekansal veri analizi teknikleri kullanılarak Türkiye'nin 81 ili için hesaplanan İllerarası Rekabetçilik Endeksi ve göstergelerinin mekansal dağılımı incelenmiştir. Bu amaçla 2013-2017 dönemine ait verilerin ortalaması alınarak gerçekleştirilen keşfedici mekansal veri analizinde ilk olarak kartil haritalarından yararlanılmış, İllerarası Rekabetçilik Endeksi ve bu endeksin hesaplanmasında kullanılan dört temel göstergenin - *beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik, yenilikçilik*- mekansal dağılımı incelenmiştir. Haritada aynı renk yoğunluğuna sahip illerin benzer değerler sergilemeye eğilimli olduğu gözlenmiştir. Ele alınan endeksler bağlamında ülkenin doğusu ve batısı arasında önemli bölgesel farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Mekansal dağılım haritası incelendiğinde, İzmir ve Antalya'nın yanı sıra Marmara Bölgesi'nde yer alan İstanbul, Kocaeli, Bursa, Yalova, Tekirdağ ve Sakarya ile İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Konya, Eskişehir, Ankara ve Kayseri'nin illerarası rekabetçiliğin en yüksek olduğu iller arasında yer aldığı saptanmıştır. Bu durum, söz konusu illerde teknoloji ürünleri ihracatının, patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım tescili oranlarının, yabancı sermayeli firmaların, arge, teknoloji-tasarım geliştirme merkezlerinin ve toplam kamu yatırımlarının fazla olması ile açıklanabilir (URAK, 2018, s. 36). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan Ağrı, Hakkâri, Şırnak ve Muş'ta ise illerarası rekabetçiliğin en düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir. Ülkenin doğusunda yer alan bu illerde işgücünü çekici faktörlerin eksikliği göze çarpmakla birlikte, nitel ve nicel olarak yetersiz olan işgücü, söz konusu illerin rekabet edebilirlik potansiyellerini azaltmaktadır (Kerimoğlu ve Sözer, 2017, s. 246).

Elde edilen bulgular incelendiğinde İstanbul, Ankara ve İzmir'in genel rekabetçilik endeksi ve diğer alt endeksler açısından ilk üç sıradaki yerini koruduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlar Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) ve Deloitte (2009)'nin ortak yayınında ortaya koyduğu araştırmanın bulgularıyla paralellik göstermektedir. Söz konusu illerde yoğun bir şekilde gerçekleştirilen sanayi ve turizm faaliyetleri, diğer iller karşısında rekabet üstünlüğü sağlamasına yol açmaktadır. Özellikle İstanbul, finans merkezi olmasının yanı sıra kültürel ve tarihi zenginlikleriyle de uluslararası alanda dikkat çekmektedir. Ankara, kamu ve yönetim merkezleri ile beraber sanayi yatırımlarıyla öne çıkarken, İzmir ise tarım ve turizm potansiyeli ile ilgi uyandırmaktadır. Bu üç şehir, altyapı yatırımları, ulaşım ağı ve eğitim kurumları gibi çeşitli unsurlar sayesinde beşerî sermayeyi de güçlendirerek rekabetçiliklerini artıran faktörler oluşturmakta ve böylece bölgesel kalkınmaya önemli katkılar sağlamaktadır.

Çalışmada mekansal dağılımı gösteren kartil haritalarının incelenmesinin ardından Moran's I saçılım diyagramından yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular Türkiye'de yer alan 81 ilin, İllerarası Rekabetçilik Endeksi ve bu endeksin hesaplanmasında kullanılan *beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik, yenilikçilik* göstergeleri bakımından istatistiksel olarak anlamlı pozitif mekansal bağımlılığın varlığına işaret

etmektedir. Bir diğer deyişle mekansal kümelenme söz konusudur. Sonuçlar, bir ilin coğrafi konumunun o ilin rekabetçilik endeksini ve buna bağlı olarak *beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yaşanabilirlik, yenilikçilik* alt endekslerini etkilediğini göstermektedir. Ülkenin doğusunda yer alan illerin çoğu (özellikle Muş, Kars, Siirt, Ağrı, Erzurum, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Bitlis, Hakkâri, Iğdır, Van ve Batman) düşük-düşük (low-low) çeyreğinde; batısında yer alan illerin ise (özellikle İstanbul, Tekirdağ ve Kocaeli) yüksek-yüksek (high-high) çeyreğinde olduğu Moran’s I saçılım diyagramı ile desteklenmektedir.

Ele alınan göstergeler bakımından mekansal kümelenmenin anlamlı olup olmadığını ortaya koymak amacıyla mekansal ilişkinin yerel göstergesi olan LISA haritası kullanılmıştır. İllerin çoğunlukla yüksek-yüksek ve düşük-düşük sınıflandırmasında yer aldığı gözlenen LISA haritasından elde edilen sonuçlar incelendiğinde, pozitif mekansal otokorelasyonun varlığından söz edilebilir. Dolayısıyla, söz konusu il ve komşu bölgelerinde yer alan illere ait gözlem değerlerinin benzerliği söz konusudur. İllerarası Rekabetçilik Endeksi’nin LISA haritası incelendiğinde, yüksek-yüksek sınıflandırmasında yer alan Tekirdağ, İstanbul ve Kocaeli illerinin birbirlerini pozitif yönde etkileyerek yüksek değerlerde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu mekansal kümelenmedeki değerler Türkiye ortalamasının üzerinde olmakla birlikte artan göç hızına sahip illerle de ilişkilidir. Ayrıca bu iller üretim ve ticarete belli bir potansiyele sahip, ekonomik ve yenilikçi aktivitelerin yoğun olduğu sanayileşmiş illerdir. Bununla birlikte Muş, Kars, Erzurum, Ağrı, Van, Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Hakkâri, Siirt, Iğdır ve Bitlis illerinde ise İllerarası Rekabetçilik Endeksi değeri düşük olup komşu illerde de düşük seviyede gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu illerin düşük gözlem değerleriyle kümelendiği söylenebilir. Öte yandan ilde bin kişi başına düşen hastane yatak sayısı, sinema ve tiyatroya gidenlerin sayısı, raylı sistem taşımacılığı göstergeleri dikkate alınarak hesaplanan yaşanabilirlik alt endeksi bakımından Tekirdağ, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Konya illerinin birbirlerini pozitif yönde etkileyerek benzer değerler sergileme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Çoğu gelişmiş ulaşım ağına sahip bu iller incelendiğinde Tekirdağ ve Kocaeli’nin deniz ulaşımı ve kara yollarıyla bağlantısı dikkat çekerken, Eskişehir ve Konya’nın ise demiryolu ağı gelişmiştir. Bu durum yaşam kalitesini artıran belirleyici bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada keşfedici mekansal veri analizi ile incelenen göstergelerin yüksek değerlere eğilimli olduğu batı bölgesinde illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin yüksek olduğu, bununla birlikte değerlerin düşük olduğu Doğu ve Güneydoğu illerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Ülkenin diğer bölgelerine kıyasla orantısız bir ekonomik büyüme ve gelişme meydana getirdiği anlaşılan bu durumun üstesinden gelebilmek amacıyla yatırımların ve üretimin artırılması ve bölgesel düzeyde refah seviyelerinin yükseltilmesi gerekmektedir. Ayrıca ar-ge faaliyetleri ile

yerel girişimciliğin teşvik edilmesi ve turizm potansiyelinin geliştirilmesi de sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarını azaltmada etkili olabilir.

Elde edilen bulgular göstermektedir ki Türkiye’de yer alan 81 il kapsamında meydana gelen bölgesel farklılaşma için politika yapıcıların çözüm üretmeleri gerekmektedir. Şehirlerin yerel yöneticileri öncelikle kendi performanslarını analiz etmeli, ardından rekabetçilikte çekim gücünü arttırmak için işgücü ve özel sermayeyi çekebilecek yenilikçi ortamlar oluşturmayı amaçlayarak bölgelerin benzersiz özelliklerini vurgulayan mantıklı stratejiler geliştirmelidir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Albayrak, A. N., & Erkut, G. (2010). Türkiye’de bölgesel rekabet gücü analizi. *Megaron*, 5(3), 137-148.
- Alkin, K., Bulu, M., & Kaya, H. (2007). İllerarası rekabet endeksi: Türkiye’deki illerin rekabetçilik seviyelerinin göreceli olarak ölçülebilmesi için bir yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 221-235.
- Anselin, L. (1988). *Spatial econometrics: Methods and models*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Anselin, L. (1995). Local indicators of spatial association—LISA. *Geographical Analysis*, 27(2), 93-115.
- Anselin L., & Bera A. K. (1998). Spatial dependence in linear regression models with an introduction to spatial econometrics. Aman Ullah (Ed.), *Handbook of applied economic statistics* (s. 237-289) içinde. New York: CRC Press.
- Anselin L., Sridharan S., & Gholston S. (2007). Using exploratory spatial data analysis to leverage social indicator databases: The discovery of interesting patterns. *Social Indicators Research*, 82(2), 287-309. doi:10.1007/s11205-006-9034-x
- Arbia, G. (2006). *Spatial econometrics: Statistical foundations and applications to regional convergence*, Berlin and Heidelberg: Springer-Verlag.
- Arbia, G. (2016). Spatial econometrics: A broad view. *Foundations and Trends® in Econometrics*, 8(3-4), 145-265. doi: 10.1561/08000000030
- Başaran, İ. (2008). *Kent ve yerel yönetim*. İstanbul: Okutan Yayınları.

- Bruneckienė, J., Guzavičius, A., & Činčikaitė, R. (2010). Measurement of urban competitiveness in Lithuania, *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 21(5), 493-508.
- Cliff, A. & Ord, J. (1981). *Spatial process, models and applications*. Londra: Taylor and Francis.
- Dall’Erba, S. (2005). Distribution of regional income and regional funds in Europe 1989–1999: An exploratory spatial data analysis. *The Annals of Regional Science*, 39, 121-148. doi:10.1007/s00168-004-0199-4
- Dall'erba, S., & Chen, Z. (2019). Exploratory spatial data analysis. *International Encyclopedia of Human Geography, Second Edition* (s. 357-365) içinde. Elsevier.
- Dou, Y., Luo, X., Dong, L., Wu, C., Liang, H., & Ren, J. (2016). An empirical study on transit-oriented low-carbon urban land use planning: Exploratory spatial data analysis (ESDA) on Shanghai, China. *Habitat International*, 53, 379-389. doi: 10.1016/j.habitatint.2015.12.005
- Ekonomi Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM) ve Deloitte. (2009). *Türkiye için bir rekabet endeksi*. <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2009/01/trkiye-icin-bir-rekabet-endeksi.pdf> adresinden erişildi.
- Ergül, B., Yavuz A. A., & Yavuz, H. S. (2018). Türkiye’de illerin rekabetçilik düzeyine göre sınıflandırılması. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 623-639.
- Fischer, M. M., & Wang, J. (2011). *Spatial data analysis: Models, methods and techniques*. New York: Springer Science & Business Media.
- Gatrell, A. C., & Bailey, T. C. (1996). Interactive spatial data analysis in medical geography. *Social Science & Medicine*, 42(6), 843-855. doi: 10.1016/0277-9536(95)00183-2
- Goldin, C. (2016). Human capital. C. Diebolt ve M. Hauptert (editörler), *Handbook of cliometrics* (s. 55-86) içinde. Germany: Springer Verlag, Heidelberg.
- Gumprecht, D. (2005). *Spatial methods in econometrics. An application to R&D spillovers* (WU Vienna University of Economics and Business Research Report Series/Department of Statistics and Mathematics No. 26). <https://research.wu.ac.at/ws/portalfiles/portal/18952657/document.pdf> adresinden erişildi.
- Huovari, J., Kangasharju, A., & Alanen, A. (2002). Constructing an index for regional competitiveness. Z. J. Acs, H. L. F. Groot, P. Nijkamp (Eds.), *The emergence of the knowledge economy: A regional perspective* (s. 121-138) içinde. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Karahan, M., & Peşmen, S. (2020). İllerarası rekabet gücünün promethee gaia yöntemiyle analizi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49(2), 272-287.
- Kerimoğlu, E., & Sözer, S. (2017). Türkiye’de bölgesel rekabet ve rekabetçi bölgeler. *Planlama*, 27(3), 236-253. doi: 10.14744/planlama.2017.08208
- Kowalski, A. M. (2018). Competitiveness and dynamics of urban development in Poland. *Competitiveness Report 2018*, 193-206.

- Lee, J. H., Hancock, M. G., & Hu, M. C. (2014). Towards an effective framework for building smart cities: Lessons from Seoul and San Francisco. *Technological Forecasting and Social Change*, 89, 80-99. doi: 10.1016/j.techfore.2013.08.033
- Lesage J., & Pace R. K. (2009). *Introduction to spatial econometrics*. Boca Raton: Taylor & Francis, CRC Press.
- Ngoc, N. T. B., & Duy, N. V. (2023). Impact of provincial competitiveness index (PCI) on economic development in the Red River Delta, Vietnam. *Jurnal Ekonomi & Studi Pembangunan*, 24(2), 259-269. doi: 10.18196/jesp.v24i2.18163
- Osmankovic, J., Zaimovic, A., & Jahic, H. (2010). Competitiveness of cities. In *Fifth International Conference of the School of Economics and Business in Sarajevo (ICES2010) Proceedings*. University of Sarajevo, School of Economics and Business.
- Peng, L., & Zhanxin, M. (2011). The evaluation of city competitiveness in Shandong province. *Energy Procedia*, 5, 472-476. doi: 10.1016/j.egypro.2011.03.082
- Poreisz, V., & Rámháp, S. (2014). Global cities' competitiveness factors among the Asian Countries, *54th Congress of the European Regional Science Association: "Regional Development & Globalisation: Best Practices"*. 26-29 August 2014, St. Petersburg, Russia: European Regional Science Association (ERSA), Louvain-laNeuve. <https://www.econstor.eu/handle/10419/124257> adresinden erişildi.
- Taşkın, E., & Kosat, A. (2022). Sürdürülebilir kalkınmanın rekabet gücü ve şehir markalaşmasına etkisi: TR 33 bölgesi üzerine nitel bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 72, 1-24. doi: 10.51290/dpusbe.979496
- Tobler, Waldo R. (1970). A computer movie simulating urban growth in the Detroit region. *Economic Geography*, 46(Supplement: Proceedings), 234-240. doi: 10.2307/143141.
- Unit, E. I. (2012). Hot spots. Benchmarking global city competitiveness. *The Economist Intelligence Unit Limited*.
- URAK, Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu. (2018). İllerarası rekabetçilik endeksi. https://www.urak.org/wp-content/uploads/2019/05/URAK_%C4%B0RE_2018-2.pdf adresinden erişildi.
- Vega, J. C. S., Azorín, J. D. B., Segura, A. C. F., & Yago, M. E. (2019). A new measure of regional competitiveness. *Applied Economic Analysis*, 27(80), 108-126. doi: 10.1108/AEA-07-2019-0010
- Wang, D. D. (2019). Performance assessment of major global cities by Dea and Malmquist index analysis. *Computers, Environment and Urban Systems*, 77, 101365, 1-11. doi: 10.1016/j.compenvurbsys.2019.101365
- Widi P, C. A., Utomo, W. H., & JP, S. Y. (2013). Identification of spatial patterns of food insecurity regions using Moran's I (Case Study: Boyolali Regency). *International Journal of Computer Applications*, 72(2), 54-62. doi: 10.5120/12470-8862
- World Economic Forum. (2019). The global competitiveness report. <https://www.weforum.org/publications/global-competitiveness-report-2019/> adresinden erişildi.

Zeren, F. (2019). *Mekansal ekonometri, GeoDa, GeoDa space ve R uygulamalı*. İstanbul: Der Yayınları.

THE IMPACT OF ADDITIONAL CUSTOMS DUTY DECISION OF THE USA ON STEEL EXPORT OF TÜRKİYE

İbrahim ÖZAYTÜRK¹

Abstract

Steel products have an important spot among the export commodities of Türkiye to the United States of America (USA). The export of steel goods to the USA has been steadily rising over the years, along with other export commodities to the USA. Nevertheless, the imposition of a 25% supplementary customs tariff in 2018, motivated by political considerations, posed significant challenges for enterprises operating in the steel export industry. This study investigates how the USA's higher customs charge continues to affect Turkish steel in the industry. It analyzes monthly data from 2018 to 2023. Enders and Lee (2012) developed the Fourier ADF (FADF) unit root test to analyze the stationarity qualities of the examined series. If the series exhibits stationarity, the supplementary customs duty decision will have a transitory impact. Nevertheless, if the series possesses a unit root, the impact of the supplementary customs duty determination will be enduring. Based on the observed data, it can be concluded that the series does not exhibit any unit roots. Simply put, the FADF test rejects its primary hypothesis, indicating the presence of stationarity.

Keywords: International Economics, Hysteresis, Steel Export, Fourier Stationarity Test

JEL Codes: F10, F14

ABD'NİN EK GÜMRÜK VERGİSİ KARARININ TÜRKİYE'NİN ÇELİK İHRACATINA ETKİSİ

Öz

Çelik ürünleri Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yapmış olduğu ihracat kalemleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin ABD'ye yapmış olduğu ihracatın yanı sıra çelik ürünleri ihracatı da yıllar itibarıyla artış göstermektedir. Fakat 2018 yılında siyasi nedenlerle uygulamaya konulan %25 ilave gümrük vergisi çelik ihracatı yapan sektördeki firmaları zor durumda bırakmıştır. Bu çalışma, ABD tarafından Türk çeliğine konan ilave gümrük vergisinin etkisinin sektör içinde hala devam edip etmediğini aylık verilerle 2018-2023 yılları arasında araştırmaktadır. İncelenen serilerin durağanlık özellikleri Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen Fourier ADF (FADF) kırılmalı birim kök testi ile analiz edilmiştir. Eğer seri durağanlık özelliği gösteriyorsa ilave gümrük vergisi kararının etkisi geçici olacaktır. Ancak seri birim kök içeriyorsa, ilave gümrük vergisi kararının etkisi kalıcı etki gösterecektir. Elde edilen sonuçlara göre, seri birim kök içermemektedir. Diğer bir ifadeye, FADF testinin temel hipotezi reddedilmektedir ve durağanlık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İktisat, Histeri, Çelik İhracatı, Fourier Durağanlık Testi

JEL Kodları: F10, F14

¹ Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ibrahim.ozayturk@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5292-6313>

INTRODUCTION

Trade between Türkiye and the United States (USA) has been conducted on a bilateral basis since the time of the Ottoman Empire. The signing of the joint trade agreement in 1830 marked the beginning of business relations between the Ottoman Empire and the USA. In April 1930, the Republic of Türkiye and the USA, both established after the collapse of the Ottoman Empire, reestablished their bilateral relations with the signing of their first commercial agreement. The level of bilateral commerce between the USA and Türkiye has varied since the early years of the Republic. However, in the 2000s, Türkiye's economic expansion and free trade agreements led to a significant rise in trade volume. The bilateral relations between the two sides were primarily influenced by military agreements, the political influence of the USA, and Türkiye's unwavering commitment to maintaining its alliance with the USA regardless of the expenses involved.

The bilateral trade volume between the USA and Türkiye has regular fluctuations. The political evolution of both nations directly influences the expansion or reduction of commerce. Donald J. Trump, the 45th President of the USA elected in 2017, played a more proactive role in the USA's ties with Türkiye compared to previous presidents. In March 2018, the USA imposed a 25% levy on steel imports from Türkiye, citing the need to protect national security. The Turkish authorities requested discussions with the USA over the application in question, alleging that the decision breached World Trade Organization (WTO) norms. Nevertheless, the ruling stayed unaltered. In response to this situation, Türkiye filed a complaint with the WTO against the USA. Despite finding the complaint justified, the US authorities ignored the decision. Even after additional modifications to the decision, the imposition of periodic taxes negatively impacted the Turkish steel sector's exports.

All of these enhancements form the core of the study. The main objective of the study is to assess the ongoing influence of the detailed customs tax application, as described above, on the export activities of Türkiye's steel exporting firms. This study's chosen research topic addresses a gap in the existing literature. The study conducted a literature analysis to examine the significant influence on bilateral commerce between the USA and Türkiye. Keynes defined the hysterical effect as the lingering influence of an economic disturbance on a quantity, preventing it from returning to its original equilibrium.

After the study was completed, evaluations were conducted to examine the scholarly outcomes. This framework aims to investigate whether the additional tariff on Türkiye's steel exports to the USA still affects the companies that export Turkish steel. The Fourier approach is capable of addressing this query.

The USA's imposition of increased customs taxes on the Turkish steel industry had a detrimental impact on the industry's exports. However, this effect was very minor and transitory, thanks to the sector's resilience. The conclusion section rejects the FADF test's fundamental hypothesis because the series demonstrates stationarity, indicating the presence of a unit root. Researchers might infer from this circumstance that the steel sector, in general, faced external constraints but managed to recover due to the positive political and diplomatic accomplishments of the two nations. The study's findings are utilized to propose industry policies.

LITERATURE REVIEW

The literature frequently discusses the hysteresis of macroeconomic variables, such as economic growth, unemployment, shocks to the economy, etc. It is uncommon to find studies in the literature examining the effects of additional customs duties imposed on imports on exports. This component of the study will incorporate the literature on hysterical research. A literature review is necessary to gain a deeper knowledge of the study, and Table 1 provides the relevant literature review for the study.

Table 1: Literature review

Author/ Year	Country/ Periods	Methods	Results
Baldwin & Krugman (1989)	-	Macroeconomic Model	The exchange rate in the market, among other factors, is the sunk cost involved in entering the market and makes it challenging to quite due to shocks.
Baldwin (1990)	-	Cournot Duopoly Model	According to the result obtained, even in cases when the foreign industry faced a cost disadvantage, an exchange rate shock could lead to foreign producers dominating the market.
Giovannetti & Samiei (1995)	The USA, Germany & Japan 1975-1993	The Benchmark Model	.In their empirical study, Giovannetti and Samiei examine the significance of hysteresis in international commerce by analyzing industrial exports from the United States, Germany, and Japan. Their findings provide compelling evidence that hysteresis exists only in the context of Japanese exports.
Ansic & Pugh (1999)	1980-1993	Krugman's Model	One significant factor influencing trade activity is sunk costs. Due to sunk costs of entrance, businesses tend to "wait and see" while engaging in international trade in an environment where exchange rates are unpredictable.

Martinez-Zarzoso (2001)	Spain 1970-1993	The seemingly unrelated regression model (SURE)	The trade hysteresis hypothesis is valid in just three cases: 1. Production of accounting and office computing equipment. 2. Drug and medication manufacturing machinery. 3. Production of telecom, television, and radio apparatus.
Campa (2004)	Spain 1990-1997	Bellman's Equation	Despite its existence, hysteresis has a negligible quantitative impact on how responsively total trade volumes are to changes in exchange rates.
Konings & Vanderbussche (2005)	The EU 1992-2000	Panel Data Analysis	This study provides empirical evidence that domestic companies' markups significantly increase during antidumping protection against dumped imports.
Yıldırım (2011)	Türkiye 1923-2010	Bai-Perron (1996) Multiple Structural Breaks Test.	The unit root test concludes that Türkiye's hysteresis hypothesis is valid for the specified period.
Chandra & Long (2013)	China 2000-2006	Panel Data Analysis	The researchers discovered compelling evidence indicating that the imposition of the US anti-dumping duty resulted in a significant decline of over 12 (or five) percent in the labor productivity (or total factor productivity) of the Chinese enterprises that were targeted.
Lu, Tao & Zhang (2013)	China & The US 2000 – 2006	Difference-in-Differences (DID) Estimation	Antidumping investigations result in a considerable reduction in the overall export quantity at the HS-6-digit product level. This fall in trade is mostly caused by a notable decline in the number of exporters, but there is only a slight decrease in the export quantity per remaining exporter.
Li, Yan & Sun (2014)	China 2006-2012	Panel Data Analysis	The result that writers obtained is a substantial decrease in aberrant returns following the announcements of antidumping and countervailing investigations.
Belke, Göcke & Werner (2014)	Germany 1991-2012	Time Series	The conclusion from the paper is adjustment costs in economics can lead to hysterical behavior.
Chandra (2016)	China 2002-2008	Panel Data Analysis	The imposition of trade obstacles by the USA on China resulted in a surge in the expansion of Chinese exports to other nations.
Odero (2018)	Namibia 2001-2015	A Polynomial Distributed-Lag Modelling (PDL)	Raising tax rates in an attempt to increase revenue may have the opposite impact because economic agents will have less money available to them to spend on goods and services.

İnal (2021)	Türkiye 1980-2018	The Frequency Domain New Generation Wavelet-Based Fourier ADF (FWADF)	Research findings indicate that the shocks experienced by financial growth in Türkiye are of a transient nature, while the shocks encountered by financial institutions might have a lasting impact. At this juncture, it becomes evident that formulating future forecasts for financial institutions using previous values would be inappropriate.
Li et al. (2022)	China 2008-2017	Panel Data Analysis	Antidumping(AD) measures have a substantial impact on the profitability, market value, and export volume of the exporters they target. Exporters endeavor to enhance their domestic sales and earnings by diminishing profit margins and period expenditures, as their primary course of action.

The majority of earlier research has focused on the hysteresis of various macroeconomic factors. Literature focuses on macroeconomic variables like economic growth, financial development, and unemployment. The finding is that, depending on economic variables, shocks that are administered generally have varying consequences. The results of this study are consistent with those of previous studies in the literature, as the parts that follow will demonstrate.

DATA AND METHODOLOGY

This study attempted to determine whether Türkiye continues to feel the impact of the increased customs tax imposed by the USA using monthly data that taken from Turkish Statistical Institution – (TUIK) and period covered in Jan 2018 to August 2023 (TUIK, 2023). Shocks applied to macroeconomic variables can have either transient or lasting consequences, according to a review of the literature. The Fourier ADF unit root test will use to determine whether the shock's impact on the macroeconomic variable is short-term or long-term. An FADF unit root test was developed by Enders and Lee (2012) to ascertain the quantity and structure of the progressive breaks and their deterministic elements. The frequency component of the Fourier type function is utilized in this unit root test to assess stationarity with the ADF unit root test. In many instances, FADF unit root test findings exhibit more consistency and strength when compared to other Fourier unit root tests (e.g., FGLS). In cases where the beginning values of the series are substantial and there is nonlinearity present, it is advisable to use the FADF unit root test, as it is more reliable and robust. An inherent benefit of the Fourier ADF test is the absence of the necessity to pre-determine the positions, quantities, and structure of the breaks in the series. Therefore, Fourier ADF unit root test was considered more appropriate for this study. The next section contains details about how to apply unit root test. Table 2 shows a brief synopsis of criteria of variable that used for research.

Table 2: A brief synopsis of criteria

Indicator	Code	Value or Percentage	Sources
Total Steel Export of Türkiye	EXP	US Dollars	Turkish Statistical Institution – (TUIK)

Enders and Lee (2012) devised a unit root test using the DF-based Fourier technique that accounts for various structural failures. Enders and Lee (2012) defined the data generation step as follows:

$$y_t = \alpha(t) + \rho y_{t-1} + \gamma t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Here ε_t is a stationary error term, $\alpha(t)$ is a time-dependent function of the definable term. Although the unit root fundamental hypothesis is wanted to be tested for $\rho = 1$, an error occurs in the modeling because the structure of $\alpha(t)$ is unknown. Due to this error, Enders and Lee (2012) proposed the following Fourier modeling for the structure of $\alpha(t)$ in their study:

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \quad n \leq \frac{T}{2} \quad (2)$$

n denotes the quantity of frequencies. In addition, k stands for a specific frequency and T for the total number of observations. A linear process can be defined if $\alpha_1 = \beta_1 = \dots = \alpha_n = \beta_n = 0$. Traditional unit root tests are applied in this scenario. It is recommended to use at least one Fourier frequency in the event of a structural break or non-linear trend. In this instance, Enders and Lee (2012) recommended applying the following model:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + c_1 + c_2 t + c_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + c_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (3)$$

All integer values of k that are in the range of one and five such as $1 \leq k \leq 5$ and give Least Square Residuals (MinKKT) are tried to be estimated using the EKK method in the above equation. The k value of the model that gives the sum of least squares is selected. After that, need to look into the possibility of a non-linear structure. In order to test this, the F test is run using the coefficients from the previous equation and the fundamental hypothesis, $c_3 = c_4 = 0$. The basic hypothesis stating linearity cannot be rejected if the obtained values are less than the F-statistic critical value. Applying the ADF unit root test proposed by Enders and Lee (2012) is deemed to be more dependable in this scenario (Ender & Lee, 2012, p. 196-97).

EMPIRICAL FINDING

This study attempted to investigate the hysteresis theory using data from Türkiye and the FADF unit root test. Monthly data is used for the analysis. Since the study's primary subject permits inspection

beginning at a specific time, there is a time constraint. The initial phase of the three-stage Fourier ADF structural unit root test involves determining the best frequency value and the suitable lag length. Table 3 displays the test result for the lag length that is suitable, which is computed using the sum of the residual squares derived from the Fourier ADF equation. This calculation is used to find the ideal frequency value and the Akaike Information Criterion (AIC). Table 3 shows that the smallest value for the sum of the residual squares occurs when $k = 2$. The lag length that minimizes the AIC information criteria and is determined to be 3 is considered the optimal lag length.

Table 3: Optimal frequency and appropriate delay length for steel export

Frequency (k)	MinKKT
1	1.212613
2	1.042314
3	1.112352
4	1.204532
5	1.125684
L	3
AIC	29.43055

Note: The k optimum frequency, MinKKT represents the sum of the Minimum Residual squares, and L the appropriate delay length. Akaike information criterion (AIC).

Table 4 reports the results of the unit root test. The unit root test findings indicate that the estimated statistical value (3.61), which is lower than the test's critical value (%)1, does not reject the H_0 hypothesis. This scenario demonstrates that the series are non-stationary, indicating the existence of a unit root. This result confirms the validity of the phenomenon of exporting steel hysteresis.

Table 4. FADF structural unit root test result

Variable	Statistic	Decision
EXP	-3.614956	H_0: Not Rejected
Critical Values		
1%	5%	10%
-3.97	-3.27	-2.91

The study assesses the statistical relevance of the trigonometric terms in relation to steel export hysteresis. The Wald test is employed for this objective, utilizing the F statistic values. Table 5 displays the

Wald test outcomes. Therefore, we can reject the null hypothesis (H_0), stating that the trigonometric components are not significant, because the computed F statistics value (3.28) falls below the critical value (6.35) from the table. Therefore, we can conclude that the Fourier ADF unit root test is not appropriate, and we should utilize the ADF unit root test instead.

Table 5. Wald test result

Fourier ADF	F Statistic
	3.286604
Critical Values	
1%	5%
10.35	7.58
	10%
	6.35

After employed the ADF unit root test to examine the data, concluding that the trigonometric terms do not have a significant influence. Table 6 presents the results of the ADF unit root test.

Table 6. ADF unit root test

ADF
-4.3447*** (0.0015)

Note: ***, and ** indicate the significance levels of %1, and %5 correspondingly. The value included in the parentheses represents the p-value.

The ADF unit root test results in Table 6 reject the null hypothesis, suggesting the presence of a unit root for steel export imports. This indicates that the steel export variable is stationary. Consequently, it can be concluded that shocks have only a temporary effect on the steel export variable.

CONCLUSION

Under the pretext of preserving national security, USA President Donald J. Trump levied a 25% tariff on steel imports from Türkiye in March 2018. Türkiye requested appropriate consultations from the USA over the aforementioned application, but it did not obtain a favorable response. Türkiye complained to the WTO against the USA and asked that the verdict be overturned, claiming that the USA authorities' decision violated WTO regulations. However, on August 10, 2018, the USA declared that it would not acknowledge Türkiye's concerns and had raised the customs tariffs on steel imports from the country. These advancements served as the foundation for this investigation. Using monthly data covering the years 2018–2023, the

detrimental effects of the extra customs duty on the Turkish steel sector were investigated. The FADF unit root test used as the analytical technique.

The increased customs tariff placed on Türkiye by the USA has been shown to have an effect on the Turkish steel industry through the application of the unit root test. The FADF unit root test's primary hypothesis was disproved by the findings. The series is therefore stationary and contains a unit root. Based on this circumstance, it has been noted that the USA' decision to impose an additional customs tax on the Turkish steel industry had a negative impact on the industry's exports as of the time the tax was applied, and that Türkiye's steel exports to the USA decreased. Furthermore, this decline is significant in relation to the international trade imbalance within the relevant industry. The supplementary tariff levied on steel exports might progressively exacerbate the international trade imbalance. The sector's ability to generate revenue has declined, resulting in financial losses for industry exporters. They have encountered difficulties in dispatching their merchandise. In addition, this scenario has placed firms involved in steel exports and indirect exports in a challenging position. To prevent a decline in their sales profits, organizations have compelled themselves to allocate their resources towards less productive sectors. The sector occasionally lost power as a result of this decrease, and exporters in the sector suffered financial losses. Furthermore, the USA's extra customs tariff forced Turkish steel industry exporters to look for other markets, which resulted in resource waste for the business. The cost escalations resulting from the requirement for fresh market research may also prevent the sector from making new investments. All these and comparable elements can have a direct impact on sectors such as unemployment, economic growth, international trade, etc. and can be regarded as macroeconomic variables. Unemployment figures were not affected much due to the short-term nature of the taxation by the US. Nevertheless, it could be considered as a factor that could arise due to additional taxation. However, because of the sector's strength, it was determined that this influence was just transitory.

Researchers can learn from this situation that, generally speaking, the steel sector suffered from outside pressures but managed to rebound because of the two countries' beneficial political and diplomatic achievements.

AUTHOR STATEMENT / YAZAR BEYANI

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

Araştırmacı makaledeki tm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir ıkar atışması bildirmemiştir.

REFERENCES

- Ansic D., & Pugh G. (1999). An experimental test of trade hysteresis: market exit and entry decisions in the presence of sunk costs and exchange rate uncertainty. *Applied Economics*, 31(4), 427-436, DOI: 10.1080/000368499324138
- Baldwin, R. (1990). Sunk-cost hysteresis. *Empirical Economics* 15(1), 127-142.
- Baldwin, R., & Krugman, P. (1989). Persistent trade effects of large exchange rate shocks. *The Quarterly Journal of Economics*, 104(4), 635–654.
- Belke, A. H., Gcکه, M. & Werner, L. (2014). Hysteresis effects in economics–different methods for describing economic path-dependence. *Ruhr Economic Paper*, 468(1), 1-30.
- Campa, J. M. (2004). Exchange rates and trade: How important is hysteresis in trade?. *European Economic Review*, 48(3), 527-548.
- Chandra, P. (2016). Impact of temporary trade barriers: Evidence from China. *China Economic Review*, 38(1), 24-48.
- Chandra, P., & Long, C. (2013). Anti-dumping duties and their impact on exporters: Firm level evidence from China. *World Development*, 51(1), 169-186.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Giovannetti, G., & Samiei, H. (1995). *Hysteresis in exports*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- İnal, V. (2021). Türkiye’de finansal gelişme şokları kalıcı mı? Geçici mi? Dalgacık tabanlı birim kk testlerinden kanıtlar. *Alanya Akademik Bakış*, 5(3), 1433-1442.
- Konings, J., & Vandenbussche, H. (2005). Antidumping protection and markups of domestic firms. *Journal of International Economics*, 65(1), 151-165.
- Li, W., Li, Y., Jacoby, G., & Wu, Z. (2022). Antidumping, firm performance and subsequent responses. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 76(1), 101493.
- Li, W., Yan, Z., & Sun, W. (2014). The effect of antidumping and countervailing investigations on the market value of firms. *International Review of Financial Analysis*, 36(1), 97-105.
- Lu, Y., Tao, Z., & Zhang, Y. (2013). How do exporters respond to antidumping investigations? *Journal of International Economics*, 91(2), 290-300.
- Martinez-Zarzoso, I. (2001). Does hysteresis occur in trade? Some evidence for bilateral export flows at a disaggregated level. *The International Trade Journal*, 15(1), 57-88.

Odero, E. E. (2018). Testing the hysteresis effect of tax revenue on economic growth in Namibia: A polynomial distributed-lag model approach. *European Journal of Business, Economics and Accountancy*, 6(1), 124-127.

Türkiye İstatistik Kurumu [TUIK] (2023). *Dış ticaret istatistikleri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

Yıldırım, S. (2011). Türkiye’de histeri hipotezinin geçerliliğinin çoklu yapısal kırılmalı CKP birim kök testiyle sınanması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 11(22), 28-47.

DOES EDUCATION AFFECT EARNINGS? AN APPLICATION FROM TÜRKİYE*

Merve ÇELİK KEÇİLİ², Ethem ESEN³

Abstract

Education is an important determination for the earnings differentials. The differences in education and the earnings level are investigated in Mincer earnings function. In this study, return to education is investigated in Türkiye by Mincer earnings function using cross sectional data of the Household Budget Statistics micro data set in the years between 2011 and 2019. The return to education is estimated using semiparametric regression method and extended applying control function approach. The control function approach is used as instrumental variable and the 1997 education reform is applied as control function in the paper. The achieved findings of the study show that the education positively affects the earnings level in concerned period. Semiparametric regression estimation results indicate that this effect is higher for certain periods in each year. According to the control function approach results, the effect is negative in some periods contrary to semiparametric test results.

Keywords: Return to Education, Endogeneity, Semiparametric Regression, Control Function Approach

JEL Codes: I21, I26, J31

EĞİTİM KAZANÇLARI ETKİLER Mİ? TÜRKİYE'DEN BİR UYGULAMA

Abstract

Eğitim, kazanç farklılıkları açısından önemli bir belirleyicidir. Mincer kazanç fonksiyonunda eğitim ve kazanç düzeyindeki farklılıklar araştırılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de eğitimin getirisi, Hanehalkı Bütçe İstatistikleri mikro veri setinin 2011-2019 yıllarına ait kesit verileri kullanılarak Mincer kazanç fonksiyonu ile araştırılmaktadır. Eğitimde getiri, yarı parametrik regresyon yöntemi ve genişletilmiş kontrol fonksiyonu uygulanarak tahmin edilmektedir. Araştırmada araç değişken olarak kontrol fonksiyonu yaklaşımı kullanılmış ve kontrol fonksiyonu olarak 1997 eğitim reformu uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular, eğitimin söz konusu dönemdeki kazanç düzeyini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Yarıparametrik regresyon tahmin sonuçları bu etkinin her yılın belirli dönemlerinde daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kontrol fonksiyonu yaklaşımı sonuçlarına göre etki, yarı parametrik test sonuçlarının aksine bazı dönemlerde negatiftir.

Anahtar Kelimeler: Eğitimin Getirisi, İçsellik, Semiparametrik Regresyon, Kontrol Fonksiyonu Yaklaşımı

JEL Kodları: I21, I26, J31

*Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ethem ESEN danışmanlığında Merve ÇELİK KEÇİLİ tarafından "İşgücü Piyasasında Kazanç Farklılıklarının Belirleyicisi Olarak Eğitimin Rolü" başlığı ile tamamlanarak 22/06/2022 tarihinde savunulan Doktora tezinden türetilmiştir.

Bu çalışma 13-15 Mayıs 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen EconAnadolu 2022'de sunulmuştur.

²Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mervecelik722@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3343-3115>

³Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, etheme@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5356-1798>

INTRODUCTION

Return to education is accepted as an important indicator of economic growth and development in countries all over the world. Estimating the investments in education is extensively used in empirical studies. Besides, the determination of earnings level based on the return to education increases the efficiency in labour markets. Human capital theory reveals the differences of human capital accumulation among workers as one of the reason of differences in earnings level. Thus, education level is indicated as the reason of the earnings differentials.

The earnings differentials issue is investigated in various studies as a significant research topic in labour markets literature. The earning function developed by Mincer (1974) points out the determinations of this difference. Mincer earning model presents the relationship between education as a factor of human capital and earnings level in labour markets successfully. Mincer analyses the impact of education and experience on the earnings level and reveals that these two factors affect the earnings positively. In addition, education and experience are important determinants on the earnings level according to Mincer. More educated and more experienced workers earn more than the workers who are less educated and less experienced.

Mincer (1974) indicates a model, in which earnings level is linear in education and quadratic in experience for estimating returns to education. The increase in schooling causes a rise in earnings level as well. Experience has also positive impact on the earnings, however this effect turns into negative in the following years. Various studies based on the Mincer earning model evaluate the experience in quadratic form (see, for example, Azam 2012; Tansel and Bodur 2012; Furno 2013). However, Murphy and Welch (1990), Seltzer and Frank (2007) and Stanfors and Burnette (2015) observe that quartic form fits a better estimation in the functional type of Mincer earnings function. According to the obtained results of these studies, there is not an exact functional form in the relationship between experience and earnings level in Mincer earnings model. Keele (2008) states a proper functional estimation as a better alternative method in the absence of the information of functional form. Identification failure of the parametric form among the variables causes invalid estimation results. In this way, not to identify a parametric form can be approved. Uncertainty in the functional form of the relationship between dependent variable and control variable enables using nonparametric and semiparametric regression methods.

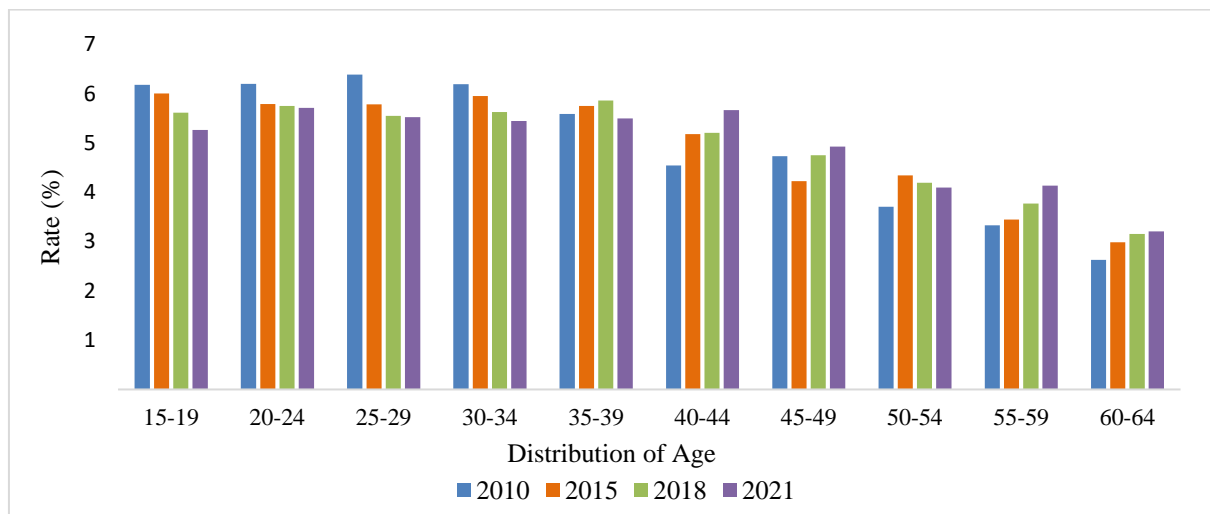
The schooling is considered as endogenous variable due to unobserved variables affecting earnings. Correlation of schooling with these unobserved variables in applying the Mincer earning function may cause inconsistent and biased estimation results. In the nonparametric regression method, the control function approach can be used to solve the endogeneity problem.

In this paper, the impact of schooling years as a proxy variable of education on the earning level in Türkiye is investigated. For this purpose, Mincer earnings model is estimated using semiparametric regression method considering the endogeneity problem in the study. In this context, the return to education in Türkiye is analysed by using cross sectional data set obtained from Turkish Statistical Institute in the period from 2011 to 2019. The rest of the paper is organized as follows: Section 2 involves labour participation in Türkiye. Empirical literature and methodology and data are presented in Section 3 and Section 4 respectively. Section 5 discusses results and finally Section 6 comprises conclusion and policy implication.

LABOUR PARTICIPATION IN TÜRKİYE

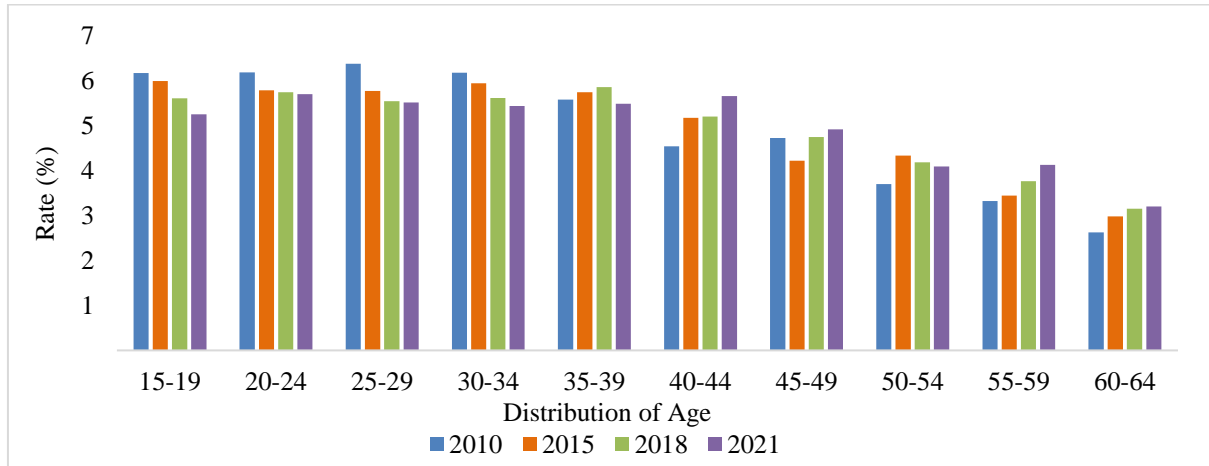
Dynamic and young population structure of Türkiye ensures the working age population to be most crowded part in all of age groups. According to Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) (2022a), working age population rate is approximately 67% of total population in 2021. Population density is gathered in the young-age population groups in the concerning of males and females separately. Figure 1 and Figure 2 show age- group distribution of working age population in Türkiye for the years of 2010, 2015, 2018 and 2021 for males and females respectively.

Figure 1: Age distribution of working- age population (Males)

Source: TURKSTAT, 2022a

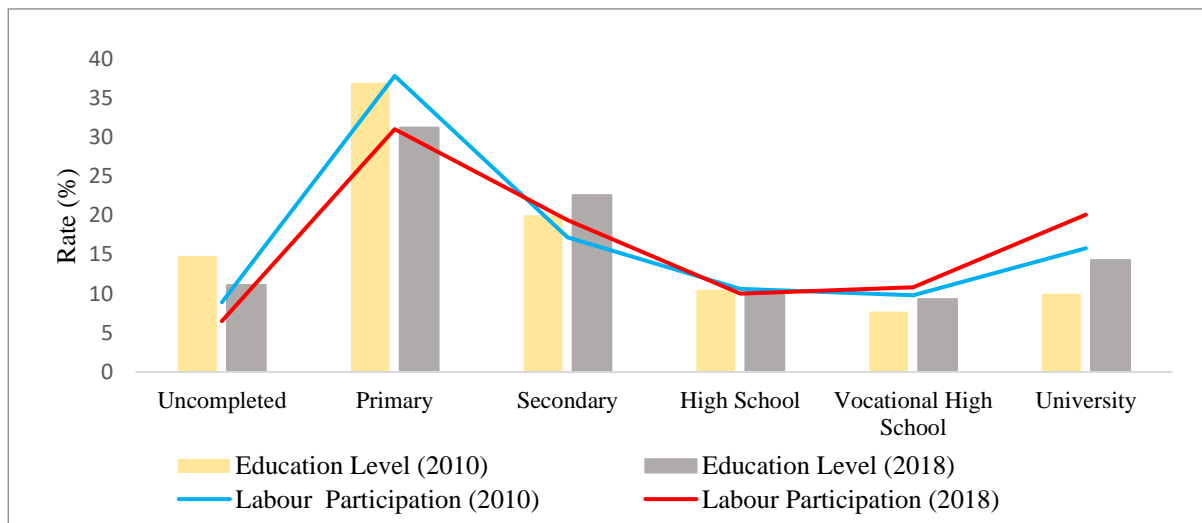
Figure 2: Age distribution of working- age population (Females)

Source: TURKSTAT, 2022a

According to the Figure 1 and Figure 2, working-age population intensification is in the 25-29 age group for both of genders in 2010. This intensity shifts to 30-34, 35-39 and 40-44 in the years 2015, 2018 and 2021 respectively. As can be easily seen from these figures, the age groups of 55-59 and 60-64 increase over time for both genders.

Figure 3: Labour participation rate by education level

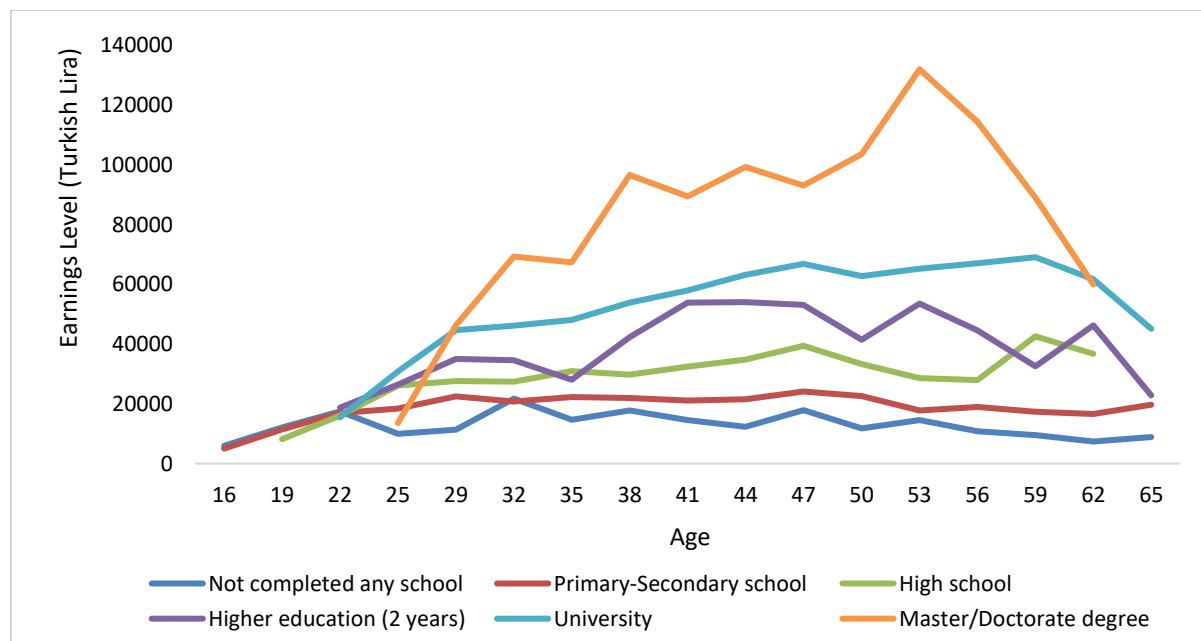
Source: TURKSTAT, 2019

Working age group varies due to the differentials in schooling level in the years. Figure 3 represents labour participation rate by education level in Türkiye in 2010 and 2018. The figure indicates that, compared to year of 2010, education profile shifts from the uncompleted any level of education to the primary and secondary schooling level in 2018.

According to the Figure 3, the rate of the employees who didn't complete any schooling level and primary school graduated decreases in years. However, share of vocational high school and university graduated workers tend to increase in 2018 compared to the rate in 2010. Besides, labour participation is gathered mostly in the level of primary school graduation as the rate of 37% in 2010. On the other hand, this intensity declines among primary school graduated employees and increases in the university graduated employees as the rate of 21% in 2018. According to the achieved data, education level tends to increase over time in Türkiye.

Figure 4 presents the impact of graduation level of schooling on the earnings differentials for Türkiye in 2019. Especially return to education for higher education and above is higher than other graduation levels by years. The earnings levels of employees who didn't complete any schooling level and completed primary-secondary schooling level is least in all of the graduation levels and the rate of these levels are almost same in all ages.

Figure 4: Distribution of the earnings due to schooling level in 2019

Source: TURKSTAT, 2022b

EMPIRICAL LITERATURE

Mincer earnings function is estimated for various countries in many empirical studies for decades. Return to education using Mincer earnings function was examined by Smith and Welch (1979), Psacharopoulos (1981) and Krueger (1993) in literature. Quality of schooling using Mincerian function was also estimated by Behrman and Birdsall (1983) and Card and Krueger (1992).

Various studies using semiparametric regression method to examine Mincer earnings function for different countries were successfully carried out. For example, Schafgans (1998) investigated ethnic earnings differentials for the years of 1988 and 1989 in Spain using semiparametric regression method. According to the results, returns to education of people in ethnic groups tend to rise. In another study, Dacuycuy (2005) tested linearity of the relationship between education and earnings for the period of 1994 and 1995 in Philippines using semiparametric regression method. The achieved results indicated that there is nonparametric relation in the model. Arce, Sperlich, & Fernandez, (2012) also used semiparametric regression model to investigate the impact of gender on the earnings level for Spain in 1995 and 2002. The study reveals that gender is an important determinant of the earnings differentials.

There are also different variations in a number of reported studies that examined the Mincer earnings function using instrumental variable. In an interesting work performed by Kharbanda (2014), the effect of education on earnings level in India for the period of 2004 and 2005 using semiparametric regression with control function approach was carried out. Education level of parents and spouses were used as instrumental variable in the study. The obtained results suggest that existence of the instrumental variables effects positively marginal return to education especially after high school graduation. Gabbriellini (2015) tested the return to education of Italy from 1995 to 2012 by semiparametric regression using control function approach. The achieved outputs from this study reveal that return to education is important for determination of earnings level.

Various studies on the investigation of return to education based on Mincer earnings function for Türkiye were also reported in literature. For example, Isfahani, Tunali, & Ragui (2009) examined return to education of Iran, Egypt and Türkiye for the period of 1988, 1994 and 2003. According to the achieved results from these studies, return to education tends to increase over time. Tansel and Daoud (2011) tested return to education in Palestine and Türkiye in the years of 2004 and 2008. The obtained results indicate that increase of education stage affects the earnings level positively for both of two countries. Tokatlıoğlu and Doğan (2021) examined the effect of education on earnings for Türkiye in 2017. They noticed positive effect of education on the earnings level and this impact is more for female employees who are in the low socio-economic statute.

The studies based on Türkiye using instrumental variables approach also emphasize that the impact of education on earnings level is important. Filiztekin (2011) used regional schooling years as instrumental variable to reveal return to education for 2004 and 2009 in Türkiye. According to the achieved results, there is a strong correlation between clustered levels of education and earnings level. Aydemir and Kırdar (2013) tested return to education using 1997 education reform as instrumental variable from 2002 to 2010 in Türkiye. The obtained results confirmed that return to education is much larger than the ordinary least squares (OLS) estimation results. Patrinos, Psacharopoulos, & Tansel (2021) also used 1997 education reform as instrumental variable to test private and social returns to investments in education in Türkiye in 2017. According to results of the study, men employees receive higher returns to education compared to women and disadvantaged young employees benefit more from the reform.

METHODOLOGY AND DATA

Methodology

Mincer earning function is an important way to estimate returns to education in empirical studies. This function is estimated by using various methods. In this study, two of these methods are used, namely, semiparametric regression model and instrumental variable estimation. Mincer framework assumes the impact of education and experience on earning level as an important determinant. Regression form of the Mincer earning function states as:

$$\ln W = \alpha + \rho S + \beta_0 X + \beta_1 X^2 + \varepsilon \quad (1)$$

Where the semi-logarithmic function and “ W ” is the logarithmic form of the earnings of the individuals. “ S ” is the years of schooling and “ X ” is the years of potential experience of labour defined as “Age- schooling years- school starting age”. In the earning function, “ ρ ” coefficient represents years of schooling and often named as the rate of return to education in literature.

Nonparametric regression method has no restrictive assumption about functional form among variables that used in the equation. In this direction, semiparametric regression method is used to investigate return to education based on Mincer earnings function in this study. Curse of dimensionality is accepted as an obstacle of estimation of nonparametric regression models (Hastie and Tibshirani 1990). Additive models are used to overcome this problem. Semiparametric regression models generalize the general regression techniques and enables the impact of variables to be evaluated separately as a special case of additive models. Semiparametric models include nonparametric and parametric variables and can be written as follows:

$$Y = f_j(X) + \beta_k(Q) + \varepsilon \text{ with } j=1, \dots, J; k=1, \dots, K \quad (2)$$

where the $f_j(X)$ is the unspecified functional form of j nonparametric variables and X is the set of the nonparametric variables. $B_k(Q)$ is named as the functional form of k parametric variables and Q represents set of the parametric variables in the function.

Existence of correlation between explanatory variables and error terms causes endogeneity in a regression function. In a standard linear regression model, $Y=\alpha X+\varepsilon$ and the endogeneity problem is symbolized by $E(\varepsilon|X) \neq 0$. In this case, OLS estimator is invalid and instrumental variable (IV) estimation is required. Instrumental variables containing consistent estimators of regression coefficients are used for correlated explanatory variables (Gujarati, 2015). The endogeneity problem may consist in nonparametric form of the function $f(\cdot)$. Newey, Powell, & Vella (1999) developed the control function approach which considers a triangular system to overcome this problem. This system can be indicated as:

$$Y = f(X, Z_1) + \varepsilon \quad (3)$$

$$X = \mu(Z) + U, E[\varepsilon|U, Z] = E[\varepsilon|U], E[U|Z] = 0$$

where X implies $d_x \times 1$ vector of endogenous regressors and Z characterizes $d_x \times 1$ vector of instrumental variable. $\mu(Z)$ presents $d_x \times 1$ vector functions of Z instrumental variable. U is $d_x \times 1$ vector of error term. Newey et al. (1999) concentrated on estimating $f(\cdot, \cdot)$ function consistently and developed three step estimation approach to decrease curse of dimensionality problem in nonparametric models. First step includes obtaining regressions of endogenous regressors separately on each exogenous regressors to estimate consistent residuals. Obtained residuals are used in the second step. In this step, regressions of dependent variable are carried out on each endogenous regressors, exogenous regressors and the residuals from first step regressions. In the last step, $f(\cdot, \cdot)$ function is estimated by backfitting algorithm (Ozabaci, Henderson, & Su, 2014).

Data

In this study, impact of education on earnings level in labour markets of Türkiye based on Mincer earnings function is investigated. For this purpose, three regression methods are used to estimate return to education. These methods are OLS, semiparametric regression method and semiparametric regression with control function approach respectively. For this purpose, annual data obtained from TURKSTAT Household Budget Statistics Micro Data Set is used. The data set is selected for the period between 2011 and 2019 as cross-sectional data and covers individuals aged between 15 and 65.

Table 1 gives detailed indication of the variables used in the study and sources of these variables. “Wage” is the logarithmic form of annual in-cash income. Completed years of schooling (*EDU*) and experience (*EXP*) are nonparametric variables in the function.

Table 1: Detailed indication of the variables

Symbol	Detailed Indication of Symbol	Source
Wage	Annual in-cash income earned by individuals	TURKSTAT Household Budget Statistics Micro Data Set
Nonparametric Variables		
EDU	Completed schooling years	
EXP	Experience years of individuals in labour markets	
Parametric Variables		
MS	Dummy variable that symbolizes marital status of individuals	
GEN	Dummy variable that symbolizes gender of individuals	
REF	Dummy variable that symbolizes education reform	Obtained by the authors

Years of schooling has changed in decades related to reforms in Türkiye. In this direction, changes in number of completed schooling years of individuals were taken into account in the study. Compulsory education was 5 until 1997 education reform that provided the compulsory education system to be extended to 8 years. According to Ministry of National Education (MEB), target of this reform is stated as generalization of the compulsory primary education throughout the country, rising quality of education and enhancing the attention to the primary education (Ministry of National Education, 2022). Middle school education was 3 years until the reform. Compulsory education was accepted as 8 years; specified as 5 years of primary school and 3 years of middle school after the education reform. High school completion degree was 3 years until 2005 and raised to 4 years since then. Another education reform was implemented in 2012. The primary school degree was reduced to 4 years and middle school degree requirement increased to 4 years with this reform. High school completion requirement remained as 4 years. The current reform is named as 4+4+4 education system since 2012. The concerned changes are considered depending on birth years of individuals in calculation of the schooling years for each individual in the study. Schooling level of illiterate individuals is evaluated as 0 years and the schooling degree of individuals who have no school completing degree is assigned as 2 years in the period of 2011-2014. There is no any distinction of illiterate individuals in the following years of questionnaire. For this reason, the schooling level of all individuals under the heading of those who did not complete school in these years was evaluated as 2 years. The additional 2 years after high school degree is assumed if the people completed higher educational institutions for 2 years. University graduation level is assumed as additional 4 years after high school graduation for the

individuals. Master degree is also assumed as 2 years, doctorate degree is evaluated as 5 years additionally after university graduation level for individuals.

The labour market experience is not available in the questionnaire. The potential experience formula is estimated as “age- schooling years-6” in which “6” is mostly used as school starting age in literature. Marital status (*MS*) and gender (*GEN*) are defined as parametric variables and added as dummy variables in the model. Estimation results of dummy variables in semi-logarithmic models are interpreted based on the Halvorsen- Palmquist (1980) approach. Results of *MS* and *GEN* coefficients are estimated by this approach in parametric and semiparametric regression models.

The years of schooling variable may be endogenous variable in the absence of unobserved facts. If there is a correlation between the unobserved factors and years of schooling, the estimation results will be inconsistent and biased (Patrinos et al. 2021). Control function approach is used to overcome this problem. 1997 educational reform (*REF*) is added as control function in the model. The individuals who were born in 1986 and after were affected by the 1997 education reform. *REF* is assumed as proxy dummy variable which is defined as “1” value for the individuals who were born in 1986 and later and “0” is evaluated for the people who were born before that year.

RESULTS

The impact of education on earnings level is investigated using Mincer earnings function between 2011 and 2019 for each year. In this section, three regression methods are estimated separately and results are compared. Firstly, the partial *F* test is calculated to investigate whether the impact of each explanatory variable on the dependent variable is significant or not. Secondly, likelihood ratio (LR) test is implemented to demonstrate model which has the best explanatory power (Keele 2008).

Table 2 represents the results of partial *F* test and LR test. (a) section of the results indicates that *EDU* and *EXP* nonparametric variables should take part in the model for all years. Section (b) concludes that *EDU* and *EXP* explanatory variables should be evaluated as nonparametrically in the function. According to the LR test results, explanatory power of the nonparametric model is better for each year.

Table 2: Partial *F* test and likelihood ratio (LR) test results

	Partial <i>F</i> Test				Likelihood Ratio (LR) Test
	EXP	EDU	EXP	EDU	
	(a)		(b)		
2011	162.83	529.61	170.45	41.85	805.81
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2012	185.72	569.42	212.25	48.54	1442
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2013	264.9	670.5	307.86	54.42	1448.2
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2014	318.94	773.03	376.7	83.99	1243
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2015	183.37	404.67	184.45	29.19	1564.2
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2016	186.6	441.9	191.9	27.48	1477.4
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2017	318.8	590.67	352.5	51.7	1586.2
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2018	196.51	355.27	199.6	33.303	1665.3
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2019	266.2	539.75	268.29	53.957	1459.5
	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Results of Mincer earnings function using three regression methods in the period of 2011 and 2019 are indicated in Table 3. OLS, semiparametric regression method and semiparametric regression method considering the endogeneity are used to estimate the results respectively in the table. According to the OLS results, rate of return to education is approximately 15% based on Mincerian earnings function. The returns to one additional schooling year range between 13% and 16%. The results also indicate that one extra year of experience increases earnings level about 10%. The rate of effect varies between 9% and 12%. The OLS results of years of schooling and years of experience affirm the Mincer earnings function assumptions. The estimation results also indicate that married individuals earn more than the unmarried individuals. According to the results estimated by Halvorsen-Palmquist approach, rate of this earning differentials varies between 15% and 28%. Semiparametric and control function approach test results also confirm that married individuals earn more and the rate changes between 11% and 25% by the years. Besides, the OLS,

semiparametric and control function estimation results reveal that males also earn more than females approximately 50%.

Table 3: Estimation results of three regression

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Intercept									
OLS	5.9	5.7	5.7	5.9	6.2	6.4	6.6	6.8	6.9
	(t-test: 111.7)	(t-test:122.9)	(t-test:120.3)	(t-test:124.2)	(t-test:145.1)	(t-test:156.4)	(t-test:155.3)	(t-test:165.3)	(t-test:159.9)
Semiparametric	8.4	8.3	8.4	8.5	8.7	8.9	8.9	9.14	9.39
	(t-test: 282.1)	(t-test: 320.6)	(t-test: 312.03)	(t-test: 318.3)	(t-test: 374.9)	(t-test: 391.8)	(t-test: 398.1)	(t-test: 431.6)	(t-test: 436.8)
Control Function	8.4	8.3	8.4	8.5	8.7	8.8	8.9	9.14	9.39
	(t-test: 281.8)	(t-test:320.4)	(t-test: 311.62)	(t-test:318.2)	(t-test:374.9)	(t-test:391.7)	(t-test:397.6)	(t-test:431.6)	(t-test:436.5)
EDU									
OLS	0.16	0.16	0.16	0.15	0.15	0.15	0.14	0.13	0.14
	(t-test: 48.71)	(t-test:56.37)	(t-test:55.04)	(t-test:53.4)	(t-test:58.5)	(t-test:59.7)	(t-test:54.3)	(t-test:53.36)	(t-test:54.66)
Semiparametric	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	(F-test: 507.6)	(F-test:578.4)	(F-test:677.7)	(F-test:677.5)	(F-test: 413.7)	(F-test: 453.5)	(F-test:595.7)	(F-test:358.9)	(F-test:535.5)
Control Function	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	(F-test: 212.3)	(F-test:304.1)	(F-test:275.8)	(F-test:265.5)	(F-test:300.1)	(F-test:312.2)	(F-test:270.9)	(F-test:254.9)	(F-test:273.4)
EXP									
OLS	0.1	0.12	0.12	0.1	0.1	0.09	0.1	0.09	0.09
	(t-test: 26.6)	(t-test:34.5)	(t-test:34.5)	(t-test:32.5)	(t-test:36.8)	(t-test:35.11)	(t-test:36.7)	(t-test:37.35)	(t-test:35.74)
Semiparametric	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	(F-test:105.6)	(F-test:167.4)	(F-test:171.4)	(F-test:159)	(F-test:182)	(F-test: 177.4)	(F-test:207.1)	(F-test:195.2)	(F-test:196.2)
Control Function	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	(F-test: 76.7)	(F-test:128.8)	(F-test:142.4)	(F-test:141.8)	(F-test:175.7)	(F-test:174.1)	(F-test:183.3)	(F-test:195.2)	(F-test:273.4)
EXP²									
OLS	-0.002	-0.002	-0.002	-0.002	-0.001	-0.001	-0.001	-0.001	-0.001
	(t-test: -22.5)	(t-test: -31.4)	(t-test:-30.8)	(t-test:-28.8)	(t-test:-32.9)	(t-test:-31.5)	(t-test:-32.5)	(t-test:-33.6)	(t-test:-30.43)
Semiparametric	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Control Function	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MS									
OLS	0.25	0.21	0.18	0.23	0.14	0.25	0.21	0.2	0.21
	(t-test: 7.69)	(t-test:7.3)	(t-test:5.97)	(t-test:7.78)	(t-test:5.4)	(t-test:10.35)	(t-test:8.44)	(t-test:8.86)	(t-test:8.88)

Semiparametric	0.19 (t-test:6.13)	0.16 (t-test:5.7)	0.1 (t-test:4.2)	0.17 (t-test:5.8)	0.1 (t-test:4.04)	0.19 (t-test:8.06)	0.17 (t-test:6.8)	0.18 (t-test:8.13)	0.23 (t-test:6.64)
Control Function	0.19 (t-test: 6.02)	0.16 (t-test:5.61)	0.12 (t-test:4.09)	0.16 (t-test:5.7)	0.1 (t-test:3.9)	0.19 (t-test:7.94)	0.16 (t-test:6.61)	0.18 (t-test:8.03)	0.15 (t-test:6.53)
GEN									
OLS	0.3 (t-test:14.15)	0.5 (t-test:23.8)	0.6 (t-test:26.5)	0.5 (t-test:26.3)	0.5 (t-test:26.7)	0.4 (t-test:24.5)	0.5 (t-test:26.36)	0.5 (t-test:28.9)	0.4 (t-test:24.4)
Semiparametric	0.4 (t-test:16.37)	0.6 (t-test:26.9)	0.6 (t-test:29.7)	0.6 (t-test:29.3)	0.6 (t-test:26.1)	0.5 (t-test:26.6)	0.5 (t-test:28.73)	0.5 (t-test:30.8)	0.5 (t-test:26.7)
Control Function	0.4 (t-test:16.5)	0.6 (t-test:27.1)	0.6 (t-test:29.8)	0.6 (t-test:29.4)	0.6 (t-test:29.2)	0.5 (t-test:26.8)	0.5 (t-test:29.1)	0.5 (t-test:31.02)	0.5 (t-test:27.1)
REF									
OLS	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Semiparametric	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Control Function	-3.2 (t-test:-14.1)	20.37 (t-test:15.78)	31.8 (t-test:10.73)	6.69 (t-test:13.84)	-8.71 (t-test:-15.4)	-2.22 (t-test:-14.3)	-1.73 (t-test:-11.41)	-1.33 (t-test:-10.4)	-0.81 (t-test:-8.2)

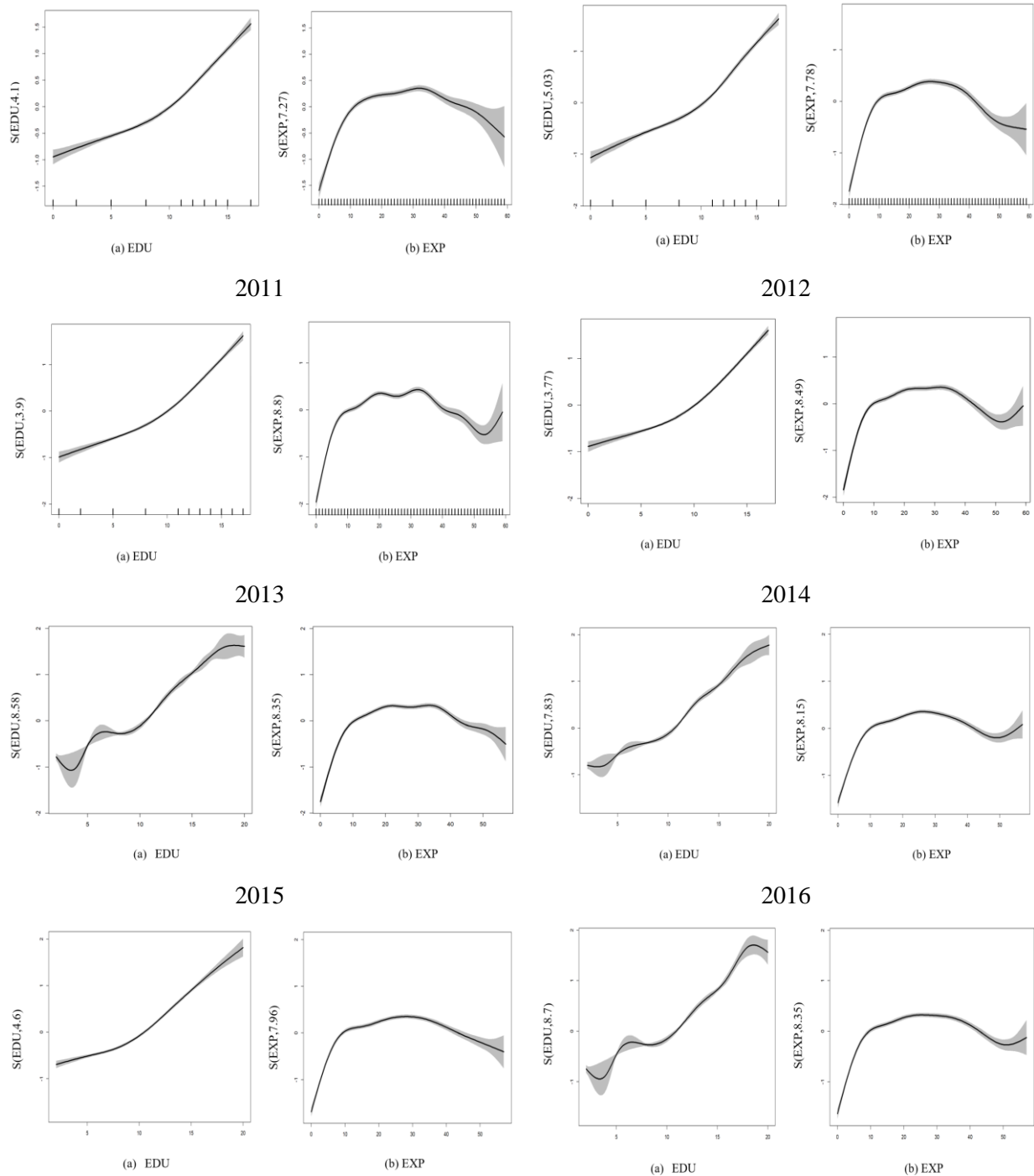
Coefficient results of nonparametric regression are obtained through graphical presentation. The number of models are estimated as the number of observations. Estimation of $f(\cdot)$ functions for the variables are revealed by curves. Main curve contains the confidence intervals that include lower and upper 95% layers on the side. The graphs in Figure 5 show the estimation results of the impact of *EDU* and *EXP* nonparametric variables on the earnings level in the semiparametric regression model for the period between 2011 and 2019 separately.

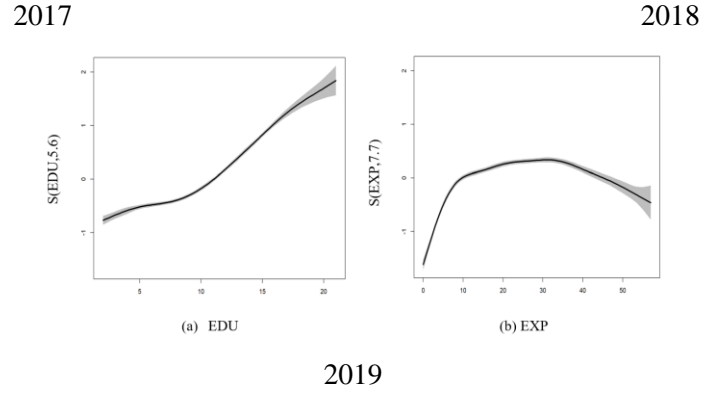
Figure 5 indicates that an increase in the years of schooling affects the earning levels positively in general. Especially, the effect of a rise in the years of schooling on the earnings level increases after eight years of schooling. Impact of high school graduation and beyond on the earnings is more than lower education level. Rate of the rise in the level of earnings is lower in the graduation levels that are less than the high school degree. According to the obtained results from the data in the years 2015 and 2018, educational degree of the individuals who didn't complete any schooling level negatively affects the earnings level.

According to *EXP* graphs in the years between 2011 and 2019, in the first ten years, an increase in the years of experience affects the earnings level positively. This effect remains steady in the period between tenth and thirtieth years of experience. After the thirtieth years, an increase in the years of experience causes

decline in the earnings level in general. The graphs indicate that there is no certain agreement about the functional form of the relationship between years of experience and the earnings level. The highest level of earnings corresponding to the years of experience varies by year.

Figure 5: Estimation results of semiparametric regression

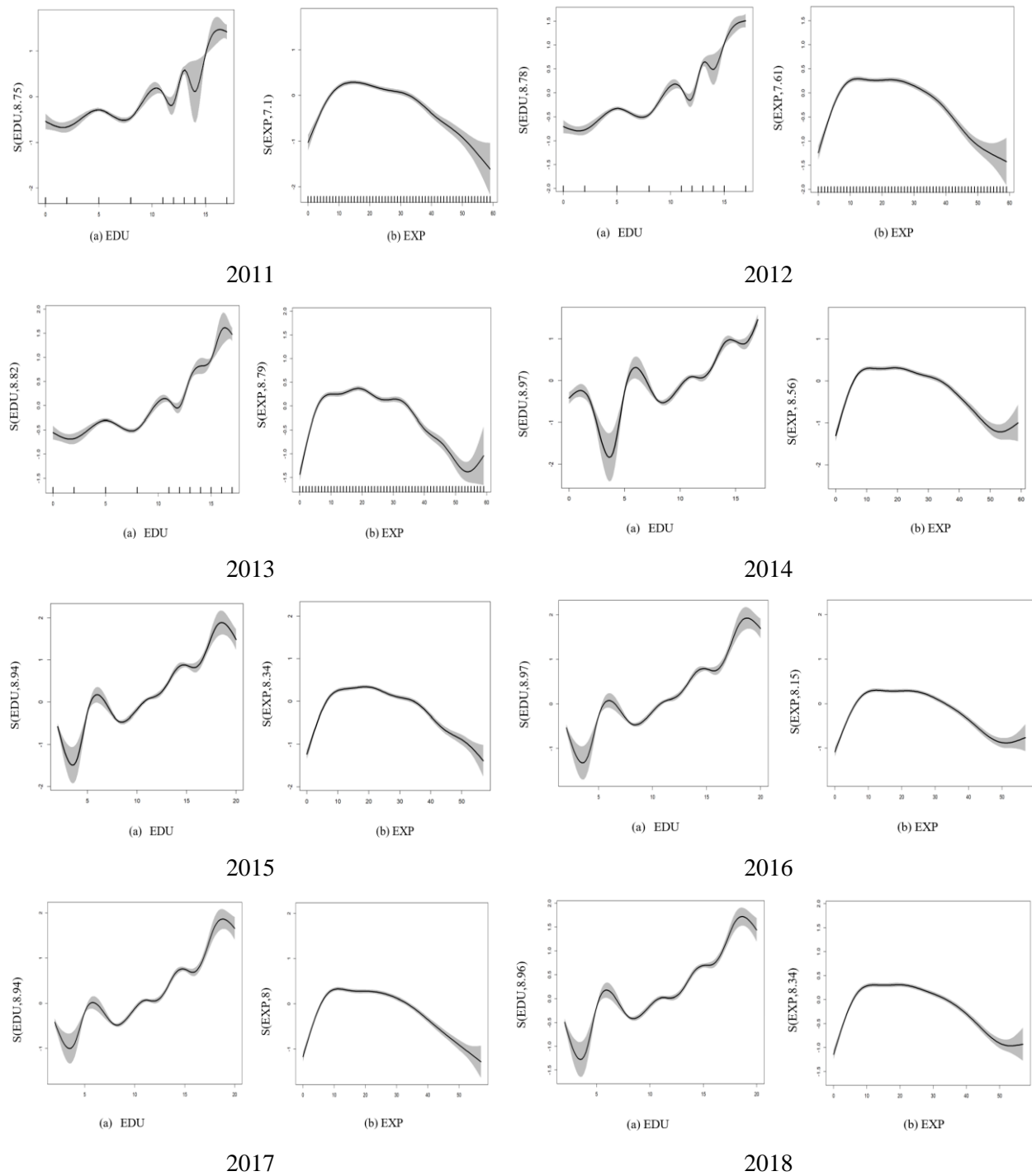

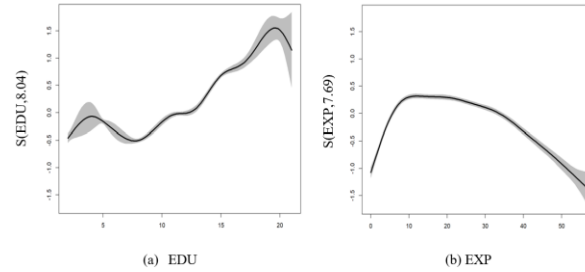
In the model, *REF* variable is applied as the control function of *EDU* variable. Estimation of coefficient of *REF* is invalid, however statistical significance of this variable is estimated to test the endogeneity. In other words, test statistics results state if the control function is valid for the model or not. According to Table 3, test results of all years represent that *REF* variable is significant statistically. Consequently, *REF* control function is exogeneous and valid. This function can be used as exogeneous variable to represent *EDU* endogenous variable in the model.

Figure 6 shows the test results of the semiparametric regression method considering the endogeneity for the years between 2011 and 2019. According to the results in the figure, there are more fluctuant progresses in the *EDU* graphs of the control function approach compared to the semiparametric test results. The effect of *EDU* on the earnings level has an increasing trend, however some completed schooling years exhibit negative impact on the earnings. Especially first two years in the education level which present the schooling level of the individuals who didn't complete any school affect the earnings level negatively for almost every year in the period. Completing the primary school education causes the impact of years of schooling on the earnings level to be positive in general. High school graduation level provides an increase in the earnings level for each year. The rate of this rise is more in the university graduation compared to high school graduation generally. The effect of postgraduate schooling degree on the earnings level is tend to decline in the period. However, this decrease only exists in the level of doctorate degree. Rate of the return to education is highest in university and master degree graduation levels.

Figure 6: Estimation results of semiparametric regression with control function approach

2019

Figure 6 implies that the impact of *EXP* on the earnings level varies by the years. Positive effect of the years of experience remains in the first ten years as the highest rate through individuals' working life for each year. The results of control function approach are similar to semiparametric test results in this term. However, the effect of the years of experience on the earnings level changes for following years in the working life. The impact of *EXP* tends to decline in the period between tenth and thirtieth years. Stage of this impact can be stationary for some years (for example in 2012 and 2016) in the years between 2011 and 2019. In other words, an increase in the years of experience has no remarkable effect on the level of earnings in these years. The rate of negative effect of *EXP* increases after the term of thirtieth years and this impact remains as negative until end of the working life in general. Consequently, an additional year of the experience after thirty years causes a decline in level of the earnings in the working life. According to the obtained control function results, it is not possible to evaluate the relationship between years of experience and earnings level in a certain functional form. Graphical representation of relationship between *EXP* and the earnings level changes by years.

CONCLUSION AND POLICY IMPLICATION

This study empirically investigated the return to education using Mincer earnings function between 2011 and 2019 applying cross sectional data set for Türkiye. For this purpose; OLS, semiparametric regression method and semiparametric regression method with control function approach which considers the endogeneity in the model were analysed to find out the impact of education on the earnings level. The achieved results of this study reveal that the impact of years of schooling which is selected as a proxy determinant of education on the earnings level is positive for both of three estimation method results in general. In semiparametric regression estimation results, the rate of the return to education is tend to increase after 10 years in the educational attainment. The return to education of primary and middle school degree level is lower than the return to education of high school graduation and above. According to the obtained results from the data set for the years 2015 and 2018, educational degree of the individuals who didn't

complete any schooling level affects negatively the earnings level. Completing primary school degree causes a positive effect and continues in this aspect in those years.

Similarly, the semiparametric regression with the control function approach test results concludes that the return to education is positive in most of educational degree in Türkiye for the concerned period. However, the impact of educational attainment is negative in the uncompletion any educational degree and in the completion of doctorate degree level for almost all of the related years. The rate of positive effect of completion of university education on the earning level is higher than the lower education graduation. At the same time, completion of primary school degree causes the earnings level to be positive and rise dramatically.

The achieved results of this study present high returns to education in university graduation for the case of Türkiye in the concerned years. In this respect, it is very crucial to encourage the completion of university education and develop the national policies in this direction. In addition to the completion of university, the high qualification of university education is also necessary in order to increase the employment opportunities. Thus, an increase in the number of university graduates employed in the labor market is expected. Implementation of these issues affect the entire educational life of individuals and should be carefully applied in every stage of education. For this reason, the quality of education should be kept high at all levels of schooling. The qualified education will not only make an important contribution to the earning levels of the employees, but also to economic growth in macro terms in Türkiye.

AUTHOR STATEMENT / YAZAR BEYANI

Researcher(s) have jointly contributed to the article. Researcher(s) have not declared any conflict of interest.

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

REFERENCES

- Arce, I., Sperlich, S. A., & Fernandez, A. (2012). The semiparametric Juhn-Murphy- Pierce decomposition of the gender Pay gap with an application to Spain. In R. Mukherjee (Ed.), *Wages and employment: Economics, structure and gender differences* (p. 1-21). New York: Nova Science.
- Aydemir, A., & Kırdar, M. (2013). *Estimates of the return to schooling in a developing country: Evidence from a major policy reform in Turkey* (MPRA No. 51938). Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/51938/>

- Azam, M. (2012). changes in wage structure in urban India, 1983–2004: A quantile regression decomposition. *World Development*, 40(6), 1135–1150. doi: 10.1016/j.worlddev.2012.02.002.
- Behrman, J., & Birdsall, N. (1983). The quality of schooling: Quantity alone is misleading. *American Economic Review*, 73(5), 928–946.
- Card, D., & Krueger, A. B. (1992). Does school quality matter? Returns to education and the characteristics of public schools in the United States. *Journal of Political Economy*, 100(1), 1–40.
- Dacuycuy, L. (2005). Is the earnings–schooling relationship linear? A semiparametric analysis. *Economics Bulletin*, 3(37), 1–8.
- Filiztekin, A. (2011). *Social returns to education in a developing country* (MPRA No. 35124). Retrieved from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/35124/1/MPRA_paper_35124.pdf
- Furno, M. (2013). Quantile regression and structural change in the Italian wage equation. *Economic Modelling*, 30, 420–434. doi: 10.1016/j.econmod.2012.09.031.
- Gabriellini, C. (2015). *The determinants of the Italian wages* (Unpublished Ph.D. thesis). Universita di Pisa, Pisa.
- Gujarati, D. (2015). *Econometrics by example*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hastie, T., & Tibshirani, R. J. (1990). *Generalized additive models*. London: Chapman & Hall.
- Isfahani, D., Tunali, I., & Ragui, A. (2009). A comparative study of returns to education of urban men in Egypt, Iran, and Turkey. *Middle East Development Journal*, 1(2), 145–187.
- Keele, L. J. (2008). *Semiparametric regression for the social sciences*. Chichester: John Wiley.
- Kharbanda, V. (2014). *Three essays on the labor market* (Unpublished Ph.D. thesis). Graduate College of The University of Iowa, Iowa.
- Krueger, A. B. (1993). How computers have changed the wage structure: Evidence from microdata, 1984–1989. *Quarterly Journal of Economics*, 108(1), 33–60.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı]. (2022). *Eğitim Raporları*. Retrieved from <http://www.meb.gov.tr/egitim-raporlar%C4%B1/duyuru/6560>.
- Mincer, J. (1974). *Schooling, experience and earnings*. National Bureau of Economic Research.
- Murphy, K. M., & Welch, F. (1990). Empirical age-earning profiles. *Journal of Labor Economics*, 8, 202–229.
- Newey, W. K., Powell, J. L., & Vella, F. (1999). Nonparametric Estimation of Triangular Simultaneous Equations Models. *Econometrica*, 67(3), 565–603. doi: 10.1111/1468-0262.00037.
- Ozabaci, D., Henderson, D. J., & Su, L. (2014). Additive nonparametric regression in the presence of endogenous regressors. *Journal of Business & Economic Statistics*, 32(4), 555–575. doi: 10.1080/07350015.2014.917590.

- Patrinos, H. A., Psacharopoulos, G., & Tansel, A. (2021). private and social returns to investment in education: the case of Turkey with alternative methods. *Applied Economics*, 53(14), 1638–1658. doi: 10.1080/00036846.2020.1841086.
- Psacharopoulos, G. (1981). Returns to education: An updated international comparison. *Comparative Education*, 17(3), 321–341.
- Schafgans, M. (1998). Ethnic wage differences in Malaysia: Parametric and Semiparametric Estimation of the Chinese-Malay Wage Gap. *Journal of Applied Economics*. 13(5), 481–504.
- Seltzer, A. J., & Frank, J. (2007). Promotion tournaments and white collar careers: Evidence from Williams Deacon's Bank, 1890–1941. *Oxford Economic Papers*, 59 (Supplement 1), i49–i72. Doi: 10.1093/oep/gpm030.
- Smith, J., & Welch, F. (1979). Inequality: Race differences in the distribution of earnings. *International Economic Review*, 20, 515–526.
- Stanfors, M., & Burnette, J. (2015). Estimating historical wage profiles. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 48(1), 35–51. doi: 10.1080/01615440.2014.947397.
- Tansel, A., & Daoud, Y. (2011). Comparative essay on returns to education in Palestine and Türkiye. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.1904864.
- Tansel, A., & Bodur, F. B. (2012). Wage inequality and returns to education in Turkey: A quantile regression analysis. *Review of Development Economics*, 16(1), 107–121. doi: 10.1111/j.1467-9361.2011.00655.x.
- Tokatlıoğlu, Y., & Doğan, N. (2021). Return of education for women across socio-economic status: Using quantile regression and machado-mata decomposition methods for Turkey. *Ege Academic Review*, 21(2), 93–110.
- TURKSTAT [Turkish Statistical Institute] (2019). *Labor force statistics micro data set 2019*. Retrieved from https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Mikro_Veri.
- TURKSTAT- Turkish Statistical Institute (2022a). *Population projections*. Retrieved from https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027.
- TURKSTAT- Turkish Statistical Institute (2022b). *Household budget statistics micro data set (2011-2019)*. Retrieved from <https://www.tuik.gov.tr/>

MEASURING THE REGIONAL ECONOMIC EFFECTS OF TOURISM WITH TOURISM EXPENSES: AN APPLICATION IN THE TRA2 REGION*

Yelda KÖKSAL², Kerem KARABULUT³

Abstract

Tourism mobility can play important roles in ensuring development on a regional basis. The present study was conducted to uncover the effects of tourism on local economies in the TRA2 Level II Region (i.e., the cities of Ağrı, Ardahan, Iğdır, and Kars). Rich natural and cultural assets, history, geography, and tourism potentials (e.g., mountaineering, transhumance, and faith) are untouched in the region. To make use of these potentials, the present study determined the contribution of tourism income to the regional economy by analyzing the expenditures of the visitors coming to the region with the regional expenditure model. A total of 448 survey forms were applied to obtain the opinions of the visitors coming to the region, and 30 survey forms were applied to obtain the opinions of the accommodation establishments. It was found that the visitors spent the most during their stays in the region on the accommodation category with 203.883.954 TL and 85.627.277 TL on food and beverages. It is considered that determining which sectors the expenditures are concentrated on will help the state and investors for making more accurate investments and resource allocation for tourism in the region in the future. If the common problems identified in the sector in the region can be solved, there is a high expectation that tourism will develop the region economically.

Keywords: TRA2 Region, Regional Development, Expenditures

JEL Codes: R10, R11, R15

TURİZMİN BÖLGESEL EKONOMİK ETKİLERİNİN TURİZM HARCAMALARI YOLUYLA ÖLÇÜLMESİ: TRA2 BÖLGESİ'NDE BİR UYGULAMA

Öz

Turizm hareketliliği bölgesel bazda kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynayabilmektedir. Bu çalışma, TRA2 Düzey II Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) turizmin yerel ekonomilere etkisini ortaya koymak için gerçekleştirilmiştir. Zengin doğal ve kültürel varlıkları, tarihi, coğrafyası, dağcılık, yaylacılık, inanç gibi turizm potansiyelleri Bölge'de bakir vaziyettedir. Bu potansiyellerin değerlendirilmesi amacıyla çalışmada, Bölge'ye gelen ziyaretçilerin harcama analizi yapılarak turizm gelirinin Bölge ekonomisine katkısı bölgesel harcama modeliyle belirlenmeye çalışılmıştır. Bölge'ye gelen konaklamalı ziyaretçilerin görüşlerini almak üzere 448, konaklama işletmelerinin görüşlerini almak için ise 30 anket formu uygulanmıştır. Ziyaretçiler Bölge'de buldukları süre içerisinde en fazla harcamayı 203.883.954 TL ile konaklama kategorisine ve yiyecek-içeceğe 85.627.277 TL yaptıkları tespit edilmiştir. Harcamaların hangi sektörlere yoğunlaştığının belirlenmesi, Bölge'de ilerleyen dönemlerde turizme yönelik yapılacak olan yatırımların ve kaynak tahsisinin daha isabetli ve doğru bir şekilde yapılması konusunda devlete ve yatırımcılara yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bölge'de sektörün tespit edilen ortak sorunlarının çözülebilmesi halinde; turizmin ekonomik anlamda Bölge'yi kalkındıracağı beklentisi yüksektir.

Anahtar Kelimeler: TRA2 Bölgesi, Bölgesel Kalkınma, Harcamalar

JEL Kodları: R10, R11, R15

* Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Kerem KARABULUT danışmanlığında Yelda KÖKSAL tarafından "TRA2 Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) Turizm Sektörünün İktisadi Etkileri" başlığı ile tamamlanarak 30/05/2022 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Etik Kurulunun 01/08/2019 tarihli ve 10 sayılı toplantısının 48 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

² Öğr. Gör. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Patnos Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, ykoksal@agri.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7781-8220>

³ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kerem@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3159-3289>

INTRODUCTION

Tourism is among the fastest-growing sectors on a global basis. Tourism is considered a social need today with the improvement in living conditions people's desire to see places they wonder about and their tendency to visit are increasing. For this reason, the number of people participating in tourism activities and their expenses are increasing with each passing day. The fact that tourism is an economic and social activity makes positive contributions to the tourism economy and social life of countries. Tourism, which is important for the development of countries, plays important roles in eliminating regional inequalities that stem from income distribution and social welfare. In developing countries, the underdevelopment of the industry directs these countries to the service sector, and the evaluation of tourism potential is considered an important policy tool for solving problems that emerge from socio-economic and regional inequalities. Tourism activity continues with policies within the scope of sustainable tourism. The number of tourists increases with accurate tourism planning and income is generated. Also, migration is prevented by employing individuals all year round. Tourism is especially important for small Anatolian cities (Şeyhanlıoğlu and Kınır, 2021, p.620). Tourism contributes to the growth of regional economies, providing a source of income for both resident households and local firms. This is particularly relevant for developing and the least developed countries (Incera and Fernandez, 2015, p. 11). The tourism sector can have vital importance for developed countries (Ersin Silik and Kızanlıklı, 2020, p. 3021). One of the most important economic effects of tourism is that it revitalizes a country or region by expanding its trade volume. The consumption activities of tourists in the countries they visit both inject income into the regional economy and contribute to the national income of the country with the added value it creates (Ünlüönen et al., 2009, p.149). The tourism sector is it is an important component of many sectors, ranging from the hotels and restaurants sector where it is dominant, to food and beverages and transport, where its influence is also strong. Similarly, investments in diverse sectors contribute to the development of tourism, from infrastructure development, the provision of basic public services such as water and sanitation, and capacity building in the services sector, to institutional strengthening in terms of tourism-sector governance (Banerjee et al., 2018, p. 1298-1299).

The TRA2 Region (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) covered by the study has negative socio-economic conditions and the economy depends on agriculture and animal husbandry. However, the Region's geographical and strategic location, important transportation corridors, and border gates with four countries (Georgia, Nakhichevan-Azerbaijan, Iran, and Armenia) are important factors in the development of the tourism sector in the region. The region is one of the areas suitable for tourism, where tourism potential is high and many types of tourism can be developed especially winter tourism, faith tourism, and nature tourism. One of the most important values that come to the forefront in terms of tourism is Mount Ararat in

the region, with the traces of Noah's Flood and Ark, which are the subject of the holy books. Mount Ararat has an important potential for religious tourism, mountaineering, and nature tourism. The presence of national parks, biodiversity (the area is located at the point where Anatolia-Iran and the Caucasus meet, one of the 34 important biodiversity centers on a global basis, and also has 11 world-class important plant areas, 13 important bird areas and 22 important nature areas with Turkey's most important biodiversity center), the presence of Ani, an archaeological site with a history of 5000 thousand years, one of the largest and most important ancient cities (registered on the UNESCO World Heritage List in 2016), the 18th-Century Ishak Pasha Palace (Turkey's second greatest structure after Topkapi Palace), the important potential that can create opportunities for tourism in the Region all make the area important to evaluate the region from this perspective. However, the tourism sector is not made use of sufficiently in the area. Regional imbalances can be reduced by effectively utilizing the tourism potential in such regions. For this reason, tourism is an important issue that needs to be focused on for the economic development of the area.

When it is considered that the income of the tourism sector is provided by visitor expenses, the purpose of the present study was to uncover the extent of the expenses of the visitors during their stay in the city or cities they are in, in the area where there are significant differences in terms of development, on which items and in what proportion these expenses are made, and to provide data on the area related to the tourism sector, and to evaluate the contribution of tourism to the area by determining the income provided. For this purpose, the scope of the study consisted of visitors coming to the TRA2 Region cities (Ağrı, Kars, Iğdır, and Ardahan) and accommodation businesses (licensed tourist businesses, guesthouses, municipality-certified businesses, apart-hotels, etc.). Through the regional expenditure model that was established based on the data obtained from the accommodation sector, the total number of tourists coming to the region in a year was determined, and the income earned from accommodation according to the types of annual overnight stays, tourist night stays, and types of hotel businesses were reached. Based on these accommodation data, the expenses of the visitors in other expenditure categories were determined. The fact that the income obtained from tourist expenses in the region was determined with the help of the data obtained from accommodation facilities and that the present study is the only one conducted to examine the economic dimension of tourism in this sense in the area, made the study important and unique. The study is also important in terms of guiding the tourism stakeholders of the region when determining policies for the development of the region.

LITERATURE REVIEW

There are many international studies in the literature investigating the contribution of tourism to the regional economy and its connections with other sectors. Although there are limited studies in the national

literature conducted to measure the economic contributions of tourism in regions and show its connections with other sectors and leaks, the literature mostly focuses on the importance of tourism in regional development and reducing interregional development differences. The survey method was generally used to obtain data and expenditure rates were evaluated in previous studies and multiplier and input-output methods were used in some studies (Archer and Owen, 1972; Archer, 1982; Archer, 1995; Archer and Fletcher, 1996; Kılıçlar, 1998; Sağlık, 2011; Bozdağlar and Emeagwali, 2016; Terzioğlu and Gökovaı, 2017). In his study, Kocabıçak (1996) examined the yacht tourism market and investigated the economic effects of this market on other sectors by using the survey method. In his study “Economic Impacts of Tourism”, Stynes (1997) mentioned what the economic effects of tourism might be, worked on methods to predict these impacts, and focused on how measurement, evaluation, and interpretation could be performed. In his thesis “Economic Effects of Tourist Expenses on the Local Development Process (Alanya Model)”, Erdem (2001) reported the distribution of the expenses of tourists in Alanya according to expenditure items for 90 days in the survey conducted on accommodation facilities. In his study, Unur (2002) presented a model proposal to measure Turkey’s active foreign tourism revenues. Also, in Unur’s (2004) study conducted on “Economic Effects of Tourism”, the methods used to measure the primary (direct) economic effects of tourism were discussed and the validity of these methods for measuring tourist expenses was discussed for Turkey and the multiplier methods used in measuring the secondary (indirect and induced) effects of tourism were examined and their strengths and weaknesses were discussed. In his study, Akış (2007) reported that the total number of foreign tourists coming to Alanya was \$1.464.686 and that a total income of \$1.379.734.210 was obtained from these tourists, with \$942 per capita. In his thesis study, Durgun (2006) investigated regional tourism and its contribution to the regional economy with a survey directed to hotel operators and the public in the city of Isparta and reported that tourism was not the leading sector alone in the economic development of the city of Isparta, but its contribution to the regional economy is positive and it plays important roles in eliminating the interregional imbalance. In his study, Yıldız (2007) reported data from agencies in the Lakes Region (Burdur and Isparta) through a survey. In light of the findings, a model was developed in which the alternative tourism potential of the Lakes Region could be evaluated in a dynamic model in the development of the region. Tunçsiper and Kaşlı (2008) showed the importance of thermal tourism in their study by arguing that tourism activities could be considered an important tool in local economic development. For this purpose, three separate survey forms were developed for accommodation, food and beverage, dowry, and souvenir businesses, which are directly related to tourism activities, and a total of 38 business managers were interviewed. In their study, Baruah and Sarma (2016) determined that expenses were an important tool for reducing poverty, development, and encouraging employment, and investigated the per capita expenditure levels and which items were spent by examining tourist expenses in Northeast India. In their study, Dzikitiandvan der Merwe (2017) evaluated the spending

patterns of Zimbabweans who came to South Africa and traveled from South Africa to visit friends and relatives. For this purpose, 200 surveys were administered to Zimbabweans who traveled from and to South Africa by volunteers at two stations in 4 months in 2015 (September-December). In their study, Kızıldemir and Sarıışık (2017) determined the importance of tourism in the city economy by evaluating tourism activities in terms of regional development by obtaining the opinions of local stakeholders through 453 surveys. They concluded that tourism activities had economic effects in Adana and supported the agricultural and industrial industries that were more effective in Adana's economy. Also, Kızıldemir and Sarıışık (2018) applied a 391 tourist expenditure survey scale to determine the average expenditure of incoming tourists taking into account tourist data in 2015 and reported that the average expenditure of incoming tourists was 1578 TL per capita, and as a result of multiplying the number of incoming tourists by the average per capita expenditure, approximately 1.31 billion TL/346 million \$ ($\$1 = 3.8\text{TL}$) directly contributed to Adana's economy. When it is considered that the services sector was approximately 21 billion TL in 2015 in Adana's economy, they determined that tourism made a direct contribution of 3% with 1.31 billion TL. In the same city, Oğuz, Kızıldemir, and Eker (2018) evaluated the effects of tourism on the provincial economy in a later period by having the opportunity to compare the study data with 2015 data, and tourists' expenses were examined through a survey. As a result of the study, the average tourist expenditure was found to be 2.232 TL per person, and as a result of multiplying the number of incoming tourists and the average per capita expenditure, approximately 2.44 billion TL/642 million \$ ($1 \$ = 3.8 \text{ TL}$) directly contributed to the economy of Adana considering the indirect and stimulated effects of tourism. They also reported that approximately 2.44 billion TL would contribute to Adana's economy. In their study, Çakır and Sandalcılar (2018) determined the spending behaviors of visitors to the Rize Ayder Tourism Region and the contributions of tourism to regional development and the regional economy.

EXAMINING TOURIST EXPENSES BY USING THE EXPENDITURE RATIO METHOD

When the situation is evaluated from the perspective of country economies, it is not always possible to fully measure the economic effects of tourism in terms of micro and macro factors. The tourism sector affects many other sectors with its structure and is also affected by many other sectors (Şahin and Şahin, 2014, p.195). For this reason, the economic effects of tourism are calculated with various economic models and methods (Roney, 2011, p. 82). The economic effects of international tourism are measured with the same methods in every country. This allows standard comparisons to be made among countries. The main indicators that are taken into account for these measurements are tourist numbers, expenses, bed capacity, employment, etc. OECD publishes an annual tourism report covering member countries and comparable data on member countries (Roney, 2011, p.82). Quite different opinions and various methods have been

developed among researchers because of the lack of data on how the income impact in tourism must be measured (Barutçugil, 1986, p. 54).

Tourist expenses make up the most important foundation of the economic effects created by tourism. Various statistical analysis methods employ primary and secondary data to determine tourist expenses the most preferred of which is to survey a group of tourists selected by sampling method, representing the population, to determine how much tourists spend on which goods and services. Then, the averages of the figures are taken for each group of goods and services and the resulting values are multiplied by the number of tourists in the main group. Another method is to determine how much change the money that enters the economy through tourism causes in income, employment, sales amount, and tax revenues (Unur, 2004, p. 115). Frechtling reported that eight basic methods can be used to measure the economic effects of tourist expenses (Frechtling, 2006, p. 30). The economic effects of tourism are discussed in the literature under two headings based on the classification made by Frechtling; methods used for measuring primary effects and methods used for measuring secondary effects. The first of these methods is used to measure the primary effects of tourism, in which the primary/direct incomes obtained as a result of direct spending of tourists by purchasing goods and services in a touristic region are measured. These are listed as observation of tourist expenses, field study, bank records, residual income, seasonal difference, satellite calculation, expenditure ratio, and cost factor method. The circulation of the expenses of tourists in the economy as a result of various transactions causes indirect/secondary and induced effects. Methods employed to measure the secondary effects of tourism on a region or country are considered multiplier models and input-output analyses.

Among these methods, primary and secondary data are used in the Expenditure Ratio Method. The following stages are followed in the application of this method (Roney, 2011, p.84).

- **The First Stage:** The income of the accommodation businesses is determined with the help of secondary data (e.g., tax records).
- **The Second Stage:** Tourists' expenses are determined through surveys.
- **The Third Stage:** Total expenses obtained through the survey are compared to accommodation expenses that are also obtained with the survey.
- **The Fourth Stage:** Total tourist expenditure is found by multiplying the accommodation revenues (i.e., expenses) obtained in the first stage by the ratio found.

According to Frechtling (2006), the validity of the method depends on the completion of the following criteria (Frechtling, 2006, p.32).

The sample size must be large enough so that the ratio of total expenses to accommodation expenses is accurate.

- The response ratio of the survey must be at least 70%.
- The data remembered by the participants in the field study must not distort the calculated ratio.
- It must not be considered that the ratio obtained as a result of the field study always remains the same and the field study must be repeated in the following years.
- It must be ensured that the room revenues of the accommodation businesses are accurate for the year in question.
- Participants only report their total expenses in the region in the field study, which shows the total tourist expenses. For this reason, it must not include other expenses.

The expenditure items that can be considered tourism income are hotel, restaurant, and cafeteria expenses, expenses for entertainment, recreation, and cultural activities, all kinds of transportation expenses within the country, food and beverage expenses, daily tour expenses, expenses for personal vehicles, clothing, souvenirs, expenses for goods and jewelry and other expenses for rent, gasoline, energy, and sanitary services (Ünlüönen et al., 2009, p. 211). It was reported in the literature that there are deficiencies and inaccuracies in the methods employed in most of the studies. In this regard, it was emphasized that there is no reliable method that can fully show the economic contribution of tourism in a country (Unur, 2004, p. 114).

METHOD

The TRA2 Level 2 Region (i.e., Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), which is the subject of the present study, has a significant tourism potential where various tourism activities can be performed. For this reason, the purpose of the study was to determine the income provided to the region in connection with the tourism sector by uncovering the extent of the expenses of the visitors during their stays in the city/cities they visit, in which items and in what proportion these expenses are made, in the region where there are significant differences in terms of development, to determine the importance of tourism in terms of development and to evaluate its contribution to the region. Since the visitors who were staying in businesses operating in the accommodation sector were taken into account in the sample calculation of the present study, it was assumed that a distinction was made between day trippers and tourists. The economic effects created by visitors coming and staying in the region are limited to the primary economic effects of tourism, which are measured by tourism expenses in the region. Reasons such as the fact that it is not easy to access the data in Turkey and there are economic limitations, the lack of reliable data in state institutions on a provincial and regional

basis, lack of resources on the subject, and time are the factors that limited the study outcomes. In this respect, another important issue was that the decreased Occupancy Ratios in the accommodation sector because of the negative effects of the tourism sector because of the Covid-19 pandemic that emerged at the end of 2019 was an important limitation during the conduct of the survey. Also, surveys were conducted voluntarily to determine the expenses made in the region objectively. The possibility that visitors may not be able to clearly remember their expenses was also an important limitation. Another limitation can be the fact that the business managers refrained from giving information during the second survey that was applied to the accommodation businesses and that the study was conducted by interviewing thirty businesses because of the insufficient number of establishments operating in the accommodation sector. The study is valid under some assumptions. It was assumed that the selected sample represented the study population, the answers given to the survey questions by the visitors and business owners who participated in the study reflected their real opinions, and it was sufficient to reveal the role of the economic effects of tourism in the region within the specified limitations, the statistics and analyzes used were sufficient, and the data obtained were valid and safe. Two methods were employed in the study to create the dataset. Primary data was obtained with a survey from visitors who were staying in the accommodation businesses in the region and the people who were responsible for these businesses. Secondary data were obtained from other previous studies, Provincial Culture and Tourism Directorates, TÜRSAB, and regional and provincial statistics of TURKSTAT. Ethical approval for this study was obtained from Atatürk University's Ethics Committee with Decision No. 48, taken at its meeting dated 01/08/2019 and numbered 10.

The population number was determined in line with the information received from the Provincial Directorates of Culture and Tourism and the regional data of TURKSTAT. Although the total number of arrivals to accommodation facilities in the region was 439.328 (the main population subject to the survey) in 2018, the sample number was calculated as 384 considering the total accommodation data (214.905, 224.423) with a 95% Confidence Interval and a 5% margin of error. After removing the incompletely evaluated and incorrectly answered surveys, a total of 448 surveys were included in the analyses. The surveys were conducted in 2019 and early 2020 in the centers where tourism potential was intense in the region, accommodation opportunities were provided, tour organizations were organized more intensively and winter tourism was at the forefront. Some survey forms were delivered to visitors visiting tourist attractions in the cities and visitors staying in accommodation facilities such as guesthouses and hotels, by face-to-face interviews and by mail after the permission of the Provincial Tourism Directorates and with the permission of the ethics committee, and some were delivered to these places and collected later. The Probability Sampling Method, which is one of the two basic sampling methods, was used in the survey that was conducted for visitors. In this method, all units that made up the study population were given equal

chances of being selected. Among the probability sampling methods, the Stratified Sampling Method was considered appropriate. This method is based on the principle of representing subgroups or layers in the sample in proportion to their weights in the study population. With the Proportional Stratified Sampling Method, which is one of the stratified sampling methods, the sample was selected by taking into account the proportions of the layers or subgroups within the entire study population (Koç, 2017, p. 486-488). For example, the total number of visits to the accommodation facilities in the city of Kars, representing the visitors of the survey, was 191.774, including the facilities with tourism operation certificates and municipality certificates (109.926 and 81.848). The total number of visitors who were staying in the TRA2 Region was 439.328. In this case, 44% (169) visitors in Kars, 21% (81) in Ağrı, 21% (81) in Iğdır, and 14% (53) in Ardahan, were deemed sufficient, representing approximately a percentage ratio in the cities of the Region. The Non-Probability Sampling Method was used in the other survey applied to the accommodation businesses. This method was used according to the possibilities of the study. This sampling method is used when the units that make up the study population cannot be selected with a certain probability and equal chance (Kılıç, 2013, p.44). The most important basis of the economic effects of tourism is tourist expenses. Primary and secondary data can be used to determine tourist expenses. The number of tourists who came to the region and accommodation statistics were taken into account in the present study. The survey included questions on the demographic characteristics of the visitors, how and for what purpose they came to the region, and questions to obtain information about accommodation and to determine how much they spent on needs such as accommodation, food and beverage, souvenirs, and shopping during their stay in the region with open-ended questions. To raise awareness about tourism assets in the region and what measures must be taken to make tourism more attractive in the development of the region, open-ended questions were included, in which hotel operators and visitors to the region could express their personal opinions. When the touristic expenditure survey directed to the visitors was prepared, the applied literature on the subject was reviewed, and the “Departing Visitors Survey”, which was implemented by TURKSTAT, the study questions created for similar purposes in the study of Günal (2005) “A Study to Determine the Profile and Touristic Behaviors of Domestic Tourists Coming to Mardin City”, Kızıldemir and Sarıışık (2018)’s study “the Economic Effects of Tourist Expenses on Regional Development: The Case of Adana”, and “Determining the Role of Tourism Enterprises in the Regional Economy: A Research at Erzurum Scale” by Sağlık (2011) were used. The survey form prepared to be applied to the accommodation businesses in the region was developed by taking the survey as an example from the thesis study “The Economic Effects of Tourist Expenses on the Local Development Process (the Case of Alanya)” by Erdem (2001), which was also used as the method in the study. To determine the income provided by tourism to the regional economy, a regional expenditure model was established with the expenditure data obtained from the survey that was directed to visitors and the data obtained from the survey applied to the accommodation businesses. The

methods used to predict the economic effects of tourism are quite costly. In this sense, the “Regional Expenditure Model”, based on the techniques developed by Frechtling and Wassenaar in 1974 and 1981, respectively, is one of the lower-cost methods that can convey basic information about the economic effects of tourism. The important issues in choosing this model can be explained as follows. Firstly, people who use accommodation businesses make up the most important part of tourist expenses. Whether or not the people served by accommodation businesses are tourists is the least debatable condition. It comes to mind that the data obtained from these businesses can provide more reliable results. For this reason, it is an applicable method. The model was based on the data obtained after the survey that was applied to the visitors and the accommodation businesses (Erdem, 2001, p. 88).

RESULTS

The data obtained on the demographic characteristics of the visitors coming to the region are given in Table 1 with percentage and frequency analysis.

Table 1: The demographic distribution of the visitors

		Number	%
Gender	Male	293	65.4
	Female	155	34.6
	Total	448	100.0
Age group	18-24 age group	43	9.6
	25-34 age group	90	20.1
	35-44 age group	168	37.5
	45-54 age group	74	16.5
	55 years and above	73	16.3
	Total	448	100.0
Educational status	Primary education	21	4.7
	High school	126	28.1
	College-Faculty	228	50.9
	postgraduate	73	16.3
	Total	448	100.0
Occupational groups	Employer	39	8.7
	Retired	71	15.8
	Student	37	8.3

	Unemployed	13	2.9
	Paid Employee	93	20.8
	Officer	170	37.9
	Other	25	5.6
	Total	448	100.0
Income status	Between 0-1000 TL	14	3.1
	Between 1001-2000 TL	19	4.2
	Between 2001-3000 TL	96	21.4
	Between 3001-4000 TL	111	24.8
	Between 4001-5000 TL	104	23.2
	5001 TL and above	104	23.2
	Total	448	100.0

A total of 65.4% of the visitors were male and 34.6% were female. Although 9.6% were between the ages of 18-24, 37.5% were between the ages of 35-44. It can be argued that the majority of the visitors were in the middle age group. In terms of education level, 4.7% of the visitors were primary school graduates, although 50.9% were participants who had a college/faculty education level. There needed to be a high percentage of people who had a bachelor's degree. The ratio of those with postgraduate education was 16.3%. When this was evaluated in terms of tourism, it can be interpreted that the increased level of education could positively affect people's desire to see other places and know different cultures, leading them to travel more. When the occupational distribution of the participants was evaluated, it was seen that the highest ratio belonged to officers with 37.9%, although 8.7% were employers, 2.9% were unemployed, 8.3% were students, 15.8% were retirees, 20.8% were paid employees, and 5.6% were occupational groups such as housewives and tradesmen, which was stated as other occupational groups. When the percentage distribution of the visitors was evaluated in terms of monthly income status, it was found that 3.1% of the participants had a monthly income between 0-1000TL, those whose monthly income was between 4001-5000TL and 23.2% of the participants had a monthly income of 5001 TL and above was interesting in that these rates were the same. It must also be noted that the share of foreign visitors in total visitors was 6% in the study and the participation ratio was low. Foreign visitors to the region mainly come from Iran. Aside from this, foreign visitors who participated in the survey stated that they came from England, Azerbaijan, TRNC, Russia, and Romania. Table 2 contains information on visitors' travels.

Table 2: Information on visitors' travels and travel processes

What is the most important source of information from which you provided the necessary information during your trip to the region?	Number	%
Travel Agency/Transportation Company	211	47.1
Tourism Office	13	2.9
Friend/relative recommendation	83	18.5
Tourism Fairs	7	1.6
TV, newspapers, magazines, etc.	14	3.1
The Internet	38	8.5
Other	82	18.3
What is the most important reason for your trip to the region?	Number	%
Travel, holiday, and entertainment	264	58.9
Visiting friends and relatives	16	3.6
For sports (Skiing/Mountaineering)	4	0.9
For business	49	10.9
Meeting-Conference	3	0.7
Shopping	6	1.3
Cultural	29	6.5
Commercial	22	4.9
Transit	0	0
Religious	2	0.4
Public Service/Duty	51	11.4
For camping purposes	2	0.4
Health/Spa Treatment	-	0.0
How did you organize your trip?	Number	%
My reservations and facilities	163	36.4
By institution/company	60	13.4
Package Tour	225	50.2
Type of Package Tour	Number	%
Transportation+Accommodation	38	8.5
Transportation + Food & Beverage + Event etc.	23	5.1
Accommodation+Food & Beverage+Event etc.	2	0.4
Transportation+Accommodation+Food-Beverage+Event, etc. (All included)	162	36.2

How to Participate in Package Tour?	Number	%
1 person	218	48.7
More than 1 person	7	1.6
Does this trip include regions or cities other than TRA2 cities (Ağrı, Kars, Iğdır, and Ardahan)?	Number	%
Yes	148	33.0
No	300	67.0

When the rates of sources where visitors provided information about their travels to the region were evaluated, 47.1% used travel agencies/transportation companies, 18.5% used the advice of friends and relatives, and 18.3% chose other sources. It was determined that those who stated that they came to the region for various jobs (mostly in Customs and TURKSTAT) through the institution. It was concluded that the participants' ratios of using tourism offices, and tourism fairs because of the lack of promotion and various events for the region, and information sources such as TV, newspapers, magazines, etc., and the Internet were very low. When the frequency analysis of the prominent factors of visitors' visits to the region was made, it was found that they mostly came for sightseeing, holiday, and entertainment at 58.9%, and for public service and business purposes at 11.4% and 10.9%. It can be argued that the ratio of people coming for sports and camping purposes was low (0.9% and 0.4%) because of reasons such as lack of promotion and inadequate facilities in the region. Another point that drew attention, although it was included in the study questions, was that the visitors were not in the region for treatment purposes such as health or spa. When the answers about how they organized their travels were evaluated, it was found that they mostly preferred to come with a package tour with 50.2%. In the survey study, it was determined that the majority of visitors to Kars preferred package tours. When the answers were evaluated regarding which package type those who came with a package tour chose (Transportation + Accommodation + Food and Beverage + Activity, etc.), it was found that they preferred the all-included packages (36.2%) and 48.7% of those who came with a package tour participated alone. It was found that 67.0% of the visitors did not visit any other city in the region. From the survey answers, it was found that the visitors who came individually with their means also visited the city of Van. Questions were asked about the accommodation of the visitors coming to the region in the study and their expenses were given comparatively depending on the duration of their stay.

In the question on the place of accommodation asked to the visitors coming to the region, it was considered that the visitors were in one or more cities and might make different alternative accommodation choices during this period.

Table 3: The information on visitors' accommodation and length of stay

Which is the city or cities of accommodation in the region?	Number	%
Ağrı	190	21.9
Kars	254	29.3
Iğdır	201	23.2
Ardahan	222	25.6
Accommodation place?	Number	%
Hotel	433	91.7
Relative, friend's house	8	1.7
Public guesthouse	21	4.4
Rental/Daily house	3	0.6
Caravan	2	0.4
Tent	5	1.1
Total Length of Stay?	Number	%
1 night	45	10.0
2 nights	124	27.7
3 nights or more	279	62.3
Total	448	100.0
Note: Since the questions on “Accommodation Place” had multiple answers, the number n exceeded the sample size.		

Aside from hotels, 1.7% of the visitors who stayed in more than one city in the region stayed at a relative's or friend's house, 0.6% stayed in a rental/daily house, 0.4% stayed in a caravan and 1.1% stayed in a tent. Although the region has suitable areas for camping on mountains and in plateaus and national parks, participation in this type of travel must be low. It was found that Kars and Ardahan were mostly visited by 29.3% and 25.6%, respectively. The proximity of the cities may be effective in this. When the total length of stay was evaluated, 62.3% of the visitors who were included in the study said that their stay was three nights or more. During the face-to-face interviews, it was determined that among those who stated that they were in the region through institutions and companies, especially customs employees stayed longer and most of the visitors made more daily trips to the cities of the region. The majority of the participants who responded to the open-ended research question “How did you spend your money during your visit to the Region?” stated that they spent 100% of their money in cash, with 21.9%; while 6.9% stated that they spent all of their money (100%) by credit card. This is important in terms of generating direct income from

visitors to the Region. The percentage of those who stated that they spent 50% of their money by credit card and in cash was 16.1%.

Implementation of the Regional Tourist Expenditure Model

In this part of the study, the Regional Expenditure Model was established by using the data on expenses obtained from the surveys conducted for visitors and the data obtained from the survey directed to the accommodation sector. A survey was conducted with the non-probability sampling method on the accommodation businesses and the following information was obtained.

Although 3 of the businesses were 4-star, 12 were three-star, 3 were 2-star, 2 were 1-star, 5 businesses stated that they had municipality certificates. Aside from this, there were a total of 30 accommodation businesses, including 3 corporate guesthouses, one boutique hotel, and 1 apart-hotel. The businesses also stated that they were active between 1994 and 1998, 2001, 2004, 2010, 2013, 2014, 2016, and 2019, and that their operating periods were annual. As a result of interviews with these businesses, the following information was obtained:

According to the answers, 26.7% of business managers stated that 10% of the visitors were foreigners. 16.7% stated that they had never stayed with foreign visitors. 26.7% of them reported that 60% of the visitors to their business were local.

Table 4: What percentage of earnings do you use in your city?

	Numbers	Percentages
10-20%	5	16.7
21-40%	1	3.3
41-60%	6	20.0
61-80%	4	13.3
81-100%	14	46.7
Total	30	100.0

According to the data given in Table 4, 46.7% of the business owners stated that they used 81-100% of their income in the city. It is understood that this ratio is quite high.

The following stages were followed in the Regional Expenditure Model that was established in the study.

1. An inventory of the accommodation facilities in the TRA2 Region, which was the subject of the study, was prepared.
2. Some questions were asked to the businesses in the survey that was conducted on the accommodation facilities in the region where the study was conducted and the following information was obtained for the model.
 - Number of rooms
 - Average number of customers per room
 - Average Occupancy Ratios
 - Average length of stay
 - Average room price
3. The following calculations were made with the data obtained.
 - The total room capacity in each category was multiplied by the average occupancy ratio to obtain the total number of rooms per year. The period during which the facility was in operation was taken into account in this calculation (365 days).
 - Annual revenues from customers were determined by multiplying the annual average number of rooms in each category by room prices.
 - The total number of overnight stays was obtained by multiplying the annual total number of rooms by the average number of people per room.
 - By dividing the number of overnight stays by the average length of stay, the annual total number of visitors in each category will be obtained.
4. Through the calculations, the following information was obtained.
 - Total number of visitors staying in various types of facilities.
 - Total number of overnight visitors, regardless of accommodation type.
 - Total expenditure on accommodation.
5. A survey was applied to the visitors who were staying in the accommodation facilities to determine the expenditure items and amounts.

The expenditure categories determined in the survey were as follows.

- Food and beverage
- Accommodation
- Health
- Recreation-Animation (Entertainment)
- Transportation (local taxi, minibus, car rental, etc.)

- Sports, education, culture
- Clothes
- Souvenir
- Personal care supplies
- Local products (cheese, carpets, rugs, household items, etc.)
- Communication
- Other expenses

The ratios (ratios) of total expenses and accommodation expenses were obtained by using the expenditure amounts for each category determined through the survey. With these ratios, the total accommodation expenditure was multiplied by each expenditure category, and the distribution of the annual expenses of tourists in the region by expenditure items and the annual total tourist expenses in the whole sector was obtained. The data obtained as a result of the study were evaluated separately in all categories of accommodation businesses in the region, and in this way, the amount of spending by visitors in each spending category was measured as a prediction.

Implementation of the Regional Tourist Expenditure Model in the TRA2 Region

The primary data obtained as a result of the surveys that were conducted on visitors staying in accommodation businesses in the region and the managers of these establishments, the current data of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, and the secondary data obtained from the Provincial Directorates of Culture and Tourism and the Serhat Development Agency, are given in the table below.

Table 5: Numbers and capacities of accommodation facilities in the TRA2 Region as of 2019

Region/Cities	Certificates	Number of Facilities	Number of Rooms	Number of Beds
Ağrı	Hotel **** *	1	89	178
	Hotel ***	8	444	859
	Hotel **	2	55	105
	Municipality Certificated	10	400	725
	Apart Hotel	18	418	791
	Guesthouse	9	210	426
Kars	Hotel *****	2	220	548

	Hotel *****	5	376	759
	Hotel ***	12	562	1153
	Hotel**	1	25	25
	Municipality Certificated	28	777	1543
	Private Facility	1	8	18
	Apart Hotel	15	298	479
	Hostel	3	55	55
	Guesthouse	15	346	648
	Application Hotel	1	30	60
	Boutique hotel	2	59	180
Iğdır	Hotel ***	2	109	215
	Hotel*	1	40	55
	Municipality Certificated	11	426	829
	Guesthouse	3	47	108
	Application Hotel	1	44	84
Ardahan	Hotel ***	3	161	247
	Hotel **	2	42	80
	Hotel *	2	54	125
	Municipality Certificated	16	301	628
	Application Hotel	1	58	120
	Apart Hotel	2	39	72
	Guesthouse	7	83	187

Source: Up-to-date data was obtained from the Provincial Culture and Tourism Directorates and Serhat Development Agency and the table was created according to these data (2021).

Table 5 shows a list of accommodation businesses operating in the region. It must be noted that there was no recently updated list regarding the hotel inventory in the cities of the region and the data were obtained by interviewing the Provincial Culture and Tourism Directorates and Serhat Development Agency. With the interviews conducted with the 30 accommodation businesses included in the study, information on the number of rooms, number of rooms sold, occupancy ratio, room fee, number of customers per room, and length of stay were obtained as primary data through a survey. The occupancy ratios in the table were reached by taking the following formula into account (Demirtaş, 2017, p. 19).

$$\text{Room Occupancy Rate} = \frac{\text{Number of Rooms Sold} \times 100}{\text{Total Number of Rooms}}$$

Table 6: Inventory of hotels in the TRA2 Region where the study was conducted

Accommodation Category and Numbers	Number of Rooms (1)	Ratio to Total Number of Rooms (%) (2)	Average Occupancy Ratio (%) (3)	Average Room Price (TL) (4)	Number of People Per Room (5)	Average Length of Stay (Days) (6)
**** 3 Hotels	56	5.1	70.1	716.7	4.33	7.3
*** 12 Hotels	536	48.6	61.9	312.5	5.83	6.8
** 3 Hotels	208	18.8	51.5	140.0	2.00	1.3
* 2 Hotels	58	5.3	41.1	65.0	1:50	1.5
5 Municipality Certificated	155	14.0	26.8	60.0	5.60	1.6
1 Apart Hotel	13	1.2	30.7	30.0	2.00	12.0
3 guesthouses	68	6.2	62.5	63.3	14.33	16.0
1 Boutique Hotel	10	0.9	30.0	120.0	2.00	1.0
Total	1.104	100	31.22			

Accommodation businesses in the region stated that they operated annually. The occupancy ratios of the businesses were calculated by using the following formula.

$$\text{Annual Occupancy Ratio} = \text{Total Occupancy Ratio} / \text{Number of Months}$$

In this context, the occupancy ratio of the region was calculated as 31.22%.

Considering the total number of rooms given in the table (Table 6) in which the inventory of hotels operating in the TRA2 region was prepared, the following procedures were applied to the accommodation businesses in each category separately. The number of overnight stays, room revenue, total visitor nights, and number of tourists staying in the region on an annual basis have been reached.

1. Number of night stays per year was calculated as follows.

$$\text{Number of rooms} \times \text{occupancy ratio} \times \text{number of nights the business is open} = \text{number of night stays}$$

2. Annual room income was calculated as follows.

$$\text{Number of night stays} \times \text{average annual room price} = \text{room price}$$

1. Total visitor nights were calculated as follows.

Number of nights \times number of people per room = Total visitor nights

2. Total number of visitors was calculated as follows.

Total number of visitors' night stays / average length of stay = Total number of visitors

Number of Night Stays, Room Revenues, Visitors' Night Stays, and Total Number of Visitors Calculations according to Accommodation Categories

At this stage of the study, the calculations were made separately according to hotel types, following the process sequence given above. Table 8 shows the number of existing and active facilities and rooms in the region. The total number of rooms given in the table is as follows.

1. 465 (89, 376) in 4-star hotels,
2. 1276 (444, 562, 109, 161) in 3-star hotels,
3. 122 (55, 25,42) in 2-star hotels,
4. 94 (40, 54) in 1-star hotels,
5. 1904 (400, 777, 426) in municipality-certified hotels,
6. 686 (210, 346, 47, 83) in guesthouses,
7. 755 (418, 298, 39) in apartments,
8. 59 in boutique hotels.

Based on these data, the following can be written.

For 4 Star Hotels

$465 \text{ Rooms} \times \%70.1 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Stays} = 118.977 \text{ Annual Night Stay}$

$118.977 \text{ Stays} \times 716.7 \text{ TL Average Room Price} = 85.270.816 \text{ Annual Revenue}$

$118.977 \text{ Night Stay} \times 4.33 \text{ Number of Person per Room} = 515.170 \text{ Visitors' Night Stay}$

For 3 Star Hotels

$1276 \text{ Rooms} \times \%61.9 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Night Stays} = 288.293 \text{ Annual Night Stays}$

$288.293 \text{ Night Stays} \times 312.5 \text{ TL Average Room Price} = 90.091.563 \text{ Annual Revenue}$

$$288.293 \text{ Night Stay} \times 5.83 \text{ Person per Room} = 1.680.748 \text{ Visitors' Night Stay}$$

$$1.680.748 \text{ Visitors' Night Stay} / 6.8 \text{ Stay Duration} = 247.169 \text{ Visitors}$$

For 2 Star Hotels

$$122 \text{ rooms} \times \%51.5 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Night Stays} = 22.933 \text{ Annual Revenue}$$

$$22.933 \text{ Night Stay} \times 140.0 \text{ TL Average Room Price} = 3.210,620 \text{ Annual Revenue}$$

$$22.933 \text{ Night Stay} \times 2.00 \text{ Person per Room} = 45.866 \text{ Visitors Night Stay}$$

$$45.866 \text{ Visitors Night Stay} / 1.3 \text{ Duration Stay} = 35.282 \text{ Visitors}$$

For 1 Star Hotels

$$94 \text{ Rooms} \times \%41.1 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Night Stay} = 14.101 \text{ Annual Night Stay}$$

$$14.101 \text{ Night Stay} \times 65.0 \text{ TL Average Room Price} = 916.565 \text{ Annual Revenue}$$

$$14.101 \text{ Night Stay} \times 1.50 \text{ Person per Room} = 21.152 \text{ Visitors Night Stay}$$

$$21.152 \text{ Visitors Night Stay} / 1.5 \text{ Stay Duration} = 14.101 \text{ Visitors}$$

For Municipality Certified Hotels

$$1904 \text{ Rooms} \times \%26.8 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Night Stay} = 186.249 \text{ Annual Revenue}$$

$$186.249 \text{ Night Stays} \times 60.0 \text{ TL Average Room Price} = 11.174.940 \text{ Annual Revenue}$$

$$186.249 \text{ Night Stay} \times 5.60 \text{ Person per Room} = 1.042.994 \text{ Visitors Night Stays}$$

$$1.042.994 \text{ Visitors Night Stays} / 1.6 \text{ Stay Duration} = 651.871 \text{ Visitors}$$

For Apart Hotels

$$755 \text{ Rooms} \times \%30.7 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Night Stay} = 84.602 \text{ Annual Night Stay}$$

$$84.602 \text{ Night Stays} \times 30.0 \text{ TL Average Room Price} = 2.538.060 \text{ Annual Revenue}$$

$$84.602 \text{ Night Stays} \times 2.00 \text{ Person per Room} = 169.204 \text{ Visitors Night Stays}$$

$$169.204 \text{ Visitors Night Stays} / 12.0 \text{ Stays} = 14.100 \text{ Visitors}$$

For Guesthouses

$$686 \text{ Rooms} \times \%62.5 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Night Stays} = 156.494 \text{ Annual Night Stays}$$

$$156.494 \text{ Night Stay} \times 63.3 \text{ TL Average Room Price} = 9.906.070 \text{ Annual Revenue}$$

$$156.494 \text{ Night Stays} \times 14.33 \text{ Person per Room} = 2.242.559 \text{ Visitors Stays}$$

$$2.242.559 \text{ Visitors Stays} / 16.0 \text{ Stays} = 140.160 \text{ Visitors}$$

For Boutique Hotels

$$59 \text{ Rooms} \times \%30.0 \text{ Occupancy Rate} \times 365 \text{ Night Stay} = 6.461 \text{ Annual Night Stay}$$

$$6.461 \text{ Night Stay} \times 120.0 \text{ TL Average Room Price} = 775.320 \text{ Annual Revenue}$$

$$6.461 \text{ Night Stay} \times 2.00 \text{ Person per Room} = 12.922 \text{ Visitors Night Stay}$$

$$12.922 \text{ Tourist Stays} / 1.0 \text{ Stays} = 12.922 \text{ Visitors}$$

The results obtained as a result of the calculations made according to accommodation categories are as follows.

$$118.977+288.293+22.933+14.101+186.249+84.602+156.494+6.461 = \mathbf{878.110 \text{ annual night stays}}$$

$$85.270.816+90.091.563+3.210.620+916.565+11.174.940+2.538.060+9.906.070+775.320 = \mathbf{203.883.954 \text{ annual revenue from accommodation}}$$

$$515.170+1.680.748+45.866+21.152+1.042.994+169.204+2.242.559+12.922 = \mathbf{5.730.615 \text{ visitor nights}}$$

70.571+247.169+35.282+14.101+651.871+14.100+140.160+12.922= **1.186.176 people** were calculated as **the total number of tourists** using accommodation businesses in one year.

Individual spending data of visitors was obtained with the surveys. Accommodation revenues were proportioned to tourist expenses with the expenditure ratio method. Total tourist expenditure was calculated by multiplying this ratio with accommodation expenses.

The distribution of the expenses of the visitors who were staying in various accommodation businesses within the scope of the study, according to spending categories, is given in a table in Appendix 1.

Each expenditure item per visitor given in Appendix 1 is divided by the expenditure item of accommodation, and the ratio (ratio) of each expenditure category to accommodation expenditure is obtained (Appendix 2).

For example, Food-Beverage Expenditure/Accommodation Expenditure = Food-Beverage Ratio was obtained.

Although this ratio is 1.00 in the accommodation category, the rates of other expenditure categories are given one by one in the table in Appendix 2.

The expenses of the remaining visitors for various expenditure categories were predicted by multiplying the expenditure rates given in Appendix 2 with the revenues obtained in each accommodation business calculated in the previously established model. The values in the table in Appendix 3 were calculated as follows.

For example, the annual total income from accommodation in 4-star hotels = 85.270.816.

The ratio of food and beverage expenses outside the establishment to accommodation expenses of visitors staying in 4-star hotels is = 0.20 (Appendix 2).

For this reason, the total expenditure of the visitors who stayed in 4-star hotels annually for the food and beverage sector was calculated approximately as follows.

Annual Accommodation Revenues × Food-Beverage Ratio = Annual Food-Beverage Revenue
(85.270.816 × 0.20= 17.054.163 (prediction) (Appendix 3).

The table below shows the annual total predicted expenses of the visitors staying in various accommodation categories for their expenditure categories.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Tourism revenues are among the most important economic effects of tourism. Tourism expenses made by visitors in a region during their travels (for food and beverages, accommodation, transportation, local products, etc.) constitute tourism revenues for that region. Tourism is considered one of the priority

development areas in development plans, and it is thought that if tourism is diversified in those regions, tourists who tend to spend more can be attracted, in this way the increase in overnight stays in accommodation facilities will also increase expenses other than accommodation. In the plan that was discussed within the scope of the Tourism Strategy (2023), which was developed in line with the development plans, it was stated that alternative routes and regional destinations were determined by considering the tourism types that have the opportunity to develop in different places together, and it would be possible for the underdeveloped settlements in these regions to strengthen through the opportunities provided by tourism activities. Policies developed in recent years are aimed at increasing tourist expenses per capita. Considering the effects of tourism on regional development and its income impact, the present study determined the expectations regarding the tourism sector in the region, the problems that needed to be solved, and developed recommendations by considering the income obtained by the TRA2 Region from tourism and the importance of tourism in the development of the region. For this purpose, data were obtained and evaluated with a survey from the accommodation businesses in the cities of Ağrı, Ardahan, Iğdır, and Kars, which are in the TRA2 Region, and the visitors coming to these cities. A brief information on the data obtained as a result of the analysis of the study data is given below.

Considering the demographic data of the visitors who participated in the survey, the majority were in the middle age group (37.5% were 35-44 years old), and 50.9% were those who had college-faculty education levels. The percentage of participants who stated that their income was 4001-5000 and 5001 TL and above was the same (23.2%). It was determined in the occupational group that the highest ratio belonged to civil servants with 37.9%. The most important source of information from which visitors provided the necessary information to come to the region was found to be travel agencies/transportation companies with 47.1%. This result of the study is consistent with the results of the study that was conducted by Oğuz et al. (2018) and Sağlık (2011). The usage ratio of information resources such as tourism offices (2.9%), tourism fairs (1.6%), TV, newspapers, magazines (3.1%), and the Internet (8.5%) was low. The most important reason for traveling to the region was found to be travel, holiday, and entertainment purposes with 58.9%, and for public service and business purposes with 11.4% and 10.9%. Visitors mostly preferred to come with package tours (50.2%).

The opinions of business owners were obtained with a survey applied to accommodation businesses and the important points are given below.

Business owners stated that the percentage of foreign visitors coming to the accommodation businesses in the region was low (Table 4). When asked what percentage of their revenues they spent in

their cities, 14 out of 30 businesses (46.7%) stated that they used 81-100% of their revenues in the city. This shows that the attitudes of local businesses towards the region are not negative.

According to the information obtained with the open-ended questions as a result of the interviews conducted with the visitors and business managers, the common problems of the region in the tourism sector can be summarized as follows.

- Insufficiency of tour companies,
- Lack of interest and trust in tourists,
- Lack of promotion and advertising in the region,
- Lack of environmental regulations and information signs,
- Failure to make the necessary investments to uncover the tourism potential and make it more attractive,
- Insufficient promotion of the region on social media,
- Insufficient social organizations and events to ensure that visitors coming to the region leave satisfied and happy,
- Communication problems with incoming foreign visitors and inadequate foreign language guidance service,
- Insufficient green areas and lack of care for environmental cleanliness,
- Failure to provide transportation facilities in tourism facilities,
- Lack of regular transportation venues such as bus terminals,
- Lack of investments, incentives, and support in the region, which need to be increased,
- In case the tourism potential of Mount Ararat can be utilized, investments must be made with the idea that foreign tourists can be attracted to the region and that it will play important roles in the development of the region.

The failure to activate these issues sufficiently is considered an important problem in the tourism sector in the region. The findings of the regional expenditure model applied for the TRA2 region in the present study are as follows.

The average occupancy ratio in accommodation businesses in the region is calculated as 31.22%, which is quite low. The annual number of overnight stays was found to be 878.110, annual revenues from accommodation was 203.883.954 TL, total visitor nights was 5.730.615, and the total number of visitors using accommodation businesses (on an annual basis) was calculated as 1.186.176 people. The distribution

of the predicted annual expenses of the visitors staying in the accommodation businesses in the region for various consumption categories is as follows.

The total expenditure on the accommodation category was found to be 203.883.954 TL (85.627.277 TL for food and beverages, 3.600.449 TL for health, 20.839.226 TL for entertainment, 28.041.702 TL for transportation, 1.216.075 TL for sports, education, and culture, 21.837.814 TL for clothing and shoes, 18.035.123 TL for souvenirs). The total expenditure on personal care and supplies was calculated as 11.920.461 TL, 1.169.621 TL for communications, 22.417.230 TL for local products, and 27.016.180 TL for other expenses.

Erdem (2001) found that tourist expenditures directly affect many consumption items other than accommodation establishments, such as food and beverages, clothing, groceries, souvenirs, transportation, etc., and stimulate these sectors. Durgun (2006) reported in his study that tourists spent the most on accommodation, and the other areas they spent on were food, beverages, and souvenirs. Tunçsiper and Kaşlı (2008) determined in their study that out of the total income of 16,619,184 YTL in Gönen Thermal Spring Center in 2005, 11,064,047 YTL (66.6%) was obtained from accommodation businesses, 5,497,770 YTL (33.1%) from food and beverage businesses and 57,367 YTL (0.3%) from dowry and souvenir businesses. Çakır and Sandalcılar (2018) reported that visitors primarily directed their spending to accommodation and food and beverages, and then to other categories such as shopping and souvenirs. They concluded that the daily average accommodation expenditure of the incoming visitors was 202.65 TL, food and beverage expenses were 55.25 TL, and the total of other expenses such as shopping/souvenirs, spas, and activities was 53.85 TL. It is possible to argue that the study reached similar results to other studies by determining that more was spent on accommodation and food and beverage.

In different studies, it has been found that expenditures are directed towards items such as transportation, gifts and shopping. Baruah and Sarma (2016), in their study, research findings showed that shopping and souvenir expenditures were higher. Dzikitiandvan der Merwe (2017) evaluated expenditures according to socio-demographic characteristics in their study and focused on expenditures such as transportation, food and beverages, and entertainment in the places they went. They also focused on the contribution of these expenditures to regional development in both Zimbabwe and South Africa, focusing on the benefits of these expenditures for individual households in Zimbabwe, such as infrastructure investments and employment.

If the results on the socio-economic situation of the region in recent years were evaluated, it can be argued that there was no significant progress. Immigration is among the most important problems in the

region, the population of which has gradually decreased and, as of 2021, it makes up 1.3% of Türkiye's population. As long as tourism develops in such regions, migration can be prevented. The people of the region are forced to migrate for various reasons, especially unemployment and poverty. Infrastructure services in education and healthcare are inadequate in the region. The economy of the region is mainly based on agriculture and animal husbandry. The gross added value of the industrial sector is low and its share in the services sector approaches the Turkish average. The total GDP of the region makes up only 0.66 of Turkey's GDP (2021). The revenue per capita reached 49% of Türkiye's average. The recent contribution of agricultural production in the region to the country's added value has been gradually decreasing. Products that have high added value cannot be produced. The industrialization ratio is low in agriculture-related sectors. Although the region has borders with four countries, its contribution to the economy of the country in terms of foreign trade is low. According to the results of the TURKSTAT 2016 Life Index, in which various indicators such as access to infrastructure services, social life, and life satisfaction are used to compare the quality of life in cities, Kars ranked 70th, Iğdır ranked 72nd, Ardahan ranked 74th, and Ağrı ranked 79th.

In the region, no significant development was recorded in terms of the tourism sector. The low number and capacity of facilities, the low number of arrivals and overnight stays and the Occupancy Ratios of tourists coming to the region according to facility statistics show that the region cannot achieve a sufficient share of the sector.

In this context, suggestions developed to develop the tourism sector in the region and ensure regional development are given below.

- When it is considered that education is an important factor in the development of these regions, providing more than one foreign language education in schools with a contemporary education approach will pave the way for raising a conscious population for tourism in these regions.
- It can be argued that tourism will be the most important leading sector in the development of the region in the future by developing the Eastern Express to form a train ring that covers the entire TRA2 Region or the entire Eastern Anatolia region.
- Organizing social and cultural activities, building entertainment and shopping centers, and increasing the opportunities of sports complexes, bicycle paths, and camping areas will bring vitality to the region, and improving social settings will support the cultural development of local people by contributing positively to social life.

- Museums with ice sculptures can be opened in the region where winter conditions are harsh. Also, the opening of museums and art galleries will increase the travel potential and the region will be able to generate revenues from museums in this sense.
- If the revenues from tourism in the region can be increased, migration can be prevented or the reverse migration process can be initiated.
- When appropriate investments are made to develop tourism in the region and the necessary social facilities are provided based on attractiveness, the number of visitors, which is low in number, will gradually increase and revenues from tourism will begin to be generated in these regions where regional development cannot be achieved. In this way, the attitude and perception of local people towards visitors will change positively.
- Local people will become aware of their geography in the face of increasing touristic demand and will begin to act with a greater sense of ownership after the tourism potential of the region is uncovered and the opinion that tourism will provide brotherhood, tolerance, and peace without discrimination of religion, language, and race will prevail. In this way, visitors will have mutual cultural interactions and will be warm to different cultures.
- It is necessary to promote all kinds of natural products, cultural wealth, and indigenous creatures that are identified with the region, to have shopping centers in the region where almost forgotten handicrafts, such as Kars goose, gruyere cheese, Balkan Cheese, honey, and the “Damal Doll” symbolizing an Anatolian woman with her local clothes, can be marketed.
- There is a need to promote the natural beauty in the region and its surroundings and to make the surroundings of these areas visitable.
- In a region, transportation services are one of the important factors affecting the development of tourism. In other words, transportation systems that enable visitors to reach their destination easily and comfortably, and the availability of convenient terminals where visitors can rest at certain points, taxis, buses, etc. must be supported.
- One of the important factors that affect tourism activities is the image of a country regarding the security of life and property. If an environment of trust is created in this sense, the negative image perception of visitors can be changed towards the region and the contraction in tourism demand that the security problem may cause in the region can be prevented.
- The development of thermal health tourism as a sector can be achieved by building touristic accommodation facilities in the region, equipped with thermal facilities around thermal water resources. There may be an increase in the number of tourists coming to the region with this tourism

because thermal tourism is a type of tourism suitable for all year round and the region will also be able to generate revenues from tourism.

- Festivals can be organized in the region to promote touristic values.
- Tourism activities that will have high economic returns must be encouraged in the region. High-value-added products that will increase the stay of tourists coming to the region and enable them to spend more must be offered in the region.

In the scope of determining the strong routes discussed in the 2023 Action Plan, it is considered that the inclusion of Ağrı, Kars, and Ardahan cities in the Winter Tourism Corridor by the Ministry of Culture and Tourism will be effective in the development of winter sports and tourism centers along this corridor in Turkey.

- To obtain the desired economic revenues from winter tourism, which has an important potential in the region, facility establishment activities must be performed in a coordinated way in the centers where winter tourism can be developed. It is already known that there is a need to increase the number, carrying capacity, and length of mechanical facilities in Sarıkamış Ski Center and to increase the variety of sports that can be performed (for example, St. Petersburg in Switzerland, which is one of the leading winter tourism destinations on a global basis). It is also known that as well as skiing and snowboarding activities at the Moritz Ski Resort, organizations such as snow polo (a game played on horses with special game sticks on ice ground) and golf and cricket tournaments in the region (Tür, 2018, p. 27). Also, there must be instructors who can provide the necessary training in ski centers and easy access to these centers must be provided. It would also be appropriate to turn the area into a social center by offering facilities and restaurants that will attract visitors, where they can spend time.

Attention is drawn to the development of alternative tourism types in the development plans. In this sense, the possibility of nature-based tourism activities in mountainous regions in the region allows the development and diversification of mountain tourism, which is considered within the scope of eco-tourism in the Mount Ararat National Park, which is the most important wealth of the region, allowing the development of many alternative tourism types (e.g., mountain and winter sports tourism, village and farm tourism, nature trips, botanical trips, wildlife (fauna) observation, paragliding, mountain photography, hunting tourism, and plateau tourism).

- Financial support must be provided, the necessary coordination must be ensured and the support of the local government and sports clubs must be obtained, routes must be determined, and mountain

climbing must be supported with the help of experts trained in mountaineering. Care is taken to have chalets in important centers where such sports are performed. The lack of chalets and similar shelters for the protection of athletes is an important deficiency in the region.

The presence of Mount Ararat, which is an important value in the region, allows the development of many tourism types. The fact that Mount Ararat is considered sacred for all monotheistic religions contributes to the development of religious tourism in the region. Religious travel has been increasing in recent years, which also brings to mind the economic dimension of the sector. Karabulut and Köksal (2019) received the opinions of 9 hotel managers in the city in their study to investigate the economic contribution of religious tourism to the region in the Ağrı city of the region. Based on the number of local and foreign tourists coming to Doğubayazıt District, where Mount Ararat, an important value of the region in terms of religious tourism, is located, the duration of stay of the tourists and their average expenditure per person were considered, and the approximate total contribution of the tourists to the economy of the region was calculated as \$134.704.700. Considering the conditions and population of the region, it is an important figure for the region.

It is a fact that if the potential of the region is utilized to the full extent, religious tourism will make a significant contribution to the local economy and the country's economy. The development of religious tourism will be instrumental in bringing together different cultures and civilizations in the region as an effective factor in developing the understanding of tolerance.

- The presence of border gates in the region is an important potential for the region. If the border gates, which are currently closed, are opened again, this potential can be made use of in terms of border tourism, which will bring dynamism to the region.

It is important to investigate visitor expenses for the region to generate tourism revenues. In this sense, searching and uncovering the differences between tourist expenses is important in terms of the policies to be followed and the measures to be taken to provide economic revenues from regional tourism in the coming years. For this reason, it is considered that the present study may provide an idea about the investments to be made in the following periods to highlight the values important for the tourism potential of the region and to transform this potential into economic value for the people of the region and it is concluded that it will contribute to the country's tourism as well as the regional economy. It is considered that the present study can be a model and a resource for similar studies to be performed in the future, and also, it can be useful in terms of making use of the economic impacts of the tourism sector in the region in the future and provides the opportunity to be compared with similar studies.

AUTHOR STATEMENT / YAZAR BEYANI

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

Ethical approval for this study was obtained from Atatürk University's Ethics Committee with Decision No. 48, taken at its meeting dated 01/08/2019 and numbered 10.

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Etik Kurulunun 01/08/2019 tarihli ve 10 sayılı toplantısının 48 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

REFERENCES

- Akış, A. (2007). Alanya'da turizm ve turizmin alanya ekonomisine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 15-32.
- Archer, B. H. (1982). The value of multipliers and their policy implications. *Tourism Management*, 3(4), 236-241.
- Archer, B. H., & Fletcher, J. (1996). The Economic Impact of Tourism in the Seychelles. *Annals of Tourism Research*, 23(1), 32-47.
- Archer, B. H., & Owen, C. B. (1972). Towards a tourist regional multiplier. *Journal of Travel Research*, 11(2), 9-13.
- Banerjee, O., Cicowiez, M., Morris, E. J., & Moreda, A. (2018). Boosting tourism's contribution to growth and development: Analysis of the evidence. *Review of Development Economics*, 22(3), 1296-1320. doi: 10.1111/rode.12385
- Baruah, U. K., & Sarma, M. K. (2016). Tourists expenditure on shopping & souvenirs: An analysis of association(s) across trip typologies. *Amity Journal of Management Research* 1(1), 32-45.
- Barutçugil, İ. S. (1986). *Turizm ekonomisi ve turizmin türk ekonomisindeki yeri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Bozdağlar, H., & Emeagwali, O. L. (2016). The economic impact of international tourists on the TRNC economy. *ARP International Journal of Social Science*, 1(2), 3-27.
- Çakır, R. A., & Sandalcılar, A. R. (2018). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkileri: Rize Ayder turizm bölgesi örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 342-360.
- Demirtaş, N. (2017). *Kültürel turizm konusunda bir araştırma: Beypazarı örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Durgun, A. (2006). *Bölgesel kalkınmada turizmin rolü: Isparta örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dzikiti, L. G., & van der Merwe, C. D. (2017). The expenditure patterns of Zimbabweans travelling to and from South Africa for visiting friends and relatives purposes. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6(3), 1-22.
- Erdem, S. H. (2001). *Turist harcamalarının yöresel kalkınma sürecine ekonomik etkileri* (Alanya örneği) (Yayımlanmamış doktora tezi). Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Frechtling, D. C. (2006). An assessment of visitor expenditure methods and models. *Journal of Travel Research*, 45(1), 26-35.
- Incera, A. C., & Fernández, M. F. (2015). Tourism and income distribution: Evidence from a developed regional economy. *Tourism Management*, 48, 11-20. doi: 10.1016/j.tourman.2014.10.016
- Günel, V. (2005). Mardin iline gelen yerli turistlerin profil ve turistik davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(2), 55-67.
- Karabulut, K., & Köksal, Y. (2019). İnanç turizmi ve bölgesel kalkınmaya etkisi Ağrı ili örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 83-104.
- Kılıç, S. (2013). Örneklem yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46.
- Kılıçlar, A. (1998). *Turizmin bölgesel ekonomik etkileri ve Kemer örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara, Gazi Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı.
- Kızıldemir, Ö., & Sarıışık, M. (2017). Turizm endüstrisinin ekonomik etkilerinin bölgesel kalkınmaya etkileri: Adana'da yerel paydaşlar üzerine bir araştırma. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 38-58.
- Kızıldemir, Ö., & Sarıışık, M. (2018). Turist harcamalarının bölgesel kalkınmaya ekonomik etkileri: Adana örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 128-142.
- Kocabıçak, Y. (1996). *Kuşadası'nda yat turizminin bölgenin ekonomik ve turistik gelişmesine katkısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oğuz, S., Kızıldemir, Ö., & Eker, N. (2018). Adana'da turizm sektörünün bölgesel kalkınmadaki rolü. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 108-136.
- Roney, S. A. (2011). *Turizm bir sistemin analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sağlık, E. (2011). *Turizm işletmelerinin bölge ekonomisindeki yeri ve rolünün belirlenmesi: Erzurum ölçeğinde bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Silik, C. E., & Kızanıklı, M. M. (2020). Uluslararası turizm harcamalarının sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 3016-3037.
- Stynes, D. J. (1997). Economic impacts of tourism. *Illinois Bureau of Tourism, Department of Commerce and Community Affairs*.

- Şahin, B., & Şahin, S. (2014). Turizmin ekonomik etkileri. In F. Özkök (Ed.), *Turizm Ekonomisi* (193-232). Paradigma Akademi Yayınları.
- Şeyhanlıoğlu, H., & Kingır, S. (2021). Ağrı destinasyonunun alternatif turizm potansiyeline ilişkin yerel paydaşların bakış açısı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 619-634.
- Terzioğlu, M., & Gökovalı, U. (2017). Turizmin yerel ekonomik etkilerinin belirlenmesi: Marmaris otelcilik endüstrisi örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 27-38.
- Tunçşiper, B., & Kaşlı, M. (2008). Termal turizmin ekonomik etkileri; Gönen Örneği, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 120-135.
- TURSAB. (n.d.) COVID-19 sürecinde *Türkiye ve dünya turizmi değerlendirme-Aralık 2020*. Retrieved from <https://www.tursab.org.tr/duyurular/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi-degerlendirmesi>
- TURSAB [Türkiye Seyahat Acentaları Birliği]. (n.d.). Retrieved from <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/>
- TÜİK Ulusal Hesaplar Daire Başkanlığı. (n.d.) *Bölgesel Hesaplar Grup Başkanlığı, İl Bazında Gayrisafi Yurt içi Hasıla (GSYH) Hesaplarında Yapılan Revizyonlar, Açıklama Metni*.
- Tür, E. (2018). Türkiye ve İsviçre'nin kış turizmi faaliyetleri açısından değerlendirilmesine yönelik bir çalışma. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s. 10-31.
- Unur, K. (2002). *Türkiye'nin ekonomik etkilerini ölçmede kullanılan yöntemler ve Türkiye'nin aktif dış turizm gelirlerinin ölçümü için bir model önerisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Unur, K. (2004). Turizmin ekonomik etkilerinin ölçülmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4), 114-142.
- Ünlüönen, K., Tayfun, A., & Kılıçlar, A. (2009). *Turizm ekonomisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yıldız Z. (2007). *Turizmin bölgesel kalkınmaya sağladığı katkılar ve Göller Bölgesi uygulaması* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

APPENDIXES

Appendix 1: Distribution of visitor expenses per capita by accommodation and expenditure categories

Spending Categories	**** Hotels (TL)	*** Hotels (TL)	** Hotels (TL)	* Hotels (TL)	Municipality Certificated Hotels (TL)	Apart Hotel	Guesthouse	Boutique Hotel
Accommodation	58.103.00	242.840.00	88.470.00	7.840.00	16.530.00	3.420.00	18.300.00	535.00
Food and Beverage	11.834.00	114.188.00	59.210.00	11.020.00	18.520.00	2.660.00	14.445.00	320.00
Health	1.700.00	1.450.00	393.00	125.00	20.00	-	100.00	-
Entertainment	5.045.00	27.038.00	780.00	6.140.00	1.350.00	1.072.00	1.050.00	160.00
Transportation (local taxi, car rental, etc.)	4.990.00	42.385.00	3.590.00	3.505.00	1.620.00	1.045.00	4.710.00	20.00
Sports, Education, Culture	-	1.699.00	-	780.00	-	50.00	400.00	-
Other Goods and Services								
Clothing and Shoes	11.000.00	12.225.00	420.00	2.695.00	95.00	620.00	450.00	60.00
Souvenirs	3.627.00	25.870.00	835.00	1.580.00	960.00	1.000.00	2.500.00	-
Personal Care/Personal Care Supplies	58.000.00	8.305.00	1.490.00	1.268.00	-	500.00	100.00	-
Communication	-	3.085.00	2.300.00	620.00	-	-	250.00	-
Local Products (Cheese, carpets, rugs, household items, etc.)	6.770.00	23.249.00	2.535.00	1.105.00	1.750.00	1.220.00	1.545.00	10.00
Other expenses	2.615.00	42.571.00	1.635.00	33.160.00	1.540.00	1.620.00	750.00	-

Appendix 2: Ratios of expenditure categories to accommodation expenses of visitor expenses

Spending Categories	**** Hotels (TL)	*** Hotels (TL)	** Hotels (TL)	* Hotels (TL)	Municipality Certified Hotels (TL)	Apart Hotel	Guesthouse	Boutique Hotel
Accommodation	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Food and Beverage	0.20	0.47	0.67	1.41	1.12	0.78	0.79	0.60
Health	0.03	0.01	0.004	0.02	0.001	-	0.01	-
Entertainment	0.09	0.11	0.01	0.78	0.08	0.31	0.06	0.30
Transportation (local taxi, car rental, etc.)	0.09	0.17	0.04	0.45	0.10	0.31	0.26	0.04
Sports, education, culture	-	0.01	-	0.10	-	0.01	0.02	-
Other Goods and Services								
Clothing and Shoes	0.19	0.05	0.004	0.34	0.01	0.18	0.02	0.11
Souvenir	0.06	0.11	0.01	0.20	0.06	0.29	0.14	-
Personal Care/Personal Care Supplies	0.10	0.03	0.02	0.16	-	0.15	0.01	-
Communication	-	0.01	0.03	0.08	-	-	0.01	-
Local Products (Cheese, carpets, rugs, household items, etc.)	0.12	0.10	0.03	0.14	0.11	0.36	0.08	0.02
Other expenses	0.05	0.18	0.02	4.23	0.09	0.47	0.04	-

Appendix 3: Estimation of visitors' expenses according to sectors

Spending Categories	**** Hotels (TL)	*** Hotels (TL)	** Hotels (TL)	* Hotels (TL)	Municipality Certificated Hotels (TL)	Apartment Hotel	Guesthouse	Boutique Hotel	Total
Accommodation	85.270.816	90.091.563	3.210.620	916.565	11.174.940	2.538.060	9.906.070	775.320	203.883.954
Food and Beverage	17.054.163	42.343.035	2.151.115	1.292.357	12.515.933	1.979.687	7.825.795	465.192	85.627.277
Health	2.558.124	900.916	12.842	18.331	11.175	-	99.061	-	3.600.449
Entertainment	7.674.373	9.910.072	32.106	714.921	893.995	786.799	594.364	232.596	20.839.226
Transportation (local taxi, car rental, etc.)	7.674.373	15.315.566	128.425	412.454	1.117.494	786.799	2.575.578	31.013	28.041.702
Sports, Education, Culture	-	900.916	-	91.657	-	25.381	198.121	-	1.216.075
Other Goods and Services									
Clothing and Shoes	16.201.455	4.504.578	12.842	311.632	67.050	456.851	198.121	85.285	21.837.814
Souvenirs	5.116.249	9.910.072	32.106	183.313	670.496	736.037	1.386.850	-	18.035.123
Personal Care/Personal Care Supplies	8.527.082	2.702.747	64.212	146.650	-	380.709	99.061	-	11.920.461
Communication	-	900.916	96.319	73.325	-	-	99.061	-	1.169.621
Local Products (Cheese, carpets, rugs, household items, etc.)	10.232.498	9.009.156	96.319	128.319	1.229.243	913.702	792.486	15.507	22.417.230
Other Expenses	4.263.541	16.216.481	64.212	3.877.070	1.005.745	1.192.888	396.243	-	27.016.180
TOTAL	164.572.674	202.706.018	5.901.118	8.166.594	28.686.071	9.796.913	24.170.811	1.604.913	445.605.112

MAX WEBER'S PROTESTANT ETHICS VERSUS SOCIAL CONSTRUCTIVIST APPROACH TO CAPITALISM: CAPITALISM AS A SOCIAL CONSTRUCT

Ertuğrul GÖKÇEKUYU¹

Abstract

The association between capitalism and Protestantism has invoked much controversy, as well as ingenuity. This paper compares Weber's analysis against a much more contemporary theoretical framework also known as social constructivism. Constructivism as a present-day social theory offers a compelling evaluation of how capitalism may have risen. While Weber offers the Protestant work ethic as a potential catalyst for his approach, his insights argue that capitalism can only be limited to a specific theology, rendering the rest of the world incapable of capitalism. Although Weber's insights do function as Occam's Razor, his explanation for how capitalism may flourish in other parts of the world remains restrained. As an alternative social constructivism emphasizes a much better theoretical frame for capitalism that offers a better explanation for how cultures may construct capitalist norms and relations.

Keywords: Protestant Ethics, Max Weber, Social Constructivism, Capitalism, Culture

JEL Codes: P16, B31

MAX WEBER'İN PROTESTAN AHLAKI İLE KAPİTALİZME SOSYAL İNŞACI YAKLAŞIM: SOSYAL KONSTRAKT OLARAK KAPİTALİZ

Öz

Kapitalizm ve Protestanlık arasındaki ilişki büyük tartışmalara yol açarken aynı zamanda yapıcı fikirlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bu makale, Weber'in analizini, sosyal inşacılık olarak da bilinen çok daha aktüel bir teorik çerçeveye mukayese etmektedir. İnşacılık güncel sosyal teoriler arasında, kapitalizmin yükselişine dair anlamlı değerlendirme sunmaktadır. Weber'in yaklaşımı Protestan iş ahlakını potansiyel bir katalizör olarak sunarken, kapitalizmin sadece belirli bir teoloji ile sınırlı olduğunu ve dünyanın geri kalanının kapitalizmi gerçekleştiremeyeceğini öne sürer. Weber'in içgörülerini Occam'ın Usturası işlevi görse de kapitalizmin dünyanın diğer bölgelerinde nasıl gelişebileceğine dair açıklamaları da sınırlıdır. Alternatif olarak, sosyal inşacılık, kültürlerin kapitalist normlar ve ilişkiler inşa etme biçimlerini daha iyi açıklayan, kapitalizm için çok daha iyi bir teorik çerçeve sunar.

Anahtar Kelimeler: Protestan Ahlakı, Max Weber, Sosyal İnşacılık, Kapitalizm, Kültür

JEL Kodları: P16, B31

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, egokcekuyu@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5037-499X>

INTRODUCTION

Max Weber argues in his book “The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism” that specifically the Western civilization stumbled upon cultural, and historical circumstances that have had universal significance (Weber, 2005a). Weber argues that these circumstances connect modern society, bureaucracy, and work ethics, which are deemed essential for the efficient functioning of modern organizations (Cockerham, 2015). Weber is known for his writings on politics, society economy and culture as he was a big proponent of rational scientific methods, observing objectively founding his views on observation rather than subjective considerations (Norkus, 2001). Marx’s central thesis regarding capitalism is the argument that different types of trade may exist side by side in different cultures. Weber acknowledges that different cultures have been developing ways of making profit in different cultures. However, Weber also makes a note that not every culture was or is able to transform its cultural trade skills into contractual freedom, which is basically the freedom to offer, choose one’s labour and wage (Streeck, 2010). Weber argues that trade everywhere around the world was inherently capitalistic, as the intent of any man in any condition whether a farmer or a baker was to acquire money, yet only in the West were the conditions ripe for a rational-legal, systematic, specialized model with rational laws (Collins, 2002). In this respect the question is how Weber’s approach may account for why other cultures such as the Japanese culture have achieved rational-legal characteristics.

Central to Weber’s views is the notion that ideas about property rights, economic competition, and individual legal achievements are not universal truths but Western constructs. Social constructivists, drawing on the work of Berger and Luckmann (Berger & Luckmann, 1966), argue that such ideas are socially created and sustained through social interactions and shared meaning. In the context of capitalism, these ideas come to be seen as natural and inevitable, legitimizing the system itself (A. E. Wendt, 1987). For example, the concept of private property, a cornerstone of capitalism, is not inherent but a product of historical and cultural processes that define what can be owned and how it may be owned (Harvey, 2006).

Furthermore, the rise of capitalism is often intertwined with specific historical events such as the Protestant Reformation, with its emphasis on hard work and worldly success (Delacroix & Nielsen, 2001). Such historical events may have fostered a mindset conducive to capitalist accumulation. Similarly, the Enlightenment's focus on reason and individual rights could have created an environment receptive to the principles of competition and market exchange (Garrard, 2003). However, shared beliefs in constructivism though crucial are not enough and the role of institutions and legal frameworks are needed to set capitalist norms (A. Wendt, 1999a). Among institutions are property rights, laws enforce ownership and exchange,

economic transactions, financial institutions, such as banks and stock markets, that reflect but also actively reinforce capitalist ideology.

This focus on social constructivism allows a renewed insight on how capitalism manifests across different geographies. Countries may adopt capitalist principles but adapt them to local contexts. For instance, state capitalism, prevalent in some Asian economies, blends market mechanisms with strong government intervention (Kurlantzick, 2016). Similarly, welfare capitalism, which once used to be a characteristic feature in many European nations, used to integrate market mechanisms with robust social safety nets (Hicks & Kenworthy, 2003). These variations highlight the way capitalist ideas are interpreted and implemented within specific cultural and political frameworks. Social constructivism also critiques traditional narratives that portray capitalism as an inevitable outcome of human progress, by highlighting the historical contingency and by showing that capitalism is a dynamic system shaped by ongoing social and cultural processes.

METHODOLOGY

This paper adopts a comparative historical methodology to analyse Max Weber's arguments in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* with social constructivism. The initial phase involves an extensive literature review to establish a theoretical foundation for the study. Key texts include Weber's primary works, particularly *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, along with secondary sources that critique and expand on Weber's theories. Utilizing the social constructivist framework, this study will critically evaluate how capitalist norms and institutions are socially constructed and maintained through cultural and historical processes. It also explores the role of institutions and legal frameworks in shaping and sustaining capitalist norms. This framework will help contextualize Weber's arguments within broader socio-cultural and institutional developments, providing insights into the variability of capitalist systems.

The final phase involves synthesizing the findings from the comparative analysis and the social constructivist framework to address Weber's approach account for the emergence of capitalism. This synthesis will highlight the historical contingency and cultural specificity of capitalist development, critique traditional narratives that portray capitalism as a universal and inevitable outcome of human progress and provide a nuanced understanding of how different cultures have interpreted and implemented capitalist principles. By comparing Weber's theories with social constructivist insights, this study offers a compelling evaluation of the diverse manifestations of capitalism across different cultural and historical contexts.

WEBER'S PROTESTANT ETHIC AND THE SPIRIT OF CAPITALISM

Weber's work on how capitalism in the Western parts of the world came about is primarily characterized by human qualities such as diligence, hard work embedded in protestant theology which once used to be a focal part of certain European cultures (Weber, 2005b). The Weberian rationale of capitalism is one that progressed forward in time and commenced with the rationalization of labour as conditioned labour in a regulated market that eventually demonstrated diligence that was able to separate personal property from the business property in legal terms. Such an economic aptitude for Weber would require the ability to organize labour in a way that would affect social order, it would imply that the Western rationale required a rational and civic economy. On the contrary unlike protestants, Weber concluded that Catholics whether they be wealthy or poor did not develop a special tendency toward economic rationalism, which was why for Weber peculiarities of rational capitalism needed to be sought in Protestantism (Weber, 2005a, p. 7). What according to Weber lacked in other cultures was not the existence of capitalism, but the character, in other words a particular ethos, a strict Calvinistic biblical and therefore legal reference:

'Seest thou a man diligent in his business? He shall stand before kings'

For Weber such is a biblical *calling* that has transformed the legal order and the law-abiding spirit that was able to make money-making not only as an economic effort, but also as a theological ambition that needed to be achieved through hard work (Weber, 2005a, p. 19). In here lies also the idea of prudence to make money in a way that strictly avoids spontaneous enjoyment of life. Weber regards this combination to be the fundamental basis of the hard-working individual to make money as an obligatory duty, as one's *calling*. This virtuous daily life is a hard-working professional who is a law-abiding tradesman. For Weber this was the origin of the modern capitalistic market economy that became the social and economic norm for every new individual born into this order. Every new born individual needed to comply in such a society to survive or the individual was to remain jobless (Weber, 2005a, p. 20). Weber attains that every culture historically possessed a form of money-making mechanism where in some cases making money was a ruthless effort and almost always irrational.

Max Weber in his vast body of work demonstrates culture's centrality in shaping societies and driving social change and as a system of meaning (Roth & Weber, 1976). For Weber the term culture constitutes a web of ideas, beliefs, values, and symbols that individuals utilize to interpret the world around them. Culture for Weber is a phenomenon that influences social structures, economic behaviour, and even individual actions placing ideas and values at the forefront of social transformation. Weber argues in his *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, how the values of ascetic Protestantism (frugality, industriousness,

rational planning) fostered the emergence of capitalism (Alloa, 2017). The emphasis on hard work and worldly success, embedded in Protestant theology, created a workforce imbued with the very mindset conducive to capitalist expansion. Weber's ideas on culture are aligned with that of social constructivism, where the latter replaces Protestantism as a cause with the term culture.

The term capitalism refers to the free market mechanism wherein the economic system of individuals, pursue self-interest, with an efficient allocation of resources and ultimately benefit society as a whole (Aydin, 2010). The capital market in this respect is one with limited government intervention, allowing unfettered competition to drive innovation and keep prices low (Trebing, 1969). With capitalism the free markets, have a primary focus on monetary policy, were the most efficient way to allocate resources and generate economic growth. Friedrich Hayek, for example asserted that markets emerge organically through the independent decisions of millions of individuals and not through central planning (Hayek, 2009). For Hayek economic knowledge is dispersed throughout society, and no central authority could possess the information necessary to efficiently manage an entire economy.

According to Weber all these insights and ideas could be derived back to a new interpretation that was lacking in almost all cultures, but present in Luther's interpretation of the holy text (Lehmann & Roth, 1995). It was not in the bible, but the new insight was in the words of the interpreter. This new insight was 'the valuation of the fulfilment of duty in worldly affairs as the highest form which the moral activity of the individual could assume' (Weber, 2005a, p. 40). It was the *duty* of men to fulfil one's obligation on the basis of their standing in the world. Even though neither Luther nor his biblical interpretation were directly responsible for the emergence of rational capitalism, it were the later Protestant puritan ideas such as those of Calvin that further developed a negative attitude toward sensuous and emotional elements in Western culture (Weber, 2005a, p. 62). The aversion toward emotional bonds for Weber also meant a divorce from the emotional bondage of the idea of sin and *private confession*. The idea of Predestination meant that individuals could only trust God and not even one's close ones. The latter is explained by Weber to be the source of the pessimistically inclined individualism in Western culture.

Weber then brings about the connection that it was this idea emanating from the Calvinist faith that the world existed to serve and glorify God alone (Weber & Kalberg, 2013). To be able to glorify God there needed to be a social organization. This religious notion for Weber formed the basis to have a world that needed to be socially organized by labour and fulfilling daily tasks and systematic organization of the social world (Swedberg, 2018). Such a rational labour and an organized world would serve the glory of God. In a way the purpose of men or the meaning of life would be fulfilled by way of rational organization of labour and environment (Müller, 2006). As emotionality was suspicious, Calvin believed that a believer could only

show to be among God's selection by providing *objective* results (Weber, 2005a, p. 68). By demonstrating such worldly activity, one could demonstrate to be a vessel of God and demonstrate to be in grace of God. This would mean to come down to the accumulation of individual good work, as a result of rational asceticism, which for Weber is of historical importance for the world. It transformed irrational men, into rational purposeful men, who pushed themselves to bring their actions under constant self-control (Arnold, 2005). According to Weber the connection between the two lies in the following words:

'and the specialized worker will carry out his work in order while another remains in constant confusion, and his business knows neither time nor place... therefore is a certain calling the best for everyone' (Weber, 2005a, p. 107)

If men were to receive God's gift, then one must accept his divine *calling* and serve God (Smith, 1998). Wealth is only bad when used for one's own worldly pleasures. Even those with wealth must obey God's laws, which is to eat one must work. Working is in this context a duty and a good deed in the service of God. The irrational and impulsive enjoyment of life was an enemy of the rational asceticism of the man who wanted to work. The work for the puritan needed to be his true calling that would only serve the glory of God and therefore every penny earned could only be spent for the Glory of God and nothing else. For Weber this asceticism formed the ethical foundation that seeped so thoroughly into the soul of man that extended itself into the world of rational capitalism. While capital acquiring was permitted, the social consequence for Weber was the rise of a new social strata, the rational bourgeois (Mueller & Weber, 1982). Weber argues to only point out how Protestant asceticism has come to influence the rational capitalist economic order, all the while he is aware that such an asceticism is difficult to maintain, in the words of John Wesley:

'I fear wherever riches have increased, the essence of religion has decreased in the same proportion. Therefore, I do not see how it is possible, in the nature of things, for any revival of true religion to continue long. For religion must produce both industry and frugality, and these cannot but produce riches. But as riches increase, so will pride, anger, and love of the world in all its branches' (Weber, 2005a, p. 118).

Weber provides an explanation based on Western historical and religious factors in understanding of modern economic world order in the international arena by emphasizing the importance of hard work, professionalism, and bureaucracy, and highlights key values and principles that are necessary for effective and efficient values in the modern world. There are accounts in published literature arguing that Hans J. Morgenthau would have employed (S. P. Turner, 2009) Weber's methodological ideal-type models, namely in favour of realism (S. Turner & Mazur, 2009, p. 477). Besides Morgenthau, there are other accounts that

argue that Talcott Parsons (Ghosh, 1994) was influenced by Weber's hypothesis of Protestant ethics as the cultural inspiration for modern economy. One such study (Morcillo Laiz & Schlichte, 2016, p. 1448) argues that Parsons' studies on Weber had culminated in what Parsons later called his *modernization theory*. In the previous section it has become clear that Weber's maxims are the rationalization of hard work, inner discipline, frugality, abiding by the law and the Protestant ethic of individual freedom. For Weber these values were fundamental to how institutionalization is to execute duties as meaningful activities. The idea further builds and emphasizes meritocracy, legalization and accountability within and between states.

Rationalization for Weber as we have seen was primarily used to glorify God, but turned out to be an integral part of Protestant individuals who now have accustomed to efficiency and effectiveness in all areas of life, including state affairs. The question thus begs answers for why various cultures in various geographies have varying degrees of rationalization in the use of power and resources in pursuit of national interests. Weber's theory explains further the importance of divisions of labour and specialization in the process of standardization for how states beyond organizations ought to function. In this regard the Weberian model is able to explain why states promote economic growth and development.

Weber's argument provides an explanation for why Western nations were able to transform inspired by Protestantism in developing and modernizing by means of rationalization of the own social and economic life. This connection seems relevant to how some nations are regarded as having successful international organizations, while others still struggle with modernization and development. This also makes the connection significantly important for how regional nations interact with each other and prioritize their national interests with respect to modernization in other parts of the world.

In this regard the Western way of transforming into ethical work ethos, efficiency and effectiveness is one that was rationally organized versus the Eastern way of traditional understanding nature (Weber & Kalberg, 2013). Weber's reformation is also the reformation of man's perception regarding the control of nature in one's own benefit, and to control nature, one must exert energy, meaning one must work and to work one must have discipline and motivation. Both discipline and motivation for Weber were derived from religious ethics that culturally were connected to worldly existence and divine salvation. For Weber Western societies transformed their *given* theological traditional views into practical, mouldable sciences and technologies. Technology was thus the new instrument replacing life after death, with mouldable heavenly life on earth, without having to die for it first (Dahlberg, 1973, p. 61). Men's ability to perfect life here on earth was achievable by means of change, innovation and thus technology.

Weber's views on Protestant ethics and rationalization point toward processes of standardization and specialization. According to Kenneth Dahlberg both outcomes are considered to possess dehumanizing tendencies (Dahlberg, 1973, p. 65). The more technological advances there are, the more modes of production are standardized alienating the worker further from nature and specialization dehumanizing the agent from work. Such alienations create conflicts in universalistic and egalitarian perceptions, creating hierarchical structures and modes of exploitation that it is well known from Karl Marx's objections regarding the exploitation of the *arbeiters*.

SOCIAL CONSTRUCTIVISM

According to Alexander Wendt dominant systems such as capitalism and democracy in the global world are erroneously treated as inevitable outcomes of human progress, whereas these should be treated as social constructs (A. Wendt, 1999b). For Wendt capitalism has aided the construction of the international system that has led to the differentiation of institutional spheres of social, political and economic interactions. In the old days, historically dominant international systems were homogenous spheres of relations that was not institutionally distinct, meaning that the set of rules in one sphere of relations were also in effect in other spheres of interactions (A. Wendt, 1999a). Wendt argues that the case for capitalism was different as it caused an institutional separation between the spheres leading to a transposition of differentiation on a global level. Such a spread of capitalism brought about a differentiation as well as a more complex international system, with different spheres of social life having their own distinct logic.

Wendt argues that both institutionally undifferentiated as well as differentiated systems have their own logic of relations. In this respect states have been in economic interaction for centuries. During this long period of intermittent economic relations mercantilist and military in the beginning have been subjugated to substantial institutional differentiation of global civil society (A. Wendt, 1999b). These changes for Wendt may be found in the spread of capitalism, which unlike other modes of production is constituted by institutional separations between spheres of social life. From the perspective of Social Constructivism capitalism is a social construction that has been able to create distinct political and economic rules and institutions. These separations are due to interactions and shared values where distinctions between political, economic, and other social spheres each with its own structure and rules are a result of the spread of capitalism.

Social constructivism criticizes Marxist materialist arguments to be founded on ideational factors such as ideas and cultural values constructing it as a non-material superstructure with explanations by reference to economic factors (A. Wendt, 1999b). For social constructivism either of the two ideologies

depends on ideational factors. In both cases both modes of production and destruction are within the spheres of relations. Ideational phenomena are basically institutions or rules made up of shared ideas that constitute property and exchange relationships. As relations of production are ideational induces for Wendt that capitalism is a cultural form, not material constructed by ideas. Therefore, it makes more sense to define capitalism in terms of particular cultural forms (A. Wendt, 1999b).

Social constructivism pursues an idealist account and an inquiry into the discursive conditions as neo-realists offer multipolarity as an explanation for war, inquire into the discursive conditions and may constitute poles as enemies or friends, which for purposes of waging war would require poles to be enemies (Dudău, 2006). Liberals for example found their arguments for peace on economic interdependence among states and discursively labelled states with typical understandings of identities that support free trade and economic growth (Rampton & Nadarajah, 2017). On the other side Marxists explain capitalism discursively pursues capitalist relations of production among elites and those who are exploited. All these discursive accounts are from a social constructivist perspective of cultural forms, and thus are vulnerable to idealist critique (A. Wendt, 1999b).

At the base of the social constructivist perspective lies culture as a shared knowledge and if capitalism differentiates and separates the relational spheres, it is because culture constitutes them as such (A. Wendt, 1999b). For Wendt culture is constituted by beliefs explaining intentions and is also in regard to Durkheim a “collective” representation of knowledge structures held by groups of patterns affecting individual behaviour over time such as with Westphalian system, apartheid or capitalism and states (Ceri, 2003). Shared knowledge may be common or collective depending on one’s social perception and particular members of a social existence. However, Wendt makes a distinction between collective knowledge as being different than common knowledge in its effects. The relationship between collective knowledge and the beliefs of individuals is one of supervenience and thus multiple realizability (A. Wendt, 1999b).

This means that collective representations, like cultural norms or societal values, cannot exist or have an impact without the underlying beliefs of individuals. Collective knowledge structures rely on people believing certain things that lead them to engage in practices that maintain and reinforce those structures (De Long & Fahey, 2000). If such processes were ignored one would be treating culture as an independent entity, separate from the actions and practices that create and sustain it. However, the effects of collective knowledge are not simply the sum of individual beliefs. Even if people's beliefs about capitalism are incorrect or incomplete, their actions based on those beliefs can still contribute to the continuation of the system known as capitalism. Therefore, constructivism argues that structures of human association are cultural rather than material, and these structures regulate behaviour and construct identities and interests

(Onuf, 2012). This understanding does not exclude material forces as material factors are very much relevant and people attached to these material factors as intentional actors, where meaning and content come from shared ideas embedded in culture. For Wendt analysis must begin with culture and then move to power and interest. In the Wendtian term constructivism is an open-ended frame that is applicable to any social form as long as the unit of analysis as an actor and structures (levels) are specified (A. Wendt, 1999b).

While Weber emphasizes the unique cultural and historical context of the West, particularly the Protestant ethic, as the driving force behind the development of modern capitalism, constructivism places the rise of capitalism in a much broader set of factors. Weber argues that the discipline, rationality, and emphasis on hard work instilled by Protestantism fostered a conducive environment for the emergence of a rational and efficient capitalist system, which may indeed be the case, yet does not account for how and why capitalism may flourish in non-protestant societies. For Weber, the cultural and religious arguments are the very foundation upon which the capitalist mode is built. Wendt, argues that capitalism itself is a cultural construct, shaped by shared ideas and social interactions over time (A. Wendt, 1999b). The differentiation between the economic, political, and social spheres, a hallmark of contemporary capitalism, is not a natural evolution but a product of this social construction process. While Weber sees Protestantism as a catalyst, Wendt argues that it is just one element within a broader cultural narrative that helped shape the development of capitalism.

CONCLUSION

In conclusion, Max Weber's theory on the *Protestant ethic* provides a compelling explanation for the variation observed among regional organizations around the world and proves to be an insightful instrument that highlights historical and cultural circumstances specific to Western civilization. The theory argues and offers a compelling argument for the emergence of a rational, systematic, and specialized model of capitalism as the Protestant ethic has a strong emphasis on hard work, discipline, and the fulfilment of an individual sense of duty as a crucial factor in shaping the work ethics and values of Western societies. Weber's thesis continues to provide valuable insights into how cultural, economic, and political landscapes can be influenced by internalizing qualities such as rationalization, efficiency, and meritocracy. Even though Weber's model may not provide an absolute explanation, as scholars still need to develop meaningful Weberian indicators, it remains to be an interesting viewpoint that shed light on the challenges and complexities of rationalization and standardization.

On the other side, Weber's argumentation has been criticized for its emphasis on Western exceptionalism as he suggests that only the unique cultural circumstances of the West facilitated the rise of

a rational, systematic form of capitalism. Wendt's social constructivism on the other hand, highlights the variability and constructed nature of capitalist practices across different societies. Capitalism, according to Wendt, can exist in various forms, shaped by the specific cultural and historical contexts within which it emerges. Weber uses his theory to explain the observed efficiency and advancement of Western states in international relations. He attributes their success to the cultural and ethical foundations that facilitated the rise of a rational and productive capitalist system. Wendt, however, sees the differentiation and institutional separations brought about by capitalism as social constructions influencing the functioning of international systems. For Wendt, these separations are not inherent to the international system, but rather products of the social construction of capitalism itself.

The analysis in this article shows that Max Weber's and Alexander Wendt's perspectives on capitalism's origins are complementary yet quite unique. While Weber's cultural approach emphasizes the transformative power of religious ethics, particularly the Protestant Ethic. Weber's ideas indicate that the capitalist mindset is a unique way to rationalize economic activity. Wendt's constructivist framework contrasts and de-emphasizes religious argumentation and argues that capitalism is a socially constructed phenomenon shaped by shared ideas and meanings. It is all the more worthwhile for future research purposes to pursue the study of capitalism in relation to contemporary challenges and developments such as digitalization, artificial intelligence, but also the growing demand for sustainability and governance. Research on the foundations of various economies around the globe whether religious or socially constructed may bear fruitful for increased sustainability of socio-political as well as economic understanding of human endeavours.

AUTHOR STATEMENT / YAZAR BEYANI

Researcher declared that all contributions to the article were his own. Researcher have not declared any conflict of interest.

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

REFERENCES

- Alloa, E. (2017). Redeemable Savings, or How to Become Ascetic through Consumption. *SubStance*, 46(3), 3–15.
- Arnold, K. R. (2005). Asceticism in contemporary political theory: Marx, Weber, Nietzsche and beyond. *Theory & Event*, 8(2).

- Aydin, N. (2010). *Free market madness and human nature*. Ninth Harvard University Forum on Islamic Finance, Building Bridges Across Financial Communities.
- Berger, P., & Luckmann, T. (1966). The reality of everyday life. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, 33–42.
- Ceri, P. (2003). Durkheim on social action. In *Emile Durkheim* (pp. 147–174). Routledge.
- Cockerham, W. C. (2015). Max Weber: Bureaucracy, formal rationality and the modern hospital. In *The Palgrave handbook of social theory in health, illness and medicine* (pp. 124–138). Springer.
- Collins, R. (2002). Weber's last theory of capitalism. *Readings in Economic Sociology*, 175–196.
- Dahlberg, K. A. (1973). The technological ethic and the spirit of international relations. *International Studies Quarterly*, 17(1), 55–88.
- De Long, D. W., & Fahey, L. (2000). Diagnosing cultural barriers to knowledge management. *Academy of Management Perspectives*, 14(4), 113–127.
- Delacroix, J., & Nielsen, F. (2001). The beloved myth: Protestantism and the rise of industrial capitalism in nineteenth-century Europe. *Social Forces*, 80(2), 509–553.
- Dudău, R. (2006). The social constructivist approach to international relations. *New Europe College Yearbook*, 6, 169–202.
- Garrard, G. (2003). *Rousseau's counter-enlightenment: A republican critique of the philosophes*. SUNY Press.
- Ghosh, P. (1994). Some Problems with Talcott Parsons'. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 35(1), 104–123.
- Harvey, D. (2006). Neo-liberalism as creative destruction. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 88(2), 145–158.
- Hayek, F. A. (2009). *The road to serfdom: Text and documents—The definitive edition* (Vol. 2). University of Chicago Press.
- Hicks, A., & Kenworthy, L. (2003). Varieties of welfare capitalism. *Socio-Economic Review*, 1(1), 27–61.
- Kurlantzick, J. (2016). *State capitalism: How the return of statism is transforming the world*. Oxford University Press.
- Lehmann, H., & Roth, G. (1995). *Weber's Protestant ethic: Origins, evidence, contexts*. Cambridge University Press.
- Morcillo Laiz, Á., & Schlichte, K. (2016). Another Weber: State, associations and domination in international relations. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(4), 1448–1466.
- Mueller, G. H., & Weber, M. (1982). Socialism and capitalism in the work of Max Weber. *British Journal of Sociology*, 151–171.

- Müller, H.-P. (2006). Work and the conduct of life: Weber's legacy. *Max Weber Studies*, 6(1), 119–145.
- Norkus, Z. (2001). *Max Weber und rational choice*. Metropolis Marburg.
- Onuf, N. G. (2012). Constructivism. In *World of our making* (pp. 35–65). Routledge.
- Rampton, D., & Nadarajah, S. (2017). A long view of liberal peace and its crisis. *European Journal of International Relations*, 23(2), 441–465.
- Roth, G., & Weber, M. (1976). History and sociology in the work of Max Weber. *The British Journal of Sociology*, 27(3), 306–318.
- Smith, D. N. (1998). Faith, reason, and charisma: Rudolf Sohm, Max Weber, and the theology of grace. *Sociological Inquiry*, 68(1), 32–60.
- Streeck, W. (2010). *12 The Sociology of labor markets and trade unions*. Princeton University Press.
- Swedberg, R. (2018). *Max Weber and the idea of economic sociology*. Princeton University Press.
- Trebing, H. M. (1969). Government regulation and modern capitalism. *Journal of Economic Issues*, 3(1), 87–109.
- Turner, S., & Mazur, G. (2009). Morgenthau as a Weberian methodologist. *European Journal of International Relations*, 15(3), 477–504.
- Turner, S. P. (2009). *Hans J. Morgenthau and the legacy of Max Weber*. na.
- Weber, M. (2005a). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Routledge.
- Weber, M. (2005b). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Nueva York, EE. UU.
- Weber, M., & Kalberg, S. (2013). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Routledge.
- Wendt, A. (1999a). *Social theory of international politics* (Vol. 67). Cambridge university press.
- Wendt, A. (1999b). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.
- Wendt, A. E. (1987). The agent-structure problem in international relations theory. *International Organization*, 41(3), 335–370.

BAĞIŞ TOPLAMADA SOSYAL MEDYANIN ROLÜNE İLİŞKİN TEORİK BİR TARTIŞMA

Rıdvan KOCAMAN¹

Öz

Sosyal medyanın ortaya çıkışıyla birlikte hem bireylerin hem de örgütlerin iletişim biçimlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu yeni iletişimde başarılı olmak isteyen kar amaçsız örgütler de sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmaktadır. Sosyal medyanın bu denli yaygın kullanımı akademik anlamda da ilgi çekmiştir. Literatürde pek çok çalışma kar amaçsız örgütlerin faaliyetlerini sürdürebilir bir şekilde devam ettirebilmeleri için gerekli olan bağış ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bunu yaparken de varsayımlarını farklı teoriler bağlamında geliştirdikleri görülmektedir. Bu konuda hem bütüncül bir bakış açısı sunmak hem de gelecek araştırmalara yeni kavrayışlar sağlamak amacıyla mevcut çalışmada üç farklı sosyal medya etkeni (ağ büyüklüğü, medya varlığı ve faaliyetleri ve takipçi katılımı) üç farklı teori (paydaş teorisi, sinyal teorisi ve meşruiyet teorisi) bağlamında tartışılmıştır. Ortaya çıkan tartışmaların teorik açıdan sosyal medya ve bağış toplama arasındaki ilişkiye odaklanacak çalışmalara yönlendirici fikirler sunması ve pratik açıdan ise kar amaçsız örgütlere sosyal medya kullanımında yol göstermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kar Amaçsız Örgüt, Sosyal Medya, Bağış, Bağış Toplama

JEL Kodları: M14, M31

A THEORETICAL DISCUSSION ON THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN FUNDRAISING

Abstract

With the emergence of social media, there have been changes in the communication styles of both individuals and organizations. Non-profit organizations that want to be successful in this new communication style also use social media actively. Such widespread use of social media has also attracted academic interest. Many studies have examined the relationship between donations and social media, which non-profit organizations need to sustain their activities. In doing so, it is seen that they have developed their assumptions in the context of different theories. In the current study, three different social media factors (network size, media presence and activities, and follower engagement) are discussed within the context of three different theories (stakeholder theory, signal theory, and legitimacy theory) to provide both a holistic perspective on this subject and new insights for future research. The emerging discussions are expected to provide insights for future research focusing on the relationship between social media and fundraising from a theoretical perspective and will guide non-profit organizations in using social media from a practical perspective.

Keywords: Non-profit Organization, Social Media, Donation, Fundraising

JEL Codes: M14, M31

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ridvankocaman@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0008-7041>

GİRİŞ

Kar amaçsız örgütler faaliyetlerini yürütmek için finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere kamu kurumlarından ve özel bağışçılardan gelen desteğe ihtiyaç duymaktadır. Ancak, kamusal desteğin giderek azalması ve bunun aksine savaşlar, ekonomik krizler gibi hayat koşullarını olumsuz etkileyen olaylar neticesinde sosyal hizmetlere olan ihtiyacın artması ile birlikte özel kaynaklardan gelen fonlar daha fazla önem kazanmıştır. Bununla birlikte, kar amaçsız sektörde ortaya çıkan rekabet örgütlerin kendilerini güncellemelerini ve dijital dünyaya entegre bir şekilde faaliyetlerini yürütmelerini gerekli kılmıştır. Bu noktada, dijitalleşmenin önemli göstergelerinden birisi olan sosyal medya kar amaçsız örgütlere bağışçılara daha hızlı, daha az maliyetli ve daha esnek bir şekilde erişme imkânı sağlamaktadır (Harris, Neely ve Saxton, 2023, s. 661). Öyle ki, 2024 Nisan ayı itibarıyla, dünya genelinde 5,44 milyar insan, yani küresel nüfusun %67,1'i internet kullanmakta ve bu toplamın 5,07 milyarı veya dünya nüfusunun %62,6'sı sosyal medya kullanıcısıdır (Statista, 2024). Sosyal medyanın hızla yaygınlaşması ile birlikte kar amaçsız örgütlerin sosyal medya kullanımı akademik olarak da ilgi çekmeye başlamıştır. Bu doğrultudaki ilgili literatürün ise genellikle sosyal medyanın paydaşlarla diyalog kurma (Waters, Burnett, Lamm ve Lucas, 2009; Xu ve Saxton, 2019), çevrimiçi topluluk oluşturma (Lovejoy ve Saxton, 2012; Sun ve Asencio, 2019) ve bağış kampanyaları düzenleme (Auter ve Fine, 2018; Bhati ve McDonnell, 2020) gibi konulardaki rolüne odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmalar sıklıkla sosyal medyanın kuruluşların yalnızca bilgi gönderip almasına değil, aynı zamanda halkla bağlantı kurmasına ve onları harekete geçirmesine de olanak tanıdığına vurgu yapmaktadır. Ancak, kar amaçsız örgütlerin sosyal medya kullanmalarının en temel sebebi ihtiyaç duydukları fonlara daha hızlı ve daha kolay bir şekilde ulaşmaktır. Öyle ki; sosyal medyanın temel yetkinlikleri ve rolleri arasına bağış toplama ilave edilmiştir (Saxton ve Wang, 2014, s. 851). Sonraki araştırmalar da bunu destekler nitelikte sosyal medya kullanımı ile kar amaçsız örgütlerin topladığı bağış hacmindeki artış arasında pozitif yönde ilişki olduğunu bulmuşlardır (Bhati ve McDonnell, 2020; Lee, 2021; Tian, Labban, Shearer ve Gal, 2021; Harris vd., 2023; Lee ve Shon, 2023). Yapılan çalışmalarda genel sosyal medya kullanımı ve bağış toplama arasındaki ilişkiye ilişkin varsayımlar farklı teorik perspektiflerden ayrı ayrı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle, mevcut çalışmada genel sosyal medya kullanımı etkenlerine indirgenerek her bir etken, bağış literatüründe yaygın bir şekilde yararlanılan paydaş teorisi, sinyal teorisi ve meşruiyet teorisi bağlamında tartışılmıştır. Böylelikle, sosyal medya ve bağış toplama arasındaki ilişkiye daha bütüncül bir bakış ve gelecek araştırmalara yönlendirici fikirler sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca, ortaya konulan teorik tartışmalar kar amaçsız örgüt yönetimlerine sosyal medya kullanımı konusunda yol göstermede yardımcı olacaktır.

KAR AMAÇSIZ ÖRGÜTLERDE SOSYAL MEDYA

Sosyal medyanın ortaya çıkışı ile beraber, insanların iletişim kurma biçimleri de oldukça değişmiştir. Kar amaçsız örgütler de misyonlarını yerine getirirken devrim niteliğindeki bu iletişim teknolojilerinden yararlanmaktadırlar (Harris vd., 2023, s. 663). Geleneksel olarak kullanılan diğer medyalarla karşılaştırıldığında, sosyal medyanın yenilikçi özellikleri onu çekici ve kullanışlı kılmaktadır (Young, 2017, s. 48). Öyle ki; sosyal medya düşük maliyetlidir, dolayısıyla bu pek çok örgütün erişimini mümkün kılmaktadır (Lovejoy ve Saxton, 2012, s. 341). Ayrıca, sosyal medya örgütlerin geniş kitlelere ulaşarak onların dikkatinin kendilerine ve amaçlarına yönlendirilmesini sağlar (Saxton ve Wang, 2014, s. 858). Bunlara ilaveten, sosyal medya doğası gereği etkileşim içerir ve paydaşlarıyla diğer geleneksel medyaya kıyasla daha akıcı ve dinamik bir iletişim sağlar (Young, 2017, s. 49), dolayısıyla bilgi alışverişini (Alonso-Cañadas, Galán-Valdivieso ve Saraite-Sariene, 2019) ve diğer kullanıcılarla diyalogu (Lovejoy vd., 2012, s. 315) destekler. Bu özellikler, paydaşlarıyla bilgi paylaşımı ve diyalog oluşturma temel amacı ile kar amaçsız örgütlerin sosyal medyayı benimsemeye ve kullanmaya başlamasına yol açmıştır (Benito-Esteban, Garcia-Rodriguez ve Romero-Merin., 2019, s. 47). Ancak, devlet desteğinin azalması, sosyal hizmetlere olan talebin ve sektördeki rekabetin artması gibi sebepler, son yirmi yılda bu örgütlerin sosyal medyayı bağış toplama amacıyla da kullanmasına neden olmuştur (Lee ve Shon, 2023, s. 291).

BAĞIŞ TOPLAMA ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA

İnternetin dünya genelinde artan şekilde yaygın kullanımı neticesinde web teknolojilerinde de çok fazla yenilik meydana gelmiştir. Yeni medya olarak adlandırılan bu teknolojiler kısa mesajlardan bloglara, web sitelerinden sosyal medyaya varıncaya kadar geniş bir yelpazeye sahiptir (Saxton ve Wang, 2014, s. 852). Kar amaçsız sektör bağlamında da bu teknolojik devrimin etkileri ve web teknolojilerinin kullanımına ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır (bkz. Hackler ve Saxton, 2007; Saxton, Kuo ve Ho, 2012; Dumont, 2013). Ancak, bu çalışmaların yeni medyanın ilk formlarına (web siteleri, e-posta vb.) odaklandığı görülmektedir. Ancak, son dönemlerde sosyal medyanın pek çok teknolojik araç üzerinden ulaşılabilir olmasından kaynaklı olarak popülerliği fazlaca artmış ve akademik çalışmalara da sıklıkla konu olmuştur. Bu konuda, Harris vd. (2023, s. 667) sosyal medyanın yeni medyanın daha geleneksel formlarını tamamlayıcı ve hatta onların ikamesi olarak kullanılabileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla, bir örgüt sosyal medya hesaplarını güncel bilgilerini paylaştıkları web siteleri, paydaşlarıyla iletişim kurduğu e-postaları gibi kullanabilmektedirler. Ayrıca, sosyal medya bireylerin ve örgütlerin çevrimiçi tartışmalara katılmasına, başkalarıyla iletişim kurmasına ve bilgi oluşturup paylaşmasına olanak tanımaktadır.

Sosyal medya platformları (X (Twitter), Facebook, Instagram, TikTok, YouTube, vb.) daha yüksek düzeyde kullanıcı katılımı ve etkileşimi içermesi nedeniyle önceki yeni medya biçimlerinden rahatça ayırt edilebilir (Alonso-Cañadas vd., 2019, s. 3). Sosyal medya platformları resmi sosyal ağları da entegre ederek organizasyonların ve bireylerin kendi seçtikleri diğer kullanıcılarla resmi bağlar kurmasını sağlar. Bu tür platformlara bu nedenle sıklıkla sosyal ağ siteleri denir (Saxton ve Wang, 2014, s. 853). Bu sitelerin diğer öne çıkan özelliği ve ana dinamik unsuru, güncelleme ve mesajlaşma yeteneklerine (örn., kullanıcıdan kullanıcıya paylaşılan kısa, düzenli olarak gönderilen durumlar, güncellemeler, fotoğraflar veya tweet'ler) sahip olmasıdır. Bu iki özelliğin birleşimi, bir örgüt ile sahip olduğu ağ arasında iki yönlü iletişimi kolaylaştırır (Lovejoy ve Saxton, 2012, s. 342).

Sosyal medyanın sağladığı kolaylıklar neticesinde son zamanlarda kar amaçsız örgütlerin farklı platformlarda aynı anda yer alması kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle, çevrimiçi bağışçı katılımı ve bağış toplama amacıyla pek çok örgütün sosyal medyayı aktif olarak kullandığı görülmektedir. Bu bağlamdaki ilk adım olarak, dünya genelinde pek çok kar amaçsız örgüt ve onların fanları 'Facebook Causes' uygulamasını 2007 yılında kullanmaya başlamışlardır. Bu uygulama üzerinden farklı amaçlar (cause) için bağış toplama etkinlikleri başlatılmış ve örgütler fon toplamak için destekçileri üzerinden insanların bu ağa katılmalarını sağlamaya çalışmışlardır (Waters vd., 2009, s. 105). Benzer şekilde, GoFundMe, Fundrise, Fundly ve Crowdcube gibi sosyal ağ odaklı bağış toplama etkinlikleri sunan siteler günümüzde halen daha aktif olarak kullanılmaktadır. Sosyal medyanın yüksek düzeyde iletişim gücüne sahip olması, kar amaçsız örgütlerin yeni, daha geniş ve daha genç kitlelerle stratejik olarak düşük maliyetle etkileşime geçmesine olanak sağlamaktadır (Auger, 2014, s. 241). Benzer şekilde, Waters ve Jamal (2011, s. 322), sosyal medyanın örgütlere daha geniş bir paydaş yelpazesiyile hızlı bir şekilde iletişim kurmanın daha ucuz ve daha hızlı bir yolunu sağladığını ifade etmektedir.

Büyük ulusal kar amaçsız örgütlerin çevrimiçi bağış toplama çalışmaları üzerine yaptıkları araştırmada Flannery, Harris ve Rhine (2009), çevrimiçi bağış toplamanın yeni bağışçı edinmede önemli bir kaynak haline geldiğini, çevrimiçi bağışçıların daha genç olma eğiliminde olduğunu ve geleneksel bağışçılardan daha büyük bağışlar yaptıklarını ortaya koymuştur. İnternet ve sosyal medya kullanıcı sayısı sürekli olarak artmaya devam etmektedir. Türkiye'de ise 68,5 milyon kişi aktif sosyal medya kullanıcısı konumundadır. Bu, ülke nüfusunun %80,8'ini oluşturmakla birlikte, ülkede sosyal medyanın en aktif kullanıcıları çoğunlukla 25-34 yaş aralığındaki bireylerden oluşmaktadır. Tüm kullanıcılar içerisinde yaklaşık 30 milyonu bu yaş aralığında yer almaktadır (Datareportal, 2024). Ancak, günümüz teknolojisinin kullanıcılarına kullanım kolaylığı sağlaması sosyal medya kullanıcı yaş ortalamasını daha da yukarılara çıkartmaktadır. Dolayısıyla, sosyal medyanın yaygınlaşması, çevrimiçi bağışlara artan ilgi ve geniş kitlelere

etkili bir şekilde ulaşma potansiyeline binaen, kar amaçsız örgütlerin sosyal medyayı bağış toplama çabalarına entegre etme istekleri de oldukça artmıştır (Harris vd., 2023, s. 673). Örneğin, TEMA Vakfı 2013 yılından bu yana "Adım Adım" projesini üzerinden destekçilerinin doğa için gerçekleştirilen yürüyüşlere katılmalarını teşvik etmek ve kaydolmalarını sağlamak amacıyla sosyal üzerinden tanıtımlar yapmaktadır. Bu sayede, takipçilerinin projeyi aileleri, arkadaşları ve medya üzerindeki takipçileri ile paylaşmalarına ve ağ oluşturmalarına imkân sağlamaktadır. Bu ağlar aracılığıyla, vakıf hem odaklandığı amaca yönelik farkındalığı ve destekçi sayısını hem de toplanan bağış miktarını arttırabilmektedir.

Yukarıdaki tartışmalar, hem sosyal ağ tabanlı bağış toplamanın giderek artan önemini hem de bunun geleneksel bağış toplama faaliyetlerinden farklı yönleri olduğunu göstermektedir. Öyle ki; sosyal medya üzerinden bağış toplama kar amaçsız örgütlerin kitlesel fonlama yöntemi kullanmasına imkân sağlar. Ayrıca, küçük miktarlarda para bağışlayarak veya ilgili fonlama duyurusunun dünyaya yayılmasına yardımcı olarak odaklanılan amacı desteklemeye istekli olan farklı coğrafyalardan insanlara ulaşmayı mümkün kılar (Lee, 2021, s. 613). Bağış yapma potansiyeline sahip olan bireyler yani potansiyel bağışçılar sosyal ağlardaki diğer bireyler tarafından etkilenir ya da teşvik edilir. Bu kişisel ya da eşler arası bağış toplama, diğer bağış toplama türlerinden farklıdır çünkü alıcının bağış talep eden kişiyle önceden kurulmuş bağlantıları vardır ve ona güvenme olasılığı daha yüksektir (Lee ve Shon, 2023, s. 298). Ayrıca, bağış uygulamaları sosyal ağ uygulamalarına bağlı olduğundan, potansiyel bağışçıların taleplere verdikleri yanıtlar kamuya açıktır; bu da çevredekilerin potansiyel bir bağışçının belirli bir talebe yanıt verip vermediğini görebileceği anlamına gelir. Bu durum bir aile üyesinin, arkadaşının veya meslektaşının desteklediği bir davayı desteklemek için akran baskısı yaratır (Saxton ve Wang, 2014, s. 853). Bu argümanlar, sosyal medya sitelerinde bağışları yönlendiren güçlü bir sosyal ağ etkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sosyal ağ uygulamalarının kar amaçsız örgütlere bağışçı tabanlarını genişletmek, amaçları ve ihtiyaçları konusunda farkındalık yaratmak ve finansal destek elde etmek için yeni fırsatlar sunduğu iddia edilebilir.

BAĞIŞ TOPLAMADA SOSYAL MEDYA ETKENLERİ

Pek çok çalışma sosyal medya kullanımı ile kar amaçsız örgütlerin topladığı bağış miktarındaki artış arasında pozitif bir ilişki bulmuştur (bkz. Saxton ve Wang, 2014; Bhati ve McDonnell, 2020; Lee, 2021; Tian vd., 2021; Lee ve Shon, 2023). Bu ilişkiye ilişkin ilgili literatür incelendiğinde, sosyal medya etkenleri olarak *ağ büyüklüğünün, örgütlerin sosyal medyadaki varlıklarının ve faaliyetlerinin ve takipçi katılımının* bağışları nasıl etkileyebileceği üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Bu etkenler, içerikleri ve ilgili literatür örnekleri Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Bağış toplamada sosyal medya etkenleri

Etkenler	İçerik	İlgili Literatür Örnekleri
Ağ Büyüklüğü	-Takipçi sayısı -Kullanıcı sayısı -Hesap sayısı -Etkileşim miktarı	Saxton ve Wang (2014); Alonso-Cañadas vd. (2019); Bhati ve McDonnell (2020); Lee (2021); Ihm (2022); Harris vd. (2023); Lee ve Shon (2023); Özman ve Gossart (2024)
Medya Varlığı ve Faaliyetleri	-Sosyal medya hesapları -Paylaşımlar -Gönderiler -Bağış etkinlikleri -Bağış kampanyaları	Flannery vd. (2009); Fischer ve Reuber (2011); Dixon ve Keyes (2013); Auter ve Fine (2018); Guo ve Saxton (2018); Bin-Nashwan ve Al-Daihani (2021); Dehdashti, Namin, Ratchford, ve Chonko (2022); Harris vd. (2023); Lynn-Sze ve Fathi (2023)
Takipçi Katılımı	-Beğenme -Paylaşım -Yeniden paylaşım -Yorumlar -Etiketleme	Donath (2007); Connelly, Certo, Ireland ve Reutzel (2011); Silard (2018); Smith (2018); Alonso-Cañadas vd. (2019); Campbell ve Lambright (2020); Wallace, Buil ve Chernatony (2020); Tian vd. (2021)

Özellikle bazı çalışmalar, sosyal medya ağ büyüklüğünün (platformdaki takipçi, beğeni, retweet vb. sayıları) bağışlar üzerindeki etkisini araştırırken bu teknolojilerin sağladığı geniş kapsamın etkisini de incelemiştir (bkz. Young, 2017; Bhati ve McDonnell, 2020; Lee, 2021). Öte taraftan bazı çalışmalar, kar amaçsız örgütlerin sosyal medya faaliyetlerinin ve takipçi tepkilerinin (örn. beğeni, yorum, paylaşım) bağışlar üzerindeki etkisine odaklanmıştır (Wallace vd., 2020; Tian vd., 2021). Bunlara ilaveten, farklı sosyal medya platformlarında bulunmanın toplanan bağışları etkileyip etkilemediğini analiz eden Harris vd. (2023), farklı sosyal medya hesapları üzerinden gerçekleştirilen faaliyetlerin toplanan bağış miktarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

TEORİK ÇERÇEVE

İlgili literatürde, sosyal medya kullanımı ve bağışlar arasındaki ilişki üç farklı teorik perspektiften yorumlanabilmektedir. Bu teoriler; sinyal teorisi (Guo ve Saxton, 2018; Harris vd., 2023), paydaş teorisi (Guo ve Saxton, 2012; Saxton ve Wang, 2014; Alonso-Cañadas vd., 2019) ve meşruiyet teorisi (Lee, 2021; Svensson vd., 2015). Bu kısımda, öncelikle her bir teori açıklanacak, sonrasında kar amaçsız örgütlerin sosyal medya kullanımı bağlamında tartışılacaktır.

Sinyal Teorisi

Sinyal teorisi, Spence'nin (1973) iş piyasası sinyalizasyonu çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışma ile, sinyal vermenin piyasada iş seçimini nasıl etkilediğine dair varsayımsal bir örnek sunulmaktadır. Sonraki süreçlerde bu teoriden geniş bir araştırma alanı yelpazesinde bilgi asimetrisinin etkisini açıklamak için sıklıkla yararlanılmıştır (bkz. Connelly vd., 2011; Haski-Leventhal ve Foot, 2016). Teori işgücü piyasasında geliştirilmiş olmasına rağmen sinyal verme, bilgi asimetrisinin olduğu herhangi bir piyasada uygulanabilen genel bir olgudur (Morris, 1987, s. 48) ve bu teorinin kar amaçsız örgütler bağlamında da uygulandığı görülmektedir (bkz. Gugerty, 2009; Prakash ve Gugerty, 2010; Simaens ve Koster, 2013). Bilgi asimetrisi, kar amaçsız örgüt ile bağışçı arasındaki ilişkinin temel bir özelliğidir (Parsons, 2003, s. 112) ve bu durumun varlığı bağış sürecini olumsuz etkilemektedir (Hyndman ve McDonnell, 2009, s. 23).

Tipik olarak, taraflardan biri, sinyal gönderen, bilgiyi iletip iletmeyeceğine ve nasıl ileteceğine (veya sinyal göndereceğine) karar vermelidir ve diğer taraf, yani alıcı, sinyali nasıl yorumlayacağını seçmelidir (Spence, 2002, s. 437). Burada sinyal gönderen, bazı özel bilgilere ve bireyin, ürünün veya örgütün bazı yönlerinin temel kalitesine ilişkin ayrıcalıklı bir bakış açısına sahip olan bir birey, grup veya kuruluş şeklinde tanımlanabilir (Connelly vd., 2011, s. 44). Örgütlerde, içeridekiler hem olumlu hem de olumsuz özel bilgiler elde ederler ve bu bilgileri dışarıdakilere iletip iletmeyeceklerine karar verirler. Kar amaçsız örgütler bağlamında, sinyali gönderen kişi, yeterli bilgiye sahip olan (örn. mali performans göstergeleri hakkında) ve bunlar hakkında sinyali alıcılara rapor eden (başka bir deyişle bir sinyal gönderen) içeriden herhangi bir kişi olabilir. Alıcılar ise, söz konusu örgüt hakkında bilgisi olmayan ancak bu bilgiyi alma istekliliği gösteren dışarıdakilerdir (Connelly vd., 2011, s. 41). Bunlar, genel halk ve mevcut/potansiyel bağışçılar da dahil olmak üzere herhangi bir kar amaçsız örgütün paydaşları olabilir.

Kar amaçsız örgütler arasında kaynaklar konusunda rekabet olduğundan sinyal gönderen, örgütün kalitesine ve diğerlerine göre üstünlüğüne işaret etmeye çalışır. Bu noktada, Connelly vd. (2011, s. 43) kalitenin sinyal gönderenin, dışarıdakilerin ihtiyaçlarını veya taleplerini karşılama konusundaki temel ve dışarıdakiler tarafından gözlemlenemeyen yeteneğini ifade ettiğini belirtmişlerdir. Nihayetinde, sinyalin alıcısının bir karar vermesi (örn. bağış yapma) ve/veya sinyali gönderene geri bildirimde bulunması (örn. bağış miktarını belirleme) beklenmektedir. Ayrıca, örgütün bilgi paylaşımındaki bütün kanallarının bağışçıların örgüt hakkında doğru bilgiyi elde etmesine ve değerlendirme yapmasına imkân sağlaması beklenir (Nah ve Saxton, 2011, s. 301).

Değerlendirme sürecinde kar amaçsız örgütler ile paydaşları arasındaki bilgi asimetrisi, paydaşların yüksek kaliteli örgütlerden düşük kaliteli olanları kolayca ayırt edemediği anlamına gelir ve güven eksikliği

bağış yapma isteğinin azalmasına neden olabilir (Prakash ve Gugerty, 2010, s. 27). Bunun üstesinden gelmenin bir yolu itibar inşa etme çabasıdır. Ancak itibar mekanizmalarının, etkileşimler tekrarlandığında ve bilgi akışı güçlü olduğunda en iyi şekilde çalıştığı unutulmamalıdır (Holmstrom ve Tirole, 1989, s. 101). Kar amaçsız örgütlere duyulan güven eksikliği, bilgi paylaşımına ilişkin daha fazla hükümet düzenlemesine yol açabilir ve bu düzenlemeler halka örgütlerin güvenilir olmadığına ilişkin sinyal de verebilir (Salamon ve Robinson, 2008, s. 593).

Paydaş Teorisi

Paydaş bakış açısı 1980'li yıllarda kuruluşların etkilediği ve etkilendiği çevresel unsurları anlamlandırmak üzere ortaya çıkmıştır (Savage, Nix, Whitehead ve Blair, 1991, s. 62). Bu bakış açısına göre, kuruluşların faaliyetleri üzerinde çalışanlar, tedarikçiler, devlet otoriteleri, rakipler, müşteriler gibi pek çok paydaşın etkisi vardır. Paydaş teorisinin öncülerinden olan ve paydaşları örgütün desteklerine ihtiyaç duyduğu gruplar olarak tanımlayan Freeman (1984, s. 17), örgüt performansının başarısının paydaş grubundaki unsurların yeterince tatmin olmasına bağlı olduğunu iddia etmektedir. Öyle ki; kuruluşun hayatta kalması ve sonrasında sürdürülebilir bir refaha ulaşması özellikle birincil paydaş grupları (örn. müşteriler, çalışanlar, hissedarlar, tedarikçiler, hükümetler vd.) için yaratılan tatmin ve değere bağlıdır (Chung, Chen ve Reid, 2009, s. 63). Buradan hareketle, kuruluşların tüm paydaşlarına ve genel olarak topluma karşı finansal performansın ve hissedarlara karşı sorumluluğun ötesinde sorumluluklara sahip olduğu söylenebilir.

Paydaş gruplarının kimlerden oluştuğu ve kuruluşların bu grupları tatmin etmek için neler yapması gerektiği ile yakından ilgilenen paydaş teorisinin tanımlayıcı bir niteliğe sahip olduğu iddia edilebilir. Bu noktada, Fassin (2009, s. 116) bu teorisinin işletmenin ne olduğunu açıklayan bir model sunabileceğini ifade etmektedir ki; bu bağlamda bir işletmeyi içsel değere sahip, işbirlikçi ve rekabetçi çıkarılardan oluşan bir takım yıldızı olarak tanımlar. Öte taraftan, paydaş teorisinin araçsal bir yönü de bulunmaktadır. Paydaş yönetimi uygulaması, kurumsal performans hedeflerine (karlılık, istikrar, büyüme vb.) ulaşılması ile paydaş grupları arasındaki bağlantıları incelemek için bir çerçeve sunar. Son olarak, paydaş teorisi en geniş anlamıyla yönetimseldir. Basitçe mevcut durumları tanımlamaz veya neden-sonuç ilişkilerini tahmin etmez; aynı zamanda paydaş yönetimini oluşturan tutumları, yapıları ve uygulamaları da önerir. Paydaş yönetimi, temel özelliği olarak, hem örgütsel yapıların ve genel politikaların oluşturulmasında, hem de duruma göre karar almada, tüm uygun paydaşların meşru çıkarlarına eşzamanlı olarak dikkat edilmesini gerektirir. Bu üç temel nitelik bağlamında, paydaş teorisi bir kuruluşun paydaşlarının kimlerden oluştuğunu, başarısı ile paydaşları arasında nasıl bir bağlantı olduğunu ve faaliyetlerini sürdürürken paydaş gruplarının meşru çıkarlarının nasıl korunması gerektiğini dikkate almaktadır (Fassin, 2009, s. 117-118).

Paydaş teorisi birincil çalışma alanı olarak her ne kadar kar amacı güden işletmeler bağlamını dikkate alsada bu teorinin benzer şekilde pek çok paydaşa sahip olan kar amaçsız örgütlere de uygulanabileceği aşikardır. Öyle ki; bazı çalışmalar paydaş teorisini daha kapsayıcı şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, LeRoux (2009, s. 160) paydaş teorisinin bütün kuruluşları ilgilendiren normatif bir örgüt teorisi olduğunu ifade etmektedir. Freeman (2017, s. 15) ise teoriyi tanımlamada bir kuruluşun paydaşları olduğu yani kuruluşun başarısı veya başarısızlığında pay sahibi grupların olduğu fikrinden yararlanmışlardır. Dolayısıyla, paydaş fikrinin çok kapsayıcı olduğunu ve sadece kar amacı güden işletmelerin odakta olmaması gerektiğini söylemek anlamsız olmayacaktır ki; Freeman (2017, s. 2) paydaş teorisinin genel olarak her türlü sosyal sisteme, özel olarak da örgütsel sistemlere uygulanabileceğini iddia etmektedir.

Sosyal sistemin önemli bir parçası olan kar amaçsız örgütler de hedeflerine ulaşmak için çeşitli paydaşların çıkarlarını dikkate alması, onlarla ortaklık kurması ve iş birliği yapması gerekmektedir (Doerfel ve Taylor, 2017, s. 923). Ancak, geniş bir çeşitliliğe sahip paydaş gruplarıyla istenilen ilişkiyi kurmak, sürdürmek ve geliştirmek çok da kolay değildir (Guo ve Acar, 2005, s. 351). Bu noktada, sosyal medya geniş ve özellikle coğrafi olarak dağınık bir halde olan paydaş gruplarıyla etkileşimli iletişim kurmak için bir ortam sunmaktadır (Maxwell ve Carboni, 2016, s. 252). Sosyal medya, farklı paydaşların katılımını sağlayan ve her şeyden önce kitle iletişim araçlarının geleneksel yapısının çok ötesinde onlarla doğrudan iletişim kurmaya olanak sunan araçlar olarak görülmektedir (Waters vd., 2009, s. 105). Diğer kurumların aracılığına ihtiyaç duymaksızın paydaşlarla doğrudan iletişime olanak sağlayan sosyal medya, kar amaçsız örgütlere etkileşim kurmanın farklı deneyimlerini yaşama fırsatı sunmaktadır. İnternetin yaygın kullanımı ile birlikte paydaşları ile iletişimde web sitelerine odaklanan kar amaçsız örgütlerin, bunun bir devamı olarak günümüzde sosyal medyadan farklı şekillerde (etkinlik paylaşımları, soru cevap programları, bağış canlı yayınları vb.) yararlandıkları görülür. Böylelikle, toplumun büyük bir çoğunluğuna ulaşabilmekte ve bu onların hedeflerini gerçekleştirmeleri için ağlarını genişletme ve paydaş katılımı sağlama konusunda yardımcı olmaktadır (Jung ve Valero, 2016, s. 53).

Meşruiyet Teorisi

Meşruiyet kavramı genel olarak örgüt-çevre ilişkisi bağlamında tanımlanmaya çalışılmıştır. Öyle ki; örgütsel araştırmalar alanında yapılan ilk çalışmalarda örgütler rasyonel ve açık sistemler olarak tanımlanmaktadır (bkz. Meyer ve Rowan, 1977; DiMaggio ve Powell, 1983). Bu doğrultuda, örgütün çevresi ile ilişkisi yönetsel ve teknik açıdan olduğu kadar toplumsal olarak da ele alınmaktadır. Bu sosyal boyutun en kritik unsurlarından birisi ise meşruiyettir (Kocaman, 2021, s. 53). Kavram, özellikle Kurumsal Kuram, Kaynak Bağımlılığı Kuramı ve Örgütsel Ekoloji gibi bazı örgüt teorilerinin temel kavramlarından birisi haline gelmiştir. Bunun en önemli nedeni meşruiyetin örgütlerin hem kuruluşunda hem de hayatta

kalmasında kritik bir rol oynadığının düşünülmesidir (Bitektine, 2011, s. 153). Dolayısıyla, meşruiyet ve hayatta kalmak için gerekli kaynaklara ulaşma arasında yakın bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. Meyer ve Rowan (1977, s. 353) bu ilişkinin pozitif yönde ve güçlü olmasının örgütsel çevredeki kurumsallaşmış mitlere (kurallar, normlar, değerler, tanımlar, kültürel açıklamalar vb.) uyulmasına bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bu mitlere uyum örgütleri davranışlarından ötürü sorgulanmaktan ve teknik performansları ile ilgili acil yaptırımlardan koruyabilir. Bu durum ise örgüte verilen kültürel desteğin derecesi olarak görülebilir (DiMaggio ve Powell, 1983, s. 152). Meşruiyet çevre tarafından sorgulanmanın varlığı ya da yokluğu temelinde de kavramsallaştırılabilir. Örneğin, Pfeffer ve Salancik (1978, s. 194) meşruiyetin varlığından ziyade yokluğunun daha kolay fark edildiğini ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, bir örgütün eylemleri meşru olmadığında, dış çevresinden gelen yorum ve saldırılarla karşılaşma olasılığı daha yüksektir. Dolayısıyla, meşru olarak tanımlanabilen bir örgüt dış çevresi tarafından kabul edildiği için faaliyetlerini sorgulanmadan gerçekleştirebilmektedir (Deephouse, 1996, s. 1026).

Yukarıdaki tartışmadan hareketle, meşruiyetin sahip olunabilen veya takas edilebilen bir nesneden ziyade, kültürel uyumu, normatif onayı veya kanun veya kurallara uygunluğu yansıttığı ifade edilebilir (Scott, 2001, s. 45). Benzer şekilde, Suchman (1995, s. 574) meşruiyeti bir örgütün eylemlerinin sosyal olarak oluşturulmuş bazı değerler, inançlar, normlar bağlamında olumlu ya da uygun olduğuna dair bir varsayım olarak tanımlar. Bir diğer tanımlamaya göre ise meşruiyet, bir varlığın değer sisteminin o varlığın parçası olduğu daha geniş sosyal sistemin değer sistemi ile uyumlu olduğunda var olan bir durum veya statüdür (Lindblom, 1994, s. 2) Meşruiyet genel olarak iki uçlu olarak değerlendirilir. Bir tarafta, örgüt işlerini toplumsal kurallara, normlara, değerlere veya anlam sistemlerine uygun olarak yürüttüğünde meşru olarak değerlendirilir (Tost, 2011, s. 687). Sosyal sisteme dahil olan çeşitli paydaş grupları (müşteriler, rakipler, tedarikçiler, kamu kurumları, yasal otoriteler vb.) örgütün eylemlerinin uygunluğunu farklı şekilde değerlendirebilir. Ancak, bu sistemin kolektif düzeyde kabul edilir veya uygun olmasıyla alakalı bir durumdur. Diğer tarafta ise, örgütün faaliyetlerinin uygunluğunun sorgulanmasına neden olan meşru olmayan konular yer almaktadır ki; örgütsel yapı, işleyiş, yönetim tarzı, toplumla ilişki biçimleri gibi pek çok konunun meşruiyeti farklı düzeylerde sürekli olarak sorgulanmaktadır. Bu ise, onların sosyal çevrelerinde hayatta kalabilmeleri ve gelişebilmeleri için maddi kaynaklardan ve teknik yeteneklerden daha fazlasına sahip olmalarını gerekli kılar (Scott, 2001, s. 46).

Meşruiyet doğası gereği ilişkisel bir kavramdır. Paydaşlar algılarına göre bir örgüte meşruiyet kazandırdıkça, meşruiyet öznel olarak yaratılır ve sosyal olarak inşa edilir (Suchman, 1995, s. 575). Kar amaçsız örgütler için faaliyetlerinin paydaşları (bireysel bağışçılar, kurumsal bağışçılar, faydalancılar, yasal otoriteler, genel halk vs.) tarafından onaylanması sürdürülebilirlikleri açısından oldukça önemlidir.

Kar amaçsız sektör bağlamındaki faaliyetlerin sıklıkla görünür mübadele ilişkileri içermemesi meşruiyet elde etmeyi biraz daha zor bir hale getirebilmektedir. Örneğin, bir beyaz eşya firmasından buzdolabı satın alan bir müşteri, firmanın ana faaliyet alanı, satın aldığı buzdolabının kalitesi, firmanın marka değeri gibi pek çok konuyu dahil olduğu mübadele ilişkisi bağlamında daha kolay değerlendirebilir ve onun meşruiyetini derecelendirebilir. Ancak, bağışını ihtiyaç sahiplerine dolaylı yoldan kar amaçsız örgütler üzerinden ulaştırmaya çalışan bireysel bir bağışçı için benzer bir değerlendirmeyi yapmak daha zordur. Çünkü, mübadele sürecinde ortaya çıkan faydalar çok daha soyuttur (Kocaman, 2024b, s. 121). Bu bağlamda meşruiyet, birlikte çalışan bazı unsurların varlığını gerekli kılmaktadır. İlk olarak, meşruiyet örgütün faaliyetlerini bileşenleri açısından arzu edilir, uygun ve çevreyle uyumlu kılan değerlere dayandırılabilir. Genel ve özellikle yerel paydaşlarla ortak değere sahip olunması kar amaçsız örgütlerin halk tarafından desteklenmesine olanak tanır. Çünkü, bu durum halkın ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların çözüme kavuşturulmasını kolaylaştırır (Dart, 2004, s. 427). İkinci olarak, meşruiyet kanun, kural ve yasalara uygunluk ile açıklanabilir. Ancak, bu uyum meşruiyeti garanti etmek için yeterli değildir çünkü yasal sistemler ve toplumsal değerler örtüşmeyebilir. Son olarak, meşruiyet kar amaçsız örgütlerin taraflara değer yaratmasını ve paydaşların hedeflerine ulaşmasını sağlayan bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olmasına dayanmaktadır (Brinkerhoff, 2005, s. 18).

Meşruiyet için gerekli olan unsurların daha belirgin ve etkin hale gelmesi için farklı uygulamaların varlığından söz edilebilir (Etter, Calleoni, Illia, Meggiorin ve D'Eugenio, 2018, s. 61). Bu konuda, özellikle son 10 yıldır sosyal medyanın ön plana çıktığı görülmektedir. Öyle ki; sosyal medya platformları kar amaçsız örgütlerin pek çok paydaşa erişmesine olanak sağlar, iki yönlü iletişimi kolaylaştırır ve sosyal ağ oluşturmasını mümkün kılar (Li ve Volda, 2024, s. 70). Sosyal medya üzerinden paydaşları ile etkileşim içerisinde olmak kar amaçsız örgütlere kendilerini daha iyi anlatma fırsatı sunarken, aynı zamanda paydaşları tarafından ne denli meşru görüldüklerine ilişkin ipuçları yakalamalarına da fırsat verir (Etter vd., 2018, s. 23). Bu doğrultuda, sosyal medya üzerinden örgütsel meşruiyeti anlamaya çalışan bazı araştırmalar vardır. Örneğin, Castelló, Etter ve Årup Nielsen (2016) ve Colleoni (2013) farklı iletişim stratejilerinin sonuçlarını ölçmek için örgütler hakkındaki paydaş tweetlerini analiz etmiştir. Daha genel olarak, bazı çalışmalar paydaşların sosyal medya üzerinden örgütler hakkında seslerini nasıl yükselttiklerini ve fikirlerini nasıl ifade ettiklerini araştırmışlardır (bkz. Hunter, Le Menestrel ve de Bettignies, 2008; Etter ve Vestergaard, 2015). Sosyal medyadaki faaliyetler (paylaşım, beğeni, etiketleme, yorum vb.) kar amaçsız örgütün meşruiyetini elde etmesi, geliştirmesi ya da tamir etmesi açısından etkilidir. Çünkü, genel halk sosyal medyayı kurumsal eylemlerin uygunluğunu değerlendirmek ve müzakere etmek için sıklıkla bilgi kaynağı olarak kullanmaktadır (Castelló, Morsing ve Schultz, 2013, s. 685). Bu doğrultuda, örgütlerin platformlar üzerinden paydaşları ile aktif iletişim kurması kendileri hakkında oluşan bilginin daha açık,

anlaşılır ve doğru olmasına imkân sağlar ve meşruiyetin birlikte inşasını mümkün kılar (Westerman, Bonnet ve McAfee, 2014, s. 4).

SOSYAL MEDYA ETKENLERİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Çalışmada genel sosyal medya kullanımı daha derinlemesine bilgi ve daha bütüncül bir bakış açısı sağlamak için etkenlerine indirgenerek incelenmiştir. Bu kısımda ise, önceden belirlenmiş olan her bir sosyal medya etkeni ve bağış toplama arasındaki ilişki üç farklı teori bağlamında tartışılacaktır.

Ağ Büyüklüğü

Sosyal medya platformları takipçilerin oluşturdukları ağ üzerinden ayakta kalabilmekte ve gelişebilmektedir. Bu doğrultuda, bireylere ve kurumlara sundukları çeşitli imkanlar sebebiyle gün geçtikçe dahil olunan ağ büyüklüğü de artış göstermektedir (Kim, 2020, s. 177). Sosyal medyanın sahip olduğu bu dinamizm, ilgili kişilerin platforma bağlı olarak takipçi, kullanıcı ve arkadaş gibi şekillerde dahil olarak hem kendilerinin kar amaçsız örgütü takip etmelerine hem de kendi takipçileri ile örgüt arasında aracı olmalarına imkân sağlamaktadır. Böylelikle, örgütlerin sosyal medya üzerinden oluşturdukları ağ yeni katılanlarla genişlemekte ve kullanıcılar aralarındaki etkileşim miktarı artış göstermektedir (Harris vd., 2023, s. 681).

Paydaş teorisi açısından bakıldığında kar amaçsız örgütlerin oluşumu, hayatta kalması ve amaçları doğrultusunda sürdürülebilir bir başarıya ulaşmaları için özellikle kendilerini destekleme potansiyeli olan paydaş gruplarının varlığı ile mümkündür. Örgütler sosyal medya üzerinden oluşturdukları ağ sayesinde onların bir takımyıldızı gibi hareket etmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, ağ içerisinde yer alan her bir paydaş örgütün başarısında ya da başarısızlığında pay sahibidir (Harris vd., 2023, s. 679). Teoriye göre, örgütün başarılı olması paydaşlar için yaratılan değere ve onların bu süreçteki tatminine bağlıdır (Freeman, 1984, s. 17). Kar amaçsız örgütler faaliyetleri neticesinde taraflarına değer yaratmaktadır (Kocaman, 2024a, s. 121). Örneğin, Chapman, Louis, Masser ve Thomas'a (2022, s. 1827) göre, doğrudan bağış söz konusu olduğunda bağış sürecinin görünür taraflarından bağışçı yapmış olduğu bağışın (para, materyal ve gönüllü çalışma) neticesinde somut (vergi indirimi, görünürlük vb.) ya da soyut (kişisel tatmin, mutluluk, rahatlama vb.) birtakım faydalar elde eder. Sürecin diğer tarafında yer alan ve ilgili bağışın son kullanıcısı konumundaki faydalanıcı ise ihtiyacının giderilmesini fayda olarak değerlendirir. Bağışın dolaylı olduğu durumlarda, aracı konumundaki kar amaçsız örgütler kuruluş amacına hizmet edebilme faydası elde ederler. Bahse konu olan faydaların ortaya çıkışında ise sosyal medya oldukça önemli bir role sahiptir (Bhati ve McDonnel, 2020, s. 77). Bu doğrultuda, sosyal medya platformları aracılığıyla paydaş katılımının kolayca sağlanabileceği bağış etkinliklerinin düzenlenmesi oldukça yaygın yollardan birisidir. Örneğin, SMA hastası çocuklar için X kuruluşu organizatörlüğünde ünlü kişilerin de desteğiyle Instagram üzerinden bağış

toplama amacıyla canlı yayınlar yapılabilmektedir. Benzer şekilde, TEMA'nın Facebook üzerinden paydaşlarının 'Doğa İçin Koş' teması üzerinde etkileşim göstermelerini sağlaması örnek gösterilebilir. Paydaşların büyüyen benzeri ağların parçası olma hissiyatı ve aralarındaki giderek artan etkileşim kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlar (Alonso-Cañadas vd., 2019, s. 10). Bu sebeple, kar amaçsız örgütlerce sahip olunan sosyal medya hesapları, bu hesapların ulaşılmış oldukları ağ büyüklükleri ve etkileşim miktarları daha fazla tatmin olmuş paydaşı ortaya çıkarabilir.

Sinyal teorisine göre, gönderici konumundaki kar amaçsız örgütler örgütün paydaşları olan alıcılara (bağışçılar, yasal otoriteler, faydalanıcılar vs.) pek çok sinyal ya da mesaj iletme gayreti içerisindedir. Sosyal medya her ne kadar paydaşlarına sinyal gönderme konusunda kolaylıklar sağlasa da ağ büyüklüğü, ağ içerisinde çeşitli paydaş gruplarının olması ve gerçekleşen etkileşim bilgi asimetrisine neden olabilir (Parsons, 2003, s. 117). Bu konuyu bağışçı perspektifinden inceleyen Hyndman ve McDonnell (2009, s. 21) ortaya çıkan bilgi asimetrilerinin bağışçığı olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Ancak, bu sadece bağışçı toplayan ve bağışçı bağlamına indirgenemeyecek kadar genel bir zemine sahip olabilir. Öyle ki; sosyal medya aracılığıyla paylaşılan finansal bazı göstergelerin muhatabı denetim mekanizmaları iken elde edilen gelirlerin hangi koşulları sağlayanlara dağıtılacağına ilişkin paylaşılan bilginin muhatabı ise burs arayışında olan öğrenciler olabilir. Dolayısıyla, farklı sosyal medya hesapları ve web sayfaları olduğu ön kabulüyle, kar amaçsız örgütlerin birbirleriyle tutarlı sinyalleri paylaşması önem arz etmektedir (Harris vd., 2023, s. 681). Bu konuda hem sahip olunan hesap sayısı hem de hesaplardaki etkileşim miktarının çokluğu sürecin yönetilmesi açısından zorluklar meydana getirebilir. Bu büyüklüğün bir sağlaması olarak, sinyal teorisi, genel anlamda bir örgütü sosyal medyada takip etmenin, kurumun ilgili platformdaki varlığına bir tepki veya geri bildirim ve gönderilen sinyalin kabul edildiğinin bir ifadesi olarak değerlendirmektedir (Saxton ve Waters, 2014, s. 287). Ancak, sinyali alan tarafın ilgisini çekmek ve sürece katılımını sağlamak için oldukça geniş bir ağa sahip olmanın tek başına yeterli olmadığı söylenebilir. Günümüzde, kar amaçsız örgütler arasında artan rekabet de dikkate alındığında, onların gönderdikleri sinyaller aracılığıyla kalitesine ve diğerlerine göre üstünlüklerine işaret etmeye çalıştıkları görülebilir. Çünkü bu, sinyalin alıcılarına toplumdaki ihtiyaçların ve taleplerin karşılanması konusunda gerekli yeteneğe ve güce sahip olduklarını göstermenin bir yoludur (Connelly vd., 2011, s. 61). Örgütler bu konuda sosyal medyayı mesajlarını farklı kanallar aracılığıyla (fotoğraf, video, metin, canlı yayın vs.) alıcılarına ileterek karar süreçlerini kolaylaştırmak için kullanabilir. Bunu gerçekleştiren yani sinyal gönderen her örgüt sinyalin alıcısının bir karar vermesini (örn. bağış yapma) ve/veya sinyali gönderene geri bildirimde bulunmasını (örn. bağış miktarını belirleme) bekler (Elvira-Lorilla, Garcia-Rodriguez, Romero-Merino ve Santamaria-Mariscal, 2023, s. 6).

Meşruiyet teorisi bağlamında, kar amaçsız örgütlerdeki meşruiyet örgüt-çevre ilişkisi temelinde açıklanabilir. Bütün örgütlerin rasyonel ve açık sistemler olarak tanımlandığı bir sistemde kar amaçsız örgütlerin bu tanımlamanın dışında kaldığını söylemek anlamsız olacaktır (Scott ve Davis, 2015, s. 186). Öyle ki; hayatta kalmaları ve kuruluş amaçları doğrultusunda başarılı bir şekilde faaliyetlerini yürütebilmeleri için dış çevreye sıkı bir şekilde bağımlı olan bu örgütlerin mevcut sistemlerinde sürekli olarak paydaş katılımı ve çıkışı olabilmektedir (Macedo ve Carlos Pinho, 2006, s. 547). Örneğin, ülkemizde aktif bir şekilde faaliyet gösteren LÖSEV'e katılan her bir bağışçı, faaliyetlerinin tanıtımlarını yapmada destek alınacak her bir reklam ajansı, ofis malzemelerini sağlayacak her bir tedarikçi, bağışların kullanılacağı her bir lösemili çocuk, bu bağışların toplanmasında yer alacak her bir gönüllü, yasal izin alınacak her bir yasal otorite, herhangi bir mahkeme sürecinde destek alınacak her bir hukuk firması ve bu şekildeki daha pek çok paydaş yeni birer paydaş olarak değerlendirilebilir. Bu paydaşlardan bazıları sistemde uzun süreli varlık gösterirken (faydalanıcılar, gönüllü yöneticiler vs.) bazıları kısa süreliğine dahil olurlar (ofis malzemesi tedarikçileri, bazı gönüllü çalışanlar vs.), bazıları ise paydaş grupları içerisinde geçiş yaparak varlık göstermeye devam ederler (küçükken faydalanıcı konumundaki bir çocuğun yetişkinen bağışçı olarak devam etmesi gibi). Bahsedilen bütün paydaşların örgüt-çevre ilişkisi bağlamında oluşturulan ağın bir parçası olması örgütlerin varlığının sosyal olarak kabulü yani onu meşrulaştırmanın bir yolu olarak değerlendirilebilir (Lee, 2021, s. 619). Bu açıdan sosyal medyanın temel olarak iki rolü vardır. İlk olarak, sosyal medya örgütlere kendilerini ifade edebilecekleri ya da topluma kendisini kabul ettirebilecekleri paylaşımları yapabilecekleri bir ağ büyüklüğüne ulaşma imkân sağlar. İkinci olarak ise, oluşan ağ kendi içerisinde, takipçilerin kendi aralarındaki etkileşimleri ile daha da büyüme ve örgütün meşruluğunu onaylama fırsatı sunar. Örgütün faaliyetlerinin kabul gördüğü yeterince büyük bir ağ ise, kar amaçsız örgütlerin gerekli kaynaklara (bağış, gönüllü çalışma vb.) ulaşması için oldukça önemlidir. Dolayısıyla bir kar amaçsız örgütün sosyal medya üzerinden oluşturduğu ağ ne kadar büyük olursa hedef kitlesi de o kadar büyük olur ve bu da toplanan bağış miktarının artırılmasında kolaylık sağlar (Lee ve Shon, 2023, s. 301)

Medya Varlığı ve Faaliyetleri

Sosyal medyanın sunduğu fırsatlar kar amaçsız örgütlerin pek çok sosyal medya platformunda varlık göstermesine neden olmuştur. Bu doğrultuda, bazı çalışmalar sosyal medyanın kar amaçsız örgütlere paydaşlarıyla hızlı, verimli ve düşük maliyetlerle iletişim kurma, etkileşim sağlama ve harekete geçme konusunda çok çeşitli imkanlar sağladığını desteklemektedir (bkz. Xu ve Saxton, 2019; Bhati ve McDonnell, 2020). Öyle ki; bu örgütlerin sosyal medyada yer alması onun geleneksel medya ile karşılaştırıldığında etkileşim, iletişim ve sosyallik içermesinden kaynaklandığı ifade edilebilir (Guo ve Saxton, 2018, s. 7). Sosyal medyanın bu yönleri, kar amaçsız örgütlerin sosyal medya platformlarında yer

almaya yönelik eğilimlerini arttırmaktadır (Seo ve Vu, 2020, s. 863). Ancak, örgütlerin sosyal medya hesaplarının olması ya da farklı sosyal medya platformlarında üyeliklerinin olması başarı için tek başına yeterli olmayabilir. Bu sebeple, sosyal medyada pasif olarak var olmalarından ziyade aktif olarak faaliyet göstermeleri gereklidir (Valkenburg, van Driel ve Beyens, 2022, s. 531). Bu doğrultuda, pek çok kar amaçsız örgütün sosyal medya üzerinden bireysel kullanıcılar kadar aktif oldukları görülmektedir. Bu onlara daha hızlı, verimli ve düşük maliyetli bir şekilde hem daha fazla insana ulaşma hem de elde edilen bağış miktarını artırma olanağı sunmaktadır (Saxton ve Wang, 2014, s. 858).

Paydaş teorisi bağlamında, kar amaçsız örgütlerin paydaşlarıyla ilişki kurmak ve bu ilişkileri sürdürmek için sosyal medyada var oldukları ve burada aktif bir şekilde faaliyet gösterdikleri ifade edilebilir (Harris vd., 2023, s. 673). Örneğin, Amerikan Kızıl Haçı üzerinden yürüttüğü çalışmalarında Briones, Kuch, Liu ve Jin (2011, s. 40), örgütün gençlerle, basın yayın organlarıyla ve hizmet verdikleri topluluklarla Twitter ve Facebook aracılığıyla karşılıklı diyaloglarını etkili bir şekilde sürdürdüğünü bulmuşlardır. Bir başka örnek olarak, Lovejoy ve Saxton'un (2012) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük 100 kar amaçsız örgütün tweet'lerine ilişkin analizi, tweet'lerin yaklaşık dörtte birinin halkla etkileşim kurma, bir topluluk duygusu yaratma ve paydaşlarla etkileşimi teşvik etme amaçlı olduğunu göstermektedir. Son olarak ise, bazı çalışmalar kriz durumlarındaki iletişim sürecinde sosyal medyanın kriz ortasında meydana gelmesi kaçınılmaz olan kafa karışıklığı ve hataları en aza indirmede ve şeffaflığın artırılmasında fayda sağladığını desteklemektedir (bkz. Veil, Buehner ve Palenchar, 2011; Dixon ve Keyes, 2013). Benzer şekilde, ülkemizde 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş merkezli depremin yarattığı kriz ortamında da yardım sürecine dahil olan pek çok kar amaçsız örgütün bu doğrultuda sosyal medyayı aktif şekilde kullandığı görülmüştür. Öyle ki; çeşitli sosyal medya hesaplarından deprem bölgesinde en çok ihtiyacın olduğu malzemelerin listesi sürekli olarak güncellenmiş, toplanan bağış miktarları ve bu bağışların nasıl harcandığı ve/veya harcanacağı gibi konulara ilişkin paylaşımlar yapılmıştır. Genel olarak, sosyal medya üzerinden örgütlere ulaşabilmek ve yapılan paylaşımlar paydaşların memnuniyet düzeylerini ve dolayısıyla bağış miktarlarını arttırabilmektedir (Elvira-Lorilla vd., 2023, s. 4). Son olarak, paydaş teorisine göre kar amaçsız örgütler sosyal medyadaki takipçileri için beklentilerini karşılayabilecek içerikler oluşturmalı (Alonso-Cañadas vd., 2019, s. 12), paydaşların kuruluşa yönelik tutumlarını geliştirmeli (Tian vd., 2021, s. 493) ve daha kişisel ilişkiler oluşturarak kendilerini örgütün bir parçası gibi hissetmelerini sağlamalıdır (Young, 2017, s. 51).

Sinyal teorisine göre, kar amaçsız örgütün sosyal medyada yer alması bağışçıların örgütün ilgisini hak ettiğini ve örgütün bağışçılar tarafından takdir edildiğini gösteren başlı başına bir sinyal olarak değerlendirilmektedir (Harris vd., 2023, s. 673). Teoriye göre, sosyal medya faaliyetleri dikkate alındığında

örgütün medyadaki çabasının oluşturulan mesajların ya da gönderilerin sayısı ile ölçülebilmektedir (Guo ve Saxton, 2018, s. 13). Ancak, sosyal medyanın etkili kullanımı, değerli içeriklerin oluşturulmasını/paylaşılmasını ve mesajların sürekli güncellenmesini gerektirir. Ayrıca, kar amaçsız örgütlerin düzensiz paylaşım yapmaları durumunda, mesajları diğer sosyal medya paylaşımları arasında kaybolabilir ve dolayısıyla hedef kitleye ulaşamayabilir (Lovejoy ve Saxton, 2012, s. 342). Sosyal medya etkinliği hem kalıcı gönderileri hem de geçici gönderileri (hikayeleri) içerir. Önceki literatürde etkinlik olarak yalnızca kalıcı gönderiler yer alırken, hikayeler daha fazla özgünlük ve yakınlık hissi verebilir, güncellemeleri kontrol etme konusunda baskı yaratabilir ve takipçilerin daha fazla ilgisini çekebilir (Alibakhshi ve Srivastava, 2022, s. 593). Sosyal medyanın sahip olduğu bu dinamizm kar amaçsız örgütleri platformlar üzerinden bağış kampanyaları düzenleme konusunda cesaretlendirmektedir. Bu doğrultuda, bağışçılara gönderilen sinyal bağlamında gönderilerin içeriği bağışçıların örgüte ve bağışın konusuna yönelik tutumları üzerindeki farklı etkileri tetikleyebilir (Maxwell ve Carboni, 2016, s. 254). Bu konuda, medya üzerinden yapılan bağış toplama kampanyalarında faydalanıcıların yardım sonrası mutlulukları ya da tam tersine yardım öncesi mağduriyetlerini resmeden içeriklerin hazırlandığı görülebilir (Yousef, Dietrich, Rundle-Thiele ve Alhabash, 2022, s. 2). Sosyal medyanın farklı bireyleri daha hızlı, kolay ve düşük maliyetli etkileyebilme gücüne istinaden örgütler düzenli olarak ya da belirli bir amaca yönelik bağış talep eden gönderiler paylaşırlar. Bağış toplama gönderileri olarak kategorize edilebilen (Lucas, 2017, s. 2) bu tür gönderiler takipçilerin ilgili örgüte katkıda bulunmaları için özellikle tasarlanırlar ve gönderilere ilgi ne kadar fazla olursa elde edilen bağışın o kadar da büyük olması beklenilebilir.

Meşruiyet teorisine göre, örgütlerin faaliyetlerini açık bir şekilde yapması ve şeffaf olması onların meşruiyetlerini arttırmaktadır. Bu aslında onların faaliyetlerinin sonuçlarına ilişkin hesap verebilir olduklarının göstergesidir (Curtin ve Meijer, 2006, s. 113). Bireyler yapmış oldukları bağışlara ilişkin süreci ve bağışlarının sonuçlarını görmeyi arzulayabilmektedir ki; bu yasal olarak hesap verilebilir olmanın ötesinde bir talep meydana getirmektedir. Pek çok bağışçı yapacakları bağışların ihtiyaç sahiplerine ulaşması konusunda güvenebileceği örgüt arayışına girebilmektedir. Öyle ki, Chapman, Hornsey, Gillespie ve Lockey'in (2023) son 30 yılı kapsayan skandallara ilişkin yaptıkları sistematik literatür incelemesi neticesinde, kar amaçsız örgütlere ilişkin pek çok skandalın olduğu görülmektedir. Ülkemizde de bir sivil toplum kuruluşu olan Deniz Feneri'nin elde edilen gelirin bir kısmının amaç dışı kullanımına ilişkin skandalı pek çok bağışçıyı olumsuz etkilediği söylenebilir. Buradan hareketle, bağışçı ve örgüt arasında ticari kaygılar taşımaksızın oluşan bu bağın meşru bir zemin üzerine inşa edilmesinin bir gereklilik olduğu ifade edilebilir. Bu noktada, sosyal medya kar amaçsız örgütlerin faaliyetlerinin tanınması, toplumsal destek alması ve dolayısıyla meşruiyet elde etmesi için önemli bir rol oynamaktadır (Auger, 2014, s. 241). Dolayısıyla, sosyal medya hesaplarının varlığı temel olarak meşruiyet için ilk adımın atılması anlamına

gelebilir. Ancak, pek çok sosyal medya kullanıcısı örgütlerin faaliyetlerine ilişkin bilgi arayışlarında sosyal medyayı bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu ise, kar amaçsız örgütlerin varlık gösterdikleri medya platformlarında aktif bir şekilde faaliyet gerçekleştirmelerini gerekli kılmaktadır (Guo ve Saxton, 2018, s. 21). Bu doğrultuda, bilgi arayışında olan bağışçılar şeffaf olduklarına inandıkları ve bağış yapma amaçlarına uygun gördükleri örgütleri incelemektedirler. Dolayısıyla, kar amaçsız örgütlerin paylaşımları, gönderileri ve oluşturdukları içeriklerin gerçeği yansıtması gerekmektedir (Behn, DeVries ve Lin, 2010, s. 7). Meşruiyet teorisi bağlamında bu hususları dikkate alarak örgütler, sosyal medya üzerinden ne kadar çok iletişim kurar ve paylaşımda bulunurlarsa o kadar çok iyi tanınır, kabul edilir ve özellikle de bağışçılardan o denli ilgi görür (Bhati ve McDonnell, 2020, s. 77). Dolayısıyla, sosyal medyada var olmanın ve aktif faaliyet göstermenin örgütün kendine ilişkin kanıt sağlayarak meşruiyet ve dolayısıyla bağış elde etmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir.

Takipçi Katılımı

Katılımın literatürde çeşitli biçimlerinin ve anlamlandırmalarının olduğu görülmektedir. Örneğin, katılımı ticari bir bağlamda kavramsallaştıran Verhoef, Reinartz ve Krafft (2010) ürün yeniliği ya da ortaklaşa üretim gibi konularda müşterinin firmaya yaptığı katkı olarak değerlendirmektedir. Buna ilaveten, bazı çalışmalarda ise katılım sadakat ve marka başarısı üzerinde olumlu etkisi olan bir davranış veya müşterilerle temel değişim (mübadele) işleminin ötesine geçen herhangi bir ilişki olarak ele alınmaktadır (Jaakkola ve Alexander 2014, s. 248). Bu anlayış, Kumar ve diğerlerinin (2010, s. 297) katılıma ilişkin müşterilerin firmalara doğrudan değişim işlemlerinin ötesinde çeşitli yollarla katkıda bulunmaları şeklindeki tanımlaması ile benzeşmektedir. Katılım fiziki olabileceği gibi dijital dünyanın hayatın vazgeçilmez bir parçası olmasıyla birlikte fiziki olmayan ortamlarda (web sayfası, sosyal medya vs.) da gerçekleşebilmektedir. Öyle ki, Taylor ve Kent (2014) katılımı halkın bir kuruluşla sosyal medya üzerinden beğeni, yorum, etiketleme, paylaşım (veya yeniden paylaşım) gibi farklı biçimlerdeki etkileşimi olarak değerlendirmektedir. Bu noktada, kar amaçsız örgütlerin takipçilerinin ya da hedef kitlesinin kendileri tarafından halka açık bir şekilde yayınladıkları mesajlara beğeni, yorum ve paylaşım yapmasını teşvik etmeye çalıştıkları ifade edilebilir.

Paydaş teorisi bağlamında, takipçi katılımı paydaş katılımı olarak değerlendirilebilir. Çünkü, kar amaçsız örgütlerin sosyal medya hesaplarındaki bütün takipçileri aynı zamanda örgütlerin paydaşlarıdır. Sosyal medyanın örgütler tarafından kullanılmaya başlamasıyla birlikte paydaş katılımında önemli bir artış meydana gelmiştir. Öyle ki; sosyal medya temel olarak örgütler ve bireyler arasındaki iletişimi, etkileşim ve diyalog yoluyla mümkün kılmakta ve hızlandırmaktadır (Viglia, Pera ve Bigné, 2018, s. 407). Sosyal medya uygulamaları, özellikle paydaş katılımı için çok uygundur; çünkü kendisinde topluluk unsurunu

barındırması geniş bir insan grubu ile, özellikle de yerel topluluklar, faydalanıcılar, diğer kar amaçsız örgütler, merkezi ve yerel kamu idareleri gibi dış paydaşlarla etkileşime girmeyi mümkün kılar (Bellucci ve Manetti, 2017, s. 891). Başka bir deyişle, sosyal medya örgütlerin paydaş katılımı yürütmesine yardımcı olabilir; çünkü bir tarafın (örgütün) diğeriyle (paydaş) iki yönlü bir diyalogla etkileşime girmesine olanak tanır. Bu diyalog sürecinde her iki taraf da etkileşimlerden bir şeyler öğrenir, böylece beklentilerini ve önyargılarını daha derin bir şekilde gözden geçirme fırsatı elde eder (Manetti, Bellucci ve Bagnoli, 2017, s. 1002). Böylelikle, paydaşların kısa ve uzun dönemli beklentilerini ve taleplerini daha iyi anlayan örgütler onlar için daha çekici olabilecek sosyal medya faaliyetlerini yürütebilirler. Ancak, buradaki paydaş katılımını takipçi katılımı bağlamında gerçekleştirilen eylemlerin (beğenme, paylaşım, yorum vb.) ötesinde değerlendirmekte fayda vardır. Obar, Zube ve Lampe'nin (2012, s. 4) de ifade ettiği gibi pek çok kar amaçsız örgüt paydaş katılımını kolaylaştırmak ve paydaşları kolektif eylemlere dahil etmek için sosyal medyayı günlük olarak kullanma eğilimindedirler. TEMA vakfi doğayı yeşillendirme projesi kapsamında yangında hasar almış arazilerin ağaçlandırılması için sosyal medya hesapları üzerinden paydaşlarıyla aktif bir şekilde etkileşime girmektedir. Burada hem yapılan paylaşımların daha çok insana ulaşması sağlanmakta hem de paydaşlar ağaç dikme etkinliği gibi kolektif bir eyleme dahil edilmeye çalışılmaktadır. Bunlara ilaveten, paydaş teorisine göre hem iç hem de dış paydaşların kısa ve uzun dönem tatminleri oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, kar amaçsız örgütler rekabetçi bir ortamda uzun vadeli sürdürülebilir bir kalkınmaya sahip olabilmeleri için paydaşlarının ihtiyaçlarına odaklanmalıdır (Yang, 2018, s. 253). Sosyal medyada kurulan ilişki ve sürece katılımlarıyla birlikte paydaşlar hakkında bilgiye sahip olmak daha mümkün hale gelmektedir. Neleri beğendikleri, neleri yeniden paylaştıkları, hangi paylaşım ya da içeriklere olumlu/olumsuz yorum yaptıkları gibi pek çok hususta bilgilenme ve yeniden düzenleme imkânı sunar. Yine teori bağlamında tatmin olmuş paydaşların örgütün faydasına çalışmaları (bağışta bulunmaları) çok daha olasıdır (Mehmood, Hajdini, Iaia, De Luca ve Sakka, 2023, s. 117).

Sinyal teorisine göre, örgütler hangi sinyali, ne zaman ve hangi sebeple alıcılara (paydaşlarına) göndereceklerine karar verirler ki; ilgili sinyal hakkında yeterli donanıma sahiptirler (Spence, 2002, s. 438). Ancak, sinyali alan taraf her ne kadar sinyalin alımı konusunda istekli olsalar da her zaman aynı düzeyde donanım ya da bilgiye sahip değillerdir. Örneğin, denetim mekanizmaları kar amaçsız örgütler tarafından paylaşılan muhasebe kayıtları konusunda yeterli bilgi ve donanıma sahipken potansiyel bağışçılar Afrika'da açılacak su kuyusuna ilişkin gönderilen sinyale (sosyal medya paylaşımları gibi) oldukça yabancı olabilmektedir. Bu noktada, örgütlerin sinyal gönderim sürecinde daha önceki sinyaller kapsamında oluşturdukları güven ön plana çıkmaktadır (Prakash ve Gugerty, 2010, s. 28). Ancak, paydaş güveninin inşasında önemli olan örgüt itibarı oluşturma ve geliştirme aşamasında paydaşların bireysel düzeyde katılım sağlaması yeterli olmayabilir. Başka deyişle, paydaşların sosyal medyada sadece takipçi olarak yer alması

ya da bireysel olarak beğeni, yorum ya da yeniden paylaşım yapması gönderilen sinyalin istenilen etkiyi yapması için yeterli olmayabilir. Tirole'nin (1989) çalışmasını destekler şekilde, örgütler tarafından gönderilen sinyallere ilişkin etkileşimlerin tekrarlanması ve bilgi akışının güçlü olması gerekmektedir. Bu konuda, pek çok paydaşın ya da paydaş olma potansiyeli taşıyan grupların yer aldığı sosyal medya önemli bir aracılık rolüne sahiptir. Öyle ki; kar amaçsız örgütler paydaşlarının (özellikle potansiyel bağışçıları) sosyal medyadaki katılımlarını bireysel düzeyin ötesinde güçlendirmeye çalışırlar. Bu aslında bir takipçi katılımından çok daha fazla anlam ifade etmektedir. Pek çok örgüt göndermiş oldukları sinyallerin etrafında pek çok paydaşın katılım sağlayabileceği ağlar oluştururlar. Bu ağlar üzerinden katılımcılar sadece örgütle değil aynı zamanda birbirleriyle etkileşim kurar ve yeni katılımcıların dahil olması için faaliyet gösterebilirler. Dolayısıyla, ağızdan ağıza iletişim yoluyla itibar ve güven inşa etmede örgütün yükü katılımcı gayretiyle hafifletilmeye çalışılır. Ayrıca, bu yolla ilgili sinyale ilişkin hem güçlü ve doğru bilgi akışı hem de etkileşim arttırılır (Feng, Du ve Ling, 2017, s. 1776). Sinyal teorisi bağlamında örgüt tarafından gönderilen sinyalin paydaşlarca doğru anlaşılması onların katılımlarını teşvik edecek, böylece toplanan bağış miktarı arttırılabilecektir (Harris vd., 2023, S. 681).

Meşruiyet teorisi bağlamında, kar amaçsız örgütler sosyal medyayı bir etkileşim aracı olarak sahip olduğu değere istinaden paydaşlar ile doğal bir diyalog kurmak ve iş birliğini teşvik etmek için kullanırken (Manetti ve Bellucci, 2016) kendilerini ve faaliyetlerini meşrulaştırmak amacıyla da kullanabilmektedirler (Bonsón ve Ratkai, 2013, s. 791). Teori, bir örgüt ile toplum arasında sosyal bir sözleşmenin bulunduğunu ileri sürer (Deegan ve Samkin, 2009, S. 17). Bu da örgütler için toplumun beklentileri doğrultusunda toplumsal olarak kabul edilebilir faaliyetler gerçekleştirme gerekliliğini ortaya çıkarır. Bu doğrultuda, örgütlerin sahip olduğu paydaş grupları, sosyal sözleşmenin altında yatan gerekliliklerin yerine getirilip getirilmediğini takip ederler ve örgütlerin bu konudaki şeffaflığı ise paydaşlarının katılımını güçlendirir. Sosyal medya neredeyse bütün paydaşların kolaylıkla ulaşabileceği bir faaliyet alanı olması sebebiyle bu konuda önemli bir araç rolüne sahiptir (Lee, 2021, s. 613). Meşruiyet perspektifini benimseyen bazı çalışmalar, örgütlerin sosyal medyayı (dış hesap verebilirlik araçlarını) paydaş algılarını etkilemek (Coupland, 2007; Guidry ve Patten, 2010) dış maliyetlerini azaltmak ve toplum veya düzenleyiciler tarafından dayatılan baskıları azaltmak için (Caron ve Turcotte, 2009) kullandığını öne sürmektedirler. Bu doğrultuda, kar amaçsız örgütlerin sosyal medya aracılığıyla gösterdikleri çabalar onların paydaşlar nezdinde itibar kazanması ve bunu sürdürülebilir hale getirmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Kaynak arayışında olan örgütler sosyal medya üzerinden bağışçıların katılımını sağlayabilmek için daha önceki faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin sonuçlarını paylaşmaktadır. Örneğin, ülkemizde faaliyet gösteren İHH İnsani Yardım Vakfı ramazan ayı boyunca ihtiyaç sahibi kimselere yaptıkları gıda yardımlarına ilişkin gıda kolileri, gönüllü çalışanlar ve faydalanıcıların yardım alışı sırasındaki fotoğraflarını ve videolarını

paylaşmaktadır. Bu durumun, sonraki dönemler için paydaş katılımını arttırmak için önceki dönemlere ilişkin hesap verilebilir olduğunu göstermenin bir yolu olarak tercih edildiği söylenebilir. Ayrıca, yardım etme arayışında olan ya da potansiyel bağışçı konumundaki bireyler ya da kurumlar kar amaçsız bir örgütün faaliyetlerini desteklemeye karar vermeden önce sosyal medya hesapları üzerinden yaptığı araştırmada benzer paylaşımları görmeyi ve diğer paydaşlar tarafından ne düzeyde kabul gördüğünü araştırmak isterler (Lovejoy ve Saxton, 2012, s. 348). Kar amaçsız örgütlerin benzer sosyal medya paylaşımlarının paydaşlar tarafından etkileşim alması (beğeni, yorum, yeniden paylaşma vs.) yani sürece katılımları, örgütlerin itibarına ve toplumsal kabulüne işaret eder (Lee, 2021, 615). Bu ise meşruiyet teorisinin temel savında yer alan kaynaklara (bağışlara) ulaşma konusunda önemli bir kolaylık sağlar (Elvira-Lorilla vd., 2023, s. 13).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sosyal medya sağladığı devrim niteliğindeki faydalar sebebiyle kar amaçsız sektörde de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle, devlet desteğinin azalması, sosyal hizmetlere olan ihtiyacın ve kar amaçsız sektördeki rekabetin artması ile sosyal medya kullanımının arkasında yatan temel amaç da kaynaklara (bağış) daha rahat erişim sağlanması haline gelmiştir. Öyle ki; sosyal medyanın etkili bir iletişim aracı olarak kullanılması örgütler ve paydaşları arasında ikili diyalogların geliştirilmesi, örgütsel faaliyetlere ilişkin farkındalığın artırılması ve paydaşlarla bilgi paylaşımı yapılması açısından çok daha dinamik ve esnek bir yapı sunarken aynı zamanda bağışların artırılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya platformlarına göre faaliyet içerikleri farklılık gösterebilse de genel olarak kendi içerisinde kategorize edildiğinde, ortaya ağ büyüklüğü, medya varlığı ve faaliyetleri ile takipçi katılımı şeklinde üç temel sosyal medya etkeni çıkmaktadır. Pek çok kar amaçsız örgüt bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu etkenleri bağış toplamada aracı olarak kullanmaktadırlar. İlgili literatürde sosyal medya kullanımı ve bağış ilişkisine odaklanan çalışmaların farklı amaçlarla da olsa odaklandıkları fenomeni üç farklı teori (paydaş teorisi, sinyal teorisi ve meşruiyet teorisi) ekseninde açıklamaya çalıştıkları görülmektedir (Guo ve Saxton, 2012; Saxton ve Wang, 2014; Svensson vd., 2015; Guo ve Saxton, 2018; Alonso-Cañadas vd., 2019; Lee, 2021; Harris vd., 2023). Bu çalışmada ise, genel sosyal medya kullanımı yerine her bir sosyal medya etkeni verilen teorilerin her biri bağlamında ayrı ayrı tartışılmıştır.

İlk olarak, paydaş teorisine göre sosyal medya farklı paydaşlarla etkileşime girme ve onları sürece dahil etme için nispeten ucuz ve basit bir yol sunmaktadır (Lovejoy ve Saxton, 2012, s. 342). Sosyal medya platformlarının etkileşimli doğaları dikkate alındığında, paydaşlarla bilgi alışverişine ve görüşmeler yapılmasına olanak tanır (Lovejoy vd., 2012, s. 315), böylece paydaşların örgütlerle web sitelerinden daha etkili bir şekilde etkileşime geçmesine olanak tanır (Auger, 2014, 241). Bu doğrultuda, sosyal medya paydaşların kar amaçsız örgütlere olan bağlılığını artırır (Nah ve Saxton, 2013; Saxton ve Wang, 2014) ve

bağışçılar da dahil olmak üzere paydaşların memnuniyetini olumlu yönde etkiler ve onların destek sağlama konusundaki isteklerini artırır (Kim vd., 2014; Alonso-Cañadas vd., 2019). İkinci olarak, sinyal teorisi, faaliyetlerini karakterize eden büyük bilgi asimetrisi nedeniyle özellikle kar amaçsız sektörde önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, paydaşların fonların nasıl yönetildiğini izleyememesi, bu sektördeki örgütlere katkıda bulunma isteğinin azalmasına neden olabilir (Connelly vd., 2011, s. 43). Dolayısıyla, örgütler tarafından paydaşlara farklı içeriklerle (yıllık raporlar, bağış toplama etkinlikleri vs.) sinyal gönderilmesi önem arz etmektedir (Haski-Leventhal ve Foot, 2016). Bu noktada, sosyal medya kar amaçsız örgütler için daha çeşitli ve zengin içeriklerle (Guo ve Saxton, 2018), daha esnek ve daha dinamik şekilde sinyal gönderme araçları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu da onların paydaşlarla (özellikle bağışçılarla) diyalogunu geliştirmesinde ve toplanan bağış miktarını arttırmasında yardımcı olmaktadır (Harris vd., 2023). Son olarak, meşruiyet teorisine ilişkin tartışmalar da kar amaçsız örgütlerin sosyal medya davranışlarını açıklamak için önemlidir. Öyle ki; örgüt-çevre ilişkisini ve kaynaklara ulaşmak için toplumsal olarak kabul edilebilirliği merkeze alan teori bağlamında değerlendirildiğinde, birincil misyonu toplumsal veya genel bir çıkarı takip etmek olan kar amaçsız örgütler hayatta kalmak ve faaliyetlerini geliştirmek için bağışçıların ve genel halkın güvenine ihtiyacı vardır (Saxton vd., 2012, s. 1053). Bu bağlamda sosyal medya, kar amaçsız örgütler için meşrulaştırma mekanizması olarak öncü bir rol üstlenmekte ve kaynaklara yönelik rekabetin arttığı bir ortamda meşruiyet kazanmayı amaçlayan iletişim stratejilerinin bir parçası haline gelmektedir (Svensson vd., 2015, s. 1087). Sosyal medya, örgütün kendisi ve faaliyetleri hakkında bilgi yaymasına ve toplumun beklentilerini karşıladığını ve meşru olarak etiketlenmeyi hak ettiğini göstermek amacıyla paydaşlarla diyalogu sürdürmesine olanak tanır. Sonuçta, kar amaçsız örgütün toplum tarafından kabul edilebilir bir hale gelmesi yani meşrulaşması onun sürekliliğini sağlayacak finansal kaynaklara (bağışlara) erişmesini sağlayacaktır (Young, 2017, s. 49).

Çalışmada verilen teoriler bağlamında sosyal medya etkenlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi ile hem teorik hem de pratik katkı sağlanması planlanmaktadır. Teorik açıdan bakıldığında, literatürün genel anlamda kar amaçsız örgütlerin sosyal medya kullanımına odaklandığı görülmektedir (bkz. Lovejoy ve Saxton, 2012; Nah ve Saxton, 2013; Di Lauro, Tursunbayeva ve Antonelli, 2019; Li ve Voids, 2024). Bu çalışmalar, sosyal medya kullanımının farklı yönlerine odaklansa da örgütlerin bu konudaki temel amacının toplanan bağış miktarını arttırma yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile bağış miktarının arttırılmasında önemli olan üç farklı sosyal medya etkeni üç farklı teori bağlamında değerlendirilmiştir. Bu gelecek araştırmacılar için hem sosyal medya kullanımına bütüncül bir resim sunmakta hem de yeni perspektifler sağlamaktadır. Örneğin, bir sosyal medya etkeni olarak kabul edilen takipçi katılımına ilişkin, paydaşların kar amaçsız örgütlerin sosyal medya hesaplarını takip etmeleri temelde onların katılımı için yeterli görülmektedir (Valkenburg vd., 2022, s. 532). Özellikle paydaş teorisi bağlamında, yaratılan değere

çok daha aktif bir katılımın olması gerekmektedir. Dolayısıyla hem örgütlerin hem de paydaşların sosyal medyada var olmalarının yanı sıra aktif bir şekilde faaliyet göstermeleri de gerekmektedir. Bu noktada, gelecek araştırmalara paydaşların sadece takip ederek pasif katılımına ve hatta beğeni, paylaşım ve yorum gibi içeriklerle katılımına odaklanmaktan ziyade onların kar amaçsız örgütler tarafından oluşturulan sosyal ağdaki rollerine, sosyal medya üzerinden örgütün kolektif eylemlerine katılma sürecine ve aktif bağış toplama etkinliklerine katılımlarına odaklanmaları önerilir. Ayrıca, çalışmada sosyal medya etkenlerinden bir diğeri olan ağ büyüklüğü de teoriler bağlamında değerlendirilmiştir. Literatürde sıklıkla ağ büyüklüğünün örgütlere sağladığı yararları odaklanıldığı görülmektedir (bkz. Freeman, 2010; Saxton ve Waters, 2014; Lee, 2021; Elvira-Lorilla vd., 2023; Harris vd., 2023). Ancak, sosyal ağların büyümesinin olumlu sonuçları olduğu gibi örgütün lehine olmayan sonuçları da olabilecektir. Örneğin, kar amaçsız örgüt hakkında bilgi arayışında olan potansiyel bir bağışçı bilgi asimetrisinin olduğu bir ağda örgüt hakkında olumsuz öngörüye sahip olabilir. Dolayısıyla, sosyal ağların yönetimine ilişkin çalışmaların varlığı oldukça önem arz etmektedir. Bu noktada, gelecek araştırmalara sosyal medya üzerinden oluşan ya da oluşturulan sosyal ağ yönetimi konusunda çalışmaları önerilir.

Bu çalışma, sosyal medyayı bir bağış toplama aracı olarak kullanmak isteyen kar amaçsız örgüt yöneticilerine, bunları daha verimli nasıl kullanacaklarına ilişkin uygulamaya dönük katkılarda da bulunmaktadır. Özellikle, küçük ölçekli kar amaçsız örgütlerin bu düşük maliyetli teknolojilerden bile etkili bir şekilde yararlanmaları konusunda hala önemli engeller olabilir ve dolayısıyla çalışmada verilen tartışmaların giderek dijitalleşen bir toplumda yer alan daha küçük ölçekli örgütler tarafından ihtiyaç duyulabilecek destek ve strateji üzerinde etkileri olacaktır. Buna göre, örgütlerin sadece sosyal medya hesaplarının olması yeterli değil, sahip olunan bütün platformlarda aktif olması gerekmektedir. Ayrıca, bilgi asimetrisinin en aza indirgenebilmesi için örgüt web sayfası ve tüm sosyal medya hesaplarındaki paylaşımların tutarlılık göstermesi gerekmektedir. Sosyal medyada kalıcı paylaşımlarla kıyaslanınca, hikayelerin (story) daha fazla özgünlük ve yakınlık hissi verdiği, güncellemeleri kontrol etme konusunda baskı yarattığı ve takipçilerin daha fazla ilgisini çektiği ifade edilmektedir (Alibakhshi ve Srivastava, 2022, s. 593). Bu noktada, örgütlere bağış kampanyalarına, kolektif eylemlerine ya da güncel faaliyetlerine ilişkin paydaşlarının ilgisini çekecek hikayeler paylaşımları önerilir. Ayrıca, sosyal medya hesapları örgütün itibar kazanması, paydaşları tarafından güvenilir olarak değerlendirilmesi ve faaliyetlerinin toplum tarafından meşru kabul edilmesi için önemlidir (Amelia ve Dewi, 2021, s. 330). Dolayısıyla, kar amaçsız örgütler sahip oldukları hesaplardan paydaşlarına şeffaf ve hesap verilebilir olduklarını paylaşımları aracılığıyla ispatlayabilir ve meşru yapılarıyla kaynaklara daha kolay erişim sağlayabilirler.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışma da bazı sınırlılıklara sahiptir. Özellikle teorik tartışma içeren kavramsal bir çalışma olması sebebiyle sosyal medya etkenlerine ilişkin yapılan değerlendirmeler ve bunun üzerine inşa edilen varsayımlar ampirik olarak test edilmemiştir. Ayrıca, çalışmada yararlanılan literatür kar amaçsız örgütlere ilişkindir. Dolayısıyla, mevcut tartışma, çalışma çerçevesini belirgin hale getirmek için kamu kurum ve kuruluşları, kooperatifler, sosyal girişimciler gibi diğer örgütleri kapsam dışında tutmuştur. Son olarak, çalışmada literatür bağlamında ortaya çıkan üç temel teori ve üç farklı sosyal medya etkeni dikkate alınmıştır. Gelecek araştırmalar kar amaçsız sektörde sosyal medya kullanımına ilişkin farklı teorik perspektiflerden de yararlanabilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacı(lar) makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacı(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Alibakhshi, R., & Srivastava, S. C. (2022). Post-story: Influence of introducing story feature on social media posts. *Journal of Management Information Systems*, 39(2), 573-601.
- Alonso-Cañadas, J., Galán-Valdivieso, F., Saraite-Sariene, L., & Caba-Pérez, M. C. (2019). Unpacking the drivers of stakeholder engagement in sustainable water management: NGOs and the use of Facebook. *Water*, 11, 1-19.
- Amelia, S. R., & Dewi, M. K. (2021). How a nonprofit organization delivers online accountability through social media. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 18(3), 317-334.
- Auger, G. A. (2014). Rhetorical framing: Examining the message structure of nonprofit organizations on Twitter. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 19(4), 239-249.
- Auter, Z. J., & Fine, J. A. (2018). Social media campaigning: Mobilization and fundraising on Facebook. *Social Science Quarterly*, 99(1), 185-200.
- Behn, B. K., DeVries, D. D., & Lin, J. (2010). The determinants of transparency in nonprofit organizations: An exploratory study. *Advances in Accounting*, 26(1), 6-12.
- Benito-Esteban, C., Garcia-Rodriguez, I., & Romero-Merino, M. E. (2019). Towards a higher transparency. The use of websites by NGDOs. *UCJC Business and Society Review*, 16(3), 44-71.
- Bellucci, M., & Manetti, G. (2017). Facebook as a tool for supporting dialogic accounting? Evidence from large philanthropic foundations in the United States. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 30(4), 874-905.
- Bhati, A., & McDonnell, D. (2020). Success in an online giving day: The role of social media in fundraising. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 49(1), 74-92.

- Bin-Nashwan, S. A., & Al-Daihani, M. (2021). Fundraising campaigns via social media platforms for mitigating the impacts of the COVID-19 epidemic. *Journal of Islamic Marketing*, 12(3), 576-597.
- Bitektine, A. (2011). Toward a theory of social judgments of organizations: The case of legitimacy, reputation, and status. *Academy of Management Review*, 36(1), 151-179.
- Bonsón, E., & Ratkai, M. (2013). A set of metrics to assess stakeholder engagement and social legitimacy on a corporate Facebook page. *Online Information Review*, 37(5), 787-803.
- Brinkerhoff, D. W. (2005). Organizational legitimacy, capacity, and capacity development. (European Centre for Development Policy Management, Discussion paper No 58A). <https://ecdpm.org/work/organisational-legitimacy-capacity-and-capacity-development> adresinden erişildi.
- Briones, R. L., Kuch, B., Liu, B. F., & Jin, Y. (2011). Keeping up with the digital age: How the American Red Cross uses social media to build relationships. *Public Relations Review*, 37(1), 37-43.
- Colleoni, E. (2013). CSR communication strategies for organizational legitimacy in social media. *Corporate Communications: An International Journal*, 18(2), 228-248.
- Campbell, D. A., & Lambright, K. T. (2020). Terms of engagement: Facebook and Twitter use among nonprofit human service organizations. *Nonprofit Management and Leadership*, 30(4), 545-568.
- Caron, M. A., & Turcotte, M. F. B. (2009). Path dependence and path creation: Framing the extra-financial information market for a sustainable trajectory. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(2), 272-297.
- Castelló, I., Morsing, M., & Schultz, F. (2013). Communicative dynamics and the polyphony of corporate social responsibility in the network society. *Journal of Business Ethics*, 118, 683-694.
- Castelló, I., Etter, M., & Årup Nielsen, F. (2016). Strategies of legitimacy through social media: The networked strategy. *Journal of Management Studies*, 53(3), 402-432.
- Chapman, C. M., Louis, W. R., Masser, B. M., & Thomas, E. F. (2022). Charitable Triad Theory: How donors, beneficiaries, and fundraisers influence charitable giving. *Psychology & Marketing*, 39(9), 1826-1848.
- Chapman, C. M., Hornsey, M. J., Gillespie, N., & Lockey, S. (2023). Nonprofit scandals: A systematic review and conceptual framework. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 52(1), 278-312.
- Chung, W., Chen, H., & Reid, E. (2009). Business stakeholder analyzer: An experiment of classifying stakeholders on the Web. *Journal of American Society for Information Science and Technology*, 60(1), 59-74.
- Connelly, B. L., Certo, T., Ireland, R. D., & Reutzel, C. R. (2011). Signaling theory: A review and assessment. *Journal of Management*, 37(1), 39-67.
- Coupland, C. (2006). Corporate social and environmental responsibility in web-based reports: Currency in the banking sector?. *Critical Perspectives on Accounting*, 17(7), 865-881.

- Curtin, D., & Meijer, A. J. (2006). Does transparency strengthen legitimacy?. *Information Polity*, 11(2), 109-122.
- Dart, R. (2004). The legitimacy of social enterprise. *Nonprofit Management & Leadership*, 14(4), 411-424.
- Datareportal (2024). <https://datareportal.com/reports/digital-2024-turkey> adresinden erişildi.
- Deegan, C., & Samkin, G. (2009). *New Zealand financial accounting*. Sydney: McGraw-Hill.
- Deephouse, D. L. (1996). Does isomorphism legitimate? *Academy of Management Journal*, 39(4), 1024-1039.
- Dehdashti, Y., Namin, A., Ratchford, B. T., & Chonko, L. B. (2022). The unanticipated dynamics of promoting crowdfunding donation campaigns on social media. *Journal of Interactive Marketing*, 57(1), 1-17.
- Di Lauro, S., Tursunbayeva, A., & Antonelli, G. (2019). How nonprofit organizations use social media for fundraising: A systematic literature review. *International Journal of Business and Management*, 14(7), 1-22.
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.
- Dixon, B., & Keyes, D. (2013). The permanent disruption of social media. *Stanford Social Innovation Review*, 11(1), 24-29.
- Doerfel, M. L., & Taylor, M. (2017). The story of collective action: The emergence of ideological leaders, collective action network leaders, and cross-sector network partners in civil society. *Journal of Communication*, 67(6), 920-943.
- Donath, J. (2007). Signals in social supernets. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 231-251.
- Dumont, G. E. (2013). Nonprofit virtual accountability: An index and its application. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 42(5), 1049-1067.
- Elvira-Lorilla, T., Garcia-Rodriguez, I., Romero-Merino, M. E., & Santamaria-Mariscal, M. (2023). The role of social media in nonprofit organizations' fundraising. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 1-28.
- Etter, M. A., & Vestergaard, A. (2015). Facebook and the public framing of a corporate crisis. *Corporate Communications: An International Journal*, 20(2), 163-177.
- Etter, M., Colleoni, E., Illia, L., Meggiorin, K., & D'Eugenio, A. (2018). Measuring organizational legitimacy in social media: Assessing citizens' judgments with sentiment analysis. *Business & Society*, 57(1), 60-97.
- Fassin, Y. (2009). The stakeholder model refined. *Journal of Business Ethics*, 84(1), 113-135.

- Feng, Y., Du, L., & Ling, Q. (2017). How social media strategies of nonprofit organizations affect consumer donation intention and word-of-mouth. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 45(11), 1775-1786.
- Fischer, E., & Reuber, A. R. (2011). Social interaction via new social media:(How) can interactions on Twitter affect effectual thinking and behavior?. *Journal of Business Venturing*, 26(1), 1-18.
- Flannery, H., Harris, R., & Rhine, C. (2009). *2008 Donor-centric internet giving benchmarking analysis*. Charleston, SC: Target Analytics.
- Freeman, R. E. 1984. *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman.
- Freeman, R. E. (2017). Five challenges to stakeholder theory: A report on research in progress. D. M. Wasieleski & J. Weber (Eds.), *Stakeholder management* (s. 1-20) içinde. Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Gugerty, M. K. (2009). Signaling virtue: Voluntary accountability programs among nonprofit organizations. *Policy Sciences*, 42, 243-273.
- Guidry, R. P., & Patten, D. M. (2010). Market reactions to the first-time issuance of corporate sustainability reports: Evidence that quality matters. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 1(1), 33-50.
- Guo, C., & Acar, M. (2005). Understanding collaboration among nonprofit organizations: Combining resource dependency, institutional, and network perspectives. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 34(3), 340-361.
- Guo, C., & Saxton, G. (2012). Tweeting social change: How social media are changing non-profit advocacy. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(1), 57-79.
- Guo, C., & Saxton, G. D. (2018). Speaking and being heard: How nonprofit advocacy organizations gain attention on social media. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 47(1), 5-26.
- Hackler, D., & Saxton, G. D. (2007). The strategic use of information technology by nonprofit organizations: Increasing capacity and untapped potential. *Public Administration Review*, 67, 474-487.
- Harris, E. E., Neely, D. G., & Saxton, G. D. (2023). Social media, signaling, and donations: Testing the financial returns on nonprofits' social media investment. *Review of Accounting Studies*, 28, 658-688.
- Haski-Leventhal, D., & Foot, C. (2016). The relationship between disclosure and household donations to nonprofit organizations in Australia. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 45(5), 992-1012.
- Ihm, J. (2022). How individuals use nonprofit organizations' social media pages: Understanding functions of and networks from individual posts for social change. *Public Relations Review*, 48(5), 102252.
- Holmstrom, B. R., & Tirole, J. (1989). The theory of the firm. *Handbook of Industrial Organization*, 1, 61-133.
- Hunter, M. L., Le Menestrel, M., & de Bettignies, H. C. (2008). Beyond control: Crisis strategies and stakeholder media in the Danone boycott of 2001. *Corporate Reputation Review*, 11, 335-350.

- Hyndman, N., & McDonnell, P. (2009). Governance and charities: An exploration of key themes and the development of a research agenda. *Financial Accountability & Management*, 25(1), 5-31.
- Jaakkola, E., & Alexander, M. (2014). The role of customer engagement behavior in value co-creation: A service system perspective. *Journal of Service Research*, 17(3), 247-261.
- Jung, K., & Valero, J. N. (2016). Assessing the evolutionary structure of homeless network: Social media use, keywords, and influential stakeholders. *Technological Forecasting and Social Change*, 110, 51-60.
- Kim, R. Y. (2020). The value of followers on social media. *IEEE Engineering Management Review*, 48(2), 173-183.
- Kocaman, R. (2021). *A qualitative investigation of charity bazaars within the context of neo-institutional theory*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocaman, R. (2024a). Exploring the underpinnings of why millennials engage in charitable activities: Empirical evidence from Türkiye. *Journal of Philanthropy and Marketing*, 29(1), e1831.
- Kocaman, R. (2024b). Ortaklaşa değer yaratimi perspektifi ile gönüllü katılımın dinamikleri üzerine kavramsal bir model önerisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 119-153.
- Lee, Y. J. (2021). Liked on Facebook, liked for real? Nonprofits' online popularity and financial performance. *Nonprofit Management and Leadership*, 31(3), 609-621.
- Lee, Y. J., & Shon, J. (2023). Nonprofits' online social capital and charitable support. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 35, 290-307.
- LeRoux, K. (2009). Managing stakeholder demands: Balancing responsiveness to clients and funding agents in nonprofit social service organizations. *Administration & Society*, 41, 158-184.
- Li, Y., & Volda, A. (2024). Nonprofit organizations' dialogic use of social media: Principles and practice. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 36(1), 65-90.
- Lindblom, C. K. (1994). The implications of organizational legitimacy for corporate social performance and disclosure. *Critical Perspectives on Accounting Conference* (Sözlü Bildiri).
- Lovejoy, K., & Saxton, G. D. (2012). Information, community, and action: How nonprofit organizations use social media. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17(3), 337-353.
- Lovejoy, K., Waters, R., & Saxton, G. (2012). Engaging stakeholders through Twitter: How nonprofit organizations are getting more out of 140 characters or less. *Public Relations Review*, 38(2), 313-318.
- Lucas, E. (2017). Reinventing the rattling tin: How UK charities use Facebook in fundraising. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 22(2), 1-9.
- Lynn-Sze, J. C., & Fathi, N. N. B. (2023). The roles of social media influencers on online fundraising in Indonesia. *Journal of Indonesian Economy and Business*, 38(2), 105-118.

- Macedo, I. M., & Carlos Pinho, J. (2006). The relationship between resource dependence and market orientation: The specific case of non-profit organisations. *European Journal of Marketing*, 40(5/6), 533-553.
- Manetti, G., & Bellucci, M. (2016). The use of social media for engaging stakeholders in sustainability reporting. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 29(6), 985-1011.
- Manetti, G., Bellucci, M., & Bagnoli, L. (2017). Stakeholder engagement and public information through social media: a study of Canadian and American public transportation agencies. *The American Review of Public Administration*, 47(8), 991-1009.
- Maxwell, S. P., & Carboni, J. L. (2016). Social media management: Exploring Facebook engagement among high-asset foundations. *Nonprofit Management and Leadership*, 27(2), 251-260.
- Mehmood, A., Hajdini, J., Iaia, L., De Luca, F., & Sakka, G. (2023). Stakeholder engagement and SDGs: the role of social media in the European context. *EuroMed Journal of Business*, 18(1), 111-128.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Morris, R. D. (1987). Signaling, agency theory, and accounting policy choice. *Accounting and Business Research*, 18(69), 47-56.
- Nah, S., & Saxton, G. (2013). Modeling the adoption and use of social media by nonprofit organizations. *New Media & Society*, 15(2), 294-313.
- Obar, J. A., Zube, P., & Lampe, C. (2012). Advocacy 2.0: An analysis of how advocacy groups in the United States perceive and use social media as tools for facilitating civic engagement and collective action. *Journal of Information Policy*, 2, 1-25.
- Özman, M., & Gossart, C. (2024). Interorganizational Network Portfolios and Social Media Adoption by Nonprofit Organizations. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 35(2), 374-385.
- Parsons, L. M. (2003). Is accounting information from nonprofit organizations useful to donors? A review of charitable giving and value-relevance. *Journal of Accounting Literature*, 22, 104-129.
- Pfeffer, J., & Salancik, G. R. (1978). *The external control*. New York: Routledge.
- Prakash, A., & Gugerty, M. K. (2010). Trust but verify? Voluntary regulation programs in the nonprofit sector. *Regulation & Governance*, 4(1), 22-47.
- Salamon, S. D., & Robinson, S. L. (2008). Trust that binds: the impact of collective felt trust on organizational performance. *Journal of Applied Psychology*, 93(3), 593-601.
- Savage, G. T., Nix, T. W., Whitehead, C. J., & Blair, J. D. (1991). Strategies for assessing and managing organizational stakeholders. *Academy of Management Perspectives*, 5(2), 61-75.
- Saxton, G. D., Kuo, J. S., & Ho, Y. C. (2012). The determinants of voluntary financial disclosure by nonprofit organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 41(6), 1051-1071.

- Saxton, G. D., & Wang, L. (2014). The social network effect: The determinants of giving through social media. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(5), 850-868.
- Saxton, G. D., & Waters, R. D. (2014). What do stakeholders like on Facebook? Examining public reactions to nonprofit organizations' informational, promotional, and community-building messages. *Journal of Public Relations Research*, 26(3), 280-299.
- Scott, W. R. (2001). *Institutional organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Scott, W. R., & Davis, G. (2015). *Organizations and organizing: Rational, natural and open systems perspectives*. London: Routledge.
- Seo, H., & Vu, H. T. (2020). Transnational nonprofits' social media use: A survey of communications professionals and an analysis of organizational characteristics. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 49(4), 849-870.
- Silard, A. (2018). Emotions for a cause: How the emotion expression of nonprofit leaders produces follower engagement and loyalty. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 47(2), 304-324.
- Simaens, A., & Koster, M. (2013). Reporting on sustainable operations by third sector organizations: A signalling approach. *Public Management Review*, 15(7), 1040-1062.
- Smith, J. N. (2018). The social network?: Nonprofit constituent engagement through social media. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 30(3), 294-316.
- Spence, M. (1973). Job market signaling. *Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 355-374.
- Spence, M. (2002). Signaling in retrospect and the informational structure of markets. *American Economic Review*, 92(3), 434-459.
- Statista (2024). <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/> adresinden erişildi.
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *The Academy of Management Review*, 20(3), 571-610.
- Sun, R., & Asencio, H. D. (2019). Using social media to increase nonprofit organizational capacity. *International Journal of Public Administration*, 42(5), 392-404.
- Svensson, P., Mahoney, T., & Hambrick, M. (2015). Twitter as a communication tool for non- profits: A study of sport-for-development organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 44(6), 1086-1106.
- Taylor, M., & Kent, M. L. (2014). Dialogic engagement: Clarifying foundational concepts. *Journal of Public Relations Research*, 26(5), 384-398.
- Tian, F., Labban, A., Shearer, R., & Gal, Q. (2021). The impact of social media activity on nonprofit donations in China. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 32(2), 488-497.

- Tost, L. P. (2011). An integrative model of legitimacy judgments. *Academy of Management Review*, 36(4), 686-710.
- Valkenburg, P. M., van Driel, I. I., & Beyens, I. (2022). The associations of active and passive social media use with well-being: A critical scoping review. *New media & Society*, 24(2), 530-549.
- Veil, S. R., Buehner, T., & Palenchar, M. J. (2011). A work-in-process literature review: Incorporating social media in risk and crisis communication. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 19(2), 110-122.
- Verhoef, P. C., Reinartz, W. J., & Krafft, M. (2010). Customer engagement as a new perspective in customer management. *Journal of Service Research*, 13(3), 247-252.
- Viglia, G., Pera, R., & Bigné, E. (2018). The determinants of stakeholder engagement in digital platforms. *Journal of Business Research*, 89, 404-410.
- Wallace, E., Buil, I., & De Chernatony, L. (2020). 'Consuming good' on social media: What can conspicuous virtue signalling on Facebook tell us about prosocial and unethical intentions?. *Journal of Business Ethics*, 162(3), 577-592.
- Waters, R., Burnett, E., Lamm, A., & Lucas, J. (2009). Engaging stakeholders through social networking: How nonprofit organizations are using Facebook. *Public Relations Review*, 35, 102-106.
- Waters, R., & Jamal, J. (2011). Tweet, tweet, tweet: A content analysis of nonprofit organizations' Twitter updates. *Public Relations Review*, 37(3), 321-324.
- Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). The nine elements of digital transformation. *MIT Sloan Management Review*, 55(3), 1-6.
- Xu, W., & Saxton, G. D. (2019). Does stakeholder engagement pay off on social media? A social capital perspective. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 48(1), 28-49.
- Yang, C. S. (2018). An analysis of institutional pressures, green supply chain management, and green performance in the container shipping context. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 61, 246-260.
- Young, J. A. (2017). Facebook, Twitter and Blogs: The adoption and utilization of social media in nonprofit human service organizations. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 41(1), 44-57.
- Yousef, M., Dietrich, T., Rundle-Thiele, S., & Alhabash, S. (2022). Emotional appeals effectiveness in enhancing charity digital advertisements. *Journal of Philanthropy and Marketing*, 27(4), 1-13.

İŞLETMELERİN FİNANSAL BOZULMA YAŞAMALARINA İLİŞKİN GÖSTERGELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE BİST FİRMALARI ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Deniz Umut DOĞAN¹, Belgin Rana ÇARDAK²

Öz

İşletmelerin temel hedefleri sürdürülebilirliklerinin sağlanmasıdır, ancak yaşanan makro ya da mikro boyutta ekonomik zorluklar işletmelerin çeşitli sorunlar yaşamasına neden olabilir. İşletmeler, küresel gelişmeleri ve yaşanabilecek olumsuzlukları öngöremeyebilir bunun neticesinde finansal başarısızlıklar yaşayabilir, dahası bu sürecin ilerlemesi halinde iflas riskiyle karşı karşıya kalabilir. Bu çalışmanın temel amacı finansal olarak başarısız olma göstergelerini temel alan bir sınıflandırma ile finansal sorun ve finansal sıkıntı ayrımı yaparak finansal başarısızlığa ilişkin göstergelerin değerlendirildiği BİST firmaları üzerinde bir araştırma yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarı, Finansal Sorun, Finansal Sıkıntı, Finansal Başarısızlık

JEL Kodları: M40, M41

EVALUATION OF INDICATORS RELATED TO FINANCIAL DISTRESS OF ENTERPRISES AND AN APPLICATION ON BIST COMPANIES

Abstract

The primary objective of companies is to ensure their sustainability; however, macroeconomic or microeconomic challenges will lead to various problems for them. Companies will not anticipate global developments and potential negative outcomes, resulting in financial failures and, in more severe cases, bankruptcy. The primary objective of this study is to conduct research on BIST companies by evaluating indicators related to financial difficulty and making a distinction between financial problems and financial difficulty through a classification based on indicators of financial failure.

Keywords: Financial Success, Financial Difficulty, Financial Problem, Financial Failure

JEL Codes: M40, M41

¹ Prof. Dr., Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi, duerhan@baskent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5909-0045>

² Arş. Gör., Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi, branacardak@baskent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3519-4576>

GİRİŞ

Finansal sorun yaşayan işletmelerin belirlenmesi geçmişten günümüze muhasebe, finansman, ekonomi ve işletme yönetimi alanlarının farklı bakış açılarıyla hem merak hem de araştırma konusu olmuştur. İşletmelerin finansal yapılarına ilişkin bozulma yaşanan dönemlerin belirlenerek sürekliliklerinin sağlanmasına yönelik önlemler alınması ve işletmelerin iflas riskinden korunması işletme yönetiminin en önemli sorumluluklarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, birçok araştırmacı, finansal başarısızlığa ilişkin göstergeleri değerlendirerek bu süreci başında belirleyebilecek modeller geliştirme çabası içine girmiştir.

Gordon'un "Finansal Stres" teorisine göre bir işletmenin satış hasılatı ve kazançları düştüğünde işletmenin ana faaliyetinden elde edeceği nakit girişleri azalacak ve borç ödemeleri ile ilgili sorun yaşama olasılığı artabilecektir. Bu durumda işletme finansal bozulmanın ilk adımı ile karşı karşıya kalacaktır. Böyle bir işletmenin borçlarının vade yapısı ve varlıklarının likiditesi, kalitesi ve miktarına göre yaşayacağı finansal bozulmanın büyüklüğü farklılaşacaktır (Gordon, 1971). Finansal yapının bozulması işletmelerin piyasa değerini olumsuz yönde etkileyebilecektir. İşletmelerde sağlıklı bir finansal yapının korunması hem işletme yönetimi hem de paydaşlar açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada finansal bozulmanın ilk adımı finansal sorun, ikinci adımı ise finansal sıkıntı olarak tanımlanmıştır. İşletmelerin finansal yapısının bozulması, küçük finansal sorunlar ile başlayarak sorunların çözülememesi durumunda daha sıkıntılı durumların yaşanmasına neden olabilir ve bu durumun devamı halinde işletmeler iflas riski ile karşı karşıya kalabilir. Bu nedenle bu sürecin başında durumun belirlenerek önlemler alınması bazı durumlarda işletmeleri finansal başarısızlık ve iflas risklerinden koruyabilecektir. Bu sürecin erken dönemde anlaşılması çalışanlar, yatırımcılar ve diğer paydaşlar için kendi kaynak tahsis kararlarını doğru yapabilmeleri için de önem taşımaktadır. Bu çalışmada ilk olarak finansal bozulmaya ilişkin sürece yer verilmiş, araştırma kısmında ise BİST firmaları üzerinde bir değerlendirilme yapılmıştır.

FİNANSAL BAŞARI / BAŞARISIZLIK

Günümüzde işletmelerin performanslarının değerlendirilmesinde bütünsel bakış açılarının giderek hâkim olduğu söylenebilir. Bütünsel bakış açısı; işletmelerin kurumsal ve toplumsal değer yaratmaları, faaliyetlerinin etkilerinin dikkate alınarak iş süreçlerinin sürekli iyileştirilerek sürekliliklerinin sağlanması esasına dayanmaktadır. İşletmelerin temel hedefleri olan sürekliliklerinin sağlanmasında en temel unsurlardan birisi de dengeli finansal başarılarının sağlanabilmesidir. Bu dengeli finansal başarı işletmelerin finansal olarak sağlıklı olmalarını sağlar ve finansal sağlıklı olma hali de işletmelerin temel amacı olan sürdürülebilirliği doğrudan etkilemektedir. Finansal olarak sağlıklı olmanın temel göstergeleri aşağıdaki

gibi sıralanabilir (Fernandes, Raja ve Whalley, 2006; Ahmad, Mehra ve Pletcher, 2004; Kliestik, Siekelova ve Misankova, 2017; Utkutuğ, 2008):

- Geçmişte yapılan faaliyetlere ilişkin başarılı finansal göstergelere sahip olmak (hasılatta artış, sermayenin kârlılık oranı, likidite oranları gibi)
- Bütçe hedeflerine ulaşılması,
- Temel amaçlara ulaşmak,
- İşletme faaliyetlerinden nakit akışında dengeli artış,
- Çalışan başına düşen gelir miktarının artması,
- Yeni müşterilerden elde edilen gelirlerin toplam gelir içindeki payının artması,
- Gelir farklılaşması ve yeni işlerden kaynaklanan kazançlar,
- Yeni ürünlerdeki artış,
- Mamulün kalitesinden ödün vermeden maliyetlerde sağlanabilecek tasarrufların sorgulanması,
- Finansal kaynakların doğru yönetimi,
- Nakit akış yönetiminin kısa ve uzun vadede doğru yönetimi,
- İşletmeye finansal esneklik sağlayabilecek yatırımların tasarlanması işletmenin finansal olarak özgür olabilmesinin desteklenmesi,
- Uzun vadeli yatırımların doğru yönetimi,
- İşletmenin yeni yatırımlar yapabilme potansiyelinin korunması,
- İşletmenin gelire katkısı olmayan varlıklarının düzenli gözden geçirilmesi ve elden çıkarılması,
- Sosyal sorumluluk projeleri yapmak veya var olan projelere katılmak,
- Borç sadakatine önem veren bir bilinç oluşturmak,

İşletmelerin finansal olarak başarılı olmaları sürdürülebilirlikleri için önemli olmakla birlikte, sürekli değişen, gelişen ve rekabetin yoğun olduğu bir ortamda finansal başarının sağlanabilmesi her zaman kolay olmayabilir. Finansal açıdan istikrarlı olmak, rekabet avantajı sağlamak ve bunu sürdürülebilir kılmak kâr amacı güden tüm işletmelerin temel amaçlarının başında gelmektedir. (Srivastava, Fahey, ve Christensen, 2001). Bir şirketin finansal açıdan başarılı olması hem iç hem dış faktörlerden etkilenmektedir. İşletmelerin sahip oldukları iç kaynakları (finansal ve finansal olmayan) etkin ve verimli kullanmaları rekabetçi ortamda onlara başarı sağlamaktadır. (Tetik, 2003). İç kaynaklar; know how ve çeşitli bilgi türlerini, personeli, sermayeyi, üretim ekipmanlarını, operasyonel pazarlama yeteneklerini, doğal kaynakları içermektedir. İşletme başarısına etki eden dış faktörlerin ise; demografik, ekonomik, doğal, teknolojik, politik/yasal, sosyal/kültürel ve rekabetçi güçler olduğu söylenebilir (Harmsen, Grunert ve Bove, 2000). Bazı şirketler doğru başarı faktörlerini belirleyip strateji uyguladıkları için başarılı olurken, bazıları da doğru

başarı faktörlerini belirledikleri halde stratejileri doğru uygulayamadıkları için başarısız olabilirler (Okumus, 2003).

İşletmeler finansal bozulma ile başlayan süreçte finansal başarısızlık ile karşı karşıya kalabilirler. Bu çalışmada finansal bozulmanın ilk aşaması finansal sorun ikinci aşaması ise finansal sıkıntı olarak ele alınmıştır. Finansal sorun ve finansal sıkıntı içerisinde olan işletmelerin durumları birbirinden farklıdır. Bu noktada kavramsal farklılıkların belirtilmesi yararlı olabilir. Finansal sorun bir işletmenin hasılatında meydana gelen düşüş, nakit akışındaki bozulma ve kârlılıkta azalış gibi daha küçük sorunları ifade ederken finansal sıkıntı, işletmenin satışlarında meydana gelen hızlı düşüşler nedeniyle nakit akışının sağlanamamasını ve işletmenin vadesi gelen yükümlülüklerini yerine getirememesi ya da güçlükle yerine getirebilmesi ve işletmenin zarar etmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Jiang ve Wang, 2009; Amarilla, Nurcholisah ve Sofianty, 2017; Altman ve Hotchkiss, 2010).

Finansal bozulmalar, işletmelerin sürekliliğini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Bu bozulmalar, sistematik hatalardan veya öngörülemeyen olaylardan kaynaklanabilir. İşletmeler gerekli kaynakları sağlayamazlarsa, borçlarını ödeme gücü zayıflar, zarar eder ve faaliyetlerini durdurmak zorunda kalabilir. Yaşanan bu süreç gerekli önlemler alınmazsa finansal sıkıntı ya da finansal başarısızlıkla sonuçlanabilir (Mellahi ve Wilkson, 2004; Gül ve Yılmaz, 2023).

Finansal sıkıntı, bir şirketin alacaklılarına olan yükümlülüklerini yerine getirme yetersizliği anlamına gelir. Bu durum, düşük likit varlıklar, yüksek sabit maliyetler, ekonomik dalgalanmalara duyarlılık ve düşük gelirler gibi faktörler nedeniyle ortaya çıkabilir (Warner, 1977; Uzun, 2005). Wruck'e (1990) göre işletmenin finansal anlamda sıkıntılı olma durumu, işletmenin nakit akışlarının cari döneme ait borçları karşılayamaması olarak ifade edilmektedir. Bir diğer finansal sıkıntı tanımı ise, bir işletmenin büyüklüğünün, kârlılığının ve sahip olduğu varlıkların bileşenlerinin kaldırabileceğinden daha fazla borca maruz kalmasıdır ve finansal sıkıntı likidite krizinin başlangıcında konumlanmaktadır (Lin, Lee ve Gibbs, 2008).

Bu bilgiler çerçevesinde finansal sıkıntı içerisinde olan işletmeler tedarikçilerine, hissedarlarına, kredi verenlere ödeme yapamayacağı gibi sıkıntının devam etmesi durumunda iflas ile de karşı karşıya kalınabilir (Beaver, 1966). İşletmelerin finansal olarak sıkıntılı olmasının yatırımcılar ve borç verenler açısından olumsuz etkisi olmakla birlikte toplumsal ve ekonomik maliyetleri de bulunmakta ve bu işletmelerin borsada hisse fiyatlarının düştüğü gözlemlenmektedir (Altman 1969; Warner, 1977; Dimitras, Zanakis ve Zopounidis, 1996). İşletmeleri finansal başarısızlığa iten nedenlerin bir kısmı dışsal nedenler olsa da işletme yönetiminin finansal bozulmaları öngörerek buradaki sorunların kaynağını anlayarak telafi

edebilmeleri işletmelerin sürekliliklerinin sağlanmasına önemli katkıda bulunabilir. Finansal sorunların öngörülerek işletme içinde alınabilecek önlemlerin neler olabileceğinin belirlenmesi bir erken uyarı sistemi olarak kullanılabilir. Bununla birlikte bu sorunların öngörülmesi işletmelerin sürekliliğini etkileyebileceği gibi bu işletmelerle ilgili karar alıcılara da kaynak tahsis kararlarını alırken yardımcı olabilecektir. Ayrıca, yapılan bazı araştırmalarda işletme iflaslarının bir ila beş yıl öncesinden doğru olarak tahmin edilebileceğinin mümkün olduğu da belirtilmektedir (Dimitras vd., 1996).

Finansal sıkıntıyı tanımlamanın yanı sıra bu durumu tetikleyen noktaları belirleyebilmek önemlidir. Bir işletmenin finansal sıkıntı ve iflas riskini artıran etkenler arasında, düşük likit varlıklar, yüksek sabit maliyetler, ekonomik dalgalanmalara duyarlılık ve düşük gelirler bulunmaktadır. Bu tür etkenler, iflas ilan etme aşamasından önce, bir şirketin finansal başarısızlık süreci olarak tanımlanır ve bu süreci oluşturan aşamalar vardır. Bu görüş, yöneticilerin finansal sıkıntıdan korunmak için düzeltici önlemler almaları ve başarısızlığı önleyebilecek erken uyarı işaretlerini belirlemenin önemine işaret eder. Ayrıca finansal sıkıntı, işletmenin borç-özkaynak yapısını, yatırım politikasını ve genel performansını uzun vadede önemli ölçüde etkilemektedir (Kahl,2002). Bu noktadan hareketle finansal bozulma sürecinin başlangıcı finansal sorunlar yaşanması olarak değerlendirilebilir. Bunu tetikleyen noktayı tespit edebilmek için başlangıç noktasını tanımlayabilmek de önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra da bozulma adımını yakalayabilmek için başlangıç noktasını statik olarak değil dinamik olarak değerlendirmek gerekmektedir. Birçok araştırmacı, finansal başarısızlığın ani bir olay değil, bir süreç olarak ortaya çıktığını ve bu süreçte bir şirketin iflas ilan etme nihai başarısızlığına ulaşmadan önce çeşitli aşamalardan geçtiğini vurgular. Bu görüş, yöneticilerin düzeltici önlemler alarak ve erken uyarı işaretlerini belirleyip değerlendirerek finansal sorunları çözerek finansal sıkıntıdan kaçınmaya çalışmasının önemine işaret etmektedir (Kiaupaite-Grushniene, 2016; Warner, 1977). Bu görüş, yöneticilerin düzeltici önlem olarak ve erken uyarı işaretlerini tespit ederek finansal sıkıntıdan kaçınmaya çalışmasının önemine de işaret eder. Bir işletmede istikrarlı ve yüksek bir şekilde seyreden performansın düşmesini sadece finansal perspektiften değerlendirmek yerine yönetim ve diğer bölümler ile ilgili de aksaklıklar olabileceği konusunu ayrıca göz önünde bulundurmak gerekebilir (Winn,1993). Tablo 1’de finansal sorun ve finansal sıkıntı kavramları karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Finansal sorun/finansal sıkıntı

	Finansal Başarı	Finansal Sorun	Finansal Sıkıntı
Satış Hasılatı	Dengeli artış	Yavaş azalışlar	Hızlı düşüşler
Kârlılık	Dengeli artış	Azalışlar	Zarar
Nakit Akış Modeli	1,2,4,6	3,5	7,8

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Satış Hasılatı ve Finansal Performans İlişkisi: İşletmelerin en önemli gelir kalemi ana faaliyetinden elde ettiği satış hasılatı tutarıdır. Satış hasılatının yıllar itibariyle dengeli bir büyüme göstermesi işletmenin finansal performansının iyi olduğunun göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Satış hasılatında meydana gelen artışla birlikte vadeli ve peşin satış politikası, alacaklarını tahsil kabiliyeti, alacak devir hızı gibi unsurlar da satış hasılatının değerlendirilmesinde dikkate alınabilir. İşletmenin yıllar itibariyle satış hasılatında yavaş azalışlar olması işletmelerin finansal yapısında bozulma başladığının bir göstergesi olarak kabul edilerek işletmenin finansal sorunlar yaşadığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Satış hasılatında önceki yıllara göre hızlı düşüşler olması ise finansal sıkıntı göstergesi olarak kabul edilmektedir (Uzun,2005; Ali,2022).

Kârlılık ve Finansal Performans İlişkisi: Günümüzde işletmelerin temel amacı “kâr etme” amacından sürekliliklerinin sağlanması amacına kaymış olsa da finansal olarak sürdürülebilirliklerinin sağlanmasında işletme kârlılığı önemli etkenlerden biridir. Bazı kaynaklarda üç yıl üst üste zarar eden işletmeler finansal olarak başarısız sayılırlar. Sürekli zarar eden bir işletmenin bu sürecin sonunda iflas riskiyle karşı karşıya kalmasının kaçınılmaz olacağı söylenebilir. İşletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesinde kârlılıklarındaki dengeli artış finansal başarı olarak değerlendirilebilir. Kârlılıkta bir önceki yıla göre azalış olması finansal sorun, işletmelerin zarar etmesi ise finansal sıkıntı olarak kabul edilebilir (Uzun,2005).

Nakit Akışı ve Finansal Performans İlişkisi: Bir işletmenin finansal olarak sağlıklı olmasının temel göstergeleri iyi bir nakit akış yönetimi, borçlarını vadesinde ödemesi ve işletme faaliyetlerinden nakit yaratabilmesi olduğu söylenebilir. TMS 7 “Nakit Akış Tablosu” standardında nakit akış tablolarının önemi vurgulanarak aşağıdaki ifadelerle yer verilmiştir: “Nakit akış tablosu diğer finansal tablolar ile analiz edildiğinde, işletmenin net aktiflerindeki değişimi, mali yükümlülüklerini yerine getirme gücünü, likidite kapasitesini ve nakit akışlarının tutarı ve zamanlaması ile ilgili önemli bilgiler sağlar. Bu bilgilerle bir işletme, başka bir işletme ile karşılaştırılabilir ya da işletmenin gelecekte nakit akışları gerçekçi bir şekilde tahmin edilebilir. Zira tarihi nakit akış bilgisi gelecekteki nakit akışlarının tutarları ve zamanlamasını tahmin etmede, değerlendirmelerde, kârlılık ve nakit akışları arasındaki ilişkilerin analizinde önemli bir ölçüt olarak

kullanılabilmektedir” (TMS 7: 4-5). TMS 7’ye göre nakit akış tablosu; dönem başı, dönem sonu nakit mevcudu ve nakit benzerleri ile kur farkları dışında, esas faaliyetlerden nakit akışları, yatırım faaliyetlerine ilişkin nakit akışları ve finansman faaliyetlerine ilişkin nakit akışları olmak üzere üç temel başlık çerçevesinde değerlendirilmektedir (TMS 7: 4-5).

Literatürde, işletmelerin nakit akışlarının hangi faaliyetlerden elde edildiği ve analizi ile ilgili farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan yaygın olarak bilinen Gup, Samson, Dugan, Kim ve Jittrapanun (1993) tarafından geliştirilen “Nakit Akışlarının Sağlandığı Faaliyetler Yöntemi”dir. Yapılan çalışmada işletmelerin nakit akış kalemlerinin tutarlarının büyüklükleri göz ardı edilmiş sadece nakit akış profillerinin pozitif ve negatif olması durumunu dikkate alarak 8 temel kategoride sınıflandırılmıştır. Bu çalışmaya ek olarak işletme yaşam döngüsü teorilerinin öngörülerini test etmiştir ve işletmelerin nakit akışı profilleri, yaşam döngüsü teorisinin öngördüğü gibi belirli bir evreye özgü karakteristikler taşımaktadır. Bu spesifik özellikleri, büyüme evresindeki şirketlerin yüksek yatırım nedeniyle negatif nakit akışı, olgunlaşma evresindeki işletmelerin ise yüksek kârlılık nedeniyle pozitif nakit akışı sağladığı şeklinde örneklendirebilir (Bruwer ve Hamman, 2005).

Dickinson (2011) tarafından yapılan çalışmada, yaşam döngüsü teorisinin işletmelerin nakit akış davranışları üzerindeki etkisi incelenerek yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu çalışmanın bulguları işletmelerin nakit akışı profillerinin, yaşam döngüsü teorisinin öngördüğü şekilde değiştiğini desteklemektedir. Yaşam döngüsü teorisi, işletmelerin kuruluştan tasfiyeye kadar geçen süreçte belirgin evrelerden geçtiğini ve her evrenin kendine özgü nakit akışı karakteristiklerine sahip olduğunu öne sürer. Buna göre, bir işletme yaşam döngüsünün; giriş (başlangıç), büyüme, olgunlaşma ve gerileme olmak üzere dört temel evrim sürecini geçirir. Bu aşamaların her birinde işletmenin nakit akışı farklı bir yapı sergiler. Bu yapılarda işletmenin giriş aşamasında yüksek yatırımlar nedeniyle genellikle negatif bir nakit akışı görülür. Büyüme aşamasında ise satışların artmasıyla birlikte nakit akışı pozitif döner. Olgunlaşma aşamasında ise nakit akışı daha stabil hale gelirken, gerileme aşamasında ise tekrar negatif bir seyir izleyebilir.

Yukarıda yer verilen her üç çalışma perspektifinde nakit akış profilleri ve özellikleri aşağıda sıralanmaktadır (Gup vd.,1993; Bruwer ve Hamman, 2005; Dickinson ,2011):

Tablo 2: Nakit akış profilleri

Nakit Akış Profili	İşletme Faaliyetlerinden Nakit Akışı	Yatırım Faaliyetlerinden Nakit Akışı	Finansman Faaliyetlerinden Nakit Akışı	
Model 1	Pozitif (+)	Pozitif (+)	Pozitif (+)	Nadir Durum (Olumlu)
Model 2	Pozitif (+)	Negatif (-)	Negatif (-)	Başarılı İşletme
Model 3	Pozitif (+)	Pozitif (+)	Negatif (-)	Gerileyen/Yapılanan İşletme
Model 4	Pozitif (+)	Negatif (-)	Pozitif (+)	Büyüyen İşletme
Model 5	Negatif (-)	Pozitif (+)	Pozitif (+)	Küçülen İşletme
Model 6	Negatif (-)	Negatif (-)	Pozitif (+)	Genç İşletme
Model 7	Negatif (-)	Pozitif (+)	Negatif (-)	Likit İhtiyacı Olan İşletme
Model 8	Negatif (-)	Negatif (-)	Negatif (-)	Nadir Durum (Olumsuz)

Kaynak: Gup vd.,1993; Bruwer ve Hamman, 2005; Dickinson, 2011

LİTERATÜR TARAMASI

Gup vd. (1993) tarafından yapılan kapsamlı araştırmada, 1745 farklı şirketin nakit akışları detaylı şekilde analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda, başarılı işletme profili olarak tanımlanan model 2'nin en sık karşılaşılan durum olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, büyüyen işletme profili model 4'te önemli sıklıkla gözlemlenmiştir.

Bruwer ve Hamman (2005) işletmelerin nakit akışı tabloları incelendiğinde işletme faaliyetlerinden elde edilen nakit girişinin pozitif, yatırım ve finansman faaliyetlerinden elde edilen nakit akışlarının negatif olması işletmenin kendi kendini finanse etme kapasitesini ve dolayısıyla finansal bağımsızlığını gösterdiğini ifade etmektedir. Güney Afrika'da sanayi şirketlerinin nakit akış profillerine ilişkin yapılan çalışmada, 1993, 1996 ve 2002 yıllarını kapsayan dönemler incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında en sık karşılaşılan profilin başarılı işletme görünümüne sahip olan ve nakit akış profili 2 ile karakterize edilen işletmeler olduğu göstermektedir. Bu profildeki işletmelerin finansal anlamda sağlıklı olduğu söylenebilir.

Aktaş, Karğın ve Karğın (2012) 2007-2010 yılları arasında borsada işlem gören 176 şirketin nakit akışları incelemiş ve bu şirketlerin çoğunun başarılı işletme özelliği taşıdığı görülmüştür. Yapılan detaylı analizde, işletmelerin faaliyet yılları, hangi sektörde oldukları ve büyüklükleri gibi faktörler de göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın sonucunda, başarılı işletme modelinin (model 2) yanı sıra büyüyen (model 4) ve hızlı büyüyen (model 6) işletme modellerinin de sıklıkla görüldüğü belirlenmiştir.

Orhan ve Başar (2015) BİST 100 endeksi kapsamında yer alan bazı şirketlerin 2008-2013 yılları arasındaki finansal tabloları incelenerek, nakit akış profilleri ile bazı finansal oranları arasındaki ilişki

araştırılmıştır. Çalışmada, incelenen şirketlerin çoğunluğunun başarılı işletme (Model 2) profiline sahip olduğu ve şirketlerin finansal oranlarının nakit akış profillerine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Güleç ve Arda (2019) tarafından yapılan çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören 4 farklı sektör (ulaşım, imalat, teknoloji ve ticaret) ve 206 işletmenin 2008-2017 yılları arasındaki nakit akış profilleri incelenmiştir. Çalışmaya göre, işletmelerin %40'ının başarılı işletme profiline (model 2), %23'ünün ise büyüme potansiyeli olan işletme profiline (model 4) sahip olduğu görülmüştür.

Çil Koçyiğit ve Güngör Tanç (2021), 2015-2019 yılları arasında BIST 100, BIST 50 ve BIST 30 endekslerindeki işletmelerin nakit akış profillerinin incelendiği çalışmada, her üç endekste başarılı işletme profilini (Profil 2) temsil eden işletmelerin çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Özellikle BIST 30 endeksindeki işletmelerin %58'inin model 2 kapsamında olduğu görülmüştür. Tüm endekslerde ikinci sırada ise büyüme potansiyeli olan işletmeleri temsil eden model 4 yer almıştır.

Özevin ve Yücel (2023), tarafından yapılan çalışmada G20 ülkelerinden seçilen 8 ülkenin borsalarında faaliyet gösteren 5091 şirketin 2012-2022 yılları arasındaki nakit akışı dinamikleri incelenmiştir. Çalışmada ülke, sektör ve zaman boyutlarında karşılaştırma yapılarak yaygın olan işletme modelleri belirlenmiştir. 50.910 gözlemin analiz edildiği bu kapsamlı çalışmada, incelenen ülkelerde genel olarak "Giriş/Genç İşletme" model 6'nın hâkim olduğu, ancak Türkiye ve İngiltere gibi bazı ülkelerde "Başarılı İşletme" model 2'nin daha sık görüldüğü tespit edilmiştir.

Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı işletmelerin iflasını tahmin etmek için nakit akışlarını değişken olarak kullanmaktadır (Beaver 1966; Deakin, 1976; Blum, 1974). İşletmenin ana faaliyetlerinden yetersiz nakit akışı elde etmesi gelirlerinde azalmaya yol açabilir bu durum finansal açıdan sıkıntılı olan bir işletme için likidite sorunları yaşamasına ve genel olarak ödeme gücünün azalmasına neden olabilir. Bu durumdaki işletmelerin kredi taleplerinde finans kuruluşları kredi koşulları konusunda daha katı bir tutum sergileyerek kredi vermede çok da istekli olmayabilir. Tedarikçiler de bu işletmelere karşı benzer tutum sergileyebilir ve sonraki aşamada tedarik etmeyi tamamıyla durdurması da olası ihtimaller arasında yer alabilir. Bu durumda işletmelerin yeniden yapılanması gibi bir duruma gereksinim duyabilir, hatta yeniden yapılanmadan önce işletmeler finansal anlamda stres belirtileri gösterebilmektedir (Lin vd., 2008).

Bu çalışmada, işletmelerin finansal sorunlarının değerlendirilmesinde nakit akış profilleri ile satış hasılatı ve kâr/zarar durumu birlikte dikkate alınması ile diğer çalışmalardan genel olarak ayrılmaktadır.

ARAŞTIRMA

BİST'te yer alan işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmek amacıyla "Yakın İzleme Pazarı", "Gıda, İçecek ve Tütün", "Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri" ve "Toptan Ticaret" sektöründe yer alan

toplam 111 işletme verisi investing.com web sitesi verileri kullanılarak elde edilmiştir. Bu sektörler belirlenirken ilk olarak finansal bozulmayı daha fazla temsil edeceği için “Yakın İzleme Pazarı”nda yer alan işletmeler dikkate alınmıştır. Diğer sektörlerin belirlenmesinde “Yakın İzleme Pazarı”nda yer alan 13 işletmenin sektörleri dikkate alınmıştır. Bu pazarda yer alan 13 işletmenin 4’ü “Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri”, 3’ü “Mali Kuruluş Holding”, 2’si “Toptan Ticaret”, 2’si “Gıda, İçecek ve Tütün”, 1’i “Kimya, İlaç ve Petrol”, 1’i de “Bilişim” sektöründe yer almaktadır. “Mali Kuruluş ve Holdingler” sektörü finansal verilerinin farklı olması nedeniyle çalışma kapsamı dışında bırakılmış ve diğer sektörlerden en fazla işletmenin yer aldığı üç sektörün “Gıda, İçecek ve Tütün”, “Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri” ve “Toptan Ticaret” olduğu belirlenmiş ve bu sektörlerin verileri dikkate alınmıştır.

“Yakın İzleme Pazarı”nda toplam 13 işletme bulunmaktadır. İncelenen yıllara ait tam veri setine 6 işletmede ulaşılmıştır. Gıda, İçecek ve Tütün sektöründe toplam 45 işletme bulunmaktadır. İncelenen yıllara ait tam veri setine 22 işletmede ulaşılmıştır. “Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri” sektöründe toplam 27 işletme bulunmaktadır. İncelenen yıllara ait tam veri setine 19 işletmede ulaşılmıştır. “Toptan Ticaret” sektöründe toplam 45 işletme bulunmaktadır. İncelenen yıllara ait tam veri setine 14 işletmede ulaşılmıştır. Bu işletmelerin verileri değerlendirilirken başlangıç yılı 2014 olarak alınmış ve 2015-2022 yılları arasında bu işletmelerin satış hasılatlarındaki bir önceki yıla göre değişim, kâr/zarar durumu ve kâr ya da zararın bir önceki yıla göre değişimi ve nakit akış profilleri dikkate alınarak finansal performansları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede işletmelerin;

- Satış hasılatında bir önceki yıla göre;
 - Artış meydana geldiyse 0 puan,
 - %10 kadar azalışlar 1 puan ve
 - %10’dan fazla olan artışlar da 2 puan
- Kar/zarar bir önceki yıla göre;
 - Karda artış meydana geldiyse 0 puan,
 - Karda azalış meydana geldiyse 1 puan ve
 - Zarar durumunda 2 puan
- Nakit Akış profilleri;
 - 1, 2, 4, 6 ise 0 puan,
 - 3, 5 ise 1 puan ve
 - 7, 8 ise 2 puan

olduğu varsayılarak değerlendirilmiştir. Burada 0 puan alan işletmeler başarılı, 1-3 puan arası alan işletmeler finansal sorunlu, 4-6 puan arası alan işletmeler ise finansal sıkıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu durum Tablo 3’te özetlendiği gibidir.

Tablo 3: Değerlendirme tablosu

Satış Hasılatı	Artış	0 puan	Yavaş azalışlar	1 puan	Hızlı düşüşler	2 puan
Kârlılık	Artış	0 puan	Kâr azalışlar	1 puan	Zarar	2 puan
Nakit Akış Modeli	1,2,4,6	0 puan	3,5	1 puan	7,8	2 puan

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yakın İzleme Pazarı; bu pazarda yer alan işletmelerin finansal performanslarına ilişkin bilgiler Tablo 4’te gösterildiği gibidir.

Tablo 4: Yakın İzleme Pazarı finansal performans

Yakın İzleme Pazarında Yer Alan İşletmelerin Finansal Profilleri								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
BRKO	F. Sorun	F. Sıkıntı	F. Sıkıntı	F. Sıkıntı	F. Sıkıntı	F. Sorun	F. Sorun	F. Sıkıntı
BRMEN	F Sıkıntı	F. Sorun	F. Sıkıntı	F. Sıkıntı	F. Sorun	F. Sıkıntı	F. Sorun	Sorunsuz
EKIZ	F Sıkıntı	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun
EMNIS	F Sıkıntı	F Sıkıntı	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	Sorunsuz	F. Sorun	Sorunsuz
KERVN	F Sıkıntı	F Sıkıntı	F Sıkıntı	F Sıkıntı	F. Sorun	F Sıkıntı	F. Sorun	F. Sorun
KUVVA	F. Sorun	F. Sorun	F Sıkıntı	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

“Yakın İzleme Pazarı”nda toplam 13 işletme yer almaktadır, bu işletmelerden incelenen dönemlere ilişkin 6 işletmenin tam veri setine ulaşılmıştır. Bu işletmeler farklı sektörlerde yer almaktadır, bunlardan 1 tanesi “Gıda, İçecek ve Tütün”, 2 tanesi “Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri” ve 1 tanesi “Toptan Ticaret”, 1 tanesi “İmalat ve İlaç”, 1 tanesi de “Mali Kuruluşlar” sektörlerinde faaliyet göstermektedir. “Yakın İzleme Pazarı”ndaki tüm işletmelerin genel olarak tüm yıllarda finansal sorun ya da sıkıntı yaşadığı görülmektedir. BRKO dışındaki işletmeler için 2022 yılının finansal açıdan önceki yıllara göre daha iyi olduğu söylenebilir.

Gıda, İçecek ve Tütün; bu sektörde yer alan işletmelerin finansal performanslarına ilişkin bilgiler Tablo 5’te gösterildiği gibidir.

Tablo 5: Gıda, içecek ve tütün sektörü finansal performans

Gıda, İçecek ve Tütün								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AVOD	Sorunsuz	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun	Sorunsuz	F. Sorun	F. Sorun	F. Sorun
FRIGO	F.Sıkıntı	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	F. Sorun	F. Sorun
KERVT	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun
BANVT	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun
KENT	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz
KRSTAL	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz
MERKO	F.Sorun	F.Sorun	F.Sıkıntı	F.Sorun	F.Sorun	F.Sıkıntı	F.Sorun	F.Sorun
PENGD	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz
PETUN	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun
PNSUT	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz
TETMT	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sıkıntı	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun
ULKER	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun
TAT	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

“Gıda, İçecek ve Tütün” sektöründe incelenen 22 işletmeden 1’i Yakın İzleme Pazarında yer aldığı için sektör incelemesine dâhil edilmemiştir. Kalan işletmelerden 8’nin tüm yıllarda finansal performans puanları 0 olduğu için başarılı olarak değerlendirilmiş ve kalan 13 işletmenin ilgili dönemlerde bazı yıllarda finansal sorun ya da finansal sıkıntı yaşadığı belirlenmiştir. Tablo 5’te bu işletmelere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Burada değerlendirilen işletmelerin daha çok finansal sorun yaşadıkları nadiren finansal sıkıntı yaşadıkları bazı dönemlerde de finansal sorun yaşamadıkları belirlenmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında sorunsuz işletme sayısı daha az iken 2020 ve 2021 yıllarında sorunsuz işletme sayısı diğer yıllara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri; bu sektörde yer alan işletmelerin finansal performanslarına ilişkin bilgiler Tablo 6’da gösterildiği gibidir.

Tablo 6: Tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü finansal performans

Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
BLCYT	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz
ATEKS	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun
ARSAN	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz
BOSSA	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz
DAGI	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz
DESA	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz
HATEK	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz
LUKSK	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun
MEGAP	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun
SNPAM	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sıkıntı
SKTAS	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sıkıntı	Sorunsuz	F.Sıkıntı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

“Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri” sektöründe incelenen 19 işletmenin 2’si Yakın İzleme Pazarında yer aldığı için sektör incelemesine bu işletmeler dâhil edilmemiştir. Diğer işletmelerden 6’sının tüm yıllarda finansal performans puanları 0 olduğu için başarılı olarak değerlendirilmiş ve kalan 11 işletmenin ilgili dönemlerde genel olarak finansal sorun ender olarak da finansal sıkıntı yaşadığı belirlenmiştir. Tablo 6’da bu işletmelere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Burada değerlendirilen işletmelerden SNPAM (1 dönem) ve SKTAS’ta (2 dönem) finansal sıkıntı olduğu diğer işletmelerin genel olarak finansal sorun yaşadığı ya da sorunsuz olduğu gözlemlenmiştir. 2016 yılında tüm işletmeler finansal sorunlu olarak değerlendirilmiş, 2021 ve 2022 yıllarında sorunsuz işletme sayısının diğer yıllara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Toptan Ticaret; bu sektörde yer alan işletmelerin finansal performanslarına ilişkin bilgiler Tablo 7’de gösterildiği gibidir.

Tablo 7: Toptan ticaret sektörü finansal performans

Toptan Ticaret Sektörü								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
CRFSA	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz
DOAS	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun
INTEM	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sıkıntı	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz
SELEC	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun
TGSAS	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun
UZERB	F.Sıkıntı	F.Sorun	F.Sorun	F.Sıkıntı	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	F.Sorun
MGROS	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz
TKNSA	F.Sorun	F.Sıkıntı	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz
BIZIM	Sorunsuz	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	F.Sorun	Sorunsuz	Sorunsuz	Sorunsuz

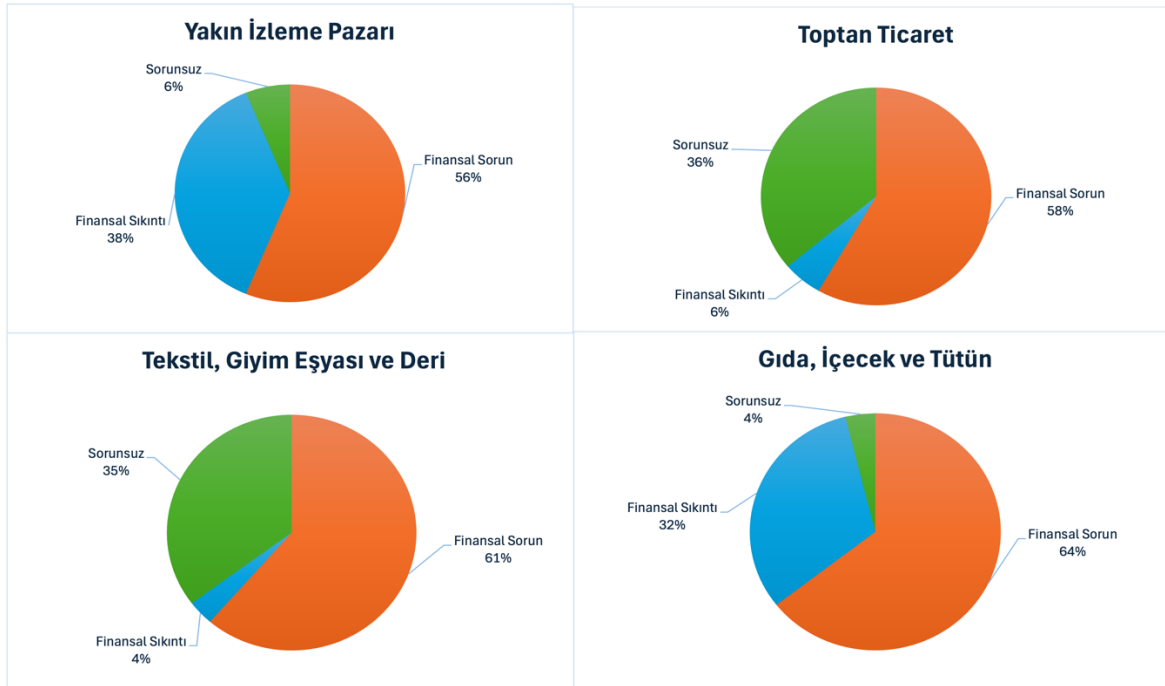
Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

“Toptan Ticaret” sektöründe incelenen 14 işletmenin 1’i Yakın İzleme Pazarında yer aldığı için sektör incelemesine bu işletme dâhil edilmemiştir. Diğer işletmelerden 4’ünün tüm yıllarda finansal performans puanları 0 olduğu için başarılı olarak değerlendirilmiş ve kalan 9 işletmenin ilgili dönemlerde genel olarak finansal sorun ender olarak da finansal sıkıntı yaşadığı belirlenmiştir. Tablo 7’de bu işletmelere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Burada değerlendirilen işletmelerden INTEM (1 dönem) ve UZERB (2 dönem) ve TKNSA’da (1 dönem) finansal sıkıntı olduğu diğer işletmelerin genel olarak finansal sorun yaşadığı ya da sorunsuz olduğu gözlemlenmiştir. 2016 ve 2018 yıllarında işletmelerin daha çok finansal sorunlu olduğu, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında sorunsuz işletme sayısının diğer yıllara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Çalışmada “Yakın İzleme Pazarı”, “Gıda, İçecek ve Tütün”, “Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri” ve “Toptan Ticaret” sektöründe yer alan işletmelerin finansal performansları satış hasılatlarındaki bir önceki yıla göre değişim, kâr/zarar durumu ve kâr ya da zararın bir önceki yıla göre değişimi ve nakit akış profilleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Şekil 1: İncelenen sektörlerin toplu finansal performans değerlendirmeleri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

“Yakın İzleme Pazarı”nın dâhil edilmesinde etken bu işletmelerde finansal bozulmaların daha fazla olacağı beklentisi olmuştur. Beklendiği üzere bu işletmelerin toplam 48 (6 işletme 8 dönem) finansal performans verisi elde edilmiş ve bu işletmelerin 3 dönemde sorunsuz, 27 dönemde finansal sorun ve 18 dönemde finansal sıkıntı yaşadıkları belirlenmiştir. “Gıda, İçecek ve Tütün” sektöründeki işletmelerin toplam 104 (13 işletme 8 dönem) finansal performans verisi elde edilmiş ve bu işletmelerin 33 dönemde sorunsuz, 67 dönemde finansal sorun ve 4 dönemde finansal sıkıntı yaşadıkları belirlenmiştir. “Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri” sektöründe yer alan işletmelerin toplam 88 (11 işletme 8 dönem) finansal performans verisi elde edilmiş ve bu işletmelerin 31 dönemde sorunsuz, 54 dönemde finansal sorun ve 3 dönemde finansal sıkıntı yaşadıkları belirlenmiştir. “Toptan Ticaret” sektöründe yer alan işletmelerin toplam 72 (9 işletme 8 dönem) finansal performans verisi elde edilmiş ve bu işletmelerin 26 dönemde sorunsuz, 42 dönemde finansal sorun ve 4 dönemde finansal sıkıntı yaşadıkları belirlenmiştir.

İşletmelerin temel hedefi olarak sürekliliklerinin sağlanmasında finansal sürdürülebilirlik önem taşımaktadır. Bu nedenle finansal sorun göstergelerinin sürekli olarak değerlendirilmesi ve takibi finansal bilginin asli kullanıcısı olan borç verenler ve yatırımcılar açısından birinci derecede önem taşısa da diğer paydaşlar, toplum ve ekosistem açısından da işletmelerin sosyal ve finansal performanslarının değerlendirilmesi ve bozulma göstergelerinin dikkate alınması gerekmektedir. Genel olarak finansal

performans göstergeleriyle ilgili öngörülebilir bir gelecek için (daha kısa vadeli) değerlendirmeler yapılsa da bunların takibi işletmelerin finansal açıdan doğru yönetimleri için de bir temel olduğu söylenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda incelenecek veriler arasında işletmelerin borç ödeme güçlerinin değerlendirilmesine ilişkin göstergeler dahil edilebilir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Ahmad A., Mehra S., & Pletcher M. (2004). The perceived impact of JIT implementation on firms' financial/growthperformance. *Journal of Manufacturing TechnologyManagement*, 15(2), 118-130. doi: 10.1108/09576060410513715
- Aktaş, R., Karğın, S., & Karğın, M. (2012). Nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler yöntemi ile işletmelerin nakit akış profillerinin incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (56), 101-118
- Ali, A. (2022). Revenue and operational, financial performance of the leading Indian automobile companies of India: A relational mutual analysis. *Accounting*, 8(1), 65-74
- Altman, E.I. (1969). Corporate bankruptcy, potential stockholder returns and share valuation. *The Journal of Finance*, 24(5), 887-900
- Altman, E.I., & Hotchkiss, E. (2010) Corporate financial distress and bankruptcy: predict and avoid bankruptcy, analyze and invest in distressed debt (3. Baskı). John Wiley&Sons. Inc.
- Amarilla, U., Nurcholisah, K., & Sofianty, D. (2017). Pengaruh arus kas operasi dan ukuran perusahaan terhadap financial distress. *Jurnal Akuntansi*.
- Beaver, W.H. (1966). Financial ratios as predictors of failure. *Journal of Accounting Research* 5, 179-199
- Blum, M. (1974). Failing company discriminant analysis, *Journal of Accounting Research*, 12, 1-25
- Bruwer, S., & Hamman, W.D. (2005). Cash flow patterns in listed South African industrial companies. *Meditari Accountancy Research*, 13(1), 1-17.
- Çil Koçyiğit, S., & Güngör Tanç, Ş. (2021). Nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler modeli ile işletmelerin nakit akış profillerinin incelenmesi: BİST 30, BİST 50 ve BİST 100 Endeksleri karşılaştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Ağustos Özel Sayı), 137-148. doi: 10.25095/mufad.982439

- Deakin, E. B. (1976). Distributions of financial accounting ratios: some empirical evidence. *The Accounting Review*, 51(1), 90-96.
- Dickinson, V. (2011). Cash flow patterns as a proxy for firm life cycle. *The Accounting Review*, 86(6), 1969-1994.
- Dimitras, A. I., Zanakis, S. H., & Zopounidis, C. (1996). A Survey of business failures with an emphasis on prediction methods and industrial applications. *European Journal of Operational Research*, 90, 487-513.
- Fernandes K.J., Raja V., & Whalley A. (2006). Lessons from implementing the balanced scorecard in a small and medium size manufacturing organization. *Technovation*, 26, 623-634. doi: 10.1016/j.technovation.2005.03.006
- Gordon, M. J. (1971). Towards a theory of financial distress. *The Journal of Finance*, 26(2), 347-356. doi: 10.2307/2326050
- Gup, B.E., Samson, W.D., Dugan, M.T., Kim, M.J., & Jittrapanun, T. (1993). An analysis of patterns from the statement of cash flows. *Financial Practice and Education*, 3(2), 73-79.
- Gül, M., & Yılmaz, T. (2023). Altman Z-skor modeline göre finansal başarı ve belirleyicileri. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 202-218.
- Güleç, Ö. F., & Arda, I. (2019). Investigation of cash flow profiles: Evidence from Turkey. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Özel Sayı), 555-568. doi: 10.25095/mufad.607209
- Harmsen, H. Grunert, K G., & Bove, K. (2000) Company competencies as a network: The role of product development. *Journal of Product Innovation Management*, 17, 194-207.
- Jiang, K., & Wang, S. (2009). Firms in economic distress: Survival strategies and economic factors. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.146518
- Kahl, M. (2002). Economic distress, financial distress and dynamic equation. *The Journal of Finance*, 57(1), 135-168.
- Kiaupaite-Grushniene, V. (2016). Altman Z-score model for bankruptcy forecasting of the listed Lithuanian agricultural companies. *5th International Conference on Accounting, Auditing, and Taxation (ICAAT)* (ss. 222-234).
- Kliestik, T., Siekelova, A., & Misankova, M. (2017). Financial health prediction of company's business partners based on selected quantitative and qualitative indicators. *Journal of Economics, Business and Management*, 5(3), 143-147
- Lin, B., Lee, Z., & Gibbs, L.G. (2008). Operational restructuring: reviving an ailing business. *Management Decision*, 46(4), 539-552.
- Mellahi, K., & Wilkinson, A. (2004). Organisational failure: A critique of recent research and a proposed integrative framework. *International Journal of Management Review*, 5(1), 21-41.

- Orhan, A., & Başar, B. (2015). İşletmelerde nakit akış profilleri ve analizi: BİST 100 işletmeleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları*, 8(2), 107–122.
- Okumus, F. (2003). A framework to implement strategies in organizations. *Management Decision*, 41(9), 871-882.
- Özevin, O., & Yücel, S. (2023). Nakit akış profillerinin ülkelere göre değişimi 2012-2022 yılları G20 ülkeleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 25(2), 330-360. doi: 10.31460/mbdd.1211647
- Utkutuğ, Ç. P. (2008). Kurumsal performans değerlendirme yöntemi olarak toplam başarı göstergesi yöntemi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(5), 55-78.
- Uzun, E. (2005). İşletmelerde finansal başarısızlığın teorik olarak irdelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 27, 158-168.
- Srivastava, R. K. Fahey, L., & Christensen, H.K. (2001). The resource-based view and marketing: The role of market-based assets in gaining competitive advantage. *Journal of Management*, 27(6), 777-802.
- Tetik, S. (2003). İşletme performansını belirlemede veri zarflama analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 221-23
- TMS7 Nakit Akış Tabloları Standardı. (2017). 19.12.2017 ve 30275 sayılı Resmi Gazete
- Warner, J. B. (1977). Bankruptcy costs: Some evidence. *The Journal of Finance*, 32(2), 337–347. doi: 10.2307/2326766
- Winn, J. (1993). Performance measures for corporate decline and turnaround. *Journal of General Management*, 19(2), 48–63.
- Wruck, K. H. (1990). Financial distress, reorganization, and organizational efficiency. *Journal of Financial Economics*, 27(2), 419–444. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(90\)90063](https://doi.org/10.1016/0304-405X(90)90063)